За СССР не са много оптимисти. Залагат въпреки всичко на Русия, която, ако се разтовари от тежкото си наследство и от двата периода, ще помогне и на СССР да се запази като една влиятелна федеративна единица от нов тип.

10.IX.1990 г. [понеделник]

Заседание на журито за определяне наградата на ЮНЕСКО – възпитание и дейност в защита правата на човека. Трябваше да изберем от 20 индивидуални кандидати и 12 от институции. За пръв път имаше кандидати от източноевропейските страни – и то представени не от правителствени организации – Вацлав Хавел, „Хартата на 77-те“. Предпочетох първия и го обосновах. Трябваше обаче да преодолеем съпротивата на проф. Салидо (Испания), който настоя по-скоро за „Хартата“ и за холандския професор Ева Лантам. Тя привлече и моето внимание наистина с оригиналната си възпитателна дейност по линия на университета и извън него, и особено с антирасистките си подходи и насоченост. Но отстоях В. Хавел, като включих от личностите Ева Лантам за motion honorifique, а от институтите – този на Световната синдикална организация Luis Saillant. За пръв път поисках да се награди организация, която отстоява правата на човека за труд, за социални права, гледани досега от западните страни като пропаганда, щом си позволявахме да настояваме за тях. Интересно бе за мен, че останалите членове на журито ме подкрепиха изцяло: от Мексико, бившият носител на наградата – проф. Фике-Земедо, и от Шри Ланка една активистка. За баланс предложих една институция от Филипините. Прие се и това. Така можахме да привършим за един ден.

Исках много да се разходя, дори да ида на кино, но изведнъж ме налегна към 7 часа голяма слабост. Едва се прибрах вкъщи и си легнах.

11.IX.1990 г. [вторник]

С френския самолет – наистина друго обслужване и самолетът е по-друга класа. Пристигнахме [в София] в 17 часа.

Тъкмо се разправяха в Парламента. Чух и скандалите около продължилата рекордно дълга дискусия по установяване на дневния ред, както и опитът на [Венцеслав] Медарски да излъже. Оказа се, че имало още един случай – на атака с намеци срещу избора на съдия жена. Това възмути всички, които го чули.

12.IX.1990 г. [сряда]

В Народното събрание само това се говореше. Посети ме и делегация на съдии от София, която изрази писмено и устно своето възмущение – което намери пълната подкрепа. На срещата присъствува с известно закъснение и Г.[иньо] Ганев, който също като председател на заседанието

разшири критиката си и срещу адвокати – народни представители, които са правили отводи на съдии, защото не им харесвали решенията.

Доста усилия ни струва съставянето на дневния ред. Нямаше готови законопроекти. Нашата парламентарна група поиска да не включим в дневния ред законопроектите за политизацията, засягащи МВР, МВнР и МНО. Необходими бяха неколкократни разговори при мен с представителите на политическите партии, за да намерим подходящата формула за отлагане, без да засегнем престижа никому.

13.IX.1990 г. [четвъртък]

Въпреки някои усложнения, преодолявани своевременно, успях да прокарам дневния ред без разисквания, което бе посрещнато с ръкопляскания. Внесох и се прие допълнително разпределение на пленарните заседания – в сряда, в четвъртък след обяд и в петък заранта; както и нов начин на преброяване.

Започнаха се доста остри дискусии по прекратяване на директните предавания по радиото и телевизията. Трябваше пак да уговаряме политическите сили. Постигнах успех с предложението да се въведе като редовно явление разширеното заседание на Бюрото за установяване на дневния ред за цяла седмица или за десет дни, без да се гласува всеки ден. Ще го включим при разглеждане на правилника.

За пръв път разпуснах Парламента към 19 часа – за всеобщо удоволствие.

14.IX.1990 г. [петък]

Отново трудности по съставяне на дневния ред. Опозицията иска включването на обсъждането на закона за деполитизацията; БСП отказва включването. Неизбежна става дискусията по този въпрос, но не по същество, а по линия на митинговата демокрация. Срещу което пък се противопоставя Бюрото. Отложихме за половин час началото [на заседанието], използувахме всякакви аргументи, търсихме компромиси и ги намерихме взаимно. В дневния ред се включва законът, но не се обсъжда. За да стане това, от името на Бюрото Г.[иньо] Ганев ще докладва, че още не е постъпило писмено становище на комисиите. Не се дава думата на председателите на комисиите, за да не раздухат пожара. Дадохме десет минути, за да се убедят групите. След това бе лесно. Дневният ред се гласува.

Това позволи на Ж.[елю] Желев да направи своето обръщение (декларация), с което подкрепи Парламента, отхвърли намесата на улицата и диктата на външни сили и накрая се разграничи от крайния отказ на СДС „под каквато и да е форма да участвува в коалиционно правителство“, обявено предния ден от КС на СДС.

Не можех да не го поздравя. Отидох в неговия кабинет. Той бе явно доволен от начина, по който бе посрещнат и изпратен. Честолюбив е, но останах с впечатление, че не се е главозамаял и стои, общо взето, на реални позиции. Припомни ми с благодарност това, че му се обадих по телефона за опожаряването на Партийния дом. Той не знаел нищо дотогава! (Печатният текст на съобщението признава косвено това, без да спомене, че го е чул от мен.) Останах с впечатление от краткия ни разговор, но външно много сърдечен, че Ж. Желев е заинтересован да се утвърди като председател на републиката и сред средите на БСП.

Посещението на френския посланик в 11.30 часа не ми позволи да продължа заседанието. Имахме обаче крайно интересен разговор, който продължи около час – за това, как Франция може да утвърди своята роля тук.

Отново в залата – среща с ръководствата на комисиите. Уточниха се някои задачи, свързани с тяхната работа, срокове. Поискахме да работят усилено в понеделник и вторник.

В 15.00 часа – заседание на парламентарната група с Висшия партиен съвет. Почти до 8 часа вечерта. Според [Александър] Лилов е създадена нова ситуация с превес на десните сили в СДС; вървим към конфронтация, търсена от тях; линията ни е била правилна. Беше кратък, като предостави на [Андрей] Луканов да говори. С няколко само думи, защото пресата даде информация:

1. А. Луканов разказа цялата предистория.

2. Смята, че СДС отива към конфронтация с всички произтичащи от това последствия.

3. Убеден е, че за нас е по-лошо, ако не съставим правителство. Затова той приема да състави и еднопартийно правителство.

4. Но да се задълбочат противоречията в СДС, като се отиде докрай в използуването на създадените разногласия. Ж. Желев например – това не са само нюанси, а се отразяват реални интереси и сблъсък на интереси.

5. Не беше сигурен все пак дали няма да се отзоват някои от БЗНС и безпартийни.

Наложи се да уточня, що се отнася до БЗНС – [Иван] Глушков оттегли кандидатурата за министър на външните работи на [Виктор] Вълков, щом го предлага за председател на интерпарламентарния съюз от три дни. Казах и за недоволството на Ж. Желев от [Петър] Дертлиев. Настоях също и за силно наше правителство, и то незабавно, още в сряда.

Имаше много хубави изказвания. Ще спомена само едно – на [Анжел] Вагенщайн, както и на няколко души от провинцията, които говориха за решително обновяване и за налагане на реформаторското крило срещу местната номенклатура.

И настъпление – на [Румен] Сербезов, който предприе фронтална атака срещу А. Луканов и провежданата линия, без да го назовава поименно. Но за всички бе ясно какво иска.

Извод – ако съставим правителство, дееспособно, макар и без илюзии, и ако партията се прероди, то имаме шансове да устоим като партия, като движение, като социалисти, комунисти.

15.IX.1990 г. [събота]

Цял ден почти във ВНС. Решаване на редица организационни и други въпроси.

16.IX.1990 г. [неделя]

На Витоша. До хотел „Еделвайс“.

[Иван] Глушков обяви по телевизията, че А. Луканов не може да състави коалиционно правителство и следователно по правилата на западните демокрации – правителство ще може да състави опозицията – СДС с БЗНС, който с тях ще влезе в коалиция.

Оголи се окончателно. Сега вече никой не ще съжалява, че В. Вълков не бе избран за президент.

Предадоха по радиото, че [Димитър] Луджев дезавуирал декларацията на Ж. Желев за програмно правителство. Дали иска да отбие някои обвинения, че се „сговарял“ много с БСП или събира допълнителни точки за издигане в йерархията на СДС и на държавата? И двете са възможни, защото се говори доста нашироко, че се е бил съгласил да става зам.-председател на Министерския съвет.

21.IX.1990 г. [петък]

Подготвих кратко изложение за пресконференцията утре. Този път ще раздам предварително или на място текст.

Заседавахме по административни въпроси – с доста критични бележки към Ръсовски. Административният апарат си прави лична политика, като услужва на този или онзи и затлачва работата по основните въпроси.

Среща с освобождаваните консултанти. Като институция, но някои ще задържим като експерти към Бюрото на ВНС.

Събрахме председателите на комисиите за уточняване на щатния им състав и за съставяне на мрежов график. Още ни липсват помещения. Говорих им за намерението ни пряко да ги ангажираме в ръководството на ВНС при изработване на програмата за дневния ред (за 1 седмица или 10 дни напред).

В Дървеница – изграждане на Федерация на клубовете в БАН, Медицинската академия, ВУЗ-овете, театъра и т.н. Умна идея. Отклониха се изказванията към макропрограма. Не се стърпях, взех думата и ясно казах какво ни е нужно днес, утре – мобилизация за политическа акция или по-скоро акции на отпор, предупреждаващи и изпреварващи, а сетне ще мислим за професионални интереси.

Хареса се и много ми ръкопляскаха. Една жена се приближи до мен и след като ми изказа горещото си одобрение, подхвърли: „Не очаквах, че вие сте такъв артист" – намеквайки явно за ВНС. Отговорих ѝ: „Уви, артист съм там, а тук съм това, което съм."

По телефона ми съобщиха, че, изглежда, щяло да има обща платформа. Дали е изработена, какво е включено, ще я приеме ли Андрей [Луканов] – не знам.

Митингът на СДС мина. Нямам впечатления. Нашите са насрочили такъв за четвъртък вечер.

[Александър] Стрезов най-после е пуснал за подпис за Комитета за българите в чужбина. С това отпада една отворена рана. Ще се изгражда наново, най-добре от комисията по външна политика като инициатор и след това да се прехвърли към Министерския съвет. Така се разбрахме.

(Пропуснах една седмица, без да отбележа нищо. И сега нямам достатъчно време да се върна назад. Ще направя това по-късно. Ще се спра на най-важните събития.)

<u>Около избора на правителството на 19 август</u>.

1. Въпросът придоби ярко изразен политически характер. Това бе неизбежно, но не се очакваше такъв ярък сблъсък на тактиката, която се следваше от двете партии – БСП и СДС. И двете говореха от името на мирния преход, на взаимното зачитане при определяне на стратегическите цели – извеждане на страната от тежката икономическа криза, при взаимно съобразяване на партийните интереси с общонационалните, т. е. отстъпване от крайните тези. Това създаде илюзията сред населението, че може да се очаква, ако не коалиционно правителство, то най-малко правителство на националното доверие.

Най-странното е, че това се поддържаше от председателя на републиката [Желю Желев] и неговото тясно обкръжение. Мога да твърдя, че на това се поддаде изцяло и Андрей Луканов. До последния момент той бе почти сигурен, че ще може да състави правителство с участието на няколко души от СДС (официално представени или с мълчаливо съгласие), със земеделско присъствие и с безпартийни – общо повече от половината от кабинета.

Ударите последваха в последния момент и изправиха БСП в крайно тежко положение. Оказаха се блокирани от отказа на всички политичес-

ки сили да участвуват в правителството, а А. Луканов едва в последния момент можа да скалъпи кабинет, и то непълен, и в много отношения неубедителен и непълноценен. Учудвам се още, как все пак А. Луканов не бе премислил няколко варианта, за да има готовност да състави кабинет и с голяма коалиция, и с малка коалиция, и с чисто еднопартийно правителство. До последния момент е очаквал положително становище от СДС. Последният негов опит чрез Желю Желев да създаде програмно правителство също провален безславно.

И тук А. Луканов бе поставен пред свършени факти и изправен пред допълнителни трудности – да не може да състави правителство преди конгреса на БСП. А това би повлякло след себе си сблъсък и разцепление на конгреса. На тази именно карта, според мен, заложи опозицията.

2. Ето как се развиха събитията по време.

В понеделник, 17. IX., А. Луканов представи правителството. Хората не останаха доволни – непълен състав, повтарят се мнозина, недостатъчно безпартийни и отгоре на всичко Чудомир Александров като министър на икономиката. Даден бе и външен израз на недоволството, направен бе отвод на Ч. Александров, подменени бяха и някои други. Най-важният резултат бе, че А. Луканов, който се бе заангажирал със съставяне на коалиционно правителство, се съгласи да възглави еднопартийно.

Добавям, че когато се срещнах в Народното събрание с Г.[иньо] Ганев и Ив.[ан] Глушков, и двамата очакваха парламентарна криза. Докато първият ме попита на Чудомир Александров ли се възлага правителството, то другият направо заяви, че А. Луканов не е успял в мисията си и следва съставянето на коалиционно правителство да се възложи на СДС, защото и БЗНС се е съгласил да влезе в коалиция с него. (Същата вечер Ив. Глушков обяви това и по телевизията.) И на двамата казах, че възлагането на А. Луканов от Ж. Желев да представи правителство, без да бъде избран за министър-председател предварително, имаше именно този смисъл – да се избегнат допълнителни усложнения при съставяне на правителство на мнозинството. По мое предложение бе съкратен срокът на избора за сряда, вместо за четвъртък, както бе решението на председателството [на БСП], предложено от П.[етър] Младенов.

И наистина в сряда, 19. IX., успяхме да проведем избора на А. Луканов. По същество опити за отхвърлянето му нямаше, но се проточиха въпроси, отговори, съгласия и несъгласия с краткото му встъпително изложение. Атакуван бе, че не представя предварителна платформа. Стоян Ганев бе дори жлъчен. Гласуването и преброяването продължиха до полунощ и след това той положи клетва, повтаряйки словата ѝ.

В четвъртък, 20. IX., продължи избора на правителството. Макар че А. Луканов видя, че хората дори него изправиха на разговор и той обеща да представи кабинета си с обяснителни данни [за всеки министър], това

той не направи. Поиска на доверие да се избере кабинет. Аз имах предвид усложнения и му поисках да изпрати материалите, за да ги размножим. Когато проверих, каза ми, че ги е пратил вече и дадох нареждане да се размножат. Оказа се, че е изпратил само списък с имена. И на мен ми стана неприятно, че искат да гласувам за хора, които предварително не съм видял – какво тогава остава за другите.

И стана, както очаквах. Почти цялото време докъм 6 часа, ако не и повече, отиде в разисквания по структурни въпроси. Опозицията взе курс на протакане. Открито ни се каза, че искат да видят и изслушат на пленарно заседание всеки министър. Според тях не е оправдано да се свързва изборът на правителство с провеждането на партиен конгрес. [Петър] Корнажев и други членове на СДС направо ми казаха, че се избързва с национални въпроси за чисто партийни цели. Под това те разбираха опита на сегашното ръководство да преодолее вътрешната партийна криза и отклони на този етап разцеплението. П. Корнажев дори внесе предложение за гласуване за прекратяване на разискванията и пренасянето им за петък – ден, когато ние обикновено не можем да осигурим кворум. При едно излизане от залата ние не бихме могли да проведем избора.

В такава, бих казал, крайно опасна обстановка ми трябваше наистина много умение, за да убедя П.[етър] Берон, че трябва да се гласува именно тази вечер. Накарах присъстващите министри и някои повикани срочно да влязат в залата (случайно видях познати в ложите) и пак А. Луканов продължи сам да им дава характеристики, вместо да ги остави сами да говорят. Това даде възможност формално да започне поголовно искане за личен контакт. Избрах най-младия – Валери Цеков. Около час, ако не и повече, продължи разговорът с него. Направи добро впечатление, дори опозицията го подкрепи. Но бе вече 10 часа вечерта. Постъпи и писмено предложение за прекъсване на заседанието. И тук успях да прекарам гласуването, въпреки нежеланието на А. Луканов. Добре, че Л.[еда] Милева му предложи да си оттегли предложението. Той не стори това, но отстъпи и аз прокарах казаното половинчато предложение от П. Берон: „Дайте да свършим тази работа, нека БСП си гласува“. Гласувахме го, но опозицията напусна залата. Останаха една група земеделци и от ДПС, също така П. Берон и един-двама земеделци от БЗНС „Н. Петков“. С над 200 гласа Луканововото правителство бе избрано. Придадохме тържествен характер. Взе думата Никодим Попов, единствен от опозицията, който най-решително ни помогна, като присъствува при изваждането и преброяването на бюлетините. Аз го помолих и той ми отговори, че ще го критикуват, но ще стори това, защото е антифашист. Каза наистина вълнуващи думи и всички наши му станаха на крака. Говори и Стоян Ганев. Той поздрави в края на краищата правителството, но не можа да се освободи от нападки и жлъч, които не подхождаха нито на момента, нито на възрастта му. Иска да се утвърди като ястреба на СДС, като първия им говорител.

Ще завърша със сътресението, което изпита А. Луканов, когато разбра, че обявих гласуване и вдигнах заседанието, отправяйки апел всички да се насочат към урните. Посрещна ме в стаята, където го поканих, с думите: „А сега какво ми остава, да подам оставката си ли? Докъде докара работите?“ Бе наистина възбуден, лицето му зачервено. Безкрайно обиден. Мисля, че без ни най-малко да го засегна и без да влизам в детайли, го успокоих с това, че сме нямали и нямаме изход. Защото [отлагането за] петък не би донесло успокоение, а би изострило очерталата се конфронтация по този въпрос. А бихме били лишени от златния шанс да гласуваме не предложение на БСП, а на Петър Берон. Малко по-късно поговорихме с [Георги] Пирински да поуспокои Андрей. А вечерта и той бе развълнуван и доволен. Прегърнахме се сърдечно. Поговорихме още малко и той заключи, че все пак най-правилното решение било подкрепата на Ж.[елю] Желев, а не на П.[етър] Дертлиев.

22–23.IX.1990 г. [събота–неделя]

Минаха под знака на панихидата, устроена от БЗНС – „Никола Петков“ за своя лидер. Вечерта в събота имаше в операта възпоменателна вечер с „Реквием“ от Дж. Верди, без слова. Трети път слушам този химн, който никак не ми звучи като погребална мелодия, сантиментално напомняща за тленното и небесното, а като боен призив. Нали италианците след всяко изслушване на Верди са устройвали бурни демонстрации срещу австрийците!

Добре го измислиха пладненци. Залата бе пълна.

На следния ден пък се състоя панихидата пред „Ал. Невски“. Приех поканата да отида там. Отидох навреме. Щом ме видяха, някои от публиката зашушукаха, а след това почнаха да подвикват. А когато съобщиха името ми, завикаха. Интересно, че повече срещу мен викаха, отколкото срещу [Атанас] Семерджиев. Но най-неприятното бе, че трябваше да издържа на големия пек и да слушам наистина глупостите, от една страна, на К.[рум] Неврокопски, а, от друга, на дошлия от САЩ бивш ръководител на ЗМС. На няколко пъти се спогледахме със Семерджиев – дали да напуснем демонстративно – но нямаше как, издържахме докрай.

Заговорих само стоящия до мен [Петър] Дертлиев, колкото да покажа, че не обръщам внимание на казаното и на реакцията. Той между другото ми декларира, че не може да се разстрои, а, напротив, трябва да се укрепва кооперативният строй. Щял да докара делегации от Швеция и Дания. Как се съчетава това с искането [на СДС] за пълна приватизация? Ще видим.

По-късно всички ръководители на БЗНС „Никола Петков“ сметнаха за нужно да ми се извинят с думите, че викащите не били техни хора, а седесарски хулигани от София.

За конгреса на партията.

Ще бъда кратък. Радикалите, водени от Венцел Райчев, сбъркаха тактиката. Предприеха фронтална атака срещу [Александър] Лилов, без да преценят, че без издигане на друг, който да бъде приет като възможен лидер, не ще успеят да го отстранят и дори ще му дадат възможност да премине в контраатака. Така и стана. Една голяма част от делегатите, включително млади и неангажирани пряко с Ал. Лилов, видяха в усилията да бъде сменен опит по същество да се дискредитира човек, който в момента осъществява преустройството на партията, доказал интелектуалните си възможности и превъзходство над другите. С това се отслабва партията. Така се получи реакция, която доведе до обратното на това, което искаха радикалите. Ал. Лилов бе избран с пряко гласуване.

Отидох на срещата на радикалите. Взех дори думата, когато се уточняваха как да постъпят при гласуването. Струва ми се и след някои допълнителни разговори, че те възприеха накрая правилната тактика – да отстранят тези, които наистина е крайно време да излязат – Ст.[анко] Тодоров, П.[етър] Младенов, Д.[обри] Джуров и други, и да вкарат максимален брой радикално настроени делегати и млади.

Така и стана. Ст. Тодоров, Р.[умен] Сербезов и някои други бяха отстранени още от комисията. Макар че възложиха на Ал.[ександър] Янков да уговаря да му се издигне кандидатурата. В това отношение заслепението горе бе пълно. Ал. Лилов яко се държеше о П. Младенов. На него възложи да председателствува конгреса. На няколко пъти го хвали. И дори влезе в конфликт с А.[ндрей] Луканов, който в изказването си поиска всички заангажирани в миналото пряко с партийното ръководство да напуснат.

Резултатите показаха, че партията (или по-скоро конгресът) иска твърдост, бойкост, прие Ал. Лилов с последните му прояви на неотстъпчивост, които той успя да демонстрира в Парламента, но отхвърли решително миналото. Отпаднаха с трясък Д. Джуров и П. Младенов. Влязоха много радикали. Но отпаднаха и мнозина от тях, които бяха по-резки и критични. Центристки конгрес? Или по-скоро липса все още на достатъчна ориентираност за пътя, който трябва да следваме?

Избраното ръководство и извършеното разпределение горе показва, че преломът е окончателен. Но не ще бъде леко, защото нямаме още „партия" и тя не е наясно какво става и какво трябва да се предприеме. Ще съумее ли партията да се съвземе и да се превърне в обществена сила, каквато сега не е? За да въздействува за приемането и на програмата на правителството? Или обратното, ще остане зависима от това, което правителството предприеме и ако то не успее – партията ще се разпадне окончателно. Ето дилемата, както я виждам.

Комисията наложила включването и на моето име в листата [за Висш партиен съвет]. Отидох да протестирам при ръководството ѝ. Там ми обясниха, че знаели за моя отвод и нежелание, но дълго разисквали и

това било общо желание. (Не ми казаха точно какво – да ме държат поздраво вързан за решенията на Висшия партиен съвет?) Помолиха ме да не си правя самоотвод, за да не повлеча и другите. Отидох при радикалите и поставих въпроса, че направих самоотвод, който не се прие, и ги попитах дали да сторя това на пленарното заседание. Развикаха се и те да не правя това. Аз си отидох рано, без да участвувам нито в обсъждането на предложенията, нито в гласуването. То продължило до заранта.

В самолета, с който заминах за Варна и Толбухин (трябваше да отида на организираните там тържества по случай присъединяването на Южна Добруджа към България през 1940 г.) узнах от един от радикалите резултатите. Под чертата на избраните останал [Петър] Младенов, останал съм и аз. Отпаднал е и [Драгомир] Драганов, Петър Емил–Митев, Янаки Стоилов и други.

Олекна ми, казвам го искрено!!

В Добрич.

Посрещнаха ме като стар познат. За това най-много помогна Любен Божков, адвокат, с когото по най-различни линии пуснахме статии за чаршията на Хаджиоглу Пазарджик; участвувахме на първата конференция за Добрич – излезе от печат хубаво томче. Той се отдаде на народополезна дейност, тачат го. Неговото внимание ме трогна, то се предаде и на другите. Откриха изложба, посетихме стария град. Обиколихме още малко из града, докато се свечери малко, и на площада на митинг поздравих по случая събитието, прочетох указа за преименуването на града, вечеряхме и се върнах. Отбелязах няколко неща – присъединяването стана по мирен начин, може би единственото постижение в историята на дипломацията ни. Също така, че се знаят и тачат усилията и борбите на добруджанското население. И припомних 40-те години, когато събраха в училището „Цар Симеон“ [във Варна] бежанците от Северна Добруджа, напуснали имот и дом. Тогава почувствувах тежката орисия на всички, които напускат родно място.

26.IX.1990 г. [сряда]

Оставих Г.[иньо] Ганев да ръководи. Справи се отлично, макар че и него го изведоха от търпение.

28.IX.1990 г. [петък]

Поех председателството.

Посетих заседанието на двете комисии, където докладва Ж.[елю] Желев. Записах в отделен бележник въпросите и отговорите. Той се справи с положението, но се направи, че не е говорил нищо от това, за което го обвиняваха. Стигна се дотам, че се вмени във вина на средствата за масова

информация проникналите съобщения за сапьори, за военен контингент и т.н. Това даде повод на Е.[лена] Поптодорова да попита защо не се дава опровержение пред в-к „Вашингтон пост“ за предаването на думите на Ж. Желев в кавички. Ж. Желев беше принуден да дава обяснение и пред съветския посланик за демонтирането на ракетите и за това, че СССР не можел да бъде повече гарант. Попитали го дали е денонсиран двустранният договор със СССР.

Как се създаде парламентарната криза.

Опозицията явно подведе А.[ндрей] Луканов. Той съсредоточи усилията си главно върху икономическата платформа и то повече в нейната теоретическо-политическа част, отколкото в конкретната ѝ част. Навярно той очакваше да уточни детайлите съвместно с експертите на всички политически партии и с чуждите специалисти от Международния валутен фонд. Още не бе изживял докрай илюзиите, че отказът на опозицията да образува коалиционно правителство, в това число и малка коалиция, са окончателни. Не го отрезви докрай и начинът, по който се прие неговата първа декларация – безплодна дискусия почти цяла седмица. Доколко ловка е била тактиката на опозицията (освен ако приемем, че борбата на теченията е толкова остра, че тя самата не знае до последния момент как ще реагира като цяло), личи от факта, че Ж.[елю] Желев се заангажира предварително с коалиционно правителство, лидерите на СДС в лицето на П.[етър] Берон и Д.[имитър] Луджев заявяват, включително и в СССР, че са дали съгласие да станат зам.-председатели на Министерския съвет, и в самото навечерие на обявяване на правителството излиза в печата съобщение, че СДС ще изключи всеки, който би се съгласил да влезе в правителството. БЗНС последва дадения пример. А. Луканов се оказа неподготвен и трябваше набързо да съставя правителство.

Такъв характер имаше и предложението на Ж. Желев за съставяне на програмно правителство. Ново продължение на усилията за обща платформа – около десетина и повече дни – внесена, предварително размножена във ВНС, с предложение за обсъждане и цял график за това. Този график бе само частично изпълнен – в комисиите – без сборна група да обобщи резултатите. И.[ван] Костов възложи на комисията по икономика да обсъди платформата, без да се ангажира. Неговото мнение е, че това правителство по политически причини не може да изпълни никаква платформа и трябва да си върви. (Той бил готов да изпере мръсните дрехи.)

Когато обаче дойде време на самото обсъждане да се включи [платформата] в дневния ред, опозицията реши да предприеме масирана атака. По този начин лидерите на опозицията и на БЗНС посрещнаха встъпителното изложение с категоричен отказ за каквото и да било участие и отговорност по отношение на програмата. Ето така изникна дилемата – накъде?

Веднага прекъснах заседанието и повиках представителите на парламентарните сили за ясна, но по възможност конструктивна политика и особено позиция. Предложих допълнителен срок на сборната група за подготовка на окончателен текст и също на комисиите за писмени становища. В разискванията се уточни, че тази възможност позволява да се дообмислят по-добре становищата на парламентарните групи още веднъж и да се излезе с позиция, която да позволи и на страната да излезе от кризата, и да се очертае бъдещото мирно политическо развитие у нас.

Така по-лесно ще се решат и другите успоредни въпроси, поставени нееднократно – за вината на партията и нейната отговорност. Призна се, че БСП не е направила много в тази насока. И това е факт – просто не мога да си обясня защо ръководството на БСП си затваря очите пред увеличаващото се недоверие в собствените ѝ редици от пълната пасивност по кардиналния въпрос – вина и отговорност. Затваря се зад формулата не на обща, а на конкретна вина, но не взима инициативата да сложи началото на този процес, да определи параметрите му. Създадените комисии също нищо не правят. Дори няма изключени от партията лица за деяния известни, констатирани, свързани и с политическото, и с икономическото ни развитие. Всичко се концентрира около Т.[одор] Живков и семейството му, оправдават ги един по един или ги освобождават от задържане, а престъпници като Мирчо Спасов никой не закача.

Два въпроса в продължение на две седмици съсредоточиха вниманието на цялата ни общественост – деполитизацията и въпросът за изпращането на контингент в Персийския залив – обещано от Желю Желев в САЩ. Нашите бяха взели отрицателно становище по първия въпрос и го отлагаха по процедурни съображения, докато съвпадна с приемането на правителствената програма. С големи усилия, в кулоарите, успяхме да ги включим в дневния ред, но без да ги обсъждаме по същество, с уговорката, че до сряда политическите сили ще вземат окончателно отношение по тези въпроси и по правителствената програма. Така нещата бяха обвързани в пакет.

В БСП. Имаше съвместно заседание на Висшия партиен съвет и парламентарната група. Тежко обсъждане. В изказванията надделяват исканията за настъпление, а не отстъпление срещу деполитизацията и срещу контингента [в Персийския залив]. Официалните представители на ведомствата, в това число и Христо Добрев, с цифри доказваха, че департизацията е свършен факт за двете ведомства, свързани с националната сигурност. Трябваше наистина със силни изказвания на няколко души от парламентарната група и на Ч.[авдар] Кюранов, и Ал.[ександър] Лилов особено, да се стигне до обединителен вот – за „деполитизация и за намиране на компромисен вариант“ по контингент,а без да се отхвърля предложението на Ж. Желев и да се дискредитира по този начин.

В СДС. Тяхното заседание се проведе във вторник до късно вечерта. На заранта рано-рано Никодим Попов ми съобщи, че нещата при тях се

развили драматично. Той ми беше казал, че отива с намерение да усмирява крайните екстремисти. И първата му дума бе, че не е успял. Имал разговор с П.[етър] Берон, с П.[етър] Дертлиев, с М.[илан] Дренчев – които били съгласни, че трябва да се внесе разум и да се даде път на програмата на А.[ндрей] Луканов. Обаче С.[тоян] Ганев и Д.[имитър] Луджев рязко се обявили против с аргументите, че трябва веднага да се смъкне социалистическото правителство, да се разпусне ВНС и да се проведат нови избори, за да не се даде възможност на социалистите (комунистите) да закрепят положението си благодарение на евентуалната успешна икономическа платформа и получаване на материална помощ от Запад. Ж.[елю] Желев също не успял да ги усмири.

При това положение на обявена война [срещу БСП] веднага повиках по телефона Ал. Лилов и А. Луканов и ги предупредих за станалото. Те очакваха по-малка реакция. В 12.30 часа свикахме разширено заседание на Бюрото в присъствието на политическите сили. П. Берон бе внимателен, но не и Ст. Ганев и Д. Луджев. Тогава Никодим Попов ги разобличи за неконструктивен подход и че те водят страната към катастрофа. Започнаха се дълги обяснения с взаимни нападки. Накрая се разбрахме в 17 часа да прекъсна заседанието, за да се даде възможност за допълнителни обсъждания, може пък някакъв компромис да бъде намерен. За мен бе ясно, че на този етап никакво развитие в тази насока не е възможно.

Малко преди 17 часа П. Берон поиска да дам 45 минути почивка. Аз дадох само 30, без да прекъсваме заседанието. Напразно чакахме с А. Лилов и А. Луканов повече от час. Никой не се появи. Сведенията бяха, че се водят остри спорове [в КС на СДС]. Резултатът се оказа отново негативен, въпреки ангажирането и на П. Дертлиев.

На своя глава реших да продължи заседанието. Навън вече се говореше, че Парламентът буксува. Без да имам време да предупредя, започнах да давам думата на председателите на комисии, които бяха обсъдили програмата. Това се оказа полезно. Повечето комисии се отнесоха конструктивно. Икономическата се измъкна със заявлението, че одобрява принципите, като Иван Костов не докладва, а след това заяви, че те не са я разгледали по принципни съображения (но не го каза официално). Създаде се все пак нормална обстановка, избегнахме директната атака срещу А. Луканов. Заседанието оправда очакванията на общественото мнение, че се работи и по комисии. Депутатите си заминаха с чувството, че се отложи сблъскването и същевременно, че имаше делово обсъждане. И този ден мина в категорията на успешните дни.

За мен обаче бе ясно, че навлизаме в остра правителствена криза и оттук неизбежно и в парламентарна. Това ми даде повод да предложа на А. Луканов да промени тактиката с изпреварващо действие. В присъствието на Нора Ананиева и на други предложих на А. Луканов да не допусне по-нататъшно обсъждане на програмата при тази обстановка. С това ще

даде да се разбере, че приема предизвикателството и че е готов да се откаже от програмата и дори да подаде оставка. На утрешното заседание не е необходимо да излиза с ултиматуми, за да се даде възможност и за интервенция, а също и той да има време да обмисли ходовете. На вечерята, където ни бяха поканили жените-депутатки (в стола, отстъпен ни от КДНК), говорих и с А. Лилов. И той прие. Допълнително се уточни и в по-големи детайли нашата позиция. Въпросът, който се разискваше, бе как да не се допусне случаят с [Кръстю] Раковски в Полша, когато той пое върху себе си ударите, а сетне и той, и партията бяха пометени от властта.

Вечерта по телефона Андрей [Луканов] ми каза, че приема изцяло идеята, че е уговорил с Ж. Желев среща за заранта и че щял да му обясни, че вече навлизаме в тотална криза, от която и той, и президентският институт не могат да се разминат.

Така навлязохме в четвъртък. Имахме заседание на парламентарната група. А. Луканов донесе новината, че Ж. Желев на този етап изключва кризата, че е съгласен да няма обсъждане в Парламента, а в петък заранта предлага среща при него. Уточнихме тактиката. Трудно се освобождаваме от присъщите черти на монополизма, от нежеланието да се съобразяваме с промените извън нас.

Преди началото [на заседанието] имах малък сблъсък със Стоян Ганев за телевизията. Бях казал да не предават, намекнах на [Кеворк] Кеворкян, че няма да има обсъждане, за да не държат под напрежение жителите. С. Ганев ме обвини в еднолично решение, заплаши ме. И аз го заплаших, че не се боя от неговите заплахи и ако той се опитва да взриви, както се изрази, ще бъдат взривени може би други институции и партии от мен. Гласувахме и точката отпадна. Опитаха се цяла група депутати [от СДС] да влязат в полемика. Не им дадох. Стоян Ганев пак ме обвини, но този път не влязох в полемика с него, защото щеше да се отклони вниманието от големия въпрос. Явно че бяха озлобени, защото не успяха да прокарат своето шоу. Толкова голяма пропаганда бяха предприели, че ни готвеха и изненади, та неуспехът да се наложат наистина ги озлоби. По-нататък дадох почивка, кратка, както на следния ден писаха по вестниците: „Той удари спасителния звънец и… спаси себе си!“

Защото след това станаха разправии по [въпроса за] деполитизацията. Ние имахме принципно решение да подкрепим на първо четене, а и на второ, за трите ведомства, но пладненци и земеделци поискаха освобождаването на МВнР от деполитизация и нашите го прогласуваха. Това накара СДС да напусне залата и с това кризата се задълбочи.

В петък бяхме при Ж.[елю] Желев. Атмосфера на преодоляване на кризата. Ж. Желев говори дори за възможност за преустройване на правителството с вкарване в него на хора от СДС. Ние от своя страна се ангажирахме с контингента [за Персийския залив]. Кризата бе преодоляна. Остана всичко това да се проведе, без да допуснем отново да ни изиграят

под претекст, че те са „съюз" и че партийните групи там провеждат и своя политика.

Комитетът за българите в чужбина. Влезе в нова криза, след като ЦК анулира своето решение. Аз от своя страна разпуснах комитета и уволних всички останали. Те отишли да се оплакват от мен при председателството на републиката. Най-напред при [Атанас] Семерджиев. Отговорих троснато, че „повече не искам да се занимавам с този въпрос". Срещнах се все пак с хората – разбрахме се, че аз съм завършил каквото имаше да сторя и оттук нататък да го поема Министерският съвет и Народното Събрание. Те поискаха при президента да се създаде инициативен комитет, който да проведе учредителна конференция на българите в чужбина. Казах им, че преди това трябва да се изгради у нас организацията и тогава да привлечем чужденци. Като че ли се вслушаха в думите ми, но не съм сигурен, тъй като са под влияние на другата група, която още живее с илюзията, че може със старото настоятелство да прави каквото си иска. От мен поискаха да анулирам заповедта си за освобождаване на персонала, защото уж била блокирана дейността на комитета. Приех, защото не можех да им изляза на глава, а и това бе условието да ме смятат за изцяло освободен от задължения.

Въпреки това ми сервираха по радиото изненада. Уж да кажа няколко думи, а докараха и Елена Стефанова, която, въоръжена с бумаги, премина в настъпление заедно с говорителката. Отговорих, както може да се предполага, ядосано, но след това им казах много ясно – че ликвидирах едно поделение на ЦК, без да е никъде регистрирано, начело на което е стоял П.[авел] Матев, не за да работи, а защото му бяха дали този пост за компенсация, че го махат от Комитета за култура.

Така завърши още една бъркотия, в която ме замесиха съвсем без време!

10.X.1990 г. [сряда]

„Пампорово". Отидохме в събота, неделя, понеделник [29.IX. – 1.X.]. Върнахме се още в неделя. Непредпазливо се изкачихме на връх Снежанка. И получих сърдечна слабост. Без усложнения, но понеже не бива да влизам в рискови височини дори за нормален човек.

Постигнах с това отиване само едно – да се убедя, че в Смолянски окръг положението е нормално по отношение на снабдяването и на самочувствието на хората. Партийният секретар и депутат се ползува с неоспорим авторитет. Него са избрали и за председател на временната управа. Освен това го придружихме в дома му, където се запознахме със семейството му. Мили хора.

Отлагане на изборите за местно управление. При мен дойдоха Живко Сталев и Димитър Попов. Изложиха убедителни аргументи за това, че не

може на никаква цена да се спази предвиденият в закона срок и че предварително е необходимо да се реши териториално-административното деление на страната. Уважавайки и двамата юристи – особено Ж. Сталев – веднага насрочих среща на политическите сили, за да обсъдим отлагането. Да си призная, очаквах съпротива от нашите, защото те именно правиха всичко, за да стигнем до избори преди настъпването на зимата. Вярно, че условията се промениха със закъснението на образуване на правителство, но никакви податки не се явиха от наша страна за желание да се отложи този въпрос.

И когато докладвах на събранието на парламентарната група за изникналата ситуация, [Александър] Лилов веднага подхвана идеята за отлагането колкото се може по-късно през пролетта. И наистина успяхме в Бюрото на ВНС да го проведем разумно, спокойно, но това не означава, че мина леко през парламентарната група.

Председателствувах и когато мина през Парламента законът за даване на съответни права на Временните управи гласувахме компромисна формула.

Посещения.

– Ръководителят на „Галъп“, придружен от [Андрей] Райчев и заместника. Водихме интересен разговор. Опитах се да му покажа, че парадоксите преобладават в нашето историческо минало, за да разбере по-лесно и нашето настояще. Допълнително е споделил, че останал много доволен и бил впечатлен от това, което научил.

– Испанският посланик.

– Не знам дали съм отбелязал посещението на мексиканска делегация, и то многочислена. Ана получи като подарък пъстър шал, с който покри стола в хола. Блестящ, но само за украса.

– Френска франкофонска делегация.

– Втори път унгарският посланик.

– Американска делегация по изборите.

И в Москва. Разговорите с [Владимир] Волков и [Антон] Лукиянов фиксирах в бележника. На конференцията се изказах импровизирано. Съобщих за разговорите си на Ж. Желев, А. Лилов и А. Луканов – и тримата ми благодариха. Има интересни и опасни моменти.

23.XI.1990 г. [петък]

Едва днес, 23. XI., се хващам за химикалката, за да маркирам само някои положения.

Посещение в Гърция, 29.X. – 2.XI. Още преди избирането ми за депутат бях поканен в Солун на конференция по случай юбилейната 50-годишнина от началото на Италианско-гръцката война и пресловутото „Охи“. На научната конференция отидохме двама с проф. Димитър Сирков. По-

сещението в Солун ми откри възможността за провеждане на срещи на най-високо равнище, въпреки че не бях в Гърция на официално посещение. От Солун потърсих кабинета на президента К.[онстантинос] Караманлис, откъдето ми казаха, че ме очакват в Атина. Свързах се с гръцкия Парламент и уговорих среща и с председателя Атанасиос Цалдарис. Уреди се среща и с министър-председателя Константинос Мицотакис.

В Солун имах продължителен разговор с министъра на Северна Гърция Георгиос Дзидзикостас. Спомня си за мен, уважава ме. Знае вече, че К. Мицотакис ще ме приеме. Взел е мерки да се отнасят с мен като с официален гост. Той разкри, че провежда политиката на Нова демокрация за подкрепа на опозицията. Затова и се подготвял да изпрати хуманитарна помощ за България. Обърнах му внимание за прояви на едностранчивост на управляващата Нова демокрация към политическото развитие в България. Не възразявам за поддържане на контакти и за оказване на известна помощ на СДС от страна на Нова демокрация, но тоталното заангажиране на Нова демокрация, откритото прекъсване на връзките със социалистическата партия, изградени толкова трудно в близкото минало, не са от полза за развитието на двете страни. Ето отново БСП е съставила мнозинство във ВНС. Тя ще продължава да играе важна роля в политическия живот на България. Каква външна политика да възприеме спрямо Гърция в отговор на отхвърляне всякакво сътрудничество с Нова демокрация? Припомних какво сме постигнали в миналото с Константинос Караманлис, с Георгиос Ралис, с Константинос Мицотакис. Нима това е забравено? Припомних също, че ние не се отнасяхме по този начин към опозицията в Гърция; че реалното развитие на българо-гръцките отношения стана, когато БКП бе изцяло на власт. Изтъкнах му и личните отношения между К. Караманлис и Т. Живков. А тук, преди дори да сме самите ние в опозиция, те се ангажират в дейности срещу нас. Така ли би трябвало да се отнасяме и ние, да се ръководим от партийни, а не от надпартийни интереси в националните ни отношения? И ако е така, дават ли си сметка каква е разликата между нас по ред общобалкански и национални въпроси – искат ли друга политика и с Турция, и с Югославия, по македонския въпрос или албанския? Съгласи се с мен. Реши да изпрати храни за деца като помощ – до ВНС.

Срещата с Константинос Мицотакис мина сърдечно, интимно. Посрещна ме като приятел. Подчерта радостта си, че ме вижда като заслужил посланик, радетел на българо-гръцкото приятелство със заслуги, а и сега, като председател на ВНС – да продължим традиционната вече линия на дружба. Връчихме му поканата от Андрей Луканов, както протоколът изисква, от посланика ни в Гърция. Прие я с удоволствие, защото, както е обещал, изпълнява мисията си да представлява и отстоява интересите на България пред Европейската общност. На два пъти сторил това – в Рим пред [Джулио] Андреоти и пред [Хелмут] Кол и в Брюксел. Жак Де-

лор обаче обобщил за всички източноевропейски страни, включително и СССР, като приел да се даде индивидуален път на Унгария – като първа.

Интимният разговор продължи около отношенията между двете страни. К. Мицотакис отбеляза, че той и неговото правителство държат на България. Никога не е ставало дума да се проявят политически пристрастия или сближения над националните интереси. (Явно Г. Дзидзикостас вече му бе говорил.) Държи естествено на Желю Желев – допаднал му като човек. Попита какви са отношенията му с Андрей Луканов. Уверих го, че са приятелски. Разказах му, че А. Луканов се ползува от неговата поддръжка. Това много го зарадва, защото държал и на двамата. Особено на А. Луканов. Затова иска да дойде в България във възможно най-скоро време – в началото на декември.

Поговорихме и за миналото. Колко трудно бе да се преодолее инерцията от миналото и глобалните аспекти на външната политика на големите сили, за да се стигне до осъществяване на такива стабилни отношения между Гърция и България. Припомних за общобалканското сътрудничество, над което бе издигнато ембарго и как бе частично разкъсано на срещата на високо равнище в Корфу. К. Мицотакис прати много поздрави и на Т. Живков.

По балканските проблеми поговорихме главно за Турция. С идването си в София той би желал да се уговорим на всички нива по този въпрос. Това бе отговор на моето становище, че е крайно време да изработим една обща стратегия, защото няма други две страни, които да са така пряко засегнати не толкова от открита турска агресия, колкото от инвазия, осъществена с мирни средства, по икономически, народностни и други съображения. К. Мицотакис отговори, че е за сближение с Турция, да се установят официални, равноправни отношения. Казах му, че и ние сме за това, искаме Турция да стане европейска страна и да не е в плен на фундаментализма. Съгласи се с това и той. Попита ме какво мислим за „турско малцинство“; приели ли сме такова и признаваме ли го вече? Отговорих, че официално „не“, макар да има увлечения в това отношение. Споменах му, че Турция е предприела икономическо-политическа офанзива за черноморските страни. Но се надявам, че това няма да излезе извън рамките на екологията.

Разговорът се пренесе на тема Албания. К. Мицотакис заяви, че те се отнасят с голяма предпазливост и осторожност към Албания и към проблемите, които тя поставя на своите съседи. Имат гръцко малцинство там, но не искат да се стига до усложнения по този въпрос. Напомних му, че албанският въпрос се очаква да разтърси Балканите до едно десетилетие и развих своята теза. Той се съгласи с мен. Така преминахме на македонския въпрос. Известни са позициите ни. Накрая К. Мицотакис заяви, че България и Гърция са фактор на стабилност на Балканите.

При президента Константинос Караманлис ме посрещна първо [Петрос] Моливиатис, началник-кабинета му и ме въведе вътре. Там имаше

телевизия, журналисти, зададоха ми дори въпроси: „Кое е по-трудно? Да си посланик или председател на НС?“ К. Караманлис се зарадва, че ме вижда отново. Заяви, че ме смята за близък, за приятел и свой и на гръцкия народ. Много пъти сме били заедно, участвувал съм в изграждането на новите отношения между двете страни. Аз му благодарих, че ми даде възможност да го посетя и да изразя не само своите чувства, основаващи се на отличните отношения, които имах с него лично като посланик, но и да му поднеса чувствата към него, които се споделят от всички в страната ни, като символ на коренна промяна в отношенията между Гърция и България, в превръщането им на ос на нов климат на Балканите. К. Караманлис отговори, че е вярно, че още от самото начало той ратува за коренна промяна на отношенията преди всичко с България. И наистина, каква промяна вече е налице. Преди 100 години се колехме, а сега всички се вглеждат в нас. Казвал го е и пак ще го повтори – че Гърция и България са гарант за мира на Балканите. Радва се, че това е и политиката на правителството днес. Гърция няма да допусне тя да се измени.

И попита на свой ред какво е положението в България. Отговорих му, че е трудно днес, но преходът към ново общество, основаващо се на либерализъм, е започнал и това е необратимо. Той счита, че е нужно време за приемане на либералните ценности, като за цяла Източна Европа ще са необходими не по-малко от 10–15 години. А трябва да се отчитат и конкретните условия. Нима това бе лесно и за самата Гърция? Попита ме какъв е външният ни дълг. Като разбра, възкликна, че Гърция има повече и че външните заеми са голяма грешка.

След това попита в какво обвиняват Тодор Живков. Отговорих му, че именно за заемите, за заслепение и грешки през последния период, за избягване на реалните проблеми на обществото и отлагане на кризата чрез заеми. К. Караманлис възкликна: „Недопустимо! Не може политик без грешки. Цялата история е описание на грешки, на загуби“ – и на свой ред попита как е Андрей Луканов – европейски подготвен, с висока култура и наясно с необходимите дълбоки реформи на системата. Вярва на А. Луканов. Но са нужни и хора, преодоляване на навици, адаптация, търпение и време. Разчита и на Народното събрание – там да се създаде сближението. И при тях не винаги Парламентът е лесен. Но въпросът е да се свикне, че днес едни не са на власт, но могат и да дойдат, и обратно, тези, които са на власт, могат да я загубят.

Според него, ликвидирането на комунизма било неизбежно. Оказало се утопия, която не издържала на изпитанията на времето. Но и появата му била неизбежна – в изостанали страни с диктаторски или монархически режими. Сега обаче трябвало внимателно освобождаване и либерализация, без да се намесват странични обстоятелства. Да се въведе етапност, да се преглътне всяка хапка, да се върви постепенно.

Говорихме и за Турция, и за Македония като проблеми в балканския регион.

Би трябвало да добавя и за разговорите със [Андонис] Самарас – ще запиша тук само това, че той бе безкрайно любезен, подготвен и от [Евангелос] Кофос. Вдигна специален тост, а и ме посети в Народното събрание. Поиска ми да уредя за [Константинос] Мицотакис да говори пред ВНС. Приех.

Говорих с Андрей Луканов [4.XI.]. Каза – 1. Че няма намерение да се отказва от министър-председателството. Смята, че опозицията иска три от ключовите шест министерства (МНО, МВР, МВнР, правосъдието, финансите, икономиката; 2. Че първите два дни нищо не предприел. Също и Желю Желев. Оставят на политическите сили инициативата; 3. Говорил с Кръстьо Петков – да притиска и двете политически сили за коалиционно правителство. (Докато бяхме в Гърция, видяхме го да провежда тази линия по телевизията.); 4. Не изключва СДС да не отстъпи, макар че по-скоро говори за това, но не му се вярва. Смята, че те не са готови да отидат на тотална криза и нямат човек. Сам пусна думите, че [Димитър] Луджев му стигал до пъпа.

От средата на ноември бе направен опит от СДС да задълбочи кризата и целият огън бе насочен срещу Андрей Луканов. Едва заминаха с Ж. Желев за Париж [18–21.XI.] и въпреки всички изявления за изчакване на завръщането им от СДС, от „Подкрепа“ и студентите, обявиха окупационни стачки, които да прерастнат в общополитическа стачка. Огънят бе съсредоточен върху двата дни, предвидени за гласуване на бюджета на правителството и издигнатия от опозицията вот на недоверие спрямо А. Луканов.

Тук няма да влизам в детайли – ще отбележа само, че беше много напрегнато. Създадени бяха ситуации в Парламента, за които нямаше отговор нито в неприетия още правилник, нито в предишната ни практика, доколкото ни е известна. Трябваше да импровизирам в редица случаи. Не винаги удачно. Но все пак удържах в главната насока – да доведа нещата до гласуване и да го осъществим. Първият път с тайно гласуване за бюджета, т. е. за А. Луканов. Трябваше да имаме кворум. Постигнахме го с 204 гласа, гласуваха 186. Вторият път – с 201 „против“ от 320 присъстващи или повече, не съм много сигурен.

Имах много въпроси да решавам – включително участвувах в изборно бюро, имах разговори с отделни лица и групи. Изморих се. Имам свойството, когато обяснявам, да не печеля, а да дразня събеседниците си. Забелязал съм го и това става и в Парламента. Късно е да се оправя, но трябва

да се овладявам повече. Създадох си приятели, но и врагове. Дори Стоян Ганев пусна подписка срещу мен за оставка. Толкова се озлобих, че не му дадох предварително да се изкаже срещу А. Луканов.

Доволен съм обаче, че през последните няколко дни свърших полезна работа – повиках и френския посланик да му обясня ситуацията и поисках съдействие за успокояване на политическите сили (той ми обеща, като изрази учудването си от поведението им). Срещнах се и с [Анжел] Вагенщайн, с Александър Томов (два разговора – първият, да не се срещам аз с други, въпреки мнението на А. Луканов. Така и постъпих, както се вижда по-горе; вторият – за продължаване на преговорите), с председателството, с Чавдар [Кюранов], с Андрей [Луканов] – все по-тясно сближение, с Н.[икодим] Попов (много интересни срещи), с Меди Доган и т.н. Въпросът е, че настроението на много хора се промени към мен. Почвам и аз да се отпускам.

Навлизаме обаче в период на остри сблъсъци. Дано опозицията да е достигнала до върха и да се пречупи малко нейната сила. Аз виждам как тя ще дойде на власт, но това трябва да стане не с нейните екстремистки и кариеристични елементи.

Говорих с А. Луканов – той беше спокоен и дори пред мен звънна на Ж. Желев, че поема осъществяването на необходимите мерки по заздравяването на икономиката. Но добави, че винаги е готов да изпълни формулата за национално правителство при едно условие – да не се прави опит да се наложи това от улицата. На външния натиск няма да се поддаде.

За Лондон. Приех да водя делегацията за участието на Асамблеята на Северноатлантическия пакт. Касае се за свикване два пъти в годината на Асамблея на парламенти от натовските страни. За пръв път поканиха и делегации от социалистическите страни или по-скоро от бившите (без Румъния). ЧССР се води от Александър Дубчек и това даде повод и у нас да се вземе такова решение.

24.XI.1990 г. [събота]

Тръгнахме за Лондон с Ал.[ександър] Янков, Ив.[ан] Глушков, Б.[огдан] Атанасов и Ю.[нал] Лютфиев. Братът на Мишо Костов [Кирчо] ни посрещна и, както веднага разбрахме, ни свърза с компанията „Ровър", която иска да произвежда в България един от моделите си, който ще е в продажба с всички резервни части. Проверили са условията и са доволни от това, което им е било предложено във Варна. Оттук и първото удоволствие – отново на посещение в Оксфорд, където в единствения хотел ни дадоха обяд.

Същия ден се регистрирахме, получихме материали; ориентирахме се какво ни предстои и се разпределихме по комитети. С Ал. Янков отидох-

ме в политическия комитет, Ив. Глушков в този за сигурността и военностратегическите аспекти, Б. Атанасов – за културата, образованието и прочие, Ю. Лютфиев – за гражданските права. След първото заседание отидохме и в другите комитети.

Всъщност аз едва в Лондон си изясних за какво се касае – за парламентарен форум на НАТО – асамблея, която вече от две години се е ориентирала към развиване на отношенията с парламентите на Източна Европа. На тази, 36-та сесия, бяха поканили делегации от Полша, Унгария, Чешката и Словашката федерация, България и СССР (тяхно подреждане). Всъщност Асамблеята на Атлантическия съюз се опита да повиши своята роля и да вземе в свои ръце натовските страни при отслабването на военната организация. Задачата бе да установят пред европейската и световната общественост, че НАТО е все още нужна организация, че парламентите оказват здрав контрол над военните ѝ аспекти. И нещо повече, че Асамблеята на парламентите е в състояние да хвърли мостове към Източна Европа, да привлече източноевропейски парламентаристи и по този начин да създаде един от стълбовете, на които трябва да се крепи утрешна Европа. Очертаха се три такива стълба – НАТО, ЕО и Хелзинският акт.

Към СССР докладчиците бяха много внимателни. Искат неговото запазване. Към източноевропейските страни се сблъскахме с двойнствен подход – към страните от Централна Европа, и към останалите. На първите искаха да им дадат статут на асоциирана делегация, а на останалите – само на наблюдатели. Даже не поканиха Румъния. Югославия по начало се пише неутрална. Албания още е извън сметките. По отношение на Румъния се оказаха разделени – Германия бе против, другите я защитиха, като поканиха в лично качество говорители. Накрая надделя схващането, че трябва всички ни да приемат заедно.

Известна роля изигра и моето изказване. То не бе предвидено. Стана така, че още на първото заседание, където бяха главите на делегациите, от председателя на политическия комитет Брус Джордж бе отправен апел към дошлите от Източна Европа да вземат отношение към докладите, които разглеждаха точно тематиката за взаимоотношенията между ЕИО и НАТО с Източна Европа и развитието на процесите в Източна Европа. В докладите, на високо техническо ниво, малко или почти нищо не се говореше за България. Един от докладчиците се оказа подпредседател на Френския парламент и подпредседател на Френско-българското дружество за приятелство, проф. Бунар. Та, отговаряйки на апела за изказване, вдигнах ръка. Едва успях да нахвърля бележките си и ми дадоха думата. Всъщност се оказах единственият, който взе думата сутринта (за след обяд остана А.[лександър] Дубчек). Румънците не бяха поканени и по изключение дадоха думата на един професор да доказва, че и в Румъния се извършват демократични промени. Посрещнаха изказването ми много

топло и на няколко пъти в тази зала и в други, включително и на пленарни заседания, се заговори за България. Дори появата ми в една друга комисия бе поздравена от председателствуващия.

Отбелязвам и разговора си с Патрик Дъфи, председателя на Асамблеята. Безкрайно любезен, бил в София, радва се на това, което става и съветва за постепенност и стабилност. Държи на СССР – помагайки му, помагали и на нас.

Вместо във вторник [27.XI.] отложих пътуването си за сряда, за да присъствувам на тържественото заседание в Парламента, както и на приема на кралицата в Бъкингамския дворец. Внушително събитие! Съвпаднало с оставката на Маргарет Тачър, което даде възможност да се прояви и английският хумор – че тъкмо в този половин час, когато Англия е без правителство, се налага на един министър да поздрави. Отличен оратор. Цялата процесия, подреждане, речи бяха образец на тържествена церемония, която идва да подсили значението и на събитието, и на момента, когато се провежда. На приема бях представен на кралицата сред първите. Кратък разговор, който даде възможност и на Сашо [Янков] да напомни, че е съпровождал нейния съпруг, член на Олимпийския комитет, на заседание във Варна.

Не можах да отпътувам директно за София. Обявената стачка засегна и нашите самолети. Но успяха да ме вредят до Виена вечерта, а оттам успяха да ми намерят място в ранния самолет за София.

(Така можах да пристигна почти навреме за заседанието на Висшия партиен съвет и парламентарната група с присъствие на повече от 150, може би и 200 души. Поставен бе на разглеждане въпросът за инициативата на Ж. Желев по повод решението на А. Луканов да си подаде оставката.)

Така денят ни мина под знака на уж подадената „оставка" на Андрей Луканов. Аз самият повярвах, но я обяснявах с неговото желание да стори това едва, когато се пречупи стачната вълна. Следователно, изглежда, че политическите сили са се разбрали. Има опасност обаче от извънпарламентарен натиск, който да прерасне в открита конфронтация. БСП не е вече онази аморфна маса, която не знае накъде върви. Припомних – „Подкрепа" и Кръстьо Петков.

Иван Глушков не се съгласи с мен. Според него всичко е в А. Луканов. Негова е вината – че нищо не се прави, че се е колебаел, че заложил на стремежа си за власт. Ако се бе оттеглил след гласуването, щял да се спаси сам и да спаси България. Сега се бил ликвидирал.

Б.[огдан] Атанасов – по принцип ненавижда комунистите и тоталитарния режим. Преследван бил, не разбрах защо, от Жана Молхова.

Ал. Янков насаме по пътя ми каза, че вината е на БСП на първо място; на парламентарната група на второ; не на последно място на личностите – П. Младенов, Ал. Лилов, А. Луканов; и накрая – на самия Парламент.

Като цяло и като ръководство. Без да дозира отговорностите, идеята му бе, че Парламентът е трябвало да заработи енергично със законите и конституцията. Когато го попитах как да стане това, след като последна бе създадена Комисията за конституцията, а и работата на Парламента бе блокирана от предизборните настроения на СДС и от някои нови обстоятелства – като избор на президент, викането на Тодор Живков и прочие – той не настоя. Каза само: „Такъв Парламент, такива резултати." Осъди пред Ив. Глушков директното предаване на Парламента по радиото и телевизията, което принизи ролята му до уровена на най-обикновен парламент, в който депутатите гонят само конкретен изборен резултат и го превърнаха в бюро за жалби.

Във Виена се видях с [Гаврил (Лильо)] Гаврилов. Той ме убеждава, че нито Огнян Дойнов, нито Андрей Луканов имат прояви на корупция и мошеничества в повече от това, което всеки си е позволявал на това ниво. О. Дойнов е бил по-близък с японците, поощрявал връзките си и с ГФР. Следователно бил имал право и по негови думи, и по думите на Лильо. Заводът в Радомир бил дело на [Тончо] Чакъров, министъра, а О. Дойнов „само" подкрепил. Като всеки член на Политбюро. В Лондон О. Дойнов бил назначен от [Роберт] Максуел за 13-месечен договор (единият месец в повече, за да можел спокойно да се движи според английските закони) с годишна заплата, която месечно възлизала на около 5.000 долара. Твърдял, че Андрей Луканов го бил злепоставил пред СССР и [Михаил] Горбачов и това станало причина да го отзоват от Политбюро. Т. Чакъров имал стенограмата на разговорите между Т. Живков и М. Горбачов и искал да я публикува, но Лильо му попречил – разубедил го във Виена.

За А. Луканов. Тодор Живков държал в тайното чекмедже две неща – за известните истории на брат му и за сестра му. На своя глава Маня, но при мълчаливото съгласие на Андрей (или не е успял може би да попречи, както го съветвал Лильо) била основала фирма „Лотос" за продажба на картини. Парите ги дал „ИНТЕКС". Колко – не знае (няколкостотин хиляди? Един милион?) Но дружеството не развило дейност. Регистрирано е в Лихтенщайн. Не се знае кой държи контролния пакет акции. Парите били дадени от министерския фонд, от Христо Христов. (Този въпрос се поставил и във ВНС.) Съпругът на Маня бил привлечен от [Георги Нанев] Вутев. Майка му била австрийка.

30.XI.1990 г. [петък]

Около оставката на Андрей Луканов.

Бях изненадан от заседанието на Висшия партиен съвет с парламентарната група в четвъртък, 29.XI. Присъствуваха повече парламентаристи. Но и едните, и другите, току-що завърнали се от провинцията или от София след срещи с избиратели и партийни организации, не искаха

да се подава оставка. Основният им извод бе, че се нанася непоправима беда на БСП; хората окончателно ще се обезкуражат. Чавдар [Кюранов] се опита да обясни, че трябва да се уважава и личното становище. След това вече ми разказа, че всички усилия да се убеди Андрей [Луканов], дори да се възпре да иде при Ж. Желев и да даде съгласието си за оставка, останали безрезултатни. Излязъл, в духа на постигнатото споразумение с Ж. Желев, за да може той да обяви чрез говорителя си практическото споразумение. И наистина още в 6 часа беше обявено, че има решение на Консултативния съвет, а в 20 часа и нещо излезе по телевизията и Андрей Луканов.

На заседанието се изказах и аз. Приемайки като факт отказа на А. Луканов, независимо от това дали правилно е оценил обстановката или не, призовах да разграничим дейността на партията от тази на една личност, да не я подчиняваме на същата логика и да притиснем опозицията чрез натиск и върху президента, и върху самата опозиция.

Андрей ми каза, че отстъпил на първо място по принципни съображения – не може да стовари върху партията само отговорностите около прехода, нито той да бъде единственият заложник. Но също така и поради предателството на Кр.[ъстьо] Петков, който допълнително обявява стачки. Заслужено Кр. Петков си спечели обидите, подигравките и омразата на хората за своите кариеристични действия.

На следващия ден, петък, 30. XI., имах трудности с Г.[иньо] Ганев. Той искаше „чиста“ процедура – подаване на оставка (т. 1) и възлагане на [А. Луканов] да изпълнява поста, докато се състави ново правителство (т. 2). Аз не се съгласих и позвъних на А. Луканов, тъй като не знаех точно в какво се състои споразумението. Той веднага дойде, продиктува – т. 1), че ВНС одобрява политическото споразумение за сформиране на правителство на националното единство за мирен преход и т.н., и т. 2), че А. Луканов „се оттегля“, докато се осъществи споразумението и се състави правителството.

Г. Ганев се дръпна и не участвува. Впрочем той изрази и в интервю несъгласието си с такава постановка, макар че сам участвува в Консултативния съвет и бе склонен да играе по-голяма роля.

Събрах политическите сили, дойде и Ж. Желев. Приеха текста и се договорихме да сведем изказванията до минимум. Така и стана. От БСП се изказаха няколко души остро срещу К. Петков и външния непарламентарен натиск, като обяснение на вота. Соня Младенова каза сполучливо няколко думи срещу президента, но разводни изказването си, с което предизвика реакцията на Бойко Костов – че тя изразявала лично мнение и че Парламентът няма нужда нито от истерици като [Венцеслав] Медарски, нито от кокетничене като нейното. Имаше още една-две критични бележки към Ж. Желев. Нашите се поокуражиха и започнаха настъпление.

1.XII.1990 г. [събота]

Потеглихме за Самоводене. Поканени бяхме на тържеството по случай 80-годишнината от основаването на партийната организация в селото. Салонът бе препълнен (около 400 души) при 2.000 души в селото. Излязоха ансамблите, изнесен бе обстоен доклад. Бяхме се уговорили да не взимам думата. Но се създаде такава обстановка, че казах и аз няколко по-силни думи, а след това с актива в ресторанта на дълго дискутирахме обстановката. Хареса ми секретарят на ОС на Велико Търново, бивш военен. Мисля, че се казва Ханджиев.

Теменужка е все така жива – сега е в БЗНС „Никола Петков". Косьо не се е развел, сега работел в театър „Стефан Македонски".

4.XII.1990 г. [вторник]

В София са продължавали разговорите по доработване на политическото съгласие.

Във вторник, 4. XII., председателствувах и задържах залата, докато не се прие целият правилник. След почивката се прибрах в кабинета и седнах да обмисля положението си. Последната добавка, даже не от името на комисията, но предложена, бе за оставката на Бюрото [на ВНС]. Сам по себе си незначителен факт. Но след като бях поискал от Г.[иньо] Ганев да ми даде текста с внесените предложения и той не го направи въпреки обещанието; не намери за нужно и да предупреди Бюрото; като добавих към това и приетата процедура, както и организираната негласна кампания от СДС, и гласна от БСП, замислих се дали не е най-добре да си подам оставката. Тласък към такова решение ми даде и П.[етър] Балабанов, който с известно колебание се приближи до мен, за да ми каже, че може би на утрешното заседание на парламентарната група на БСП някой може да се изкаже срещу мен.

Докато прехвърлях всичко това на ум и слушах как протича заседанието, в залата се разгоря остра дискусия около изложението на [Георги] Тамбуев по досиетата. А съвсем накрая Лазар Стойчев от името на Клуба на репресираните след 9.IX.1944 г., (който бе поискал думата още преди няколко дни, но аз го убедих, че не мога да му дам да говори, докато не намерим подходящ момент) отишъл при Г.[иньо] Ганев и отново настоял да говори. Бележка отново бе депозирал, но аз не я включих в дневния ред. Гиньо [Ганев] се поддаде и когато възмутената публика отляво тръгна да напуска залата, той се извини с мен и закри набързо заседанието, спирайки и Л. Стойчев, поради липса на кворум.

Случи се, че излизайки от кабинета се натъкнах на разярените депутати, които се нахвърлиха върху мен. Трябваше и аз да им отговоря грубо, че не коридорът място за обяснение, а да направят това на заседание на парламентарната група.

Прибрах се вкъщи и до късно вечерта съставих текст, с който си подавам оставка пред парламентарната група на БСП.

5.XII.1990 г. [сряда]

Прочетох този текст още в началото на заседанието [на парламентарната група на БСП] в 13 часа и излязох навън, въпреки настояванията да остана. Направих го, за да оставя всички да се произнесат свободно в мое отсъствие. И Андрей [Луканов], и [Александър] Лилов, и Чавдар [Кюранов], и много други ме поздравиха за убедителните ми думи. Аз не оставих без отговор именно нападките на БСП в печата и другаде. (Запазих бележките си.)

[Отделен лист от тефтерче]

Всъщност всички са знаели, че се събира подписка срещу мен. [Иван] Глушков каза, че инициаторите били хора на БСП. Г.[иньо] Ганев потвърди това, но отрече всякаква връзка с текста на правилника. Възмути се от Л.[азар] Стойчев и неговата декларация и каза, че е бил остро критикуван от СДС, че е спрял прочитането ѝ.

Така че членовете на Бюрото знаят, че вече реагирах пред БСП. Дойде [Иван] Гарелов да се извини и прие текста. Поиска да се явя в телевизията – отказах му.

[Анжел] Вагенщайн поиска да превърна оставката си в акция срещу СДС. Казах му, че е малко трудно, след като БСП не ме иска.

Малко преди да се кача горе в залата, при мен влезе А.[ндрей] Луканов. Казах му какво съм намислил. Не ми възрази. В края на краищата и той изживява същото. В залата взех думата след кратък разговор с [Чавдар] Кюранов. Той не пожела да каже за това, дали са разисквали в председателството и имат ли позиция.

Но най-силно впечатление ми направиха думите на един от нашите другари, стопански деец (трябва да го попитам за името му), който се приближи до мен, за да ми каже, че е млад, може би няма голям организационен опит, но дълбоко се впечатлил, че съм излязъл от залата. Достойно съм постъпил.

Разисквали за някои възможности, огледали кой би могъл да ме замести и отложили разискванията на този въпрос за следващото заседание.

6.XII.1990 г. [четвъртък]

Никулден. Разбрах това, когато ми поискаха интервю за „студентския час“ по телевизията. Казах им, че уви, Никулден все още не мога да свържа със студентския празник, защото го празнувах на 19.XII. Но винаги и семейно, и с приятели, свързан с друго лице и събитие – споменах за Ана.

И за студентския празник, че не правехме окупационни стачки, защото уважавахме автономията на Университета и дори полицията спазваше това (не прибягна до арестуване в сградите или двора на ВУЗ). Но затова пък нашите манифестации със сборен пункт около „Александър Невски" бяха и масови, и винаги завършваха с бой с полицията, а в някои случаи не само с арести, но и с убийства, какъвто бе случаят с Марин Боев.

7.XII.1990 г. [петък]

Обявихме ново правителство. Заслужава да се кажат няколко думи как се стигна до Димитър Попов. Защото БСП правеше всичко възможно да убеди Г.[иньо] Ганев да приеме. Макар и да изглеждаше разколебан, Г. Ганев не се поддаде. Смяташе, че Ж. Желев не го иска или най-малкото, че не иска да се състави правителство, за да се стигне до чисто правителство на СДС. И аз допринесох, защото му дадох и устно да разбере, че не изпитвам никаква ревност към него; че утвърждавайки се в Парламента, където няма никакъв конкурент, той си осигурява до края на живота трайно бъдеще на парламентарист и може би президентски пост.

Кой обаче изтъкна Д. Попов, не знам. Неговата кандидатура се прие добре и се надявам да мине.

8.XII.1990 г. [събота]

На Витоша. Този път имаше сняг. Студено, но затова пък и много ходихме.

10–17.XII.1990 г. [понеделник–понеделник]

Пиша за цялата седмица нататък. На 10-и проведохме събрание за основаване на Българо-гръцкото дружество. Свикахме в Големия салон на БАН хората, за да изберем ръководство, да набележим план и да приемем окончателно устава. Бяхме го вече редактирали с мен като председател, но аз реших да се освободя от това задължение и набелязах ново ръководство – [Атанас] Кехайов за председател, [Георги] Колибаров за зам.-председател, евентуално още, освен М.[арин] Жечев – да не се смята, че съм сложил само свои хора. Макар че М. Жечев е мъртва душа, що се отнася до организация. Г. Колибаров се отнесе много сериозно и съумя, с помощта и на Върбан, и Сергей [Русев] да убедят едно друго новоучредено дружество за Гръцко-българско приятелство да се слее с нашето, като включим неговия председател за зам.-председател (от Киноцентъра).

При такава подготовка събранието започна, поканеният от мен гръцки посланик [Георгиос] Христоянис също дойде. Но изведнъж осветлението загасна. Добре че предвидихме и Върбан донесе фенера. Аз

говорих около десетина минути общо за Българо-гръцкото дружество и предложих какво ново ръководство имам предвид, но да го приемем като временно до следващото събрание и тогава да гласуваме устава и окончателно да изберем ръководство. Това внесе успокоение, че не искам да налагам нито себе си, нито свое ръководство. Имаше и няколко изказвания. Създаде се настроение. Г. Колибаров ръководи добре. Посланикът остана много доволен.

От вторник, 11-и, през цялата седмица започнахме разискванията по проектозаконите за промени в Наказателния кодекс (нашите искат гаранции), за амнистията – главно от БЗНС „Никола Петков", за пенсиите (сбор от няколко предложения – за премахване на привилегиите, за уреждане на активните борци /отказ от народните пенсии въобще или частично/), за учителите, за другите привилегии, за досиетата.

Разискванията показаха, че законопроектите се внасят от комисиите на пленарни заседания недоработени, с неуточнени становища от самите парламентарни групи. Налагаше се отлагане, доуточнявания, много изказвания за предизборна агитация, от време на време и сблъсъци. И все пак групите заявиха, че се търси компромисно решение. По тези закони оставих да действува Г.[иньо] Ганев. На мен се падна само на няколко пъти да ръководя частично.

По повод на правителството, като следях отблизо воденето на преговорите, направих изказване пред Висшия партиен съвет и парламентарната група. Стратегията на СДС не е да се стигне до правителство, а само да се вземат някои ключови поста в Министерския съвет, които да облекчат СДС в предизборната кампания. Целта е ясна – колкото се може по-скоро избори, основавайки се на ниския рейтинг на БСП, на самия Парламент, на падането на авторитета на Ал. Лилов, на отстраняването на А. Луканов. Поисках по-твърда линия към десните екстремисти, ако искаме да получим някаква подкрепа от неизбежния център, който рано или късно ще се формира от двете БЗНС-та и СДП.

Интересна еволюция претърпя въпросът за досиетата. От МВР, от някои лидери на СДС, а и наши също се обявиха срещу разглеждането им дори по отношение на депутатите. Откри се цял фронт – в пресата, от комисията за национална сигурност. Междувременно се разигра шумна история около П.[етър] Берон. Оказал се информатор с псевдоним „Бонев", а [Константин] Тренчев още като ученик сам пожелал да стане „таен агент". Замесен бе и Желю Желев, който прегледал досието на П. Берон и поискал неговата оставка.

След дълги разисквания бяха приети правила за дейността на Комисията [по досиета] и въпросът вече не може да се спре, освен да се забави. Ще трябва и ние като Бюро да се намесим, за да поставим началото, тъй

като от нас се иска да установим, че в ръководството на комисията няма инкриминирани с такива прояви. Та те да поемат по-нататък работата.

Във Варна, Провадия, Суворово, Ветрен.

В петък вечерта, 14-и, потеглихме за Варна със самолет. В събота – среща с Общинския съвет на БСП. Едва тук узнах, че се създава Консултативен (или нещо подобно) съвет, включващ депутати, представители на Общинския съвет и т.н.

Апостол Димитров по записки съобщи за съдържанието на доклада, изнесен от А. Лилов пред толбухинци. Повишеното настроение му се бе предало и той, изреждайки отделни мисли на Ал. Лилов, спомена, че БСП оказала пълна подкрепа на правителството на А. Луканов, като обявила, че подкрепя и него, и програмата му, макар че не била социалистическа. Това ми даде повод да взема думата и да говоря и за Парламента, и за опозицията, но и да изтъкна, че БСП по същество не подкрепи А. Луканов. Тя го остави да бъде освиркван, оплюван от всички като даден единствен заложник, срещу когото всичко е позволено, и не се противопостави именно там, където трябваше – в София. Защо не излязоха членовете на БСП да деблокират и попречат на шепата студенти и седесари да създадат впечатление, че владеят столицата? Напомних, че вече се бях изказал пред висшите органи на БСП – ВПС и партийната група – че не всички революции се решават в столицата, но все някъде трябва да се действува и да се упражнява натиск. И в Англия революцията се наложи отвън.

Проведоха се три събрания. В Провадия в читалището – общоградско. В Суворово – също, но дойдоха и от околните села. Във Ветрен – само на БСП, но имаше и от СДС. Мина интересно, защото ми задаваха въпроси. Някъде – националистически. Отхвърлих ги, изглежда, добре, защото признаха, че дори съм ги преубедил. Но им разтълкувах, че въпросът за опасността от Турция не бива да се свързва с турското население у нас, нито с някаква хипотетична опасност от война. Мирната инвазия е по-страшна и може да се окаже непреодолима, ако отдалеч не се обмисли цялостна стратегия.

Интересно, че по чисто селските въпроси владее относително спокойствие. Наясно са какво искат, кое е реално, кое не.

На връщане трябваше да бързаме за София – среща с министъра на Северна Гърция [Георгиос] Дзидзикостас, уговорена за 14 часа. Самолетът тръгнал точно в 10 часа. Когато стигнахме до София, летището се оказа затворено – силен снеговалеж. Отправиха ни за Пловдив, докато почистят летището. И все пак успяхме да стигнем навреме.

С няколко фургона храни и мляко, с цяла група журналисти и двама-трима от неговия екип Г. Дзидзикостас пристигна най-напред в Народното събрание. Снимаха ни, казах няколко думи на гръцки, той даде интервю А самият разговор бе политически. Г. Дзидзикостас се опита да

хвърли огън и жупел срещу комунизма и комунистите изобщо и в Гърция, че разрушили страната, но гръцкият народ успял да се оправи, ще се оправим и ние. Заинтересува се кои са представени пред него – за БЗНС каза, че е казионно, от което се възползува Никодим Попов, за да напомни, че именно неговата партия, която е антифашистка, продължи борбата и срещу комунистическите деформации. Трябваше с една-две реплики да го контрирам [Г. Дзидзикостас], че благодарение на комунистическия режим се урегулираха отношенията между двете страни и че при сегашното ми отиване в Гърция бях приет от всички лидери на Нова демокрация, включително и от президента [Константинос] Караманлис, че и все още, а навярно и дълго време още традиционните партии у нас БЗНС (с двете крила), каквато няма в Гърция, и БСП ще продължат да си оспорват властта. Затова пък те имат ПАСОК, който също оспорва властта. Едва тогава Г. Дзидзикостас се сепна и коригира.

Вечерта го поканих в механата на х-л „Шератон“. Също така и Никодим Попов. При чудесния оркестър се създаде отлично настроение, с много закачки, шеги и спомени. И се уреди пътуване на Н. Попов до Солун. (Влязохме във връзка с Румен Цанев, консула в Солун – той ще го заведе и до Атина, за да види класическа Гърция.) Н. Попов говори с възторг за редица гръцки автори и спомена, че не е излизал зад граница. В лагер и строителен работник, с признати заслуги. Но всеки път, когато е поисквал квартира, като николапетковист накрая му се е отказвало. Успях чрез Андрей Луканов най-после да му се намери подходящо жилище.

18.XII.1990 г. [вторник]

Преговорите за правителство продължават. Очакванията, че седмицата ще ни донесе развръзка, не се оправдаха. И в събота, и в неделя, и във вторник политическите сили не стигнаха до краен резултат. Вчера уж се разбрали, поне такава информация получихме. Но отново, щом се събрали да подпишат политическото споразумение, повдигнали пак спорни въпроси – относно МВР, за министрите от опозицията в т. нар. „икономически блок“ и т.н. Започнал натиск от „десните“ – Александър Йорданов и другите. Отново Петър Дертлиев и Д.[имитър] Луджев показали по-голяма готовност – за ориентация към центъра.

Подготвих за изказване пред парламентарната група известно несъгласие с линията на постоянни отстъпки, като че ли ние повече се страхуваме от избори. А въпреки външната видимост и в СДС се извършва голямо разслоение – недоволство отвън, засилване и заемане на позиции от другата извънпарламентарна опозиция. Силен удар върху опозицията нанесе разкриването на Петър Берон като информатор с псевдоним „Бончев“ на VI управление. А в понеделник Желю Желев призна, след като бе атакуван от П. Берон, че той се запознал с неговото досие и пред-

ложил да го смъкнат и от ръководството на СДС, и на парламентарната им група.

Интересно е да се видят коментарите. Докато ударът бе насочен само срещу БСП, СДС превърна въпроса за досиетата в централен на тяхната пропаганда. Сега изведнъж биха отбой. Опитват се да се омаловажи, да се подсили ролята на системата, на тези, които организират, заговори се за националната сигурност, че тя била в опасност, като че ли вътрешното оплюване и интригантството, особено сред интелигенцията, има нещо общо със сигурността. Или не – само със сигурността на върхушката, която чрез пълна информация си осигуряваше развързани ръцете да действува, да уволнява, да поставя под карантина, да разлага и да подкупва.

Уви, в тази насока направеното е още много малко. Все още не сме успели да отхвърлим вината не просто към отделни личности, а партията да поеме това, което е нейно като партия, като обща линия, за да се разграничи корупцията от вината, за да получат самочувствие редовите членове и излязат на преден план нови личности. Самият [Александър] Лилов се явява вече, и то от доста време, обективна пречка, въпреки заслугите, които не могат да му се отрекат, да даде идеологически тласък (по-скоро политически, скрит зад политическа фразеология). Не може да му се отрече, че е наистина "политическо животно".

Вечерта отидох на концерт – вечеря при [посланика на ГФР Карл Валтер] Левалтер. Поканени бяха посланици и политически лидери. Отпадна изказването ми. Затова пък посочих на френския посланик защо у нас не може да се осъществи „исторически компромис" ала италиански. И че това, което се готви – съюз на левицата (комунисти–„социалисти") с десницата, при очертаващата се възможност да се появи „център" от БЗНС и СДП, ще бъде грешка, която ще ни тласне много назад в съзнанието на хората. [Ще ни възприемат] като хора алчни за власт, а не мислещи за осъществяването на определена програма и дори идеология.

На приема бяха Блага Димитрова с мъжа си, Петър Берон, който продължаваше да фучи, като че ли нищо не е станало, Любен Беров, Живко Сталев, Любен Кулишев, дойде по едно време и Петър Дертлиев.

Имах и кратък разговор с американския посланик. За Турция. За мнимата и за реалната опасност. Той ми разказа, че специално ходил в Анкара, за да установи непосредствен контакт с американското посолство там и да се избегнат някои недоразумения. Поговорихме си и за Върбан. Ще направи ли нещо?

19.XII.1990 г. [сряда]

Тежък ден. Трябваше да започнем с правителството. Не беше готово. Очерта се възможна криза. Защото срокът веднъж бе продължен с една

седмица и в случай на невъзможното – да няма сформиран кабинет – има два изхода: или да се възложи кабинет на СДС, което явно бе вече изтъкнато в пресата, или да се отиде на избори. Събрахме се парламентарната група на БСП горе в зала „Изток". Нашата позиция бе ясна – максимални усилия за съставяне на правителство с преобладаващо мнозинство на БСП, с отстъпване на икономическите министерства и с търсене все пак на някакъв компромис за МВР, тъй като и за БСП, и за СДС това стана „камень преткновения". В краен случай – отиване на избори.

Не говоря за дневния ред – форсирахме закони на второ четене – за гражданския кодекс, за амнистията (и в двата случая Гиньо Ганев се прояви), аз поех закона за земята, за народното здраве (разрешаване на частна практика) и т.н. За „досиетата" – върнахме текста на правилника за следващия ден.

Имах малък конфликт с Михаил Савов. Поиска думата, но го оставих последен, защото се разгоря спор и ми се щеше наш човек да заключи. Формулирах позицията, той я подкрепи, но ми отправи критика, че съм му дал късно думата. След като поговорихме, се извини.

Правителство все не може да се състави. А не може и да се продължи – открива се парламентарна криза. Дадохме почивка и въпреки това – никакъв резултат. Продължихме – и отново почивка. Влязох в собствения си кабинет, където заседаваха, за да дочакам последните комбинации. Междувременно на няколко пъти се провеждаха и заседания на парламентарните групи на БСП, СДС в по-малки състави. Едва към 11.30 часа вечерта се откри реалният изход – прие се съставът на Министерския съвет. Трябваше окончателно да се утвърди, да се напише в два екземпляра – единият за залата, другият за преписване – за бюлетините.

Подканих всички да влязат, защото наближаваше 12 часа, полунощ. В 12 без една минута обявих, че заковаваме времето, докато се избере правителството. Изборът продължи почти до заранта, до 4 часа. Останаха малцина да дочакат обявяването.

Дочакахме го с Андрей [Луканов] в кабинета. Въпреки умората имахме интересен разговор. За пръв път видях наред с удовлетворението, че се осъществи това, за което той толкова настояваше – коалиционно или национално правителство – да прозвучи и известна моментна нотка на съжаление, че той реално би могъл да осъществи първите стъпки на икономическата реформа и да получи външните заеми. Той вярваше в своите възможности, но съжаляваше, че бяха оставени неизползувани. Вината прехвърли преди всичко на обстоятелствата – че бе оставен сам като заложник, без никаква подкрепа от страна на партията. Визираше Ал.[ександър] Лилов – него той държи отговорен за неуспеха на усилията в продължение на няколко месеца. Ал. Лилов пък смята обратното.

20.XII.1990 г. [четвъртък]

Правителството положи клетва. Текста ми дадоха от запазените преди това клетвени декларации от правителството на А. Луканов. Но поради липса на готови тогава писмени текстове бяха им дали клетвени текстове за народни представители, т. е. произнесена бе една клетва, а подписана – друга. А сега стана обратното – произнесоха клетва на народните представители, а подписаха правилните текстове.

Но ритуалът бе тържествен. Добре се посрещна от Парламента и от обществеността. И аз съм доволен, защото бе преодоляно желанието на някои среди да се състави на всяка цена правителство, дори с десни елементи. Написах дори цяло изказване, но не стана нужда да се изказвам. Изглежда, че сблъсъкът на политическите сили сам по себе си реши въпроса. И не може да се отрече ролята на отделните лидери на СДС. Останаха отвън центристките партии – БЗНС „Никола Петков“ и БСДП, макар че от последната влезе в правителството И.[ван] Пушкаров.

Започнахме разглеждането на закона за земята. Много са записалите се оратори.

Прие се и поправеният текст за реда, по който ще се проведе работата по преглеждане на досиетата.

21.XII.1990 г. [петък]

Дадох думата на митрополит Панкратий – да поздрави за Коледа. Поканих и хора на храм „Александър Невски“. Стана трогателно.

Но бе ден, обявен за траурен, по случай жертвите (десетина души) войници от нахлулата вода от язовира по коритото на реката, която те прекосявали с камиони и танкове. Стана гаф, но нямаше друг изход, защото Панкратий още вечерта трябваше да напусне София.

Голям проблем около заплатите. Трябваше в продължение на няколко часа да разискваме, докато се съгласят представители на депутатите, че парите, давани за посрещане на разходи (до 600 лева), трябва да се отчитат и да се дават на парламентарните групи. В края на краищата повечето депутати са избрани благодарение на партиите си, нека те да поемат отговорност за тяхната подготовка, работа по места и т.н.

23.XII.1990 г. [неделя]

Пиша разкъсано – защото нещата се развиват като на филмова лента.

Сега е късно, цял ден работих върху статия за Турция. Утре, понеделник, тръгваме за Велинград. Там ще прекараме до 2.I.1991 г.

24.XII.1990 г. [понеделник]

Пристигнахме във Велинград – за първ път в станцията на Министерския съвет, Народното събрание, Държавния съвет. Казваха ми, че е хубаво, но аз предпочитах над Клептуза, близко до баирите и боровата гора. И по още една чисто субективна причина – разваляше ми настроението, а и аз го развалях на М.[илко] Балев. Знаеше, че не приех „възродителния процес“ и че го смятам за националист, от крайните. Това му бе донесено, включително и от Величка (на Гриша Филипов съпругата), и Й.[ордан] Йотов ме предупреди да внимавам.

Разходихме се малко – до центъра на града. Снегът е малко. Сух студ. Един час ни се видя предостатъчно.

1991 г.

4.I.1991 г. [петък]

Велинград. Посрещане на Новата година. Станцията на Министерския съвет, Народното събрание и президентството е по-хубава, със забележителни условия за физиотерапия – може би една от най-хубавите колекции на апаратура от Западна Германия, с вътрешен минерален басейн, голям хол, места за спортуване на двора. Ние се възползувахме от традиционния масаж и ограничено потапяне с малко плуване в басейна. Затова пък правихме много дълги разходки. Първоначално имаше сняг, но за 9-те дни, които прекарахме и при чудното слънчево време, стигнахме до пълно стопяване на снега и разкалване на пътеките.

Този път взехме с нас Ники. Оказа се, че ние не знаехме детето. За мен, пък и за Ана, то беше още бебе. А детето ни учуди със знания, говорене, хитрина, характер. Чувствително е, умее да се съсредоточава, проявява инат, но невинаги. Убедихме се, че е по реда. И затова трябваше по същия начин да го подхванем – и нямахме никакви трудности. Пък и със своята нежност обърна внимание, какичките го нарекоха „сладурче" и той с удоволствие го повтаряше, когато Иван Костов го попита: „Как те наричат?" Играхме си и на криеница, та един път го оставих дори заключен, защото помислих, че е излязъл. Веднага се върнах и като му казах само, че той така добре се е скрил, че не можах да го открия, веднага изтри сълзичките. Свързвам това не толкова с чувствителност, но и с амбиции. Прояви ги много пъти – да бъде първи, да бъде най-докаран, да му се обръща внимание на всяка цена и т.н.

Свободното си време използувах, за да напиша статията „Опасността от Турция – реална и латентна". Използувах един стар вариант, но направих една актуална статия, която съкратих най-накрая, като отделих ислямския коз във външната политика в отделен материал от няколко страници. Мислех да дам тази статия от десетина страници на в-к „Дума". Но Любен Кулишев и Рудолф Йосифов, на Жоро синът, решително възразиха по два показателя – като председател на ВНС мога да донеса усложнения на самата страна, от една страна, а, от друга – да съсредоточа именно с това си качество огъня на турската критика само срещу себе си. Посъветваха ме да я запазя и да я публикувам след някой и друг месец.

Окончателно с убедих да я оставя сега настрана и във връзка с очакваното посещение на К.[онстантинос] Мицотакис. Нито преди неговото идване, нито след него е прилично да пускам такава статия.

Срещу Нова година се събрахме в голямата зала на една маса с Б.[елчо] Белчев и с [Дончо] Дончев от Консулския отдел. [Иван] Пушкаров, [Иван] Костов, Д.[имитър] Луджев, които бяха дошли тук да посрещнат Нова година останаха в малката зала. Там ги посетихме с Ана, чукнахме се, побъбрихме малко. Почувствувах особена топлота у Ив. Пушкаров, макар че и другите бяха много внимателни и любезни. [Борис] Спиров, който бе с тях, влезе в голямата зала.

6.I.1991 г. [неделя]

В София.

Първият въпрос, с който се сблъскахме, бе начинът, по който телевизията и радиото представиха ВНС в своята новогодишна програма, а и след това. По липса на свой хумор цялата програма запълниха с нас. Аз гледах само предаването за ВНС с монтажа на Л.[юбомир] Коларов. Не го намерих лошо, смях се и аз. Но се оказа, че имало още. В София ми звъннаха по телефона мнозина, пък и Варчо потвърди, че аз съм само спечелил от телевизията, защото хората се убедили, че се касае за зверилник. Докато само по радиото, с гласовете, се създавало невярно впечатление.

Но Г.[иньо] Ганев и И.[ван] Глушков поискаха да повикам ръководствата на телевизията и радиото на разговор. Сторих това. Констатирах, че и двамата изразиха несъгласие и недоволство от предаванията, но е нямало как да променят нещата. Разбрахме се да внесат известен контрол, защото границите на търпимата критика са прескочили и едва ли страната има нужда от разпускане на Парламента, към което се стремят някои екстремистки кръгове. Съгласиха се. В такъв, бих казал, приятелски и конструктивен дух протече разговорът.

Не щеш ли, [Нери] Терзиева пак нападна ВНС за Комисията по жалбите, която уж насрочила заседание, а никой не се явил (макар че 2 януари бе още ваканционен ден за народните представители). Нападката бе груба. Но тя още повече усложни нещата, след като на следния ден се опита да оправдае казаното от нея и намеси вече явна лъжа с манипулация – че на моето бюро било намерено съобщението на комисията?! и че аз съм бил казал това по-рано пред пленарното заседание (вижте го, санким, как лъже). Аз не видях това, но Мариана Христова реагира остро на заседанието. На другия ден поисках материала от телевизията, видяхме го в Бюрото и го предадохме на Комисията за радио и телевизия да се произнесе. Забравили са всякаква мярка, и най-важното – проявяват и липса на професионализъм, и елементарна етичност, щом се опитват с лъжа и манипулация да атакуват, и то върховен държавен орган.

Пристигна от Гърция нова делегация, водена от [Стелиос] Папатемелис, предишния министър на Северна Гърция, от ПАСОК. С голяма делегация. Поканих ги в х-л „Ню Отани“. Мина весело, с чувство за хумор, защото между самите делегати имаше и от двете партии.

Обади ми се и [Антоан–Емил] Тахиаос. Дошъл със собствената си кола и донесъл пакети за група професори начело с П.[етър] Динеков, А.[ксиния] Джурова, В.[асилка] Тъпкова и т.н.

Така мина седмицата.

В събота и неделя освен разходките, написах и встъпителните думи към превода на „История на Нова Гърция“ на Никос Зворонос.

7.I.1991 г. [понеделник]

Пресконференция в зала „Запад“. Посветена на проектозакона за собствеността на земята и аграрната реформа. Атанас Ганев и другите председатели на комисии, депутати, журналисти. Г.[иньо] Ганев говори предварително за отразяване на работата на комисиите и за хода на подготовката на конституцията.

8.I.1991 г. [вторник]

Заседание на парламентарната група на БСП в Партийния дом. Направих, мисля, силно изказване, като анализирах стратегическата цел на опозицията; отношението на президентския институт; това на отделните партии по предварителни избори; отношението ми към политическото споразумение, на подписването на което не отидох [нарочно]; и подчертах реалната опасност да вземат връх крайнодесните сили, зад които стои и Желю Желев, и които са за разпускане на ВНС преди приемане на конституцията, за да се запазят президентския институт и правителството – двата опорни пункта на СДС за натиск по време на изборната кампания.

Дойдоха да ми кажат, че отзвукът от изказването ми бил много добър.

Поговорихме с Добрин Спасов. Написа много хубава статия във в-к „Дума“. Похвалих го, остана доволен, защото нашите радикали го критикували, че не бил достатъчно на социалдемократически позиции и все още споменавал „социализма“. Добрин отново и неколкократно ми благодари, защото ми вярвал и ценял мнението ми, и се смутил от забележките на младите, които инак обичал. Ще трябва и аз да поговоря с тях. Още повече, че Янаки Стоилов изразил задоволство от моя анализ, който и на тях помагал.

9.I.1991 г. [сряда]

Заседанието поех и водих до почивката. Не допуснах никакво нарушение около приемането на дневния ред, въпреки някои опити и от двете страни, (БСП и СДС) да се отклонява вниманието със задачи на изпълнителната власт. (От БСП – с приказки за повдигане авторитета на ВНС, а от СДС – [Крум] Хорозов, за опит за разпродаването на имуществото на ТКЗС. Предадох искането му на Г.[иньо] Ганев да сигнализира Министерския съвет, без да го разисквам във ВНС. А на Мануш Романов направо прекъснах изказването и го изгоних от трибуната.) Бях одобрен.

А.[лексей] Шелудко написал изложение срещу мен с искане за оставка до Ж. Желев, Комисията по националния въпрос. Пълно със злоба. [Светослав] Шиваров, който ми го показа, го отхвърлил и смята даже да не го внася за разглеждане. Толкова несъстоятелно му се видяло.

10.I.1991 г. [четвъртък]

Преди обяд имах продължителна среща с Отечествената партия [на труда] – Румен Попов, М.[инчо] Минчев. М. Минчев ми направи похубаво впечатление. С Румен Попов ще имаме и друг разговор – той на времето бе поискал и решил изключването на Мая от Университета. Не намерих за уместно да повдигна на тази първа среща с ръководството на ОПТ личен въпрос, но няма да му се размине. Поставените въпроси бяха сериозни – за въвеждането веднага на турски език.

11.I.1991 г. [петък]

Този ден мина изцяло под знака на посещението на [Константинос] Мицотакис. Вчера след обяд се прибрах, за да си почина и същевременно да си подготвя словото за пленарното заседание.

Преди обяд имаше текущи задачи, разговори, срещи.

След обяд – официално посрещане пред централната врата, представяне на заместник-председателите, след това отправяне на множеството придружаващи на балкона, а К. Мицотакис, Д.[имитър] Попов и ръководителите на средствата за масова информация в Гърция – [Павлос] Пиларинос, влязоха в кабинета. Около 15 минути банален разговор. Единственото интересно нещо за К. Мицотакис е, че за пръв път българският парламент се открива за външен човек и че този прецедент става с него и с Гърция.

В залата водех аз, след мен К. Мицотакис и след това Д. Попов. Моето слово се посрещна много добре. Четох бавно. Натъртих някои моменти за това, че ВНС е "върховният орган на властта" в Република България, нещо за миналото, за своята роля и т.н. Без никакво самоизтъкване, кол-

кото да покажа, че се касае за продължителен процес, свързан с преодоляване на тежко наследство.

Както ми казаха възторжените гърци, и по-специално [Евангелос] Кофос, направило им впечатление, че ми ръкопляскало цялото НС и отляво, и отдясно много пъти, и то за такъв малък текст от около 1 страница и нещо. Аз не си дадох сметка за това, но видях пред себе си няколко министри как силно ръкопляскаха и между тях Иван Пушкаров.

Отлично се посрещна словото на К. Мицотакис. Умно, съдържателно и с особено добре изразено отношение към малцинствата. Отричане на малцинства, признаване на етнически групи или религиозни, с всички права, но без допускане на външна намеса и каквито и да било усложнения. Ръкопляскаха и хората на ДПС.

Вечеря, дадена от Димитър Попов в Бояна. Както обикновено продължителна. Седях до К. Мицотакис и от другата ми страна бе [Георгиос] Дзидзикостас, а до него Д.[имитър] Луджев. Чух Д. Луджев да ми прави нещо комплимент пред Г.[еоргиос] Дзидзикостас, трябваше да му отговоря и за най-неутрално беше споменаването, че се познават с Мая и аз оттам го знам.

На излизане [Кирил] Манов, сега съветник при Д. Попов, ме спря и пред свои колеги ми заяви, че „още не ми се е отблагодарил". Засмях се само и му стиснах ръката. (Преди работеше в печатницата, бе гонен, застъпвах се за него и не допуснах изгонването му от БАН, а той си намери място при Благовест Сендов.)

12.I.1991 г. [събота]

Продължиха срещите в Парламента. В 10 часа дойде [Евангелос] Кофос. Поговорихме по македонския въпрос. Той го е проучвал основно – имам предвид последните събития и развитие в Македония (Скопие) и възможните последствия за Гърция и България. Той вижда вече и възможността за развитие на този въпрос и без прякото участие на Сърбия. Разбрахме се през м. февруари да ида в Атина за един от уикендите.

В 11 часа пристигна Mme [Пандора] Цалдари, съпруга на председателя на Парламента [Атанасиос] Цалдарис. Води голяма помощ за нашия Червен кръст от Гърция. След като нарече „луд" [Герасимос] Апостолатос, техния председател на Червения кръст, с чувство на лекота и недвусмислено се подигра и с Петко Симеонов. Нищо не разбирал и искал само да използува за политически цели помощта. „Що за елементарен човек" бил той. Не бе по-добра и за Желю [Желев]. След като го определи за „симпатичен", била принудена да отхвърли и неговите аванси да получи помощта – показала му униформата си на служител на Червения кръст, чието седалище е в Женева; напомнила, че и на Гърция след земетресението в Солун била оказана помощ чрез Червения кръст; че имало доста-

тъчно други обществени движения и самият народ, който давал – както на тях, така и на други лица и комитети. Важното е, че гръцкият народ я дава. И накрая завърши с едно неочаквано: „Какъв е този ваш президент?“ И добави още нещо, което се надявам да запомня, без да го напиша.

Обяд даде Ж. Желев, пак в Бояна. Не прекали нито в разговора, нито с шегите. Държа се много естествено. Аз бях на отсрещната страна на масата заедно с К. Мицотакис. Това ми даде възможност да поговорим повечко и да уточня някои впечатления. Разменихме мисли по турския и по македонския въпрос, за БЗНС и СДС. Оставам с впечатление, че той вече е наясно по много неща. Изрази и пълно съгласие с това, което му казах. В това число и за БСП. Споменах му, че евентуално ще дойда в Атина. Поиска да се видим там. Между другото спомена, че се видял с А.[ндрей] Луканов. Каза, че останал доволен. Погледна ме изпитателно и ме попита, смятам ли, че още го очаква политическа кариера. Отговорих му, че ние нямаме по солиден кандидат за президент. „Да – беше отговорът. – Достоен е.“

Късно след обяд потеглихме за „Боровец“.

14.I.1991 г. [понеделник]

Чудно време, слънчево, разхождахме се до пълна умора. Малкото време, което ми остана, използвах за редактиране на отговора ми на А.[лексей] Шелудко. И също така прегледах документацията за том VI от Историята [на човечеството]. Предстои заседание на Бюрото.

В София сварих един Г.[иньо] Ганев разтревожен – не постъпват и не се подготвят приоритетните закони. Последователно се свикват председателите на комисии, отделни депутати. Говорихме с Министерския съвет – да ускорят внасянето на приоритетните закони, а не само да ни заливат със своите закони. Имаме задължения – как ще се прокарат избори без трите закона – за териториално-административното деление, за местните органи на властта и за самите избори. Чака ни и програмата на правителството.

А ето, че събитията в СССР – Балтийските републики – също ще ни създадат трудности. Очертава се не лека седмица. А след около 30 часа изтича и ултиматумът, връчен на Ирак.

Бяхме в болницата при П.[антелей] Щерев. Не изглеждаше добре. А [Николай] Минков беше много категоричен за тежкото му положение. Стана ми много тежко. Такъв здрав човек свършва. Колко още можеше да даде за историята на съвременна Гърция и да радва семейството. Такъв удар. Дали е могло да се направи нещо по-рано? Всички си задаваме този въпрос, когато отговорът вече е излишен.

След обяд – среща със С.[трашимир] Димитров за пътуването му в Гърция. Съгласен е. Набеляза се програма, прие си и Уставът.

Среща и с гръцкия посланик [Георгиос] Христоянис. Говорихме за К. Мицотакис и пребиваването му; за посещението на Стр. Димитров; за евентуално мое отиване.

15.I.1991 г. [вторник]

Среща с епископ Милчо Стратиев. Иска възстановяване на отнетите имоти и селскостопанска земя, на къщи и църкви, на Семинарията, на сиропиталище и прочие. Значителни имоти, между които и къщата на папския нунций, където е настанен в-к „Поглед". Не ще бъде леко, защото посред зима трябва да се държат жилища. Понеже е разбран човек, съгласен е да не се засягат сега селскостопанските имоти, да се върнат постепенно останалите имоти, но на първо място църквите, сиропиталището, Семинарията. Иска му се и болницата.

Дойдоха от „Академическия кворум" – воден от Д.[имитър] Ангелов (той отсъстваше), вместо него бе Ефрем Карамфилов, много познати сред тях (16 души всичко) и няколко дипломати – Райко Николов, Диков, Ст.[оян] Венев. Изложиха исканията си – искат мораториум, цялостна национална програма и тогава частично решаване на въпросите на местните турци. Изложиха и конкретни искания – коранът [да остане] на арабски, отказ от въвеждане на турски език, защото не им е майчин, критикуват някои решения (не поставиха обаче въпроса за възстановяване на имената), за ДПС, за това, що е малцинство, против са за вестник на турски език и прочие.

Обясних им, че има глобални и конкретни проблеми, има и национални проблеми, но национална програма, която да обхваща всички въпроси, е нещо съвършено различно. Взех за пример дори такъв въпрос, че нямало значение съзнанието – нямало турско етническо съзнание, защото те били помюсюлманчени българи, гагаузи, татари. Елена Грозданова спомена това и заговори за „гагаузите" – тях да признаем за отделна група. Настъпих я, като и припомних за гагаузите в Молдавия. Та там българите не се разбрали с тях и турската мисия в Москва е сложила ръка над тях. Какво да очакваме? С ефимерни средства от такъв род ли ще се борим? Изобщо имат основание в редица случаи, но същевременно са заседнали на някои позиции, предварително загубени или изобщо неосъществими.

Посещение и на представителя на Лондонския център за Източна Европа Търнър. Поведох разговор за балканските въпроси – заради [Дмитрий] Оболенски и самия Търнър, който е член на техния комитет.

Изпратих изложението–отговор на това на А.[лексей] Шелудко до всички, до които той бе пратил своето.

Повиках [Владимир Илич] Иванисов, шарже д'афера на съветското посолство, А.[лександър] Янков, А.[лександър] Стрезов, за да обмислим как да действуваме. Ясно, че ВНС не може да не излезе с декларация, но ми се иска предварително да се дискутира и подготви текст в комисията за външна политика. По този начин да ограничим, ако не можем да избегнем, пленарната дискусия. А. Стрезов заминава за Париж, но обеща да говори със [Стефан] Савов. Дано го убеди да бъде умерен.

В парламентарната група на БСП – изказах се по конституцията, по дневния ред, по СССР, по парламентарните групи.

Ана донесе новите партийни книжки.

16.I.1991 г. [сряда]

Сложен ден – около подготовката на дневния ред.

Най-напред около декларацията за Литва. Комисията прие балансирана декларация, Стефан Савов се съгласил да предложи да не се дискутира, по-късно Д.[имитър] Йончев ми каза, че [Виктор] Шарапов я одобрил. Обаче, след като отложихме приемането ѝ за след почивката (за да се разубедят Ал.[ександър] Йорданов и СДС да не поставят и въпроса за Варшавския договор), Г.[иньо] Ганев ми съобщи, че депутати подписали обръщение за признаване на независимостта на Литва. Веднага предупредих [Иван] Пушкаров, който беше в моя кабинет с А.[ндрей] Луканов, да се намеси, пратих и Д. Йончев горе при заседанието на СДС. А аз подготвих долу групата [на БСП] да напусне залата при най-малък сигнал за излизане извън предложения текст.

От момента, когато Ал. Йорданов пред телевизията в Парламента заяви, че декларацията на СДС съдържала и искане за преразглеждане на оставането ни във Варшавския договор, реагирах, че предложението му е отхвърлено.

Ръководих заседанието, първата част – докато се приеме дневният ред, и сетне на второ четене законът за здравеопазването. Самото гласуване вече пое Г.[иньо] Ганев. Зададоха ни доста въпроси по дневния ред. Отговорих спокойно. Добави и Г. Ганев за правителството (закъсняват с програмата). А за дневния ред поискаха и обяснения най-малко 6–7 – за радиото, за неспазване на устава и пр. Не се оправдах, но посочих факторите, от които зависи подаването на закони.

Посети ме френска група, която пристигна от Европейския съвет. Казах им някои истини за липсата на политика към нас, когато се хвалеха, че започнали по-рано с Унгария.

17.I.1991 г. [четвъртък]

Обикновени срещи, решения на злободневни въпроси. Председателствувах – имаше усложнения с предложението на СДС (от Александър Йорданов) да се изпрати делегация на Парламента в Литва. Да се включи и това в дневния ред. Отхвърлено бе с гласуване. Предложих да се внесе за разискване в Комисията за външна политика – пак бе отхвърлено. При това положение опозицията реши да изпрати делегация от името на СДС. БЗНС се присъедини, както и ДПС.

Поляризацията е явна. Позициите са противоположни, и то вече с желание да се демонстрират публично. Отиваме към конфронтация. Искрено казано, не знам дали да съжалявам. Такава обстановка действува между другото стимулиращо. От своя страна направих като председател всичко възможно да сближа позициите. Не успях. За предложението ми гласуваха повече, отколкото срещу това на СДС. Явно гласовете се обединиха – едните, защото не искаха изобщо изпращане на делегация; другите, защото се бояха комисията да не гласува против. Така че много добре знаеха за какво гласуват. А известният [Георги] Баев поиска да ми се даде едногодишна отпуска, защото не знаел за какво гласува.

Проведох разговор с ръководството на Мандатната комисия – да подготвят доклада си. Митрополит Панкратий подаде оставка, след като в-к „Дума“ разкри, че имало нарушение по избора на Стоян Ганев. А работата, която са свършили, се равнява на втори избор, но още не са довършили една-две околии, сред които и Пазарджишката. Но данните били категорични, че всъщност бил избран доктор [Петър] Николаков, човекът на БСП. Сега се налагало още веднъж да се преброят около 30.000 бюлетини.

Създадохме условия, за да се мобилизират и завършат доклада до сряда, а успоредно да се преброят и бюлетините.

Говорихме с Жан Виденов. Учил в Москва. Приятен и разсъдлив.

Отклоних даването на персонални коли на председателите на парламентарните групи. Станаха около 16.

29.I. – 3.II.1991 г. [вторник–неделя]

От 19 до 29 януари бях в Индия. Завърнах се в София след обяд. Посрещна ме Ана не особено разтревожена от акцията срещу [Андрей] Луканов.

А. Луканов има ли вина? Той сам пожела така въпреки предупрежденията. Проявява амбиции, оправдани, но и трудно осъществими, и рисковани. Стана I зам.-председател на БСП, а отказа да стане председател

на парламентарната група. Иска да бъде отстранен Стефан Савов като компенсация.

Но и отношението към него бе отвратително. СДС постъпи така, че не му даде възможност да отстъпи, нито на него, нито на БСП.

По декларацията на правителството.

След продължителна подготовка успяхме да устроим да мине без усложнения. Най-трудно бе с БСП. С основание нашите искаха да се изказват, макар и конструктивно, но да развият нашите позиции. Опозицията пък искаше да се мине само с едно изказване. Успях да прокарам 7 наши и 5 от опозицията. Гиньо [Ганев] се бе уплашил и нервите му по едно време сдадоха, защото уговорката бе спазена, но искаха непременно да се запази допълнително наложената бройка 4:4. [Петър] Дертлиев предложи да се спрат разискванията, но събранието не го прие.

Още едно заседание – невероятно трудно. Но го минах успешно против волята на парламентарната група на БСП, която гласува да се отложи приемането на закона за земята. Оставям настрана обстоятелствата – видях Атанас Ганев, притиснат от Гиньо Ганев и другите. След двукратни обсъждания при мен позициите по спорните пунктове се сближиха. Сборна група от двете комисии – Аграрната и Законодателната – ги оформи писмено. Но когато им придадоха законова форма, юристите „изтърваха" някои положения. Естествено Ат. Ганев реагира, но апаратът за провеждане на заседанието бе раздвижен и не можеше да се спре – получи се отново „синдромът Луканов", този път срещу БСП.

Намесих се, като блокирах разпространението на текста освен 50 екземпляра за членовете на комисията. И накарах Ат. Ганев да работи цял ден и до късно вечерта, но да подготви нов на базата на внесения текст, който да внесе и да предложи да се гласува. Да прокара и нашите разбирания.

И тъкмо този текст, само защото се раздаде сутринта, [Георги] Пирински и други убедили групата [на БСП], че не трябва да се приема. Въпреки че и аз предварително се изказах пред групата предния ден, че трябва да се избегне сблъсъкът. Демонстрация на сила! Блазнеше ги.

Казах обаче, че не се подчинявам и ще прокарам закона. Така и стана. Ат. Ганев призова към гласуване. Дадох думата на парламентарната група, но все пак спестих унижението им като с [Петър] Балабанов дадохме почивка; убедихме групата и всички гласуваха. Мина добре – с ръкопляскания и ставане на крака.

В събота [2.II.] имаше общо заседание на парламентарната група на БСП и Висшия партиен съвет до обяд. Ал.[ександър] Томов говори за икономическата реформа. Има качества – не може да му се отрече. [Александър] Лилов проявява ревност и към него – иска да го махне. Така ми каза Чавдар [Кюранов]. Но не минало в председателството.

Казах няколко думи по въпроса за „родния език“, че и за турците родният език е и българският.

По липса на кворум отложиха въпроса за А. Луканов. Ал. Лилов приел Андрей да стане зам.-председател на партията, но поискал като компенсация да вкара Апостол Димитров от Варна (изцяло негов човек) и да бъде освободен Ал. Томов.

В неделя ходихме на Витоша. Прекарахме чудесно. Хубаво време. Пекохме се на слънце, обядвахме в хижа „Средец“.

4.II.1991 г. [понеделник]

Започнах седмицата с усилена подготовка по въпроса за досиетата. Бях при двамата министри – П.[енчо] Пенев и [Христо] Данов; устроихме среща на Бюрото с ръководството на комисията. Уточнихме процедурата.

Има определен страх и у [Георги] Тамбуев, и у [Румен] Данов, и у останалите членове на Бюрото на ВНС. Според Р. Данов – те били заставяни [да станат информатори], според Г. Тамбуев – повечето станали доброволно. Но признават сложността на обстановката тогава, а и сега. Споменаха се имената на двама – на митрополит Панкратий и на Янко Янков. Последният до скоро продължавал да дава сведения и срещу И.[лко] Ескенази. Но още не са запознати пряко с досиетата. Проучили са само 5–6 души.

Уточнихме да не се дава никаква предварителна гласност, макар че това е сторено – изглежда, и от самото МВР. Самият министър [Христо] Данов ми се оплака, че правели няколко налети в „Магурата“ – все безуспешно. И последният път решението за това било взето в 23.00 часа. Но на заранта всички едри спекуланти офейкали и не с явили. Никаква валута, никакви големи гешефтари, само дребни риби. Убеден е, че висшият състав [на МВР] е дълбоко покварен. Вярва обаче на Т.[одор] Бояджиев, хубаво говори за него.

Разбрахме се още, че не могат да се премълчават някои имена, макар че някои са преминали на служба в разузнавателните органи, а други са се отказали. Но настояхме всички засегнати да бъдат осведомени за основните факти. Казах, че се страхувам, че някои няма да издържат на натиска и могат да станат нежелателни последствия – и самоубийства дори. Всички обаче застъпиха становището, че не може да се остави ВНС да бъде обвинявано, че едва ли изцяло се състои от доносници. Има и криминални, в смисъл на такива, съдени и за изнасилване. И тук трябва да се провери. Ние ще бъдем първите запознати. Отхвърли се предложението да се съобщи предварително на парламентарните групи. Също и в комисията, защото трима от нейните членове са уличени. Ориентировъчен срок – до

20 февруари, преди процеса на Тодор Живков. Допълнително ще уточним процедурата.

Като добавим и резултатите от мандатната комисия за касиране на избора на Стоян Ганев – ето ти този месец достатъчно материал за разтърсване на ВНС!

5–8.II.1991 г. [вторник–петък]

Изнесохме две крайно трудни заседания! Посветени на бюджета. Г.[иньо] Ганев замина, остана на мен и организацията, и провеждането. С няколко уточнения БСП като парламентарна група изработи конструктивно предложение – гласува „за", но отхвърли лихвения процент и иска по-голяма социална защита. Помогна много и деловият подход на Румен Георгиев, председателя на Бюджетната комисия. Беше обаче уморително и за мен, и за [Иван] Глушков на следния ден.

Разстрои ни смъртта на Светомир Иванчев. Предизвикали го във факултетния съвет и той реагирал отначало спокойно и достойно, но когато се опитали да го засегнат и политически, той отговорил, че е социалист и ще си остане такъв. И паднал.

Върнах се дълбоко разстроен от погребението на Светомир. Дойдоха хора и говориха за него много хубаво. И Мишо Василев.

В Парламента узнали по-късно. Оказва се, че това било началото на цяла акция срещу преподавателите социалисти. Подготвяло се настъпление срещу тях за тяхното изхвърляне. Явно една част от СДС, или точно тази, която се ръководи пряко и от чужбина, пристъпва към предизборна акция. Изтегля началото напред, за да създаде бойко настроение. Целта е да се използува процесът на Т.[одор] Живков за разгром на партията и за париране на последствията за СДС от разкриване на досиетата на депутатите.

Започнах подготовката за посещението във Франция. От МВнР ми дадоха хубави справки. Но трябваше да концентрирам вниманието си върху няколко въпроса. Програмата ни е доста претоварена – получих я. Ще издържа.

С поскъпването на живота изникнаха редица битови въпроси около депутатите – за стола, за храненето на съпругите, за вечерта – ресторантите са вече недостъпни. Трябваше и този въпрос да решим. Повиках колектива и Ст.[ефан] Гайтанджиев с В.[енцеслав] Димитров и [Красимир] Премянов.

В-к „Дума" излезе със силна статия за случая А. Луканов – описва точно нарушенията. Има статия и за отношенията с Турция – по въпроса за „съюза" с нея от Любен Дамянов. Че такъв съюз е насочен обективно и

срещу Гърция, и срещу България. Позовава се на мен за Гърция, а извода си обосновава и с пакта за ненападение между Германия и СССР.

Колосално удоволствие ми причини и един памфлет срещу монархията пак във в-к „Дума“ от 8 февруари – „Царски мекици от правешката баница“. Напоследък стана много модно да се говори за монархията, и то по телевизията. Няколко часа са предавали за Борис, за баща му и за всеки член от тяхното семейство.

Радвам се, че [Петър] Дертлиев не само категорично е против монархията, но зае по редица други въпроси по-леви позиции от някои наши сподвижници. Създават се условия за изграждане на общи позиции със СДП, и по-скоро с П. Дертлиев, както и с БЗНС „Никола Петков“. Това облекчава образуването на парламентарни фракции и в БСП.

Но наистина тромаво се движи партията. [Александър] Лилов е пречка и същевременно сега проявява небивала активност. Политик е, но лош организатор и с нравствените си задръжки пречи на цялата партия да се отърси. Оказва се и много самолюбив. Приел връщането на Андрей Луканов за зам.-председател на БСП, но поиска в замяна излизането на Александър Томов. Отлага провеждането на конгреса. По този начин обрича партията на бездействие, защото тя няма действено ръководство. Ще съумеем ли да излезем от застоя преди изборната кампания?

Задълбочава се противоречието между Янко Янков и Андрей Луканов. По телевизията Андрей поиска от Янков да се откаже от депутатския си имунитет, за да го съди. В писмо до Бюрото Я. Янков се съгласява, но предлага и настоява да стори това и А. Луканов, за да има равнопоставеност.

11–18.II.1991 г. [понеделник–понеделник]

Във Франция.

Делегация на ВНС – Иван Глушков, Михаил Петков и Пламен Вълканов. За официалната част има доклад на Бранков, политическия съветник в посолството – всъщност справка, лаконично предаване на срещите и проведените разговори. Има и частични информации в пресата, до и след завръщането ни.

Тук ще отбележа някои по-лични моменти.

1. Настаниха ни в хотела на Парламента, свързан с него с тунел. Въпреки това отиването бе съпроводено винаги с голям церемониал – двама мотористи и цял кортеж с коли. Напомням това във връзка с една констатация за посещението на Желю Желев в Лондон, че външните белези не били на нужната висота. Тук бе спазен подчертано изискан протокол, дори подсилен от страна на отдадените ни хора. Може би и затова, че и ние се държахме човешки с тях, разговаряхме и сме давали външен из-

раз на задоволството. Това разбрахме от шофьора, който ни съпровождa до Блоа. Обикновено имало мрънене, недоволство сред тях. А кой знае – може би ние не сме навикнали на такива ескорти, които повече ни обременяваха, освен когато пресичахме с необикновена бързина улиците. Les montards – мотоциклетистите бяха истински фокусници, прекъсвайки много пъти и с риск движението, за да ни прекарат от едното платно в другото, вмъквайки ни между двете колони коли.

Първата среща бе наистина импозантна, с гвардейци по стълбата. Посрещнати бяхме по всички правила на етикецията. И отгоре на всичко с рядка непринуденост и фамилиарност от Л.[оран] Фабиус. Той ми отправи похвали, спомена, че съм признат авторитет и приятел на Франция, че се познаваме и т.н. Аз говорих и за [Франсоа] Митеран. А обядът включваше не по-малко от 40 души, цялото Бюро, бе и Е.[лени] Арвайлер и Е.[лен] д'Анкос.

Вечерята при посрещането ни бе дадена в ресторанта „Francoise" в гарата „Инвалидите". Чудесен ресторант, открит преди десетина години от ЮНЕСКО-вците, които моментално го използуваха. Хубава френска кухня. Придружаваше ни председателят на групата в Парламента за приятелство с България, приятен и свободомислещ човек, негативно настроен към [Жорж] Марше.

И още две „развлечения". Посещение на музея d'Orsay – новите постижения с отличен гид, жена, която сама изпитваше удоволствие да покаже какво е придобито и защо така е било изложено. А вечерта – на „Opéra comique" – на Бизе – „Les pêcheurs de perles". Научихме, че Ж. Бизе е от немски произход и чухме една позната мелодия, без да сме запомнили, че е негова. За повече представления ни препоръчаха да не настояваме, защото се страхували не толкова от реални терористични актове, колкото от заплахи, че е поставена бомба, които предизвикват голяма паника.

2. Деловата част започна с Ministre délégué auprès du Ministre d'Etat (изглежда, че е повече от заместник-министър) Елизабет Гигу. Съобщи ни, че имат съгласуван междуминистерски план, постъпват предложения, очакват и от нас. Първостепенно значение отдават на подготовката на кадри, на екипи, за да имат добри професионалисти. Препоръчва да използуваме създадените си връзки между предишните социалистически страни за образуване на региони и субрегиони, понеже така с помощта на Западна Европа по-лесно ще преодолеем трудностите. В това отношение те са се договорили и със СССР и са им дали такава препоръка. Засега приоритет имала само една страна – Унгария. За България оценката е положителна: в политическо отношение вече сме постигнали успехи и сме dans la bonne voie, за икономическото положение ни трябва кураж и помощ.

Лионел Столеру, държавен секретар при първия министър, ни поздрави за извършената политическа революция, но каза, че икономичес-

ката ще бъде по-мъчна и по-дълга. Разбира добре линията, провеждана от Андрей Луканов и поддържана от президента Ж. Желев – мнозинство + опозиция да се нагърбят с провеждане на икономическите реформи. Основният механизъм – basculer le système du prix. Но всъщност въпросът се свежда до културата. Най-страшното е липса на инициатива – ако не се поеме от населението, пропада. Пример даде с [Тадеуш] Мазовецки. Изобщо в тази връзка имало четири системи: а) много пари – висока култура; б) обратното – Африка; в) висока култура – малко пари; г) ниска култура – много пари. Затова се иска изключителен реализъм, внимателно съотношение между заплати и доходи и цените. Само вдигането на цените, без нищо да се купува, създава социално напрежение и не води до производство. За смяната на парите – смята, че това е рискована стъпка. Предприема се рядко – на 50 години веднъж.

Нещата трябва да се решават и глобално – Запад и Изток, а не само на двустранна основа. Да се планират търговските отношения, движения и течения, това ще отнеме време. Затова препоръчва да не пристъпваме en rang disperse. Ще бъде погрешно. България и без това е загубила време. Да не убиваме създадените през десетилетията връзки; това е погрешна политика.

С Филип Маршан, министър на вътрешните работи, говорихме за сигурността – полиция в градовете, жандармерия в провинцията, защото там местните изборни органи управляват статута им. Оказват и материално осигуряване чрез дотации. Една четвърт от бюджета на държавата се контролира от това министерство. Децентрализация през 1982 г. е тази, която интересува и други страни. При жандармерията няма синдикати – има 120 хиляди полицаи и 80 хиляди жандармеристи. Има строга регламентация на манифестациите. За досиетата – не се отнасят до личния живот.

Ален Деко, министър на франкофонията, ни посрещна сърдечно. Той бе идвал по моя покана в София на конгреса по балканистика през 1989 г. Предложи ни да ни включи в групата на европейските франкофонски страни.

При Жан Луи Бианко – генерален секретар на президенството. Отново лично обръщение към мен. Конкретен разговор имахме за поетите от Франсоа Митеран ангажименти към България. Той имаше въпроси към мен – за Албания и за СССР. Казах му, че ще сгрешат, ако не подкрепят извършващата се промяна и от горе, тъй като Рамиз Алия е все пак свързан с културната част от опозицията, която иска демократизация. Опасността ще бъде голяма, ако се тласне страната към мюсюлмански интегритет. Към това ги дърпат и албанците в Косово и Югославия, и тези в Турция. Казах му и за влиянието на Франция и сред кадрите на властта там, които най-често са идвали във Франция. Затова би трябвало да се запазят постиженията – една лаическа Албания на Балканите. За СССР

се позовах на [Олег] Богомолов. Той явно го знаеше и прие с удоволствие моя коментар.

Последователно се срещнахме с ръководителите на парламентарните групи – Жан Ору от социалистическата партия, бивш министър на труда, Бернар Понс от Сбор на републиката, Шарл Мийон от Съюза на френската демокрация, Жорж Аж от Френската комунистическа партия. Всяка партия очерта приоритетните си задачи – за провеждане на социална прогресивна политика, за демокрация и за лаицизъм; специално внимание обръщат на младежта, за формиране на кадри и на проблема с имиграцията; за балансирани взаимоотношения между правителство и президентската институция. Преобладаваше разбирането за ограничаване правата на президента и против пряк избор на президент. Дори открито не ни препоръчваха силна президентска власт между другото и с примера за Южна Америка, където възприели френския и американския модел на силен президент и стигнали до отвратителни диктатури.

Изобщо, три извода могат да се направят – 1. Топлота и сърдечност. Французите са известни със своята любезност, която прекрасно използуват, за да ви държат на разстояние. Нашата делегация беше покорена от топлотата и сърдечността, съпроводени с френската любезност. 2. Изключителна деловитост. Колко само срещи и с колко хора имахме. С почти всички председатели на комисии, с председателите на парламентарните групи, с няколко министри, в Сената, с президентския институт. 3. Оттук произлиза и интересът към нашите проблеми. България престава да бъде неизвестна величина извън обсега на интересите на Франция. Занимават се с нас, следят нашия път, искат да знаят повече. Смятат, че са ни преоткрили вече, учудени, че въпреки игнорирането сме запазили такова преклонение към френския език и култура. Създава се сред управляващите среди група, която да следи вече за възможностите да се утвърди френското влияние у нас.

2.III.1991 г. [събота]

Отбелязвам три събития, свързани с Парламента, които се осъществяваха задкулисно и очакват своето решение за пленарно заседание – 1. За Мандатната комисия (МК); 2. За досиетата; 3. За мораториума за изучаване на турски език.

<u>1. За Мандатната комисия</u>.

На 28.II.[четвъртък], след като получих доклада на Мандатната комисия, свиках по своя инициатива заседание с ръководството на Мандатната комисия, на Централната избирателна комисия (ЦИК), с председателя на Върховния съд Димитър Лозанчев, с главния прокурор Мартин Гунев, с [Александър] Джеров и [Велко] Вълканов.

Причината бе акцията на Гиньо Ганев с писмо да възложи на Ж.[ивко] Сталев да вземе отношение към доклада на Мандатната комисия. Явно обработена акция, за да се противопостави и отслаби, дори да се разруши изводът на Мандатната комисия за касиране на избора на Стоян Ганев. Легално – като се заангажира и вкара в действие ЦИК под претекст, че са засегнати в доклада както Ж. Сталев, така и Д.[имитър] Попов, и се направи политически и психологически неприемлив изводът на МК. За тази цел на него [Ж. Сталев] му бе предоставен по нареждане на Г. Ганев доклад, преди официално да ни се даде на нас.

Аз се видях принуден да оформя това с писмо, че го изпращаме обаче „за сведение". Така или иначе, получих [от Ж. Сталев] текст почти колкото доклада, с който категорично и безусловно се отхвърля докладът на Мандатната комисия с краен аргумент, че вторият избор (тур) санира първия. Без никакви уговорки. Гиньо [Ганев] тържествуваше и дори дойде на заседание вместо в предвиденото време 9.30 часа, в 11 без 15. Бюрото не го изчака, почнахме да разискваме въпросите. Направих му дори забележка, че може да намери по-подходящо време за пребиваване и докладване в президентския институт. Явно бе уточнявал позиция, защото, възприемайки моята идея за среща, не пропусна да настои за равнопоставеност на двата документа. Едва ли не поиска ревизия на доклада на Мандатната комисия, толкова бе убеден в изводите на Живко Сталев. Аз изразих съмнение в крайния извод, тъй като се касае за открито нарушение на Районната комисия и за постъпила жалба, на която не е било обърнато внимание. Че действуват и такива фактори – бащинските увлечения на Живко Сталев, които лесно могат да се включат в хода на разпалената дискусия, ако допуснем такава.

Как протече самата дискусия – има протокол. Симка [Славова] стенографира. Тук ще отбележа само, че и [Димитър] Лозанчев, и [Мартин] Гунев се бяха запознали повърхностно с материала и безапелационно подкрепиха Живко Сталев. Гунев, макар и много условно, показа и някои резерви, без обаче да променя крайния извод. След инцидент В.[елко] Вълканов напусна, но си беше развил схващането. Силно впечатление направиха изказванията на К.[ирил] Желев и Д.[имитър] Георгиев, които внесоха разколебание у М. Гунев, а Д. Лозанчев се почувствува неудобно. Ж. Сталев бе излязъл по това време. П.[етър] Корнажев не даде външен израз на колебание, но благодари и одобри идеята; изрази съгласие с постановката, която дадох в началото; не реагира на изказванията на последните двама от комисията. Обаче предварително се бе съгласил с позициите на Ж. Сталев, на Д. Лозанчев и М. Гунев.

Присъствуващият Л.[юбен] Кулишев ми каза след заседанието, че му паднали в очите и тримата юристи, които си плюли на професията, за да се нагодят към една неправомерна теза и отстоявали явно неюридически положения.

Това до тук.

А сега за срещата ми със Стоян Ганев.

В петък (1. III.) на излизане от кабинета заварих Стоян Ганев пред вратата. Току-що бе връчил изрезка от статия, излязла в Германия, за лидера на опозицията (т. е. той самият), но със снимка на Гиньо Ганев. Ръкувахме се и веднага без предисловия той започна: „Запитахте ли се защо отсъствувах цял месец?“ И продължи, дали си давам сметка, че е вкарал БКП в капана, желан от него: „Клопката е затворена, изход няма.“ Ако бъде касиран, той става национален герой. Това той сам желаел. Но и да не бъде касиран, това щяло да се възприеме от целия народ като победа на СДС и поражение на БСП. Освен това като непосредствен резултат от тази акция той смята, че се е постигнало „затвърдяване на СДС“. Всички партии са гласували подкрепа за него; готови са да напуснат Парламента. Когато изразих съмнение в това, той с усмивка отговори, че дори е уговорено евентуалното разпускане на Парламента. Ако си позволим да настояваме за „касиране“, неизбежна била и политическата криза с оставка на правителството. Същевременно имало огромна международна и вътрешна подготовка. Никой не можел да разубеди обществеността, че не се касае до отстраняване на лидера на опозицията чрез манипулация от страна на БСП. И в дъното е А.[ндрей] Луканов, който търсел отмъщение. А в страната Парламентът щял да бъде обграден от живи вериги. Чакали само знак.

Тръгвам сега да намеря достатъчно подкрепа да не взривим Парламента, но същевременно да не допуснем прецедент, който няма да позволи утре на Народното събрание да касира незаконно избрани депутати. Вина има законът, вина имат Районната избирателна комисия (РИК) и ЦИК, че са допуснали избраният депутат да не бъде обявен и механично въвеждат втори тур. Вина има ЦИК, че за „честта на мундира“ иска с втория избор да отмени правото на Мандатната комисия да се произнесе по същество, както и правото на НС да касира. И същевременно обстановката не позволява да се предаде политически акт на касирането, след като е изминало толкова време. Още повече, че законът не предвижда възможност да се обяви за избран спечелилият на първия тур кандидат – няма кой да го обяви – РИК не съществува вече, а ЦИК няма това право. А и [Петър] Николаков не иска. Може ли обаче да се постигне разумен политически компромис? Иска ми се, но много се съмнявам.

<u>2. За досиетата</u>.

[Георги] Тамбуев съобщи в Комисията имената. Сега ще ги вика един по един. Дойде на среща на Бюрото [на ВНС]. Поставени сме пред дилема – да допуснем ли да се излезе с тези 28 души пред ВНС и още няколко, може би десетина, за криминални деяния в миналото? Как ще реагират самите засегнати, как ще реагира самото ВНС, а не знам какво ще е отношението и на обществеността. Освен това един отдел в VI управление

– също VI – няма архив. Касае се за хората, или по-скоро за отдела, който събирал сведения за настроенията във висшия ешелон на властта по отношение на Тодор Живков.

Това именно се използува като аргумент от Г.[иньо] Ганев, за да хвърли обвинението, че повече от една трета от депутатите са доносничели. На това отговорих, че е голословно обвинение и може да доведе до унищожаване на моралния кредит на Парламента. И се позовах на съмнението, което в такъв случай вмъква и нас, ръководството [на Парламента]. Кой, например, по тази логика, би могъл да бъде сред нас, един или двама? А на [Иван] Глушков, който подкрепи Гиньо Ганев, казах, че ако е така за всеки трети, то при тях в БЗНС, ако той не е, което „знаем" вече, приемам, че и [Виктор] Вълков не е, то тогава остава вероятността да бъде Елена Кирчева (на трима – единият). И апелирах да не тръгваме с недоказани аргументи по отношение на Парламента, което неизбежно ще повлече и Министерския съвет, и президентския институт, а да насочим усилията си срещу цялата тази акция. Тя е безсмислена, защото цялата система е порочна, и ще хвърли в огъня на сблъсъка няколко поколения хора. Гърците намериха сили да унищожат досиетата. Французите не разкриха масовия колаборационизъм. Нека и у нас, случаите, които са довели до нещастни последствия, бъдат в индивидуален порядък съдени и отхвърлени, но да не се създава масова психоза.

Това бе тезата ни.

А на другия ден нахлу в кабинета ми Е.[лена] Кирчева с насочен пръст, яростна, и се развика, че аз съм доносник, че партията ни е мръсотия, дори се разрева от ярост. Не ѝ останах длъжен, като ѝ казах, че нейната партия се храни със същата мръсотия, че тя наред с нас е отговорна за всичко, включително и за доносничеството. Крещях и аз като нея, та Димитър Попов застана между нас. Но използувах случая да обясня на присъствуващите, че съм против голословните обвинения срещу депутатите като цяло. Разказах и за случая. Милан Дренчев се нахвърли срещу Е. Кирчева и я обвини директно, нея и вестника ѝ, за кампанията, която водят срещу него лично и срещу БЗНС „Никола Петков".

Трябва и този въпрос да разчистим, за да не влезе ВНС в историята като парламента на „доносниците". Гледам и в Чехословакия обявиха 25 души, предлагат им сами да напуснат. Как ще стане това, не мога да си представя. Единият от нашите, който предварително бе узнал [че е в списъка], пусна заявление за напускане. Но допълнително бе обработен и си оттегли заявлението. И на 1 март дойде със синя мартеница. Става дума за юриста Георги Марков.

<u>3. За турския език.</u>

Половин ден дискутирахме как да излезем от положението – има решение за изучаване на турски език в държавните училища. Отложи се за догодина, но започна в някои само експериментално. Срещу това се

обявиха в Кърджали, Разград. Смесват се индивидуални права с правата на колективно национално малцинство. Страхът от Турция се прехвърля върху тюркоезичното население у нас.

Подготвихме един относително компромисен текст за отлагане на общото въвеждане, без да говорим за „мораториум", нито за „експериментално" въвеждане, а се възлага на Министерския съвет да действува, като се съобразява със сложната обстановка. Повиках [Ахмед] Доган и [Юнал] Лютфиев. Почувствувах, че им се ще да се намери компромис, но не знаеха или не можеха да намерят база. Въпреки това, след като заявих, че нямам друга възможност освен да продължим с тази точка, отново се срещнах с двамата. Като разбрах, че техните хора (включително и [Ибрахим] Татарлъ) искат да се изказват остро, повиках настрана [Петър] Дертлиев и му казах, че е по-добре да отложим разглеждането, отколкото да хвърлим страната в разправа на 2 и 3 март. Така и направихме.

4.III.1991 г. [понеделник]

Заранта отидох в БСП на заседание на председателството. Изложих им тезисно своето виждане в няколко точки:

„1. Боя се, че дори и чисто юридическата страна на тезата на Мандатната комисия (МК) не ще ѝ осигури мнозинство, защото и тя не е изцяло неуязвима. Това го показа докладът на ЦИК, мненията на Д. Лозанчев и М. Гунев, въпреки някои колебания у последния. Ще започна обаче с положителните страни.

Несъмнена е правотата на Мандатната комисия, що се касае до правомощията на ВНС да се произнася по законосъобразността на всички етапи на избирателната процедура от край до край. Тези правомощия обхващат следователно и целия I тур на мажоритарните избори, при които е последвал II тур. Явно е, че когато ВНС констатира, че в хода на избирателния процес са извършени нарушения, които са повлияли на отрицателния резултат на изборите, то може да касира съответния депутат.

И така ВНС има право на основание чл. 74 от Конституцията да констатира, че решението на РИК, в което се отбелязва, че на I тур няма избран народен представител, е неправилно и незаконосъобразно. От това неизбежно следва, че е незаконосъобразно и решението на ЦИК да насрочва втори избор (тур). Незаконосъобразен е и крайният резултат, когато на втория тур бъде избран друг кандидат, а не този, който е получил необходимото мнозинство на първия тур.

2. Изчисленията на действителните бюлетини и гласове. Получило се е сложно положение, по-специално в резултат на не особено издържаните указания и на ЦИК. В крайна сметка изглеждат убедителни начинът на преброяване на действителните гласове и на определяне на избирателната квота, възприети от Мандатната комисия. Това означава, че решението

на втория тур не може да се смята за законно. Трябвало е да се провъзгласи за избран кандидатът, събрал необходимите гласове.

3. Следващият въпрос се отнася до следното. Има ли право ВНС да възложи на ЦИК да провъзгласи действително избрания на I тур кандидат при сегашните условия? Всъщност ЦИК не е оторизирана за това нито от закона, нито от друг нормативен акт. При това положение може да се поддържа, че правомощията на ВНС се свеждат само до касирането на незаконосъобразно избрания депутат. Но не и до провъзгласяването на действително спечелилия на I тур депутат. Следователно, тук ще се наложи провеждането на нови избори, ако, разбира се, така се прецени.

4. От това изниква следният въпрос. При съществуващата обстановка има ли смисъл да се прилага стриктно законът и да се стигне до реално консумиране на решението за касиране на избора на Стоян Ганев? Не знам дали ще можем да разчитаме за доклада на всички гласове дори на БСП. От друга страна, СДС заема „твърда позиция". Можем ли пак да отстъпваме?

Има ли обаче смисъл да се касира изборът, ако няма да се провежда нов избор? Наближава изтичането на мандата и ЦИК дори препоръчва да не се провеждат нови избори. По-целесъобразно е, според мен, политическото решение. Като не се касира Ст. Ганев, но не се и премълчат нередностите и несъобразностите, допуснати от РИК и ЦИК. В никакъв случай не бива да се дискредитира мнението на Мандатната комисия. Неприлагането на нейното решение трябва да се обясни с причини от друг характер. Отхвърлянето на предложението за касиране на Мандатната комисия ще има крайно неблагоприятни последици. Но добре да се обмислят последствията и едва тогава да се реши как да се реагира. Задачата сега е да се прехвърлят по-широко отговорностите и върху РИК, и върху ЦИК, и особено върху самия закон.

Погрешно е освен това да се свързва въпросът за Ст. Ганев с нарушенията и изборите на II тур в други избирателни райони и да се иска и тяхното касиране. Това лишава от логика и решението за Ст. Ганев, защото извежда още няколко депутати от СДС като нередовни, при положение, че и в двата тура те спечелят. Ще се получи генерална реакция на СДС, тъй като нито РИК, нито ЦИК могат или ще искат да ги обявят за редовни (ЦИК няма право, а РИК са саморазпуснати). Ще останат само бламът за ЦИК и недоволството в Парламента."

Не останах докрай на заседанието, но след това ми казаха, че и нашите приемат твърда линия.

В 11 часа имаше откриване на пресконференцията на законите. И [среща с] Д.[имитър] Попов.

В 11.30 часа – заседание с ръководителите на политическите сили и с Г.[еорги] Тамбуев. Присъствуваха [Петър] Дертлиев, [Милан] Дренчев,

[Иван] Глушков, [Красимир] Премянов, [Жан] Виденов. Прие се да се докладва на пленарно заседание с диференциран доклад [на Анкетната комисия]. Ще има атаки и остра дискусия, но не се видя друг изход. Милан Дренчев направи остро изказване, заявявайки, че всяка държава организира хора, който никой не подозира. При нас са хванати дребни, но добри хора. Висшият ешелон е извън Парламента. На това Г. Тамбуев отговори, че въпросът още от самото начало е бил ограничен до тази агентура, която може да се отъждестви с политическа полиция, или с други думи, само с VI управление. Изказаха се още П. Дертлиев, Ж. Виденов и други.

След обяд дойде Вежков – за [костите на] царя. Не му казах, че препоръчах на Патриарха и на митрополит Геласий да отхвърлят връщането им в Рилския манастир под претекст, че там са били само 2 години, докато във Враня са 45. При това ще се загуби ролята на манастира като духовно и културно средище и ще се политизира.

Отново заседание по дневния ред. Несъгласие по него за Мандатната комисия. Ще видим утре.

Вечерта – на тържеството за Т.[одор] Александров. Тук ме попитаха защо не съм бил на „зарята" за Трети март. Отговорих, че не съм знаел, че има заря и никой не ме е поканил.

5.III.1991 г. [вторник]

Вестник „Телеграф" предаде изказването ми. То дойде като опровержение на изявленията на говорителя на [Александър] Каракачанов, че бил изпратил покани до трима ни – Ж. Желев, Д. Попов и до мен. И Д. Попов ми позвъни да ми каже, че не е получил покана.

Обяд с италианския посланик. Иска точно да се определят приоритетните сектори, а не генерално и общо изброяване на възможностите за сътрудничество. За реално производство, съобразено с конкретните нужди. Г-жа Анели е била тук, уговорила е всичко, но нямало кой да подпише. Фирмата „Оливети" предложила да поеме осигурителната система на атомната ни централа. Имало желание и по линия на туризма – за Евксиноград и други. За мръсните води също. Изобщо казваме – да, а конкретно – нищо. Ще загубим, защото други ще ни изпреварят.

9.III.1991 г. [събота]

Как се развиха събитията около Мандатната комисия.

1. Наложи се да проведа допълнителни срещи с членове на Мандатната комисия, с Ж.[ивко] Сталев, с ръководителите на парламентарните групи. Сам Ж. Сталев призна съществени слабости и отстъпи от крайната

си теза. Въпреки това настоя да му се прочете „Становището". Никой от присъстващите не възрази. Когато се постави въпроса кой да го прочете – след като Бюрото не може да се ангажира – оказа се единственият възможен [Петър] Корнажев като човек с особено мнение и в Мандатната комисия, и споделящ изцяло критиката на Ж. Сталев. Никой не възрази тогава, но това не попречи след това да ми се отправят упреци, че изобщо се чело „Становището", и то от П. Корнажев.

2. Позицията, която в края на краищата бе изработена с големи усилия – да се приемат общите изводи на комисията, а спорните въпроси да се обсъдят от ръководството на Мандатната комисия и от представители на парламентарните групи (участвуваха от БСП Нора Ананиева, а от СДС П. Корнажев) – бе последователно отхвърлена и от БСП, и от СДС. Едва успях да предупредя събраните горе, за да не излезе, че те са отговорни за провалянето на тази идея.

3. Нещата се развиха още по-сложно. В един момент на напрежение Ал.[ександър] Йорданов обяви пред нас – на трибуната – че СДС е решил да напуска залата. Казах му, че за нас, Бюрото, това няма никакво значение, за да променяме хода на дебата – да се обърне към БСП. И повиках П.[етър] Балабанов. Те си размениха няколко думи и стигнаха до извода, че трябва да се прекъсне заседанието за кратка почивка, за да се ограничат изказванията. Обявих това гласно и дадох почивка. Уточниха се да се изкажат по 8 души от БСП и от СДС.

Предварително знаех обаче, че времето няма да стигне и за толкова, тъй като на всяко изказване се правеха реплики. Затова си позволих след почивката да дам думата на Е.[милия] Томова, Г.[еорги] Марков и още на Р.[умен] Воденичаров и на Анжел Вагенщайн, които не бяха предвидени в двете последни листи от БСП и СДС. За това, че ще бъдат интересни изказванията им, не се съмнявах. И наистина след тези изказвания се направи предложение от Н.[ора] Ананиева за спиране на разискванията или по-точно за прекратяване на заседанието за деня, и включването на тази точка като №1 за следващия ден. С.[ветослав] Шиваров от своя страна също предложи прекратяване на заседанието. Аз обаче, позовавайки се на Св. Шиваров, предложих допълнително уточнение – за прекъсване на разискванията по тази точка за днес и продължаването ѝ на следващия ден.

Целта ми бе да преминем веднага към точка 2 – по въпроса за турския език – искане главно на БСП и на Бюрото по настояване на Димитър Попов. Напрежението бе голямо в този край и трябваше по някакъв начин да се удовлетвори частично българското население, за да спадне градусът на напрежението (гладни стачки на ученици, окупационни на учители). ДПС също допринасяше за напрежението, използувайки президентския институт, който настояваше за насилствени мерки. Участвувах в съставянето на резолюцията с представителите на политическите сили. До-

кументът, който внесохме като компромисен, се отличаваше от другите главно с това, че отбягнахме споменаването на термина „мораториум".

Нашите бяха организирали посрещане на 8 март в стола за 20 часа. И част от депутатите избързаха да напуснат пленарната зала и събранието. Така те се оказаха в малцинство. Това бързо разбраха представителите на мнозинството (опозицията) и преминаха в акция. Тук им помогна и Гиньо [Ганев] като в самото начало не обяви обсъждане на т. 2. СДС в лицето на [Петър] Корнажев предложи преди да се премине към т. 2 да се пристъпи към гласуване на т. 1, а именно връщане на доклада на Мандатната комисия за преработване в комисията, след като се приеме оставката на митрополит Панкратий и се избере нов председател. Това, разбира се, не можеше да се приеме и нашите напуснаха залата, като останаха само неколцина.

Опитаха се да ме обвиняват сетне, че съм дал думата на Стоян Ганев, който я поиска за лично обяснение, подкрепен от повечето депутати на СДС. Бях пред дилемата, че това става след спиране на разискванията, но пък той поиска думата официално като лидер на парламентарната група на СДС. В общата атмосфера, недаването на думата, формално оправдано, щеше да се превърне в политическо обвинение, че се страхуваме от неговите думи. Предпочетох ние да имаме основание да го изобличаваме. При това някои от лидерите на СДС ми бяха казали, че той бил решил същата вечер да си подаде оставка. Убеден съм, че от политическа гледна точка моето решение бе правилно.

4. С трудности мина прокарването на нашето решение по изучаването на турския език. Срещна организираната съпротива на по-голямата част на СДС и на ДПС, които напуснаха заседанието. В петък (8. III.) поради това не успяхме да поставим на обсъждане доклада на Мандатната комисия.

Доста усилия се употребиха за подготовка на текст на БСП (според мен въпреки всичко несъвършен). Не дава възможност да се приемат с общо гласуване основните изводи за законосъобразността на проведените избори и за легитимността на ВНС и неговите решения. Сам Д.[имитър] Г.[еоргиев] Димитров, подпредседателят на Мандатната комисия, има свое мнение, което не съвпада с това на парламентарната група на БСП. Подчинява се на дисциплината. Има, разбира се, общо настроение сред привържениците на БСП, че се отстъпва много и трябва най-сетне да се даде отпор. Случаят Стоян Ганев позволява това, защото изкушения има, но как да се направи, че да не се обърне срещу нас.

18.III.1991 г. [понеделник]

Отбелязвам накратко преди заминаването ми за Италия как се развиха събитията.

В края на краищата представителите на политическите сили изработиха заедно с нас няколко текста, които обаче бяха отхвърлени от парламентарните групи. Позициите и на двете страни се втвърдиха. СДС се водеше от Стоян Ганев с Ал.[ександър] Йорданов и от десницата им начело със С.[тефан] Савов и Е.[лка] Константинова, заедно с извънпарламентарните групи на СДС и „Подкрепа" (които активно се месеха). Позицията на БСП също се втвърди – отхвърлиха предложението на Д.[имитър] Димитров да се обжалва решението на ЦИК и прочие, и решиха да се направи висящ въпросът за С. Ганев. Искат касация. Самата Нора [Ананиева], като се видя бламирана, зае също непреклонна позиция.

Все пак Бюрото изработи един приемлив текст от три точки, чрез който въпросът се връщаше на Мандатната комисия. Общото му постановка за „законността" на ВНС не бе много акуратна.

Не минахме обаче без перипетии. В един ден минаха разискванията. Дадох думата на Р.[умен] Воденичаров и на А.[нжел] Вагенщайн, макар че нашите го бяха пропуснали. Следващия път при обсъждане на предложенията отново дадох думата на Р. Воденичаров. Сърдиха се от СДС, дори се наложи да прекъсна заседанието, но СДС се убеди, че той се бе записал първи, след него са С.[тефан] Савов, И.[лко] Ескенази и др.

Разправии имах и с нашите, които не можеха да разберат защо прекъсвам заседанието в 10 часа вечерта, за да не дам да се прокара решението на СДС, променено, което подхвана предложението на А.[лександър] Лилов за Анкетната комисия. А това означаваше да се постави под съмнение цялостният доклад на Мандатната комисия. Изясних обстоятелствата, одобриха позицията. На допълнителна среща на парламентарната група и Висшия партиен съвет [Спас] Мулетаров пък ме атакува с въпроси – че не съм провеждал линията на партията, че съм оставил на Гиньо Ганев повече простор, отколкото му се полагал. Наложи се да им припомня в какво положение ме бяха поставили Д.[имитър] Йончев и [Любен] Корнезов, оставяйки ме само да председателствувам и предавайки цялата оперативна и административна работа на Гиньо Ганев. С решение на контактната група, която бяха създали с [Димитър] Луджев, без да дойдат по никакъв въпрос нито веднъж да контактуват или да заседават при мен. Даже се бяха съгласили да ми назначат за началник-кабинет човек на СДС, при това без качества. Това впрочем ме беше вбесило. Повечето депутати останаха изненадани. Дори поискаха обяснения, но не искахме повече да задълбочаваме.

Така или иначе уговорихме се, че БСП ще настоява докрай на своята теза и ще предложи свой текст. Аз приех да го прокарам, стига те да осигурят кворум.

Нещата обаче приеха драматичен характер. Предложението на Бюрото от три точки не получи мнозинство – нужни бяха още 7 гласа. Веднага крайните се развикаха, че Парламентът трябва в момента да се смята ав-

томатически за разпуснат, щом не е легитимен. Но аз поставих на гласуване и варианта на БСП. Той мина. Опитаха се да оспорят кворума, но негласувалите бяха в залата. Гиньо Ганев се съгласи, че изборът е законен, но ме посъветва да не обявявам резултата. Явно търсеше процедурни аргументи, за да омаловажи гласуването. Не се съгласих с него и обявих резултата с декларацията, че точка 1 се приема.

Отново се събрахме в кабинета ми и няколко часа дискутирахме как да продължим. Позициите се оказаха непримирими. Без външно напрежение иначе, в конструктивен дух. Набелязаха се дори варианти, но нито един не бе приет за задоволителен. Известно успокоение внесе декларацията на БСП, че не иска вече касирането на Стоян Ганев, че се задоволява с казаното дотук и че е готова да приеме връщане в Мандатната комисия, без да настоява да се взима решение.

Но тук се развиха отново разисквания около бройката – 408 редовно избрани депутати и посочването на списъка в приложенията, където Стоян Ганев не фигурира, т. е. че той по същество се касира. Така че се наложи да обявя спиране на заседанието. Но в последния момент Румен Георгиев, обработен от Гиньо Ганев, говори за нарушение на процедурата (когото впрочем леко оспорих). Това даде възможност на Гиньо, отхвърляйки всякаква критика за нарушение, да предложи прилагането на друг член на правилника за гласуване повторно. [Петър] Корнажев, след като призна заслугите на Бюрото и моите да примирим в продължение на две седмици позициите, заяви, че не в името на оспорването или критиката, а за намиране на изход, предлага двамата да подадат писмено предложение без мотивировка, което и направиха.

Аз приех да го докладвам, без да се ангажирам, че ще го проведа. И се обърнах към Д.[имитър] Попов, който присъстваше, с въпрос: „Какво ще стане, ако аз като председател на ВНС анулирам досегашния резултат от гласуването, а сега предложеният текст не получи утвърдителен вот? Може ли тогава с още по-голямо основание СДС да заяви, че ВНС не е легитимно, тъй като дори докладът на Мандатната комисия не се приема?“ Д. Попов отговори, че това никак не е изключено.

Затова наистина бях съвсем лаконичен, когато влязох в залата при чакащите толкова дълго време депутати. Съобщих за постъпилото предложение за повтаряне на гласуването, но заявих, че като председател на заседанието не му давам ход. И обявих край на заседанието, като го насрочих за петък, 15. III., в 11 часа.

Отново започнахме разисквания, безрезултатни. Пак отлагане, но с ясна постановка, че никой от участвувалите в дискусията не оспорва необходимостта ВНС да продължи работата. Макар че не ми дадоха право да кажа, че това е позиция на политическите сили или на парламентарните групи.

Стою Дулев, който наред с други искаше да се гласува предложението за заседание в понеделник, ме нарече, че действуваме като Политбюро. Отговорих му спокойно, че Бюрото има това право и че изразявам в случая становището на парламентарните групи.

Горе в залата, където отново се събрахме [от БСП], обясних защо не исках да връзвам ръцете на парламентарната група на БСП с гласуване, тъй като хора от СДС почти нямаше. Така тя може да маневрира. Приеха обяснението ми този път по-леко. Миналият път един ме обвини в „предателство", че съм подканял Р.[умен] Воденичаров да бъде по-кратък. Това наистина ме разстрои, защото дадох думата, поемайки всички рискове. Добре че ме защитиха останалите, защото толкова ми беше омръзнало, че бях склонен да зарежа всичко и да напусна Парламента.

Този път вниманието им бе привлечено от друго – разгоря се голяма критика срещу партийното ръководство и срещу Ал.[ександър] Лилов. Той самият също даде повод, като обвини парламентарната група в необмислени действия по въпроса Стоян Ганев. Отговори му С.[тефан] Продев, а преди това двама души, М.[ариана] Христова и [Манол] Манолов, директно атакуваха и него за неидването му в Парламента и за позициите му.

В събота, **16.III.** – среща при Желю Желев на политическите сили да се произнесат по фиксирания срок кога да се проведат парламентарни избори. Надделя мнението за есента. Но оформилата се непримирима група на дясното крило на СДС, подкрепена и от „Подкрепа", и от невлезлите в Парламента дейци на СДС като председателя на Координационния съвет Ф.[илип] Димитров, поискаха още отсега да се обяви саморазпускането на Парламента и да се проведат парламентарни избори преди дори местните. Срещу това бяха Д.[имитър] Попов, Еколозите, Зелената партия, БЗНС, СДП и БЗНС „Никола Попов". Най-бойко се държаха [Александър] Каракачанов, който направо атакува Ф. Димитров, както и П.[етко] Симеонов, Е.[лена] Кирчева, Кр.[асен] Станчев. Присъствува и А.[ндрей] Луканов.

Аз поставих въпроса за „досиетата" и отхвърлих тезата на Петко Симеонов да се замени дейността на Парламента с „постановление". Репликирах го, че се връщаме към диктатура, която този път може да бъде униформена.

Накрая се образува комисия, която да подготви ново политическо споразумение – този път реалистично. Изглежда, ще се спрат на местни избори през м. юни, а на парламентарни – през есента. Но има гласове да се проведат и успоредно, което не се споделя от мнозинството.

В неделя, 17.III. – на Витоша. Взехме и Ники. Лудува. А в хижа „Средец" ме обградиха възрастни жени, горе-долу от нашата генерация, и ми изпяха планинарската песен в отличен хор. Дори Ана се просълзи.

П.[етър] Балабанов бе у дома. Младите намират, че сме провели „гениално“ работата по Мандатната комисия. Рейтингът ми се вдигнал много, особено в БСП. Не знаят колко малко ме интересува това. Наистина съзнателно се стремя да не излизам нито по телевизията, нито по радиото. Не ме вълнуват никакви рейтинги и допитвания, които се правят. Работата ми е такава, че тя трябва да се обяснява, а това пък е напълно излишно. Не съм славолюбив, нито властолюбив. В това още веднъж се убедих. Но въпреки отегчението не съжалявам, че се хванах за тази работа. Все пак да не ме смесват с цялата паплач, която наистина безнравствено и безотговорно действуваше толкова време. Правя го главно заради децата. Едно име да им оставя. И въпреки всичко, мисля, че се оказах полезен на БСП, пък и на Парламента с усилията да балансирам, да помирявам, да притъпявам острите конфронтации, като поемам понякога и удари върху себе си.

18–21.III.1991 г. [понеделник–четвъртък]

В Италия – посещение на парламентарна делегация в състав Захари Карамфилов (СДС), Росен Михайлов (БЗНС), Красимир Премянов (БСП) и Димитър Арнаудов (независим). Начало на полезни контакти на парламентарно ниво. Италианската страна се осведоми от нас за необратимия и конструктивен характер на прехода, извършващ се в България, за съпричастността на ВНС към приемането на страната ни в европейските структури и новата същност на външната ѝ политика на Балканския полуостров и в Европа. От италианска страна ни изнесоха данни за организацията и структурата на Парламента, за работата на отделните комисии, и по-специално за законодателната дейност. Изтъкнаха, че всички комисии са изключително активни в законотворчеството, като 70% от законите се внасят от комисиите. На практика Сенатът само удължава сроковете. И тук прозвуча оплакване от Сената, че равнопоставеността на двете камари на практика удължава времетраенето на приемане на законите и създава излишни затруднения. За разлика от Италия във Франция правителството приоритетно предлага законите. В Комисията по външните работи на Камарата на депутатите и в Министерството на външните работи разисквахме взаимоотношенията на България със страните от Балканския полуостров и опасността от възможни международни усложнения в нашия регион.

Срещата с г-жа Леноилде Йоти, председател на Камарата на депутатите и спътница в живота на Палмиро Толиати, бе истинско удоволствие. Посрещна ни топло, говорихме най-напред за общочовешките ценности, за Европа и различни аспекти на общоевропейския процес. Тя настояваше за включването и на САЩ и Канада, страхувайки се, изглежда, че ние, може би по догматични съображения, имаме задръжки. Аз отхвърлих

като опасни илюзиите, че могат да ни държат като задния двор на Европа – било нас, било Съветския съюз. Изтъкнах и възможните международни усложнения на Балканите и тяхното отражение и за Европа, и за света – по-специално Албания и мюсюлманския въпрос. Стана дума за Китай и за неговото място в световното развитие. Тук ни съвпаднаха позициите. Разменихме мисли и за отговорността на Европа пред човечеството, необходимостта от преодоляване на европоцентризма, който предизвиква недоволство сред населението на няколко континента.

Захари Карамфилов и Росен Михайлов проведоха продължителни разговори с ръководствата на финансовите комисии на Камарата на депутатите и на Сената, а също и с президента на Сметната палата на Италия.

Заключителната ни среща се състоя с г-н Джовани Спадолини, председател на италианския Сенат. Разговорът ни с него бе предимно на културни теми, за началото на общоевропейския процес и зараждането на идеята за обединена Европа, която той отнася още към Еразъм Ротердамски.

22–24.III.1991 г. [петък–неделя]

В Будапеща се проведе конференция на високо равнище за „Отговорността на парламентите за икономическото развитие". Откри я президентът на Унгария Арпад Гьонц, а присъстваха с доклади министри, експерти и представители на всички източноевропейски страни, на Западна Европа и САЩ. На 23-ти председателствувах и следобедното заседание. Във встъпителните си думи казах, че не трябва да се оказваме в положение да самоидеализираме Европа, да митологизираме нейното минало или настояще, защото това ще е опасно за нейното бъдеще. Исторически факт е, че в Европа се роди технологическият прогрес – индустриалната революция през XIX в., научно-техническата революция в средата на XX в. Също в Европа се зародиха и общохуманните принципи, които влязоха в основополагащи документи на международните организации и в конвенциите. Но същевременно не трябва да се забравя, че същата тази Европа устрои най-големите в историята на човечеството унищожения на хора – двете световни войни. Тя утвърди и моделите на тоталитарните режими – и в Западна, и в Източна Европа. Да не говорим за колониалната политика на Европа. Европа никога не е разчитала само на себе си. В тази връзка изпитвам опасения, че нас – цяла Европа – ни очакват в бъдеще нови изпитания – от юг и изток, от Африка и Азия. Днес основният катализатор на общественото мнение са радиото и телевизията. На всеки му се иска да живее в условията на консумативното общество. Затова трябва да се замислим колко време може да се държи основната маса население на земята в състояние на суровинен придатък на Европа? Процесът на

индустриализация и в Африка, и в Азия е неизбежен. Нека помислим за възможната миграция на десетки милиони хора към Европа – процес, който учените очакват в началото на следващото столетие. Затова сме длъжни бързо да решим нашите въпроси и да сме готови да помогнем на останалите народи извън Европа.

На път за София минах през Белград. Имах дълъг разговор в посолството за положението в Югославия, за възможното политическо развитие там, за евентуалните последствия и отражението им на Балканите.

29–31.III.1991 г. [петък–неделя]

Бях в Гърция. Имах дълга среща с Евангелос Кофос по македонския въпрос, за етническите и националните проблеми в Гърция и на Балканите, за мюсюлманското и турското малцинство, за гръцко-турските отношения в миналото и днес. Призна това, което му говорих преди 10 години за помаците в Гърция.

8.IV.1991 г. [понеделник]

Дойде на посещение Комисия за отношенията с европейските страни–не членки на Парламентарната Асамблея на Съвета на Европа. Водеше я Загер от Швейцария, а в състава ѝ бяха [Дейвид] Аткинсън (Великобритания), Пфул (Германия), Пробст (Австрия), [Кая] Ердем (Турция) и Димитреску (Румъния).

Цял ден имахме закрито заседание, за да изработят отношение към нас. Казах кратко приветствие и че очакваме другите две комисии (политическата и юридическата) през есента, като се надяваме, че ще ни приемат. След това започнаха въпроси – кога ще са изборите, какви са икономическите закони, за полицията, по националния въпрос. Отговорих на всичко, като оставих на Гиньо Ганев да говори по законите. Наблегнах на обстоятелството, че не ще допуснем проливане на кръв. И най-голямото доказателство е отношението на социалистическата партия, която при мнозинство в Парламента прие за президент шефа на опозицията и коалиционно правителство; гласува и закона за земята. Накрая заявих, че не ще допуснем нови несправедливости, изправяйки стари (по повод на приватизацията). По националния въпрос бях категоричен, че не можем да допуснем „национално малцинство“ у нас.

Като цяло одобряват това, което става у нас.

10–15.IV.1991 г. [сряда–понеделник]

Поканата за посещение на наша парламентарна делегация в Москва бе дошла от Върховния съвет на СССР. Уговорена бе за 10–15 април,

имената на делегатите бяха съобщени на връщане от Будапеща – Андрей Луканов (БСП), Милан Дренчев (СДС), Андрей Андреев (БЗНС) и Иван Палчев (ДПС). Уж всичко беше наред.

В понеделник, 1. IV., сварих съвършено непонятни неща. Първи Гиньо Ганев, след това и [Иван] Глушков ми съобщиха, че не е целесъобразно да се пътува до Москва. Такова било мнението на президента според първия и на В.[иктор] Вълков (министър на външните работи) според втория. А и те лично също споделяли отлагането на посещението. Можел съм да намеря подходящ претекст, това не било трудно.

Веднага насрочих среща с Виктор Вълков. Той ми посочи 4 аргумента: 1. Парламентът в СССР бил зает, не му било сега до нас. Утре нямало да го има вече, толкова е несигурно положението там; 2. Нямали сме още изработена национална програма и политика спрямо СССР; 3. Нямаме още наш посланик в Москва; 4. Президентът Ж. Желев също настоявал за отлагане.

Отхвърлих всички аргументи като абсолютно несъстоятелни. Един отказ, когато всичко е уговорено, е „афронт", който не може да не се отрази на отношенията ни с една велика страна или общност от страни, независимо от временните трудности, които те преживяват. И отговорих, че мога и да не ида, ако ми се забрани (а не бих приел да ми се забрани), но ще кажа, че по настояване на МВнР и президентския институт (ако е вярно) не мога да осъществя пътуването. В. Вълков веднага оттегли настояването си, изказвал бил само мнение. Излъга ме само, че [Виктор] Шарапов бил 50 на 50% „за" и „против". Всъщност той бил решително „за" и внимателно казал, че ще се приеме с неодобрение едно отлагане на посещението. А в Москва вече били съобщили, че 99% няма да има делегация.

При Ж. Желев не стана нужда от големи обяснения. Разказах му само аргументите на В. Вълков и моите контрааргументи. Той махна с ръка и заяви, че не бива да се отлага. Основният виновник по собствените му думи, бил В.[ладимир] Велчев, синът на Борис Велчев. Той бил искал всичко да върви по формалния ред – посланик, министър, президент, преди него или след него председател на ВНС, ако има време. Явно се е нагаждал, но ме удиви примитивизмът на такъв начин на мислене. И по този начин ще се развива политика в СССР. Как ловко са решили въпроса – чрез ограничен чиновник, върху когото ще се стоварят утре всички отговорности за неудачите на нашите отношения със СССР.

Съветският шарже д'афер [Владимир Илич] Иванисов ми съобщи, че предал в Москва, че след завръщането ми 1% излязло по-реално, отколкото 99% преди това.

В Москва проведохме продължителни разговори с Антон Лукиянов и И.[ван] Лаптев, председатели съответно на двата Върховни съвета, със зам.-председателя на Върховния съвет на РСФСР Руслан Хасбулатов, с

ръководствата на Комитета по международните въпроси и на други основни парламентарни комисии. В хода на разговорите изтъкнахме, че българският Парламент и обществеността в нашата страна внимателно и с интерес следят развитието на процесите в съюза и приветстват всички стъпки, насочени към демократично обновление на съветското общество. Отбелязахме и факта, че външната политика, основана на „новото политическо мислене", се превърна в един от главните фактори, допринесли за позитивните промени в света, за приключване на конфронтацията между Изтока и Запада. Изразена бе надеждата, че традиционните приятелски връзки между България и Русия и с народите на Съветския съюз ще се запазят и при новите условия, като се освободят от деформациите на миналото и се запълнят с ново съдържание на основата на равноправието, на взаимното зачитане на интересите и на ненамесата на вътрешните работи. Призна се, че на практика двустранните ни политически отношения са в застой и това трябва да се преодолее с взаимни усилия.

Съществено място в разговорите заеха проблемите на икономическото сътрудничество, стокообмена, връзките в транспорта, туризма. Отбелязахме откровено, че понастоящем нашите отношения в тези области са не само в криза, но са изправени пред заплахата от цялостно прекратяване или спадане до символично равнище. Подробно говорихме и за създадената конфликтна ситуация по дърводобива в Коми.

Трябва със задоволство да подчертая, че нашите аргументи бяха посрещнати от партньорите ни в Москва с разбиране. Изводът, че не е възможно преминаването към конвертируеми разплащания изведнъж, без солидна подготовка, беше придружен с признание, че това е била една прибързана мярка, която предизвикала дълбоко разстройство на връзките с всички страни от Източна Европа. Дори Хелмут Кол помолил Москва да не се допуска рязко намаляване на съветските покупки от предприятията на бившата ГДР, което би породило допълнителна безработица в огромни мащаби. Германската страна е предложила да предостави големи финансови улеснения за поддържане на традиционните търговски връзки.

Като резултат от проведените разговори се стигна до общия извод, че преустройството на отношенията в икономиката, търговията и свързаните с тях дейности би трябвало да се извършва поетапно в рамките на един преходен период.

В Украйна имахме срещи и разговори на най-високо равнище. Наред с въпросите за активизиране и разширяване на преките контакти във всички области – и икономически, и политически, и културни – разгледани бяха и въпроси, свързани с българското малцинство там. Подписан бе един Украинско-български меморандум като нов израз на отношенията с тази република, в която живее около 230-хилядно българско население.

Проведохме срещи и с активисти на дружеството „Украйна–България“ и с ръководството на дружеството за българска култура „Родолюбие“.

В София. Милан Дренчев пусна във всички вестници силни впечатления от Русия и СССР. „Най-големият успех от срещите ни в Москва и Киев бе възвръщането на доверието към нас. За мен бе изненадващо, че до този момент отношението към България не е било твърде положително. Някои среди там са смятали, че ние сме изоставили приятелството си със Съветския съюз, като сме сметнали, че то вече не ни е нужно. И аз съм доволен от факта, че след разговорите, които водихме, това мнение се промени.“ – изтъкна той.

Подготвихме доклад. Писах го сам, с частта за икономиката – от Андрей Луканов. Пратихме го навсякъде.

[Виктор] Шарапов ми каза, че препратил доклада в Москва. Били много доволни. А тук му се обадили вече и други. Явно имало раздвижване, дори и сред опозицията – [Иван] Костов, [Иван] Пушкаров били „за“. Посетил го и Кръстьо Петков. В. Шарапов отговорил, че СССР бил за разширяване на връзките и извеждането им на съответно ниво. Имало обективни причини за изоставането и въпреки това СССР изпълнил в повече задълженията си, отколкото ние. Но както бил казал [Михаил] Горбачов – на икономическите отношения влияят политическите. В случая с България – също!

18–30.IV.1991 г. [четвъртък–вторник]

[Писано е на друг тефтер, което липсва. По него е написана частта за досиетата в книгата на Н. Тодоров „VII ВНС зад кадър“, София, 1993, 114–128, допълнена с разсъждения и цитати от книгата на Г. Тамбуев. Поради факта, че въпросът за досиетата представлява интерес, тук прилагаме тези извадки от книгата, които включват липсващите в дневника факти и разсъждения по него.]

[стр. 118–128] „Сред предупреждение от Георги Тамбуев, че докладът на Анкетната комисия е готов и ще ми бъде връчен от нейното ръководство, насрочих заседание на 17 април, сряда, от 17 часа. Точно в 15 часа дойдоха при мен двамата – Георги Тамбуев и Румен Данов – доволни, че са спазили определения едномесечен срок. Те ми обясниха, че докладът е обсъден на три заседания на Анкетната комисия и че нейният състав окончателно е решил докладът да се представи от името на ръководството – Г. Тамбуев, Р. Данов, Александър Стамболийски. Последният подписал с особено мнение. Освен това предложиха да се насрочи заседание на Бюрото на ВНС с цялата Анкетна комисия и с ръководителите на парламентарните групи, като напомниха да поканя и министъра на вътрешните работи Христо Данов. Възприех предложението, защото то бе в унисон с решението на ВНС докладът да се предостави на ръково-

дителите на парламентарните групи и с тях да се уточни по-нататъшната процедура. Спряхме се на най-краткия възможен срок за провеждане на това заседание – 22 април, понеделник, преди обяд.

Без да отварям запечатания плик с доклада на Анкетната комисия, наредих да се размножи по броя на парламентарните групи (13) и да се раздаде срещу подпис на ръководителите.

Бюрото се събра в 17 часа в присъствието на Г. Тамбуев. Съобщих, че докладът на Анкетната комисия е получен, че е даден да се размножи и че предвиждам заседанието с председателите на парламентарните групи и с целия състав на Анкетната комисия да се проведе на 22 април преди обяд. Докато заседавахме, докладът бе размножен и първите, които получиха запечатаните пликове, бяха Никодим Попов и Иван Глушков за своите парламентарни групи. Гиньо Ганев напусна още в началото заседанието и дойде отново в кабинета при мен, когато другите зам.-председатели бяха излезли. Не изказа нито недоумение, нито възрази по процедурата за досиетата.

За да приключа с многото спекулации, които намериха място в онези дни, искам още веднъж да напомня, че никъде не е фиксирано право на Бюрото на ВНС да се запознае със съдържанието на доклада предварително или да упражни в каквато и да било форма някаква интервенция върху неговото съдържание и предложения. Впрочем, такова право Бюрото няма по отношение на нито една комисия в Парламента, всяка от които внася резултатите от своите проучвания направо в пленарната зала. Единственото изключение, което се прави по отношение на Анкетната комисия по досиетата, е отбелязано в „Правила за работа на Анкетната комисия…“, приети на 20 декември 1990 г. от ВНС, и се отнася до Бюрото – „Общата и специфичната информация се обобщава в Доклад, който се обсъжда и приема от Анкетната комисия, а след това се предоставя за сведение на ръководствата на парламентарните групи и при нужда се внася на закрито пленарно заседание на ВНС“. Както се вижда, Бюрото на ВНС даже не е упоменато в този основен документ.

Всички парламентарни групи получиха своя текст по този списък: 1. Парламентарна група (ПГ) за Национално съгласие; 2. ПГ „Екогласност“; 3. ПГ на Радикалдемократическата партия; 4. ПГ на Федерацията на клубовете за гласност и демокрация; 5. ПГ на БЗНС; 6. ПГ на Демократическата партия; 7. ПГ на Движението за права и свободи; 8. ПГ на БСП; 9. ПГ на БСДП; 10. ПГ на БЗНС „Никола Петков“; 11. ПГ на Социалдемократическа платформа „Европа“; 12. ПГ на Зелената партия; 13. ПГ на СДС.

Отбелязвам тук една особеност, която доказва, че наистина информацията, която се появи във в-к „Факс“, не е изтекла от парламентарните групи. За тяхна чест! В оригиналния доклад и в размножените по него екземпляри, раздадени на групите, беше допусната грешка. Беше пропуснат един от сътрудниците, който присъстваше в публикацията на в-к „Факс“.

В оригиналния екземпляр това бе изправено едва след публикацията на вестника.

Въпреки прибързаната публикация сутринта на 22 април се проведе заседанието на Бюрото с целия състав на Анкетната комисия по досиетата, с ръководителите на парламентарните групи и министъра на вътрешните работи Христо Данов. При започване на заседанието осъдих решително публикацията във в-к „Факс", защото изхождах от елементарното морално задължение да се разкрият и неповторимите обстоятелства при всеки конкретен случай, които не дават право всички засегнати да се поставят под един знаменател.

Независимо от създадената взривоопасна ситуация 5-часовото заседание завърши с приемане чрез консенсус на редица конструктивни решения от всички участници, подчертавам това, т. е. от ръководителите на парламентарните групи, от целия състав на Анкетната комисия и от министъра на вътрешните работи.

Ето и решенията:

„Работата на Анкетната комисия трябва да бъде продължена с още 20 дни.

Да се прегледа още веднъж целият наличен документален материал, за да се осигурят максимална обективност и пълнота на доклада.

Да се увеличи групата за работа със секретния и свръхсекретния архив с още 10 души.

Да се даде достъп до архива на всички заинтересовани лица и на председателите на парламентарните групи.

Да се задължи прокурорът на въоръжените сили на Р. България да започне издирване на изчезналия архив на VI отдел на VI управление.

Излъчена бе и група народни представители за тази цел."

Пред вратата на зала „Запад" ни очакваха журналисти. Пред тях направих кратко изявление: "Всички осъждаме изтичането на информация и публикацията на списъка. Констатирано бе, че в доклада има непълноти, пропуски, грешки и с оглед на това единодушно бе решено комисията да продължи своята работа, като преодолее вътрешното противоречие във връзка с правилата. В недалечно бъдеще – от седмица до 10 дни – се очаква нов доклад, основан само на факти, изчистен от субективизъм."

Допълнително научих, че преди пленарното заседание във ВНС се състояла пресконференция, в която участвували Румен Данов, Гиньо Ганев и Иван Глушков. За нея съдя по данните от пресата. Р. Данов, вероятно с убеждението, че информацията е излязла от канцеларията на ВНС, прехвърли основната част от вината върху Георги Тамбуев, който „самостоятелно" написал доклада, „занася го на Николай Тодоров и му предлага да подпише доклада за размножаване." Освен това той осъжда „извършената публикация във „Факс" като безподобно нарушение на човешката моралност" и уточнява, че работата на Анкетната комисия все

още не е завършена, но е към края си. „Ние няма да спестим истината за ничия сметка. Но искаме невинни хора да не бъдат вмъкнати в кюпа.“

Гиньо Ганев изразява възмущението си от стореното и, както пише Пламен Кенаров във в-к „Труд“: „Не пропусна да поясни, че лично той няма нищо общо с придвижването на доклада на ръководството на Анкетната комисия до парламентарните групи“. Освен това той отбеляза, че „мистериозното разпространяване на доклада е станало с подписа на председателя на ВНС“. Гиньо Ганев е заявил: „Това е съществено нарушение, защото проектодокладът не е бил приет от цялата Анкетна комисия. Бюрото като цяло не е получавало доклада и аз също не. Запознах се с него на другия ден, когато беше вече раздаден на ръководителите на парламентарните групи.“

Изглежда, Гиньо Ганев бе „забравил“ много неща – това, че на предшестващото заседание на Бюрото се прие решение, с което се одобрява предложението на Анкетната комисия докладът да се подпише от нейното ръководство. И нещо друго, което аз и досега не мога да разбера – на какво основание той е искал да се запознае със съдържанието на този доклад преди ръководителите на парламентарните групи. Нима не знаеше много добре, че никой не е оторизирал членовете на Бюрото за това? Не обичам герои със задна дата, особено когато с лека ръка прехвърлят отговорността върху други при първата появила се трудност.

На следобедното пленарно заседание същия ден, 22 април, засегнатите лица поискаха да дадат израз на своето отношение срещу изнасянето в пресата на имената им като доносници, без да бъдат изяснени обстоятелствата – в някои случаи насилието, упражнено над тях, в други случаи достойното им държане. Въпреки виковете, възбуждението, внушението да не се допускат изказвания без дневен ред, позволявам си да изтъкна, че не допуснах взрив в Парламента. Възбудата бе голяма, неизбежна. Напразно ръководителите на Анкетната комисия се опитваха да успокоят духовете. Без да прекъсвам заседанието, дадох думата на засегнатите да се изкажат, да дадат външен израз на болката си. Това бе наистина един катарзис, при който за един следобед се разкриха сложни съдби на хора с различно поведение, и най-важно, отречен бе един тоталитарен режим и една институция, която, осакатявайки личността, стана негов злокобен символ.

Наложи се на няколко пъти да вземам думата. Ето последното ми изказване [на 24 април]:

„Уважаеми народни представители,

Аз искам да взема думата за едно обяснение. Тук в залата вчера прозвучаха емоционални гласове срещу мен, беше отправено искане за оставката ми от г-н Ст.[оян] Ганев.

Оставям настрана емоционалния аспект на въпроса, защото ми е обяснима реакцията на засегнатите лица и на други народни предста-

вители във връзка с незаконното публикуване на списъка на народните представители, фигуриращи в доклада, представен от ръководството на Комисията по досиетата. Наистина аз съм чувствителен към страданията на всички, попаднали в затвори и лагери, особено към земеделците от „Никола Петков", тъй като и аз съм бил в затвора с някои от тях преди 9 септември 1944 г. Ето защо се опълчих срещу цялата тази акция, която под различни форми искаше само едно – да държи продължително време открит въпроса с досиетата, да го държи открит колкото се може повече, да създаде страхов синдром в Парламента, да разстрои работата му и да настрои народа срещу него.

Вчера обясних какво е било моето задължение във връзка с решението на ВНС от 20 декември 1990 г. по въпроса за досиетата – да предам доклада, внесен официално от ръководството на Анкетната комисия, на председателите на парламентарните групи с оглед те да изпълнят предвидената процедура в решението на Великото народно събрание. Напразни са подмятанията за произволно размножаване на доклада. Касае се за точен брой екземпляри, съобразно броя на официално регистрираните парламентарни групи, предадени срещу подпис на техните ръководители. Остава да се види кой има интерес от изтичане на информацията и се надявам, че това няма да остане дълго време скрито. Аз обаче пак повтарям, че уважавам председателите на парламентарните групи и не се съмнявам в това, че не те са източникът на изтичане на информация. Посочих и съществените несъответствия между публикувания списък и доклада на ръководството на Анкетната комисия по досиетата. Струва ми се, че прозвучаха и други гласове от залата – че източникът е възможно да бъде извън парламентарните групи, особено като се сравнят докладът и публикацията на списъка.

Ще си позволя да напомня своето категорично отношение към досиетата, изложено устно пред Политическия консултативен съвет на 15 март т. г. и депозирано в по-разгърнат вид писмено пред Бюрото на ВНС на 18 март 1991 г. Ето кратки извадки: „Около работата на комисията и изобщо около проблема за досиетата се създаде силен психологически заряд, който рискува да затрудни още повече и дори да взриви не само работата на Парламента… Създават се възможности за шантаж и още повече за разпространение на неконтролируеми слухове. Расте подозрителността между партиите и дори в самите партии… Що се отнася до поименната оценка за народните представители, преди да се изнесе пред какъвто и да било форум, да се запознаят с нея ръководствата на парламентарните групи. Не бива да се допусне никакво разгласяване на резултатите и възможност за каквито и да било спекулации и шантажи."

Що се отнася до въпроса за бъдещето на досиетата, аз не изключвах решение за унищожение, но смятам, че най-добре е да се въведе мораториум с необходимите законови гаранции за тяхното ползване.

И така, още веднъж заявявам, че никъде не е предвидено задължение за Бюрото на ВНС да интервенира, след като именно парламентарните ръководства са оторизирани да се произнесат по съдържанието и процедурата на доклада. Това всъщност те направиха след получаването на документа, внесен от ръководството на Анкетната комисия, като изпълнение на завършена задача след трикратно обсъждане в комисията. Следователно Бюрото не може да бъде подлагано на упреци, че се е ограничило само с препращане на доклада, след като, цитирам решението на Великото Народно събрание: „Докладът се предоставя за сведение на ръководствата на парламентарните групи" без никакво упоменаване на Бюрото. Никой от нас не е бил предизвестен за съществуващи разногласия в комисията, нито за други мнения – нито предварително, нито при връчването на доклада.

Уважаеми народни представители,

Преди десет месеца аз поех председателството с ясното съзнание за трудните условия и постоянно изостряващата се обстановка както в Парламента, така и извън него. Вярно е, че и аз като повечето от вас съм за пръв път народен представител. Не крия – не съм „перфектен". Не винаги обаче беше лесно да се овладява положението в заседателната зала при прояви на невъздържаност и липса на политическа и парламентарна култура.

Но, уважаеми господа, аз не се лъжа. На всеки, който не е политически невежа, е съвършено ясно, че сегашното отношение на определени среди към мен и искането на оставката ми не са случайни. Нека напомня, че още при избора ми за председател на ВНС от парламентаристи са искани за мен компрометиращи документи от БАН. След това се разгърна допълнителна кампания срещу мен по жълтите павета и дори в пресата. Преди няколко месеца започнаха да събират подписи, а няколко дни преди сегашния предлог ми се каза предварително, че се възобновява акцията за моето отстраняване чрез събиране на подписи. За моя чест всички опити да бъда злепоставен не намериха почва.

Много се говори за човешкото достойнство в тази зала. Вярвам горещо в човешкото достойнство, винаги съм го защитавал. Смятам, че с целия си житейски път съм доказал това. Представител съм на трета, отминаваща генерация на семейство, което не е стояло настрана от тежненията и борбата на нашия народ. Дядо ми бе убит като социалдемократ в началото на века. Вуйчовците ми прекараха години в затвора. Брат ми, малолетен, бе инквизиран в полицията. Аз приех искрено и завинаги социалистическите идеи и вярвам в техния хуманен характер. Може би затова отхвърлих от себе си злобата и неслучайно се отдръпнах от политическия живот, за да се отдам на наука в името на сътрудничеството и преодоляването на дълбоките различия, които ни разделят на Балканите.

Оптимист съм за бъдещето на страната ни. Защото въпреки крайните изблици и невъздържаност дори в Парламента, разумът в края на краи-

щата надделява. В този смисъл съм напълно съгласен с прозвучалите тук слова на снощното заседание, че в края на краищата и при най-трудни условия Парламентът трябва да намери решения и ги намира в интерес на успеха на България.

Очевидно моите усилия да съхраня Парламента, моите опити да преодолявам конфронтацията, която често възниква в тази зала, да търся и да способствам за намирането на необходимите компромиси не се харесват може би на някои политически сили, а повече на някои лица. И в този конкретен случай явно се прави опит чрез мен цялата равносметка със случая с досиетата, а вие знаете по чия инициатива бе започната, да се вмени във вреда на Българската социалистическа партия. Аз не искам да стане това. Нека все пак в работата си оттук нататък наистина да докажем, че разбираме своята изключителна отговорност пред цялата нация.

Искам обаче да заявя накрая, че не съм и няма да бъда удобен инструмент, като някои други, за ничии политически комбинации.

Това имах да дам като обяснение и благодаря за вниманието.“

Ще завърша с реакцията на Димитър Баталов, който в самото начало на заседанието поиска моята оставка, а в неговия край дойде при мен до трибуната, стисна ми ръката и ми каза: „Ти си добър човек, оттеглям си думите за оставка.“

Какво показа опитът на ВНС с разкриване на досиетата?

Желанието на обществеността да имаме институции, освободени от всякакви подозрения, депутати и министри, които да не могат да бъдат шантажирани, поради желанието да бъдат разкрити сътрудниците и информаторите на VI управление на МВР. Още преди свикването на Великото народно събрание в страната бе създадена такава психоза. Оказа се обаче, че никой не си е давал сметка какво представлява тази система, нейната структура, методи на дейност и дори с какво реално се е занимавала. Както много неща в нашия живот, така и тук всичко бе поляризирано и оцветено в черно-бяло – било „храбри“ разузнавачи и „долнопробни“ информатори, от една страна; било „палачи“ и „жертви“, от друга.

По този начин с неизбежния опростен подход под един и същ знаменател бяха поставени честни и достойни хора със сложни биографии, за които не може да се изрече едностранна присъда, както, разбира се, и хора, които действително са използвали възможностите на тайните служби за неморални цели. Публикуването във в-к „Факс“ на информатори още преди да бъдат разгледани случаите обективно, преди самите парламентарни групи да изработят свое отношение към конкретните хора, превърна заседанието в Парламента в политически трибунал, в който изведнъж се оказа, че липсват подсъдими.

За съжаление и народните представители във ВНС не се довериха на професионалистите от сферата на органите за сигурност, нито на съве-

тите на чуждите експерти. Не бе последван и примерът на другите европейски държави като Испания или Гърция. В резултат на това пострадаха невинни хора, чувствително бе усложнена дейността по опазване на реда и сигурността на гражданите. Вместо морално пречистване и национално помирение разви се нов кръг на конфронтация, подозрителност, дори враждебност.

Примерът на емоционалното заседание на Великото народно събрание и настъпилият след него катарзис са ярко доказателство за това, че Парламентът не бива да бъде съд. Дори най-чистите подбуди, реализирани по некомпетентен начин, могат да се обърнат срещу авторите си и да доведат до отрицателни резултати.“

2–7.V.1991 г. [четвъртък–вторник]

Поканата, която получих от проф. Норберт Райтер от Берлинския свободен университет да изнеса в началото на май лекции по мой избор, се оказа за мен търсеният повод, за да вляза в контакт с германските парламентарни власти. Правеше ми силно впечатление, че докато на САЩ особено, на Англия и Франция бе оказано многократно внимание, то Германия – днес най-мощната икономическа държава и утре първата сила в Европа – оставаше на заден план.

Изненадан бях също от внезапното заминаване на [Карл Валтер] Левалтер, немския посланик (много способен дипломат), за да подготвя пътуването си. Новата посланичка току-що пристигна.

И така в Берлин лекции, в Бон за уикенда и в понеделник – три срещи.

Преди тръгване стана едно малко недоразумение с [Методи] Пеев. Поканили го на обяд или вечеря от Сената на Берлин, а сетне го отменили, понеже отложих пътуването си за 1 май вместо за 30 април, тъй като лекцията бе насрочена за 2 май. Помислих, че се касае за съпруга на Пеева от Комитета за българите в чужбина, с която се бях сблъскал. Оказа се, че имало и друг Методи Пеев, приятен на вид, с когото сме се срещали по културни мероприятия.

Лекциите минаха успешно пред ограничена публика, която е била предварително заредена с интерес. Интересни въпроси. Първата лекция на тема „Пътят на България към Европа и балканските реалности“ събра повече хора. Въпросите, които ми бяха поставени, бяха: 1. Няма ли да ни засегне и в каква степен етноцентризмът в Европа? Националната идеология в най-широк смисъл; как да се дефинира европейският дух? 2. Говорил съм за съществуването на национални конфликти и открити въпроси между държавите. Какво става вътре в тях? Например в България, където ⅓ от населението е съставено от национални малцинства – турци, цигани, македонци, помаци. 3. Какви реакции има по отношение

на смяната на турските имена. От страна на турците и от страна на българите. А езикът? 4. Прогноза за изборите – срок, успехи? 5. Какво става с документацията? Партийната? 6. За досиетата. 7. Не съм ли съгласен, че за бедността извън Европа носят отговорност европейците?

Няма защо да отбелязвам отговорите си, които заеха около два часа. Бях във форма и малко агресивен по отношение делението по религиозен признак и признаването на национални малцинства в съседните страни.

Втората лекция бе още по-специализирана. Хората се интересуват от икономическата реформа, и по-специално от аграрните структури у нас, и от това, може ли в България да се въведе индустриалният начин на производство? Обясних им спецификата на земеделското производство у нас, сложило се в историческа ретроспектива, и защо у нас се появи земеделие на дребния и средния собственик, а не на чокои и магнати; защо се създаде революционна аграрна партия и кооперативно движение.

В Берлин ми устроиха пътуване до Потсдам. Но не само в двореца, където се подписа договорът с Германия, а и в двореца Sans Souci, изцяло ремонтиран от полски майстори. Прави силно впечатление – не е само малкият Версай. Силен отпечатък е наложила личността на Фридрих Велики – и в архитектурата, и в обзавеждането, и в парковото устройство.

Освен това обиколихме и пешком Източен Берлин. За пръв път видях направения център. Внушителен. Особено около Ратхауза. В основата на стария Берлин е църквата „Св. Николай“. Около нея са възстановили квартала, за да му придадат нещо подобно на това, което има в Париж около старите Хали и центъра „Помпиду“.

Обиколката из града бе прекратена заради едно интервю. Симпатична кореспондентка, развела се с българин, която като че ли искаше да ме проучи повече психологически, отколкото да вземе фактологическо интервю. Затова ѝ оставих все пак доклада си. Накрая на изпращане ми каза: „Вие, изглежда, обичате да не се изтъквате, да не излизате напред, да движите от мястото си въпросите (не каза да дърпате конците). Леко ѝ възразих, че когато се налага, излизам напред, без обаче да търся показни демонстрации.

Пътувахме с кола до Бон.

Първа среща имах с Ханс Клайн, зам.-председател на Парламента. Завършил е история и отчасти икономика в Лейстър, Англия. С джуфка, очевидно чувствителен за външния си облик. Разговорът беше изпълнен с взаимна куртоазия и желание за демонстрация на култура. Тематиката засегна античното минало. Парирах опита му да ни отнесе към Ориента, като отстоях разбирането, че античната философия и цивилизация от най-високо ниво са се зародили по малоазийското крайбрежие и островите. За средновековието – напомних му какво е била Византия и дори средновековна езическа България, та стигнах до униатското движение и ролята на Григорий Цамблак.

Останахме доволни от тази игра, на която имаше свидетели. И накрая той прие поканата да дойде в България. Обясни защо председателката на Парламента,въпреки отзивчивостта, която прояви към моето писмо и към България, не може да ни посети тази година.

Среща с Гернот Ерлер, млад сравнително човек, председател на германската група за приятелство с България в Парламента. Учил в Берлинския университет – славистика. Идвал няколко пъти в България и отново ще ни посети през м. юни. Интересуваше се от много въпроси. Разговорът протече без трудности, чувствува се свързан със страната ни. Най-голямо значение отдаваше на социалдемократическия път на развитие – искаше да знае възможно ли е у нас това да стане. Може ли да се разчита на [Петър] Дертлиев като на обединяваща фигура? Какви са фракциите в БСП? Ползува ли се с авторитет тази, която стои на открити социалдемократически позиции? Възможно ли е да се съюзят с партията на П. Дертлиев? Говорих му за трудностите да се наложи социалдемократическата идея като партийна програма. Иначе всички се кълнат в нея, по същество я провеждат, но всеки за себе си запазва резерви. „Властта ли?“ – бе неговият въпрос. Явно не му харесва сегашният шеф на СДП. Ще помогне на Ал.[ександър] Лилов да се срещне с В.[или] Бранд.

Среща с Ханс Щеркен от ХДС, председател на Комисията за външна политика. Разговорът се води на френски (той е от смесен немско-белгийски брак). Най-интересният, изцяло политически разговор. Започнахме с поканите и посещенията. Обясни защо не може да дойде у нас председателката на Парламента, макар че е оценила писмото, което ѝ изпратих от името на Парламента. И побърза все пак да добави, че трябва да разчитаме съвсем малко на такъв род посещения, които зачестиха, и по стар маниер завършват с много обещания и намеса отгоре. Не е време вече за сантименталности.

Подкрепих го, че е така. Но уви, има създадени реалности, които лесно не се преодоляват, а времето и условията искат бързи решения. Германия навлезе в едно настояще и сега я занимава само интересът и бъдещето. Миналото е останало обременителен спомен. Но не е така с България. Макар и неоправдано, тя още свързва настоящето с миналото. Държи го в ръка като увяхнало цвете без миризма. Очаква от Германия.

Той посочи, че България подценява Германия, че е заложила на други сили, а Германия е по-мощна от САЩ. Идват при тях от различни цветове, мислят само как да се запазят или получат изгода. Но без да докажат с дела своя реален интерес. Искат производство, а не мислят къде ще го изнесат. България загубва дори своя естествен пазар – СССР. Кой друг може да купи български стоки? Изобщо маркетингът е нещо непознато в България. Изпратил дъщеря си, голям специалист по маркетинг, но тя се върнала разочарована. Посочи за пример Унгария с няколкостотин проекта – именно проекта – тогава и пари се намират без намеса. Зато-

ва Унгария и Чехословакия първи получават подкрепата на Германия за влизане в ЕО, а не дори Полша. А за България, гледат я като изостанала страна, която не дава реални признаци на живот. Нужно е увличане на средствата за масова информация за спечелване на общественото мнение. И без него не може.

В София направих доклад за срещите и го предадох. Получиха се няколко грами от Бон с положителни оценки за моето посещение. По-специално, обръщат внимание и на проявеното по-голямо желание да разберат нашата позиция по отношение на малцинствата, и по-специално на турците и Турция. Този извод се потвърждава и след посещението на Ал. Лилов. Получих освен това и писмо от Норберт Райтер. Сърдечно и признателно. Останал е особено доволен от това, че съм разбрал защо немците не искат да говорят за миналото.

18.V.1991 г. [събота]

Започвам с едно последно събитие. Снощи бях поканен от американския посланик на прием в посолството по случай пристигането на ръководството на фондация „Отворено общество“ начело с милионера финансист, основател и на фондацията [Джордж] Сорос от унгарски произход.

Почти едновременно влязохме с Румен Воденичаров, който веднага се отдели да говори със Сорос – имали нещо „делово“ да обсъдят. От американските сътрудници не ми обърнаха внимание, вероятно очакваха това да стори посланикът. Аз самият не потърсих никого, макар че видях едно-две познати лица, между които и това на Блага Димитрова. Така че, взех една чаша и заговорих сътрудничката (компаньонката) на Р. Воденичаров. Реших да изчакам по този начин необходимия половин час. Когато дойде това време, тръгнах към изхода, където все още стоеше [Хю Кенет] Хил да посреща и където някои от гостите го задържаха повече. Сварих го да говори с човек от МВнР. Той веднага тръгна към мен и пожела да поговорим. Аз му благодарих за посещението в Парламента и изказването пред телевизията, когато разбра, че крайните елементи напускат и се отъждествяват с американската политика. (Имах преди това среща с него, а след това той насрочи и отложи срещата и посещението си, когато разбра, че ми се иска оставката.)

И така, той ме представи на Дж. Сорос. Първият въпрос, който ми зададе бе, че току-що е имал разговор с Румен Воденичаров. Иска да знае и моето мнение по въпроса за турското национално малцинство. Казах му, че не бих желал да го разочаровам, но ще му отговоря в личен план найнапред, а след това как го виждат и политическите сили. В личен план – всички индивидуални права плюс право на битови и културни прояви, право на свой език в държавни училища (тук се отличавам от някои по-

литически сили и специално в Кърджали, които искат да не се допусне това), но се въздържам от даването на колективни политически права. В проекта за конституция не се допускат партии на религиозна и расова основа. „Но имате и сега в Парламента турци" – бе репликата му. „Да – бе отговорът ми. – Но под името „Движение за права и свободи"." „Това е абсурдно" – отговори той. Съгласих се с него и допълних, че турци ще има и утре, но в рамките на политическите партии, които са регистрирани. Това той не прие и започна с примери да доказва, че ще се настрои цялата международна общественост срещу нас. Така се завърза остър спор. Той ми даде за пример Косово, че сърбите изострили по този начин обстановката. Аз му отговорих, че точно този пример е най-неудачният, защото се касае за завоювана територия с албанско население, както и Македония. Следователно посегателството върху автономията няма нищо общо с отказа ни да дадем автономия на едно малцинство, останало в пределите на България, след като самите българи от пределите на Турция са били прогонени. Зададох му въпроса, защо не помагат на Хърватско срещу Сърбия, когато там сръбското население търси и решава със собствен референдум да се присъедини към Сърбия; защо допускат интервенция на турски войски в Кипър? Отговори ми, че и ние сме щели да стигнем дотам и ще докараме интервенция на Турция. Попитах го на какво основание и каква ще бъде позицията на САЩ? И защо ни дават само уроци, а не се намесят например да дават урок на Франция да даде автономия на Корсика, на баските и т.н. или на Швейцария да не въвежда нумерус клаузус на италианци да отиват на работа в тази страна. Защо не позволяват на западните страни идващите там имигранти да се обособяват като национални малцинства в съответните страни, а издигат лозунги и законодателства за тяхното ограничаване и „интеграция"? Какво означава интеграция освен асимилация. А ние искаме не това, а да имаме лоялни граждани с турско самосъзнание. Докато тези, които искат да се отнасяме към тях като „турско национално малцинство, нека се снабдят с турски национални паспорти", за да спазват режима и на всички останали групи чужденци.

Около нас се образува група, която с интерес следеше спора. От английски за по-голямо удобство се прехвърлих на френски. Румен Воденичаров, разбира се, използува нашия разговор, за да вметне реплика, че и председателят на ВНС споделя същото разбиране. Дж. Сорос накрая заключи, че ако такава бъде нашата позиция, той ще изтегли фондацията си. Тук вдигнах само рамене и промърморих не много силно, но достатъчно ясно, че едва ли това ще повлияе на националната политика на България.

Посланикът ме изпрати любезно, като поиска пак да се видим, за да избегнем грешките на езика. Американците, щом чуели, че някъде нямало „национални права", смятали, че хората са лишени и от граждански. Да

настояваме за това, че турците у нас се ползуват с всички граждански права. Отговорих и на него, че имам предвид и това разграничение. Но има и нещо съществено – турците под въздействие на Анкара и разчитайки на САЩ настояват за „колективни“ права, за „колективна обособеност“ под форма на малцинство и на „собствена“ партия. Използуват именно изложеното обстоятелство, което придобива характер на изнудване и на допълнителен натиск. Казах и на него, че докато тези въпроси не намерят общоевропейско решение, не е възможно България да стане опитно поле и експеримент на тази политика. И САЩ ще загубят от това.

24.V.1991 г. [петък]

Полагане на цветя пред паметника на Кирил и Методий в двора на Библиотеката. След обяд концерт в НДК.

След това последва прием на Желю Желев на научната (академици) и творческата интелигенция. Не многолюден. Попитах Валентин Стоянов, говорителят на Ж. Желев, как гледа на развитието – оптимистично или песимистично – като уточних за Парламента. Неговият отговор ми се видя многозначителен и ме накара да се замисля за обкръжението на президента и дори за неговата роля в тази история. Той заяви, че не можел да разбере защо се настоява за конституция. Съвършенно излишна работа. Никоя от бившите социалистически страни не е приела нова конституция, а къде били по-напред от нас.

Вечерта по телевизията същата мисъл разви и Николай Генчев, че не е възможно да се направи демократична конституция при социалистическо мнозинство.

Явно се поддават на външния натиск, увлечени от телевизията.

25.V.1991 г. [събота]

Довърших и продиктувах изказването си за ВНС по конституцията.

26.V.1991 г. [неделя]

При [Пантелей] Щерев. Милият човек – свива се от болки и спазми до просълзяване. Има и взима лекарства, но почват да не му действуват. А нагревките се забавят – правели ремонт.

27.V.1991 г. [понеделник]

Плевен. В 16 часа – среща с партийните ръководства от съседните села и може би от самия Плевен. За по-интимен разговор се събрахме около 20-ина души. В 17 часа – в общината. Интересна дискусия с представители на всички партии. Помогна ми Плевенският затвор – няколко

души са били там след 9.IX.1944 г. Оплакаха се само с една подхвърлена дума, че режимът бил жесток. Съгласих се с тях, защото нашите условия бяха несравнимо леки в сравнение с тяхните. Състоя се интересен делови разговор. Мисля, че се разделихме прилично, с начало на някакво доверие.

В 18 до 20 часа – събрание в салона. Препълнен. Отговарях и се изказах крайно откровено, с което мисля, че спечелих аудиторията. Бях и критичен към П.[етър] Младенов (допадна им), защитих А.[ндрей] Луканов (също им допадна), по други партийни въпроси също, само за Партийния дом се разделиха (че трябваше своевременно да се справим). Имаше по всички области въпроси. От начина на многото ръкопляскания и изпращането – явно бяха много доволни.

Там узнах, че е направен опит за подпалване къщата на А. Луканов. Явно политическият терор започва.

Отидохме у тях. Въпрос на минути е било. Спасили дома им – [Николай] Хайтови.

29.V.1991 г. [сряда]

През последните дни зарязах писането, толкова бе напрегнато. Дори и вестниците не успявах да прочета. Варчо и Ана ми разказваха какво пишат, понякога заливайки се от смях, понякога скърцайки със зъби. Всъщност атмосферата вкъщи наистина успокоява. Само че малко се стовари върху Ана. Да изживява в самота преминаването от активна работа, от срещи с хора в домашна работа, при това в усложнена обстановка – трудно се намират продукти. Добре че е перфекционист и най-дребното нещо гледа да изпипа. Сега аз ѝ станах детето, страхува се за мен дори повече, отколкото има основание. Поддава се на паниката и възбудата на всички, които гледат по телевизията или слушат по радиото ВНС. Преживяват по-силно от тези, които са вътре. Варчо започва да излиза от психическото напрежение, създадено от неизвестността – ще получи ли или не стипендията; ще го хванат ли масовите съкращения в БАН, които се очакват; накъде да насочи вниманието си. Намесата тук и в САЩ, от Мая, изглежда, ще има резултат. Попитаха го в посолството дали е available.

Още съм под впечатление на това, което стана вчера [вторник, 28. V.]. Беше решителен ден – да изпреварим митинга и да вземем инициативата в свои ръце. И Гиньо [Ганев], и аз бяхме разтревожени. Не от митинга на СДС, а от това, че двете инстанции, които се опират на Парламента си измиват ръцете – и президентът, и правителството. Гиньо говори на пресконференцията това, което казах, т.е. че са оставили Парламента да се разклаща и да се бламира за неудачите на изпълнителната власт и на политическите сили. Въпреки поетите ангажименти нито Желю Желев,

нито Димитър Попов направиха декларации в полза на Парламента. Дори обкръжението на Ж. Желев ми даде да разбера, че изобщо приемането на конституция е съвършено излишно, т. е. солидаризиране с извънпарламентарните сили. Ж. Желев очевидно се колебае. Особено след категоричния отказ на излезлите на срещата с него да се помирят с останалите. Какво е говорил и поемал ли е ангажименти – не знам.

Ето защо още от заранта повиках А.[ндрей] Луканов. Той дойде с [Георги] Пирински. Обясних им ситуацията. Те останаха с Гиньо [Ганев] да придвижат въпроса с резолюцията на срещата на политическите сили, свикана по наша инициатива с участието на Ж. Желев и Д. Попов. Г. Пирински бе подготвил последната редакция. Трябваше обаче да се подпише и да се уточнят политически един-два въпроса – окончателно за приемане на конституцията и за местните избори. Аз пък влязох вътре [в пленарната зала]. Трябваше да започнем точно в 10 часа, а вътре нямаше кворум. Затова обявих заседанието, че е продължение на обсъждането на проекта за конституция, и без гласуване на дневния ред дадох думата на ораторите. Така продължихме до обяд без почивка.

Едва към 13 часа, преди да закрия заседанието, дойде Гиньо да ми каже, че най-после всичко е наред и да обявя началото за 15.30 часа. Устроена бе пантомимата – [Петър] Дертлиев от СДС да предложи отделните пунктове. Да се изкажат лидерите в подкрепа и след това да се прекъсне заседанието за прочитане решение на Бюрото, което да се гласува.

Така и стана. Но докато се стигне до всичко това! Изказах се първи по конституцията. Слушаха ме внимателно, особено в частта по националния въпрос. Дойдоха да ме поздравят Добрин Спасов, Жан Виденов и мнозина други. Но имаше и две реплики от ДПС. Юлий Бахнев веднага разбра къде подавам ръка и се възползува от това. А [Ибрахим] Татарлъ скочи и ме обвини в националсоциализъм. [Красимир] Премянов ме защити. Всъщност нямаше нужда, защото реакцията на И. Татарлъ раздвижи хората. Дойдоха [Атанас] Мочуров от БЗНС „Никола Петков", А.[танас] Узунов от БЗНС и още няколко души от опозицията и от БСП, които се готвят да реагират. Взеха изказването за печат в списанието на БСП, а част от него, около 6 страници, дадох на в-к „Дума".

Така че и този ден, изпълнен с преживявания, мина успешно и, мисля, в полза на Парламента, на хората, които очакват окончателно да възтържествува парламентарната демокрация. И не на последно място и в полза на БСП като конструктивна сила. По телевизията излязоха А.[ндрей] Луканов, [Георги] Пирински, [Стоян] Ганев. Двамата добре оцениха и защитиха станалото, но на антикомунистическите нападки на С. Ганев и [Петър] Дертлиев се присъедини към тях. Г. Пирински отклони дискусията като невлизаща в темата на срещата. Можеше да бъде хаплив, както би го направил А. Луканов.

29.V. – 2.VI.1991 г. [сряда–неделя]

На път за Рим – Ватикана.

Стигнахме Цюрих. Току-що прочетох една статия в сп. „Paris Match" на Жак Ив Кусто. Хвърля се в нова битка за запазване на човечеството. Човечеството има още 4 милиарда години живот. След 80 години ще бъде 16 милиарда и няма да има място за живеене. Особено в Африка, където средно има по 6 деца на семейство. Само близките 10 години могат да спрат катастрофата, защото човечеството, търсейки пространство за живеене, ще изтика и ще принуди животинския свят да изчезне. И поради липса на вода. Ще се храним само с пилета от бройлери.

Прочетох и още една статия за ранното християнство (III–V в.) от Жак Фонтен.

Конференцията се оказа голям успех – сама по себе си в научно отношение, защото ни даде доста опорни пунктове за написване на материали. И в исторически аспект, и в методологически. Но тя се оказа полезна и с демонстрацията на поддръжка на изданието от страна на Ватикана. Поздравени бяхме сърдечно от кардинал Е. Понпар, председател на Комитета за култура, от [Селия] Захер, председател на Комитета за исторически науки, както и от името на Секретариата на папската държава. Не става дума само за лично задоволство, изразено и в няколкократните напомняния, че идеята е моя, и значителните цитирания от писмото, нито за тома, а за нова декларация, че се отдава голямо значение на самото издание.

Тематиката се оказа удачна, както и докладчиците. Имаше достатъчно от Латинска Америка, от Азия. За Африка и исляма бе достатъчен Иба дер Тиам. Дойде и Е. Менделсон от САЩ. Но и другите бяха добри. От Женева дойде [Тодор] Събев. Отсъстваха отново арабите. С тези хора трудно се работи. Щом се предложи някой, веднага неколцина се надигат да го отрекат.

Водих си подробни записки. Дори успях днес на обяд да съставя доклада си. Може да се опитам и да го публикувам.

В посолството проведохме вечерно заседание – на редколегията на том VI [на „История на човечеството"] и на Бюрото. Уточнихме някои автори на мястото на отказалите се; постигнахме съгласие да се подпише договор с набелязаните вече; отложихме предвиденото за средата на юли заседание за м. януари догодина. Преди това ще се срещнем с [Питър] Матайас – има изгледи да направим заседанието в Атина.

Разходихме се този път повече с кола. Отидохме до пристанището на древния Рим – Остия. Разграбен и напуснат град, но със запазени сгради до първия етаж. Храмовете изглеждат още по-добре, има форуми, пазари с чудесни мозайки, макар че най-хубавото отдавна е в музеите. Цели 3 часа вървяхме по улиците и пак разгледахме само една част. Но се разбра ясно, че Рим е бил отворен град с големи и далечни връзки по море,

включително изглежда и до Азия – видяхме мозайки с божества и танцьорки от Индия.

Също около три часа се разхождахме с кола из високите части на Рим, с отличен изглед – Джениколо, Гарибалди, срещу дворците. Посетихме с голямо удоволствие Парка на розите. Забележителен! Ана видя пирамидата, която римлянин е издигнал, посети музеите на Паладина. Аз ги разгледах при официалното посещение.

Видях се с [Ренато] Гриспо. Той ни покани на вечеря. Както и с Георги Тодоров, кореспондентът на в-к „Дума". Знаем се от Париж.

В посолството е хаос! Според Сашо много ги впечатлило, че отидохме заедно с Ана и с техен човек да пазаруваме храна за престоя си. Въпреки че бяхме зачислени на обяд в конференцията, макар и срещу заплащане. Но трябваше да накупим продукти за закуска и вечеря. Този въпрос и положението у нас, дискутирали цяла нощ. Според Сашо екстремизмът се проявявал и в неприемане на реалностите, че няма връщане назад, и за това, че нямало никакво бъдеще за социалистите. Между тези две крайности се люшкали хората, очаквайки да ги върнат. А съкращенията са започнали, изглежда, не над възможната норма за Италия.

Връщам се успокоен, но не отпочинал. Пуснах писъмце до Мая и децата. Много ми е домъчняло за тях!

Пристигнахме в София късно. Първото, което разбрах, е, че в-к „Дума" не е публикувала текста ми; че процесите на раздвоение в СДС са напреднали.

Говорих с [Стефан] Продев. Решил да ме изчака, да го остави за обсъждането на второ четене. Така и стана. Оставих само „националния въпрос". Публикува се.

9.VI.1991 г. [неделя]

В бележника за Рим отбелязах как протече изказването ми по конституцията в Парламента – репликата на [Ибрахим] Татарлъ, поздравленията, които получих и факта, че в-к „Дума" не публикува текста, който предадох на [Стефан] Продев.

В София сварих успокоение и същевременно безпокойство. Г.[иньо] Ганев разви пред мен тезата си, че сме изоставени, като използува думите ми, че Парламентът се превръща в изкупителна жертва за всички трудности, с които се сблъскват и президентът, и правителството. Аз бях казал „за всички неудачи". Поиска да се съберем веднага – представителите на политическите сили – за да не допуснем някои изненади с напускане. И спомена за „моралното" право на приемане на конституцията. На срещата всички бяха бойко настроени, в това число и двете традиционни партии БЗНС „Никола Петков" и БСДП, и младите еколози, и Зелената

партия. Поискаха да говоря с Желю Желев и ако мога, да го убедя, да се срещнем с него в Парламента.

Намерих Ж. Желев, уговорихме се с него да дойде в 7 часа. Разширихме кръга на политическите сили – новите ръководства – и направихме заседанието в зала „Запад". Всички единодушно се изказаха за продължаване на Парламента, че приемането на конституцията е основното задължение и поискаха от президента да се заангажира в подкрепа на приетото политическо решение.

Не си спомням дали съм писал как се стигна до него. Ще отбележа тук сега, че се разви голяма кампания срещу Парламента от СДС, заплашени бяхме с напускане, ако веднага не обявим дата за саморазпускане и за провеждане на незабавни избори. Събирането при Ж. Желев на политическите сили не дава право на такава акция, макар че Желев прояви двусмисленост, що се отнася до възможността и за предсрочни избори, без да фиксира точния им срок. Реши се да се възобнови споразумението на политическите сили с посочване на крайни срокове. Проведохме в Парламента съответните срещи с политическите сили и парламентарните групи, уточнихме сроковете – средата на м. юли за конституцията.

Аз обявих при откриването, че по начало, още при започването на дебатите по конституцията, съм казал, че ще я гласуваме до началото на м. юли, най-късно до средата. Но трябваше да удовлетворя и искането на депутатите, които бяха решили да напускат.

[На **14 май**, вторник] дойдоха при мен Ст.[ефан] Савов и В.[енцеслав] Димитров – да им дам веднага думата, щом влезем в залата. Г.[иньо] Ганев и [Иван] Глушков настояха да предложа дневен ред и да включа точка и тогава да им дам думата. Обаче нашите депутати заявиха, че ще гласуват против или най-малкото ще поискат тази точка да е последна. С други думи, очерта се конфликтна ситуация, която можеше да погълне цялото заседание.

Измислих да не предлагам точка в дневния ред, но да им дам думата, след като се приеме дневния ред. Предупредих всички ръководители на парламентарни групи да се подготвят за изказване. Ст. Савов уговори своите хора да мълчат и да не вдигат шум при приемането на дневния ред. И наистина гласуваха, а след това заявих, че парламентарните сили са поискали да направят декларации. Прочетена бе декларация от името на тридесетина депутати, че напускат, те спокойно излязоха, а ние продължихме работата си след още няколко декларации от оставащите в Парламента.

Така че в такава обстановка се събраха политическите сили, излъчи се комисия, която да подготви решение, включващо приемане на конституцията до началото на м. май, подписването ѝ във Велико Търново в средата на май, избори през м. септември. [Димитър] Луджев, който активно участваше, предлагаше дори м. октомври. В последния момент прекъснахме

заседанието, за да дадем възможност да се подготви формално предложение за 28 май. Реши се П.[етър] Дертлиев да направи предложението, той да го обоснове, а след това да се оформи въз основа и на изказванията на представителите на политическите сили. Това бе сторено. Но П. Дертлиев внесе един елемент, който не бе предварително разискван – за референдум [за република или монархия] на 6 юли. Това имаше предистория (сам Ж. Желев го беше предложил), но не е важно в случая. Предложението се гласува. Събранието бе ентусиазирано, защото бяха удовлетворени всички основни искания на напусналите Парламента освен единственото – незабавно разпускане на Народното събрание без приемане на конституция. Това оголваше тяхната позиция и те не закъсняха да я изразят. „Всъщност, ние искаме властта“ – заяви Ф.[илип] Димитров.

В такава обстановка заминах [за Рим, **29.V – 2. VI.**] и се върнах. На отбелязаното последно заседание Ж. Желев обеща при мен, че ще подготви изказване – декларация към нацията, в която ще защити Парламента. Около десетина минути говорихме, преди да се качим горе в зала „Запад“. На самото заседание той изтъкна предварително някои аргументи, с които изрази опасения, че провеждането на референдум само ще усложни обстановката, без да облекчи или реши нито един въпрос – нито за конституцията, нито за изборите.

Предисторията на този въпрос включва изкуствено раздуханата от страна на част от СДС и опозицията монархическа идея посредством редица срещи и поклонения при Симеон Сакскобурготски. Беше организирана цяла кампания по телевизията и в пресата, в която се прокарваше идеята, че едва ли не сме законна монархия, ако просто се анулира референдумът от 1946 г. Това предизвика искане за нов референдум. На това заседание Ж. Желев си призна, че сам е искал да има референдум, но в последния момент не е бил питан. Въпреки умерения му тон и доста основателните му аргументи, които и аз споделях, че един референдум [за република или монархия] наистина не ни дава нищо в този напрегнат момент – всички, но наистина всички, се изказаха рязко против отлагането на референдума, както предлагаха сега пък напусналите Парламента. Дори моето предложение да не дискутираме този въпрос, преди да чуем изложението на президента, не се прие.

На **4 юни**, вторник, всички парламентарни групи потвърдиха своите позиции. Но на 5-и, сряда, по обяд ми звънна П.[етър] Дертлиев да снема от дневния ред проектозакона за референдума, който готвихме цяла заран в по-малък и по-голям състав. Съобразявайки се с неговото желание (той все пак бе и инициаторът), аз наредих да се направи нов дневен ред и повиках Бюрото. Задържахме началото на заседанието, докато се яви П. Дертлиев. Той влезе възбуден и ни докладва, че БЗНС (обхванал депутати и от двата съюза) ще гласуват против референдума. При това положение за него става трудно

да предизвика разцепване и омаловажаване на Центъра, който е започнал да се създава, и то в изгода на крайната десница. Пожела сам да снеме въпроса за референдума. Беше убедителен и е безспорно опитен политически играч. Стана дума само за това, кога да стане да говори. Искаше му се да има повече време, но бе убеден да започнем с това, за да предварим изложението на Ж. Желев, предвидено за 19 часа. Така и стана. Дадох му думата, той произнесе своето слово. Продължихме с приемане на закона за репресираните. Успяхме да го минем, въпреки някои трудности, точно навреме.

Ж. Желев влезе точно в 19 часа. Говори около десетина-петнадесет минути. Положително за Парламента и за досегашната му дейност, с пожелание оттук нататък да действуваме като Обикновено народно събрание, за да приемем само закони. Все едно конституция не сме в състояние да приемем, тъй като нямаме морален кворум и сме решили да се саморазпуснем на 17 юли.

Това именно предизвика моята реплика, която се разнесе из цялата страна и предизвика неописуема радост на парламентарната ни група. Какво фактически представляваше станалата прословута реплика. След като изразих благодарност към президента за оценката на досегашната дейност на Великото народно събрание, аз изразих пълно несъгласие с втората част на изказването му, когато определя кое е морално и кое е неморално при гласуването в Парламента. Морално е това, което се получава в резултат на установените норми. И президентът бе избран едва с две трети от гласовете, но това му даде морално право да изпълнява своята функция. Именно кворумът в Парламента е моралната величина.

Изредиха се да ме прегръщат и целуват. Звъняха ми по телефона. На следния ден в залата, където се събра парламентарната ни група, ме посрещнаха с бурни ръкопляскания. В автобуса, с който се завръщали 40-ина депутатки от женските дружества, посетили Солун, слушали речта на Ж. Желев в пълно мълчание. Но когато чули репликата ми, която прозвучала доста тържествено, всички, без оглед на партиен цвят, започнали да ръкопляскат и да викат: „Така му се пада". Получих специалните поздрави на социалдемократите – и на [Петър] Дертлиев, и на [Петър] Корнажев, на отделни земеделци, на еколози и на други.

А пресата обяви, че „председателят на ВНС репликира президента за морала на Парламента" и че „Николай Тодоров припомни, че самият Желю Желев е избран с мнозинство от 284 гласа за държавен глава".

В петък [**7.VI.**] минахме първото обсъждане и гласуване на част първа, втора – за парламентарна република – със ставане на крака. Вечерта, след като имах два часа среща с актива в зала „Г. Кирков", се отбих в стола, който е ресторант вечер. Там бяха еколозите и хора на Зелената партия – получих специално поздравление. Те бяха наистина остро настроени срещу Гиньо Ганев, който бе публикувал интервю в полза на Ж. Желев.

Пишейки това, току-що ми казаха, че и [Иван] Глушков по радиото се изказал, че не било израз на добър тон казаното от мен, а Гиньо Ганев обвинил не мен, а вестника, който го представил предизвикателно. В същото време по другия канал Ст.[ефан] Гайтанджиев и Р.[умен] Воденичаров издевателствували над президента и напусналите Парламента. За мен е най-важна реакцията на нашите. Получиха самочувствие. В зала „Г. Кирков" ме посрещнаха на крака. Охарактеризираха постъпката ми с думите „мъжество". Това ми стига.

Направих всички усилия да задържа ДПС от напускане. Срещнах се и разговарях три часа с Ахмед Доган и Юнал Лютфиев. Приех повечето им бележки. Но не се съгласих с искането за „национално малцинство". Съкратих броя на бележките им и предложих по-обобщени редакции. Предложих им да се срещнем отново в петък заранта преди заседанието. Междувременно говорих пред парламентарната ни група. Не всички си дават сметка, че е нужна по-гъвкава политика, без да се отказваме от принципните си постановки. Работата се запъна около термина за българския език и неговото използуване на публични места. Редица депутати предложиха това да отпадне. Договорихме се да се остави за още едно доуточняване в комисията. Но междувременно ДПС се събра на обсъждане в залата и без да ни кажат предварително решението си, пожелаха да им дам най-напред на тях думата. А. Доган прочете предварително написана декларация и 15 души напуснаха залата.

Моето отиване във висшия орган на БСП – Председателството – не даде резултат. Само се счепкахме с [Александър] Лилов, който отказа изобщо да разговаря и да се меси по този въпрос. Напомних му, че и аз поемам отговорност, и той го знае, но изпълнявам ролята си, за да осведомя ръководството на партията за положението. И по този повод им казах, че досега нито веднъж не са ме викали, идвал съм само по своя инициатива. Излязох огорчен от заседанието.

11.VI.1991 г. [вторник]

Узнах, че има митинг – „Една година парламентарна демокрация". Естествено за мен не бяха помислили – нито да ме поканят на трибуната, камо ли да се изкажа. Андрей [Луканов] с Лили [Герасимова] се отбиха вкъщи и му казах, че няма да се разбере моето отсъствие. Той се съгласи, но каза, че ще ме поканят. Никой не ми се обади освен [Атанас] Семерджиев, от когото разбрах, че и той е бил предвиден. Половин час преди началото ми се обади [Мито] Бързашки, за да ми каже къде да ида и да ме помоли да не се изказвам – станали много оратори. Отговорих му, че няма да дойда и повече няма да се отбивам в Партийния дом. Убеди ме, че е по-скоро хрумване и аз се направих, че му вярвам, защото смятах, че

трябва да ида. Но се убедих, че у него не е било целенасочено. Бях кратък, по-скоро лозунгаджийско изказване, което се прие много добре на фона на някои по-дълги изказвания.

На заседанието [Петър] Корнажев ми отправи бележка при приемане на дневния ред – че „вицепрезидентът и председателят на ВНС не трябвало да участвуват на партийни митинги". Отговорих му веднага, че „не съм деполитизиран и съм член на БСП". Никой не гъкна в залата. Използувам термина на две журналистки, които ме поздравиха.

15–20.VI.1991 г. [събота–четвъртък]

Официално посещение в Турция по тяхна покана – делегация от Стефан Стоилов (БСП), Венцислав Бъчваров и Владимир Сотиров (СДС), Велико Великов (БЗНС), Денис Куманов [Кадир Джалил Кадир] (ДПС).

Проведените срещи с ръководствата на Парламента и на трите основни политически сили в Турция, с президента на републиката, с министри минаха ползотворно. Общото ни впечатление бе, че съществува сред ръководящия турски парламентарен и политически елит добре обмислена стратегия, която, според техните твърдения, се свежда до следното: всестранно подобряване на отношенията с България – политически и икономически – с ясната цел да се демонстрира, че Турция решително е изменила своето отношение към България и че няма никакви претенции към нея. Ако от време на време са се отправяли някакви критики, и то предимно от чувствителната турска общественост, това било единствено за напомняне на българските институции, че не се осъществяват докрай колективните права на турците такива, каквито са, или ще бъдат признати от международните договори. Касае се за общия контекст на задълженията по международните договори, но това не трябвало да се отразява на добросъседските отношения с България.

Същевременно някои от отговорните лица в Турция се опитаха да обвържат въпроса за бъдещето на нашите отношения с положението на турците в България. Това намери израз и в най-често употребяваните термини за „турския елемент" в страната като „мост" между двете страни, че отношението ни към него е „крайъгълен камък", от който зависи характера на взаимоотношенията между Турция и България.

На този общ фон се проявиха и характерните нюанси, които заслужава да се отбележат. Пресата. Същия ден успоредно със съобщението за пристигането на българската парламентарна делегация в-к „Гюнеш", а също и излизащият на английски език в-к „Търкиш дейли нюз", поместиха изявленията на Ахмед Доган, че „проблемът за човешките права в България е най-голямата пречка за интегрирането на страната в Европа" и към това добавят, че А. Доган казал дословно: „Въпросът за правата на човека трябва да се реши цялостно, а не стъпка по стъпка. Ако не се гарантират правата

на човека, националната сигурност не може да бъде осигурена. В най-скоро време ще започнем протестни митинги в национален мащаб. Ще поставим въпроса на Конференцията по малцинствените въпроси в Женева.“

Срещата при председателя на Парламента Кая Ердем започна първоначално добре. Още на летището при посрещането, а сетне и в разговорите в Парламента, на официалния си тост и при изпращането. Неговата теза бе да се осъществяват редовни парламентарни връзки, размяна на делегации, да се осигурят демократичното развитие и необходимите промени у нас, но и в Турция, която също имала проблеми от различен характер.

Но за съжаление след първоначалните топли слова се стигна до неприятен инцидент. Случайно? Преднамерено? Не знам. Защото още в Истанбул ДПС натисна Денис Куманов (Кадир Кадир) в хотела – по телефона от София и от негови хора в Турция. Казаха ми, че и [Ибрахим] Татарлъ бил в Турция, но не ми се обади нито в Истанбул, ако е бил там, нито в Анкара, досега поне.

Инцидентът на срещата. На зададен въпрос от страна на депутат от Отечествената партия, и то към Д. Куманов (Кадир), той избърза да обясни напускането на СДС от Парламента с обстойно изложение. Изцяло едностранно. Заяви, че Парламентът не е в състояние да приеме демократична конституция.

Това наложи моята намеса, при което реагирах остро – че не сме дошли да се отчитаме пред турския Парламент, и ако това се цели, то ще има крайно негативни последствия. Внесох редица уговорки, за да се види, че в случая се води дейност екстремистка от определени членове на ДПС, която намира естествена реакция и сред други екстремисти от българска страна. Всяка външна намеса, особено от Турция, в момента, когато се работят текстовете по конституцията, може да има нежелателни трайни последствия. Дадох и един–два примера за сложността на проблемите. И поставих въпроса за реципрочност – да ни се обясни как се решават в Турция от Парламента малцинствените проблеми – за размяна на опит.

Председателят веднага се обади, че няма никаква умисъл, че те сами имат да решават още по-сложни проблеми. Той помоли да смятаме инцидента за изчерпан и да не му се дава гласност. Спазихме уговорката. И с няколко други въпроси и реплики за водите, за икономическите взаимоотношения и прочие заседанието приключи.

Повиках всички [от българската делегация] при мен. Д. Куманов (Кадир) не дойде. Извини се, че не разбрал. Поговорихме. Според Д. Куманов (Кадир) въпреки всичко нещата се били изяснили. Допълнително разбрах, че той се е срещал с И. Татарлъ и са договаряли. Но пред всички призна, че е действувал „нетактично“, за което се извинява. Велико Великов от Велико Търново присъствувал на разговора по телефона, когато го притиснали за неговите изявления по телефона от границата. Лично

А. Доган (добави, а може би и [Юнал] Лютфиев). Кадир се оправдавал, че не бил казал това, в което го обвинявали, само че имал среща в Комисията и че бил в Парламента.

При срещата със Сюлейман Демирел – председател на Партията на верния път той отбеляза, че могат да се намерят решения, които да нормализират цялостно добросъседските отношения, каквито са съществували по-рано между Турция и България. Той припомни, че лично като министър-председател е допринесъл извънредно много за това при предишния режим в България. След като изрази съжаление, че отношенията са били влошени между 1984 и 1989 г. той подчерта, че се касае за турско население, част от българското гражданско общество.

Срещата с председателя на Социалдемократическата народняшка партия проф. Ердал Иньоню, с когото се знаем от много години, мина сърдечно. Разисквахме в общ план, както той настоя, необходимостта от осигуряване навсякъде правата на човека като явление на нашата епоха. Той спомена само веднъж, че ако се проявява интерес към България и по малцинствените въпроси, то е на тази обща основа. Текстът на разговора ни обаче, предаден на следващия ден в средствата за масова информация, включваше произволни добавки, каквито Е. Иньоню не беше изразил пред нас – а именно, че когато той говорел за правата на малцинствата, имал предвид турското мюсюлманско население в България, наброяващо „два и половина милиона души".

По този повод по-сложно се разви разговорът ни с все още действуващия министър-председател Йълдъръм Акбулут. В приветствените думи, с които ни посрещна, той отдели голямо внимание на положението на турците и мюсюлманите в България, като спомена, че Турция не можела да остане безразлична към съдбата на „помаците", които разглеждала като част от турското население в България. Естествено не можех да не отреагирам. Излишно е да казвам, че разговорът се разгорещи и че това беше неизбежно. В края на краищата нашето посещение не бе визита на куртоазия, а на реално осъществяване на контакти, които да доведат до изясняване на позиции и до преодоляване на недоразумения.

На състоялата се последна среща с президента на републиката Тургут Йозал се разгледаха въпроси, свързани с развитието на икономическите отношения. Разговорът бе коректен и остави у всички ни положително впечатление, че е възможно да се развиват добросъседски отношения между двете страни на реална основа, при взаимно зачитане на интересите и без намеса във вътрешните работи.

И така очевидно е, че съществуват различни подходи у някои турски ръководители – от една страна, настоява се за политика за сближение, без да се очаква крайно решение на поставените или считани за открити въпроси по отношение на българските турци; от друга страна, поставят се предварителни условия за развиване на добросъседските отношения.

Същевременно оставам с впечатление, че от многото контакти, които се осъществяват, и от информацията, която се получава от България се създава известно настройване в Турция, че сега е най-подходящ моментът за глобален натиск върху България. Става дума и за поведението на някои представители от ДПС, които представят своето движение като трайно завоювана етническа парламентарна група и свързват нейното съществуване на етническа основа като условие sine qua non за признаване на България като демократическа страна. Струва ми се, че те усложняват отношенията ни с Турция. Те настояват да бъдат считани не като съставна част от българския народ и граждани на страната, в която живеят, а сами се определят като мост и жива връзка на съседна Турция за осъществяване на политиката ѝ с България.

На няколко пъти в изказванията си изтъквах, че не може да се отъждествява България с една съставка от нейното население и на тази основа да се изграждат добросъседски отношения. Всеки опит за обособяване проблема на българските турци от страна на съседна Турция и поставянето му като предварително условие не може да се тълкува иначе, освен като намеса във вътрешните работи. Това води до засилване на екстремизма сред определени среди у нас, някои от които съзнателно търсят да издигат прегради на процеса на утвърждаване правата на човека. Нека не се забравя, че първото условие на всяко гражданско общество е защитата на отделната личност срещу всякакви колективни права, които могат отново да ги върнат в състояние на формални изпълнители на волята на едно малцинство срещу мнозинство или на мнозинство срещу малцинство. Затова именно всеки човек и всяка личност трябва да има еднакви права и шансове на развитие в българската държава. Пълна свобода в междуличностните отношения с използуване на своя език без никакви ограничения, но в никакъв случай не може да допуснем нашата страна да бъде превърната в територия на междуетнически конфронтации.

26.VI.1991 г. [сряда]

Днес ме посети посланичката на Германия [Катерине] Шефлер. Както се изрази на един прием, бързала да ме посети, преди да се разпусне ВНС. Оказа се типична германка и в разговора. Надъхана от разговорите и информациите, които е получила, предполагам не само от дипломатическия корпус, тя без стеснение изложи всичко, което ѝ бе говорено за Парламента, за комунистите, за БСП, та дори по едно време ми каза, „че професори могли да станат само комунисти“. Почувствувах се като в елементарно училище и трябваше с най-абсурдни тези да я оборвам. Казах и няколко думи за себе си, че съм се борил срещу фашизма в страна, която е била съюзник на Германия, но без да е била във война със СССР, че съм се отказал от политическа дейност при възможностите, които имах. За-

дадох ѝ въпрос – дали смята за възможно в една Гърция да бъда избран за член на Атинската академия на науките и това да е съвместимо с нейното изказване; да бъда печатан и приет в Турция като автор и участник в конференции, преди да съм председател на ВНС; и покрива ли се това с ограничения и отхвърлен комунист? Бил съм достатъчно пъти в Германия.

И веднага минах в настъпление. Може ли да ми каже как така можа да се „прероди" германската нация? Колко хитлеристи и участници във войната са пъхнали в затвора? Какъв процент немци за участвували в съпротива срещу Хитлер и как е могло да се заблуди човечеството, че такъв народ е могъл коренно да се промени? И да вярваме ли, че и сега, след като към другата Германия се влива такова множество „манипулирани и нравствено осакатени" немци, няма Германия да се върне назад?

Едва тогава се усети и започна по-внимателно да задава въпроси, да изслушва това, което ѝ казвам, да приема насмешките и опасенията същевременно от екстремистите и от неудачните внушения, които се правят отвън и които могат да доведат до гражданска война. Защото са под обстрела този път не само БСП, но и БСДП – единствената чисто европейска партия, която за пръв път в нашата история играе такава роля, БЗНС и т.н. Обърнах ѝ внимание, че дисиденти е нямало от други среди, а пак комунисти отхвърляха и сваляха режима.

Пиша всичко това, за да се види колко е трудно за дошлия отскоро да се ориентира в нашата обстановка, особено когато по-дълго време е бил извън Европа.

30.VI.1991 г. [неделя]

Около две седмици до приемането на конституцията на второ четене, изживяхме много напрегнати дни.

Нямам физическо време да отбележа всичко, затова само ще маркирам въпросите, напрежението, което избиваше навсякъде, и най-важните събития през този период.

Основният въпрос бе конституцията. Изменихме процедурата, защото обсъждането и приемането на текстовете в залата не само бе изключително бавно, но и много несигурно. Затова се възложи на Конституционната комисия да прегледа и обсъжда всички постъпили писмено предложения по отделните текстове и да излиза със свое предложение. На пленарното заседание да се докладват всички направени предложения кои са отхвърлени и кои са приети. Така се съкрати много излишно време, всеки имаше пред себе си текст, можеше да следи дискусиите. Зависехме обаче от темповете на самата комисия. Тя съумя все пак с напрегната работа да сколаса и в петък, на 28-и, да приключи с второто обсъждане и гласуване.

Не ще изброявам напрегнатите моменти. Те бяха много. Един от тях бе въпросът с подготовката на текстовете по въпроса за малцинствата.

Нито една от парламентарните групи не бе склонна да приеме текст в конституцията за „национално малцинство“, нито поотделно, нито заедно. Проведох две срещи с Ахмед Доган и Юнал Лютфиев и отделно също два пъти имах среща с Лютфиев, [Светослав] Шиваров и [Петър] Корнажев за обсъждане предложенията на работната група от трите политически сили. Отговорът бе уклончив, уж се съгласиха да няма „национално“, колебаеха се за „малцинство“, но не дойдоха за окончателен отговор. Напуснаха.

За сметка на това в залата и в комисията останаха други представители на ДПС, които възобновиха крайните тези, дори ги поставиха глобално за гласуване към първата глава, където не им беше мястото. Отказах да ги поставя на гласуване с аргумента, че отхвърлянето им евентуално, би предопределило не обсъждането им в следващата глава и би било използувано за демонстративно излизане. Останаха в залата. Не се приеха, разбира се, техните искания, но пропаднаха и някои разумни предложения, защото те ги обвързаха с неприемливи за аудиторията текстове или изказвания. Последното бе на Яшар Шабан за въвеждане на изучаването на турски език в училищата, но го свърза отново с малцинствата и аз самият дадох израз на недоволството си почти неволно, обявявайки гласуването с думите: „Гласувайте против“. Като осъзнах по реакцията какво съм казал, добавих веднага: „Или за“.

Много живо и интересно, без конфронтация, но с много дебати, мина обсъждането за герба и химна.

Най-неприятен бе инцидентът с журналистите. Те организираха кампания за начина на гласуване, дебнеха в залата кой влиза и излиза. И в един такъв изнервен ден се опитаха да провалят нормалния ход на работата – с фотоапарати, с подвиквания от балкона и по кулоарите. Това наложи да се намеся и аз, след като наскачаха депутати и започнаха със знаци и подхвърляния да се нагрубяват взаимно – депутати и журналисти. Казах, че в залата трябва да има спокойствие и накарах квестора да изведе един с камера, който бе на особен прицел. Извършихме и механично преброяване, защото ни обвиниха, че имало само 150 души. Преброяването посочи 266 или малко повече. [Петър] Слабаков възропта, че не сме „животни“ да ни броят, а един от най-тихите депутати от БСП показа среден пръст на журналистка, която бе вдигнала двата си пръста във „V“. Някой нарече журналистите „копои“. Въпреки това на следния ден и днес средствата за масова информация бяха умерени. Не така е с радиото.

Трябва да се очаква ескалация на напрежението около ВНС.

Имах посещение в Смолян на фестивала на децата (танци и песни) и среща с Временната управа в събота вечер на 29 юни. А в неделя се отбихме в манастира „Св. Кирик“. На излет бяха излезли антифашисти, симпатизанти, все наши хора, а вътре в манастира обядваха поканените

Ст.[ефан] Продев и В.[елко] Вълканов. Присъединихме се и ние, говорихме за миналото, оказаха се и участници в опита за бягство. Ст. Продев бе любезен, намерихме общи познати.

1.VII.1991 г. [понеделник]

Посети ме турският посланик – Ялчън Орал. Много любезен, разпита ме за Румен Воденичаров – как се бил преобърнал по този начин! Сетне извади текста на БТА – защо съм бил говорил така. Нали другите, дори министъра на външните работи, давали еднозначни положителни оценки. Уви, му отговорих, при мен не се получи така, защото наистина се злоупотреби с подхода от страна на няколко високопоставени лица и от средствата за масова информация. Не мога да се превръщам в инструмент за прокарване на тези, с които, вместо да се подобрят, се влошават условията на сближаване между двете страни. Много го засегнал терминът „настойничеството", както съм го казал в изявлението си. Така е, отвърнах му, все някой трябва да го каже, защото е недопустимо такова отношение. Както и за въздействието на отношенията между двете страни върху трети.

Дълъг разговор имах с Никодим Попов. Смята, че е израз на подработена реакция от страна на външни хора, които подвели членовете на Постоянното присъствие [на БЗНС „Никола Петков"]. Недоволството е реално поради забавянето и затрудненията около закона за земята, но е и изкуствено насочено срещу Парламента. А готовност вече имало да се подобри „правилникът на МС", лично той съдействувал. Намесил се обаче и втори фактор – интригантството на някои хора, които смятали, че само така биха могли да бъдат преизбрани. Включително и самият [Милан] Дренчев, [Йордан] Кукуров, двамата братя [Крум и Иван] Неврокопски. Разбира се, че трябва да остане в НС, но той ще иска разрешение от Постоянното присъствие. Говорих със [Атанас] Семерджиев, който има влияние върху М. Дренчев. По обяд А. Семерджиев ми каза, че М. Дренчев обещал да постави въпроса и да съдействува пред ПП за оставането на Никодим [Попов].

Вечерта – на театър. Сатирично шоу – скеч на [Георги] Мамалев. Талантливо. Разбира се, насочено към миналото; осмива вече осмени и отхвърлени неща, и то добре. От съвременните е подбрал само Парламента. Сполучливо, но по-нататък не смее.

2.VII.1991 г. [вторник]

БЗНС „Никола Петков" взе решение да ни напусне. Разбирам съображенията на Милан Дренчев, поставен пред опасността да види партията

си погълната от „Обединените земеделци", но моментът бе избран неудачно. След като се гласува Конституцията на второ четене, преди да изтече техният ултиматум и след като се внесе закон за кооперациите, който ги удовлетворява напълно. Но изглежда, че се води и котерийна борба вътре в партията, насочена между другото и срещу Никодим Попов. Предложих му да не влиза в залата, не е добре със сърцето. Но като дисциплиниран човек той влезе, изчака цялата процедура, успя да ми подхвърли, че е възмутен от текста на декларацията и предимно от пасажа срещу конституцията и че това ВНС не било в състояние да приеме конституция.

Всички колебания и страхове излязоха напразни. Декларацията не получи никаква подкрепа, [Йордан] Кукуров се отклони и издребня невероятно. Техните изказвания бяха неутрализирани от декларацията на [Лазар] Дългърски, а с блестящото си изказване П.[етър] Дертлиев наелектризира залата.

Продължихме творчески обсъждането на поставените задачи и приехме на първо четене закона за кооперациите, а на второ – закона за МВР.

На излизане много депутати, както от БСП, така и от БСДП, от „Зелените" и от БЗНС-обединена ми признаха, че не очаквали такъв сполучлив ден при облаците, които ни притиснали.

Атаките срещу П. Дертлиев обаче нарастват от всички страни. Но той се държи непреклонно и при срещи, и по телевизията, и по радиото. Политически деец!

3–7.VII.1991 г. [сряда–неделя]

„500 хиляди фантома" – атака срещу Парламента.

Излезе обстойна статия във в-к „Демокрация", че ВНС било нелегитимно, защото било имало 500.000 гласували повече от записаните. Не влизам в същество на спора, защото той засяга Централната избирателна комисия (ЦИК), местните и Районните избирателни комисии (РИК). Обвинението във фалшификация е тежко и ако те искат, могат да съдят авторите за клевета.

Предложих да поканим Ж.[ивко] Сталев, пратихме му кола в Копривщица и той дойде. Повикахме и Филип Димитров, за да чуе и той мнението му. Ж. Сталев бе категоричен, че това е клевета и ако се настоява, той ще отговори. Истината е, че за удовлетворяване на искането на СДС, когато се констатирало изпадането на хора от списъците в нарушение на закона, се стигнало до съгласие и ЦИК разрешил да се гласува не само с паспортите, но и да се прави отметка в него. Така че фалшификации не са възможни. При това се касае за ограничен брой хора. А ако е имало фалшификации, това е трябвало да се констатира на място. А не сега с такива, „най-меко казано, несъстоятелни твърдения да се правят неверни изводи". Това бяха думите на Ж. Сталев.

Преплетен с този въпрос бе и друг – искането за използуване на оригиналните списъци от избирателните комисии за информации и анализи. След като всички парламентарни групи са получили препис от списъците, а отгоре на това и дискети с обобщените данни, в Мандатната комисия предизвика съмнение с каква цел се прави това искане. Вместо да го разреши, Г.[иньо] Ганев го прехвърли към [Любен] Кулишев, а след това при нас. Естествено получи се напрежение, но не видях нищо опасно в това да се видят още веднъж данните и да се даде информация за тях, след като няма никаква държавна тайна. Въпросът намери техническо решение.

Проблемът обаче не спря дотук. Въпреки опроверженията и реакцията на депутати по телевизията и други средства за масова информация, отделните изявления и реакцията на 39-те, и особено щурмуването от тях на провинцията и София, създаде известно разколебаване спрямо Парламента и приемането на конституция.

Двусмислената позиция на президента и изявлението на Н.[иколай] Генчев, че студентите могат да стачкуват извън Университета и че конституцията е лоша, дава основание да се смята, че се готви акция срещу Парламента. Това потвърждават и думите на С.[тефан] Савов пред Г.[иньо] Ганев, че сега именно ще пуснат тежката артилерия. Последното решение на КС на СДС, че ще изключат от СДС всички партии, които подпишат конституцията, е твърде характерно.

8.VII.1991 г. [понеделник]

Трябва бегло да отбележа събитията. Прескачам процедурата по второ и трето четене на конституцията. Днес всъщност ще приключим с третото четене. Междувременно подготвих предложение, което стана и решение, да не се ходи във Велико Търново. Уточнихме и евентуалния ден за подписване – 12 юли. Вземането на окончателно решение се затруднява от две обстоятелства – поставеното условие от опозицията да се обвърже подписването с принципно уточняване на характера на изборите (има различия дали да е изцяло пропорционална или смесена система) и дали ще имаме необходимия кворум.

По първия въпрос организирах среща на БСП със СДС вчера ([Александър] Лилов, [Андрей] Луканов, [Петър] Дертлиев, [Петър] Стайков, Г.[еорги] Аврамов) и ще я продължим днес в по-голям състав с Д.[имитър] Попов, Г.[иньо] Ганев и представители на БЗНС. По втория очаквам също така данни днес. Техническите подробности са осъществими.

14.VII.1991 г. [неделя]

Една седмица не можах да си вдигна главата. Днес отидохме в Драгалевци. Хапнах малко череши, направихме малко повече от половинчасова

разходка и легнах да спя. И дълбоко, и кошмарно. На всеки половин час се събуждам – „да не закъснея“. Закъде – не мога да осъзная. Пак заспивам – така до 14.30 часа, почти три часа и половина. Толкова съм изтощен физически и психически.

На 12-и гласувахме Конституцията. Какъв ден! Оказа се, че са били допуснати грешки и при последното преписване след третото гласуване и редактирането. Имало и смислови промени. Една група работи почти цяла вечер, но Гиньо [Ганев] трябваше да ги види и същевременно да подготви своя доклад. С това закъсняхме за откриването. Не знам дали в известна степен не беше и ход на Гиньо, който на думи е точен, но обича да закъснява – „для пущей важности“.

Той говори кратко, обясни значението на Конституцията, направените редакционни бележки и накрая, индиректно, взе отношение и към искането за референдум с думите, че прилагането му ще открие възможност за обществена проверка и тогава да се решава.

Гласуването започна с двама заминаващи за САЩ от СДС, които отложиха пътуването си, но можеха да закъснеят. И с Пирин Воденичаров, който заряза системите в болницата и дойде да гласува. Тях тримата сложих най-напред. На Пирин Воденичаров цялата зала стана на крака. Гласуването вървеше сравнително бързо. Стана на крака залата и когато дойде и моят ред да подпиша. На първия ред стояха министрите начело с Димитър Попов. Той ме гледаше в очите и ръкопляскаше силно. Явно демонстративно изразяваше поддръжката на Парламента.

По едно време системата ни блокира – едното табло не даваше резултати, моето също. А и картите не се поставяха правилно, така че отчитането, което правех, и ръчното, с което ме информираха, не беше идентично с това на таблото, а с няколко броя повече. Това не попречи да направят една демонстрация с бай Йосиф Петров, който бе обявен за 267-и – достигане на необходимия кворум. По този случай отвориха бутилка шампанско. Събраха се хора отпред – не отидох нарочно, за да не дам повод да ме снимат с бутилката, но се прегърнахме с бай Йосиф. И продължихме преброяването докрай – 309 подписали. Четирима присъстващи не подписаха, между тях и [Иван] Глушков.

Много сърдечно, бих си позволил да кажа, възторжено, мина заключителната част. Много добре приеха моето слово, както и на останалите. [Петър] Таслаков направи оригинално сравнение с алпинистите катерачи.

Всички, които се обаждаха по телефона, ме поздравяваха и твърдяха, че предаването е било силно емоционално, някои дори плакали от умиление.

За съжаление словата и дори извадки от тях не бяха предадени по телевизията във вечерните емисии. Свалени били от програмата въпреки

нареждането на председателя на телевизията. Държавната телевизия не отдаде дължимото на такъв исторически акт!

Затова прилагам тук словото си:

„Уважаеми народни представители,

Днешният политически акт на Великото народно събрание има историческо значение. Приета е нова Конституция на Република България, която поставя правно-политическите основи на парламентарната демокрация.

Новата Конституция на Република България е плод на продължителни усилия на народните представители, на научни дейци и други специалисти, които се отнесоха творчески и ползотворно към поставената задача. Тя е резултат от задълбочени проучвания на нашия и чуждестранния опит в областта на конституционното строителство, израз на нов подход при законодателното творчество, на смели и свежи идеи, както и на разумни компромиси. Имаме пълното основание да бъдем доволни от своята работа. Вярвам, че доволен ще бъде и българският народ, който ни възложи тази задача.

Намираме се на прехода от една отречена тоталитарна политическа и икономическа система към демокрация и пазарно стопанство. Конституцията, която приехме, не само отразява особеностите на този исторически момент, но тя ще служи и за изпълнение на задачите, които стоят пред нас.

С подписването на новата Конституция е направена голяма крачка към влизането на България със свой принос в съвременна Европа.

Дами и господа, скъпи колеги,

Сега всичко ще зависи от това, доколко сме подготвени за този исторически шанс, който трябва да използуваме с ясното съзнание за отговорност, умно и с достойнство. Ние можем да разберем значението на този час, ако си припомним собствения печален опит от авторитарните режими. Нашият народ преживя събития, които донесоха на много хора огромни страдания, лишения и отчаяния. В нашата история застанаха едно до друго героизмът и предателството, достойнството и унижението, съзнанието и разрушението. С този исторически тежък, но неотделим товар от нашата история ние преживяваме и сегашния преходен период.

Ще минат години и от висотата на историята ще бъде направена справедлива и вярна оценка на днешното събитие. Но едно със сигурност може да твърдим – в българското общество и държавност трайно са вградени политическият плурализъм, свободата на личността, демокрацията, личният и общественият просперитет. И ако днес ние отстояваме гражданския мир преди всичко благодарение на политическата мъдрост и отговорност на основните политически сили, то вече разполагаме с правните гаранции и механизми на демокрацията, заложени в новата Конституция.

Уважаеми дами и господа,

Позволете ми да изразя от мое име и от името на Бюрото на Великото народно събрание огромното си уважение и благодарност към ръководителите на парламентарните политически сили и техните фракции за проявената мъдрост, мъжество, чувство на гражданска и национална отговорност. Аз лично съм убеден, че извършихме голямо дело. Не искам да избързвам и да го нарека „Велико", защото вярвам, че скоро това ще бъде обща оценка и признание. Засега ни стига само моралното удовлетворение и чувството на изпълнен дълг!

Днешният ден ще остане завинаги в нашата история като Ден на Конституцията на демократична България.

Да пребъдат българският народ и българската държава!"

Но към 18 часа на другия ден ми позвъни Ж.[елю] Желев, за да ме попита дали не съм пренебрегнал неговите права, като съм изпратил конституцията, подписана от мен, за обнародване в „Държавен вестник". Отговорих му, че не страдам от амбиции и съм предприел действие точно в духа на предвиденото от самата конституция. Посъветвах го да потърси обяснение от Г.[иньо] Ганев и от юристите.

За около 30 минути отидох до посолството на Холандия, където посланикът произнесе реч в полза на реда и конституцията. На връщане в къщи, разтревожен ме намери Гиньо Ганев, който позвънил в Държавното издателство да спре отпечатването на конституцията, докато изясним окончателно затрудненията с Желю Желев. И каза да идем при Ж. Желев. Съгласих се, но преди това се обадих в „Държавен вестник" и им казах да довършат цялата подготвителна работа по отпечатването и да изчакат само сигнала за разпространяването. Поисках да ни придружава и Е.[милия] Друмева (ръководител на отдел „Правен" в Народното събрание).

При Желю Желев сварих Леа Коен. Тя отново ме прегърна сърдечно, поздрави ме за успеха с приемането на конституцията, която и тя бе подписала. Ж. Желев пожела най-напред да погледаме телевизия, още повече, че Г. Ганев се забави. Когато заговорихме, той не намери аргументи да се противопостави. Всичкият въпрос се сведе до това, дали „не му се отнемат правата". Всъщност, почти призна, че правото си би използувал да задържи публикуването в полагаемия се двуседмичен срок и три дена след публикуването, т. е. щеше да превърне случая в своеобразен шантаж. Но Е. Друмева и Гиньо този път бяха ясни, че президентът не подписва конституцията. А и показаното по телевизията, убедителността на [Петър] Стайков, който заяви, че ще обяви гладна стачка, в случай че не се положи клетва, показа решимостта на парламентаристите да отстояват конституцията.

В интерес на истината трябва да отбележа, че президентът не се опита да се противопостави на обнародването на конституцията и аз по неговия телефон от кабинета потвърдих това в „Държавен вестник".

В Драгалевци Яко Молхов ми каза, че сме осуетили разработения план от сътрудниците на Ж. Желев да провалят ВНС и приемането на конституцията. Това го знае точно (сам той е към Президентството, в Националната сигурност.) Но [Николай] Генчев непредпазливо разкрил тези намерения, включвайки във „Форум“ [по телевизията] искане за силна президентска власт, като аргумент за отхвърляне на конституцията. Той отиде и по-нататък. Направи опит да превърне Университета в център на съпротива – с лозунги и с апел към стачкуване на студенти с подкрепа на преподаватели.

15.VII.1991 г. [понеделник]

Днес имах пресконференция в Парламента за ВНС – „Преди и след приемане на Конституцията. Законите, които предстои да се приемат.“

Предвид на това, че Ж. Желев бе обявил събиране в 11 часа на политическите сили, съобщено по радиото, Гиньо Ганев се скри заранта (тръгна да уточнява къде да иде и какво да отстоява).

При мен дойде Д.[имитър] Попов към 10.30 часа, търсейки и Гиньо. Беше категоричен, че не трябва да се отстъпва, защото ще се провали и реформата и страната ще изпадне в хаос. Уверих го, че Парламентът е на своето място. Искането за оставка и неговата в това число от стачкуващите депутати явно го засегна дълбоко. Когато Г. Ганев влезе, той се сблъска с един Д. Попов, който не пощади думите си срещу Гиньо, че е дал повод с двусмислени изказвания да го наредят сред приятелите и поддръжниците на стачката. Гиньо се опита да отхвърли обвиненията, но Д. Попов му каза да погледне вестниците и да чуе хората какво говорят (признавам, че и аз не бях ги видял).

Това накара Гиньо да дойде горе на срещата с журналистите, колкото да си каже думата (но и да чуе какво ще кажа и аз), и пак излезе, уж само да се обади по телефона, без да се върне.

Това не се отрази на конференцията. Обосновах в два основни пункта какво означава да се приеме конституция – като каталог на права и свободи, който провъзгласява и защитава достойнството и честта на човешката личност и поставя правно-политическите основи на парламентарната демокрация. С това вече влизаме и ние сред страните в Европа с парламентарна демокрация, и то със свой принос. И преминах към втория въпрос – какво е Европа? Именно парламентарни държави с партии. Няма парламенти без партии, повечето с вековно съществуване. Нашият пример с едногодишното ВНС е аналогичен. В Парламента останах партии с едновековна история – социалистическа, социалдемократическа, земеделска и новата на еколозите. Те не могат да бъдат унищожени, защото минаха през всички изпитания.

Спрях се на конституцията и правото да я подпиша. Изнесох факта, че Ж. Желев не възрази, и пихме по едно уиски в чест на конституция-

та. Че искането за референдум е абсурдно, несъстоятелно и недопустимо след като ВНС я е приело с такова мнозинство (78%), с каквото не е била приета нито една друга европейска конституция. Също така и искането от някои за вот от ⅔ за референдум – предложих им да приложим този вот за предстоящите избори и да видим колко депутати ще бъдат избрани и ще има ли въобще народно събрание.

Защитих открито и недвусмислено министъра на вътрешните работи Христо Данов. Дадох право на органите на реда да защитават реда и срещу депутати, които искат с картата си да поведат тълпа, за да щурмува Парламента. Такива депутати трябва да бъдат лишени от своя имунитет. Отхвърлих въпроса на [Иван] Калчев – колко вино и какво били яли депутатите след приемане на конституцията – с думите, че не съм бюфетчик и че депутатите са си платили всичко. Казах, че [Иван] Глушков има право на позиция и гласуването не е основание за остракизъм.

Бях по-внимателен към клетвата – че още по процедурата се уточняваме. Изобщо и тази пресконференция мина добре. Поздравиха ме за твърдостта. Дори един от журналистите поиска веднага стриктно да положим клетвата във вторник.

По-късно Г. Ганев дойде да ме убеждава да не правим това, поне във вторник. Казах му, че не бих желал, но не съм сигурен дали ще успеем. Председателят на БЗНС „Единен“ Методи Недялков обяви вече гладна стачка пред Парламента.

Посетих и Никодим Попов в болницата. Той е яростен. Но ще успее ли да убеди останалите? Сам още не се решава да подпише.

По телевизията съобщиха за решението на БСП да проведе митинг в сряда. Заранта бях на среща в БСП със зам.-председателите – докладвах за позициите и поисках ясни становища по клетвата. Не бяха единни [Александър] Лилов и [Андрей] Луканов. Постави се въпроса за отпор, много категорично, от Ч.[авдар] Кюранов. Подкрепих го и аз, че не можем да оставим улицата на опозицията. Ал. Лилов веднага прие и предложи дата – сряда или петък, предпочитайки сряда. Прие се сряда.

До къщи има митинг срещу телевизията. Кратък. Но по втора програма показаха кадри неясни, че станало някакво сбиване пред [редакцията на в-к] „Земеделско знаме“. Ето и резултатите от настървените лозунги. Както се разбра, малтретиран бил [Александър] Каракачанов, на когото искат оставката.

16.VII.1991 г. [вторник]

Изключително тежък ден. Сутринта по инициатива на Бюрото свикахме ръководителите на парламентарните групи, ръководството на МС начело с Д.[имитър] Попов, Ж.[елю] Желев, [Атанас] Семерджиев, ръко-

водителите на радиото и телевизията [Александър] Владков и [Огнян] Сапарев.

Заседанието бе посветено на обществения ред. Всички подкрепиха необходимостта от запазване на обществения ред, подкрепиха Христо Данов и неговата дейност, пожелаха с различни нюанси да се прекрати външният натиск, особено от парламентаристи. На остра критика бяха подложени радиото и телевизията. Накрая се реши да направят декларации трите институции – Парламентът, президенството и Министерският съвет. Ние останахме за най-накрая.

Намесих се няколко пъти, за да спра шикалкавенето на [Александър] Владков, който по същество не искаше да взима никакви мерки. По едно време направо го попитах да заяви ясно, може ли да се справи, или да търсим друг директор? Също не допуснах [Димитър] Луджев да заиграва с референдума.

Продължихме почти до два часа.

След това ме посетиха от Пиринския край – почти ги изгоних. Говорят само за Пиринска Македония и по същество я обособяват от България, въобразявайки си, че могат да погълнат и останалата Македония.

Имах среща и с Румен Попов.

Още по-тежко бе следобедното заседание, което се отложи с един час, за да се обмисли с ръководителите на парламентарните сили позицията по клетвата и протичането в залата на това първо задължение по новоприетата конституция. Гиньо [Ганев] подготви текст, подготвих и аз, като поръчах на Б.[орис] Спасов да представи един, който се прие много добре. Имаше две алтернативи – да се спомене или да не се спомене, че за неподписалите няма да има касиране или последици, или да не се спомене нищо. Като се обясни все пак, че ние оставаме само функциониращо ВНС като обикновено.

Оставих долу текста и отидох горе да го съобщя на парламентарната група [на БСП]. Сварих [Георги] Пирински като председателстващ, Нора Ананиева бе седнала на първите редове и без да ми каже нищо, ме повикаха на трибуната. Казах им за какво се касае с няколко думи, прочетох им текста, попитах ги за мнението им – от място се развикаха, че са разисквали достатъчно, да ми се съобщи решението. Така и не разбрах какво е то, освен че искат тържествено прочитане на клетвата. Защото на трибуната застана Г. Пирински и заяви, че си подава оставката като зам.-председател на парламентарната група поради системно несъгласие с това, което се обсъжда между ръководствата на парламентарните сили.

Аз само се обадих, че нека представителят на БСП защити тезата, и с Н. Ананиева слязохме долу в моя кабинет. Там заявих, че като член на БСП оттеглям предложението си, нека Г.[иньо] Ганев докладва своето и

по него да се изказват. Нора, сама объркана, изглежда, отказа да защитава каквото и да било, само обяви, че приема на Гиньо текста като усукан юридически, който може и да не бъде разбран, и така да мине по-леко.

Започнахме заседанието. В дневния ред не бе предвидена точка за дневния ред. Веднага предложих да има точка, но този въпрос да се предвиди за след почивката, когато ще бъдат готови клетвените листове. Поне десетина души се изказаха „за" или „против" включването на тази точка. Някои много емоционално като Г.[ригор] Шишков, та трябваше да го заглуша. Дадох възможност и на Г. Ганев да прочете своето предложение. И накрая обобщих, като още веднъж напомних предложенията за полагане на клетва след подготовка на листовете. Разказах им, че не сме стояли със скръстени ръце цялата заран, че сме постигнали да излязат с декларации министър-председателят и президентът. Въпреки това от БСП почнаха да ръкомахат с ръце, да викат. И тогава не издържах, казах на Гиньо [Ганев] да поеме ръководството и заявих, че напускам залата. Изглежда, че и лицето ми изразяваше силна възбуда и неудоволствие. Започнаха да ми ръкопляскат главно отдясно, но и от средата, а БСП се смути. Когато стигнах до Нора [Ананиева] с две думи изразих възмущението си и тя самата ми кимна потвърдително на думите ми, че ни правят на маймуни. Погледнах към редиците, видях и приятелски разтревожени лица, направих volte face и се върнах. Поставих на гласуване предложението за дневния ред, прие се, даде се почивка, подписа се клетвеният лист и тогава по другите точки оставих Г. Ганев да води.

Дочаках отвън в кабинета си Д.[имитър] Попов и влязохме вътре, където той прочете декларацията на правителството. Убедихме го с Гиньо Ганев да дойде именно в Парламента, а не да говори по телевизията. Но уредихме директно предаване и по телевизията. Той подкрепи Парламента. Ръкопляскаха, когато го въведохме, ръкопляскаха и когато завърши.

В.[елислава] Дърева дойде при мен да ме поздрави – както се изрази: „И с този голям удар!" И ми разказа как се държал Жельо Желев при приемането на Конституцията. Тя отишла при него и го попитала: „Как не намери сили да кажеш две думи в такъв исторически момент. Но още по-лошо, че не стана нито веднъж, че не изръкопляска нито веднъж – нито на Пирин Воденичаров, който умиращ дойде и гласува; нито когато цялата зала стана на крака и се провикна „Конституция", след това „Демокрация" и накрая дори и при възгласите „България" не мръдна." Според нея той си нанесе непоправим политически удар.

Пред Парламента обяви гладна стачка Методи Недялков, председателя на БЗНС „Единен". Все повече ми харесва с поведението си във ВНС, с политическата си яснота и сила на убежденията. Иска прекратяване на другата стачка и полагане на клетва от страна на министрите.

А изстъпленията се засилват. Снощи са нападнали [Александър] Каракачанов, едва са го измъкнали. А притеклият се милиционер бил пребит и откаран в „Пирогов". Малтретирани са и други граждани. Ако не се спре тази вълна, конфронтацията става неизбежна. Чувствувам как и у мен се появява ярост. Започвам да губя власт над себе си. А може би и защото съм преуморен.

Ще направя всичко възможно поне за 2–3 дни да ида на почивка във Варна.

18.VII.1991 г. [четвъртък]

Вчера, сряда, ме посети Раду Флореску от САЩ. Бил в Румъния и В.[ържил] Кънцея му поръчал да ме подсети да му пиша. Наистина съм изоставил работите на Асоциацията [за Югоизточна Европа].

Имах среща и с директора (ректора?) на Американския колеж в Благоевград, воден от [Георги] Прохаски. Бях внимателен, не исках да доусложнявам нещата след онази среща със [Джордж] Сорос в дома на американския посланик.

Обядвах с албанския посланик Баким Рама. Уточнихме с него посещението в Албания. Явно отдават голямо значение на моето посещение, защото досега нямат такава подкрепа, и то от самите Балкани. Гърция се заангажирва повече със Сърбия пред страха от албанците.

Оформих и делегацията – [Атанас] Мочуров, Стефан Гайтанджиев, Петър Балабанов. Те ще дойдат направо в Тирана, също с кола.

А днес вече не издържах – физическа и психическа умора до крайност. Прибрах се вкъщи след обяд. Взех и един ден отпуск. Ще ида във Варна на тридневна почивка.

Междувременно всичко е наред с пътуването в Швейцария. Ще минем през Гърция и на отиване, и на връщане, и през Италия – по море до Анкона и до Игуменица. На връщане ще преспим в Саранди или Гирокастро. Ето едно посещение, което очаквам с нетърпение – все пак да реализирам толкова усилия, които вложих за подобряване и поддържане на отношенията с Албания, когато всички страняха от нея. Жалко, че не успях да взема Варчо с мен.

Използувам този престой вкъщи, за да отбележа някои събития поне, след като не успях да ги маркирам дори. Толкова пъти се прибирах пребит от умора и безкрайно отегчен от усилия да се придвижат нещата. И все пак успяхме!

Няма да се връщам много назад, но ще кажа две думи за досиетата.

1. На няколко пъти се опитаха да подновят историята. Имам отделни бележки. Сега нямам време нито да ги проверя, нито си спомням точно до каква степен съм отразил нещата.

Показах упоритост и ликвидирах този въпрос, без да дам възможност да се прехвърли върху целия Парламент, нито да бъдат оклеветени мнозина, които не заслужаваха това. Всъщност кризата бе преодоляна в рамките на Парламента, но публикуването на списъка взриви заседанията, което все пак овладях. И със своето изказване подадох ръка на земеделците от БЗНС „Никола Петков“.

2. Заслужава да се отбележи отиването във Варна и митинга в „Двореца на спорта“. Препълнен салон, безкрайно сърдечно посрещане, с много цветя, целувки, продължителни ръкопляскания. Явно хората бяха доволни. Бях с В.[елко] Вълканов, С.[тефан] Стоилов, К.[лара] Маринова и младите Ж.[ан] Виденов, Кр.[асимир] Премянов и други. Наложи се да обикаляме и няколко села във Ветрино. И там преодоляхме някои натрупани наслоения. Останаха доволни. Видях и всички вкъщи – Паруш, Тошко – окуражени, в добро настроение.

3. Може би ще се наложи да разкажа нещо повече за посещението в Кърджали. Не мога да си спомня дали и какво съм писал. Става дума за Тракийския събор. Заради помощта и поддръжката да се запазят дори ги вкарах в БАН с цялата им библиотека. Ръководството и Спиров са ми безкрайно благодарни. Говорих им на събранието по въпросите на малцинствата, за Турция. Ръкопляскаха. Дори редакторът на техния вестник ми каза, че съм му се показал съвършено друг. Знам, че печеля от лични контакти, но съзнателно се ограничавах от външни прояви. Връчиха ми специалната значка „Петко войвода“. Срещнах се и с някои от местните хора, наистина преживяват силно. Допадна им казаното от мен на митинга, че „Турция се нуждае от София, за да влезе в Европа, а не обратно“. При пристигането ми говореше Румен Воденичаров, та той ми даде думата да поздравя насъбралите се.

Но всички са фанатизирано настроени против изучаването на турски език в училищата. Имат ли реални основания, още не мога да преценя, но всичките аргументи, които изложиха пред мен не бяха сериозни и аз ги отхвърлих, без да могат да ми противопоставят други.

19–23.VII.1991 г. [петък–вторник]

Бях за три дни във Варна. Успях частично да се разтоваря. За това помогнаха и малките – Машка и Ники. Събрахме ги във Варна. Веднага се разбраха. И на масата се държат добре. Ники уж бил загубил апетита си, но при нас се храни добре. Разведохме ги и из „Дружба“. Возиха се на коли с батерии, на люлки. А ние с Ана обиколихме старите места. Заприлича ми на прощални посещения и разпрощаване, та ни стана тъжно и на двамата.

В събота и неделя на плажа дойде и Парушчо със Славенка. Парушчо и Ники станаха невероятна двойка – Варчо каза, че правели бели само за

бой, сетне сами се подлагали и пак започвали отново. Плакаха един за друг. Ники проля чаша кока-кола, всичко намокри наоколо, но спасил „от намокряне" дъвката. Вече измисля и сам създава ситуации. А от водата не излиза, но е предпазлив.

Пристигнахме навреме за заседанието в понеделник, 22-ри, в 16.30 часа. Бях отправил покана до дипломатическия корпус чрез протокола на МВнР. Отзоваха се – пълна зала. Не се явиха американският, швейцарският и испанският посланик, които се оплакаха по-късно, на приема по случай белгийския национален празник, че не били известени. Влязох там, когато [Катерине] Шефлер, немкинята, разправяше на [Хю Кенет] Хил, че било много интересно. Той повтори, че не получил обаждане дори по телефона. И сам повтори, че мнозина му казали, че било много интересно. Казах му, че ще го поканя на обяд и ще му разкажа за какво стана дума. На което немкинята побърза да подхвърли: „Г-н Тодоров, следващия път направете това и с мен. За отсъствие – обяд."

Вечерта в „Лозенец" – прием-вечеря на австралийската делегация. Ръкувах се с всички, без да си давам особен труд.

Гиньо [Ганев] ме задържа накрая сами. Основен въпрос – защо съм казал, че няма да се занимавам с политика и не ще участвувам в изборите. Дипломатите били много доволни от срещата, но и озадачени от това решение.

Доволни са, разбира се, когато им говорих, както сам озаглавих планчето „Заговорът срещу Парламента".

Прилагам планчето, по което им говорих:

1. Предистория. Опозицията поиска свикване на Велико народно събрание за приемане на конституция. Но превърна Парламента в митингова арена на предизборна агитация и борби, в театър поради целодневните предавания по телевизията и радиото за един немалък период.

2. Развитие. Въпреки отделните впечатляващи конфронтации имаше и периоди на политически компромиси – при избора на Ж. Желев за президент, при сформиране на коалиционно правителство, в положителната, общо взето, законодателна дейност.

3. Конституция. Имаше аргументи против от част от опозицията – че конституция не е нужна, че това е обществен договор, че ВНС няма моралното право, че кворумът не е морален. Атаки имаше и в самия Парламент от президента, а последва и напускане на Парламента от група депутати. Последва обвинение за нелегитимност на ВНС. Накрая – гладна стачка – която всъщност бе проява на безсилие.

4. Приемане на Конституцията и гласуването ѝ. Това бе избор „за" или „против" парламентарната демокрация. Конституцията гласуваха партиите с едновековно съществуване, както и новосформираните съобразно новите условия. По съдържание тя представлява каталог на пра-

вата и свободите на личността, вярност към общочовешките ценности, към които добавихме и толкова нужната ни „търпимост“. Тя е нова не само по време, но и по същност. Приета е с повече от ⅔ от гласовете. Този вот е красноречив израз на волята да се върви смело и неотклонно към демокрация. Фактически останаха изолирани, като чужди на народните искания, онези депутати, които стачкуваха или по други съображения не подписаха Конституцията. Референдум за Конституцията е правен абсурд.

Накрая им говорих и за приетите, и за бъдещите закони, и за закона за кооперациите, за корените му още от турско време – Мидхат паша.

24.VII.1991 г. [сряда]

Отказах на Е.[лена] Кирчева, след като поиска да я командировам от ВНС [в Швейцария]. Оказва се, че посланикът ще е още там и наистина може да се създаде конфузна ситуация.

Разговор със [Минко] Сладкаров и и албанистите от МВнР. Всъщност стана дума за отношението към „държавата Македония“; какво трябва да е нашето отношение днес и утре; кое е по-опасно – Сърбия или албанците; каква стратегия и тактика трябва да имаме.

Посети ме директорът на Семинарията – митрополит Григорий. Буден, заедно с Натанаил се мъчат да раздвижат нещата.

Мито Исусов не е дал никакви данни срещу [Петър] Дертлиев, както твърди Ст.[ефан] Савов, че е бил агент на ДС или нещо подобно. Каза ми го П. Дертлиев снощи с известна горчивина, че срещу него са насочени всички удари. Искаше да съди Ст. Савов. Търсил Мито, но не го намерил. Аз пък срещнах Мито, каза ми, че това е безсмислица и съобщих това на [Петър] Корнажев, който именно ще заведе дело срещу Ст. Савов.

Уточнихме дневния ред, след като говорих и с Д.[имитър] Йончев за „Декларацията по обществения ред“, че може още да се доуточнява и затова я оставихме като точка 3. Но отхвърлих искането да остана да ръководя заседанието. Настояваха [Георги] Пирински и Н.[ора] Ананиева. Казах, че съм стигнал крайния предел на дразнимост и не мога да издържа връщането на 39-те [депутати] обратно. Така и се прибрах вкъщи.

25.VII.1991 г. [четвъртък]

Вчера след обяд насрочихме заседание на политическите сили в ограничен състав за приемане на избирателната система. Само на парламентарните групи. Председателствувах. Предварително в Партийния дом имаше заседание на парламентарната група на БСП по този въпрос. От-

ново се раздадоха гласове за мажоритарна система в нейния смесен вид, за необходимостта този път да се наложим. Стига сме отстъпвали.

След едно такова изявление взех думата. Бях кратък, говорих за критериите, от които трябва да изхождаме. Напомних, че на този етап, в който се намираме, това е политическият критерий. Попитах в състояние ли сме да наложим избирателна система, която ние искаме, както правят партиите в страните с установена демокрация. Нека преди всичко се отговори на този въпрос. И следващият. Опозицията е разделена, и то именно благодарение на разумните компромиси, които осъществихме. Без тях ВНС нямаше да може да приеме Конституцията и нямаше да задържи в Парламента лидерите на основните партии. Трябва ли сега с неразумно упорство да обединим цялата опозиция срещу нас още преди да е започнала предизборната кампания? И да изоставим евентуалните утрешни, макар и непостоянни, съюзници? Ето критериите, от които изхождам.

Подкрепи ме с обстойно изказване Ч.[авдар] Кюранов. А след него взе думата и Ал.[ександър] Лилов, който изцяло отстоя именно тази идея, да запазим постигнатото единодействие с редица политически сили и изхождайки от политическия принцип да приемем пропорционалната система. Но това да стане постепенно. В този смисъл разменна монета стана предложената от Янаки Стоилов система – пропорционална, но по начин на гласуване мажоритарна.

Аз проведох заседанието до приемане по принцип на пропорционалната система и оставих на експертите да я доуточнят, като разиграят свързаните със системата въпроси.

Днес заранта това те направиха и стигнаха до разбирателство. И нашите са доволни, и другите.

Преди обяд, докато те заседаваха, аз давах отново свидетелски показания по твърдението на [Алберт] Мошанов Нордон, че знаел със сигурност, че [Тодор] Живков си купил жилище–замък в Швейцария.

По обяд отидох на прием на австралийците в „Шератон“. Разменихме си слова. Австралиецът се похвали, че тяхната демокрация е по-стара. Аз пък му отговорих, че ние сме родината на лозата и нашето червено вино е ненадминато.

След обяд всички се пръснаха. И аз се прибрах, за да отида между другото на една среща в Дома на българо-съветската дружба.

Вчера по обяд поканих американския посланик [Хю Кенет] Хил. Пожелал да дойде и Гиньо [Ганев]. Всъщност някой подвежда, но не мога да кажа със сигурност кой – американците ли прехвърлят отговорността на нашия протокол или последният на американците. Съмнявам се повече, че са нашите, и то неслучайно правят някои игри, и то не на високо равнище.

27.VII. – 5.VIII.1991 г. [събота–понеделник]

В Швейцария – официални чествувания по случай 700 години федерация.

Тръгнахме рано сутринта на 27-и. Мислех, че ще имам някакви угризения, че ще отсъствувам толкова време. Никакви!

Спокоен съм напълно, че изпълних основната задача – конституцията. Между другото в този смисъл прочетох и изрязах една статия на А.[сен] Мичковски във в-к „Демокрация" срещу президента. Основното обвинение е, че БСП се „легитимира" чрез конституцията и че той не я е отхвърлил. Доволен съм, че оставих и въпросите около изборите завършени. С изключение на един – за гласуващите в чужбина. Но се изказах против, давайки за пример двойното гражданство и Гърция, където гласуват само по местожителство в район до 300 километра. Дори да си се прехвърлил в Атина да живееш, ако не си се отписал, трябва там да гласуваш.

Но и Ст.[ефан] Стайнов заедно с Й.[ордан] Василев настояха този път за морално самочувствие да се разреши. Не исках повече да се налагам, защото успях да постигна разбирателство по всички останали въпроси, но без подкрепата и на Й. Василев. Той бе безкрайно внимателен, след като по-рано бе безкрайно злъчен, озлобен през цялото време. Да не би по-крайна да е била Блага [Димитрова], която пусна и клетвата: „Да се вкамени ръката на всеки, който посегне да подпише тази Конституция – смъртна присъда на Родината"? Във всички случаи това, че подготвихме и приехме конституцията бе страшен удар за опозицията и президента. Те бяха почти сигурни, че ще успеят да разколебаят депутатите. [Велислава] Дърева ми каза, че гледала отблизо Ж.[елю] Желев. Той си сменял цвета на лицето и давал и външен израз на недоволството и разочарованието си. Не станал нито веднъж, когато долу залата и балконът скандираха възторжени и прави „Конституция". Но не направил това и когато се викаше „Демокрация", „България".

Но мисля, че е истина това, което писа един вестник, че публикуването на Конституцията в извънреден брой на „Държавен вестник" било „гросмайсторски" ход. Приемам това като комплимент, защото още преди подписването ѝ аз я предадох за набор, което позволи бързото нанасяне на последните поправки. „Гросмайсторски" е ходът, че успяхме още в петък, на 12 юли, да приемем Конституцията и да обявим саморазпускането на ВНС. И в не по-малка степен, когато подписах указа и уредих отпечатването ѝ в същия ден. Конституцията се обнародва един ден след нейното приемане за изненада на тези, които не я очакваха и не я желаеха, но и с благодарност от тези, които пък я очакваха с нетърпение. Дори и нашите смятаха, че това ще стане най-рано във вторник, а опозицията очакваше протакане от две седмици, обещано им от президента. А аз на пресконференцията обявих, че още в петък си пихме уискито с президента.

Мисля, че и Й.[ордан] Василев оцени по достойнство играта – и не само той. И Ст.[ефан] Савов, и дори и С.[тоян] Ганев се стараеха да създадат нов образ за себе си. Вдигаха ръка, за да вземат думата, търсеха ме с очи предварително.

В такава обстановка се получи нещо, което не очаквах. Йордан Василев се обяви срещу предложенията и настояванията на Гиньо Ганев за национална листа на независимите. Може би затова той избяга от последното заседание, без да ме предупреди, и дори ме подведе, че излизал за няколко минути, а заседанието продължи от 10.30 до 15.30 часа. Всъщност това бе главно линия на крайната опозиция, към която се присъединиха и представители на БСП. Нямаше как, приех да отпадне това искане с аргументите на Стоян Ганев, че така се дава възможност групово да влязат турците, и на Стефан Савов, че на общо събрание ще обвини лично Гиньо Ганев, че нагласява закона за себе си.

Защо напомням всичко това? Защото преди да тръгна, дочаках Гиньо Ганев да си взема довиждане. Той ме поразпита как е минало [заседанието], макар че знаеше от своя човек. Но ме помоли да не давам текста си, който бях отредактирал съгласно новите решения, никому. Сравнявайки го с този на Грънчаров, който по мое нареждане беше подготвил своята редакция, намерих много неточности. Предадох два екземпляра – на Ст.[ефан] Гайтанджиев и на К.[расимир] Премянов – и ги включих в групата, която в събота и неделя до понеделник заран се зае да оформи избирателния закон. Гиньо искаше ограничен бой хора. Не му възразих, за да стане проектозаконът, но предупредих К. Премянов да не бъде сам в този решителен момент.

Видях, че Гиньо [Ганев] бе доволен, че не ще ме има тези дни. Пък и аз не държах. Каквото имаше да свърша, аз го изпълних! По закона нито съм специалист, нито от мен се очаква да постигна каквото и да било повече. Ще се гласува. Тук излиза на преден план изцяло вотът на политическите сили. И второ, разбрахме се да се даде, макар и кратък, отпуск. Всички са преуморени.

(Всичко това пиша, затова е и толкова нечетливо, на друсащия се параход пред Анкона. Чакаме да ни повикат да слизаме. Тук става проверката.)

29.VII.1991 г. [понеделник]

Без забавяне излязохме от парахода. Вече сме 29-и.

Пред Солун ни посрещнаха полицаи и консулът [Румен] Димитров, обядвахме в Дервени и без никакво забавяне стигнахме до Игуменица. Планински райони, които знаехме, но които са винаги интересни да се видят отново. Най-силно впечатление правят селищата на такава височина и ландшафтът, когато се открива – именно открит – вижда се го-

лямо пространство, а не прорязани долини, оградени от двете страни със зъбери и високи върхове. От време на време така е и в някои части на Родопите. В Игуменица билетите бяха осигурени, но не и хотел. Едва ни намериха стаи, във второстепенен хотел, както разбрахме, държан от преселници от Пловдив. Приятни хора.

Заранта на 28-и ни вдигнаха много рано, но параходът закъсня. Но навакса след това, защото предварително се беше отбил в Корфу, а не на отиване към Анкона. Луксозен, голям параход. Отморихме се. Но продължавам да сънувам Парламента. Не мога да се освободя от кошмарните сънища и разправиите. Много усилия ми е коствало да се въздържам и да следвам предначертана линия – да не създам впечатление на налагащ се номенклатурчик!

През Италия – минахме без задържане, с изключение на два часа разглеждане в Болоня. Успяхме да видим стария център с двете кули, старите дворци, къщи и площада с катедралата, общината. Дори минахме и покрай хотела, в който бях отседнал преди години – Corona d'oro.

Не успяхме обаче да избегнем тунелите. Така навлязохме в Швейцария под Сен Готард вместо отгоре. Развали ми се настроението. Но се убедих след това, че така е станало по-добре. В Берн стигнахме едва в 9 часа вечерта. А и междинният път, който взехме между Люцерн и Берн, беше приятен, със заселени места, групи къщи, някъде изолирани, сред поляни, обработени ниви. И почти никакви хора. Сетне ни казаха, че швейцарците по начало не се събират заедно и не дружат, всеки живее изолиран живот и щом се свечери, се прибира вкъщи и ляга. Изобщо, това, което ни разправиха за швейцарците – като хора безкрайно пестеливи, скромни, затворени, които съзнават, че са създавали бавно и мъчително своето благополучие и това ги държи будни за всяко излишество – не се покриваше с впечатлението, че са нация с най-голям доход в света. Бях говорил с отделни швейцарци – професори, ръководители на институти – които търсеха как да раздвижат духа на „задоволения" и „задрямал" швейцарец.

От разговорите, макар и епизодични, които сега имах с депутати и други, стигнахме до убеждението, че проблемите продължават да съществуват, макар и на друго материално ниво. Немската маса е преобладаваща, тя дава тон в Швейцария. Най-зле са италианците, които не скриват своето недоволство – не толкова в личен, колкото в национален план. Въпросът за териториалната цялост е имал значение в условията на Европа, раздирана от конфронтации. При отпадане на границите какво би задържало швейцарците заедно? Зададох този въпрос като неизбежен и предопределящ изобщо европейското развитие – със или без Източна Европа – на Йено Щеелин, директор на дирекция „Европа" при Департамента на външните работи на Швейцария. Съпоставяйки с положението

на Балканите, където границите още не са асимилирани. И това го показва най-пресният случай с Югославия, а и предишният с Кипър, и отношенията между Гърция и Турция. И в двата случая – със страни, които бяха изключени от Източна Европа и се развиваха под егидата на Западна Европа. Следователно явленията не са свързани пряко с тоталитарния режим, а националният въпрос сам по себе си тегне в Европа. Ясно ли е всичко между Франция и Германия? Утре, а не само днес.

Разговорът бе интересен, защото швейцарецът разбра, че го провокирам, пък и не го скрих, опитвайки се да му кажа, че не случайно на източноевропейските страни ще им бъде трудно да се адаптират към Западна Европа, която не ги гледа като партньори, а иска само да види края на един режим, който я плаши, както и да ги използва като поле за изгодна експлоатация. Изчакването, което се проявява, задкулисните действия говорят само за това, че ни гледат като „заден двор на Европа". А кой ще осигури социалните придобивки? Ще бъдат ли съгласни народите още веднъж да изчистват стаите на „дивия капитализъм", на спекулата, престъпността, масовото обедняване на цели слоеве за сметка на чисто спекулативния капитал и образуването на тънък слой богаташи? Хора, които са разчитали на гражданско равенство и самочувствие (което все повече се осъзнава) могат ли да изпаднат до положението на благотворителността, което все пак унижава? И сетне, колко време ще издържи останалата част на човечеството на хроничния глад, на масовите умирания и дегенерация на цели поколения? XXI век не разкрива много положителни перспективи с тези масови средства, които разкриват на най-изостаналите слоеве дълбоките социални противоречия, които все повече стават национални и расови.

Не знам защо, но подхванах тези въпроси именно тук, в Швейцария, докато пътувахме с влака за Локарно и след това, когато бяхме поканени на вечеря. Може би исках да видя как гледат на бъдещето тези задоволени хора, съблазнявани да се отворят също към света. Получих удовлетворение – да почувствувам, че зад външното спокойствие и увереност за близкото бъдеще и тях ги гнезди страх от по-далечното бъдеще. Това пролича и от някои моменти в официалните речи, когато стана дума, че един милион швейцарци са напуснали страната през XX в., за да търсят препитание навън. И недомлъвката, че има почти толкова чужденци, които работят в производството. Над 50% от населението, т. е. швейцарците, са заети в услугите. Ето как се зараждат нови разделения и противоречия.

Настаниха ни в най-големия хотел „Bellevue" – 480 швейцарски франка на вечер. Прекарахме до 2-ри заранта, петък. Отказахме да се изкачим на „Юнгфрау" – 4 хиляди метра – посъветван бях от София да не рискувам, а и Ана също бе категорична. Но използувахме този ден, за да обиколим Средните Алпи – едни от най-красивите. Качвахме се, спускахме се,

докато ни се напълни душата. Видяхме и глетчерите „Grindelwalde“ и на „Fukata pass“. Пъхнахме се в тунела, изкопан в глетчера. Цял ден разглеждахме до насита, без да препускаме и да гоним километри. Вечерта спахме в Диментис, горе на около 1.200 метра.

И връщането бе приятно. Слязохме до Равена и там спахме на крайбрежието.

Официалните тържества бяха направени с голям такт и без никаква пищност. В самия Парламент – кратки речи, снимки, по една почерпка с чаша вино. Вечеря с кратък тост. На следващия ден – пътуване до Рупoли, мястото, където представителите на 4-те кантона (първоначално 3) се заклеват да създадат федерацията. Бяха издигнали седалки за около 3.000 души гости и още толкова имаше пристигнали с параходи и от околните селища. Под едно платнище бе направена сцена. Кратка реч на президента при откриването на немски език, с френска и италианска част и с няколко фрази на романи (50 хиляди души го говорят). След това представителни групи от по двадесетина души в средновековни носии с емблеми и знамена. Двама говорители – мъж и жена – и десетина деца отпред излязоха на сцената под звуците на три тръби от дърво, дълги колкото два човешки боя. Странни музикални инструменти – но внушително изглеждаха при тези условия – планина и езеро. Двамата говорители отправяха послание до швейцарския народ. Стегнато, някъде духовито. Също така много кратко поздрави и председателят на Парламента [Улрих] Бреми.

Оттам ни отведоха на обяд в Брюнен, след което на среща с швейцарци от чужбина ни поканиха да се разпишем в специална книга. Реч произнесе Хофер, председател на Дружеството на швейцарците в чужбина, женен за българка – Маргарита. Бях в Гърция когато те са установили по-тесни връзки с нашите. Аз си спомних М.[арко] Марков, Жак Фреймон, с които имах повече контакти, а също с групата на Асоциацията за история на Европа, със седалище в Страсбург, в която взех участие като един от основателите от Източна Европа, заедно с проф. [Йорйо] Тадич. Дори пратих от Берн в Женева вноската си от 30 швейцарски франка.

Публиката в Шейцария най-сърдечно посрещаше [Александър] Дубчек. Говорих с него. Той много искаше да дойде в София, но два пъти отложи. Обясни ми, че, изглежда, ще отложи и трети път, защото са го изключили от неговата организация. На два пъти са поставяли въпроса да бъде освободен като председател, но не достигнали гласове. Мил човек, явно не свири по гайдата на крайните преобразователи. Син е на политемигранти в СССР, ст. н. с. по икономически въпроси. Но К.[арло] Луканов не бе много ласкав за него, смяташе го за слаб, за да може да ръководи партия.

Но най-интересно ми се видя отношението на представителката на германския Парламент. Говори много добре френски. Попита ме какво мисля и защо става така, че първите реформатори, със заслуги при това, като [Мик-

лош] Немет в Унгария, направили толкова много за страната си в най-тежки условия, а сега и А. Дубчек, се отстраняват. „C'est ridicule!" – възкликна за А. Дубчек и общо заключи, че е погрешно избързването и поголовното отричане и рушене на всичко. Обмислено трябва да се действува. Не бива да се отхвърлят хора, които са подготвили условията за демократични промени и са доказали своята привързаност към демокрацията.

Най-доволен изглеждаше румънският представител Дан. Приели са предварителният документ за конституцията. Ще го внесат през м. септември в Парламента. До края на годината ще го приемат, след това ще изградят органите на реда. Може би са имали право, че са отрязали решително върхушката с убийството на [Николае] Чаушеску и задържали ролята на партията. Така по-безболезнено и постепенно ще осъществят прехода. А и Западът, макар да не му харесва, се приспособява към тях. При това те урегулираха по-добре отношенията си със СССР, отколкото ние. Нашия президент се люшка много по случайните въздействия на обкръжението си и на американското ухажване.

От Гърция посланикът се оказа Спиридакис, с когото се знаем от Атина – бе в МВнР, а от Парламента дойде [Димитриос] Франгос, зам.-председателят. Доволни са от развитието на отношенията между Гърция и България, включително и от последното посещение на Димитър Попов. Смущава ги много това, което става в Косово и Метохия. Смятат, че Сърбия ще воюва, но няма да отстъпи. А и албанците не ще се примирят. Плаши ги и засилващото се мюсюлманско присъствие на Балканите. Особено ако Словения и Хърватско се отдръпнат. В скоро време мюсюлманите в Югославия щели да стигнат 7 милиона души, а извън тях има още и у нас, и в Гърция. А [Тургут] Йозал на посещение в Австралия казал, че е готов да поеме покровителството над мюсюлманите. Загатнаха и за Македония, без обаче да влизат в детайли.

С [Кастриот] Ислями, албанския председател на Народното събрание говорихме доста. Той се интересуваше докъде сме стигнали. Бил е в Москва. Явно са му говорили за мен, защото без заобикалки ме прие като приятел на Албания и не спестяваше епитетите си към София. Сърдечно се ръкувахме и с [Кая] Ердем, който бе също с жена си.

Видяхме се и със [Джовани] Спадолини. Интересува се от конституцията ни. Казах му, че сме взаимствували и от италианската. Остана доволен.

Срещнахме се и с [Антон] Лукиянов. Голяма охрана. Вървят смело по американския път. На коридора пред стаята му стои постоянно дежурен, извън този, който го съпровожда и още няколко. Стисна ми ръката и ми подшушна: „Будем всегда вместе!"

Имахме разговор със Силвио Ареоли, зам.-министър в Министерство на икономиката и външнотърговските връзки и председател на Швейцарско-българската комисия; с г-н Амбоел от Europa Union – Schweiz, който

е бил в България; и с Колумберг, който ни покани у дома си на вечеря в Дисментис. Мил човек, от малцинството в Швейцария. Бил е в групата за изследвания и контрол на изборите у нас.

В парахода ме намери Мулеман, влиятелен депутат, с когото бяхме на една маса в София на вечерята, дадена от швейцарския посланик. Той ми зададе най-острите въпроси на срещата с швейцарските парламентаристи, но аз му отговорих добре, щом повечето кимаха удовлетворително с глава.

Узнах от Спас Георгиев, че Елка Константинова и Петър Берон са говорили в швейцарския Парламент: „Не давайте нищо, никаква помощ на България, докато комунистите са на власт. А сега те все още са на власт.“ А П. Берон искал да паднем под 10%.

Наближаваме вече Гърция. Спирам да пиша. Ще отседнем в „Jolly Hotel“ – италианска верига. Бяхме отседнали в Сицилия в него. В Равена за съжаление нито в него, нито другаде намерихме стаи и се принудихме да идем на морето. Там естествено намерихме, макар и не леко, но не се върнахме повече в Равена. Мозайките са се врязали в съзнанието ни, но винаги е добре да се видят и втори път.

Така завърши това наше пътуване в Швейцария, едно чисто европейско явление, породено от чисто европейски съотношения на силите и аспекти на развитието на вътрешни и международни условия в нашия континент.

И се прехвърлихме пак в нашия субрегион. Утре започва посещението ни в Албания. Други събития, друга атмосфера.

Преди петстотин години тук, на Балканите, се настаниха ислямът и Османската империя, която прекъсна нормалното развитие на античната и средновековната култура на балканските народи. И от водещи ги отхвърли към най-изостаналите европейски народи, които още не могат да наваксат пропуснатото. И големият парадокс – в същото време в Испания бе сложен край на друга ислямска култура, наложила се там в продължение на осем века. Култура блестяща, открита, оставила неоценими паметници. И най-вече култура, послужила за мост между античната гръцка и римска култура и средновековната и ренесансова Европа. Колко класици само са били преведени и влезли в европейската съкровищница чрез арабския език. Разбира се, тук е изключителна ролята и на маврите, но не бива да се забравя заслугата на евреите, които също стават жертва на гоненията. Изгонени са едновременно с маврите и те поемат пътя към Турция – Африка и Балканите (в пределите на Османската империя). Две странни съдби, които налагат своя отпечатък и в следващото развитие както на Испания, така и на Гърция и балканските народи.

Пристигнахме в Игуменица едва към полунощ и се настанихме в хотела. Съвсем друга категория е от това, което знаем от Сицилия. На заранта

във вторник, 6-и, тръгнахме към осем часа. На границата в Какавия бяхме към 10 ч. Започна посещението ни в Албания.

6–9.VIII.1991 г. [вторник–петък]

Напрегната програма. Обядвахме в Гирокастро, след като за около час посетихме крепостта с музея и разгледахме от високо града. В този град има гръцко средно и висше училище. Център е на Южна Албания и на най-силното гръцко влияние, запазено в тази страна. Уникално жилищно строителство – град-музей за тези, които искат да видят развитието на града в балканските планински райони през последните няколко столетия. Тук бях прекарал два дни при посещението си през 1978 г., съпровождан от Зихни Шкодра, албанският специалист по история на градовете и занаятите, с преводач Шабан Чолаку, който пак е с нас. Напомни ми, че съм го върнал на изпитната сесия, защото поискал 5, а аз съм му казал, че отговорът му не е за 5. Заплашил съм го бил, че ще му пиша 2, но не съм го сторил и на следващата сесия си изкарал петицата, като съм му задал същия въпрос за Ататюрк. Шабан [Чолаку] е забележителен човек. Научил е отлично български, завърши история и втора специалност българска филология с отличен успех, след като това не било предвидено за него, защото бил дошъл за турска филология – и научил и турски език. Жизнен и народен човек, прям и откровен, какъвто си и беше. И такъв човек, един от най-добре говорещите и знаещите български език, цели 25 години не е могъл да стъпи в България. Толкова затворено е било албанското общество, та и ние нищо не успяхме да направим за него.

По обяд разказах до какви трикове трябваше да стигнем, за да поддържаме контактите с албанските учени. И по време на конгреса през 1966 г. (случая със Ставро Скенди), и с Арбен Путо (в Париж – поръчение на МВнР), и с избора на Алекс Буда за чуждестранен член на БАН и т.н.

В 18 часа имахме среща в Парламента. Приятен разговор с [Кастриот] Ислями, председателя. Отдаде голямо значение на нашето посещение в настоящия момент. Направих сравнение с Албания – Т.[одор] Живков, Енвер Ходжа, Сталин и СССР; някои прилики и отлики в развитието на двете страни.

Оттам имахме вечеря с няколко министри и депутати. Приятен общ разговор. Всички се включиха – и [Атанас] Мочуров, и Ст.[ефан] Гайтанджиев, и П.[етър] Балабанов.

Подробна информация за срещите излъчиха по телевизията.

На 7-и, сряда, в 9 часа бяхме в музея. Голям, още не е подложен на реорганизация.

В 10.30 часа – среща при министъра на културата. В 11.30 часа – при министъра на външните работи. И двете срещи минаха много интересно. Особено втората. Въпросът, който дискутирахме, бе за Югославия.

Пълно съвпадение на впечатленията. Специално се обърна към мен като известен международно и отделно изказа благодарност за избрания момент. Сподели напълно песимизма ми по отношение на Югославия и на Западна Европа в отношението ѝ към тази страна. Всъщност тя е нейна рожба. Нашите ме похвалиха, че съм бил блестящ.

Среща при министър-председателя. Сетне и при министъра на икономическите взаимоотношения. И тук мина интересно. Отново направих известна съпоставка по отношение на селското стопанство.

Вечерта бяхме с академиците, след като се видяхме заранта за около един час. Тук бяха [Андрокли] Косталари, [Арбен] Путо, [Стефанак] Поло, [Луан] Омари, зам.-председателя на Академията – икономист. [Алекс] Буда е парализиран. Починал е [Селами] Пулаха от младите. А синът на Ст. Поло е станал говорителят на опозиционната Демократическа партия. Живеят заедно и постоянно спорят. Ст. Поло е състарен, пенсиониран. Как ли изглеждам и аз? С него се запознахме през 50-те години, когато с А. Буда посетиха България за обсъждане на ръкописа им за „История на Албания". Преди смъртта на Сталин. Колко години са оттогава!

Академията ни даде вечеря. Старите приятели – припомнихме си миналото, посмяхме се и разговорът се завъртя около новите събития. Десетина хиляди души в градовете Дуръс и Вльора нахлули и окупирали намиращите се там параходи. С два отпътували веднага, но Италия не ги приела и сега се насочили към Малта. А единият с 4.000 души стои в Дуръс. Смятат, че не е случайна толкова добре организирана акция с хиляди души. Отчаянието сред младите и нетърпението им е обяснимо. Лековерието – също, защото са вярвали почти напълно в правотата на албанското ръководство, а сега разочарованието е пълно. Но как става така, че това се случва в същия ден, когато в Югославия сърбите вкарват 12 дивизии танкове и четници в Косово и много доброволци от техните четнически отряди? Не е ли това за отклоняване на вниманието и не допускане на възможност за каквато и да било реакция срещу тях от страна на Албания? Всички бяха съгласни, че Италия помага, че Западът е против, въпреки разделението между Германия и Франция по въпроса за Югославия. Изненадани от получаването на телеграма до Рамиз Алия с поздравления за топлия прием на [Джеймз] Бейкър в Албания.

Телеграма, подписана от Дж. Бейкър и [Джордж] Буш. Нещо става.

София.

Взех си един бележник и доколкото можах, отбелязах в него някои впечатления [по-горе]. В Швейцария бе почивка и откъсване от нашата действителност. В Албания бе във висша степен отговорно политическо мероприятие. По общо признание на участвуващите, а и на хората от МВнР, които следяха оттук отзвуците. Посещението бе проведено блестящо с положителен политически ефект. На съвещанието на ръководст-

вата на двете комисии за външна политика и национална сигурност най-напред самостоятелно, а сетне и с [Любомир] Трохаров от Балканския отдел на МВнР, а после и пред комисиите (макар и в непълен състав, но с участието на В.[иктор] Вълков) съвсем сбито изложих резултата с оглед на разглеждания въпрос – Декларацията на сръбската Скупщина и евентуални усложнения в Македония.

1. Всички единодушно – ръководства на институции, Парламент, правителство, президент – декларираха, че единственият народ и страна, с които албанците и Албания са нямали никаква конфронтация, са българите и България. Искат това не само да продължи, но да намери израз в още по-действени форми на сътрудничество.

2. За Косово – очакват морална подкрепа срещу използването на насилие. Не искат присъединяване на Косово, а само форма на самоуправление, каквато населението поиска – област, република в рамките на Югославия.

3. За Македония – признават приоритета на България, на нейните интереси. Без да влизат в детайли, не бяха далеч от мисълта за подялба, ако отпадне от Югославия. (Казано бе само с подхвърляне и напомняне за Германия, че с Германия сме били съюзници. На което аз отговорих, че Германия не попречи да се разрушат Сан Стефанските придобивки и че тя, чрез своите хора у нас, е причина за национална катастрофа и за загуби. Така че нека се ограничим в постигане на разбирателство между самите нас и нека бъдем прагматични реалисти, изхождайки от днешното съотношение на силите.) Рамиз Алия беше този, който отиде най-напред в тези разговори, последван от [Мохамед] Каплани – министъра на външните работи. Очакваме го в София в края на този месец. Ще видим докъде ще стигнем.

17.VIII.1991 г. [събота]

Още на 10-и, събота, отидох в Парламента и веднага се наложи да поема председателството, въпреки предварителното решение да се пристъпи към избирателния закон. Цяла седмица в Парламента е имало разправии по въпроса за договора със СССР и други въпроси. Едва бяха започнали със закона.

Макар и бавно, постепенно успяхме да минем целия закон. Имаше трудности, но къде с предварителни разговори, къде с вот стигнахме до края. Знаеше се обаче, че по три въпроса най-малко ще има остър сблъсък и намеса на президента – за разпределение на остатъчните гласове; за радиото и телевизията (въпроси, които трябваше да решим ние сами с отделни решения, а не с избирателния закон); за начина на участие в гласуването на българите в чужбина (решение само у нас); и за отказа обществени организации да се занимават с предизборна агитация (предложение на слепия П.[етър] Стайков).

Ж.[елю] Желев върна закона няколко минути след като бе приет. Прочетохме указа му в залата. На следващия ден, петък, 16-и, се състоя гласуването. Отхвърли се [връщането на закона от президента].

25–30.IX.1991 г. [сряда–понеделник]

Атина. Официални чествувания по случай 2.500 години демокрация. Международна конференция на високо ниво за история и развитието на демокрацията.

Ще отбележа някои срещи, които имах в Гърция.

С президента [Константинос] Караманлис. Срещнахме се в парка, той ме задържа и поиска да се видим. Каза, че трябва да направим всичко, за да запазим оста Гърция–България. Да не допуснем да се наруши това единство, което само може да ни осигури спокойно развитие. [Петрос] Моливиатис отново е негов началник-кабинет.

С министър-председателя [Константинос] Мицотакис имах около десетина минути разговор на приема във Вулиагмени. Намира [Димитър] Попов за искрен човек. Ще може да се разбере с него. Може ли да му вярва докрай? Устойчив ли е? Ще издържи ли на натиска на президента [Желю] Желев и на американците? Заяви, че достатъчно ни притискат Турция и САЩ, и мюсюлманите, за да допуснем ново противоречие и от югославска страна, и от Македония. Там не е ясно какво ще стане, но трябва да сме внимателни, да не допуснем да бъдем въвлечени в неподходяща посока. Каза, че ще дойде в България да подпише договора за приятелство, защото се бои от резултата на нашите избори – и за парламента, и за правителството. Щял да предвиди посещение и среща и с мен в Парламента.

Ат.[анасиос] Канелопулос каза, че не е доволен от произнесеното от Д.[имитър] Попов – за това, че трябва да се признае „македонска държава“. Смята, че се хлъзгаме опасно. Напомних, че те започнаха вече с обявяването на министър за Македония и Северна Гърция. Той отвърна, че това било дело на ПАСОК. Той предупреждавал.

[Акис] Цохадзопулос бе безкрайно любезен. Поздрави ме, прегърна ме и пред немците ме похвали. Оплаках му се от писаното във в-к „Та неа“ от [Стелиос] Папатемелис. Покани ме на вечеря, за да поговорим. Нямаше кога. Тогава се уреди в Солун да обядваме с Папатемелис. (Писал, че във фашистко време сме искали икономическо сближение с Гръцка Тракия с ясни користни цели, които поставя наравно с турските.) Ще имам труден разговор, защото С. Папатемелис се очертава като крайния „македонист“ от гръцка страна.

Посланикът [Богдан] Богданов каза на Ана и мен, че публикацията във в-к „Вима“ е нагласена от София, а думите са произнесени от Н.[иколай] Генчев. Намира, че всички основни гръцки политически сили са поели антибългарски курс по македонския въпрос. Той събира всички материа-

ли и ги изпраща на Ж. Желев. Без да ги пресява. Особено е засегнат от в-к „Пондики", където с подпис писали срещу Ж. Желев, че имал мозък колкото малка костилка и други неща. Журналистите не са съгласни – смятат, че това са само сигнали. Безпокоят се, защото държат на сближението с България и искат да го запазят. Трябвало да се преговаря.

Много разговори имах с гръцките академици – [Ангелос] Влахос, [Михаил] Сакелариу, [Манусос] Манусакас. Обадиха ми се и други като [Ксенофон] Золотас, [Николаос] Муцопулос, [Константинос] Деспотопулос и много други, професори от Атинския университет. Нямаше ги политолозите от Пандиос.

2.X.1991 г.

[отделен лист към дневника]

Изказване в Парламента.

„Смятам, че няма да бъде правилно ние сами да даваме оценка в пленарна зала на извършеното от самите нас. Нека оставим това на други, по-малко ангажирани в дейността на ВНС. Своето убеждение за постиженията на ВНС и за слабите му страни аз изложих в статия още на 20.IX.1991 г.

Затова ще си позволя тук единственото, което смятам, че имам право да сторя, а именно да се обърна с думи на благодарност към всички онези, които участвуваха в тази зала с желание да се осъществят основните задачи, поставени пред ВНС, за което бяха избрани. Резултатът е налице. Постави се солиден политически правен фундамент на парламентарната демокрация. Това стана възможно, защото депутатите се издигнаха над партийните виждания, за да се стигне до взаимно приемливи решения в интерес на страната. Така или иначе диалог беше установен в този Парламент, тъй като това беше единственият възможен път за намиране на решения и придвижване напред на обществото. Приети бяха редица важни законодателни актове, предназначени да улеснят извършването на дълбоки промени в политическия, икономическия и социалния живот на страната.

Най-голямо постижение на Парламента обаче е изработването на Конституцията на Република България, приета с огромно мнозинство. Конституцията провъзгласи верността на българския народ към общочовешките ценности – „свобода, мир, хуманизъм, равенство, справедливост и търпимост". Тя издигна като върховен принцип правата на личността и провъзгласи решимостта България да бъде демократична, правова и социална държава.

Дължим благодарност и на цялата администрация, на всички служители на НС, които през целия този период активно допринесоха за резултатната работа на Парламента.

Не бих си позволил да давам съвети от какъвто и да било характер, защото всяко време и всеки парламент има своите особености. Ще отбележа само, че има съществена разлика в условията, при които ще започне работата си новият Парламент. Нямам предвид политическия климат, тъй като това е отделна тема, а изключително специфичната парламентарна дейност. И за да се разбере това, което казвам, ще припомня нелекото начало на Великото народно събрание.

Най-напред големият състав – 400 души, повечето неизкусени в политическата дейност, влезли при това за пръв път в парламентарната сграда. Един от тях бях и аз.

На второ място продължаващата инерция и стил на Кръглата маса, пренесени в Парламента чрез контактна група. Тази група изведнъж получи големи пълномощия, а самите парламентарни групи и депутати в редица случаи не можеха или не искаха да приемат предложените решения.

На трето място, като се отчита и обстоятелството, че самите парламентарни групи още не бяха добре оформени, не водеха реален парламентарен живот и казаното по-горе, Бюрото действуваше по-скоро като фикция, отколкото като реалност.

Трябваше да мине известно време, за да поеме то в свои ръце ръководството с помощта на редовно провежданите срещи и обсъждания с ръководителите на парламентарните групи. Не винаги се стигаше до бързи и лесни договаряния, спестиха се обаче много сблъсъци и разисквания в пленарната зала.

На този именно фон ще си позволя може би единствената препоръка – новият Парламент да се заеме по-бързо с изработването на правилника си и добре да регламентира и разпредели времето за общи дискусии, както и начинът на участие в разискванията на парламентарните групи. Мисля, че в новия Парламент ще влязат представители на добре оформени партии и ще има достатъчен брой парламентаристи, минали вече солидна школа. Новите също са могли да извлекат ценни поуки от наблюденията на ВНС.

С други думи надявам се още от самото начало парламентарният живот да бъде по-урегулиран, отколкото, когато започнахме ние. Каква ще бъде обаче музиката, която ще ни предложи, не мога да предвидя. Бих желал какофонията да бъде по-малко."

11.X.1991 г.

[отделен лист към дневника]

Посещение на делегацията на Съвета на Европа и наблюдатели от Европейския парламент. В разговора на обяд участвуваха Луис Мария де Пог (Испания) Тим Ратбоун (Англия), Мануел Соареш Коща (Португалия), Ласло Ковач (Унгария) и др. Около мен бяха първите двама, разделени от унгар-

ците. Интересуваха се от много въпроси, проявиха приятелско разположение. Явно доволни са, че идват за втори път (не всички от тях). По-сериозна дискусия предизвика моето изказване върху нашите парадокси. Преводът от френски на английски език не беше добър, затова англичанинът се почувствува засегнат, че обвиних Европа, че с отношението си към Югославия показва слабост и връща нещата към миналото, възраждат се стари „дружби" и „неприятелства". Малките страни са разтревожени, че в случай на усложнения не ще намерят подкрепа, щом „галеното дете" дори не предизвика единодушно желание да се прекрати войната. Т. Ратбоун ми напомни, че цялата история и настояще на Европа е изпълнена с парадокси и в това е нейната прелест. Че не би могла нищо сериозно да направи без ООН. И по още един пункт – за „либерализма" – днешна Европа не знае как да го определи.

Получих неочаквано силна подкрепа от Мануел Соареш Коща, ръководител на португалската група в Европейския парламент и определен за докладчик на групата в България. Допълнително той остана назад, прегърна ме и ме целуна с думите, че рядко живеят именно такива комунисти, които да държат за Европа и да са с „европейско съзнание". Остана доволен и от обяснението – от кого е породен „страхът" сред селяните. Той е ветеринарен лекар, професор. Поиска и закона за земята.

Вечеря имахме и с втората група депутати – Патриша Ролингс (Англия), Мария Маняни Ноя (Италия), Георгиос Ромеос (Гърция), Менелаос Хадзигеоргиос (Гърция) и сътрудниците А. Роазети, Р. Ердие, Франюлиен. Тук разговорът протече поединичному – най-напред с г-жа П. Ролинс, която се оказа настъпателна срещу „комунистите" като непоправими. Реагирах и аз остро – като я попитах защо така бързо забравиха хитлеристите и за какъв смятат [Михаил] Горбачов, а у нас Ж.[елю] Желев, които въздигнаха едва ли не на пиедестал. Все са бивши комунисти, особено Ж. Желев, който няма при това заслуги за сваляне на режима. Тя се посмути и смени разговора върху Конституцията, защо не била подписана от всички. На което ѝ отговорих, че най-напред англичаните нямат и досега конституция и традицията, която спазват, не е от най-демократичните, а пък нека тя ми каже коя европейска конституция е приета с повече гласове от нашата. „А защо все пак напуснаха Парламента?" – попита. Отговорих: „От кариеризъм." П. Ролинс заяви, че е доволна от отговора. Едва след това разговорът стана нормален, дори почнахме да се смеем.

Най-важното, че се разбрахме изцяло с Г. Ромеос, председателя на групата. Говорихме на гръцки език. Той е от ПАСОК. По всички аспекти на проблемите, включително и особено по националния въпрос, се постигна пълно покритие.

Дано бъдат обективни и не се поддадат на натиска на опозицията, която ги обработва с най-нелепи твърдения, но които, изглежда, приемат. Та Ж.[елю] Желев наговори такива несъстоятелности по телевизията, че

чувствувам как се надига у мен вече омраза срещу него за това, че съзнателно тласка страната към сблъсък и ни излага и тук, и пред света с липсата на капка национално достойнство. Продава се за талер на антикомунистическите настроения в САЩ и някъде другаде.

17.X.1991 г.

[отделен лист към дневника]

Разговор с Желю Желев. Разговорът се състоя по мое искане.

1. Свикването на Народното събрание ще стане не по-рано от 4–6 ноември т. г. Не може да се свиква НС в условията на изборна кампания, макар и за кметове, и докато окончателните резултати не бъдат поединично проверени.

2. Не е очаквал, че може да се създаде такава патова ситуация, при която двете основни политически сили да бъдат поставени в зависимост от противоречивото ДПС. Съжалява безкрайно, че „Центърът“, който би следвало да играе, особено в такъв момент, ролята на буфер, на омекотяване, е пропаднал. Не може да си представи как ще се развият нещата.

3. Смята, че съществува еуфория в СДС, който е спечелил, измествайки всички останали. (На което аз добавих, че еуфория има и в БСП.) Тази еуфория пречи на елементи като Александър Йорданов, повърхностни и ограничени, да тласкат събитията към правилно и подходящо развитие.

4. Голяма грешка допусна БСП, че не се е освободила от това имущество, а сега трябва това да става чрез закон, който допълнително ще нажежи атмосферата. Неправилно БСП се поддаде на някои националистически настроения и попречи да се въведе турският език в училищата, където щеше да се намира под контрол. И сега БСП използува националистическата карта по-националистически, с което дава повод и да се проявява национализъм и от страна на ДПС, и от турците.

5. Приема, че Великото народно събрание, независимо от някои слабости, изигра своята роля. Прие конституция и редица закони, макар и със слабости. Изобщо, обръщайки се към мен, каза, че успяхме досега да изведем без открита конфронтация и сътресения страната. Това го вижда като обща заслуга и потвърди, че сме получили висока международна оценка. Дано сега, безразсъдно да не пропилеем натрупаното с толкова усилия благоприятно впечатление и по същество успех.

6. На въпроси ми може ли той да се намеси или по какъв начин бихме могли по-широко да се намесим, за да се внуши някакъв разум и разбирателство сред ръководствата на главните политически сили, за да се избегне превръщането на ДПС в регулиращ фактор на дейността на Народното събрание, той смята, че е безполезна всякаква намеса. Не може да им се въздейства, според него. Едва ли ще се намерят разумни на този етап подходи от страна на СДС, пък и на БСП.

7. Не би ли могло той да внуши на СДС – парламентарното – да създаде правителство, като включи достатъчно хора от СДС, което е отпаднало от Парламента. Разумно предложение, но още нито едните, нито другите са готови за такава работа.

8. Прие с пълно съгласие твърдението ми, че ударът, който БЗНС понася сега, може да се окаже фатален за него. Трябва да се създаде нов център от младите. Затова се иска време и освобождаване на някои робувания на схеми – либерализъм, чист социалдемократизъм и т.н. Той допълни следния аргумент – че това е желателно и това трябва да стане. На този етап не вижда как, защото много пъти е събирал ръководителите именно на „Центъра“ – и [Петър] Дертлиев, и [Александър] Каракачанов, и [Милан] Дренчев, но нищо не е постигнал – нито да изградят коалиция, нито да се разберат помежду си. Едва ли и сега те ще могат да преодолеят създадената инерция.

Накрая, той ми благодари за откровения и приятелски разговор.

9. Подхванах въпроса, че Парламентът няма интерес да усложнява с парламентарна криза, която да бъде свързана и с правителствена, при положение, че трябва да се избира и президент. Той се съгласи с мен, но заяви, че няма да допусне парламентарна криза по този повод, тъй като, ако не се състави правителство, той лично ще назначи служебно правителство. Така че, на този Парламент се осигуряват 5–6 месеца, но дали този срок ще може да бъде прескочен и какво ще даде на страната, не се наема да пророкува.

10. Ж. Желев се оплака, че националистическите тенденции и прояви на БСП дават аргументи и на крайните екстремисти в СДС, и на [Константин] Тренчев и неговата „Подкрепа“ да започнат с акции по улиците и с други непарламентарни методи за взривяват обстановката.

19.XI.1991 г. [вторник]

София. Един месец след изборите.

Почвам отново да си вземам бележки едва сега. Не защото нямах какво да отбележа, а поради липса на време. Колкото и да е странно, сега се чувствувам не по-малко заангажиран психологически, отколкото преди, без предишното напрежение, без телефони и разкарвания. И пак броя часовете, които са ми нужни.

Причината навярно е в това, че се заех да пиша, да направя книга за ВНС през погледа на неговия председател. Направих един примерен план от десетина глави и се заех да го изпълня, поставяйки си като крайна норма около стотина страници, които бих допълнил, след написването им, с още 20–30. Сега съм написал и продиктувал около 130 страници. Следвах предварителния план, но се промениха не толкова названията на главите, колкото съдържанието им. Станаха по-сляти по предмета на разглежда-

нето, може би и поради увеличението на страниците, което позволи поцялостно обхващане на отделните теми.

Искам да се освободя колкото се може по-бързо от този товар, но не виждам как. Налагат се и някои проверки в дневниците на ВНС, а аз се движа все още около бележките, които сам си водех. Но почвам да пропускам нови събития и затова откривам тази тетрадка.

Следваме с Ана, общо взето, стриктно сутринните разходки из парка и съботните и неделните излизания на Витоша.

Ще се спра на три въпроса:

1. Почнах да пиша за ВНС през погледа на неговия председател. Стигнах до там, че трябва да задълбоча персоналното присъствие на хора в изложението, за да го направя по-живо. Осигурих диктуването вкъщи, но бавно смогвам да подготвя текст и извадих тетрадките, по които съм нанасял бележки. Диктува и Ана, намира ги интересни. Дадох си сам преценка като диктувах една почти цяла тетрадка – от 1984 г. насам. Попаднах и на възродителния процес. Но се получава раздвояване, което не бива да допусна, за да не удължа много работата по книгата за ВНС.

2. Президентските избори. Оказах се въвлечен в тях най-напред от Г.[иньо] Ганев, който виждаше в избора си като депутат най-сигурния трамплин за президентския пост. И преигра, защото се самовъзвеличи и се опита да иронизира партиите. Докато бяхме още в Парламента, аз подхранвах амбициите му. При срещата, която имахме на 13 октомври, направо му казах, че противопоставянето му на партиите беше глупост. Да твърди, че като независим той отстоява принципите на личностите в политическия живот, докато партиите разчитат само на политическия цвят и едва ли не представляват отминал етап за нашата действителност, е дълбоко погрешно. Повече от всякога ни са нужни партии със свои платформи, за да възтържествува парламентарната демокрация. Дадох му да разбере, че шансовете му за президент, според мен, са проиграни, но не е изключено да се пласира като вицепрезидент. Той не ми отговори пряко, но постави своето решение в зависимост от възможността да се създаде „Център“ извън Парламента. Вече процесът бил напреднал и ако оттам се издигне неговата кандидатура, тогава ще има нужда от подкрепата на БСП. Поиска да изясня би ли бил подкрепен, и то дискретно, само ако бъде издигнат. Не вярвал на Ж.[елю] Желев. Д.[имитър] Попов е събрал много настроения срещу себе си. Нямал никакви шансове.

С Д. Попов имахме разговор още преди изборите и го доубедих да не участвува в изборите за Народно събрание, което направи (въпреки обратните внушения на Г.[иньо] Ганев). Веднага след изборите имахме среща в Министерския съвет. Тъкмо се бил видял с П.[етър] Дертлиев. Изказа ми твърдата си увереност, че ще се кандидатира за президент въпреки очакванията да бъде атакуван нечестно. Разчитал на 20% не участвували

в гласуването, на 20% от Центъра, на 30% от БСП, което създавало реални предпоставки за успех. Поиска подкрепата на БСП. Обещах му да говоря с [Александър] Лилов, което сторих, и съответно му го съобщих по телефона.

П.[етър] Дертлиев ми каза преди изборите, че е заинтересован преди всичко от утвърждаването на партията си. Да подкрепяме Д.[имитър] Попов. Ако стане нужно и нещо друго реши, ще ми каже. Състояла се е среща на Ал. Лилов и Ч.[авдар] Кюранов с него в моя кабинет [в Народното събрание], за да го убедят да се кандидатира. (Виждат в негово лице по-подходящия кандидат, при което дори и загубата има положителни страни, защото при всички случаи се пристъпва към изграждане на делови контакти с БСДП и Социалистическия интернационал.) П. Дертлиев отговорил уклончиво, но в изявление, което намери място и в пресата, той обяви, че не ще се кандидатира, но не приема и Г.[иньо] Ганев за президент – нямал необходимите качества. Бивало го за Народното събрание.

И ето Ч. Кюранов поканил на втори разговор П. Дертлиев у дома. Не можах да разбера чие точно предложение е било – негово или на Дертлиев – но последният настоял да бъде у нас. И дойдоха – на 18 ноември в 18 часа. Престояха два часа.

След което започнах да пиша, а сега дописвам на 19-и.

От страна на [Александър] Лилов, Ч.[авдар] Кюранов и от моя страна ние искахме твърдо съгласие да се издигне неговата кандидатура срещу твърд ангажимент от наша страна. Като направим това дискретно, след като бъде обявена кандидатурата му от „Центъра“. П. Дертлиев поиска две неща. Да демитологизираме Ж.[елю] Желев по няколко пункта – обкръжението му (един-двама), по националния въпрос и още каквото можем; и да помогнем за убеждаване на БЗНС и Ц.[енко] Барев да му се подкрепи кандидатурата и дори да се издигне от БЗНС. Той имал среща с Ц. Барев днес, 19-и, в 15 часа, а на 20-и заминавал за чужбина. По този начин да излезе, че не той, а други му издигат кандидатурата. Аз си предложих услугите да говоря с посланиците на Франция и Испания и с [Светослав] Шиваров. П. Дертлиев се зарадва и ми подсказа – да кажа на Св. Шиваров, че би го взел за вицепрезидент.

Тази заран имах среща с [Светослав] Шиваров. Пълно разбирателство. Отива на заседание в Постоянното присъствие на БЗНС и щял да се опита да прокара още сега решение за алтернатива на Ж. Желев, без да се сочи име, като първи етап. След това щял да проведе отделен разговор с Ц.[енко] Барев. Разчита на сериозна подкрепа, не е сигурен в един-двама, между които и В.[иктор] Вълков. Поиска да поддържаме контакт. Одобрява разговорите ми с френския и испанския посланик, особено ако приемат да говорят и те с Ц. Барев. Смята, че Ж. Желев само ни излага, че от него са недоволни дори и в САЩ (бил напуснал, когато говорил

[Джордж] Буш, а второто му посещение го принизило в очите на официалните власти). Гонел лична власт, а това, че се солидаризирал с десницата, означавало опит да се въведе еднолична диктатура, пагубна за България. Извеждането извън закона, ликвидирането на БСП е аморално и опасно за България.

С посланика на Франция срещата е насрочена за 15.20 часа утре.

3. Отклоних поканата на Ф.[рансоа] Митеран да ида в Париж на конференцията на държавните глави на франкофонските страни. Поканата получих чрез писмо на посланика на Франция от 12.XI., а в пощенската ми кутия – на 14-и. Времето бе малко, но първият ми импулс бе да не дам повод да ме включат в антуража на Ж. Желев точно в този период на активна борба за президентския пост. Ч.[авдар] Кюранов бе на обратното мнение, но аз останах на своето. Послушах го само в едно отношение – позвъних на И.[вайло] Трифонов. Той се оказа зает – затворил се да пише (предстоеше изказване на Ж. Желев). Секретарката ме попита защо го търся. Казах ѝ, че съм получил лична покана. Загатнах дали не бих могъл да ползувам самолета на президента. Не съм бил в официалната делегация, нека пътувам като частно лице. Благодарих. Веднага написах писмото отказ и го пратих на посланика още в петък.

Но написах една статия по този повод – за България като франкофонска страна. Занесох я на в-к „Дума“. Приеха я за петък, 22-и т. м.

Имах среща с проф. Тадеуш Василевски, полския посланик у нас. Той направи паралел с положението в Полша. Намира го аналогично. Президент–популист, който е станал непопулярен – [Лех] Валенса. Смята, че такава трябва да бъде съдбата и на Желю Желев, който е заложил на най-пагубната за България карта – турската. Парламент – нестабилен по различни причини. Правителство – още по-нестабилно, защото не знаят какво да правят. За него нещата у нас отиват към развръзки много по-скоро, отколкото някои очакват. Смята, че рядко България е била в такова вътрешно опасно положение. Припомни ми, че сме се срещали в Париж, че съм го водил на кино – гледали сме „Анжелик“. Покани ме на вечеря. Добави, че съм бил много популярен след посланиците. Одобрявали поведението ми.

23.XI.1991 г. [събота]

За кратко време осъществих срещите, които набелязах. За резултата ще съдим по-късно.

В сряда [20. XI.], в 15.30 часа се състоя срещата с френския посланик. Трая около час и половина. Говорихме за състоянието на Балканите и отношението на Европа; за положението на европейските сили и отношението им към България и към сегашното съотношение на силите у нас.

За Балканите позицията му е, че Бавария поощрява хърватите и активно се меси, основавайки се и на стари връзки (на моята постановка, че се сблъскват Германия и Франция с неясен изход, но който застрашава вече не само Балканите). Не опроверга за усташите, но се опасява и от сръбския национализъм. Включи и Турция. Изобщо това, което става или може да стане, е много опасно. Едва сега започнало да се осъзнава. Прие, че Ж. Желев прави „гафове". Аз му обясних същността на термина („лош, смешен театър") и му дадох пример с искането да се вкарат войски на НАТО в Югославия. Той потвърди, че това е „гаф" и добави, че отиването му [на Ж. Желев] в Кливланд е нещо аналогично. Досега не може да си го обясни – нищо международно не му е дало, макар че тук го раздухват. Но въпреки това смята, че международната му активност му помага и дава добър старт за президентството. Имаме ли възможност да го спрем? Това бе въпросът му.

Разказах му, че съм дошъл и по молба на П. Дертлиев, за да обясня неговото положение и новите усилия, които полагаме да го вкараме в играта. Остана доволен. Вижда шансове, бои се, че времето няма да стигне. Но намира, че при всички случаи това ще утвърди плуралистичния характер на нашата демокрация. Призна накрая, че усилията, които полагам, са интелектуални и вдигат авторитета на политическата борба у нас. Смутен е малко от безпардонното поведение на СДС в Парламента.

На вечерята при [Тадеуш] Василевски ми каза, че като претеглял шансовете на П. Дертлиев, смята, че не ще успее, но заслужава да се опита.

В четвъртък [21.XI.] имах нова среща с [Светослав] Шиваров. Преди това Ч.[авдар] Кюранов ми се обади, че влязъл във връзка с П. Дертлиев, който му казал, че всичко минало добре при Ц. Барев. Но се опасявал от своите хора, които даже искали да издигат кандидатурата на К.[ръстьо] Петков. Ч. Кюранов го успокоил по тази линия. От къщи с Ч. Кюранов хванахме по телефона З.[ахари] Карамфилов и [Стефан] Радославов. С тях Ч. Кюранов прави срещи. Аз пък разказах всичко дотук на С. Шиваров. Той прокарал с Ценко Барев решение да не се издига кандидатурата или поддържа Ж. Желев. Решително били и против Г.[иньо] Ганев. Действително се съгласили (Ц. Барев и той) да поддържат П. Дертлиев, но трябвало отново да прокарат решение, щом се появи кандидатурата на П. Дертлиев. П. Дертлиев не предложил Е.[лена] Кирчева, а С. Шиваров и, навярно от тактически съображения, и В.[иктор] Вълков. Разпитал С. Шиваров за самия него – активни земеделци, със семейни традиции. С него ще се работи. Уговорихме се пак да му се обадя, щом разбера докъде са стигнали социалдемократите.

С испанския посланик Хоакин Перес Гомес разговорът се състоя в четвъртък [21.XI.] Беше по-тежък, защото той, като социалист, изхождаше не само от примера с Испания (по аналогия съдеше и за нас), а и от общото отстъпление на социалдемокрацията в Европа. При това той

с основание разкритикува и нашите позиции за провала на П. Дертлиев при първото предложение [за президент] и по въпроса за имуществото. Изводът му бе, че не ни вярват на Запад, че сме се преустроили, макар да признават нашите усилия към демократизацията. Смята, че шансовете за успех на П. Дертлиев са нищожни и поради малкото време, и поради сближението между нас. А последствията за БСДП могли да бъдат унищожителни. Дадох му допълнителни аргументи, разколебах го в някои от съжденията му, дори се малко разпалих, когато му разкривах по-пълно картината на парламентарния живот у нас. Накрая, той ми даде един аргумент, че П. Дертлиев би могъл и да успее, ако Ж. Желев сбърка и вземе тъмносин за вицепрезидент. Особено ако е Хр.[истофор] Събев, за когото упорито се говори.

На вечерята в сряда у Тадеуш Василевски, отдавнашен мой познат, бяха поканени няколко католишки посланици – Франция, Белгия, Испания, папския нунций монсеньор Рици – и гръцкия посланик [Георгиос] Христоянис. Наложи се аз да произнеса тост и за Полша, и за папата. Припомних как ни беше приел, нарушавайки протокола и ми подшушна на ухото: „Ах, тези турци!“

А на снощния прием на ливанците [петък, 22.XI.] и двамата посланици ме заобиколиха любезно, но не исках там да продължавам разговора. Но Д.[имитър] Попов поиска да се срещнем и ми взе телефона да ми се обади. Повече от всякога бил „готов за непримирима борба“. А белгийският посланик поиска да му приготвя справка за българо-белгийските отношения във връзка с предстоящо посещение на белгийския министър на външните работи. Запознах го с Йордан Пеев, чийто син готви дисертация.

Приключвам на този етап мисията по изборите за президент със среща с [Светослав] Шиваров, който поиска да предам на социалдемократите да се срещнат с Ценко Барев и да не го забравят него. Предадох това и на З.[ахари] Карамфилов.

Със завръщането на П. Дертлиев нещата получиха съвършено друг обрат. Нека все пак впиша, че у дома се състоя втора среща на Ал. Лилов и Ч. Кюранов с Груди Панчев, най-близкия на П. Дертлиев, и С.[тефан] Радославов. Те дойдоха малко по-рано и аз можах да ги осведомя за досегашните разговори. Почувствувах все по-голямо разположение у Гр. Панчев. С. Радославов явно се боеше за П. Дертлиев или пък не виждаше изгода за своята партия. Ч. Кюранов ме беше предупредил, че на една от срещите си с него той предложил да се издигне друг кандидат вместо П. Дертлиев, например З. Карамфилов. А сега той се намирал в Белгия. Така че остана да дочакаме П. Дертлиев. На разговора само едно се уточни, че П. Дертлиев не се е отказвал, само дъщеря му така отговорила. Щели да му се обадят. Ана, която остана докрая на разговора, след като аз бях излязъл, ми каза, че Гр. Панчев бил уверен, че щом П. Дертлиев се върне

той ще убеди останалите. Ст. Радославов отстоявал друга теза, че трябва да се изчака, да се обмисли.

П. Дертлиев се завърна, но не се е срещнал с никого. А излезе само със съобщение, че БСДП ще огледа платформите и тогава ще се определи. Но нямало да издига кандидат. Това стана позиция и на Демократическия център. И накрая, като че ли ще поддържат Желю Желев. Какво е това – старият комплекс и страх от комунистите? Нито ние, нито те можем да се отърсим от миналото.

[Благовест] Сендов ми каза, че имал две срещи с П. Дертлиев. Взаимно се убеждавали да кандидатстват, за да увеличат броя на участващите и да разсеят гласовете. Това дошло в изгоден момент и за самия него, защото Общото събрание [на БАН] го освободило като председател. Но в последния момент, няколко часа преди приключване на регистрацията, П. Дертлиев направил изявление, че не ще се кандидатира. Какво да кажа повече? Има или няма право?

16.XII.1991 г. [понеделник]

Върви конгресът [на БСП], аз едва се повдигнах. Цяла почти седмица изкарах на легло. Грип, който като танк мина през всички етапи – хрема, и то неудържима, просто носът тече; стомашни болки по един, един и половина дни; след това в корема – също само вода. Дойде д-р [Тодор] Герасимов – има опасност от обезводняване. Предписа лекарства.

Единственото удоволствие при това общо безсилие е четенето. Греъм Грийн – „Пътуване с леля". Бях го чел на английски, но изпуснах тъкмо тънките психологически оттенъци. Рядко удоволствие. Питам се дали друг освен англичанин може да нарисува такива характери; или дали изобщо другаде има такива – и спокойни, и склонни към авантюри. И [Джон] Стайнбек. Съвършенно друг тип характери, но се радваш, че ги има още. Отклони ме от ежедневието. А то напира.

Заболя и Ана, малко по-леко. Никой не идва. Не само поради болестите. Ние сами се изолирваме. Вярно е, че имам нужда от време за това, което пиша. Напредвам не с темпото, което исках, но пак достатъчно бързо. Над 150 страници без приложения, без да съм хвърлил поглед на дневниците. Не го правя нарочно, да останат по-непосредствени впечатления и факти. Да не придобие характер на трактат. Да остане един градивен елемент към някоя история на ВНС, ако се намери желаещ да предприеме такова дело.

19.XII.1991 г. [четвъртък]

За конгреса получих информация от Ч.[авдар] Кюранов, който в продължение на повече от два часа ми разказа какво са очаквали, какво е

станало. В началото никак не са били уверени, че ще имат дори частичен успех, защото съставът е бил манипулиран – делегатите се подбирали с указания за [Александър] Лилов. Масата е била партийният кадър, и то подбиран специално, както и за партийната конференция. Въпреки това благодарение на силните и емоционални изказвания на реформаторската група се получил търсеният ефект – да се разбере, че се касае за нова линия, за политическа алтернатива на това, което се представя досега за единствено възможно решение. Този политически разговор принудил Ал. Лилов да отстъпи – макар и да обявил оставка, той не би я реализирал или най-малкото е щял театрално да напусне. По убеждение Ч. Кюранов смята, че Ал. Лилов съвършено егоистично е защитавал себе си и вилата си. Не си давал сметка, че вилата пак ще се вземе и че има реална опасност да се забрани партията и затова отсега трябва да се подготви название и платформа, зад които да се приютят партийните членове. Платформата им е добра, четох я. По-добра е от тази на Ал. Лилов между другото и за това, че е освободена от многото наукообразна логорея. Ана му доказа, анализирайки гласовете, които са подадени за Ал. Лилов, че той е претърпял поражение; че повече от половината не са гласували за него, т. е. партията вече се е разделила с него. Чавдар, пък и аз, не сме толкова оптимисти, защото моментът все още не е за разделяне, а който пръв посегне на единството, ще понесе удар и ще поеме голяма отговорност. Има възможност още да се мисли, но независимо от това решението на реформаторската група е да се обособи парламентарна група от БСП.

Красимир Премянов смята обратното, че конгресът е бил манипулиран от Ч. Кюранов и [Александър] Томов; че вместо да се занимават с въпросите на момента – как да се изработи глобална тактика по всички проблеми – плъзнали се по лични проблеми и борба за власт. За Жан Виденов – и в двата случая го приемат като временно преходно решение, което на този етап да не допусне разпадане на партията.

Казах на Чавдар, че Ал. Лилов се е възползувал от идеята, която му подсказах – да раздели ръководството, като повери цялата организационно-политическа работа на нов млад човек, а остави за себе си разработването на стратегията на партията. Това казах на Лилов, когато се срещнах с него, за да го убедя да си подаде оставката. [Андрей] Луканов знае за тази среща, но кой знае защо не е споменал на Ч. Кюранов за разговора.

23.XII.1991 г. [понеделник]

Чавдар [Кюранов] поиска да продължа контактите и разговорите си с [Светослав] Шиваров. Повиках го и имахме много сериозен разговор. Земеделците отдолу искат сътрудничество само с БСП, не вярват на крайните и на младите. Св. Шиваров посетил Ж. Желев, поискал да се отмени решението за БЗНС, давайки и съответните документи. Ж. Желев проя-

вил колебание, но нищо не сторил, подписал закона. Което е достатъчно основание за Св. Шиваров да поиска от Управителния съвет да ревизира поддръжката си на президента. И той съжалява за П. Дертлиев, но заключи философски: „Това са били и са нашите социалдемократи.“ Даде ми и в-к „Земеделско знаме“ с неговото писмо до Ж. Желев и оформената първа страница с материали срещу приетия закон за имуществата.

Днес посетих Жан Виденов. Безкрайно любезен, бих добавил сърдечен – прегърнахме се, защото той знае, че искрено го оцених и го обичам. Говорихме за тежкото положение на партията и на страната, за липсата на „передышка“ за него. Реформаторите излязоха с балансирана позиция, но от него само искат, а не му дават ръка. Той сам трябва да измъква партията, и то с хората „съмишленици“, без участието на тези, които предлагат новото „Обединение“. Дали ще бъдат достатъчно тактични да не взривят партията? Говорихме за индивидуален подход, той сам разбира това, защото не слага на една дъска Ч.[авдар] Кюранов и Р.[осен] Карадимов например. Разкрих му възможностите с БЗНС, което създава реални предпоставки за преодоляване на изолацията и за двете партии. Жан Виденов показа рядка за неговата възраст политическа зрялост и обиграност. От сърце му пожелах успех!

В СИБАЛ – уредих плащането на диктовките и другата работа около AIESEE. Подготвих за изпращане научното съобщение за Солун – едва днес го намерих.

Успяхме да продължим с още един месец престоя на [Шабан] Чолаку.

Ники дойде от „карнавал“ в детската градина, облечен като принц, с Аги като Червената шапчица. Безкрайно щастлив от елхата, която Анти му нагласи.

24.XII.1991 г. [вторник]

Потеглихме за Велинград. Ники е безкрайно щастлив, силно впечатлен от предишното си стоене. Този път взехме и шейната му, макар че има в станцията. Оказахме се едни от първите. Направиха елха, но нямаше Бъдни вечер. Тук се празнува Нова година. Пък и нямаше хора – не повече от 4–5 маси.

25–27.XII.1991 г. [сряда–петък]

Сутрин разходка по снега и с шейната. Малко бързо усвои техниката, но е много предпазлив; 10–15 минути басейн – там наистина лудува. Обяд – храни се с апетит, опитва каквото му се даде, не се заинатява. Почивка. Разходка из града. Вечеря.

Увеличиха се почиващите. Преобладават сините – не знаят как да ни гледат. Има и няколко двойки от Народното събрание. Все служители. Почти през цялото време в тези почивни станции сме се чувствували аутсайдери – и при предишния, и при сегашния режим. Това сме си. Не сме се въртели около никого, самозадоволявали сме се, а често прибягваха към нас някои, които също не са се чувствували удобно или пък от любопитство.

Говорят за досиета – представям си колко е надуто моето досие – като казвам колко пъти са ме захващали яко и е трябвало да се защитавам. А [съдебното] известие, което получих и сметнах, че се касае за делото, което заведох срещу в-к „Демокрация“, се оказа съвършено друго – смяна на името на Българо-гръцкото дружество. Адвокатът [Енчо] Комитов обеща да провери какво е станало с моя иск.

28.XII.1991 г. [събота]

Днес слязохме в града, отбихме се в Общинския съвет на БСП. Дойдоха и Иван Генов, и местният депутат Иван Иванов. Разговаряхме за положението. Най-страшното е смяната на имената (а не възстановяването), осъществявани от дошли наистина „емисари“ турци от Кърджали, които действуват като военно организирана организация в турските села, а тук са се разположили в помашките. И преди турските ги карат да учат турски и да се записват като турци. Помаците в града поне засега не се връщат назад.

Иван Генов ни посети с жена си в станцията. Продължителен разговор имахме за конгреса на БСП. Според него манипулацията е била дело на радикалната група, но същевременно изтъкна, че желанието на [Александър] Лилов, с когото лично говорил, било да нанесе съкрушително поражение на противопоставящата се политическа линия. Затова искал да бъде преизбран. Състоянието на равновесие, създадено с избора на Жан Виденов, трябвало да се запази. Ако ли не, БСП може да иде към провал. Смята, че вътрешната борба сред СДС не ни позволява тъкмо сега да се разцепваме. Очаква падане на правителството поради вътрешни противоречия и трудна победа, но все пак победа на [Желю] Желев.

31.XII.1991 г. [вторник]

Пристигна Филип Димитров. Поздравихме се, отби се и след вечерята. Бе се обособил в отделна стая, но почти нямаше други министри или не ги познавам. Придружаваше го сценаристът или кинорежисьорът Е.[вгени] Михайлов от касетата за „танковете“. А преди него бе пристигнал [Стефан] Тафров, сега зам.-министър на външните работи. Та на такова ниво се събраха десетина души.

1992 г.

7.I.1992 г. [вторник]

Секретарката на Ивайло Трифонов е настроена срещу Ж.[елю] Желев. Правел гафове, прогонвал верните си хора, поддал се на натиска на крайните. И за Блага Димитрова – това не било негов избор. Аз не се съгласих с последния пункт, защото мисля, че той не иска да дели властта с политическо лице.

Ст.[ефан] Савов също се прояви – по повод на едно предаване на „Ку-ку", лъжлива тревога, че избухнал „Козлодуй" [АЕЦ]. Отишъл в телевизията и поискал да се спре предаването. И специално се възмутил от твърденията, че първа сила била телевизията и изпълнителната власт. Напомни много категорично, че първата власт е Парламентът – без никакво колебание – дори определено и срещу правителството, и срещу президентската власт. Изглежда, че се извършва вътрешно разслоение, но въпросът е къде и кога ще се пропука.

Дали ще успеят да прокарат такива закони, с които да хвърлят страната в социални сътресения, за да обвинят социалистите и хвърлят страната в междуособици или ще се постараят да задържат властта по пътя на компромисите с други сили? Ще идат ли предварително на коалиционно правителство с останалите извън Парламента или, обхванати от нетърпение и самовлюбеност, ще я карат както досега „ва банк"?

Сложна обстановка, която изисква голяма маневреност и от наша страна.

Пиша още под настроението във Велинград – макар че по-скоро, връщайки се в София – предизборното напрежение ни се предаде. Затова съвсем бегло ще отбележа някои впечатления, колкото да ги маркирам.

Нова година посрещнахме с голямо вълнение – имам предвид Ники, който очакваше с напрежение Дядо Мраз, подаръците и стихотворението. Този път беше на висота с „Копче, копче..." И последните дни изкарахме весело – и тримата, и в разговори с други присъстващи. Постепенно хората се отпуснаха. Може би и ние им вдигнахме известна увереност. Но работещите в държавни учреждения бяха притеснени от очаквани съкращения и побързаха да се приберат.

Първите два дни след завръщането ни – събота, неделя, та и понеделник – минаха в четене на вестници, преглед на кореспонденция, отговори.

16.I.1992 г. [четвъртък]

Под знака на големия успех! Желю Желев не можа да мине още на първия тур. Видях наистина съкрушени физиономии по телевизията, включително и на [Иван] Гарелов. Не можеха да намерят думи за отреагиране, включително и толкова приспособяващият се Ив. Гарелов. Наистина ли са така затънали, че са загубили всяка възможност на обективна реакция?

Интересно, че човек би очаквал от журналистите да бъдат „надпартийни", защото от тях се очаква преди всичко да дадат информация, която позволява да се скрият поне зад външна не заангажираност. В това отношение къде по-зависими са научните работници, защото от тях се иска да обосноват позиция или да се откажат от нея. Но изглежда, че натискът и опитомяването е било толкова силно сред участниците в средствата за масова информация, че двегодишният период от 1989 г. се оказа недостатъчен да се освободят от създадения стереотип и те веднага се приласкаха към новата, не по-малко тоталитарна власт. Удобно им е.

Жалко, че отново се поляризира обществото и това започва от позицията на СДС. Ал.[ександър] Йорданов обяви, че битката се води между „демокрация или комунизъм". Същото повтори и Желю Желев. А Стоян Ганев от далечна Германия обяви, че комунизмът е отстранен на 13 октомври [избори за XXXVI ОНС]. Ставаме смешни на Запад. Комунизмът е отстранен във всички бивши социалистически страни; разгромени са и партиите им; а вече борбата за ежедневието поражда стачки, остро недоволство, падат правителства. Ние все още правим изключение, както и Сърбия. Нашите се оплюват (самооплюват) пред Запада с най-глупави твърдения, включително и за „геноцид", и се учудват, че не им вярват вече. Една трета трайно поддържа социалистическата партия, тя е и най-силната. Това означава, че тя има дълбоки корени, щом дори променената обстановка извън нас не е в състояние да промени настроенията на хората. А в Сърбия, където комунистите са на власт, Европейската общност явно я толерира, докато уреди своите проблеми, за да се създаде голяма Сърбия. На какво разчита България? Щом не може да отстои дори една единна национална позиция по международните и вътрешните аспекти на националния въпрос? Със заплахата на „комунизма" дивиденти вече навън не се печелят. Търси се стабилност. А във вътрешен план спокойствие не се установява по този начин.

Показа го между другото и раздвижването на пенсионерите (включително и интересната статия на [Румен] Димитров във в-к „24 часа" за етиката на снимащия Е.[вгени] Михайлов), което принуди и правителството

да се замисли за социалното положение на хората. Както и достойното държане по телевизията и даденият отпор да бъдат манипулирани – на К.[ръстьо] Петков за стачката, на А.[танас] Семерджиев по досиетата, на [Христо] Смоленов по изборите за президент на втория тур.

Изникна отново и въпросът за касетата, с която бе обвинен П.[етър] Младенов за „танковете“, поставен във в-к „Постфактум“. И освобождаването на Виза Недялкова, и то от Чавдар Киселинчев (какъв удар за баща му, който между другото получи инфаркт и почина именно в разправия с този си син). Тази тема отново стана злободневна и може да получи развитие, ако най-после се намеси самият П. Младенов. Досега всъщност той държеше вързани устата и действията на хората, които искаха истината, със своята оставка (обяснена от Желю Желев дори като признание за вина) и със своето мълчание след това.

Вчера [15.I., сряда] бях при Г.[иньо] Ганев. Обадих му се аз, той ме покани на обяд. Аз имах към него два въпроса – 1. Да го убедя да подпише и привлече няколко безпартийни в Комисията за паметниците; 2. Да ми даде текст от няколко страници за политическите споразумения, президентския институт и ВНС.

Разговора започнахме от последната ни среща в Парламента, когато той свърза издигането на своята кандидатура за президент със създаването на „Център“. Същевременно той поиска от мен предварително да подготвя терена за подкрепа от БСП, но приглушено, а не манифестирано. Поиска да говоря с Ал.[ександър] Лилов. На въпроса ми дали е готов да се кандидатира за вицепрезидент, евентуално и при Ж. Желев, той не ми отговори директно. Сега започнах разговора, като му припомних предишния. Той ми отговори, че рано разбрал, след неуспеха да се изгради „Център“, че крайно десните ще водят отчаяна борба и затова решил, въпреки срещата с Ал. Лилов, да не се излага на втори удар. Тази партия (на път да се оформи – Ст.[ефан] Савов, Ф.[илип] Димитров, Ал.[ександър] Йорданов) ще върши законен произвол и на този етап е готова да мине през трупове, за да запази властта. Ж.[елю] Желев им се подчинил. За това Г. Ганев не пожелал да иде при него, макар че бил канен, но изглежда, че и Ж. Желев накрая се поддал на другия натиск и приел Бл.[ага] Димитрова. Търсен бил Г. Ганев и от Жорж Ганчев, който се бил съгласил да му стане вицепрезидент, и също от Д.[имитър] Попов. Но той залага на бъдещето. И разговорът мина към разкриващите се възможности и очертаващите се варианти – Отечествена партия, Нова партия, парламентарна криза.

Накрая му обещах съдействие по някои въпроси – тома „Македония“ и т.н., а той от своя страна отговори положително на моите въпроси.

Среща с К.[расимир] Премянов относно бъдещото развитие на политическата обстановка и мястото в нея на хора като [Благовест] Сендов и [Гиньо] Ганев. Запозна ме с посещението в Гърция – излизат вече на

международната арена, нещо, което предишното ръководство [на БСП] се стесняваше да прави.

От в-к „Дума“ ми искат статии.

Съобщиха ми, че Вяра Мутафчиева щяла да се кандидатира за директор на Института за балканистика. Очаквайки, че аз ще реагирам, за да попреча. Всъщност към нея съм нямал никакво негативно отношение освен в един случай, когато подбра някои от младите и започна да влияе на лабилната [Румяна] Михнева. Исках да предпазя Румяна [Михнева] от настроения срещу самата нея, защото бяха започнали доста остри борби между членовете на културната секция, както и сред тези на средновековната. Та имах един остър разговор с Вяра [Мутафчиева], още си го спомням, в МВнР. Не знам защо или може би знам достатъчно добре, как тя поде цяла кампания срещу мен, провеждана с рядко постоянство. Струва ми се, че се озлоби още повече, защото не ѝ обръщах внимание и с нищо не ѝ дадох коз, за да оправдае тези си нападки. Та още по-малко сега бих се намесил. Нека стане директор, само да отстоява и развива института.

17.I.1992 г. [петък]

Сутринта – в болницата. Силни болки на Ана в гърба я принуждават да потърси помощта на лекарства и физиотерапия.

След обяд – план-конспект за статия за Народния съд. Приех да напиша за в-к „Дума“. Но се колебая…

Вечерта – диспут между Ж.[елю] Желев и В.[елко] Вълканов. Мина успешно. Помогна на Велко неговата безцеремонност, на която Ж. Желев не отговори, но се опита да я парира. Явно се беше подготвил за разговор със задаване на въпроси, което пък В. Вълканов успешно провали. Много може да се пише за този диспут, за първи път у нас. Остава обаче открит въпросът – коя от двете партии е изчерпала възможностите си – СДС или БСП? И за кого ще гласуват тия, които са поддържали Ж.[орж] Ганчев?

18–25.I.1992 г. [събота–събота]

В Париж. ЮНЕСКО – заседание на Бюрото на Международния комитет за „История на човечеството“. И в Тионвил (в Лорейн).

Пътувах с „Air France“, поставиха ме на почетно място. Прочетох вестниците – „International Herald Tribune“, „Monde“, „Libération“. В центъра – Алжир, армията в бившия СССР, [Джордж] Буш. Разбира се и други новини.

1. Общественото мнение е разделено по отношение на Алжир. Повечето отхвърлят обозначението „държавен преврат“ и оправдават промя-

ната отгоре като опит да се спре настъплението на ислямския фундаментализъм. Но не са малко историците, които се боят от превръщането им в жертви и засилване на влиянието им. По-добре би било да се продължи демократизацията, въпреки известни опасности, които в ранен етап биха се преодоляли по-лесно. Алжир, разбира се, е важен и за Европа, защото едно изпадане от процеса на демократизация, но със запазване на лаическия характер на тази страна, може да повлияе и на Мароко и на Тунис, и да обхване по-голямата част от Източното Средиземноморие в ислямския ренесанс, с открит натиск и проникване в европейския континент. Най-напред на Балканите, в самата Франция – където има 2 милиона от Магреба плюс турци и т.н.

2. [Джордж] Буш – влиянието му спада; ревизират се оценките за войната в Персийския залив: за необходимостта – Саудитска Арабия не е била застрашена, за резултатите и воденето ѝ. Търси изход в икономиката.

3. Съветската армия – не е ясно какво иска Западът. Но дава ухо на заплахите от една поголовна акция на армията, която може да възроди гражданската война в широк мащаб.

Прегледах току-що писаното преди заминаването [за Париж]. Пропуснал съм да отбележа, че преди да замина имах среща с [Йордан] Малиновски, сегашния председател на БАН. Бяхме се договорили да се видим, между другото и да приеме Яшар Юджел, който обаче се сблъскал с колата си в камион и се отървал с леко раздрусване, но не успял да се добере до Истанбул и отложи идването си за м. февруари. С Й. Малиновски говорихме за закона за БАН, за Общото събрание, за съкращенията. Показа трезви разсъждения. Нарече тия от Общото събрание „хунвейбини“. Оплакал се пред Ал.[ександър] Йорданов. Изключва връщането на закона, защото само той е сега опората на БАН. Вярва ни на мен и Ана. Спомня си нашето отношение към нахлуването в Чехословакия – напълно отрицателно. Иска съдействие.

Видях се и с [Иван] Божилов – секретаря сега на БАН. Внимателен, но не съм убеден, че има административни качества. Жена му сега е научен секретар на нашия Институт [по балканистика].

Продължителен разговор с [Марин] Калонкин. Свикахме и малко заседание, за да се включим вече в акция. Предложих да се направи нещо в Пловдив около [паметника] „Альоша“. Обещаха с ентусиазъм да се заемат.

19.I.1992 г. [неделя]

Говорихме с Ев.[гени] Кирилов. Крайно недоволен от развитието на нещата във фондацията [„Св. св. Кирил и Методий“] – и от вътрешни-

те борби, и от едностранна насоченост. Радва се на избора на [Фишер] Апелт, но са му ограничили правата на президент.

ЮНЕСКО продължава с финансовите си затруднения. Безпокои го състоянието на МВнР.

Гласувах рано в посолството [в Париж]. Поискаха да им говоря за диспута по телевизията. Макар и внимателно – за общото положително отражение в страната и извън нея – не скрих, че Желю [Желев] загуби. Малко агресивно една от жените прие обясненията ми, макар че бях умерен, но без да крия симпатиите си и това, че гласувах за Велко [Вълканов]: „Българите били искали да бъде избран Ж.[ельо] Желев, разчитал много на турците в Турция". Била от местните българи, живееща във Франция. Отговорих ѝ ясно и недвусмислено какво означава това в перспектива за всички и за самия Ж. Желев. Тогава ми се обади още един Желев, от Варна, пак от тукашните, чиито роднини от Варна били комунисти (пострадали с [Петър] Бранчев), а децата им са от СДС. Беше умерен и приятно разположен за разговор. Но мястото не беше подходящо. Очакват около 800 души.

На обяд бях поканен от [Елени] Арвайлер и Жак, току-що завърнала се от САЩ (Дъмбъртън Оукс) – за 3 месеца. Няколко въпроса ми постави. Да участвувам в „История на Европа" – ЮНЕСКО подготвя нов проект, с който е натоварена тя и [Александър] Чубарян. И другите въпроси – пряко свързани с политиката. Има ли перспектива за запазване на социалните достижения в този процес на реставрация. Смятат, че в света настъплението на десните сили е поголовно и неудържимо. Съмняват се какъв ще бъде изходът за самата Франция. Затова се питат накъде ще натежи Източна Европа – в полза на социалната демокрация или на дясната диктатура. Какво остава за левицата, която хората си спомнят и може да служи като антитеза на победоносно шествуващата десница, която в скоро време ще залее Европа (неизбежно!). И тук отговорът е ясен – социалните проблеми и аспекти на развитието. Какво ни очаква нас, бившите социалистически страни? Различно от СССР. Ние все пак ще се оправим, макар и трудно, с неясен политически изход, демократична диктатура, но навярно ще излезем от кризата. Но е непредсказуемо за Русия и другите държави от СССР, ако социалните сътресения започнат. Е. Арвайлер обаче смята, че Русия ще ни изпревари, защото единствена разполага с възможности за шантаж, и то само сега, няколко години още, с атомното оръжие. Затова Западът ще помогне само на тях, не на нас.

За македонския въпрос – излишно е да се спирам на него. Изходът, според Е. Арвайлер, е във федерация, в която да влязат най-напред Гърция, България, Македония и накрая Турция.

Вечерта – среща с [Жорж] Кастелан. Уговорихме се да проведем Бюрото на AIESEE [Международна асоциация за изследване на Югоизточна

Европа] в Париж, евентуално през м. април. Съгласен е да поеме, макар и минимални разходи.

20–22.I.1992 г. [понеделник–сряда]

Заседание на Бюрото на Световната история. Добре подготвено от Дел Корал, достойна заместничка на [Селия] Захер.

Иба дер Тиам ме попита дали [Михаил] Горбачов не е бил внедрен агент на Запада. Страшно става за африканските страни. След пълния крах на западните планове за възстановяване на икономиката, сега, в обстановката на завой, натискът на десните режими се усилва и това могло да доведе до разгръщане на реакционни бунтове, диктатури и т.н.

Приехме разгърнат план за близките години.

23–24.I.1992 г. [четвъртък–петък]

В Тионвил. Евгени [Кирилов] беше така любезен, че ми даде кола до този град. Чудесно посрещане от кмета и местните власти. Разбрахме се за сътрудничеството. Има перспективи. Успели са да пробият – ще успеят ли да се задържат?

На връщане преспах у Е. Кирилов и заранта рано отлетях.

Имах среща и с посланика [Симеон] Ангелов. Любезен разговор без Зина [Маркова].

В самолета бяхме със Светлин Русев. Направи хубава изложба. Говорихме откровено – наясно по оценките на хората, съвпаднаха ни мненията.

27–29.I.1992 г. [понеделник–сряда]

Писма до Атина и Букурещ за Бюрото на AIESEE и за предстоящите срещи. Уговорих Сергей Русев да поеме мястото на Живко [Кабадаиев].

30.I.1992 г. [четвъртък]

В Пловдив на пресконференция за „Альоша“. Среща с кмета [Гарабед] Томасян преди това. Изглежда, не е бил предупреден, че ще го търся, но беше любезен. Добре подготвен, за да снеме от себе си всякаква отговорност: „Виновен е законът, че не е дал права на кмета, а на народните съвети“. Обърнах му внимание, че референдумът само ще изостри обстановката в Пловдив, без да снеме отговорността от местните власти. А тя е тежка и политическа, защото неизбежно ще засегне и Русия. За референдума се съгласи; по втория въпрос – смята че е била направена психологическа грешка, като е замесена Русия. Докога ще ни се бърка? Заради тях – руснаците – толкова жертви има и у нас.

Самата пресконференция бе подготвена много добре от местните хора. С разумен и добре обмислен доклад и апел. Против референдума (зарадвах се, че съвпаднаха позициите ни). Говорителят на кмета зададе въпроси, аз застъпих становището, че и кметът не поддържа референдум. Опита се да ми възрази, но му припомних как е утвърден дневният ред на Общинския съвет от кмета – на последно място въпросът за референдума – т. е. още с вот могат да решат да се унищожи с 40 гласа от 65, с които разполага СДС.

Изказах се, като направих сравнение със Съединението – единственият успешен акт на България, но обмислен и проведен тактически, без въстание. С оглед на международната и регионалната обстановка. А ние се намираме в още по-сложно положение. След като паметникът е признат международно и е художествено произведение, то махането му е изцяло политически акт. И независимо от волята ни ще се наредим до Унгария, ЧССР, където е имало съветски войски. Как да не се засегнат… И в този дух.

1.II.1992 г. [събота]

Мая ни каза по телефона, че остава в САЩ за още няколко години. В един от най-престижните университети. Аз одобрих решението ѝ. Ана си поплака. Цялата вечер беше разстроена. И на мен ми е мъчно, но…

На 30.I. Елка я избраха за ст. н. с. Изпревари моратoриума. От редуцирания Научен съвет от 16 гласа (отсъства Ч.[авдар] Кюранов) – 13 „за“, 2 „бели“. Отличен резултат. Вечерта дойдоха хората от Института ѝ. Между тях и Атанас Тотев – 86-годишен. Спомнихме си с удоволствие минали случки и пътуването до САЩ. Той ми е благодарен, че го включих в групата, която постави началото на редовните размени между български и американски учени. Порази ме неговата жизненост, на 86 години, а се качи почти на един дъх до тавана. А още кара и ски!

Подготвихме с Василка [Тъпкова] отчета за AIESEE и набелязахме Националния комитет по балканистика.

4.II.1992 г. [вторник]

В новите помещения на БСП. Изпратиха и на мен текст за обсъждане на резултатите от избора за президент и за политическата обстановка. Прочетох внимателно текста и си приготвих бележки, по които се изказах. Ръководител на групата е мъжът на Нора [Ананиева] – проф. [Димитър] Ананиев. Присъствуваха Жан Виденов, [Александър] Лилов, Нора, [Андрей] Луканов, М.[ихаил] Савов, Ат.[анас] Ганев, Ст.[ою] Дулев, П.[етър] Балабанов, В.[асил] Иванов. Отбелязвам главно тези, които се изказаха.

Стана така, че пръв взех думата (бележките съм ги запазил за справка). Изразих несъгласие, че предстои дълбока конфронтация между президента и СДС (д), като че ли тепърва ще се установява тоталитарен режим, но, макар и с резерва, не изключват варианта – умерен, обединителен, т. е. възможен път на опитомяване, компромиси, консенсус. Изказах се, че тоталитарният режим е установен; че задачата, поставена пред Ф.[илип] Димитров, не е прокарване на реформата, което изисква поне по основните проблеми национално съгласие, а „смяна на системата" в няколко месеца. Това включва не само реституция и репресивни мерки от общ характер, но и задушаване и обявяване извън закона на БСП. „Опитомяването", казано фигуративно, е илюзия. Освен това се изказах категорично против в такъв момент да предприемаме повсеместна дискусия за пълна идейна промяна. Нас ни е нужна прагматична платформа по големите насъщни проблеми и ясно отношение, и то не какво да е, а настъпателно в парламентарната зала и изобщо към Парламента, към Министерския съвет, т. е. към правителствените решения, към президента. Да смятаме отсега, че влизаме в предизборна борба, а не да чакаме да се открие парламентарна криза. Обявих се и против смяната на името на партията – за социалдемокрация на дело, а не на думи. Още повече, че единна социалдемократическа платформа няма. Поздравих Велко Вълканов с успеха, за което той лично допринесе изключително много. Съгласих се да продължа да остана в Комитета за правата на човека – той ще му стане председател.

На тази среща и Жан Виденов, и Васил Иванов, и други ме поздравиха за Пловдив.

5.II.1992 г. [сряда]

На тържество – изложба и възпоменателно събрание, организирано по случай една година от смъртта на Светомир Иванчев. Мило и хубаво протече – от приятели, почитатели и ученици на Светомир. Беше на моменти трогателно. Сам си е организирал и архива. Откраднали са му няколко тома, които дал на подвързия. Развълнувах се. Вечерта не спах добре.

6.II.1992 г. [четвъртък]

Погребение на акад. Христо Христов. Само преди няколко дена го видях. Видя ми се отпаднал. Бил с Мито [Исусов], разделили се, легнал и го намерили на сутринта издъхнал. Оказа се по-млад, отколкото мислех – роден е през януари 1915 г., а ми беше оставил впечатление, че е с 4–5 години по-стар. Останаха 4 души (без [Христо] Данов) от по-големите – Й.[оно] Митев, В.[еселин] Хаджиниколов, Д.[имитър] Ангелов, след кое-

то съм аз. Изключвам Д.[имитър] Косев и В.[ладимир] Топенчаров – те може и да ни преживеят. Бяха историците – поговорихме за обстановката, която се създава в БАН.

7.II.1992 г. [петък]

Сутринта се разходихме с Ана в парка. Напоследък имах тежести в сърдечната област, наложи се, след като се разходих, да глътна антистенокардин. Ана ми се кара, че не съм ѝ казвал и не вземам предпазни мерки. Мисля си вече за края, искам да довърша книгата за ВНС и да направя нещо с толкова многочисления материал за Гърция. Това ми създава допълнително напрежение и припряност.

Дойде Максим Младенов. Говорихме за Института [по балканистика] и за БАН. Според него в Института е спокойно, защото нямало досега нарушения при издигане на кадрите. Единственият случай, който се представя за жертва, е Боян Бешевлиев, но той е бил достатъчно облагодетелствуван, според него включително и от мен, заради баща му. Бил е Хердеровски стипендиант във Виена – пуснал съм го аз – но пак няма кандидатска дисертация. А монография още по-малко, защото книгата му (аз не знаех, че е публикувал) била колективно дело и съдържала само карти. Спомних си този труд, хвърлил е усилия да събере карти, но имаше непълноти и му бе върнат за доработка, докато още бях директор.

За БАН, комисията за устава, на която той е ако не председател, то един от ръководителите, привършва своята работа. Академиците и членкореспондентите остават като обособено тяло, дори с допълнителни права. Най-крайни били физиците, и то най-ниско хабилитираните и не хабилитираните. Отегчително „критични“. За нашия Институт е имало отрицателни изказвания.

За директор на Института иска само вътрешен човек от Института. Себе си не вижда, бои се от инфаркт.

Не мога да слушам радиото с Народното събрание. Отново напрежение и с реституцията (засяга, изглежда, и СИБАЛ), и с измененията на закона за земята. Ще се създаде, изглежда, социално напрежение, и то изкуствено, с открити сблъсъци. Особено на село, но и в града. Реставрация се търси, и то реална, а не обезщетение, каквато не е имало и във Франция след Френската революция, а и в нито една от източноевропейските страни, които са с години по-напред от нас. Нарочно ли се прави това, искат ли да провокират насилие, както стана с опожаряването на Партийния дом, та да разгърнат отново „диктатура“, дори монархическа? Просто не ми се вярва, но все повече факти се трупат, за да ме убедят в противното – че за да се задържат на власт, новите властници търсят тоталитарния спасителен режим. Само чрез него могат да протрахират стоенето си начело на държавата. Парла-

ментарната демокрация крие рискове, в това число напълно реални и за тях, защото много бързо изчерпаха моралния си кредит.

9.II.1992 г. [неделя]

Въпреки мъглата пак излязохме в планината. Но тази мъгла не се отрази на Ана. Дишаше дори по-леко. Отразяваше ни се на движението. Бяхме се навлекли, защото студът вече си беше избрал чувствителните места у двамата – при Ана гърба, при мен рамото. Болки, които ни пречат да спим. Терапията облекчава, но не лекува. Топлота само спасява. Но затова пък, когато излезем допълнително навлечени, леките стръмнини ни се струват баири.

Спомних си, когато [Минчо] Кондарев (член-кореспондентът, който създаде десертно грозде без семки и орехи колкото малки ябълки) ми казваше: „Сега съм на 89 години, на ден извървявам без спиране и 15 километра, но щом видя нанагорнище тръгвам назад по нанадолнището." Та думата ми е за старостта. Кога човек е стар – когато сам се обяви и се почувствува такъв или чака другите да му го кажат? Ставаме и леко „зомбита", но още се крепим. Дали само защото сме двама и се обичаме и всеки мисли повече за другия, отколкото за себе си? Дано не ни се случва да останем сами… Най-добре да не мислим.

10.II.1992 г. [понеделник]

Свободното време в събота и неделя използувах за написване на материал за в-к „Дума", посветен на Народния съд. Построих го малко поиначе, защото непосредствено участие и впечатления от Народния съд нямам. Това, което знам, е от бащата на Ана [Върбан Ангелов] и от бай Георги Станкулов, а него не мога да напиша – това е един аспект от цялата ни политика спрямо знаещите и можещите кадри и недоверие към интелигенцията от полуинтелигенцията, включително и партийна.

Утре чакам Мила Манова от редакцията, за да ѝ го предам. Очаквам реакцията ѝ.

Дойде Дженгиз Хаков. Донесе две страници текст за това, което съм правил в защита на турците – научни работници и преди, и по време на възродителния процес. Иска по този начин да ми се отблагодари. Атаките срещу мен продължават този път по линия на СИБАЛ и във връзка с приетия закон за реституция.

11.II.1992 г. [вторник]

Дойде Мила Манова. Тя очакваше, че ще пишем. Аз ѝ дадох готов текст, който тя изцяло прие. Направи само две добавки – срещу [Марга-

рита] Михнева, която сравнява нашия съд с Нюренбергския. Аз го отбелязах, че у нас и другаде си има своите престъпници, но тя подсили израза, упоменавайки нейното име. И когато говоря за ревизия по съдебен ред на неправомерни присъди, тя също подсили, че е в интерес на самите неправилно осъдени да не бъдат смесвани с убийци.

Затова пък ни остана време и побъбрихме. При нея е ходил човек на [Желю] Желев да се оплаква за командировъчното на жена му. В случая важното е, че той представил Ж. Желев като човек против крайностите, в това число и против десните в СДС, че бил центрист, че не бил съгласен с реституцията в този ѝ вид, че можел да върне закона и т.н. Въпросът е дали ще го направи? Или на четири очи се показва демократизъм, а на практика се покланя пред крайните. Колко време ще му се вярва като на лъжливото овчарче? Има ли още кредит, ще съумее ли да го възстанови?

С [Стефан] Продев държат на Жан Виденов и са против безцелното занимаване на обществото с проблемите на партията. Изцяло подкрепих – казах ѝ за собствената ми позиция. Била е в Гърция с Иван Балабанов, неин съпруг. Били са и при мен.

12.II.1992 г. [сряда]

Среща със [Захари] Захариев за Славянския университет – за отношенията с AIESEE и СИБАЛ; за помещения. Очертават се добри възможности за сътрудничество чрез преодоляване на геополитическия подход и поставяне на ударението на културните аспекти и това, което сближава. Възможна е помощ и за помещенията от негова страна за СИБАЛ.

Научен съвет в Института за балканистика. Избори – всеки глас е нужен при тази грипна епидемия. Поговорихме за Асоциацията, за бъдещия конгрес в Атина, за СИБАЛ, за контактите с турци – учени. Намерихме общ език с Максим Младенов. Страшимир Димитров също се включи. Поискаха да им разкажа нещо повече за това, което предстои. Отделно поговорихме с Надя Данова. А Надежда Драгова предлага да подготвим книга за историята на конгресите и личностите в областта на балканистиката. Даде за пример конгреса в Атина, че отидохме там, макар че управляваше хунтата – припомни си как съм отишъл чак в Москва по този въпрос. Изобщо трябва да посещавам повече института за малко морално укрепване.

13.II.1992 г. [четвъртък]

За съвещание на кметовете от страната и минаване на курс лекции дойде в София и веднага се отби Атанас Атанасов (Наско), сега кмет на Суворово. Жена му е с мозъчни смущения и е била на продължително изследване, правили са ѝ пункция без да намерят нищо. Според Ана, коя-

то прегледа цялата документация, се касае за невроза от дългогодишен нередовен сън и безсъние.

Вечеряхме, говорихме. Положението на село става страшно, защото се противопоставят хора на хора. Оттук правят глупости, като искат да разрушат всички структури, блазнят хората с висока цена на земята, при което и пет декара земя могат да станат първоначален капитал. Опасява се от реални сблъсъци. Иначе провеждането на реформата нямало да предизвика масови реакции, макар и да бъдат засегнати хора.

Среща с хората на комисията за имената.

В СИБАЛ.

Обсъдихме програмата за близките дни – за „Альоша". Уредих със З.[ахари] Захариев – за филма и искането за Национален комитет за „Альоша".

16.II.1992 г. [неделя]

Чудесно прекарахме на Витоша в събота, 15-и. Ники се валя по всички стръмнини като малаче. Пързаля се с хвърляне на пътя и плашеше хората. Пада в локви. И бе безкрайно щастлив. И ние с него.

Варчо ни се обади. Явно успокоен. Поздравихме го с рождения му ден. И Мая беше спокойна. Доволни са и заради децата. Ана беше само в минорно настроение. Малко болнава, разнежена, че годините така бързо минаха и децата са вече големи, а се пръскат далеч от нас. За колко още време? Колко ще издържим?

17.II.1992 г. [понеделник]

В Комитета за правата на човека. Отчетно събрание без отчет, а за избор на ново ръководство. Ръководеше го Константин Телалов. Издържа – преди четири години в БАН проведох учредителното събрание и там избрахме ръководство. Подаде си оставката достойно – изтъквайки и лични, и обществени мотиви. Избрахме нов състав, като бяха включени и хора от опозицията. А за председател – Велко Вълканов.

Оттам отидох на заседание на варненските политзатворници – да се обмисля среща с партийното ръководство. Поет бил ангажимент с [Александър] Лилов, но сега вече става неудобно, след като има ново ръководство. И [Жан] Виденов дори да не се засегне, други ще го изтълкуват неправилно. А и очертаващият се диспут, особено днес, е излишен лукс, който няма да помогне, а може да отклони от жизнените проблеми, които чукат на вратата. В този смисъл се изказах. Прие се, защото и другите го подкрепиха.

18.II.1992 г. [вторник]

Работа над книгата за ВНС доста усилено.

19.II.1992 г. [сряда]

Дойде [Любен] Кулишев. С чувство на хумор гледа на нещата, но и с изненада за поведението на крайните, които правят всичко, за да стеснят базата си. За [Желю] Желев – отговорът му е бил предизвикан от не особено уместни изказвания на Симеон [Сакскобургготски]. Смята, че той е смутен от резултата, показан на изборите, и мисли, че това се дължи на загуба на доверие на самото СДС. Не одобрява непредпазливите изказвания по македонския въпрос. Директното позоваване в политически и дипломатически план само усложнявало утвърждаването на Македония като независима държава, затруднява положението на българския елемент там, отблъсква гърците, а и дава възможност на сърбите да провеждат по-лесно своята собствена политика, което не е в наш интерес.

Парламентът не върви и не вярва, че дълго ще издържи.

20.II.1992 г. [четвъртък]

Въло Иванов организира конференция в БАС (активните борци – прераснали в Български антифашистки съюз). С доклад „Демокрация или екстремизъм“ от [Николай] Мизов и за ДПС – от П.[аунка] Гочева. Примитивен доклад бе първият, но когато споделих с един на ухо, каза ми, че и това, което е казано, едва ли ще се възприеме от аудиторията (видях някои, които потвърждават тази оценка). П. Гочева, изглежда, ме бе видяла, че влизам, та на два пъти ми прави комплименти. Каза верни неща, но едностранно. Те за съжаление не оправдават грубата политическа несъстоятелност на възродителния процес. Сега и тя не го оправдава, но късно.

21.II.1992 г. [петък]

По обяд дойдоха вкъщи Жан Виденов с Красимир Премянов. Отначало приех, че е израз само на внимание. Още повече, че пристигна у нас и А.[танас] Семерджиев – разбрал, че ще дойдат и искал да им подскаже поведение по някои въпроси. След като той излезе, разбрах, че искат да осъществят дейност – вътрешна и международна – по преодоляване на изолацията на БСП. Имали предвид и мен, сега обсъждали тактиката. За идеологическия диспут – били заставени да вдигнат ръкавицата, която опонентите им хвърлили, и то не само от едната страна. А партията искала организационна и конкретна работа по крайно отговорни текущи проблеми от всякакъв характер, за да си позволи лукса да си играе на

диспут или да разделя функциите – едни с организация, други с теория. Разбрахме се, че трябва да се прави политика.

22.II.1992 г. [събота]

Хладно, но безкрайно приятно на Витоша. Този път бяхме пак с Ники. Беше чисто – много и хубав сняг, красиво за гледане. Ана се почувствува добре.

23.II.1992 г. [неделя]

Обади се Георгиос Лянис – бившият министър на науката при [Андреас] Папандреу. Искаше много да стане чуждестранен член на БАН, но имаше известни трудности с министерския пост – колебания имаха самите гърци и ми дадоха друго име – проф. [Георгиос] Стефанис, невролог. Той пък се оказа с малко трудове и не можа да мине през комисията. Казали му, че аз съм го спрял – Г. Лянис, за да вкарам историци. Естествено, след като не се приеха кандидатите в тази област, успях с други. Но остана приятно изненадан, че имало и друг кандидат на ПАСОК, т. е. че не е просто елиминиран единствен той. Ще създават Американски свободен университет.

24.II.1992 г. [понеделник]

Среща с [Димитър] Вандов. Говорихме за състоянието на разузнаването. Той смята, че след назначаването на вербувания от турското разузнаване Радослав Райчев за зам.-началник на Националната сигурност (изхвърлен отвсякъде преди това, а и сега отново, след като предоставили документи на Ж.[елю] Желев), то турците разполагат и се разпореждат поголовно у нас чрез Димитър Луджев.

Бях на погребението на Петър Динеков. Когато се ръкувах със сестра му, тя ми каза, че той много ѝ говорел за мен и винаги повтарял „неуморим“, „неуморим“. П. Динеков си отиде – един изключително порядъчен човек, който бе готов всекиму да услужи, да подаде ръка, дружеше с млади и възрастни, отзоваваше се на начинанията – винаги е бил с нас балканистите, със СИБАЛ. Съвсем наскоро проведохме конференция за ръкописите с неговото активно участие. Били сме с него на всички конгреси по балканистика, на славистите (без последните два); включих го в делегацията за САЩ, пътувахме заедно с кола до Атина, и то през каква зима! Сърдечен, забавен човек, който, както пише Стефан Продев, „не блестеше, но остави трайна диря“. Имаше брат, убит в хитлеристките лагери, друг, мисля, че бе убит във войната (не съм сигурен), но никога не го чух да се самоизтъква или да изтъква заслуги на близките си. Той це-

неше хората за тяхните лични достойнства и се отнасяше снизходително към техните недостатъци. Беше най-близкият приятел на непрежалимия Александър Бурмов.

25.II.1992 г. [вторник]

При [Иван] Юхновски, зам.-председател [на БАН]. Разказах му, че реституцията засяга и СИБАЛ. Остана учуден, защото не бил чул нищо отрицателно за тази организация. Изобщо бе много дружелюбно настроен. Оплака се, че са оставили много глупости и необмислени докрай неща, обвини косвено [Благовест] Сендов. И изведнъж ме попита, че чул да се говори, че Бл. Сендов не искал закона [за БАН]. Потвърдих това за по-ранния етап. Обвинява го, че се оставил да го излъжат и закопал БАН. Оплака се и от Общото събрание.

Когато се прибрах в къщи, позвъниха ми по телефона от в-к „Дума" – В.[елиана] Христова – да ме пита за отношението ми към „чистката" в БАН. Казах ѝ няколко думи. „Хунвейбинска" работа, която се насочва към интелектуалци, точно когато има най-голяма нужда от тях.

26.II.1992 г. [сряда]

Повиках [Васил] Сгурев на разговор. Информирах го за възможността да се включи в историята на Американския технологически университет. Освен това ми разказа тъжна картина от Общото събрание на БАН.

27.II.1992 г. [четвъртък]

За [паметника] „Альоша" – в „София прес". Прегледахме филма на Нюма Белогорски. Стою Тодоров главно говори. Много добре. По обяд отидох да заснемат около 2 минути и от мен няколко встъпителни думи. Ще представи филма тук, в Пловдив, и за Останкино.

Обяд с Д.[митрий] Кундюба при З.[ахари] Захариев. Много ангажименти поема Захари, ще съумее ли да устои на натиска? Но е гъвкав. Дано. Има база и подкрепа – това като изходна позиция му придава сила. Докато нашето положение с реституцията става почти безнадеждно. Има някакви проблясъци, но много несигурни.

28.II.1992 г. [петък]

Най-после излезе интервюто, всъщност статия, която написах във в-к „Дума". Има някои съкращения – удачни. И за нещо съжалявам, но като цяло не е засегната. Хареса се, получих поздравления.

Заседание на Комитета [за опазване на паметниците] – за имената. Разисквахме това, което е направено за [паметника] „Альоша“, което ни позволи да се регистрираме обществено. И за фиксираната конференция – на 5 март. Освен това разисквахме сегашната ситуация. Допълниха Нюма [Белогорски], Ст.[ою] Тодоров, [Димитър] Остоич, Кирил Янев – журналистът, Кирил Янев – артистът, генерал [Китан] Русанов.

[Марин] Калонкин разказа за тласъка, даден и във Висшия партиен съвет от нас – да се погледне по-цялостно на този въпрос от БСП и в Парламента, и в страната. А също и за политическата оценка на това, което иска СДС в лицето на крайнодесните – да изпревари събитията с разгром на БСП, като провокира и акции от наша страна? Много мисля по този въпрос, не разполагам с точна информация. Но поведението им оправдава опасенията, че играят „ва банк“, чувствувайки се сгащени от събитията и от собственото си безсилие нещо да придвижат.

29.II.1992 г. [събота]

На Витоша – двамата. В Парламента – обсъждане на „възродителния процес“. Оправдава се очакването, че искат да натрупат обстоятелства за крайна мярка – „забрана“ на партията. Обявиха и искане за изземване на в-к „Дума“.

[Ибрахим] Татарлъ пак нещо ме споменал, изглежда, повече в самоотбрана. Но Едвин Сугарев се опита и мен да въвлече чрез БАН във „възродителния процес“. Ядосах се много и намислих този път още по-остро да реагирам, но ме успокоиха, че не било злокачествено. Напротив. Дано!

1.III.1992 г. [неделя]

В село Йосифово. Публично събрание за д-р Йосиф Иванов – ветеринарен лекар, ремсист, активен бонсист, член на ръководството на въоръжената съпротива, заловен с радиостанция и след жестоки мъчения убит в Дирекция на полицията.

Селото на Мито Исусов. Пътувахме заедно. Отбихме се в Михайловград. Не бяхме ходили. Разгледахме площадите на стария и новия град. От малко градче с няколко хиляди души станал около 70–80.000 души. Още хората правят сватбите с музика, с шествие по града.

В Йосифово Стою Тодоров е направил заедно с Мъна (Мария) паметника, та и той бе поканен. Докладчик бе един бивш полковник, [Петър] Стоилов, ентусиазиран човек, който изрови всякакви материали, за да разкаже не просто живота на Йосиф, а как е била създадена първата младежка кооперация и построено читалището, което се ползува и досега. Хубаво говори и Стою, който обясни защо не е предал героично-демонстративна поза на доктора, а го е дал скромен, естествен, за да подчертае още повече неговата духовна сила. Казах и аз няколко думи.

Мило тържество, защото имаше и художествена програма, близки и едно стихотворение за трите майки на партизани, изпълнено трогателно от партизанка, вече възрастна жена. Присъствуваха само възрастни, участници в кооперацията, безпартийни и земеделци. Узнах, че мнозина са били заплашвани да не участвуват. Насажда се вече страх у хората.

2.III.1992 г. [понеделник]

Дойде [Ибрахим] Татарлъ с жена си. Разказа ми как са се развили нещата в Народното събрание. Смята се за незаслужено обиден. Съжалява, че е крещял, но е бил изваден [от нерви]. Ал.[ександър] Томов, според него, му се извинил. Пред мен, отстоявайки позициите си, показа и умереност в постановките – за изселване е в разумни рамки, за да се избегне националното напрежение, но е обезпокоен, че никой не е наказан за „възродителния процес", че не са разрешени несправедливостите със заемане на имоти и прочие. Поспорихме за „геноцид", той се опитва да смекчи, че се имало предвид по отношение на езика, религията. Крайният му извод бе, че насилието и натискът от страна на БСП държат напрежението и твърдостта на турското население. Защитава „Движението" [ДПС], но не се отъждествява, дори се разграничава, от [Ахмед] Доган и особено от [Юнал] Лютфи.

3.III.1992 г. [вторник]

Вкъщи – допълвах доклада си за Атина.

Обяд – гала от Ана – в семеен състав. Патица avec pêche с френски сос и с хубаво вино. Ана получи акламации. Вече трябва с нещо да привличаме децата, за да се навъртат около нас. И те си имат своите проблеми. А ние се плашим от самотата.

Потресен останах от това, което научих за [акад. Христо] Христов – самоубил се, защото не можел да понесе самотата и това, че всичко, в което вярвал, се руши. Оставил писмо. Наистина трагедия е да няма с кого да споделиш дори радост, да не кажа, мъка.

4.III.1992 г. [сряда]

В СИБАЛ. Въведох С.[ергей] Русев като директор с няколко думи за него и за предстоящите задачи. Живко [Кабадаиев] беше събрал хората в навечерието и ги успокоил, като уточнили и някои въпроси, които да поставят на днешната среща. Разбрахме се, че ще продължаваме съществуващите направления с известно засилване на липсващото съвременно направление.

В къщи дойде Атанас Ганев. Внесе успокоение за възможностите да се разстроят кооперациите. Хората не искат да обработват сами земята, с малки изключения. Разчитат на техниката, искат да получат полагащата им се рента за собственост и дивиденти от дела на имуществото. Настроението било бойко и може наистина да се стигне до сблъскване, ако се направи опит за насилствена намеса. Но отгоре продължават да подучват и да плашат, та някъде и съдилищата се боят да регистрират кооперации. Ана се поуспокои малко.

Дойде и [Димитър] Пчелински. Оказа се един от тези, които участвували в подписването на първото гранично споразумение с гърците от Сава Попаврамов. По времето на [Константинос] Караманлис като министър-председател. Предлага да направим нещо възпоменателно по повод на това събитие.

Днес се пусна слух, че искали да закрият нашия Институт [по балканистика]. Пуснали го във в-к „24 часа“. Разбира се, невярно, но създават настроения. Бият и по Страшимир [Димитров], гледат да засегнат и мен. Дойде на разговор Страшимир – удобно е, защото пътува с трамвая. Разказа ми защо е гузен [Ибрахим] Татарлъ. Той е говорил пред [Салих] Бакладжиев и [Дженгиз] Хаков, че би било удобно тъкмо сега (1989 г.), по изселването, да влязат турски войски. Затова сега се стараел да изобличава всички, които биха могли да го разкрият в такава неблагоприятна светлина. А той нямал намерение да се изселва, за разлика от един Дженгиз Хаков, който не би имал нищо против да направи това, щом дъщеря му завърши медицина тук. Сестра му се била подредила добре в Истанбул. Кой знае? Може би ще им бъде по-добре да бъдат на две места и взаимно да се подпомагат по този начин?

Обади се и Коста [Тодоров]. Върнал се от Белград. Цеца е била оперирана от рак в дебелото черво. Уж удачно, но знае ли човек? Коста нямал работа, но се надявал да намери.

Стоян Ганев пред сръбската общественост се представил добре, че претенции териториални нямаме. Но го разбрали колко разбира от дипломация. Изобщо и грубата антисръбска пропаганда у нас, уж като антикомунистическа в същото време, ни поставя под ударите и на утрешна, и днешна Македония с оглед на техните аспирации към нас.

5.III.1992 г. [четвъртък]

В 11 часа – пресконференция в „София прес“. За паметниците. Първа проява на Комитета [за опазване на паметниците]. Открих с кратко емоционално и настъпателно слово. За това, че необмислено и акционно се подема кампания за унищожение на паметници, с което навреж-

даме на себе си и на страната. Казах, че мътна вълна на насилие посяга на творения на човешкия дух. На обругаване е подложена народната ни памет, съхранила с поколения имена и събития от най-новата ни история – антифашистката съпротива, борбата за запазване на националния суверенитет през годините на Втората световна война. Призовах за отрезвяване, да не допуснем България сред малокултурните държави, защото се насажда гражданска вражда и сами се насочваме не другаде, а към задния двор на Европа. Никой международно не ще одобри това. Казах и за инициативата, и за Комитета – че е национален комитет за защита на културното историческо наследство, съставен от хора на изкуството, от интелигенция, от общественици. Без амбиции за лична изява. Целта е да напомним, че в хода на политическата конфронтация, на която сме свидетели, не трябва да се допускат акции, които компрометират страната ни и откриват нова рани, които болезнено ще се отразят на бъдещото ни развитие. И с искане за едногодишен мораториум, като тогава да се реши кое да остане на място, кое да отиде в галерии, кое е за складове.

И понеже конференцията се свиква непосредствено след 3 март, продължих със съдбата на тази категория паметници, свързани със съдбата на руския боец, тук на Балканите. Когато се е създавала легендата за дядо Иван или когато отново се чествува снощи или онази вечер с тържествена заря пред паметника на царя Освободител от признателна България – пита ли се някой какъв е бил режимът на нашите освободители, как са се чувствували в своята родина – полуроби, крепостни, каквито не са били дори и нашите селяни? В България хиляди са творбите на писатели, художници, композитори, историци и журналисти, в които е вплетена благодарността и обичта към Русия, към обикновения руски човек и към руската интелигенция. Безчетни са и руските паметници в страната. Един от тях е „Альоша“, превърнал се в символ на освободителната мисия на руския боец в годините на Втората световна война – и за европейските, и за балканските народи. Независимо от режима! Нашият народ даде прекрасното име „братя освободители“ именно на русите и няма никакво основание да се разкайваме за това. Русия днес изживява трудности и руският човек няма да разбере и не ще проумее защо в такъв момент го обругаваме незаслужено.

Последва Трифон Трифонов, Михаил Геновски, филма за „Альоша“ с изказване на Стою Тодоров, [Димитър] Остоич и една главна редакторка. Въпроси – акционна ли е нашата реакция или е по-цялостна? Радио „Свободна Европа“ поиска да обясня защо за жълтите павета бяха се надигнали хора, а сега не. Отговорът ми бе, че е по-добре да не се надигат хора, защото и сега, ако булдозерите влязат в действие, може да има трайни последствия. Успяхме да ги избегнем досега, няма защо да допускаме това. Пред всички се спрях по-подробно на възможния международен отзвук и на двуличието, което се проявява от официалните инстанции

към паметниците. Не изключих кмета, правителството, президента за възможните усложнения, неизбежни при такова отношение на неблагодарност към велик народ.

Не се оспори необходимостта от комитет. Очаквам реакция във вестниците. Нашите хора са доволни.

7.III.1992 г. [събота]

При хубаво време се отправихме за Драгалевци. Върнахме се при силно спадане на температурата. Но се раздвижихме, защото кастрихме и подкопахме дърветата. Пък и поразговаряхме със съседите – Боричев и Митко Златанов. Ана ни направи кафе. Боричев заловил крадец, турчин, който ограбил двадесетина вили. Не се решил да посегне към нашите, след като е бил и у Яко Молхов, и у Боричев, благодарение на кучето на М. Златанов и на сестра му, които постоянно живеят там. Селото, поне голямата част, се отнася благосклонно към нашите редове вили, смята ни за нормално купили земята, не злоупотребили, пък имали и свои хора сред нас. Но под нас и над нас, през още един или два реда, имало неколцина, които били заплашени с пълна реституция. Изглежда, че [Димитър] Виденов, [Атанас] Ганев и други нямали разрешение за строителство, защото не им била оформена собствеността. Но и те разчитат, че ще се оправят.

На отиване се отбих при Пл.[амен] Вълканов. Дадох му да го прочете текста [на книгата за ВНС] и да помисли какво да допълня за законодателната дейност.

8.III.1992 г. [неделя]

Обади ми се по телефона Мая. Бодра. Надява се, че ще може да дойде през лятото. Странно се държи [Екатерина] Никова – открита завист с нападки към нея, към Варчо, изглежда и към мен. Каза ни още, че констатирала недоволство и разочарование у американците от управляващите у нас. Поговорих и с Алик. Не мога да си го представя израсъл.

9.III.1992 г. [понеделник]

След като чух по телевизията П.[етко] Бочаров, който обяви паметника на Съветската армия или паметника на победителите, че започнал да се руши – откъртени били буквите и махнати три плочи – замислих се за възможни провокации над „Альоша“ и други паметници. Явно това бе призив за изпреварващи действия. Докъде можем да идем в отстояване на паметниците? Приемаме ли това да стане главният източник на конфронтация, толкова търсен от управляващите? Ако отстъпим частично,

това няма ли да повлече генерално настъпление срещу нас? Ето въпроси, над които си бия главата.

Веднага поисках среща с посолството на ОНД. Устрои я Нюма Белогорски. Целта бе да се обърне внимание на посолството, че не може да опазим всички паметници със собствени сили без сериозно застъпничество от тяхна страна. Както прави всяка държава, която уважава собственото си достойнство. Срещата бе насрочена за след обяд.

Предварително се видях и с Жан Виденов. Казах му, че отстояваме твърдо антифашистките паметници с национално значение – Братската могила, паметника на победителите (Съветската армия), „Альоша", и сме за внимателно оглеждане на всичко антифашистко – включително надписи, плочи и т.н. Предложих Мавзолея да го оставим на архитектите и специалистите, както и на военните – те да го отстояват. Няма да хвърлим жива сила за защитата им – не съм убеден, че живата верига може да ги спаси. Защото ще са нужни много хора – за Братската могила, за паметника на Съветската армия – и могат да бъдат подложени на малтретиране от хулигани. Може само да се насочват постоянно хора към тези места. Не е и по силите на БСП да ги отстои, ако от Русия, Украйна не упражнят съответно натиск. Или са велика сила въпреки временния колапс и защитават своето достойнство, или наистина слизат от сцената напълно и тогава не могат да искат и ние да ги последваме. Ние поне не сме ликвидирали партията си.

Имах среща с първия секретар [Виктор] Демин и [Владимир] Киашко (мисля, че така се казваше) – за да им обърна внимание, че на карта е поставен техният собствен авторитет, ако се допусне да бъдат демонтирани и разрушени. Приеха доводите ми. Обещаха да сигнализират настоятелно пред Москва. И да предупредят Пловдив за отговорността, ако допуснат посегателство, уж от неконтролирани елементи. Настоях да поискат там да има патрул.

10.III.1992 г. [вторник]

Посетих гръцкото посолство. Не бих могъл да мина, имаше такава блъсканица, ако хората любезно не ми бяха направили път. Предупредих, че заминавам и за инициативата на [Димитър] Пчелински, който иска да се устрои възпоменателно отбелязване (евентуално чрез филм) на първата гранична среща отпреди 40 години. Предполагам, че това предложение ще ги раздвижи и отсега ще се погрижат и за някои други срещи.

Жан [Виденов] и Нора [Ананиева] се оплакаха, че посланикът [Богдан Богданов] даже не ги е поканил на приема по случай 3 март [в Атина]. Той, че се изолира, е вярно. [Константинос] Мицотакис казал, че това е единственият посланик, който той не е виждал на лице, т. е. не го е посетил. Аз се обадих на Б. Богданов, че пристигам, за да ме посрещнат. Беше любезен.

Среща с Въло Иванов. Има големи амбиции да разгърне и теоретична дейност с БАС, включително и по балканската тематика. Аз се съмнявам, че това е възможно. Тук хората имат опит, но всеки е пленник на своето минало. Трудно е, а и едва ли е възможно да се преустрои, за да излезе с нови идеи.

11.III.1992 г. [сряда]

Кратко заседание на ръководството на комисията [по паметниците] за предстоящата дейност. Събрах ги в СИБАЛ.

Оттам отидохме на погребението на Пирин Воденичаров. Много хора, различни, но никой от СДС (д). Видяхме се с депутати от ВНС. Трогателни ръкостискания, дори прегръдки – с наши от БСП; с БСДП – Зах.[ари] Карамфилов, [Стефан] Нешев, [Стефан] Радославов; с БЗНС – дойде при мен [Йордан] Кукуров и предложи да се съберем поне веднъж. Съгласих се да свикаме „ВНС" – около средата на м. април. Потърсих и намерих Екатерина Маринова за съорганизатор. Борис Колев също се съгласи. Петър Берон иска дори сесия да направим. Казах му, че този път трябва да направим дневен ред с пълен консенсус, та ако има да напускат – да го сторят още в началото, а не да ни развалят удоволствието.

Колебаех се дали да се изкажа на лекторията на Н.[иколай] Мизов за „Демокрация и екстремизъм". Набелязах 4–5 пункта, но се разбрахме да ограничим до 30–35 минути изказванията си и го концентрирах само по турския въпрос. Приеха го като научно с достатъчно детайли и неалармиращо. Имаше реакция само от един от присъствуващите, че не бивало да се говори за „турска опасност", защото българите винаги излизали победители и в тях „генно" е насадена омразата към турците. Отговорих му, пък и залата не прие забележката му.

Стават събития, които се нуждаят и от изясняване, и от поддръжка. Но информацията ми не е пълна. В партията стават процеси, които придобиват характер на идеологически диспут, който не се знае в какво ще прерасне. Ще се стигне ли до организационни изводи – за изграждане на структури вътре в партията, което да доведе до фактическо разцепване? Накъде водят започналите престрелки [Александър] Лилов – [Димитър] Йончев? Необходимостта от отпор на крайнодесните ще ги ограничи ли в Парламента? Външният натиск няма ли да ускори политическата конфронтация като продължение на социалната? Докога ще се издържи – до лятото или до края на годината? Цялата история около Ж.[елю] Желев, разузнавателните служби, това, че той не иска да се издигне над партийните интереси, не изисква ли по-ясно отношение? И изобщо възможно ли е да се залага на него?

Спирам дотук, защото тези въпроси все повече се налагат, но аз нямам време да се задълбоча в тях, дори да искам. Редактираното на написаното дотук [за ВНС] изисква голямо напрежение и внимание. А започнаха да ме търсят за лекции, статии.

12.III.1992 г. [четвъртък]

Среща у дома – П.[етър] Дертлиев, Ч.[авдар] Кюранов. Дали от БСДП и ОСД биха участвували в коалиционно правителство – не и от двете страни сега. Утре за общо. Приемат сътрудничество по младежка линия с ОСД, но БСДП не се включва дори с наблюдател в съвета с различни парламентарни групи около ОСД. Обща позиция за удължаване на Народното събрание до края на годината. Само така ще отрезвее народът. Реституцията ги дразни, но според П. Дертлиев психозата за собственост е още пълна и назад не може да се върви. За селото оставам с впечатление, че не са наясно. Намират само, че БЗНС вече е отживял и навярно скоро ще отмре. Подценяват социалните сблъсъци или отказа хората на село да работят някъде. Нито колективно, нито частно. Глад?

13.III.1992 г. [петък]

Дойде Пл.[амен] Вълканов. Прочел на един дъх текстовете, които му предадох. Доволен е. Поговорихме за положението в БСП. Той е от тези на ОСД. Но не одобрява диспут като акция, а като процес. Постепенно чрез установяване на прагматични изводи и решения да се стигне и до по-общи теоретични решения с политически характер. П. Вълканов няма намерение да иде докрай, т. е. приел е да участвува с условие, че няма да се стигне до организационно отделяне. Ако се отиде нататък, той ще напусне. Засега това е и тезата на Чавдар [Кюранов]. Затова не иска да събира подписи. Но същевременно ще открива клубове. По този начин се заобикаляла откритата конфронтация, разцепването. Аз самият не бих се обвързал лесно с една или друга група. Симпатиите ми към групата с по-радикални настроения, към Алтернативата, се сблъскват с една почти непреодолима бариера – Елена Поптодорова, нейния секретар.

В СИБАЛ – продиктувах допълнение на главата за законодателната дейност. Освен това говорихме за предстоящата дейност на СИБАЛ – нашите искания по сегашния бюджет. Подготвихме текст, който да връчим на Дел Корал в Атина. Получих доста материали, на които трябва да дам гласност – от Славянската федерация, от Института за международни отношения. Все още нямаме съобщения. Известни възможности може би ще се открият за нас било по линия на Славянската федерация, на ул. „Клемент Готвалд“, било с архивите, ако ги включат в Партийния дом.

Вече успях с малки празноти да оформя книжката [за ВНС] без приложенията. Дадох да се препише на чисто текстът на последните две глави. Като се върна, ще трябва да прегледам още веднъж отстранените от мен текстове и бележките, които водех, за да включа липсващи моменти – може и около деполитизацията, и други.

14.III.1992 г. [събота]

Излязохме в Парка – с Ники. Детето се държа прилично. И то се удиви от толкова много хора, музики. В-к „Дума“ успя да създаде празник, достоен за вестника. С колко познати се срещнахме, усмихнати, забравили за момент грижите. Кирил Янев, артистът, ни разказа, че мнозина от неговия бранш били поканени, но се уплашили от „предупрежденията“ на министър [Йордан] Соколов на МВР и се отказали. А трябваше да дойдат да видят настроение – възрастни повече, но и млади.

Мнозина ме спираха. Ана накрая ми каза, че слушала и странични коментари, от които останала много доволна за хубавото отношение към мен.

Излезе и статията ми за паметниците във в-к „Дума“. Един ден преди заминаването ми за Атина.

Дойде Гейл Стоукс. Събира материали за 10 ноември [1989 г.] – какво е участието на отделните личности, какво е значението на свалянето на Тодор Живков, как върви смяната на системата. Казах му, каквото знам.

Обадиха се последователно Върбан и Мая. Зарадваха ни. Явно трудно е било на Варчо да се преустрои след приключването на един етап, кандидатската дисертация, и след това в нова насока. Сега изглеждаше бодър. Дано да е изживял този преход. И по-добре там, отколкото тук.

15.III.1992 г. [неделя]

За Атина. Отлично пътуване, хубаво време, отвисоко се гледа по-иначе – почти до Ламия бе светло. Не ни провървя с посрещането – 45 мин. гледахме да уловим такси, тъй като никой не ни посрещна. Когато дойдох в хотела и звъннах на [Васил] Митровски, оказа се, че възложили на [Венцислав] Агаин да ни посрещне, а той се повлякъл по информация, че рейсът идвал след полунощ.

16.III.1992 г. [понеделник]

Поразходихме се малко до Пандиос за документацията. Сложили са ме първи да председателствувам, а съобщението е в четвъртък, последния ден, когато се разглеждат съвременните въпроси. Обадих се и на В.[асилиос] Панайотопулос – вечеряхме заедно в известния ресторант

срещу Акропола при проливен дъжд. По улицата течеше река. Василис е песимист по отношение на развитието на малцинствения въпрос – и у тях, и у нас. Смята, че значителна територия ще премине реално към Турция, която ще погълне мюсюлманското население с турско съзнание и турчеещите се помаци и цигани.

17.III.1992 г. [вторник]

Започна конференцията с кратка официална част. Нямаше никаква словоохотливост в поздравленията на г-жа [Виргиния] Цудеру и на [Панайотис] Фотеас – от МВнР и от Министерство културата. Също и от зам. ректора [Теодорос] Христодулидис. Встъпителното слово на [Константинос] Зволопулос също не бе претенциозно. Председателствувах първото заседание – говориха [Жорж] Кастелан, [Николаос] Пантазопулос – който ме посрещна през 1957 г. в Солун и ме отведе в Атина, Дан Бериндей и Ас.[парух] Велков. Казах и няколко думи в заключение, че няма още през XVIII–XIX в. (по-голямата част) co-existence между балканските народи, за да определят политически форми на съ-съществуване – федерация и конфедерация. Те гледат да преживеят в условията на османското господство или да подпомогнат усилията си за освобождение. Идеите се носят под външно влияние без реално съдържание.

18.III.1992 г. [сряда]

Преди обяд свободен. Щеше да има посещение на Акропола, но заваля такъв сняг с едри парцали, че се образува цяла непрозрачна пелена. Но много красиво. У нас почти не съм виждал да вали така. Пропадна екскурзията, остава посещението на фондацията на [Константинос] Караманлис. Чудесно място и отлично организирана – и като архив, и като библиотека. Още официално не е открита. К. Зволопулос поиска да му помогна за някои материали от София.

След това ни отведе у дома си в Екали. Там всичко бе покрито със сняг. Посрещна ни майка му – вече на 88 години, но се държи. Обслужват ги гръцко семейство и една филипинка, за която [майка му] имаше само две думи, които доста силно подшушна на Ана – била с мъж, в стая, получавали висока заплата и пак си останали voloeurs, menteurs!

След обяд – заседание. Няма да отбелязвам изказванията, тъй като си водих бележки в дадения ми тефтер. Взех отношение към някои от докладите. Вечерта – прием в хотела. Този път сме настанени в най-луксозния хотел в Атина „Atheneum International", и то в апартамент „Olympia".

Писахме и писмо до Мая. Но е права Ана, че стигнахме възраст, когато е трудно нещо да ни зарадва. Освободихме се временно от политическото напрежение, но не чувствуваме радостта от разходката, от пребиваването

в страна, където имаме само хубави спомени. При това наистина не сме напрегнати. Аз успях да си подготвя хубаво изказване, стегнато и ясно. Убеден съм, че ще се приеме добре.

Малко разправия имахме с А.[спарух] Велков – защитава властимеющите. Разбрах от него, че баща му е бил офицер с не висок чин, бил изхвърлен от армията. По такъв начин той се е почувствувал засегнат и одобрява сегашните действия. Искаше и мен да засегне, че съм пострадал като войник от Никола Попов, ориенталиста, който ме бе осъдил на смърт. Остана учуден, че не съм ходил войник. Всички в Ориенталския отдел и Университета така смятали.

19.III.1992 г. [четвъртък]

Както очаквах, докладът ми се прие много добре. Специално дойдоха да ме поздравят. Към мен нямаше критични въпроси или такива за доуточняване. Но [Димитриос] Констас, ректорът, пак ми даде думата и аз използувах това, за да отхвърля опита да се представи Турция като суперсила, към която едва ли не автоматично, от страх, ще се прилепят всички балкански страни като сателити. Може би аз утрирам, но не можех да се съглася с подхвърлената мисъл, че България вече е направила това и неизбежно ще бъде последвана от Албания и други.

Удостоени бяхме с второ присъствие на Настазу, който изнесе лекция. Достатъчно банална. При първото му появяване със [Антонис] Самарас след кратките им поздравителни слова взех и аз думата като представител на генерацията учени, която години работи за сближението между балканските народи и като представител на България, която десетилетия се стреми да играе стабилизираща роля на Балканите. А. Самарас ме представи след това ласкаво на аудиторията. А Дженгиз [Хаков] беше във възторг и използува това пред другите, за да каже, че хората не се наследяват автоматично от една следваща генерация. Доколкото разбрах, хвалел ме, за да покаже, че Страшимир [Димитров] не е това, което би трябвало да бъде като директор.

Вечерта ни водиха в „Плака“, известна таверна, но доста очукана, пък и яденето не ни хареса. Казах, вече ставаме придирчиви и мърморковци.

20.III.1992 г. [петък]

Преместиха ни в нов хотел с по-гръмкото име „Esperia Palace“, но далеч по-скромен. Обаче в центъра. Пълен пансион. Посетихме Академията, видях се с М.[ихаил] Сакелариу, който сега е председател, и с [Манусос] Манусакас. Със секретарите на ЮНЕСКО и Академията направихме програмата за конференция на редколегията с някои от авторите на т. VI [на История на човечеството].

Посетиха ме редакторите на сп. „Евробалканика" – [Стелиос] Алифандис и [Димитриос] Пулакос. Разбрахме се да устроят Кръгла маса някъде през втората половина на м. май.

21.III.1992 г. [събота]

Разходка из града. Без ангажименти. Ана успя да си купи обувки. С Коко [Кирияков Сарандис] пихме кафе.

22.III.1992 г. [неделя]

Заранта Пано [Панайотис] Мавропулос със жена си ни пое и ни разведоха до новата си къща край морето, под летището. Сега ще се настаняват. Тежат им две баби на 90 години. Старините и тук създават трудности – ако останат вкъщи, освен грижите за намиране на човек, трябва и за него помещение. Затова ги дават в старчески домове – доста скъпо.

Вечерта случайно срещнахме търговеца Савидис от Верия. Подрънкахме, пихме по едно узо. Не е доволен от слабото развитие на икономическите връзки. Обвинява и своите, но и нашите власти, че нищо не правят, за да привлекат капитали.

23.III.1992 г. [понеделник]

Среща с Акис Цохадзопулос По три въпроса разменихме мисли – 1. За ПАСОК и БСП – сближение максимално; 2. За реалната опасност от Турция, която не трябва да се преувеличава, а да се вземат икономически мерки да се затвърди близостта между България и Гърция. Така само може да се спре напредването на Турция на Балканите; 3. За Македония – да се гледа по-трезво. Според А. Цохадзопулос това е американска линия за създаване на малки държави, които да създават напрежение и да затрудняват европейския процес. За контрабалансиране да се опрем повече на Германия, която не иска да загуби Турция, но не би желала и да играе по-голяма роля на Балканите, и особено да се приближава до Централна Европа.

Вечеря при Никос Констандопулос, адвокат, лежал 6 години в затвора по време на хунтата. Жена му, втори брак – [Фотини] Томаи, беше в България в гръцкото посолство след идването на ПАСОК на власт. Амбициозна, чрез мен установи различни връзки с научните среди, историк-археолог (препоръча ми я Михаил Сакелариу), успяла да направи дисертация. Сега гони мястото на Домна Донтас, която я покровителствува.

24.III.1992 г. [вторник]

Ден пълен със срещи. Както допусках, и този път [Венцислав] Агаин не се оказа на място. Та трябваше да тичам почти до [Петрос] Моливиа-

тис, оттам до [Мария] Даманаки. Добре че не стана нужда да тичам трети път, защото срещата ми при [Константинос] Мицотакис се отложи за вечерта за 18.00 часа.

При П. Моливиатис. Обърнах му внимание, че се разрушава съвършено необмислено нещо, изградено изключително трудно с историческо значение. Той не само подхвана тази тема, но изрази загрижеността си и нежеланието на [Константинос] Караманлис да се влошат отношенията с България. Като припомни реалните резултати от постигнатото и за Гърция, и за България, той добави, че макар и не като „ос", но и за двете страни е жизненоважно да се поддържа съюзът и приятелството между тях. Какво обаче трябва да се направи? Да се намали напрежението и да се внесе известно успокоение, от една страна. А по-нататък?

Поставих на първо място икономическите отношения – и с оглед на реалните възможности и взаимен интерес, и с оглед на стратегическата задача – бариера срещу опасността от изток. Прие това с разбиране и каза, че ще говори по този въпрос и с президента, и с К. Мицотакис. Изброих му имената на [Павлос] Вардиноянис, [Янис] Лацис и т.н., дадох му пример и с корабостроителното предприятие във Варна, със създаването на банка с американско-турски капитал. Той обеща лично да следи развитието именно на икономическите взаимоотношения.

Говорих му и за организиране на среща на участвувалите българи и гърци за урегулиране на граничните въпроси преди 40 г. Документите, след разговор с посланика [Богдан] Богданов, му предадох, със снимките. Сава Попаврамов е бил. Даде ми ги [Димитър] Пчелински.

При М. Даманаки. Успях пешком да стигна. Такси не успях да взема заради парада. Улиците бяха вече блокирани. Говорихме за сътрудничеството и за насоките на политическата обстановка у нас. Безпокоят се от развитието, което отива все по-надясно в България, повече, отколкото в другите европейски страни – източни и западни. Трудностите са общи за следващото десетилетие за всички леви партии. Това бяха изходните позиции на М. Даманаки по общите въпроси.

По националния въпрос останах с впечатление, че подхожда не така обмислено, а по-скоро догматично. Увлечена от общите настроения в Гърция по македонския въпрос и пълно игнориране на българските интереси. С конкретни примери [обясних], че и гръцката теза е едностранчива. Дадох и пример с албанския въпрос. Това предизвика интереса на присъствуващите млади и те поискаха да си сътрудничим. Искаха да им говоря, но нямаше кога. Обещах им да се срещнем и да уговорим сътрудничество.

При К. Мицотакис. На входа ме чакаха огромна група журналисти с камери. Влязоха и вътре. Вестниците отбелязаха срещата. Нашите – не. Говорихме 50 минути. Явно П. Моливиатис му бе говорил, защото още с първите думи прие, че се подценява икономическото сътрудничество, но

се взимали вече мерки за ангажиране на повече хора от частния бизнес. Спомена за [Александрос] Бакацелос, солунския капиталист, и за основаната от него банка. Казах му, че това не е достатъчно.

К. Мицотакис прояви особен интерес към политическото положение. Доколко е стабилно правителството, има ли изгледи да се осъществи и при какви условия правителствена криза, която да доведе и до парламентарна. Останал с впечатление, че БСП не бързала. Сериозни ли са противоречията между правителството и отделни министри с президента? Ще намери ли сили президентът да се противопостави на протурската линия на правителството? Изненада се, че е възможно монархистите да застрашат режима. Как да се разбира позицията на България по македонския въпрос?

Моите обяснения бяха по две линии – да докажа, че Гърция и България са глобално заинтересовани от запазване на своите отношения на достигнатото ниво. И че това е възможно, защото са застрашени от същата опасност. Всяко отстъпване или отдръпване на едната неизбежно ще доведе до загуби и дори сгромолясване и на другата. И в тази връзка охарактеризирах „борбата за символи“ в Гърция като полезна, но само доколкото не застрашава отношенията с България. А това означава да се признаят или разберат поне интересите на България в Македония. Българите имат интереси, имат и искат признание на българите в Скопската република. Така, както гърците проявяват интерес към гърците в Албания. Неправилна гръцка политика може да тласне България към съюз с Албания, зад която стоят Италия и Германия, и най-вече Турция. Казах, че го казвам като хипотеза, но тя е във въздуха и не е чудно да се подхрани от многото деятели по националния въпрос.

Основният ми извод бе – с България да се разширяват политическите контакти с всички политически сили; институции, научни, артистични. Но на първо място – икономическите. К. Мицотакис не само се съгласи, но неколкократно повтори, че икономическите трябва да се засилят. Подчертах нарочно – частният капитал, защото държавата няма големи възможности. Особено му допадна настояването ми да се работи с всички политически сили.

25.III.1992 г. [сряда]

Среща с посланика [Богдан] Богданов. Този път ми се видя и по-спокоен и по-наясно по положението в Гърция; за необходимостта от засилване на контактите на всички нива. Призна ми, че срещал трудности и от гръцки, и от други среди, които не дооценявали неговите усилия. Не беше никак ласкав за Ст.[оян] Ганев – компрометирал се в Атина. Страдал от нарцисизъм. Явно държи изцяло за Ж.[елю] Желев. Съжалява, че му съкращават хората. Постъпвало се безогледно. Бои се, че и той няма да издържи целия срок. Разбрахме се да ида при Ж. Желев за Гърция.

Вечерта ни повика [Василиос] Панайотопулос у дома си. С двама приятели. Единият – близък приятел на [Костас] Симитис, другият – [Михалис] Папаянакис от Европарламента, зам.-председател на Комисията за контакти с източноевропейските страни. Хубав, интересен разговор. Допаднахме си. М. Папаянакис ще идва в София, иска съдействие.

Пристигнаха [Жозеф] Буайън, [Ахмед] Хасан Дани от ЮНЕСКО. Доуточнихме програмата. Първия ден – екскурзия, до идването на [Питър] Матайяс.

26.III.1992 г. [четвъртък]

Уви, стачка на шофьорите. Екскурзията пропадна. Насрочихме заседанието за след обяд. Поех председателството. Започнахме делово. Поздравиха ме за успешната работа до 8 часа вечерта, около шест часа с малка пауза. Дамас, посланик на Венецуела в Париж, дойде да сподели с мен какво са говорили за мен вечерта на масата – че съм човек, който, щом види проблема, търси неговото решение. Може би е вярно, та нали в това мина животът ми, да търся решения на възникващи трудности.

27.III.1992 г. [петък]

Успяхме да завършим срещата с пълен преглед на въпросите и да приемем заключителния доклад. Вечерта министърът на културата – г-жа [Ана Псаруда] Бенаки – ни поздрави.

Изобщо в Гърция бях отново прицел на голямо внимание. Вечерта на 24-и имаше Общо събрание [на Академията], както винаги, тържествено, по случай националния празник. На този ден се изнася доклад в присъствието на официални лица, в хубавата зала на Академията и се раздават академичните награди, почетни и парични. Влязох в минутата, когато всички се бяха събрали и дори министрите бяха насядали. Влязох последен с [Манолис] Хадзидакис. И изведнъж акад. [Михаил] Сакелариу и [Периклис] Теохарис от централната маса ме поканиха при тях, където седяха амфитеатрално академиците. Трогнат бях от такова внимание. След закриването при мен дойде един академик, медик, когото не познавах. Той се представи, че току-що е бил избран и че искал да се запознаем, защото всички стари академици до един разказвали с най-голяма обич най-хубави работи за мен. Поразило го единодушието им – и по професионален, и по политически белег. Това било нещо невероятно за гърците.

28.III.1992 г. [събота]

Екскурзия до Делфи. Дъжд. Нови придобивки в музея.

Промяна на часа [за връщане]. Много малко време за сън.

30.III.1992 г. [понеделник]

[София]. Среща в СИБАЛ. Атака срещу нас от Й.[ордан] Василев. Нагласено питане. Ултиматум пред Живко [Кабадаиев] за подаване на оставка – т. е. видяли хубав институт, не смеят да го разрушат, а искат да го присвоят, като ме отстранят. Обмислихме от всички страни. В такъв момент, когато България изгражда нови отношения, а се намира в стеснено международно, и най-вече балканско, пространство, глупост е да се посяга на установени у нас международни институти и центрове. Разисквахме от всички страни въпроса – единодушно се прие да отхвърлим натиска.

Вечерта говорих с Любен Беров. И той се възмущава. Ще говори с Йордан Василев. Даже и да е напразно. А аз ще ида при [Йордан] Малиновски.

1.IV.1992 г. [вторник]

На среща с Христо Генчев – председателя на Съюза на българските архитекти. Уговорихме го да ръководи едно събрание, свикано от нас (Комитета по паметниците). Той прие с удоволствие. Идеята, която му развих бе, че нашето ръководство се възприема като политическа акция. А след проведеното събрание от СДС (с вход!), което отхвърли художествената стойност на паметниците, ние трябва с доказване именно на художествената и архитектурната стойност да разобличим политическата акция на разрушаване на паметниците.

Оттам – при [Йордан] Малиновски. Той ме посрещна най-сърдечно, почти ме прегърна с думите, че е изцяло с мен, че е притиснат и безкрайно отегчен, че няма да допусне саморазправа: „Как така ще загубим нещо, извоювано с такива усилия?“ Разделихме се приятелски.

2.IV.1992 г. [сряда]

Среща с К.[лара] Маринова, Зах.[ари] Карамфилов, Е.[милия] Томова и задочно с М.[етоди] Недялков от БЗНС, които поддържат идеята за среща на депутати от ВНС. Искат да стане със сериозна подготовка, дори с политически цели. Моите колебания не бяха възприети. Все пак изключихме тукашния парламент дори да поставяме въпроса за това; да не повтаряме ВНС като сесия, а да намерим подходяща, дори хумористична форма на провеждане на срещата. Искат непременно да има и политичес-

ки характер. Остана да се уточни още веднъж след някои консултации. Предложих да проведем срещата във Велико Търново.

Среща на Националния комитет по балканистика за предложенията ни и общо за воденето на конгреса.

3.IV.1992 г. [четвъртък]

На събрание в чест на 62-годишнината от БОНСС. Хубаво говориха за основаването – [Михаил] Сматракалев и Н.[икола] Алексиев. Както и една жена от БЗНС, д-р Папазова?, която заедно с група ЗЕМС-исти издигнала лозунги срещу [Александър] Цанков в аудиторията. БОНСС-истите не били допуснати вътре. Трогателен бе филмът на Нюма Белогорски за петимата ремсисти. Върна ни към младежките години.

Съдът ни върна документите за регистрация на Комитета за запазване на паметниците. Формална закачка, но трябваше да я приемем. Насрочено е [заседание] за 17 април.

Вкъщи дойде Л.[юбен] Кулишев. Донесе първите свезки на протоколите на ВНС. Поговорихме за Народното събрание. Тежко върви – [Стефан] Савов се е самозабравил. Вътрешните противоречия в СДС са големи, но не се проявява тяхната истинска дълбочина само заради силата на БСП.

4–8.IV.1992 г. [събота–сряда]

В Оксфорд. Времето се оказа съчетание на два неблагоприятни фактора – дъжд и студ. Отгоре на всичко [бяхме] в сграда, излязла от реално употребление като стойност и предоставена на студенти. Изолирана от другите и поради това оставена без наблюдение, с достатъчно стаи на етаж, но с един клозет и баня без отопление. Всичко, отговарящо на закаляващите се млади студенти, но не за хора като [Йоанис] Караянопулос и мен. За да се стоплим, пускаме монети всеки 2–3 часа, а когато заваля силно, прокапа и покривът. Беше романтично, но за по-млади от нас. Не ни оставаше друго, освен да се разхождаме, дори и при дъжд.

И [Дмитрий] Оболенски и [Майкъл] Кайзер бяха безкрайно любезни. Последователно ни каниха двете първи вечери, а последната бе официална вечеря и с други англичани. Изводът бе, че трябва да се засили дейността на AIESEE като крайно нужна, особено днес; с пожелание да се смени местонахождението на Секретариата и самият секретар [Вържил] Къндея. Смятат, че достатъчно е била затормозена работата от Букурещ.

Предоставянето на всеки да си закупи билет със слабата надежда да му се възстанови сумата не позволи на [Владимир] Волков да дойде, както предполагам и на [Александър] Чубарян, в Атина. В. Къндея се обяви,

а е и възможно и да е болен или решил да не дразни своите, защото има разправии с института. [Милутин] Гарашанин вече никого не представлява. Яшар Юджел си подаде оставката с факс пред англичаните, съобщавайки, че временно Турция ще представлява проф. Чагатай. Имало предложение за друг, постоянен, но той не бил утвърден. Не може да се разбере какъв характер имат боричканията в Турция.

Така че, по мое предложение проведохме заседанието в Оксфорд като продължение на първото в София, а окончателно утвърждаване на тематиката (вече сторено в София) и сега на responsables за големите теми и animateurs за кръглите маси [на Конгреса по балканистика]. Имахме доста набелязани, уточнихме цялата листа и я включихме в протокол. Също и семинарите – три (от доклада на В. Къндея, които бяха уговорени в София), но сега, след отпусната сума от ЮНЕСКО, потвърдени – в Букурещ, в Атина и във Виена.

Интересуваха се от положението на Балканите. Одобряваха позициите и развитието на България, но ги смущаваше дали македонският въпрос няма да върне нещата на изходната им точка. Отговорите и на двама ни с Й.[оанис] Караянопулос прозвучаха убедително, че създаденото доверие между България и Гърция не може да се разруши.

Групата англичани за големите теми и кръгла маса не е голяма, но това са хора заинтересовани, които ни направиха хубаво впечатление. Надяват се да увлекат още, но затова е нужна по-активна дейност от страна на AIESEE.

Й. Караянопулос бързаше да се върне в Лондон, където Елизабет повтори сърдечната си операция от към края на миналата година. Надява се да бъде по-траен резултатът. Поради това работихме по-напрегнато и спестихме един ден, което ми даде възможност да ида в Лондон.

Обадих се на Вл.[адимир] Попов, той на посланика. Настаниха ме в резиденцията. Там имах доста продължителен разговор със [Иван] Станчов. По-скоро за историята, отколкото за политиката. Показа се любезен. Иска да утвърди себе си като човек, който се старае за страната си без оглед на политическите симпатии. В този смисъл говорих и аз. Разменихме опит, дадох му имена. Доста говорихме за Борис и за Фердинанд. Даде ми книгата на Стив Констан, внук на [Стоян] Данев – [“Фердинанд лисицата“]. Прочетох доста от нея в самолета. Сериозно дело, тънък анализ на характера и личността, вярна представа за ролята на личностите тогава и на провежданата външна политика от големите сили.

Едва сварих самолета за връщане. Закъсня от София. Обявиха, че ще тръгне едва в 16.30 часа от Хийтроу и изведнъж съкратиха престоя за 15.30 часа. Добре че тръгна около 16 часа – десетина минути преди това успях да стигна до изходната зала.

Интересен разговор имах с В.[ладимир] Попов, завършил ИМО имал някои контакти и с Жоржета [Григорова].

Оказа се, че там е Горан Йонов. Просълзихме се и двамата, когато ми разказа как само преди 6 месеца е загинала жена му на границата между Унгария и Югославия при автомобилна злополука. Мили, умни, симпатични хора.

В София ме посрещнаха Ана и Цецо [Цветолюб Басмаджиев] от протокола. Уредиха пак да мина оттам. Вкъщи ни чакаше Ники – потърси своя Донатело и Микеланджело. На тръгване го накарах да се подпише, защото си променя мнението по тези герои. Но в Лондон не намерих нищо за нинджите. Около празниците – всичко изкупено. Нито дори пуловер, всичко зимно е изтеглено, а аз исках с яка като горна дреха. Обикаляйки магазините, в един от тях, за книги, съвсем случайно попаднах на книжки с приключенията на костенурките „мутанти". Купих веднага и трите останали. С това успокоих Ники, който веднага прецени, че има с какво да се похвали.

Ана обаче е болна. Астма с обилна секреция и неразположение от силните дози антибиотици. Нали тя използува само микродози от всички лекарства?

9.IV.1992 г. [четвъртък]

Разходихме се сутринта и към обяд отидохме до СИБАЛ. На Общото събрание [на БАН] не са си позволили никакви закачки по отношение на мен, нито по отношение на СИБАЛ. Изслушали внимателно Сергей Русев, той отговорил спокойно и на несъстоятелни въпроси. Трябва до 1 май да уредим с договор въпросите с БАН. Общият натиск в президентството от страна на Л.[юбен] Беров и Кл.[ементина] Иванова, на ръководството на БАН – [Йордан] Малиновски и [Иван] Божилов изиграха своята роля. Йордан Василев не поема да даде израз на своята злоба, която продължава да бъде необяснима за мен.

След обяд дойде у дома представител на ефория „Зограф" – Георги Пенчев, подпредседател на фондацията. Недоволен е от състоянието на работите там, чуди се как да вкарат монаси – след като ги няма у нас. Идеята му е да се разреши на послушници да прекарат по няколко месеца, та от тях някои да се съгласят да останат. Като реставратор е бил там около времето, когато съм бил и аз, и след това. Не е доволен от Димитър Попов и шума, който вдига. Само плашат гърците. Не е доволен и от [Димитриос] Тракидис, защото напоследък се е съюзил с [Христо] Маринчев, имали подозрение, че намерил неподходящ грък за гръцкия имот на следващия полуостров (направил къмпинги, но не платил нищо на манастира). Напомних му, че благодарение на Д. Тракидис запазихме българския печат на манастира.

10.IV.1992 г. [петък]

При „Енциклопедията“ [на България]. Подготвихме нов състав на редколегията на именния том. Бяхме го спрели и преработили, но го задържахме, докато улегнат страстите.

В Парламента, изглежда, имало юмручен сблъсък или нова хулиганска демонстрация на В.[енцеслав] Димитров. Прокурорът заплашва БСП с разпускане. Искат да всеят страх и само ожесточават хората. Ще причинят социални сътресения. Такова безогледно разпореждане с властта надмина вече тоталитарния режим от наше време.

11.IV.1992 г. [събота]

Обадиха се Анти, Варчо, Мая, Анюнка. Развеселиха ни. Все по-сантиментални ставаме. И се затваряме във все по-тесен кръг. Правим грешка. Но външната обстановка действува потискащо.

12.IV.1992 г. [неделя]

Продължителна разходка по снега, който още се държи. Със спирания, познати. Стигнахме до Коста [Тодоров]. Искахме да видим Цеца след операцията. Намерихме я обкръжена от цялото домочадие. Още не се е възстановила психически. Но започнала да наддава – по-рано не искала и да яде. Съмнява се в оценките, не толкова на операцията, но на това, което я очаква. Как да я успокоим? Ана опита с думите, че не са констатирали нищо в лимфните възли.

С Коста [Тодоров] говорихме за Югославия и за Сърбия. Него го е поразило, че почти без изключение сърбите мразят българите. Не може да си обясни защо. Казах му, че исторически причини няма, има психологическа обработка.

По телевизията слушах [Франсоа] Митеран в навечерието на посещението му в Турция. Обосноваваше при кръстосан разговор правилността на решението да се спрат ядрените опити. Като принос към мира, който ще изведе Франция до САЩ и бившия Съветски съюз (ОНД – не мога още да свикна). Владее до съвършенство политическата игра и успява да внуши, че над всичко държи на величието на Франция.

13.IV.1992 г. [понеделник]

Най-после слънчев ден. Уви, започнахме със зъболекаря. Последна интервенция, която ме свързва с не добри спомени – Любен Василев, вече академик, се беше задавил с протезата си, когато на едно събрание го пре-

дизвикаха и той нервно отговори. А акад. Ст.[оян] Romански грозно си чукаше с двете протези и нищо не му се разбираше какво говори.

Оттам отидохме при Жан Виденов. Говорихме около час за положението във и извън партията. Загрижен е, защото не получава подкрепа. Реформаторската група не взима отношение предварително по никакъв въпрос, мълчат, а допълнително реагират. Не е сигурен в техните намерения, макар че преценява опасността от разцепление в настоящия момент. Партията е притисната и има нужда от морална подкрепа. Това означава и ръководството ѝ да се подкрепя, а не да се тласка към провал или към нови сътресения.

За обстановката – и тук няма яснота. Той е за по-твърд курс. Но дори това, което само казва, някои намират за твърде силно. Има вече желаещи за „конструктивен" подход на всяка цена. Бои се, че могат дори да се подкупят някои наши хора – особено в Парламента, но и извън него.

14.IV.1992 г. [вторник]

Днес се събрахме отново с К.[лара] Маринова, Е.[милия] Томова, З.[ахари] Карамфилов, С.[ветослав] Шиваров. Идеята [за свикване на депутатите от ВНС] се разшири и това наложи допълнителни уточнения. Всички искат да проведем събранието по повод една година от приемането на Конституцията и това да стане с шум за защита на конституцията и републиката. След кратки разисквания, без да вдигаме предварително шум, се договорихме да проведем предварителни консултации с десетина души и отново да се видим във вторник. Набелязахме имената им – П.[етър] Дертлиев, Ст.[ефан] Радославов, А.[лександър] Каракачанов, Ст.[ефан] Гайтанджиев, Ч.[авдар] Кюранов, Румен Георгиев, Гиньо Ганев, Петър Берон, Петър Стайков, Петър Слабаков, Илия Цветков, Пламен Даракчиев, Милан Дренчев, д-р [Петър] Таслаков. Веднага влязох във връзка с П. Дертлиев – болен е, ще се видим допълнително. С други говорих, с някои остава да говорим утре, вдруги ден.

15.IV.1992 г. [сряда]

Първа среща с Чавдар Кюранов. Разговаряхме дълго за взаимоотношенията с Жан Виденов и неговото ръководство. Той остана учуден, че Ж. Виденов смята, че нямал контакти с него. Напротив, на два пъти му развивали своите идеи. Освен това сега му предлагат отношение към ДПС, към Центъра. Формулира ги в няколко точки. Приемливи са, но се питам как ще разложат ДПС, след като при ВНС не се прояви ни наймалка тактика към тях, след като няколко депутати турци внесоха компромисен вариант. По другите въпроси Ч. Кюранов застъпва аналогични позиции, но въпросът е кога например да се напусне Парламента, което

е неизбежно. Според Кюранов – не когато се приемат калпавите закони, а когато влязат в действие. За клубовете смята, че това е единственият начин да се привлекат млади. А ОСД вижда като опит и за легализиране на БСП, ако бъде забранена. Теза отдавна застъпена, която не оспорваше и Жан Виденов, но изглежда, че сега има някакво разминаване в оценките. Ж. Виденов не гласува доверие на Ал.[ександър] Томов и на Д.[имитър] Йончев – смята, че те действуват вече користно и са склонни на недопустими компромиси. Учуди ни Чавдар с мнението си за Е.[лена] Поптодорова. Отрезвихме го малко, обеща да пуснат и други говорители. Няма единна позиция и по участието в комисиите. Различна оценка дават за натрупания опит с [Йордан] Школагерски, Д. Йончев. Според Ж. Виденов – никакви резултати, само разочарование; според Ч. Кюранов – обнадеждаващи, макар и с уговорки.

За ВНС – съгласен е [за среща] с политически характер.

Същото смята и Петър Берон. Току-що е написал нова статия срещу Ж.[елю] Желев, защото са му отказали да му дадат досието. С писмо от министър [Йордан] Соколов. За П. Берон Желю Желев е най-големият мошеник и лъжец; той закопава и СДС, готов бил да закопае и България, стига да остане на власт.

17.IV.1992 г. [петък]

Имах среща с [Светослав] Шиваров. Донесе ми ръкописа, придружен с писмени бележки. Изцяло одобрява текста, чел го с удоволствие и интерес, направи и някои уместни предложения за добавки. След Пламен Вълканов той е вторият депутат от ВНС, който прочете текста. И остана доволен. Това ми дава импулс да залегна върху текста и да мисля вече и за неговото издаване. Но не преди да го прочетат още няколко души и сам да имам чувството, че съм дал, което имах да кажа по своите бележки. Може би трябва да включа няколко параграфа – за постоянните комисии, за да се даде по-широка база на дейността на ВНС като първи плуралистичен опит на парламентарен живот у нас; за случая с червените барети и уличните обсаждания на Парламента тогава; за „пуча“ в Москва и реакцията у нас, по-специално в Парламента. Допускам, че трябва да кажа може би нещо повече за парламентарните сили в залата. Съзнателно избягвах да сторя това, за да не изпадна във всезнайковщина и лидерска позиция, нещо, което съм ненавиждал.

Съдът прие документацията [за Комитета по паметниците] след направените поправки. Ние наистина събрахме актив, но естествено не можехме да свикаме Общо събрание, задължително за всички, след като хората са така претоварени тези дни. Но целият устав бе обсъден от тях и промените бяха само по форма. Едната от съдийките се опита отново

да ми постави клопка, но аз парирах. Попита ме дали сме свикали Общо събрание. Отговорих: „Да." Последва вторият въпрос, защо не сме го отразили. Отговор: „Напротив, отразили сме го в отделен пункт на протокола на събранието." „Къде?" Прочетох го. „Всички ли присъстваха?" „Да, освен учредителите и още трима." Гледах я в очите. Тя знаеше, че не може да е вярно. Аз също, че не може да ме опровергае. Защото при моя отговор трябваше да ме обвини в лъжа. А кой от подписаните щеше да се откаже от подписа си?

Навън дебнеха журналисти. Дадохме кратки интервюта. Във вторник правим много важно събрание. Позвъних на Христо Генчев да му напомня, че той ще председателства и че има осигурена зала.

След това се отбихме четиримата в едно барче на кафе. И както се полага, завързахме спомени. Повод ни даде отричането на [Петър] Дертлиев, че е участвувал в Народния съд. Тр.[ифон] Трифонов си спомни, че е бил пред Съдебната палата и говорил за умереност пред митинга [срещу Народния съд, че действа мекушаво]. Но настроението било такова, че едва не щурмували трибуната и не влезли в залата. „Смърт" и „смърт", и ругаели народните обвинители.

Сетне припомни за Цола Драгойчева как наредила да се разстреля един офицерски полковник, награден от съветското командване, за когото ходатайствали да му се отмени смъртната присъда. Разстреляли го вечерта по нареждане на Ц. Драгойчева, въпреки обещанието на Тр.[айчо] Костов да му се запази животът. За Трайчо Костов разказа известната история за агента от Италия, който поискал да даде списък на вербуваната агентура в партията. Знаел само Тр. Костов, който предложил заплащането да стане на територията на Югославия. Аз знаех, че агентът отказал, подозирайки клопка (по Г.[еорги] Станкулов и Ст.[оян] Заимов), а Тр. Трифонов разви идеята, че агентът наистина се озовал в Югославия и там бил убит.

Продължихме в този дух.

18.IV.1992 г. [събота]

На Витоша. Направихме план с Ники за обсада на хижата. Скрихме оръжия за нападения. Той ще командува 20 души.

19.IV.1992 г. [неделя]

Дъжд. Започнах четенето на ръкописа. За добавки.

20.IV.1992 г. [понеделник]

Последно събиране за уточняване на срещата – разговор за паметниците. Излезе и съобщение във вестниците. Сериозно е отношението на

всички – и на [Марин] Калонкин, и на Ст.[ою] Тодоров, и на Кр.[ъстю] Горанов, и на Нюма [Белогорски]. Обещаха този път да дойдат и писатели.

След обяд на ул. „Раковски" в БИАД се състоя среща за създаване на „Движение за защита на науката". Временен инициатор е акад. Никола Попов. Изказаха се мнозина, стегнато и целенасочено. Има интерес и готовност за борба. Избраха ни със [Благовест] Сендов в ръководния орган – единствени от академиците, заедно с Никола Попов. На връщане, когато пресичахме градината, една двойка се обърна към мен с невъздържан език (от страна на жената). Ана се поразстрои. Аз съм изтръпнал вече, та не ми прави такова впечатление.

21.IV.1992 г. [вторник]

Срещата разговор се състоя в Националната галерия. Мина в духа на това, което очаквахме – внимателно, загрижено, в защита на паметниците и културното наследство, на самите творци. Най-трогателен беше Валери Петров. Като помислиш – без дикция, без външна логика, разхвърляно, но те грабва за душата. Добре говориха всички, преобладаваха литературни критици и дейци – Ст.[оян] Каролев, [Димитър] Начев, Ив.[ан] Цветков, Т.[одор] Абазов. [Димитър] Остоич отстоя и отговори убедително на някои бележки. Ръководеше Христо Генчев – внимателно – против разрушаването бе неговият лайтмотив.

След това останахме и разгледахме крайно интересната изложба – изкуството през 20-те години. И поздравихме Румен Катинчаров за цялостната му дейност. А той ни разведе из залите, за да ни покаже новите придобивки. Материалните затруднения заставят хората да търсят помощта на музея, а той все още разполага с пари и може да спаси наистина цели колекции и единични творби. Невероятни неща е събрал. Поздравих ме го с Ана. Не е много добре със сърцето, а жена му е оперирана от рак. Съдба човешка!

След обяд – нова среща за ВНС. Вече уточнихме характера, датата, провеждането и необходимостта от създаването на инициативен комитет. За мото да бъде конституцията и нейната защита, евентуално с допълнение и за републиката. Мястото за провеждане да е в София, само като резерв да остане Търново, на 12 юли – неделя. Да завършим с обръщение към българския народ. За основа на изказванията да се поканят тия, които са говорили от името на парламентарните групи на заключителното заседание плюс двамата (Петър Таслаков и отчето Любомир Попов) и допълнително бай Йосиф Петров и някои други. Реши се да има инициативен комитет, който няма да се обяви предварително, но който ще се състави допълнително след консултации. Набелязахме имена, но оставихме окончателното уреждане на тези въпроси за след великденски-

те празници. Към участниците се включи и Ст.[ефан] Гайтанджиев. Всички настояват да проведем срещата в сградата на Парламента. Уговорихме се да се видим пак на 29-и т. м. в 10 часа на същото място.

22.IV.1992 г. [сряда]

Изпратих писма и текстове до [Александър] Чубарян, [Арнолд] Жупан във Виена (прие да пише историята на Централна Европа за т. VI), Шарл Моразе, в Полша (получих новия адрес на [Тадеуш] Василевски).

Обади се [Михаил] Сакелариу и ме покани през средата на май в Атина. Обещах да му се обадя.

24.IV.1992 г. [петък]

За Солун. Посрещна ни Таки [Димитриос Тракидис] и ни настани в хотел „Амалия" до неговата кантора. Малкото време обиколихме, за да намерим Леонардо за Ники и детска паста за зъби и лекарства за мен. Това бяха покупките ни.

25.IV.1992 г. [събота]

При Коста [Тракидис]. Трогателна среща. Поговорихме не много за политиката. Трудно му е да приеме провала на идеята за социализъм и комунизъм, след като в обществото, в което живее и което се обявява за по-добро, е изпълнено с безнравственост в самите си устои. Какво означава пазарна икономика, кое е определящо в нея – човекът ли и неговите нужди или той става пълен придатък на пазара. Спря се на културните поражения от рекламите, стандартизацията, опошляването на принципи, които се възприемат за основни на човешкото съществуване.

Говорихме отново за Варна, за миналите години. Признава детските си години, прекарани във Варна, и времето, откак напусна работата, и се зае с живопис. Двадесет години. Отдал се е изцяло на това, рисува, гледа да не загуби нито ден. Организирал е изложби, показа ни покана на една от тях с много хубава и ласкава статия за него от акад. [Хрисантос] Христу. За Коста щастието и тъгата вървят заедно, тъгата е тази, която дава импулси, нарушава еднообразието.

И радостно ми бе, и тъжно. Бяхме като братя и приятели. Все заедно. А толкова пъти бях в Гърция напоследък и все не можахме да се видим. Стана ми даже неудобно и затова търсех повод несъзнателно и се хванах за първия да ида в Солун.

Вечерта бяхме с Таки на вечеря. Тук посрещнахме и 12 часа полунощ. показаха [Константинос] Караманлис, който беше дошъл в Солун. А ние с Ана отидохме пешком по крайбрежието до Коста и обратно и даже се от-

бихме в катедралната църква надвечер. Разговорът с Таки беше по-остър. Той не признава „капитулантското“ поведение у нас и най-вече в СССР. За него [Михаил] Горбачов е предател, агент и т.н. Опитах се да докажа, че не се касае до идеите, а до приложението им, но не успях да го убедя. И по принципите, и по детайлите. Децата му са разделени. Но те оценяват усилията в България да се отстоят принципите и да се запази партията.

Бяхме с тях в Халкидика до мястото, което са купили. Видяхме и брата на Измини. Към нас беше любезен, но според Измини и Таки са изключително свити, еснафи хора, макар и забогатели много.

27.IV.1992 г. [понеделник]

Пристигнахме в София по обяд. Чакаше ни новината, че и Варчо се връща. Аз се зарадвах, Ана още преживява – дали това не е свързано с все още вътрешни колебания у Варчо. Ники ни посрещна с радост. Имаме нужда от близки около нас.

28.IV.1992 г. [вторник]

Среща с А.[нжел] Вагенщайн по въпроси на парламентарната ни група – ОСД и подготвяната конференция.

След това в СИБАЛ – обсъждане около разглеждането му в Общото събрание [на БАН] – изслушали текста, представен от [Сергей] Русев. Решение щяло да се вземе на следващото събрание.

В 18 часа – среща на творческите съюзи с партийното ръководство. Мина интересно. Очертаха се и различията в подхода, но бе намерен общ език – Жан Виденов, А.[нжел] Вагенщайн, Петър Балабанов, Д.[имитър] Йончев, Н.[ора] Ананиева. Имаше и риторични въпроси. Постигна се обща оценка за неблагополучието и единство в отношението на мерките, които трябва да се вземат.

Гледахме с голямо удоволствие филма за убийството на Кенеди. Умеят американците да правят филми и заслужено господстват по европейските кинотеатри.

29.IV.1992 г. [сряда]

На срещата за тържественото събрание и приятелската среща на депутатите от ВНС, изработили и приели Конституцията, дойде този път и П.[етър] Дертлиев. Разисквахме допълнителни детайли по организацията на срещата. Поех задължението да подготвя план, преди да свикаме Инициативния комитет. Обсъди се предложението за „приятелска среща“ и се прие. Но заедно с това се настоя да се обяви отрано и „тържест-

вено събрание“, за да имаме основание да поискаме залата на Народното събрание. Още веднъж се разгледа съставът на Инициативния комитет.

По повод позицията на Гиньо Ганев да не се заангажира Бюрото като инстанция аз не само не възразих, но напомних, че това е нашата позиция още от самото начало. Ние не свикваме институцията ВНС. Но не се съгласих да не участваме в Инициативния комитет. Аз лично за себе си съм категоричен – аз оставам, а Гиньо – както пожелае. Следващата среща е насрочена за 5 май, вторник, като дотогава ще подготвим план. Едва след приемането на плана ще проведем среща с Инициативния комитет.

След обяд бях на лекция на Д.[имитриос] Кицикис от Канада – за „Ойкуменизма на Османската империя“. Не можах да се съглася с редица от неговите изводи, макар че имаше и верни констатации. Държеше на това, че католицизмът е основната ерес, причинила и разцепването на християнството. В Османската империя се създават условия за сближение между християнство и мюсюлманство. Ако това не е било провалено от проникването на западните норми и влияние, бъдещето ни би било по-друго. За осъществяването на подобни идеи той е бил поканен в Турция като съветник на [Тургут] Йозал. Отрече въстанията, идеолозите – като се аргументира и с асимилационните процеси и национализма в съвременните балкански държави, включително Гърция, Турция и т.н.

30.IV.1992 г. [четвъртък]

Този разговор [с Д. Кицикис] продължихме у дома, където прекара около час. Идеята му е, че трябва да се води война и срещу днешния империализъм, който е не по-малко страшен за човечеството. Затова трябвало да се създаде блок на държавите от бившия СССР, Югоизточна Европа, включващ и Турция. Сега е нарушен международният баланс и Третият свят е оставен без подкрепа.

1.V.1992 г. [петък]

Излязохме на манифестация. Д. Кицикис поиска да дойде и с Ана го взехме от квартирата, където бе отседнал. Остана много доволен, защото се срещнахме и с Колибарова, която му преведе целия митинг. Спираха ни много хора, говореха и с него. Бил е през 1968 г. в Париж. Сам – маоист. Майка му е била осъдена на смърт и жестоко инквизирана – излязла психически разстроена. Него го поела помощната организация като 7–8 годишно дете и израснал във Франция. Изгонен от там, но все още с френски паспорт, се озовал в Канада. По това време бил асистент в Сорбоната.

Организаторите го бяха изоставили – [Иван] Илиев и другите. Та го поканихме и на обяд. Ана се смути много – нямаше нищо готово. Но добре, че зърна в парка кебапчета, накупихме и с хубава супа плюс пюре от

патладжан (специалитета ѝ) успяхме и да го нахраним. Добре че се отби и Ели, та имаше и кой да го откара на летището.

2.V.1992 г. [събота]

Посрещнахме Варчо. Ники беше безкрайно възбуден. Поговорихме – явно поуспокоен – натрупал е материал; чел е много, справя се вече леко и с езика.

Обади се по телефона и Мая. Поплакала си, когато говорели с Върбан. Стана ни и на нас много жално. Добре че се обади. Казахме ѝ окуражителни думи, но и ние сме развълнувани. Животът ни разпилява.

Преди това дойде Никодим Попов у дома. Говори ни много – за миналото, за настоящето. Съжалява, че крайните са взели властта. Ще опропастят страната. Говори и за дъщерята на Гемето [Георги Димитров]. Срещнала се с посланика на САЩ [Хю Кенет] Хил и се оплакала, че се пренебрегват националните интереси на България в полза на Турция и че САЩ поощряват СДС. Х. К. Хил опровергал, че знаел за това, но че САЩ не отивали дотам. По-нататък тя се противопоставила на забраната на БСП – Хил отговорил, че това не било американска политика, не могло да се забрани партия с 47% гласове. [Анастасия] Мозер продължила: „Защо тогава така открито САЩ поддържат СДС?“ Хил отговорил: „Защото само СДС е антикомунистическа партия и отхвърлят комунизма.“ И добавил, че обвинява БЗНС „Никола Петков“ и земеделците, че не са в СДС. Само тук знаели за земеделците, а две-три поколения в САЩ не знаели нищо за тяхната опозиционна дейност. Затова признавали само новите, защото са носители на антикомунизма.

6.V.1992 г. [сряда]

Няколко дни – окончателна подготовка на текста [за ВНС], преди да го дам да го прочетат А.[нжел] Вагенщайн и Кр.[ъстю] Горанов.

Уточнихме [на 5 май] с групата окончателния текст, който подготвихме за срещата на Инициативния комитет [за честване на конституцията], предвидена за 14 май в 16 часа. Разпределихме си кой на кого ще се обади на всичките 20 души.

7.V.1992 г. [четвъртък]

Отбих се за началото на конференцията за русофилството и славянофилството. Чух Павел Степанович Сохан – никак не беше ласкав по отношение на царизма и допълнителното положение на Украйна в Съветския съюз. Макар че отричаше наличието на вражда между украинци и руснаци.

8–11.V.1992 г. [петък–понеделник]

За Италия. В Рим със Сергей Русев. Среща за подготовката на заседанието на Бюрото през есента на тази година.

9.V.1992 г. [събота]

Среща в 10 часа в архивите. Обсъждахме:

I. Положението на СИБАЛ в рамките на промените.

а/ Дейността на СИБАЛ продължава – през 1991 г. проведени с успех две срещи – във Виена за архивите (ръководител Ренато Гриспо) и в София за ръкописите (ръководител Николай Тодоров).

б/ Статут – Бюрото – Асамблеята е тази година. Конкретни предложения.

в/ Академията (БАН) е в период на криза – материална (държавата намали субсидирането) и морална (съперничество между институти, дисциплини, генерации, съкращения с 15% и се очакват още).

г/ СИБАЛ – съкратени са 15 сътрудници и се прави реорганизация на дейността му.

Изразих признателност на [Живко] Кабадаиев по един деликатен начин за свършеното от него: а/ за изданията – нови пътища, б/ за Секретариата, в/ за библиографията и компютъризацията ѝ. Той сам си подаде оставката, но остава на разположение.

[Сергей] Русев го заменя.

д/ СИБАЛ – трябва също да преразгледа насоките си на работа; да се адаптира по новото законодателство и на изискванията на новото общество – пазарна икономика, т. е. да отдели по-голямо внимание на програми, основани на конкретни интереси на конкретни страни.

Но е ясно, че СИБАЛ и подобни организации са необходими за нашия толкова размирен регион.

II. Балканите днес – къде сме по отношение на нашите дейности – Югославия–Сърбия, Словения, Хърватско, Македония, Босна-Херцеговина; Турция от друга страна; Гърция; Румъния; Албания.

III. Европейските държави.

– Тези, които подкрепят СИБАЛ.

– Противоречията между тях.

– Ролята на Италия.

IV. Срещата – решения за взимане:

– Разширено Бюро – кога и къде да се свика.

– Асамблеята – кога и къде да се свика.

– Ревизия на статута – комисия.

– Дейностите през следващите години.

Решения на срещата: 1. Заседание на Бюрото в Монреал (IX. 1992 г.); 2. Асамблея в София (май, 1992 г.)

Бюро (състав): Р.[енато] Гриспо, Я.[нис] Караянопулос, Н.[иколай] Тодоров, С.[игурд Отович] Шмидт, Ш.[арл] Кечкемети, [Арно] Р.[амиер] де Фонтание, В.[Уилиям] Федер, В.[ържил] Къндея.

Международната асамблея: К. Дебал /Лоренц Миколецки/, (Австрия); М.[илтон] Густавсон (САЩ); Й.[озеф] Молнар (Унгария); Б. Васишински (Полша); Е. Джордже (Румъния); М.[оше] Мосек (Израел); – (Албания); Клаус Олденхаге (Германия); Бен Слот (Холандия); Мерседес Коста (Испания); Малта.

[Среща с] Ренато Гриспо.

Получил по-голям пост с няколко години по-дълъг срок преди пенсиониране, било на 70 или на 72 години, вместо на 65. Но очевидно не иска да бъде сменен като председател на СИБАЛ. С удоволствие прие асамблеята да се свика не по-рано от май 1993 г. За председател на СИБАЛ предложих да стана аз. При такъв вариант предложи (оставайки той сам почетен председател) [Мария Пия] Мариани за член на ръководството заедно с един професор Джиджи. Като видя, че аз не приех този вариант, а попитах дали Италия не би се съгласила да продължи да държи този пост, той настоя за Джиджи. Но това нямало да бъдат Държавните архиви, а човек учен, който се занимава по поръчение с Източна Европа, и то със съвременна история.

Второто му предложение бе да материализираме даденото от мен съгласие да се развие средиземноморския аспект на СИБАЛ в Италия. Сега той не само се съгласи, но като отбеляза, че е сложно, предложи това да стане под егидата на СИБАЛ с един подсекретариат тук в Италия. Аз се съгласих, като се уточним по детайлите до срещата на Бюрото в Монреал.

За срещата на Бюрото на СИБАЛ в Монреал фиксирахме три точки. Р.[енато] Гриспо – за преустройството на СИБАЛ; за дейността – перспективи в новите условия (Н.[иколай] Тодоров); за конкретен план (С.[ергей] Русев).

Накрая ми каза, че Ж[ивко] Кабадаиев е бил полковник от ДС и затова при всяко негово посещение тукашната полиция го следяла. Това не правели за мен. Казах му, че това не знам, но аз го взех от МВР, където е бил директор на архива.

Среща с Лоренцо Манино.

Отсъстваше, пък и когато се върнал, беше ангажиран да изпраща дъщеря си, близки – на три пъти до летището и гарата.

Убеден, че Р. Гриспо ще иска да запази контактите си със СИБАЛ, макар че приема основателността на неговия избор. Вярва, че е искрен. Мариани е негов човек, досега е гледал накриво СИБАЛ, но е променила мнението си под влияние на [Жан] Пиенс като завеждащ международните връзки. За Средиземноморието е желателно да стане, има шансове, но

да не се прави, както се били опитали с Жак Ланг да създадат институт, който се провалил.

За Живко [Кабадаиев] – да, следели са го, дори от него са искали обяснения. Провалили му идването в Марсилия, задържали паспорта. Бдителност около [Сергей] Антонов.

12.V.1992 г. [вторник]

В СИБАЛ – procès-verbal за срещата в Рим.

13.V.1992 г. [сряда]

У дома дойде канадският професор Джон Фоси. Донесе ми двата тома за гръцката диаспора. Завърза се лек разговор със смях. По-късно дойде и Варчо. Явно е деблокирал с английския език. Той сам го съзнава. И другите го виждат. Бяха и неговите придружители от института. Останаха няколко часа всичките.

14.V.1992 г. [четвъртък]

Излезе във в-к „Преди и сега“ от 12–19 май отвратителен материал срещу СИБАЛ и мен. За СИБАЛ – че било свърталище на ченгета. Визират Живко [Кабадаиев] – старата песен. Срещу мен – че осъществявам „заговор“ срещу правителство, президент, Народно събрание – искат намесата на МВР, защото се срещали [в СИБАЛ] такива личности като [Петър] Дертлиев, [Стефан] Гайтанджиев – люспи. Обявили са ме, че се „розовеем“. Подпис – доц. А. Ахранков, какъвто няма. Явно е Ангел Ахрянов от БСДП, който води борба за детрониране на Петър Дертлиев.

В 16 часа се състоя заседанието на Инициативния комитет за честване на конституцията. Подготвените материали за състава, разговори, уточнявания, се приеха от всички присъстващи. Пръв взе думата Йосиф Петров – попита каква е идеята на срещата. Обясних я, прочетох подготвения текст и предложих Ст. Гайтанджиев да ръководи заседанието. Й. Петров се изказа положително за намерението ни и изрази желание да не допуснем в никакъв случай провал, като не поканим и официални лица. По този въпрос се излъчи група – той, аз и [Мирослав] Дърмов – която да посети [Стефан] Савов и [Желю] Желев, за да поиска за зала Народното събрание и ги покани официално. Уточниха се допълнително и други въпроси, свързани с организацията – да надделее тържествеността – и за тази цел да се поканят посланици, журналисти (специално тези, които са участвували във ВНС); да се имат предвид и други политически лидери, както и министър-председателите Димитър Попов и сегашният. Входът обаче да бъде с покани. Никакво допускане без покани. Реши се

Ст. Гайтанджиев да пусне съобщение по БТА за изграждането на Инициативния комитет. Следващата среща – на 28 май, четвъртък, 16 часа. Дотогава да осъществим поканите и да видим дали ще се даде залата.

16.V.1992 г. [събота]

На Витоша. Там от [Александър] Стамболийски узнах, че в-к „Дума" е пуснала съобщение за комитета на първа страница. Говорихме за минало време, за хора, за събития. Той е ходил във Виена по време на събитията, предшестващи изригването в Будапеща. Докато бащата на Ана [Върбан Ангелов] му казал, че се очаква в Унгария революция, то посланикът в Унгария [Борис] Манолов говорел празни работи за пълен подем, за вярност към СССР.

Надвечер влезе у нас Атанас Славов. Дошъл да урежда имотни въпроси. Среща трудности, иска среща с [Александър] Янчулев. Посъветвах го да използува г-жа [Анастасия] Мозер и му осигурих телефона ѝ чрез Н.[икодим] Попов.

18.V.1992 г. [понеделник]

Една не особено обичайна и удачна среща при „Позитано" на историци с Жан Виденов. Организирана от група при ръководството – за състоянието на историческата наука. Малко неудачна или по-скоро повтаряща минало време – „елате да ни чуете и дайте след това мнение". Както се разбра, въпросът бе как да се реагира на спирането на учебниците. Естествено, не се получи диалог. Но в изказванията се наложи разбирането, че историците ще отстоят историческата наука, че положението и в миналото, и сега не е толкова печално, защото историците получиха международно признание и преодоляха в страната ограничения подход. Но има да се разчиства партийната история. А има и такива проблеми, които водят след себе си и политически изводи – за фашизма, за Народния съд и т.н. По тези въпроси и партията, и историците трябва да си кажат думата. Закачих П.[етър] Петров. Евлоги [Бужашки] приема за вярно казаното от мен, но след като е приятел на П. Петров напомни, че той е допринесъл за публикация на П.[етър] Мутафчиев. Отговорих, че целта ми е да свикнем да се освобождаваме от миналото чрез критика, без да гоним и унищожаваме хората. Без това няма да мине. Имах предвид и някои остарели методи, за които критично се изказах в началото, визирайки партийното ръководство.

Жан Виденов ме повика при него. Имаше среща с Жорж Ганчев, който предлагаше джентълменско споразумение на БСП сега, по време на изборите и след него, включително до образуване на коалиционно правителст-

во. Но поиска и подкрепа на Д.[имитър] Луджев срещу Ф.[илип] Димитров. Жан беше на висота. Прие идеята за джентълменско споразумение по принцип и за съгласуване на позиции при конкретни ситуации, но не се съгласи да се ангажира с Д. Луджев. Аргументите му бяха, че никой не гарантира, че дори приятелите му от „Подкрепа“ и от ДПС ще го подкрепят, и БСП може сама да се окаже в клопка. Борбата не е породена от принципни съображения; няма програми. А може да се окаже и по-лошо – в смисъл друг да поеме председателския пост и да натвори по-големи пакости.

Оттам отидохме на празненството на в-к „Пардон“. Седнах до Валери [Петров] – „Синия дядо“. Невероятно мил човек. Дойде и Ст.[ефан] Продев. Имахме и с него разговор за положението в партията. Обща бе болката ни и страхът от разцепване и борбата за влияние в партията на още недозрели личности. Приехме, че ръководството е слабо, но не се ангажираха зад [Александър] Лилов. Ж. Виденов дава надежди, утвърждава се, но няма силно обкръжение.

19.V.1992 г. [вторник]

При [Анжел] Вагенщайн. Направи ми много уместни предложения за преодоляване на монотонността на разказа [за ВНС]. Предложи ми да въведа към всяка глава на ½ до 1 страница изказване на депутати (най-характерни) и също в такъв обем извадки от вестниците – просто заглавия, една-две думи. Освен това да махна началото – колко съм се колебал, и да поставя обща оценка за обстановката в страната, състоянието на партията, разбор на хората в Парламента. Приех с благодарност бележките, защото аз самият исках да завърша това, което е мое лично виждане и преживяване, и след това да пристъпя към разнообразяване и задълбочаване. Едно, което Варчо ми бе подсказал вече, бе да прехвърля приложенията в текста.

Отново на зъболекар. Боли ме и гърбът. Пак физиотерапия и загуба на време.

20.V.1992 г. [сряда]

Уточняване в СИБАЛ как да пристъпим към неговата регистрация. Подготвихме факсове до Париж и Рим. Получих от Aix en Provence пари за билет. Ще ида на Конгреса по социално-икономическата история на Турция. Нужно е да възстановим контактите с турските учени, които отстояваха и в миналото разумна политика.

Започнах допълнителната работа по текста. Получава се – това, което написах бе одобрено от Ана и Върбан. Разпределих всички материали от приложенията на съответните места, без още да ги сглобявам.

21.V.1992 г. [четвъртък]

Дадох кратко интервю на в-к „Земя“ – журналистката се оказа дъщерята на Кристаки Кънев, когото бяха изпратили посланик в Албания. Пита ме с какво се занимава един екс-председател на ВНС.

Повиках [Мирослав] Дърмов. Поисках той да сондира мнението на Ст.[ефан] Савов за Парламента – ще разреши ли там да проведем срещата за конституцията на 12 юли. Обясних му защо не е желателно аз да искам срещата с него при неизяснени позиции от негова страна.

22.V.1992 г. [петък]

Мило тържество по случай 24 май, организирано от БСП в НДК. Ст.[ефан] Продев, Кр.[ъстьо] Горанов, Ил.[чо] Димитров, А.[заря] Поликаров, Г.[еорги] Константинов, [Чавдар] Шинов от в-к „Пардон“ и още артисти – К.[ирил] Янев, балетисти, пощенският хор. Сдържано, естетично, сатирично, културно и емоционално. Йордан Радичков не дойде. Уговарва го [Анжел] Вагенщайн, казах му и аз няколко думи. Не иска да участвува в оцветени тържества по случай 24 май. „А като ни изключват от всякакво участие? Да пасуваме ли?“ Остави ни със своя отказ. Така постъпи и във ВНС, не дойде да гласува, когато се брояха и не ни достигнаха три гласа за В.[иктор] Вълков.

23.V.1992 г. [събота]

На Витоша с Върбан и Ники. Успяхме с времето. Без да бъде слънчево, бе топло. След обяд валя.

24.V.1992 г. [неделя]

В Южния парк се събрахме пак за 24 май. Говориха пред входа Румен Воденичаров и други – хубаво за положението на България и Балканите. След това навлязохме вътре в парка, където са люлките и друга голяма поляна. Там пък бяха изнесли трибуна с микрофони и цяла програма – тържествено-сатирично – с участието на много говорители и артисти. Видяхме се с Веньо [Кавракиров], вече остарял, с много други другари от всички цветове – и твърди, и такива, които искат отново „обновен социализъм“ като основно искане, и други, които очакват бързи и остри действия. Видях и Дичо [Атанасов], когото търсех напоследък – живеел на вилата си. Видях и хора от плевенския затвор, които най-после организират среща следващия четвъртък, и Жоржета [Григорова] с дъщеря си.

Мнозина дойдоха да се ръкуват – гледат на мен като на представител на партията с голямо „П“. Жени ми връчиха цветя. Търсим взаимна опора в такива срещи. Създава се от управляващите всеобхватна обстановка на

страх – особено от уволнение, което притиска самочувствието на хората. Такъв е смисълът на заплахата по всички линии – и по селата, и в града. Това наистина дава резултат. Но какви ще бъдат далечните последствия? Наистина ли ще ни докарат до катастрофа, при която изходът ще се намери с проливане на кръв? Гледахме „Панорама", на която единствен се яви [Георги] Пирински. Държи се умно, достойно срещу опитите да бъде изведен от търпение. А се говори, че и него искат да арестуват. А нямат в какво да го обвинят. Искат да ни парализират.

25–27.V.1992 г. [понеделник–сряда]

За Атина. Пътуването се състоя по настояване на [Михаил] Сакелариу, председател на Атинската академия, за да уточним представянето на Балканите в т. V на ЮНЕСКО и с екипа, който подготвя материалите. Те подготвят текст за Гърция, към който искат да добавим нашите виждания и да се отрази за славяните.

Датите не са избрани много сполучливо, но аз не исках да отсъствувам на 30 май от София. Навършват се 50 години, откак се обяснихме с Ана, и за нищо на света не исках да помрача този ден. Останахме двама, не се знае колко още, обстановката около нас е напрегната, за да внасяме допълнително напрежение и чувство на самота. Сега това гнети всички ни. Ние запазихме и чувства, и достатъчно бодрост за годините си; много се раздадохме на други, за да искаме да бъдем този ден пак заедно. Отложихме само събирането с една седмица, за да бъдат с нас Варчо и Анти.

Предстои ми да събера и подписите на [Йоанис] Караянопулос и [Василиос] Панайотопулос за СИБАЛ и да започнем работа с [Пасхалис] Китромилидис.

Всъщност работата тръгна и мина много добре. Срещите бяха делови. И П.[пасхалис] Китромилидис, и особено [Манолис] Хадзидакис и [Манусос] Манусакас се бяха подготвили сериозно, дори с текстове последните двама. Уточнихме обема, какво да им предоставим оттук. И накрая съставихме със Сакелариу писмата до [Халил] Иналджък и до Дел Корал.

П. П. На срещата с [Халил] Иналджък в Париж през м. юни той прие изцяло плана и поиска да обобщя текста. Съгласих се. Прие и моя текст.

С времето не ми провървя – дъжд проливен, та трябваше да си купя чадър. Остана ми много малко време за срещи. С Е.[вангелос] Кофос, както досега, позициите ни съвпаднаха. Той не е сигурен, че гръцката теза ще устои, но смята, че при възприети гаранции и като „Македония" не могат да се очакват усложнения.

Освен това за кратко време се видях с [Лукия] Друлия и [Янис] Карас, а продължително беседвахме с Василиос Панайотопулос и Спирос Аздрахас.

28.V.1992 г. [четвъртък]

На връщане пътувах с [Богдан] Богданов. Той е по-доволен този път от [Стоян] Ганев, но продължава да смята, че плува в утопични води и лесно се възпламенявал от собствените си слова, като изпада в самохвалство. Всички уговорени неща са още съвсем несигурни – и отваряне на нови съобщения, и въпросът с монасите, и за водите на р. Места.

Посрещна ме Ана.

След обяд има среща за чествуването на конституцията. Събрахме се десетина души с двама новодошли – Бойко Костов и Борис Колев. Обсъди се въпросът за подаване на молба до НС, до Ст.[ефан] Савов, да ни се отпусне залата за 12 юли. Излязох прав, като не осъществих поръчката на Йосиф Петров, [Мирослав] Дърмов и аз да поискаме среща и посетим НС. И дори с риск да не бъдем приети и да предизвикаме евентуално скандал. Възложих на М. Дърмов той да осъществи посещение и да опипа почвата. Говорил със секретарката, но Ст. Савов в продължение на почти седмица не го приел. Този път решихме да представим писмено искане, което да бъде заведено и да го разгласим. Подписахме текста и четиримата – Ст.[ефан] Гайтанджиев, Св.[етослав] Шиваров, М. Дърмов и моя милост. М. Дърмов го регистрира [в НС] и го връчи на журналистите. Възложи се задачата да търсим средства. Новата среща е предвидена на 4 юни, в 16 часа.

В 17 часа – среща на плевенските затворници. Най-после и те се организират. Създаде се комитет, прие се план и обръщение. Видях се с приятели.

29.V.1992 г. [петък]

Половин ден в СИБАЛ. Писма до [Халил] Иналджък и Дел Корал – ЮНЕСКО. Писмо до Райзас в Екс ан Прованс. Окончателно реших да ида [на конгреса] и избрах за тема „Османското наследство и малцинствените проблеми на Балканите“. След това седнах да подготвя половин страница резюме и съобщението за там.

30.V.1992 г. [събота]

Нашият ден – 50 години от тогава. Последна среща, която можеше наистина да бъде последна. Трябваше да предам организационните въпроси на БОНСС на Ана, преди да замина за Варна. А след това стана провалът. Заваля обаче дъжд и срещата пред сладкарницата на ул. „Фритьоф Нансен“ и „Толбухин“ на ъгъла (тя е още там) продължи дълго. Бяхме отвън, под лекия навес и аз прикрих Ана да не се намокри. Обхвана ни истинско блаженство. Още не знаехме какво ще стане, но аз вече не можех да се

разделя. Така и продължихме до полунощ, преодолявайки и препятствия. Уговорена среща от Ана, друг ухажьор, към когото запазихме най-добри чувства. И той сам прие доброжелателно своето поражение.

Петдесет години от тогава. Въпреки дъжделивото време пак се качихме на Витоша, до „Кумата". Оттам през „Боерица" се спуснахме. Сантиментална разходка. Приятно ни беше. И хората ни се усмихваха. „Дръжте се", „Горе главите", а в хижата ни прегърнаха държателите. Хората преживяват събитията болезнено. И кой ли не?

Вечерта дойде Виктор Атанасов и ни донесе вестници. Той превежда от съветската преса. Изпаднал е физически, не вижда, но е с бодър дух. Прочетохме интервю на [Татяна] Корягина от началото на годината. Наистина разкрива лоши перспективи в СССР – процесите се дирижират и отвън, и отвътре към рязко социално разслоение, което може да доведе на власт в основните страни – бивши величия, мафиози, престъпници и авантюристи.

3.VI.1992 г. [сряда]

Два дни напрегната работа – преработих материала, който бях дал на [Халил] Иналджък за т. V, и го съкратих с няколко страници. Повиках Надя [Данова], тя ще подготви текстовете за гръцките автори – за [Пасхалис] Китромилидис и [Манусос] Манусакас. За [Манолис] Хадзидакис остана Диди [Костадинка] Паскалева.

Със закъснение узнах за конференция, устроена от Института [за балканистика] – „Образът на другия." Имаше какво да кажа. Но още ме водят „отписал се" – поне така си обяснявам, защото не допускам от страна на Надя Данова отношение?

На 2 юни излязохме и ние – на Братската могила! Тъжна история. Ние бяхме от младите някога, сега се сляхме с общата маса на най-възрастните. Видях Е.[лена] Гаврилова, съвсем се сбабила, а [Пенка] Кузманова, жената на Йонко Панов, изглеждаше по-запазена и жизнена от нея.

На връщане повървяхме с Вл.[адимир] Топенчаров–син – искаше да узнае какво е съотношението на силите днес при едни избори; с кого бихме могли да образуваме коалиция; каква коалиция е за предпочитане. Казах му колко е трудно сега да се отговори на този въпрос, защото силите, които биха приели коалиция, сами изживяват трудности и не са наясно какво искат. Те самите са пред избор – да се обединят било в съюз, било в коалиция – но още не са се уточнили. А [Петър] Дертлиев предварително се дезангажира. Даже отказва да изпрати представител на конференцията на ОСД на [Чавдар] Кюранов. Следователно БСП не знае какво ще се изправи пред отделните партии или пред изградени предварително една

или няколко коалиции. Засега са БДЦ – един вид коалиция, която сама не може да прекрачи дори 4% бариера. БСДП и земеделците са в разложение. Ще се окопитят ли?

Обадих се на [Светослав] Шиваров, за да придвижим въпроса за субсидии за срещата на депутатите. Поговорихме за състоянието на БЗНС. Той има идеи и е за решителни мерки. Говори ми за Гиньо [Ганев], че е един от най-големите бизнесмени.

Днес имах много гости вкъщи. Дойдоха Борис Спасов и Любен Кулишев. Говорихме за Парламента, за това, което става сега там. Б. Спасов е дал две книги за печат, юридически. Любчо се връща от чужбина, дълбоко разстроен от заседание на Асамблеята на Европейската общност – Турция поставила въпроса за въвеждане на официален език – турския. На нея вече гледат като на суперсилата между Запада и Изтока. А ние губим уважение.

[Петър] Балабанов донесе поканите за конференцията на ОСД – за другите от БАН. На мен щял лично да ми я даде Ч.[авдар] Кюранов.

Малко по-късно дойде и Халис Окан. Дълбоко ме разстрои неговият разказ за премеждията, които е изкарал. Аз не знаех, че са го обвинявали в шпионаж, че на два пъти е бил задържан – още при емигрирането си от Турция през 1948 г. и след това през 1975 г. Смятах винаги, че са го обвинили в любовни истории, а всъщност е бил задържан за издевателство в деня на неговата сватба и избор за професор. Лежал 6 години, след като е бил осъден на 10 + 2 за обида на съда. Какви трагедии има още да узнаваме. Поиска ми да съдействувам за „Цариградски вестник“. Иска да го издава. Обещах му само статия. За повече не се ангажирах. Имам още задръжки. Поисках му съдействие за паметниците. Той обеща да даде марки за около 50 хиляди лева. Казах на [Марин] Калонкин да влезе във връзка с него.

4.VI.1992 г. [четвъртък]

Нова среща на инициативния комитет. Този път говорихме по конкретни делови въпроси – за издаване на конституцията, за пресконференция на 18 юни, как ще изпратим поканите, ангажиране на НДК и отново за характера – тържествена част и втора, политизирана, без да изключваме политизирането и на първата. Но с кратки изказвания по възможност. Контролна среща във вторник, 9 юни.

6.VI.1992 г. [събота]

Отидох заранта на конференцията на ОСД. Поканите, които раздадох, бяха приети – там бяха А.[заря] Поликаров, Д.[имитър] Шопов, Н.[икола]

Попов, И.[лчо] Димитров. Не можах да видя останалите – В.[еселин] Хаджиниколов, К.[ирил] Василев, но предполагам, че са били. Не можах да остана повече, тъй като отдавна бяхме насрочили за този ден събирането на приятелите отпреди 9.IX.1944 г. по случай нашата 50-годишнина.

Изслушах внимателно докладите, изнесени от Ч.[авдар] Кюранов и А.[лександър] Томов. Видях разликата в постановките, от които се вижда, че спорният въпрос не е толкова в прагматичното изработване на платформа (каквато и двамата още не дават, но решително поставят и много по-ясно това, което трябва или не трябва да се прави). Въпросът е за партията. Докато Чавдар е много внимателен, изключва разцепването и поставя ударението да се търси нов път, без да се пренебрегва социалдемократическият, то Ал. Томов открито обявява да поемем социалдемократическия път такъв, какъвто е в Западна Европа (щом приемаме европейските структури) и да ликвидираме апаратното начало в партията, като я подчиним на парламентарната група и на местните ръководства в общините на БСП. Според мен той не отчита, че се намираме в преходен период и това може да доведе не толкова до саморазпускане на партията, което не е желателно, но и до пълен разгром. Защото и в Западна Европа солидните партии имат своите структури – централни и местни – без които никаква сериозна мобилизация на обществото не е възможна.

Прибрах се на обяд, търсел ме Жан Виденов. Поканих го у дома, защото има и път насам. Около три часа говорихме за положението. Той ясно вижда опасностите от различни страни. Приема дебатите по търсене на решения, но не е съгласен да се използват методи по демагогски начин, които пречат на възприетата линия на партията, например поканите за гости от чужбина или покани от там. Въпросът е партията да се изведе от изолация, а не [Нора] Ананиева да отива в Гърция, поканена от [Мария] Даманаки като „активист на женското движение“. Сега тя не е такъв. Нарочно избра този пример, за да покаже, че се касае за обща болест, която затруднява работата на ръководството и бие по авторитета на партията. Даде много примери. Говори ни и за ОНД–СССР – „хаос“. Бе критичен и към [Михаил] Горбачов, и към [Борис] Елцин. Констатирал е необосновано разрастване на национализма. Авторитетът на БСП продължава да е висок.

7.VI.1992 г. [неделя]

Каква буря и проливен дъжд се изля над София точно по време на събирането на хората. Наводниха се улиците много, както писаха и съобщиха по радиото. Ние го видяхме и на „Сан Стефано“, която също не можеше да се пресече, без да се намокриш изцяло или поне до глезените. И все пак всички дойдоха – [Веньо] Кавракирови, [Янаки и Елена] Холевич, Милка [Шопова] и Ваньо [Янчев], Мавродия и Лушка [Петрови],

Марчето [Саркизова], Цанко и Душка [Стойчеви], Лили [Трифонова] и Димчо [Кръстев], Сашо и Ягода [Манови], Ичко [Христо Христозов] без Теофана – не можеше в такова време да излезе. Щях да изпусна Маргарита [Хлебарова] и Паскал [Димитър Паскалев].

Бяха и децата – Елка, Върбан, Дими и Анти, която мъжки застана зад бара. Така че бях освободен от едно не леко задължение. И Ели донесе една двойна торта, хубаво украсена за „юбилея на Ана и Николай". Храна имаше, напитки също. Години пазех едно уиски за случая, канадско – „Golden Wedding". Изпиха едва половината, а хапнаха добре. Ана се беше старала десетина дни да подготвя в тия условия и вкусно, и разнообразно меню, което бе многократно изтъквано. И то, въпреки всичко, от не гладуващи хора.

Лили и Димчо подготвиха трогателно обръщение на български и латински. Лушка ни поднесе подарък и добави думите, че при трудни обстоятелства могло да се разчита на нас. Този път имаше спомени, имаше смях, но разговорът и настроението бяха около битови въпроси, на студентството, на преживявания. С носталгия. Нямаше политика, оплаквания. Само Янаки и Веньо се задържаха и искаха да чуят от мен има ли просветление, надежда да се преодолее конфронтацията.

Накрая се раздвижиха с пожелание пак да се съберем, макар и по друг повод.

Половин век заедно! Гледайки назад, бихме ли желали да поемем отново този път и да го извървим по иначе? Имаме ли основание много да се радваме или много да съжаляваме? Равносметката какво ни дава? Поразсъждавахме с Ана – не съжаляваме за това, което е преминало през главите и душите ни. Героично време, напрежение, съзнателно поети отговорности като младежи. Първи разочарования, които се засилват. Окончателно разочарование, отдръпване и рязко разграничение от апарата. Отказ да се включа на партийна работа. Постъпване в БАН, СУ. Друг свят, лишен от лесни амбиции, няма партийни съревнования. В Съветския съюз, който ни отвори окончателно очите и ни свърза емоционално с хората там. Бавният път на утвърждаване, срещу растящата опозиция, защото се ориентирах и създадох балканистичното направление на историческия фронт. Сполучих, защото това се оказа до голяма степен и повеля на времето.

И [Михаил] Горбачов. Колко се радвахме и колко се излъгахме! Първият тежък сблъсък в Тбилиси – разправата на войската с митинга, убитите момичета и момчета. Това подсили, след кървавите събития в Нагорни Карабах, опасенията, че СССР наистина се разпада в междуособни етнически и граждански войни.

Събитията у нас. Въпреки очакваните трудности на нас ни бе светло на душите, защото видяхме сгромолясването на един режим, който не само нямаше повече бъдеще, но имаше опасност да повлече след себе си

и страната. Неговото съществуване можеше да се продължи само чрез насилие и страх. Очаквахме бързото решение на политическия проблем. А това се протрахира и по наша вина. Навлязохме в сложни отношения с новосъздадени групировки, с не по-малко остър нагон към властта. Изпитахме ли разочарования, страх? Все още се надяваме, че разумът ще надделее в името на търсене чрез компромис на най-добрите решения. Но досега сме доволни – че видяхме края на един тоталитарен режим и че все още не сме загубили надеждата за нещо по-добро и от това, което е било, и от това, което виждаме сега.

8.VI.1992 г. [понеделник]

Заранта дойде Салих Бакладжиев. Разказа ми как го разпитвали в БАН и в парламентарната комисия в Парламента по възродителния процес. Искали да разберат за отношението на Института [по балканистика], моето и на Стр.[шимир] Димитров. Защитил ни, като им казал, че за него „възродителният процес“ започнал още в началото на 60-те години. Изгонен отвсякъде, аз съм го приел и съм му създал условия да се развие като научен работник до степен да бъде признат в Турция и назначен за зам.-директор на Одринския институт. Така сме постъпили и към други турци. А когато го съдели, защитили сме [го] пред съда и с документ, подписан от мен, и с явяване на Страшимир като свидетел. Дадох му едно изложение, което ми беше дал и нямаше тук екземпляр. Поисках да ми остави и на мен текст от това, което е говорил. То е било записано, но той щял да внесе и писмен текст там за по-сигурно. И щял да ми даде копие.

Пратих нови писма, диктувах. Уточнихме посещението на [Йоанис] Караянопулос; и отношение към искането на [Клаус–Детлев] Гротхузен да се обсъди книгата му за България.

9.VI.1992 г. [вторник]

Заседание за ВНС. Сблъсък с Г.[иньо] Ганев. Той решително отхвърли като „панихида“ и „носталгично събрание за защита на конституцията“ срещата на депутати от ВНС с някакви си „Дертлиевци“ и отчето от Варна Любомир Попов. Възразих му остро, че това, което иска да прави, е свободен да го направи, и защо, се питам, не го е направил досега. Ние нямаме основание да се стесняваме от това, което сме направили, и затова имаме правото да се съберем и да защитим пред обществеността конституцията. Тези, които са в Парламента днес, могат да не са утре, а тези, които са отвън, могат да са. И му казах, че никой не иска да прави „панихида“, нито да даде израз на носталгия, защото конституцията не е умряла, нито нас ни вълнува въпросът за кариера. Отстояхме предложението си да говорят хора от парламентарните групи и други, които ми-

леят за конституцията. Гиньо [Ганев] накрая заяви, че и той е готов да се изкаже, след като разбра, че аз ще говоря.

Партийно събрание на „Позитано". Разисквахме въпроси за нашите институти, за възможните ръководства. Страшимир [Димитров] предложи М.[аксим] Младенов и [Румяна] Божилова [за ръководство на Института за балканистика]. Прие се. Обясни с болестта си отказа да постави своята кандидатура.

10.VI.1992 г. [сряда]

При Зах.[ари] Захариев. Парите от единия договор се оказали при него.

След обяд – среща с Дичо Атанасов. Говорихме за Андрей [Луканов], [Александър] Лилов. Смята, че те са изоставили [Петър] Младенов. Осъжда Андрей, че дори временно се е отдръпнал от прекалени лидерски амбиции. Не смята, че Ст.[оян] Ганев е дал на турците списъка, но той бил причината да се състави. Поискал да му го изготвят, за да ги уволни, тъй като обявил за принцип, че дипломацията нямало да се занимава или да прикрива разузнаването. Помогнали за съставянето Живко Попов и Вуте [Георги Нанев Вутев] – неговата секретарка била привлечена. За [Димитър] Луджев – мнението на Дичо е негативно, но отбеляза, че враждата му със Ст. Ганев била дълбока.

11.VI.1992 г. [четвъртък]

Две срещи в БСП при Жан Виденов – с френския посланик и с турския. По сегашното състояние на Балканите, становището на БСП, че не приема намесата на войски преди приключване на въоръжените конфронтации. Румелард (Франция) била против санкциите, но трябвало да приеме, за да влияе. Спомена за отговорността на хърватите за военния конфликт в Босна и Херцеговина. Турският дипломат [Ялчън] Орал умело отхвърли идеята за среща на балканските министри и изобщо на този етап да се търси подобна инициатива като неуместна и неосъществима.

12.VI.1992 г. [петък]

Среща с албанския посланик при Ж.[ан] Виденов и с гръцка делегация от ПАСОК при [Красимир] Премянов. Коя е по-голямата опасност от взривяване на Балканите – Турция или Косово (албанският проблем). И необходимостта от максимално сближение с Гърция, с левите движения за алтернативни позиции, ако не се прояви достатъчно явно тенденцията за миролюбив изход от напрежението. [Башкир] Рама, когото поздравих като доайен на дипломатическия корпус (защото започна като

шарже д'афер), бе откровен. Когато го запитах дали има разлика между позицията на предишния и сегашния режим в Албания (съдя по разговорите с Р.[амиз] Алия и [Мохамед] Каплани, и сегашните изявления за Косово) той отговори: „В известен смисъл, да. Албанците в Косово са под сръбска окупация. Те не могат да останат в това положение и трябва да получат своята пълна автономия. Ние не искаме промяна на границите. Но албанците в Косово не са малцинство, а това е цял народ. Как ще се реши цялостно албанският въпрос, това ще покаже бъдещето. Ние не искаме война. Но ако сърбите пристъпят към избиване на албанци в Косово, ние ще се намесим. Не могат повече от 40% от цялото население да бъдат оставяни без училища и свой културен живот. Същото важи и за албанското малцинство в Гърция."

Колко бях прав, когато обърнах внимание и на [Константинос] Мицотакис, и на [Петрос] Моливиатис, и на [Мария] Даманаки, че не е само и толкова македонският въпрос, който може да взриви Балканите, а по-скоро албанският, защото въвежда и Турция директно и като основна сила в поддръжка на Албания.

13–15.VI.1992 г. [събота–понеделник]

Потеглихме с Ана и [Йоанис] Караянопулос за Провадия. Бях обещал на даскала на селото и на неговия братовчед, сега кмет на с. Снежина – Василеви, че ще доведа специалист, който да се произнесе по въпроса за мястото, където е бил разгромен Никифор Фока. Събрах и прочетох всички материали – за Върбишкия, за Ришкия проходи. Няма убедително становище.

Посрещнаха ни кмета на Провадия Г.[еорги] Сеферов и К.[ирил] Нéголов. Вечеряхме заедно. Дойде и [Светослав] Аджемлерски. Като социалдемократ сега е пак в опозиция.

В неделя отидохме с две коли, с двамата водачи до Кюлевча, където се предполага, че е бил лагерът, ядрото на императорската войска. Видяхме отдалеч и пролома – около 3 километра заградена със скали теснина. Самата нея не видяхме, но по-надолу спряхме пред язовира. Й. Караянопулос прие за удовлетворяващи данните от гледна точка на топо-географското разположение. Остана да се съпоставят с другите данни от хрониките, да се обсъдят или отхвърлят. Поиска писмено изложение, което ще публикува той самият и ще вземе след това отношение. Обеща да съдейства за побратимяването на Провадия с град около Солун или на Халкидика.

Вечерта спахме във Варна. Отидохме у Паруш [Тодоров] преди това – добре са. Имат проблеми – най-големият е със здравето на Лена, напредващ артрит – едва се придвижва, а и ръцете ѝ вече не държат. И брат ѝ, който бил съвсем отпаднал.

Понеделник прекарахме в града. Развеждахме Й. Караянопулос из старата и средновековната част на града – показахме му римските бани, мястото, където е била къщата на баба ни и ние с Паруш сме се родили, отделни къщи от XVIII и XIX в., чаршиите. Това до обяд. След обяд се изкъпахме, макар че водата бе доста студена. Но не настинахме и отидохме отново при Паруш. Събрахме се и с Тошко [Парушев], Веса и малките. Станали са чудесни. Хубаво семейство.

Тошко ни обясни защо във Варна социалното напрежение е по-слабо – имало по-малка безработица и заетост, търсене в транспортния сектор. Най-зле са служителите, лекарите. Авторитетът на СДС спаднал силно, но главно на лидерите, а не на самото движение. Бавно се повишавало настроението в полза на БСП – организацията е слаба, ръководствата са безпомощни.

Вместо да остане в София, Й. Караянопулос пое назад да си почине половин ден в Солун, преди да поеме за Атина (7 часа път – ограничения на скоростта въвели.)

17.VI.1992 г. [сряда]

Пуснах факс до [Вържил] Къндея – за разширено Бюро на AIESEE в Атина през май 1993 г.; за конференция в Париж в края на тази година; промени в устава на AIESEE; набиране на средства; разделяне на генералния секретар от местопребиваването и от trésorier. Трябва да се раздвижат малко нещата, за да съживим Асоциацията.

Отново при Жан Виденов. Среща с гръцкия посланик. Оказа се, че е бил съветник на [Константинос] Караманлис и го е придружавал във Варна. Припомни ми той сам. Разговорът стана интересен, когато засегнахме темата – откъде идва опасността на Балканите. Разчепкахме доста подробно естеството на турската опасност, какво може да произлезе от усложненията в Косово, македонския въпрос. Посланикът ни разказа, че нашите властници живеели с илюзията, че ЕО щяла да признае Македония едностранно, без Гърция. Той им обяснил, че въпросът се е превърнал в тест за провеждането на единна политика на ЕО и ако не искат да се разпадне, никоя страна не ще наруши установения принцип за пълен консенсус. Съжалява, че тук постоянно се дезинформира обществеността.

Кратка среща за организация на пресконференцията за ВНС. Уточни се какво и кои ще говорят. Мото – „Конституционализъм и демокрация“.

18.VI.1992 г. [четвъртък]

Обади ми се Д.[имитър] Попов. Спряли са ни колите. Възмущава се. Аз вече знаех от Стефан [Соколов]. Отговорих, че аз няма да повдигам

въпрос. Но Д. Попов настоява. Отби се вкъщи и [Атанас] Семерджиев. И по този въпрос, и за архивите. Ще съдят, според него, Вл.[адо] Тодоров. На самия А. Семерджиев задали коварни въпроси като свидетел.

Пресконференция за ВНС. Говориха Ст.[ефан] Гайтанджиев, Я.[наки] Стоилов и аз. Присъствуваха Св.[етослав] Шиваров, К.[онстантин] Цанев, В.[ладимир] Сотиров, Е.[ленко] Божков. Журналисти имаше около двадесетина, може би и повече. Имаше и въпроси. Мина нормално.

Една журналистка ми каза, че видяла решението за спиране на колите на трима ни – [Атанас] Семерджиев, [Димитър] Попов и на мен. Вдигнах рамене и отговорих, че не се чувствувам засегнат. Тя добави, че било подписано от Блага Димитрова, но било много нескопосано.

[Салих] Бакладжиев ми донесе изложението, което представил пред комисията в Парламента по възродителния процес.

Нови усложнения по Дом-паметника на запасните подофицери, набелязан за даване на ДПС. Там бе ДОСО, сега са ветераните от Отечествената война. Поискаха и ние да реагираме. [Марин] Калонкин подготви текст, внесох малки промени и го подписах за връчване на министър-председателя. Не мога да разбера защо с такава лекота се създават огнища на напрежение. Лесно се разпалва чувство на негодувание от страна на патриотично засегнато чувство на достойнство. Там вече е и синът на Е.[мил] Георгиев [Иван Георгиев от Национално-радикална партия]. И ген. [Нешо] Нешев по телевизията бе доста убедителен. А не мога да разбера и ДПС – сила ли искат да демонстрират, или подготвят маневра за отстъпление, за да изложат СДС и получат някои дивиденти отляво?

19.VI.1992 г. [петък]

Взех си паспорта с виза от френското посолство. Получих съгласие от ЮНЕСКО за организиране на среща с [Халил] Иналджък в понеделник в 11 часа. Канят ме от събота, защото иначе не мога да сваря. Уредих и билета.

В СИБАЛ ме посети посланикът [Тадеуш] Василевски. Говорихме за авторството за Полша (за историята на ЮНЕСКО – още нямам окончателен отговор) и за положението у нас. Искаше да знае могат ли управляващите, които губят всеки ден поддръжка, да прибягнат до диктатура и да поканят Симеон [Сакскобурготски]. Казах му, че при такива условия и Симеон няма да се съгласи да дойде.

20–21.VI.1992 г. [събота–неделя]

Два дни, които изкарахме извън ежедневните състояния – работа и разговори около положението в страната; подготовка за събранието за ВНС и т.н.

Отидохме в Драгалевци – децата и кучето. Голямо забавление за всички, дори и Ана го гледаше с удоволствие, макар че не го пусна вътре. Но Ели се е нагърбила с тежка задача – да го дресира и същевременно да го пази да не го откраднат. Варчо се зае да коси тревата с коса, аз изхвърлях събраната трева. Порядъчно се изморихме, но не бе само здравословно, самочувствието ни се възвърна, че сме още жизнени. Колко ни остава?

Забравихме рождения ми ден. Мая ни го напомни. Тя скоро ще се мести, като преди това ще предприемат обиколка.

22–23.VI.1992 г. [понеделник–вторник]

Зъбите излизат на преден план. Станаха, но Ана иска козметична намеса. Физиономията ми се изкривила. Могат да се направят – ще идем утре.

До болницата отидохме пешком през парка – един час и половина. На връщане случайно попаднахме на Михаил Бенчев, архитекта, който участвува в обсъждането за гроба на Левски. Узнахме, че вече архитектите Ст.[ефан] Бояджиев и дори археолози отстъпили (Димитър Овчаров? – просто не ми се вярва.)

27.VI.1992 г. [събота]

До заминаването в Екс ан Прованс основните усилия бяха да определим подробностите около замислената среща за ВНС. Сблъскаха се още веднъж двете линии – среща на депутати, да вземат отношение парламентарните групи тогава и сега, без оглед дали са в Народното събрание; или това да бъде събрание на общественици за поддръжка на конституцията. Окончателно надделя първото разбиране – фиксирана бе „другарска" вечеря в „България"; от 9.30 часа събиране в НДК, зала 2; уточнени са ораторите. И новото – митинг на БСП в подкрепа на конституцията пред НДК, след което – коктейл, скромен.

Управляващите стават все по-нагли – свидетелство за безпомощност да решат националните проблеми и гледат този свой провал да компенсират с верноподанически прояви към тази тясна социална прослойка, която представляват и искат да спечелят – реститутки, лумпени и податващи се на корупция и ренегатски прояви „перебеженци" от институциите на предишния режим. Заплашват открито с арести и подвеждане под съд ръководството на БСП, но главният удар е насочен срещу А.[ндрей] Луканов. Явно той ги смущава най-много, защото не е сложил оръжието си и същевременно има признати заслуги за осъществяване на прехода у нас. Мисля, че ще се излъжат, защото А. Луканов е морално зареден най-добре, има създадено име в чужбина, а е и „харизматичен". Говори и пише увлекателно. Борбата срещу него не ще е лека. Но и ние трябва да се подготвим за нея.

В СИБАЛ се проведе конференция за югославската криза. Изказах се за опасността от взривяване на Косово.

28.VI. – 6.VII.1992 г. [неделя–понеделник]

В Екс ан Прованс [на конгреса по социално-икономическата история на Турция], с кратък престой в Париж за том V и VI на Историята [на човечеството] на ЮНЕСКО.

С няколко думи пребиваването във Франция – беше напрегнато.

1. По Историята. За том V – среща с Х.[алил] Иналджък. Одобрява моя текст, но иска конкретизации и библиографски справки. Уговорихме да направя това по някое време в Екс (което и сторихме за около час). По участието на гърците – прие с удоволствие, но държи на обема. Поиска аз да представя окончателно редактиран този текст. Приех.

Среща с Шарл Моразе. Този път съсредоточи огъня срещу А.[нри] Лопес. Разочарован е от хода на историята, не се подхождало достатъчно новаторски. Показа ми един „Атлас“, но времето беше такова, че една голяма част от мислещите учени във Франция бойкотираха инициативите на ЮНЕСКО. Той се съгласи. Останах с впечатление, че ще напише главата.

За том VI – изпратени са договори почти до всички. Решихме някои открити въпроси, уточнихме главата за обществените науки – остана текстът на руснаците. Преди заминаване получих отговори и от Полша, и от Русия.

2. По Асоциацията [за Югоизточна Европа]. Уговорихме с Ж.[орж] Кастелан срещата за началото на м. декември или м. януари. Става дума за конференция и заседание на Бюрото на AIESEE. Темата – „Федеративната идея на Балканите“. Той благодари, че сме го включили като автор в Историята [на човечеството].

3. В Aix en Provence. Настаняването – неудачно. Валеше дъжд и ме бутнаха в хотел с 500 франка на вечер. Нямаше как, пренощувах, но на другия ден се преместих.

Посрещнат бях много топло от делегатите, особено от турците. Няколко души ми напомниха, че са били в екипа на [Омер Лютфи] Баркан. Единият, съвсем млад тогава, не бил получил по-късно книгата ми и поиска да му я изпратя. Другият ми разказа, че Мехмед Генч, който ми донесе ръкопис (данни) за размера на богатствата, преди да замина, бил разпитван дълго от полицията. Донесоха ми от Ливан и от Измир книгата ми (успели да я намерят), за да я разпиша. Жил Венщейн пък дал втори екземпляр на друг и т.н.

Същевременно се бе разнесло сред тях, че съм защитавал турци по време на възродителния процес, нещо, което у нас съзнателно се забравя или пренебрегва – да напомня няколкото опита във в-к „Демокрация“ да ме притиснат от страна на А.[лексей] Шелудко и други. (Благодарен

съм на Салих Бакладжиев, който и в комисията на НС, и в БАН говори честно за подкрепата, която получи от Страшимир [Димитров] и от мен, и изобщо от Института [по балканистика]. Даде ми и написан текст от депозираното изложение до тях.)

Самата конференция имаше сутрешни и следобедни заседания, разпределени по хронологичен ред. Председателствувах едно от първите заседания. Видях се и говорих с много хора. Каниха ме у дома им проф. [Андре] Реймон, любезен бе [Робер] Мантран. [Даниел] Панзак помогна да се възстанови по-значителна сума на нашите. Помолих го и той го стори. А на връщане във връзка със стачката трябваше да платя такси до летището – 270 франка.

Моят доклад за „Наследството на Османската империя и малцинственият въпрос в Югоизточна Европа“ бе последният. Към написаното включих допълнително две страници там, а съкратих отпред изложението и спазих регламента. Залата бе препълнена. Силно актуализираният текст направи впечатление, защото бях изпратен с продължителни ръкопляскания и със заключението – достоен край на достоен конгрес. Отговорих на един-два въпроса, които се обърнаха в пожелание да се борим срещу крайностите на национализма.

Имаше пожелание ние да поемем следващия конгрес. Казах им, че по-голяма е възможността да поемем по-следващия, след 6 години. Един конгрес струва около 50.000 долара, няма откъде да ги получим. Възвръщаемостта от хотелите и другите разходи не могат да компенсират липсата на достатъчен бюджет сега в институтите.

Доволен съм, че отидох, това ми възвърна отново самочувствието. Турците искат да създадат институция за балкански изследвания, каквато нямат, в Истанбул. Имахме по този въпрос разговор с проф. Х.[алил] Иналджък и проф. [Исмаил] Сойсал. Още догодина ще проведат конференция. Това са умерените, които се страхуват от появата на крайни пантюркистки тези. Техен вдъхновител е Х. Иналджък, който е на нож с Кемал Карпат. Той обвини К. Карпат и още няколко други, че преследват неосъществими илюзии, с които само затрудняват нормалното приобщаване на Турция към европейските структури. Нарече го направо „Чингиз хан“ и ми съобщи, че не случайно го няма на този конгрес. Въпреки привидното външно единство съществува голямо раздвоение и омраза не само между двамата. Пренесено е и в ЮНЕСКО. К. Карпат изпратил писма не само срещу мен на времето, приживе на [Пауло] Карнейро, но по-късно и срещу Х. Иналджък, който го бил игнорирал.

Анри Лопес ми каза, че авторитетът ми сред хората на ЮНЕСКО и интелектуалците бил много голям. Похвали ме за това, като ме разпита защо е така, след като отношенията между двете страни бяха така изострени напоследък. Не е било свързано само с дейността ми като председател на ВНС. Само се усмихнах, нямах време да влизам в подробности.

На връщане също имах среща в ЮНЕСКО. Използувах присъствието на В.[ладимир] Волков, за да доуточним всичко, свързано с руското участие.

8.VII.1992 г. [сряда]

Среща за организацията на честването. Присъстваха 12 души, включително Г.[иньо] Ганев, довел и П.[етър] Бояджиев, за да подчертае своята роля. Последни уточнения – 1. Печата се брошура с конституцията и подписалите я; 2) Намерени са недостатъчните средства; 3) Уточни се подреждането в залата; 4) Реши се окончателно за митинг–среща отвън; 5) Вечеря с депутатите и коктейл за всички.

Въпреки възраженията на Гиньо „да забравим, че имало ВНС, а да погледнем бъдещето", прие се като последно предложението – Йосиф Петров да открие, да ми даде думата и да поема ръководството. А отвън нека Г. Ганев поеме ръководството и първи говори (мое предложение).

21.VII.1992 г. [вторник]

Пиша във Варна в станцията на НС – МС.

Статията ми във в-к „Дума" [за конституцията] се посрещна с голям интерес. Почти всички ме поздравиха за нея. Но втората във в-к „Труд" не бе публикувана. Върнаха ми я в последния момент без обяснения, с бележка от [Тошо] Тошев. След като преди това лично я беше видял и одобрил. [Стефан] Продев бе много рязък – нарече го „мръсник". Поиска да я публикува с бележката с отказа му. Ще видим.

Седмицата до заминаването на почивка бе заета с подготовка и провеждане на деня, посветен на приемането на конституцията (12 юли). Това се превърна в голямо събитие, защото съвпадна с отнемането на мандата на [Андрей] Луканов, напускането на НС от депутатите от БСП и коалицията с нея и арестуването на Луканов.

Цялото предаване по телевизията на дебата около Андрей ни държа приковани на телевизора. Вълнувахме се с Ана! Чиста саморазправа, опит да се всели страховият синдром, да бъдат заплашени депутати и обикновени членове на БСП от надигащата се вълна на репресии, да се разшири кръга на малодушните, за да изпадне БСП в изолация. Явен признак на безсилие, да се посрещнат и решат големите проблеми на страната и прибягване до насилие срещу политическите противници. Страхът от политическо поражение породи необходимостта от въвеждане на репресиите като единствено останало средство за задържане на властта.

На този фон чествуването на конституцията придоби голямо политическо значение. Не само за БСП, но и за всички политически групировки, които са за запазване на мирния преход и за продължаване на

демократичния процес. Това намери израз при окончателното уточняване на програмата. Проведохме две заседания на инициативния комитет. Г.[иньо] Ганев отново пледира за превръщане на срещата в обществен форум на граждани, които защитават конституционализма. Не само аз, но и другите не се съгласиха с това. Чествуват депутатите, които изработиха конституцията, което не изключва участието и на представители на други политически сили, и на общественици – това отстоявах докрай. Подкрепиха ме особено Ст.[ефан] Гайтанджиев, С.[ветослав] Шиваров, дори Я.[наки] Стоилов, който по едно време се поблазни от идеята да се разшири обхвата на срещата, но сетне се преориентира.

След като Градският комитет на БСП обяви, че свиква митинг в защита на конституцията, с тържество пред НДК, когато ние се очаква да завършим своята работа в залата, Гиньо [Ганев] пожела да говори пръв. Отказах решително. Не приех и неговия аргумент, че е поканен в радиото. Времето позволяваше да се осъществи въвеждането от Ст. Гайтанджиев, (по мое предложение) председателството да се даде на най-младия депутат – Стилиян Стойчев. (Йосиф Петров бил обработен и се отдръпна. Това бе предложението на Центъра, което утвърждаваше още повече БДЦ, защото Ст. Стойчев бе техен човек. А Й. Петров се обявил против Ценко Барев?)

Изказванията, както бяха уточнени, и хората, които бе решено да говорят, бяха – Н.[иколай] Тодоров, Г.[иньо] Ганев, П.[етко] Симеонов, Ц.[енко] Барев, Я.[наки] Стоилов, Вл.[адимир] Сотиров, П.[етър] Бояджиев, Н.[ора] Ананиева, М.[ирослав] Дърмов, Д.[имитър] Попов, П.[етър] Дертлиев. Не се яви само Н.[иколай] Генчев. Всички изказвания бяха издържани, но с различна тоналност.

Моето се допълни от това на Г. Ганев; поляризираха нещата П. Симеонов, Вл. Сотиров; пак говориха за национално съгласие – М. Дърмов, Н. Ананиева; К. Цанев и Д. Попов бяха спокойни. Силен бе заключителният патос на П. Дертлиев. Наистина оратор. Подхвана член по член конституцията, за да обвини управляващите в нейното нарушение.

Залата не се запълни – имаше около 250 депутати, може би малко повече, и още 50–60 души посетители и близки. Аз не знаех, че били казали изрично да не се водят съпруги – което бе съвършено излишна предпазна мярка, защото аз бях уверен, че дипломатическият корпус няма да дойде в създадената обстановка. Но независимо от всичко, стана това, което искахме – тържество на депутатите, които създадоха конституцията, с участието на представители на политическите сили извън Парламента, които решително се основават на конституцията.

Този принцип прокарахме и на вечерята в ресторант „България“. Интимна, тя даде възможност на повече от 250 души да се видят, да поговорят, да се почувстват призвани заслужено да отбележат едно историческо дело. Нямаше речи. Все пак ме накараха да ги поздравя със събитие-

то. Съумях с няколко думи да ги затрогна, защото се обърнах към тях с думите: „Скъпи приятели, екс и завинаги депутати на Великото народно събрание" – като се позовах на девиза на НС „Съединението прави силата" като мост, който свързва миналото с настоящето. Леда Милева специално ме поздрави за тази думичка „завинаги" пред [Стефан] Продев. Депутатите поискаха всяка година на тази дата да се събираме.

Е.[ленко] Божков и някои други се опитаха в последния момент да отклонят Нора Ананиева от участие в залата. За тази цел дойде при мен Ст. Гайтанджиев. Казах му, че разбирам неудобството, но същевременно няма как да поканим другите две парламентарни групи, които не подписаха конституцията. Пратили сме официално писмо до Ст.[ефан] Савов. Но поговорих с Нора, тя обеща да не политизира изказването и като единствен представител на жените преодоляхме задръжките за нея.

Времето ни подведе в началото. Изля се пороен дъжд. Сметнахме, че митингът ще се провали. Но когато излязохме, бе грейнало силно слънце. И множеството бе прилично. Мен ме притискаха да подписвам покани и конституции. Пуснаха се в продажба 20 хиляди броя. Но изслушах всички оратори. Председателстваше отлично П.[етър] Таслаков. Той съумя да грабне даже нашата публика, защото митингът бе свикан от БСП. Трудно ни бе да намерим подходящ ръководител и предложих него. Само два дни преди това отидохме до Велико Търново на тържество в стария конак, където се откри ВНС. Бяхме с [Светослав] Шиваров и [Петър] Стайков. Председателстваше П. Таслаков. Откри и поздрави кмета от СДС, който беше отначало смутен, но го успокоих, че няма да политизираме тържеството.

Но в София беше вече друго. Сам П. Таслаков намери подходящата форма да подаде ръка на всички демократи, и на хората от БСП в това число, в името на конституцията, в името на отхвърляне на конфронтацията и репресиите. Обявявайки се за монархист и консерватор, но против всяко насилие, егоизъм, мъст и прочие, той спечели публиката и даде тон на митинга. В този дух с критични нотки и с апели за разбирателство, с острички шеги говориха П.[етър] Берон, Я.[наки] Стоилов, особено сполучлив бе А.[танас] Мочуров от БЗНС, П.[етър] Стайков, Др.[агомир] Драганов. Отначало Др. Драганов бе посрещнат с мълчание, но успя да намери път към хората с удачното си изказване. Предвиден бе и Р.[умен] Воденичаров, но той не пожела да излезе. Предполагам, че не искаше да се повтаря, защото бе произнесъл остро слово в Южния парк предния ден, което бе отпечатано във в-к „Дума". Но П. Таслаков настоя, та говори и той. Накрая прозвуча на „Многая лета" от самия Таслаков, подета от цялото множинство.

Всички ме поздравиха за тържеството, за начина на неговото провеждане. За пръв път политически лидери декларираха съгласие да излязат с БСП на шумна и масова проява. Говориха за единство, за необходимостта

от обединени усилия срещу дейността на правителството и на управляващите. Окачествиха го като преломен момент. И [Жан] Виденов, и [Стефан] Продев, и [Анжел] Вагенщайн – който ме посочи с пръст и поиска да се намерят още няколко души, които така умеят да работят с хората.

Разбира се, не бива да се преувеличава значението на това събитие – касае се за симптом и за насока, по която трябва да се върви. Но не ще е леко, защото останалите извън Парламента нямат последователи и ще им трябва време да създават необходимата организация. За съжаление и двете традиционни леви партии се раздират от вътрешни противоречия. Имам предвид БЗНС и БСДП. Те са от различен характер, но ще им трябва време, докато стъпят на краката си, ако, разбира се, успеят. По-дълбока е кризата в БСДП, защото срещу П.[етър] Дертлиев се надига вълна, а [Стефан] Радославов безкрайно се бои от всякаква близост с БСП и дори използува всякакъв случай да хвърля стрели срещу провежданата тактика от БСП. Не си дават сметка, че на Балканите социалдемокрацията не можа да пусне корени и едва ли ще им се удаде да спечелят масите под стари лозунги. Опитът на Гърция окончателно го показа. Там се разви ПАСОК от бивши комунисти и леви социалисти. Десните [социалдемократи] с проф. [Йоанис] Песмазоглу останаха шепа хора без никакво влияние. БЗНС може би ще се окопити, ако отново издигне лозунга за лява коалиция или по-скоро за общи действия на нова платформа. Да се надяваме, че ще преодолеят колебанията и илюзиите, че на този етап ще могат да се обединят в единен БЗНС, който да се ориентира към СДС. Масите искат да се опрат на БСП. Все пак толкова десетилетия бяхме заедно. Но разколът и традициите в тази насока, борбата на отделни личности дори без елементарен капацитет като „Гошо Тъпото“ [Георги Петров], са засега препятствие. За всичко се иска време, а управляващите развихриха такава спекула, реставрация, репресивна вълна, че има опасност да се върнем към острия сблъсък, който не вещае нищо добро.

Просто не ми се пише за липсата на всякакво политическо мислене от страна на новите политически мъже от СДС. Едно знаят – да рушат без оглед на последствията. Не мога да си кривя душата – помогнахме им и ние, като не съумяхме да определим някои граници – за политическата вина, за разумно отстъпление (например за Партийния дом), за по-своевременно преустройство на кадрите, някои от които бодат в очите – вече не на политическата сцена, а на стопанската, с фирмите.

На излизане от НДК отидохме до „Развигор“, където са задържани А.[ндрей] Луканов, Г.[еорги] Атанасов и редица други – Гр.[иша] Филипов, секретарите на ЦК, които са дали съгласие да се дадат помощи на развиващите се страни. Естествено не ни пуснаха, но присъствието ни бе регистрирано. Заминахме си след това с Велко Вълканов, а останалите направили шествие до дома на [Иван] Татарчев и викали срещу него (той не се показал).

Аз се бях обадил на Андрей за повикване на [Жизел] Халими като евентуален адвокат. Той е съгласен, но искаше да разбере обвинението и въпроса за средствата. Обадих се за адреса ѝ в Париж. Споделих с [Велислава] Дърева, но трябва да говоря и с други. Защото въпросът е политически. Разбира се, нужни са и средства.

На 14 юли се свика пленум на Висшия съвет [на БСП] с депутатите. Обадих се на Жан Виденов, той ме покани. Исках да разбера, доколко обмислена е стратегията, която ще се следва и особено тактиката.

Връчиха ми подготвен текст, нямах време да го прочета. Но добре говори Жан Виденов за положението – трезва оценка, че не искат и няма да допуснат смяна на правителството до есента; ще продължат с репресиите; на този фон напускането на Народното събрание се посреща добре. Задачите – да се осъществят съвместни действия; да се засили дискусията по жизнените въпроси, и накрая една констатация – партията не е добре, не е подготвена за събитията.

Нора Ананиева говори за извършеното преустройство на парламентарната група. Оказа се, че ОСД (или по-скоро тяхното ръководство) протестира, но не стори това на пленума, поне не чух нито една дума от Ч.[авдар] Кюранов. А.[лександър] Томов на следния ден бе злъчен. Наистина „правителство в сянка", когато няма никакъв контакт с правителството, което не обявява своя програма и не зачита изобщо опозицията, бе само блъф и създава глупава илюзия и най-вече недоволство, че хората на БСП са готови на всичко за някакъв компромис, покана, усмивка от страна на СДС (д), което още повече стеснява социалната им база. Всъщност, натискът за напускане [на НС] дойде отвън и отдолу, от хората, които нееднократно осъждаха депутатите, че не намират по-остри форми на реакция. Интересното обаче бе това, че няколко представители на окръзи не поискаха „напускане изцяло" на НС, а настояха за завръщане, но ефектно, както бе и самото напускане.

Реши се накрая да се завърнат в Парламента с искане за оставка на правителството и на Ст.[ефан] Савов. Постави се въпросът през близките седмици да се изработи и цялостна платформа за социалните явления и преодоляването им, за реформата в мирния преход.

Почивка. Подготвихме се за Варна – поне десетина дни. Взехме с нас и Ники, Маша ще се присъедини след няколко дни. Няма да изкараме цялата смяна, тъй като ще заминем за Измир – Дикили, селище срещу Родос, до Ефес. Фестивал, посветен на балканска тематика. Обадиха ми се от Министерството на културата на Турция. Приех, ще вървим с Ана. Да си припомним младежките години.Това бе първата ни дълга обиколка, след като пристигнахме в Анкара през 1946 г. Спомням си само жегата. Дано този път не бъде така горещо. Разбира се, впечатлението от пътуването

с парахода, от Пергамон, бе изключително, независимо от поголовното ограбване на храма, издигнат в Берлин в музея.

Аз не водя дневник в истинския смисъл на думата. Започнах да нахвърлям бележки около случки, които съпътствуваха моето собствено поведение или около обстоятелства, пряко свързани с мен, които не можеха да получат гласност. Благоприятни или неблагоприятни. Не мога да кажа, че имах гладък живот.

Така се създаде навикът да отбелязвам от време на време не отношението ми към това, което става извън мен, международно или в страната, а само това, което е непосредствено свързано с мен. Много интересни мисли са ме спохождали, но винаги времето не ми е стигало, за да се справя със задачите, които трябваше да решавам – ту конференции и изказвания, ту ръкописи на статии, книги – пък и никога не съм бил свободен от организационни задължения. Такъв характер имаха и бележките, които водех във ВНС. Наблюдавам се и сега, когато уж съм по-свободен – не мога да си наложа да отбележа впечатлението си от прочетена статия, книга, да се отклоня в разглеждане на политически събития, хора, макар че поводи не липсват.

Но този път ще се спра на гласуването на недоверие не на правителството – то си следваше своята логиката на политическата борба – а на председателя на НС Стефан Савов. Неочаквано за всички той се задържа, клан-недоклан, със 115 гласа от 130. Явно е имало спорове и за тълкуване на този вот, в чия полза е половината, а и как да се оценят трите празни плика. Така или иначе ударът е силен. Жалко само, че няколко депутати от БСП не изпълниха своя дълг. Щеше да се получат сърцераздирателни сценки сред СДС (д). Но за всички стана ясно, че те са уязвими.

Продължават задържанията на членове на Политбюро и на Секретариата на ЦК. Ще стигнат ли до процес и как ще се развият тогава нещата? Днес ме потърси В.[елислава] Дърева – да намеря [Жизел] Халими. Казах ѝ, че съм се обърнал в Париж да ми съобщят точния ѝ адрес и че се връщам във вторник. Поиска веднага да се обадя на Нора [Ананиева]. Дали обвинителният акт е готов и кога предстои откриването на процеса?

Интересна е позицията на В.[елко] Вълканов. След като така силно се застъпи за Андрей [Луканов], той го обвинява, че с лека ръка е дал път на процесите, като най-много от всички е настоявал да бъде съден Т.[одор] Живков. Изкара, че едва ли не той го е вкарал като обвиняем. Тук, разбира се, се преплитат две неща – от принципната постановка за политическа отговорност и съденето за икономически престъпления. Не си спомням и не знам как е станало за Т. Живков освен гръмогласните обвинения на Славчо Трънски в Народното събрание. Но около задържането на А. Луканов и неговия имунитет имаше доста шум, че и отделни социалисти са

подпомогнали. Не успях с никого да говоря по този въпрос освен подхвърленото от Велко, че се разпространявало такова мнение от В. Дърева.

Като се разхождахме онзи ден, нещо си бъбрихме с Ана по случай 70-годишния ѝ рожден ден. Отмина ни група младежи. След няколко крачки чухме вик: „Стойте, стойте!“ Спряхме и се обърнахме. Хванали се на бас, дали аз съм „аз“. Казахме им „да“ и оттам прозвуча: „Много ви обичаме!“ Ана ми се усмихна и ми каза: „Ето, това ни стига.“

Дойде в станцията за няколко дни Янаки Стоилов. И той е на мнение за засилване на политическия натиск отвън, но за повикване на адвокат да се почака, за да се обмисли добре необходимостта. По едно време се събрахме на кафе – с допълнително дошлите [Веско] Жеков от ВПС и общинския секретар на БСП заедно с К.[расимир] Премянов. Стремят се да възродят организацията, за да се наложи в града. Съотношението между симпатизанти – наши и на СДС (д) – се променя. Но докато не се извърши реален прелом в самия град, нямало да се възвърне старата слава на „червена Варна“. За начало на такъв прелом можело да се говори. Трябвало обаче да се преодолее несъответствието между слабо централно ръководство и силни местни. И Тошко [Парушев] е на същото мнение – силни са кварталните и местните организации, които прерастват вече във федерации. Приятно ми бе да чувам това и да видя млади хора и на средна възраст да отстояват нашата политика.

Дойде един активист, въвлечен в местния клуб на ЮНЕСКО. Инженер – инженерите са повечето наши, докато лекарите са повече деца на бившата буржоазия (и те са се насочвали към тази професия, както преди това и нашите другари, та и самите ние с Ана). Жалкото е само това, че ренегатите се плодят, и то главно из средите на активисти в МВР и наистина партийна номенклатура от местен мащаб. Тук [във Варна] – синът на [Николай] Чакъров (от МВР) и на Апостол Славов. Това наистина дразни. Смущава хората и липсата на перспектива, не знаят какво да очакват, струва им се, че няма яснота в исканията на БСП. Приемат младите, но не виждат в тях не толкова можещите, но знаещите какво да се иска и какво да се прави. Това ми изрази един от хората на улицата, участвувал в партийните ръководства или се въртял около тях. Умни са момчетата, вече умеят да се държат, печелят симпатии, но не излагат ясни тези. Даде за пример току-що говорилия Янаки Стоилов. Посрещнали го дори на крака, ръкопляскали му няколко пъти, но и той бил неясен, мъгляв, що се отнася до големите въпроси.

Преди тръгване спахме лошо. Събудих се през нощта, Ана също не спеше. Навън морето бушуваше. При това – проливен дъжд с град. Ана ми разказа, че когато отишла да прибира децата, вечерта късно, до нея се приближила млада жена, която се смущавала да се приближи до нас. Но

след като се решили с мъжа си, разбрали, че си отиваме. И заприказвала, че единствени ние изглеждаме прилични, по физиономия и държане, че искали да споделят с нас безперспективността на положението. Учудила се, че сме толкова възрастни, че сме участвували в антифашистката съпротива. Разочаровани са и от СДС. Говорили доста. Ана беше развълнувана от това доверие и същевременно изненадана от липсата на каквато и да било реалистична информация за миналото.

28.VII.1992 г. [вторник]

София. Пътувахме леко, с малкия гушнат в мен. Но изтръпнахме от седенето, макар че и престоите не ни отморяваха, защото навън бе така горещо, че се заковавахме на едно място на първата полусянка. Посрещна ни Варчо. Все още с планове за преустройство на гаража. Не може да намери подходящи работници.

29.VII.1992 г. [сряда]

На „Позитано“. Среща с Нора [Ананиева]. Тя бе задържана – устройвала срещи, за да се предвиди среща на БСП под някаква форма с Борис Елцин. Нищо не било предвидено за тях. Трябваше да поговорим за А.[ндрей] Луканов и мобилизиране на международната общественост – т. е. да привлечем външни юристи. Аз се колебая още на този етап да повикаме [Жизел] Халими или друг някой – доколко ще е полезно и как ще се отрази на нашата общественост. Нора е на същото мнение, но с [Велислава] Дърева поискаха да подготвя терена и да се обърна още към [Роберт] Бадентер и Л.[оран] Фабиус. Дадоха ми и материали, изпратени досега на други – до [Франсоа] Митеран, от дисиденти; изложение на А. Луканов до К.[ристин] Лалюмиер и други.

Нора ми каза, че е силно разстроена от решението на Г.[еорги] Пирински да напусне ръководството на парламентарната група на БСП и същевременно ОСД. Бил остро критикуван от Александър Томов. Казах това на В. Дърева, която не го знаеше, и тя спонтанно реагира, че също ще напусне ОСД. Попитах я какво прави Чавдар [Кюранов] – отговорът ѝ бе крайно лаконичен: „Нищо не прави.“ Малко по-сдържана бе Петя Шопова, която очерта положението като по-сложно и изрази безпокойство, че отново една хубава идея може да пропадне. Не каза, че ще последва примера на В. Дърева, за което бе подканена от нея, но и не пропусна да хвърли няколко остри стрели срещу Нора, че елиминирала всички от ОСД. В. Дърева не бе ласкава и към Р.[осен] Карадимов.

30.VII.1992 г. [четвъртък]

[Михаил] Сакелариу ме потърси, за да ми каже, че получил книгата на Надя [Данова] и писмото за разговора с [Халил] Иналджък. Доволен.

Среща с [Марин] Калонкин – трудно е да се работи при такава обстановка на открита конфронтация.

31.VII.1992 г. [петък]

Потеглихме за Измир – Дикили.

1–8.VIII.1992 г. [събота–събота]

Фестивалът в Дикили – Турция. Той е от регионален обхват, но има общонационално значение. Основава се на прякото сътрудничество на кметствата на няколко града от егейското крайбрежие до Измир, на протежение около 150 километра – Бергама, Айванлък, Чандарлий, Алиага, Фоча, и естествено, на университетското и политическото участие от Измир, Анкара, Истанбул. Това именно отличава този фестивал от другите, провеждани в туристически сезон. Касае се за фестивал с концертна програма всяка вечер, която само подплатява останалата дейност през седмицата на фестивала. Това се дължи на обстоятелството, че още от самото си начало този фестивал си е поставил за цел чрез взаимни гостувания, срещи, да сближи местните управи от турското егейско крайбрежие с това на гръцките съседни острови, да преодолее отчужденията между населението им и да съдействува, като по-голяма цел, и за сближението и между двата народа.

От две-три години фестивалът в Дикили прераства в предварително планирана задълбочена размяна на мнения по гръцко-турските отношения в различни области, по кипърския въпрос, по актуални проблеми на Източното Средиземноморие и Балканите, които интересуват двете страни и които засягат най-вече въпроси от външнополитически характер, но също и екологически.

Тазгодишният фестивал се отличаваше с покана за участие и до кмета на София и лична покана, изпратена до мен. За пръв път има българска делегация (зам.-кметът на София Христо Димов, Коста Иванов от групата „Хелзинки комитет“, ние с Ана и С. Радойков от фондация „Халис Окан“. До Румъния е била изпратена покана до представителя на „Движението за мир“.

1 август.

Пътувахме през нощта със самолет, посрещнаха ни на летището в Измир и ни настаниха в хотела „Бергами“ в 5.30 часа. Програмата претърпя промяна, вместо след обяд маршът по главната улица се състоя преди обяд. Произнесоха се речи. Досега, първите шест срещи – фестивални,

са били посветени на мира и разбирателството, на демократичните процеси главно между турци и гърци. Словата на кмета на Дикили Осман Йозгювен, на Панос Тригазис, председател на Гръцкото движение за мир и на Комитета за гръцко-турско приятелство, на управителя на областта Кутлу Акташ и на министъра на културата Фикри Саглар бяха силни – за мира на Балканите, против насилието, войната, за разбирателство в Кипър – едно отечество и за турци, и за гърци–кипърци. Подчертани бяха благородните усилия на кмета на Дикили, който съумял да превърне фестивала във важен форум за мир и демокрация, за култура, приятелство и международна солидарност.

След малка почивка се върнахме в Бергама. В хотела ни обслужват турци от България. Много мили хора – мъж и жена на постоянна работа, и една втора – на временна. Съжаляват за България, напуснали са без да ги насилват, увлечени от потока. Имали и роднини, които не ги погледнали. Но вече не могат да се върнат – родителите на едните са починали тук. Не приемат съществуващите отношения, алчността, нежеланието да учат, отношението на работодателите, които гледат да ги излъжат. Особено едната, която живеела в Аспарухово, Варна и работела във фабрика „1 май“. Прати и писмо по нас до близки. Виждаш на дяло какво даде на обикновения човек социализмът. Просто ни трогна с вниманието си и с трезвите си разсъждения за социализма в България.

Вечерта се състоя голям концерт, на който участвува и слепият турски композитор и певец Муамер Кегенджоглу, който изпълни много гръцки и няколко български песни на акордеон.

Особеност в структурата и организацията на работата бе въвеждане и на чисто турска програма в следобедните часове. Заседанията изобщо не се провеждаха в зала, а на открито на малък площад, засенчен от дърветата и зает с множество редици столове. На единия край е направена трибуна за участвуващите в дискусиите. Добре озвучено, с възможност накрая за вземане участие и на публиката с въпроси и кратки изказвания към участниците в обсъждането на проблемите. Забележително! Големият интерес на дошлите, които стояха от 10 до 14.30 часа, въпреки реалната възможност да станат и излязат, събираше всяка сутрин и след обяд от стотина до няколкостотин души. Активно следяха и открито изразяваха своето отношение към изказванията – одобрение с ръкопляскания или мълчание при несъгласие. При пълна свобода на придвижване – една крачка и излизаш от площада. Отстрани има път – само движението на коли бе спряно, а хората се движеха, спираха, слушаха. Направи ни впечатление участието на много млади хора. Общите теми бяха по въпросите на образованието и мира; коректната информация и медийна политика; мира и сътрудничество на Балканите; новите проблеми на левицата; земеделието и методите на зелените в региона – геотермална енергия; мира и сътрудничество в Кипър; синдикалното движение в Турция. Същевре-

менно се осъществяваха популярни срещи на партийни лидери, парламентаристи, министри, кметове и специалисти от съответните партии с местната общественост. Това довежда и до голямо стичане на население. Вечерите са изпълнени с фолклор, песни и танци, поезия.

2 август.

Предобедите на следващите два дни бяха посветени на тематика, свързана с Балканите – „Проблемите на мира и възможните решения“ и „Избухване на националистически движения и проблемите, които поставят“.

На първото заседание участвуваха Али Динчер, председател на Комисията за външни работи в турския Парламент, бивш кмет на Анкара; Йозкер Йозгюр, председател на Турската републиканска партия от Северен Кипър; проф. Макис Трикупис, бивш генерален секретар на Министерството на културата на Гърция; Христо Димов, Ана Пантазопулу от името на кметството Панкрати (Атина); Коста Иванов; Мария Бурну – зам.-кмет на Митилини; Никос Фотиадис, професор от Атина, от името на неправителствените организации и по-специално на синдикатите на военните в Гърция. Председател на първото заседание бе Бюлент Таник.

До мен седна бившият кмет на Анкара, Али Динчер от Разград. Там, в с. Самуил, братовчед му е кмет. Основната тема на изказванията бе посветена на сегашната обстановка на Балканите, на сложните международни отношения. Насока на изказванията даде Али Динчер. Той започна с многостранността на културните взаимоотношения между балканските народи от управленско-административен характер (наследството на Византия, Османската империя), в областта на фолклора, географската близост и смесеност на населението, която открива изключителните възможности за всестранно сътрудничество. Два нови фактора ще облекчат това сътрудничество – Черноморската икономическа зона и Парламентарната асамблея на представителите на парламентите от тази зона. Същевременно, според него, международното положение недостатъчно благоприятствува мирното развитие на Балканите. Като че ли Европа не иска да разбере, че нарушаването на мира в този регион е реална опасност за самата Европа. Той изрази съмнение относно истинските цели на намесата в Иран – големите сили всъщност са защитавали собствените си интереси. Иначе как да се обясни отсъствието на готовност да се намесят и да защитят населението на Босна и Херцеговина от Сърбия. Също така неприемлива е позицията международни организации и изобщо сили отвън да налагат как да се нарича една страна. Това е право на всяка нация. Визираше в случая Македония. Накрая апелира да се намери най-после решение на кипърския въпрос чрез сериозни дискусии на политиците, като крайната дума има кипърският народ.

На същата тема посвети изказването си и Йозкер Йозгюр – преди 3 години не му разрешили да говори. Той отхвърли всяка военна намеса на

Балканите като много опасна с възможните последствия. За съжаление Великите сили не успяли да намерят и мирно решение, защото и самите те се оказали разделени по интереси – между самите европейски страни и между тях и САЩ. Нищо положително не може да се очаква и от продължаващото разделяне на Кипър. Това е лош пример и за Балканите. Етническите общности на Балканите не могат да се разкрояват и разделят, както е станало в Ливан.

Макис Трикупис (Гърция) напомни, че Балканите отново се превръщат в опасност за избухване на война след 80 години! Наистина историята не се повтаря по същия начин, но без външна ефикасна намеса не може да се намери политическо решение. Събитията в Босна и Херцеговина показват, че проблемите, които са довели до криза, са изцяло вътрешни и не са плод на външни условия или намеса. Затова първото нещо, което трябва да се осигури, е да се изключи възможността външни сили да използуват кризата в Босна и Херцеговина за свои интереси. Това предполага да изменим характера на отношенията между хората и различните етноси на Балканите, защото съществуват различни отношения, неправомерни отношения и начини на представяне на миналото и настоящето. В края на краищата хората правят войните, те трябва да се изменят. Национализмът засяга културата, цивилизацията, човека, а човеците правят войните. Той е против каквато и да е промяна на граници, но трябва да има уважение сред етносите вътре. Даде примери от Солун – Кемал Ататюрк, Назъм Хикмет.

Никос Фотиадис (Гърция) беше категоричен в осъждане на политиката на големите сили в Източното Средиземноморие – Англия, Франция, Италия – още в годините, предшествуващи Втората световна война и след това, когато реално са се настанили и влияели на развитието на отделните страни. Припомняйки отделните етапи, той подчерта, че през цялото време те са преследвали своите преки интереси – студената война, МВФ и бързите акции – защитават своите интереси, делят и управляват. И сега по същество не без тяхната пряка намеса се стигна до сегашното положение. Сега има пряка намеса на Германия, Франция и Италия! Флота на САЩ! ООН – блокада и ембарго! 7-те страни! Всичко това налага народите на Балканите да поемат в свои ръце съдбините си, като потърсят пътя на взаимния диалог и сътрудничество. От конфронтацията на Балканите печелят само големите сили.

Йоан Григореску (генерален секретар на Движението за мир в Румъния) разви в теоретичен аспект понятието „мир“. За Румъния каза, че е европейска страна, отворена, балансьор за демокрация, приятелска, против хегемонизъм.

Христо Димов направи странно поздравление, което влезе в противоречие на общия дух на изказванията. Столицата София е за пръв път приета в Европейския съвет. Той говори за многостранни връзки; за ко-

мунизма, че изчезнал, но имало метастази и опасност дори тук, на Фестивала, от тях!?!

Ана Пантазопулу от Перистери подчерта, че от различните сблъсъци никой не печели на Балканите освен Великите сили, които продават оръжие. Сега, в края на XX в. – вместо разбирателство отново се стига до война. За правата на човека, а не конфронтация на малцинства!

Катерина Папулу изтъкна необходимостта от неправителствените организации. Завърши със стих от Янис Рицос. Не възрази, че Гърция харчи повече на глава от населението от Турция, като издигна и идеята нека всички пари да изчезнат, а не да се дават на американците да богатеят.

Коста Иванов (Хелзинкски комитет) направи основен извод за non-military solution.

На следващия ден (**3 август**) бях на трибуната с другите, но не можах да запиша нищо, защото откъслечно чувах. Изказаха се проф. Якуб Керепек от Анкара, Александрос Аливанос, който се спря на последните проучвания, които се правели за ново разпределение (прекатегоризация) на държавите в света и Европа със и без национални малцинства, със и без проблеми в етническо отношение; Мария Прифти; доц. Башкън Оран и други. Д-р М. Бухбе от Германия свърза национализма с някои процеси и събития в днешна Германия след обединението. Германските социалдемократи са против използването на сила и оръжие извън отговорностите на НАТО. Ако това не бъде предотвратено, има опасност НАТО да се намеси в събитията в Югославия. Ще впиша само някои по-характерни моменти от това, което се случи вчера и днес.

На **4-и август** темата за обсъждания бе „Защита на околната среда и пътища за сътрудничеството“. Наред с общите принципи бяха разгледани и няколко конкретни проблема, пряко свързани с този район и изискващи общи мерки. За тази цел се проведоха и индивидуални срещи на заинтересованите кметове за намиране на общи позиции. Един от проблемите бе нарастването на Измир до и над 3 милиона души, влошаването на цялостната обстановка в залива, което застрашава и по-отдалечени райони, които са успели да съхранят сравнително чисти водата и морското крайбрежие. Специфичен проблем е откриването на злато около Бергама и свързаният с това въпрос за неговата експлоатация. Отделен проблем са големите индустрии – рафинериите за петрол и металургичните заводи.

Среща с [Ердал] Иньоню! След обяд в турската програма бе предвидена лекция на заместник министър-председателя и председател на Социалдемократическата партия Е. Иньоню – „Мир и сътрудничество на Балканите“. Интересен бе подходът му към тези проблеми – маркирайки ги най-общо, без да вземе отношение към тях, той отдели голямо внимание на необходимостта от търсене на пътища за сътрудничество и мир на Балканите. Всички балкански народи сега са изправени пред реалната опасност от ескалиране на войната в Югославия. Според него Органи-

зацията за европейска сигурност и сътрудничество трябва по-ефикасно да се ангажира за нормализиране на обстановката в Югославия и предотвратяване на ескалацията на въоръжените конфликти. Дори по кипърския въпрос Е. Иньоню се опита да бъде конструктивен, като подчерта необходимостта от зачитане правата на двете кипърски общности и решаване на проблемите единствено по пътя на преговорите. Той бегло засегна и „етническата пъстрота" на Балканите, като отбеляза, че в България има турска етническа група, но българите са основната маса население.

Гафът на нашия заместник-кмет се прие крайно негативно от всички турци и се чудеха как да реагират. Отбелязвам, че вестниците тази заран не споменаха дори, че присъствува кмет от София. Затова поисках от тях, ако е възможно, да ми устроят среща с Е. Иньоню. Като ги уверих, че се познаваме отдавна. Приеха това с ентусиазъм. Но се оказа трудно изпълнимо. Най-напред се удължи програмата и като се върнахме от обяд – нямаше нито едно свободно място на площада. Тогава те измислиха друго – подбраха няколко души от чужденците и ни отстъпиха стаята на кмета. Пуснаха телевизията, която предаваше срещата и обещаха да го доведат за среща тук. И наистина така стана. Аз останах до вратата и най-напред Е. Иньоню видя мен – поздрави ме сърдечно, приятелски. Но отзад напираха охрана, журналисти и аз го попитах дали можем да се срещнем в Анкара. Той отговори утвърдително. След това седнахме на масата и тук един журналист от Гърция го притисна по екологични въпроси. Местните хора му напомниха, че аз съм тук (те не чуха нашата договореност), но той се засмя и ги успокои, че сме се разбирали винаги.

Как започнах своето изказване на 3 август. Изказването ми бе на френски, дадох екземпляр да се преведе на турски, но аудиторията явно си служеше предимно с английски и турски. Затова казах на английски и няколко предварителни думи. Така и започнах със some preliminary words – 1. Че национализмът на Балканите и днес още в основата си има имперската идея, колкото и несъстоятелно да изглежда, когато се упражнява и от малка държава; 2. За себе си, че съм участник в антифашистката съпротива, че съм бил социалист и сега съм член на Социалистическата партия и ще остана такъв неизменно.

Изказването ми бе посрещнато с бурни ръкопляскания и поздравления. Добавих, че се познавах от много години с Иньоню и се радвам, че се срещнахме. Това възстанови доверието към българската делегация. Няколко турски семейства по-късно ми се обадиха, че не дошли на изказването ми в знак на протест срещу изказването на кмета ни. Но и той, както и някои други от нашите управници, изпитват удоволствие да парадират с героичната си дейност по „ликвидиране" на комунизма, като забравят, че това не е проблем за Турция и могат да получат уроци от Сюлейман Демирел как става това. Тук искат партньори за своята политика, а не идеология. Капиталистическа Гърция ги плаши, а не социалистическа Бълга-

рия. Затова обръщат внимание на своите хора и пренебрегват дошлите от България, включително и Александър Йорданов, за да се почувствува толкова пренебрегнат, че да заяви пред журналисти, че „Черно море има два бряга, ние оставаме на Западния". Тепърва ще почувствуват турската дипломация и нейната стратегическа насоченост на Балканите.

Как се прие изказването ми.

Поискаха ми веднага текста, поздравиха ме горещо. Но по-важно е това, което допълнително узнах за реакцията на кметовете. Но нека найнапред да кажа за публиката. Тя ме изпрати с продължителни ръкопляскания, последваха въпроси към всички на трибуната по един-два. На мен следният: „След като съм бил явно за социалистическото правителство и за [Тодор] Живков, имал ли съм различни прояви и какво ми е отношението сега?". Отговорих, че като член на БКП споделям колективната отговорност на партията по допуснатите грешки; имал съм позиции, в случая по националния въпрос; смятам че обективно е нужно преустройство, но то трябва да се осъществява разумно, за което отново се бори партията, на която съм член. Пак получих ръкопляскания и най-интересното, получих следната бележка на английски: „To Mr. Todorov. Ideological defence of socialism is more important than anything else. In this respect, honor of socialism is with us. Thank you, Mr. Todorov."

А турски професори и участници ми споделиха, че кметовете били ужасно разстроени от изказването на нашия кмет, не могли да си обяснят защо така са били нападнати, след като в програмата на турската част било предвидено изказване и на секретаря на турската комунистическа партия [Хайдар] Кутлу. А председателят на парламентарната комисия Али Динчер дойде при мен на вечерята да ми разказва, че видял братовчед си от Лозница (на Пенчо Кубадински), сега кмет в този район (Самуил?), струва ми се на гара с няколко завода – бил безкрайно доволен. „Само не бързайте" – това бяха думите му. От този момент станахме обект на найголямо внимание в групата и от страна на турци, и от страна на гърци.

С гърците.

Уж всички са представители на левицата, но щом се сближихме, различията проличаха. Комунистите – [Панайотис] Макрис, кмет на Кесариани, участник във войната и в цялата съпротива, няколко години по-стар от нас, стар познат от Атина, държи на своето, но с вроден такт. По принцип има негативно настроение към промяната в СССР, но е сдържан пред хората. [Никос] Фотиадис, бил в емиграция в Германия с 13-годишен син (или осиновен) Владимир. Жена му нещо е имала със сина на [Любимир] Левчев. Не ги знам политемигрантите, не поддържах връзки с тях. Той е топъл човек, но робува на схеми – гърците са допуснали ислямизация; половината албанци са турци, щом са мюсюлмани; бошняците – също. В скоро време ще се разкрие агентурната дейност, която провали КПСС. Към него се прибави и [Стратис] Коракас, който е бил на обиколка за

възраждане на връзките на компартиите. Очакват много от Ерих Хонекер – щяло да има бумеранг. Аз също очаквам съответни реакции в положителен смисъл, но не можем да продължаваме със старата стратегия. А когато Панос Тригазис, от левицата на [Мария] Даманаки, заявил на събранието за пътищата на левицата, че е нужна нова стратегия и тактика за цялата левица, комунистите ми се оплакаха от него.

ПАСОК също се разграничаваха и от едните, и от другите. Особено симпатични ми бяха кметицата Катерини и мъжът ѝ от Рафина (той е художник и изрази съгласие да работи в предизборната кампания на БСП – големи пана); [Мария] Прифти – колоритна личност от движението за мир, от Корфу („Гарибалдина“ по майка); [Ана] Пантазопулу и т.н. Имаше и една Мария–Магдалена [Бурну] от остров Митилини.

В такава компания се движехме по егейското крайбрежие. Държаха се мъжествено, приятелски с населението, с местните хора, ратуваха за искрено сътрудничество между турци и гърци. Макар и да посетихме градчета изцяло гръцки като Фокея (Фоча) – невероятно красиво рибарско селище и Айванлък, където сами турците ни показаха хубавите гръцки къщи и цялото население днес говори гръцки, защото тук са се настанили изселниците турци и мюсюлмани от остров Крит.

Само в едно село на острова, свързан с Айванлък, не издържаха нервите им и се разхълцаха, когато един 80-годишен старец им запя стари гръцки песни с чудесен глас. Бил 20 и няколко годишен, когато се преселил. В стаята книги – Горки, Джек Лондон, Кемал, все социални книги. И като заговори – нали един е бог – и за гърци, турци, евреи – защо хората са се оставили поповете да ги развращават и разделят, и най-накрая да ги противопоставят? За интереса на шепа хора! Защо цял живот да са принудени да се местят от място на място? Да бяха останали там, където са си родени – има ли по-хубаво от родното място?

И си помислих за дядо си [Николаос Теодору], чието име нося. Не направи ли опит и той, когато започнаха гоненията срещу гърците, а може би и по-рано, продавайки каквото е могъл, и с трите си деца и багаж, качени на параход, заминал за Цариград. Отседнал там, живял известно време, не му допаднало или не можал да пусне корени, натоварил отново всичко този път за Атина. Останал и там няколко месеца, не успял да свикне и хайде обратно. Това не се говореше вкъщи, но леля ми много мразеше баща си, защото бе разсипал цялото си състояние по този начин. Знам го от баща си и майка си, които имаха слабост към дядо ми. Баща ми ми е казвал как го завел веднъж на училище в прогимназията и чел цяла нотация на учителя за равните граждански права на всички почтени хора в България. Аз обичах дядо си – беше много начетен, но и голям особняк. Допадаше му ръчна работа, но хич не го е бивало в търговията и другите стопански дейности. На него съм се метнал. Не знам дали е заслужил прякора „Зехир“ (отрова) – кавгаджия ли е бил, или е имал остър език. Не

дружеше много с хора. Разхождаше се самичък из градината с часове. Ако не е Ана и аз май бих се усамотил, макар че изглеждам общителен уж.

Последни впечатления.

Завършвам дотук с бележките за фестивала в Дикили, макар че имахме посещение в Бергама при кмета – много приятен човек; във Фоча; в Чандарлий (там произнесох кратко поздравително слово и поднесох нашите, т. е. моите, извинения за чутите думи – приети наистина с голяма благодарност от четирима кметове, които заявиха, че смятат въпроса за приключен). Бяхме един ден и в Ефес. Страшно горещо, но много интересно – чудни неща видяхме. С Ана решихме, че това пътуване, с което повторихме частично видяното през 1946 г., ни е подаръкът по случай 50-годишнината ни. Така го обявихме и ни стана още по-весело и мило.

На връщане поехме с автобус от Измир до Анкара. Човек трябва да премине тези плата и планини, за да почувствува полъха на историята и миналото на този край, където главно по крайбрежието е кипял интензивен живот, но от вътрешността са се изливали потоците хора, които са завладявали, настанявали, отстъпвали и пак идвали по тези места. Стълпотворение на раси и култури, но доминираща си остава гръцката, защото е била най-дълготрайна и от гледна точка на Античността, и поради византийското господство, и поради мястото и ролята на този край и на Кападокия в новата и най-новата гръцка история. С трагична развръзка. Дано не се повтарят такива дни на Балканите!

В Анкара.

Починахме. Ана има известни трудности. Поговорихме с хората [от посолството]. Мили, наясно са с проблемите. Очакват нови размествания, освобождавания. Въпреки това с чувство на отговорност. Но сградата има нужда от ремонт, няма специалисти–икономисти. Идват уж бизнесмени, всъщност да купуват едва ли не дъвки. Самите турци не вярват на преустройството още у нас. Те сами няколко десетилетия се сблъскват с проблемите на пазарната икономика. Напредъкът е налице, но държавният сектор е силен, а и разслоението е невероятно остро и се посреща с недоволство от населението.

Говорихме с [Петър] Воденски, Дончо Пеев, Христов от Кипра, Варненско. Приятни хора. Но не ни утешиха за турските позиции към нас. Не към България като страна и народ. А общата насоченост на тяхната политика на Балканите. Убедени са, че призванието им е да подкрепят усилията на мюсюлманите да се обособят в самостоятелна държавна общност до Сърбия и Хърватско. Това [Тургут] Йозал го показал на картата, разстлана на масата, на съвещанието, на което присъствувал и Стоян Ганев. Пак се е получил гаф. С информацията в пресата, че се връщат нови 12 или 13 посланици е била спомената и Турция сред тях, и Дончо Пеев като бъдещ посланик. Стоян Ганев, след като потвърдил съобщението, го обяснил, че връща комунистическа номенклатура, тайни сътрудници и

не той е предлагал Дончо Пеев. Допусната е нетактичност – да се сочат имена, преди да са освободени посланиците на места, още повече в Турция, където предстоят през м. септември отговорни посещения и посланикът трябва да е на място. Но и за Дончо Пеев не е правилно – уточнен е бил, а сега излиза, че министърът не приема неговата кандидатура.

В Анкара си починахме.

Предвидената среща с Е. Иньоню не можа да се състои – той е трябвало да замине за обявяването на трите провинции – Карс, Артин, Ардалай?, за които претендира СССР – Грузия и Армения (главно лази). Сега претенциите са отпаднали, но оттам вместо за Анкара е трябвало да замине за Истанбул и в Тракия – починал бивш кмет – на погребението му и на голяма минна злополука. Но служителите в МС бяха любезни, държаха връзка с него. Задачата ми за контакт с него всъщност се постигна – той прие, това е най-важното. Кога ще се осъществи и какво ще се говори, това е друг въпрос. За него трябва сериозно да се подготвим.

За Истанбул – пътувахме с автобус за пръв път. Леко пътуване, значителна част е магистрала. Природата е разнообразна, силно залесена в тази част. По всяка вероятност изкуствено, но на някои места – около Болу – толкова гъсто и добре израсли гори, че може човешка ръка да не е посегнала и тук. Приличаше на места на Швейцария. Особено когато се надигна лека мараня и придаде по-северен вид на планината.

Една трета от времето мина, докато пресечем Истанбул – в азиатската част, та и в европейската. Минахме по новия мост, около Румели хисар.

На спирката ни посрещнаха и ни настаниха в хотел „Golden Age“. Ние настояхме да преспим, за да поемем със сутрешния самолет в сряда, но домакинът настоя да останем за петък (четвъртък няма самолет). Оказа се обаче, че сме си правели илюзия – нито за сряда, въпреки ранното ни искане, нито за петък могат да ни осигурят места. Така че останахме за събота. Беше ни неудобно, но гостите бяха така любезни, пък и нямахме друг изход, приехме. Хотелът – с четири звезди, достатъчно скъп.

Тук случайно срещнахме – на пътя, до жилището на консула, където бяхме отседнали през 1946 г. срещу хотел „Пера“ – Халил Иналджък. Поговорихме, похвали се, че го поканили за професор в Анкара с прилична заплата. Решил да се завърне окончателно. Приема демократичния режим. Иска повече контакти.

Имахме още една среща – с Исмаил Сойсал. Той е в Юскюдар, в сграда с голям парк на Министерството на външните работи. Там действува Институт за установяване на сътрудничество с определени страни. Показа ни излезлите досега няколко тома, главно за арабските страни и Третия свят. Сега искат да развият сътрудничество с балканските страни.

На срещата ни отведе П.[арашкев] Парушев – генералният консул.

Въпреки ярко изявения демократизъм на И. Сойсал (изглежда, че като дипломат, активен дълги години, той се е напълно европеизирал

– прояви го в Екс ан Прованс, където се сближихме), тук показа и някои други черти. А именно, обхванала ги е еуфорията, че около тях всичко се тресе – Средният Изток, Ирак, СССР, Балканите. Оттук извеждат мисионерската роля на единствената стабилна и преуспяваща страна – и в черноморската зона, и на Балканите. И. Сойсал започна с македонския въпрос – него да поставим и решим, защото всички сме били единни освен Гърция. Него да поставим на разглеждане на първо място. След това Косово, защото до срещата, която проектират догодина, въпросът с Босна щял да се разреши.

Трябваше да му разкрия подводните камъни около тези проблеми, за да разбере, че единство не може да се получи лесно, а може да се стигне до противоречия от друг характер, ако Турция, например, подкрепи македонските искания.

Най-странен ми се видя ентусиазмът му от поведението на [Борис] Елцин и на Русия. Когато му казах, че това признаване е в угода на Сърбия преди всичко, че Русия на първо място поставя интересите на Сърбия и Черна гора и гледа да запази Малка Югославия със или без Словения и Хърватско, не искаше да повярва. Не изключвам и Хърватско в някаква форма да се включи, за да запази границите си в Босна, особено в Херцеговина. А Гърция веднага ще снеме възраженията си по името, стига Македония да остане част от Сърбия, т. е. Малка Югославия. България при всички обстоятелства не печели нищо. Може при негъвкава политика да се окаже и губеща, защото сама би могла да се постави в изолация – от юг, от запад, север, та и от Турция. Защото едва ли нещата ще продължават така гладко да се развиват. Турците емоционално са отишли толкова напред, че горко на този, който пръв се опита да ги отрезви. Кипър го изпита. След Кипър сме ние, а не Гърция. Тя по-лесно ще се оправи, дори и заради неголемия брой турско население.

Какво ще ни остане от това преживяване? Полудневно посещение с кола на пътя до края на Босфора, където ядохме риба и миди. Свързано и с други пътувания, то ни даде възможност да видим големите изменения – превръща се в истински увлекателен край – с нови къщи и вече много реставрирани дървени – дори с плажове и хора, които ловят риба. Наистина беше много приятна разходка.

И на следния ден около 6 часа обикаляхме пешком по улиците на стария град. От Баба-Али до университета „Баязид“, „Сюлеймание“, покрай брега – еврейския квартал – там обядвахме. Слънчево, но с почивки издържахме.

В пълния смисъл на думата сантиментална разходка, толкова свързана с настоящето, колкото и с миналото. Обиколихме и консулската къща, малките улички по „Бейолу“, със сергиите, самата улица „Бейолу“, с нейното стълпотворение и превръщането в една от големите атракции.

Обадиха се от Варна от редакцията на в-к „Народно дело“. Поискаха ми да пиша за Дикили. Пратих към две и половина страници. Поместили

и първото съобщение, и второто. Получих и отпечатък от [Халил] Сахилиоглу с новия му адрес – мил човек, с когото ни свързват толкова общи спомени.

15.VIII.1992 г. [събота]

Върнахме се в София.

24.VIII.1992 г. [понеделник]

Първите няколко дена останахме вкъщи. Четохме вестници, писах за в-к „Народно дело“. Отидохме за пръв път и прекарахме три дни в Драгалевци. Едва сега ни се удаде най-после да материализираме вилата с малко престой. Това ни даде възможност да изкараме вън от града истинска буря с проливен дъжд, град, и то продължителна, на вълни с кратки прекъсвания, а след това и цяла нощ.

29.VIII.1992 г. [събота]

Отново сме в Драгалевци. Дойдохме снощи, в петък, за да прекараме събота и неделя. В понеделник ще се върна, за да подпиша подготвените писма [в защита на Андрей Луканов], дадени за превод и да се срещна с [Марин] Калонкин. Дойдоха ни пак на гости децата. И нашите, и внучетата. Голяма радост. Само Варчо не дойде. Най-после работниците дошли и ще работят два дни.

Междувременно какво се случи? Дойде у дома Чавдар [Кюранов] на 25-и [август, вторник]. Поиска да помогна да се разберат с Жан Виденов. Научил, че на предстоящата конференция на БСП имали намерение да громят ОСД. В разговора призна, че имало невъздържаност и от някои от ОСД – имаше предвид [Димитър] Йончев и особено [Александър] Томов. За Д. Йончев бе снизходителен, за Ал. Томов – рязко отрицателен. Според него единствен той е бил готов и търсел начин да се отцепи от БСП. Това, според Ч. Кюранов, би било самоубийство за ОСД. Продължава да е убеден, че ОСД е наистина „прозорец“ за БСП и за вътрешна, и за външна дейност по установяване на контакти извън твърдия електорат на БСП.

Още на другия ден, 26-и, се срещнах с Жан Виденов. Също около два часа трая разговорът. Той отказа, че целта на конференцията е да се ликвидира ОСД. Напротив – желателно е ОСД и като движение, и като личности да се включи в изработване на програмата, която ще послужи като основа на партийната стратегия и за изборна платформа и за средносрочни цели. Но няма да допусне да се излезе от кризата този път пак за сметка на БСП. Конкретизира се с усилията на [Димитър] Луджев и в случая на СДС да привлече отделни лица от БСП, например [Александър] Томов, и

после да насочи удара срещу „склерозиралата", „неосталинистка" партия. Призна, че искал да говори с Чавдар Кюранов. Били заедно на две съседни маси, но нещо го спъвало, намира го за много формален. Стана дума и за други въпроси, свързани с партията.

Поговорих и с [Красимир] Премянов да не се престарава да бъде той патентованият говорител срещу ОСД. Мисля, че ще ограничи нападките, в повечето случаи отговор, но и отговорът поставя началото на нови нападки.

Отново среща с Чавдар [Кюранов] – на 27-и. Този път по-кратка. Но пътят се оказа разчистен за намиране на здрав разум – да не се допусне разрив и се хвърли партията в разправии в момент, когато трябва всички усилия да се насочат към намиране на приемливи и добре обмислени решения на проблемите.

Веднага след този разговор имах среща с Любен Анев в парка. Той бе изцяло за недопускане на политически ексцесии в самата партия, които да доведат до разцепване. Направи ми впечатление неговият умерен подход, когато ми разказа за трудностите, с които се сблъсква да убеди свои приятели да разберат, че връщане назад и към нашето минало не е възможно, че не е позволено да се измъкваме с „предателството" на [Михаил] Горбачов.

Отиването в Драгалевци ми помогна да напиша писмата на един дъх, но с не малко усилия да ги разнообразя. Да не са еднакви – до Лоран Фабиус, до Р.[оберт] Бадентер, до [Константинос] Мицотакис и до А.[ндреас] Папандреу. Преведоха ги и ги изпратиха по факс до Гърция, а другите ще ги изпратят по човек – [Владимир] Топенчаров или [Иван] Генов.

Ето текстът на писмото и до Роберт Бадентер – председател на Конституционния съвет на Европа.

„Уважаеми проф. Роберт Бадентер,

Искам още веднъж да Ви благодаря, че се озовахте веднага на отправената Ви покана да проведете срещи и разговори с нашите депутати на Великото народно събрание. За съжаление Вашите предупреждения да се внимава с реституцията не бяха взети под внимание. Неприятните последствия от извършената реституция у нас ще тегнат дълго, най-вече в областта на културата. Сега мнозина си спомниха за вашите предупреждения и заговориха дори за мораториум на реставрирани къщи, превърнати в паметници на културата, културни домове в цялата страна.

Но не това е поводът да се обърна отново към Вас. Напоследък се засилиха посегателствата върху редица личности, които сериозно уронват процеса на демократизация в нашата страна и откриват отново пътя на своеволията. Задържани са бившият министър-председател Георги Атанасов, а след него и зам. министър-председателят и министър-председател в две поредни правителства след 1989 г. Андрей Луканов. Също така

са задържани и редица бивши ръководители на Българската комунистическа партия по чисто политически съображения, като политиката се инкриминира като престъпление. Никъде не става дума за конкретна вина или за извършено престъпление, а чрез акта на задържането се цели да се елиминират политически лидери на първата политическа сила в България, представена в Парламента, Българската социалистическа партия.

Най-фрапантен е случаят с Андрей Луканов, комуто е отнет депутатският имунитет, задържан е без право на срещи с близките си, временно не можеше да се среща насаме дори със своя адвокат. Не искам повече да Ви обременявам, защото прилагам копия на документите, въз основа на които е подведен под отговорност и задържан.

Бих си позволил обаче да Ви помоля, като имам предвид Вашия авторитет, да помогнете с Вашето мнение за осъзнаване на нашите отговорни фактори. Защото е трудно да се предвиди докъде може да доведе тази ескалация на репресиите. Особено днес, пред лицето на това, което става в Югославия. Не бива да се допусне да се дестабилизира България – страната, в която процесът на преустройство и демократизация започна така сполучливо благодарение и на личния принос и на Андрей Луканов.

С уважение,

акад. Николай Тодоров“

Успях да подготвя и текста за том V на Историята [на човечеството] на ЮНЕСКО за изпращане в Париж.

30.VIII.1992 г. [неделя]

Ж.[елю] Желев по телевизията – среща с журналисти. Най-после Желю преодоля вътрешните си колебания и зае ясна позиция по отношение действията на правителството и на председателя на НС. Той се разграничи решително от тях, осъди ги като водещи до безизходица и до провал синята идея. Същевременно той се обяви за национално помирение, като осъди и законодателното провеждане на декомунизацията. Игнорира БСП, но на този етап бе достатъчно казаното от него. По време на въпросите отново се прояви неговият колеблив характер. Но изглежда, че реакцията от страна на СДС (д), изказванията на Александър Йорданов, на Йордан Василев, на правителството, които бяха не само отрицателни, но апелираха за неговото смъкване, ще изиграят мобилизираща роля върху неговото обкръжение. Пусна се и слух за възможен преврат срещу него, а Блага Димитрова се яви тържествено на заседанието на Парламента, поздравена най-топло от Стефан Савов, засегнат дълбоко от думите на Ж. Желев.

Добре реагира Ст.[ефан] Продев. Умно от Жан Виденов, макар и сдържано (оправдано).

5.IX.1992 г. [събота]

С интерес следя развитието на Ж. Желев. Отново неговото изказване в Майнц потвърди позицията му на отрицание на сегашната политика на СДС, на правителството и Координационния съвет. Явно трябва да се очаква някаква политическа развръзка до края на месеца. От съществено значение е ролята на ДПС, която, изглежда, единствена може да предизвика парламентарна криза. Ж. Желев би могъл, но едва ли ще се реши на такъв ход. БСП няма интерес от скорошни избори и няма да предизвика падане на правителството с външен натиск. Поне до тогава, докато обстановката не стане нагорещена.

Вчера съобщиха присъдите на Т.[одор] Живков и М.[илко] Балев. Неубедително. На фона на това, което става през тези няколко години, стореното от Т. Живков, за което го съдят, изглежда дребно кокошкарство. Нямаше ликувания, тържества. Хубаво е отразено в малка, но съдържателна и добре списана статия във в-к „Дума".

Подготвих и предадох на в-к „Дума" статия – „Ще се допусне ли ливанизация на Балканите?".

[Марин] Калонкин се отби у дома. Говори ни за състоянието на армията. Съществува напрежение. [Александър] Сталийски се поддавал на внушения, но, незапознат с условията и развитието, допуснал грешки. Изглежда, че предстоят още смени.

Между другото наоколо членове на БСП ласкаво говорели за мен, одобрявали това, че продължавам според възможностите си да помагам на партията.

Преустройството на гаража, макар и не така бързо, както иска Варчо, върви. До десетина дни ще бъде завършено.

С не особено желание потеглих за Монреал. Но се налага заради утвърждаването на СИБАЛ.

5.X.1992 г. [понеделник]

Пиша един месец след заминаването за Монреал. Завърнахме се на 13-и [IX., неделя] след обяд, но отлагах да взема писалката. Станаха много събития, които отклониха вниманието ми от тетрадката. И все пак ще се опитам, сбито макар, да отбележа някои моменти.

Канада, 5–13.IX.1992 г. [събота–неделя]

В самолета се оказахме всички – от Държавните архиви Панто Колев, Жана Крайчева, Стефка Славова, която се присъедини към нас, Сергей Русев и аз. Ние нямахме ангажиран хотел, намерихме един в рамките на

командировъчните, но решихме да пестим, прекарахме само една нощ и се преместихме в друг, много по-евтин и по-близо до културния център (конгресна зала), която минава за най-добре технически устроена. Убедихме се в това. Не мога да си спомня, струва ми се, че някъде взех бележки за това, което видяхме и преживяхме, но не можах да ги открия. Дали съм ги загубил при пътуването или затурил щом се върнах, не мога да кажа, но и сега нямам време да ги повторя.

В Монреал пристигнахме в неделя вечерта. Изпуснахме откриването и приема. А на следния ден успяхме да се регистрираме (с намалена такса), да се видим с доста хора и да се подготвим за заседанието на СИБАЛ. То беше определено за следващия ден – вторник [15. IX.]. Това бе благоприятно за нас, тъй като винаги към края публиката се деморализира. Имаше представители от Италия, Франция, Русия, Украйна, Германия, Белгия, Израел, Хърватско, Унгария, Румъния, [Шарл] Кечкемети от архивите, няколко се извиниха – Испания, гърците отидоха да правят скандал за Македония, а може би и забравиха. Турци е нямало.

[Ренато] Гриспо бе много добър, предложи редица преустройства, така както се уговорихме. Говорих и аз, и Сергей [Русев] (първи дебют), имаше няколко изказвания и се разбрахме – 1. За група, която да се срещне през януари в Париж и подготви предложения за филиал в Италия, за средиземноморските арабски страни, за промени в устава; 2. За заседание на целия комитет в София напролет или есента на 1993 г.

Имах удачни разговори с френския представител [Арно] Рамиер де Фонтание. Надежден човек, ангажирва се сериозно. Ще може да се работи с него. [Жан] Фавие няколко пъти подчертано ми оказа внимание. И той, и жена му се държаха най-приятелски през цялото времетраене на конгреса – и в залите, и на приема. А той е влиятелна личност, кандидатствува във Френската академия, навярно ще бъде избран. А сега бе триумфален председател на Международния съвет на архивите.

Най-интересно бе това, което ми разказа [Шарл] Кечкемети. След неговия избор за генерален секретар на Международния съвет на архивите той ме покани на вечеря. На разговор между Ж. Фавие, [Бронислав] Геремек от Полша (почетен гост на конгреса, комуто бе поръчано да произнесе заключителната реч – забележителна по точност и умереност), новият председател – канадец и Ш. Кечкемети, станало дума за мен. Във връзка с много други теми, но най-вече за ЮНЕСКО. Ж. Фавие и Геремек изразили недоволство от Ф.[едерико] Майор, изказали безпокойство, че отново могат да го преизберат и започнали да разсъждават дали не бих се заел отново да кандидатствувам. Важното за мен е, че Геремек потвърдил, че съм бил най-удачният кандидат и жалко, че моментът бил такъв, че не могли западните още да погледнат с по-други очи към Източна Европа. Аз се учудих малко на това, откъде ме знае, но нямах време да разпитам. Когато се видяхме отново [с Б. Геремек], можахме да разменим само няколко думи, да се чук-

нем, да ми каже, че е бил в София за кратко посещение за интервю с Желю Желев и да ме поздрави за успеха ни да съхраним мира. Държеше се мило като към стар познат. Почнах да мисля дали не сме се запознали по време на [конференцията за] Френската революция – бяхме настанени в един хотел с поляците, а и там ми бяха възложили основен доклад на заключителното заседание – единствен от социалистическите страни. Бяхме приети от Ф.[рансоа] Митеран, от Л.[оран] Фабиус, и той беше там.

Не ми е за първи път – международно признание, завист у дома, опити за игнориране.

Толкова по конгреса.

Успяхме да се включим в екскурзията за Отава, а за Квебек отидохме срещу заплащане. Получихме представа и за материалните условия и възможности на Канада в лицето на трите ѝ града. И за различията на отделните области. И за красотите на природата – гори и особено вода. Реки пълноводни като големи езера и даже като морета, като се вгледаш в пристанищата в Монреал.

Квебек има особена красота – хълмове. Градът е строен още през XVII в. – запазени са много улици и къщи от този период. От XVIII и XIX в. има цели квартали в Монреал, но те се губят в модерния град. Затова пък модерното строителство е солидно и изящно – особено остъклените големи блокове небостъргачи, в които се оглеждат други небостъргачи като в огледало. И подземните ходове, които свързват големи части от центъра на града. Там са магазини, кина, ресторанти, така че през зимата животът се пренася на топло под земята.

Върнахме се доволни от постигнатото.

София, 13–20.IX.[неделя–неделя]

Цяла седмица не се мярнах никъде, в смисъл – обадих се само. Но отидохме в Драгалевци и се разхождахме и почивахме. Можах единствено да подготвя и оформя статията, която дадох на в-к „Дума“, за в-к „Катимерини“ в Гърция. Поискаха ми я приятели на Варчо. Интересно къде ще излезе по-рано. Тук я задържаха – първоначално, че била голяма. Стефан Продев ме помоли да почакам още малко, той лично щял да ми я съкрати с около 1 страница, а може и малко повече, но щял да ми я покаже. Но досега нищо не е направил. Чакам. И моментът не позволяваше да се пусне.

През следващата седмица нещата рязко се промениха. ДПС излезе на историческата сцена успешно – с акция срещу Ст.[ефан] Савов и правителството. Всички опити да бъдат смутени или върнати назад не дадоха резултат. Те запазиха самообладание, спечелиха общественото мнение и продължават да държат първенството в тактиката. Но СДС екстремисти

поведоха груба игра, опитват се по всякакъв начин да ги неутрализират, като ги тласкат към краен избор – да отидат към БСП или да станат причина за парламентарна криза, ако не останат със СДС. Въпрос е и на издръжливост. Но има и процеси на разслоение и в СДС – АСП, [Димитър] Луджев, [Асен] Мичковски. Да не изпусна и президентския институт, и президента, които се включиха активно в борбата срещу правителството на Ф.[илип] Димитров и парламентарната група (Ал.[ександър] Йорданов), след като те им откриха предварителен фронт и ги заплашиха със смъкване, изхвърляне и т.н.

Цяла седмица следим пресата, телевизията. И сгромолясването на Стефан Савов. Не предполагах, че до такава степен може да се забрави човек. И да се остави да бъде изхвърлен под натиск, даже с обидни думи и заплахи, че ще го удрят с шамари извън залата.

В същото време започнах да препрочитам текста за ВНС. С увода (нов), с ново начало на I глава, която бях написал, и с вмъкване на приложенията в съответните места. Успя да се препише и го дадох да се прочете от Петър Балабанов. Така ще имам един поне близък човек, който ще е изчел целия текст внимателно. Това ще реши да преработвам ли и какво да допълня, ако има нужда. Иска ми се до края на годината да го дам за печат.

21.IX.1992 г. [понеделник]

Прием във френското посолство. Уговорихме [с посланика] отделна среща за следващата седмица.

22.IX.1992 г. [вторник]

Отидох на пленума на Висшия съвет [на БСП] и парламентарната група. Задълбочава се конфликттъ между БСП и ОСД. И аз ги пиша отделно, защото започнаха и със самостоятелни пресконференции. Жан [Виденов] излезе с добър доклад – опит дори за прогнозиране. Прие от мен една бележка, която му направих заранта и спомена за това с комплимент по мой адрес, без да ме назовава поименно – така и трябваше. Казах му БСП да не се ангажира с открита позиция по отношение на ДПС, а да отклони въпросите, като ги отклони към парламентарната група. На това ниво да се водят разговори и се развива тактиката.

24.IX.1992 г. [четвъртък]

Среща на „Позитано“ за подготовка на специален брой на в-к „Жарава“ за паметниците с Кирил Янев и [Марин] Калонкин. Разговор и върху общото положение с присъствуващите запасни военни.

28.IX.1992 г. [понеделник]

Няколкочасов разговор с Давид Елазар. Доведе го Нюма Белогорски, който пътува за Израел тези дни. Става дума за израелския Давид Елазар, от когото бях получил писмо за нов тласък на изследванията у нас – върху еврейското население. Спряли се на мен след дълги обсъждания, защото съм допринесъл най-много за организиране на систематични научни изследвания и съм имал международен авторитет. Остана да се убеди докъде и какво може да се направи тук. По-късно ще се срещнем пак. Казах му, че не мога да бъда това, което бях, след като съм се оттеглил от административни задължения. Предложих му да търси по-млади хора.

След обяд дойде при мен Жан Виденов. Искаше да разбере какво означава съобщението, че ОСД издига кандидатурата на Чавдар Кюранов за подпредседател на Народното събрание. Аз пък не бях чел вестници и не знаех. Опитах се да се свържа с Чавдар, нямаше го, но намерих Искра [Панова], която ме увери, че Чавдар няма вина. Казах това на Жан и се разбрахме колкото се може по-рано да се срещна с Чавдар и да ида на „Позитано".

Дойдоха ми на гости Борис Спасов и Любен Кулишев. Не могат да скрият пълното си разочарование от това, което виждат и слушат в Народното събрание. Не са очаквали такава метаморфоза у Стефан Савов – от човек външно възпитан до открит грубиян.

29.IX.1992 г. [вторник]

Дойде Чавдар [Кюранов] рано – към 9.30 часа. Забави се, защото трябвало да свърши още някои работи. Разтревожен. Не иска да допусне отцепване на БСП, нито криза в отношенията – към каквато се стремяли само Александър Томов съзнателно и Димитър Йончев от неконтролируемост. Проявявали нетърпение по-младите. Чувствували се пренебрегнати, а смятат, че в ОСД се събрал мозъчният тръст на БСП. В случая се подали на настроения. Не трябвало да го представят като решение, а само като предложение и още по-малко в такава форма от [Велислава] Дърева – почти провокационно. Наистина така бе излязло във вестниците, в което се убедих, с вплитане и на Нора Ананиева, и на ДПС. Поиска ми да изгладя недоразумението.

Отидох на „Позитано". Жан [Виденов] ме задържа и ме вкара на заседанието на ръководството на БСП – бяха 8 или 9 души. Обясних всичко и същевременно настоях, че в случая това не е акция за изостряне на отношенията или поставяне на БСП пред свършени факти. Почувствувах, че обяснението се прие, но недоверието към ОСД се е загнездило вече дълбоко. Поискаха публично разяснение от Чавдар [Кюранов].

С него се срещнахме. Той остана доволен и ми благодари. Сред обяд продължихме разговора и излязоха обясненията на Ч. Кюранов.

30.IX.1992 г. [сряда]

Посещение при френския посланик. Едночасов разговор за обстановката у нас и на Балканите. За възможността от парламентарна криза и за ролята на ДПС особено.

1–7.X.1992 г. [четвъртък–сряда]

В личен план – само работа върху ръкописа. [Петър] Балабанов също ми даде бележките си за допълване – с биографични данни и други напомняния. Смята, че книгата вече е налице. Иска ново заключение – това, което бях дал, бяха извадки от увода, които отделих. Иска да е с приповдигнат тон.

В обществен план – силно раздвижване в политическия живот. Със сблъсъци, скандали. И вестници, и телевизия приковаха вниманието – толкова изказвания, взаимни нападки срещу президента и неговия институт; от негова страна срещу правителството и ръководството на Координационния съвет [на СДС]; смъкване на нивото на разговорите до най-ниска степен – всичко това показа на обществеността, наша и международна, безкрайното падение на политическите нрави. И безсилието на политиците да се справят по нормален начин с положението.

Към какво вървим? Към диктатура, този път тоталитарна от син цвят или конфронтация със сблъсъци, които могат да доведат до проливане на кръв? От която и да е страна – със страшни последствия! А може ли да се очаква да се повтори трайното притъпяване на населението без никакъв отпор и отново да се търпи насилието и режимът по навик, както бе станало през последните десетилетия? Така искахме промяна; толкова бяхме снизходителни към опозицията на СДС. А какво получихме? Те не се вслушват в никакво разумно предложение и понеже нямат кадри, смъкват нивото на управлението до застрашително ниска граница.

8.X.1992 г. [четвъртък]

Дадох интервю на в-к „Култура“ за отношението към академиците.

Този път среща с Чавдар Кюранов по негово искане в градинката. Дълго говорихме за Варненската конференция. Разказа ми много подробно около нейното протичане. Поиска пак да говоря с Жан [Виденов], още повече, че той ми се беше обадил и затова бях потърсил Чавдар у тях. Но този път му казах той сам да се срещне с Жан! Той (Чавдар) ми призна, че се видял с него, но разисквали само въпроса за евентуално подписване на

някакво споразумение на ОСД с БСП. Дори П.[етър] Дертлиев изразил готовност да стори това. Та, искаше по този въпрос да съдействувам.

Аз не се съгласих. Защото това може и да е така – преодоляване на изолацията – но се боя да не се касае за предизборна машинация на непопадналите в Парламента групи и партии и те да искат предварително да ангажират БСП. Дали сме в състояние сега ние да обявим стремежа си за избори, след като те едва ли ще предизвикат някаква сериозна промяна в сътношението на силите, каквото е сега? Само ще понесем удари, че разстройваме страната, без да очакваме видими положителни резултати.

Чавдар също се съгласи, че от избори сега няма нужда. Това е бил и смисълът на издигането на неговата кандидатура за подпредседател [на Парламента] във Варна. На него му се иска и смята, че това ще успокои СДС и ще облекчи една промяна в курса. Тук искам да отбележа удачната формула на Жан Виденов: „Предсрочни избори – да, но не преждевременни“.

10.X.1992 г. [събота]

Изглежда последен есенен ден в Драгалевци. С децата. Брахме и крушите.

12.X.1992 г. [понеделник]

Погребение на Веселин Бешевлиев! Страшен пороен дъжд. Наводнени улици. Едва се прибрахме благодарение на предното предаване, половината кола във вода. Имаше много спрели.

Посети ме [Светослав] Аджемлерски от Провадия. Аз го мислех от БСДП, а той се оказа от „Еколозите“. Говорихме си приятелски за преживяното, но той пожела да не споделям, че ми е помагал, за да не „загази“.

13.X.1992 г. [вторник]

Отново при Жан Виденов. Този път на разговор между двамата. Той ми разкри преживяванията си от неуредиците, при които е бил поставен да работи – както в условията на БСП, така и от двойнственото, и дори двулично, отношение на ОСД. Аспирациите им са едни, обясненията са съвършено други; но резултатите, към които се стремят, винаги са само едни – БСП е консервативна, номенклатурна, негодна да мисли и твори; ОСД ражда идеи, твори и създава ситуации. И всеки случай, даже когато е създаден от БСП, те го изкориствали в своя полза. Не бях го виждал така огорчен. Даде ми много доказателства.

14.X.1992 г. [сряда]

При Д.[имитър] Шопов в института – 70 години. Покани само няколко академика – [Ангел] Балевски, [Ростислав] Каишев, Ив.[ан] Василев, Г.[еорги] Близнаков, Бл.[аговест] Сендов, Б.[огдан] Куртев и мен с Ана. Г. Близнаков нападна Р. Каишев за отношението му към деполитизацията на БАН. Припомнихме на Р. Каишев някои работи. Той мина в отстъпление.

Излезе страницата на в-к „Култура". Всички академици достойно отговориха. Само [Азаря] Поликаров се нагоди. Такъв ли е бил винаги?

15.X.1992 г. [четвъртък]

Посещение при П.[етър] Бояджиев – „Обединена България". Разговаряхме по политиката. Има стремеж у него да намери подкрепа у интелектуалците. [Благовест] Сендов е зам.-председател.

Вечеря у Йордан Пеев – в чест на [Александър] Попович от Париж. Прекарахме весело. Останал е доволен, че е бил посрещнат добре и свършил много работа.

17.X.1992 г. [събота]

Почивка – хванах се за романи.

18–22.X.1992 г. [неделя–четвъртък]

За Солун – среща на директорите на балканските институти. Бяха Н.[икола] Тасич от Белград, Ал.[ександру] Дуцу от Букурещ, Кристак Прифти от Тирана, [Василиос] Кондис от ИМХА като директор и А.[нтоан]–Е.[мил] Тахиаос. С голямо уважение ме посрещнаха, обръщението бе vénérable collègue. Както по време на заседанията, така и на срещата с местните историци и граждани. Добра информация и в пресата. Прие се документ – комюнике, в което се изтъкна ролята на AIESEE. Уговориха се периодични срещи на директорите. Дадох им адресите на проф. [Исмаил] Сойсал в Истанбул. А.–Е. Тахиаос и [Йоанис] Караянопулос се мразят.

Статията във в-к „Катимерини" е направила впечатление. Благодарение на местните млади и най-вече на Варчо. Питаха и за Ники, и за „аптеката".

Току-що получих няколко фотокопия от статията, изпратени ми от [Леандрос] Вранусис. А също и дългоочакваните покани за конференцията и заседанието на Бюрото [на AIESEE] в Париж. След Солун това ще бъде нов повод да се вдигне малко шум за Асоциацията.

26.Х.1992 г. [понеделник]

На връщане от Албания дойде у нас и обядвахме с В.[ладимир] Волков. За съжаление не можа да дойде в Париж. Спряхме се на Вл.[адилен] Виноградов. Свързах се с Париж – с [Вържил] Къндея. Ще му платят билета. В. Волков е зает с преустройството в Руската академия. Ставало безболезнено и с възможности, въпреки трудностите. Но никак не е спокоен за бъдещето на Русия. Не вярва на [Борис] Елцин, нито на Парламента. Крайно критичен е към Ленин – смята го болезнено остър и нападателен през целия си живот, а не само накрая, което се отразило на провеждането на самата революция в Русия. Най-големият му грях – унищожението на руската интелигенция, което не могло да му се прости. И очаква в най-близко време пълното разобличаване и отричане на Ленин.

27.Х.1992 г. [вторник]

Събрание за основаване на Българо-югославско дружество. Инициатива на [Димитър] Остоич. Дойдоха много артисти от Сатиричния театър. [Георги] Калоянчев ми напомни срещи и разговори с него. Обърнах внимание, че е по-добре да правим Дружество за сближение с народите, а не с държавите. Прие се – за Българо-сръбско дружество.

28.Х.1992 г. [сряда]

Среща с ген. [Стефан] Атанасов, [Марин] Калонкин, [Румен] Григоров, [Кирил] Янев. Обсъждане на бъдещата работа.

30.Х.1992 г. [петък]

Конференция по балканските въпроси в НДК. По този случай поговорих с Д.[имитър] Сирков. Неговите хора успяли да създадат организации, действуват активно. Прояви се все пак с ерудицията си Жоржета Григорова. Много бързо се преустройват в политолози „диаматици“ и „политикономисти“, но им липсва солидна подготовка, която се създава само с многогодишна работа.

Прием във френското посолство. Срещнахме се и с предишния посланик [Жан–Мари] льо Бретон, който бе дошъл с жена си. Имахме продължителен разговор – и жена му с Ана, и аз. Не могат да познаят страната. Радват се, че сме останали извън конфликтните зони, но недоумяват от несъстоятелните действия и повърхностното отношение на управляващите ни към сложната действителност.

За малко дойде на среща в СИБАЛ гръцкият посланик. Каза ми, че е бил злепоставен пред [Константинос] Мицотакис и навярно щели да го отзоват.

3.XI.1992 г. [вторник]

Заседание при З.[ахари] Захариев. Дошъл е ректорът на Марсилския университет. Търсят леки контакти, без да подбират партньорите си. Марсилският университет се състои от три части – в хуманитарната си част (Aix en Provence) е насочен изцяло към Средиземноморието и арабския свят. Свързани са с Турция и едва ли нещо могат да направят по-сериозно по линия на славистиката. Не следя отблизо работата на З. Захариев, но около него не се въртят много надеждни хора.

5.XI.1992 г. [четвъртък]

Събрание на академиците. От [Йордан] Малиновски.

Останах малко, защото бях поканен да изнеса доклад за Октомврийската революция от Васил Иванов пред активните борци, по случай 75-годишнината ѝ.

Имах малко време, но намерих интересен подход – според Ана, [Марин] Калонкин, а сетне и други ми казаха. В сравнителен план да посоча, че ВОР вече е излязла от възможността на когото и да било, включително и в Русия, да бъде отречена, отхвърлена и забравена. Мотото ми бе, че „Октомврийската революция не е започнала в Москва и не ще завърши в Москва". Запазих текста, който не можа да бъде отпечатан. Ще отбележа, че умните разбраха какво исках да кажа и ми ръкопляскаха много, а [Димитър Василев Георгиев] Херц направо ме поздрави много сърдечно и ми представи едного, който според него винаги е бил най-критичен, а сега и пред него той също изразил задоволство, че по много оригинален начин съм възхвалявал революцията, откривайки перспективи пред нея. Но имаше и други, дори и възгласи от залата на неодобрение, че не споменавам В. Ленин и че не хваля достатъчно.

Според мен много елементарно, със старите похвати, се отнесе вторият човек от посолството на ОНД – за да накара залата да става на крака. Клакьори подхващаха. Имаше моменти, когато ми се щеше да сляза от сцената. С такъв примитивизъм се отдалечаваме, а не се приближаваме повече. Но една група хора се е затворила в себе си и не иска да види, че и за Русия е нужно да се изграждат нови отношения. Все пак радвам се, че се съгласих да говоря за 75-годишнината на Октомврийската революция, и то пред активните борци!

9.XI.1992 г. [понеделник]

Сутринта – при нотариуса. Прехвърлихме на Върбан гаража като дарение.

В СИБАЛ дойде съветникът на гръцкия посланик – дадох му книгата на П.[етър] Младенов. Не могли да я купят.

12.XI.1992 г. [четвъртък]

Погребение на Максим Младенов! Разстроих се, когато узнах. Най-добрият лингвист сега. С перспективи. Тъкмо го бях уговорил да поеме ръководството на Института за балканистика. И учен, и организатор. Какво има да пиша повече. Незапълнима загуба и това си е. Нямам настроение за нищо.

16.XI.1992 г. [понеделник]

Минаха няколко дни в лошо време. Дъжд, да се разходим не можем. Междувременно имахме заседание [на Комитета] за паметниците на културата в петък. Обсъдихме въпроса за специален брой на в-к „Жарава", посветен на паметниците. Поискаха ми интервюто, което така и не поместиха във в-к „Дума".

Имахме нова среща с Жан Виденов по актуалните въпроси. Между другото [Атанас] Семерджиев ме помоли да му съобщя някои факти, свързани с поведението на Ж.[елю] Желев и ДПС. За това, че ще се предизвика падането на правителството; но да не се разчита на сближение между БСП и ДПС. Желанието на [Ахмед] Доган е да влезе в осъществяване на национална политика, но без да се свързва с БСП. Въпреки някои аванси напоследък.

19–20.XI.1992 г. [четвъртък–петък]

Конференция за Гърция, организирана в СИБАЛ. С четирима участници гърци. Председателствувах и се изказах накрая. Приеха добре и докладчиците от гръцка страна, и нашите. Имаше доста хора. Навлизаме в актуалната проблематика успешно. Това бе втората конференция в СИБАЛ – първата за Югославия, сега за Гърция. От хората на Института [за балканистика], но и извън него. Това всъщност е новият подход – да се отворим извън рамките на Института за балканистика и СИБАЛ, ако искаме да ни приемат, да затвърдим контактите и да намерим и ние своето място в съвременната тематика.

23.XI.1992 г. [понеделник]

Подготовка за пътуването във Франция. Очертава се доста дълго – няколко дни в Тионвил (за СИБАЛ), в Рим – за получаване на наградата, пак в Париж – за AIESEE.

25. XI – 14.XII.1992 г. [сряда–понеделник]

Всъщност имахме конференция в Thionville – като представители на СИБАЛ. СИБАЛ е съосновател на CRIDOR. След това в Париж имаше заседание на Бюрото на AIESEE. А междувременно – отиване до Рим за наградата.

25.XI.1992 г. [сряда]

След няколко телефонни обаждания най-накрая заседанието е уредено окончателно. [Вържил] Къндея е в Париж, повечето са приели, тръгвам без да зная кои точно. Защото [Жорж] Кастелан ангажира за нас със Сергей Русев хотел, но сам замина за Ванс. Ние ще преспим една нощ в Париж и на другия ден ще тръгнем за Тионвил, където се открива първата научна конференция на КРИДОР, съосновател и партньор на който е СИБАЛ (сенаторът и кмет на града, комунист, се свърза с мен и поиска съдействие). А може би оттук ще получим по-голямо съдействие, защото имаме нужда.

Малко преди да тръгна, ми звъннаха от Министерството на културата на Италия. Съобщиха ми, че ми дават най-високия орден за културни заслуги и искат да бъда в Рим между 6 и 8 декември. Нищо по-хубаво от това. Тъкмо ми се събраха много дни в Париж с излишни разходи между Тионвил и заседанието на Бюрото на AIESEE. Остана да уточним точно разписанието на пристигането и връщането, за да ми извадят билет и да го пратят в Париж. Това и сторих тук, в Париж.

А сега пиша тук, на гарата, пред чаша бира и през ума ми минават всичките тези години на пътешествия по жп гари и влакове от София до Москва. Няколко години по 3–4–5 дни през Румъния – Унгени. Какво ли не изпитахме в тези пътешествия и дежурства в Букурещ – и скандали в Унгени, и чаепиене безконечно, докато стигнем на „Киевски вокзал“ в Москва. А пътуванията с влак до Париж и през Венеция от юг и през Будапеща от север. Спомних си как ни разиграха на „Gare de l'Est“ със смяна на вагона, в който бе Ана с всичкия багаж, а аз отвън, и го прехвърлиха на друга линия. Спомних си с удоволствие и за Будапеща. Или пътуването с влак до Истанбул с цялото домочадие. Настанихме се при Росен Олянов. Аз заминах за Анкара за няколко дни, а Ана остана да разведе малките в Истанбул да видят забележителностите. Тогава още не бяха отворени големите музеи. А на връщане задръстване ни прикова на моста и ние гледахме как се изнизва времето за тръгване на влака. Стигнахме една минута преди да изтече. И Аргир [Константинов], консулът, как убеди турците не знам, но всичко – митница, паспорти, товарене през прозорците, мина за рекордно време и с малко задържане влакът потегли.

Разбира се, още за нашата генерация влакът беше изместен от самолета. Първото пътуване осъществихме от Истанбул за Анкара през 1946

г. с майчето, която почти насила се качи в самолет. Ана има щастието да пътува със самолет от Москва до София по моя идея, за което ми се сърди известно време, но остана поласкана все пак. А до Париж стана нещо обикновено. Но самолетите ни преситиха реално и ни обиграха в САЩ. Това бе преживяване. От Буфало до Лос Анджелос ни поставиха – един черен прояви симпатия към нас – на първите седалки, където всичко бе остъклено и отстрани, и дори отдолу. Незабравими часове. Почти не спахме от гледане. Особено на зазоряване, когато наближихме вулканичните райони и Скалистите планини.

30.XI.1992 г. [понеделник]

Във влака на връщане от Тионвил за Париж. Оказа се удачна среща. Беше подготвена за това, което се искаше от нас. Да приемем устава. Въпросът бе сведен до пет принципа, които бяха приети лесно. Но не се отиде по-напред, защото хората още не бяха подготвени, нито пък домакините бяха наясно. Това пролича, когато бившият ректор на Марсилския университет предложи да се устрои цялата мрежа по принципа на ONG [NGO – неправителствена организация]. Аз веднага възразих, защото това означаваше да се затвори в рамки нещо, което тепърва се изгражда и е съвсем различно от ONG, възприети и действуващи по принципите, установени от ЮНЕСКО. От това се възползува Жан Клод Маринели, който отхвърли и второто предложение да се съсредоточат всички усилия само върху едно направление. Второто също се възприе, защото свиканият научен съвет бе интердисциплинарен.

Накрая се прие програмата – една тема или по-скоро проблем – „Въздействието на международната обстановка и отношение и извършващите се промени в Европа – икономически, политически и културни“. Самият научен съвет се легализира и насрочи следващата сбирка за м. юни 1993 г.

Имаше вечери, представяне на гражданството.

Имах интересни срещи с Гьорбиз Яшар от Турция, от Университета „Мармара“. Той ме позна веднага – бил съм на конференцията на Ататюрк в Истанбул, поканен от [Тарик Зафер] Туная. Аз още се учудвам на поканата или по-скоро на нейната реализация – посланик в Гърция да отсъствува в страната в деня на изборите, когато се очертаваше смяна на режима на [Константинос] Караманлис и издигането на ПАСОК. И то да ида в Турция по нареждане на Петър Младенов като министър. Той ми каза нещо за ген. [Кенан] Еврен. Но не можах да си обясня връзката, защото проф. Туная беше отказал да представи вариант за промени на конституцията, която е била подготвена и приета в Турция през 1936 г. Освен да е очаквал, че няма да отстъпя Ататюрк на военните – да бъде тяхно знаме. Което и направих, без да ми е подсказано, защото разбрах, че всяка една от политическите сили го тегли към себе си.

От Гърция дойде г-жа [Емилия] Бекяри, назначена за директор на мястото на [Елевтериос] Превелакис. От името на Атинската академия, пратена от [Манусос] Манусакас. Но тя е съвсем чужда на тази тематика, още повече, че Гърция членува в Общия пазар. Разказа ми, че установила, че авторът на [книгата] „Ανωνύμου του Έλληνος. Ελληνική Νομαρχία, ήτοι λόγος περί ελευθερίας“ е Александрос Маврокордатос, автор и на други революционни инициативи.

Сред останалите имаше интересни хора, с които ще може да се работи, но не малко бяха и тези, които само се разхождат.

Остана ни свободно време и се отбихме до Мец (Мес го произнасят тук) със Сергей Русев. Обиколихме града, влязохме в катедралата и музея. Спретнат град.

Нещо се разклати – спирам.

1–3.XII.1992 г. [вторник–четвъртък]

Париж. У Аздрахас – Кети и Спирос. Пристигнах до хотела, поех куфара, оставен на съхранение и с такси се отправих до тях. Далече е, доста са променени линиите, имам предвид влаковите композиции, които са проникнали в самия Париж. Щях да се съсипя с двата куфара. Разбира се таксито ми излезе солено, още повече, че попаднах на голямо задръстване.

Приеха ме сърдечно. Апартаментът е миниатюрен, но спретнат, пълно е с книги, списания. Всичко за работа и достатъчно далеч, за да не се разсейват. Убедих се, че при най-голям шанс – да няма никакви задръствания – за по-малко от час и 15 минути не може да се стигне до центъра. Три пъти вече ходя до ЮНЕСКО и до Операта за билетите.

При второто посещение попаднах и на посланика [Симеон] Ангелов. Прочел изказването ми в Aix en Provence – „L'Héritage ottoman et les minorités“. Харесало му. Поиска да [пре]издадем „Кратка история на България“ с [Жорж] Кастелан. Ще му уредя среща. Ще трябва да се добави и продължение – нека се потърси съавтор. Предложих Любен Беров. От него и ние използувахме данните – предадох ги на Ж. Кастелан за най-новия период.

Срещнахме се и с [Шарл] Кечкемети. Срещата е предвидена за началото на следващата година. За да има време да я подготвим добре, предложих да направим това през втората половина на м. февруари. Така ще имаме време да идем и в САЩ. А и книгата за ВНС ще е придвижена, а може би и отпечатана.

Приятна среща с [Юрий] Хилчевски. Устроил се е за шест месеца. В личен план гледа да натрупа „малко капитал“ тук. Имал приятели французи от по-рано в бизнеса, които даже го приели в квартирата си, т. е. отстъпили му един от няколкото, които имали в Париж. Жена му заминала, за да запази мястото си – получавала добра заплата. Така че сега са материално много добре. В Москва имал фирма – фондация за култура,

която му позволява да установи контакти с външния свят, а от две банки, на които е консултант, си осигурява домашни доходи. И двете дъщери имали високо платени длъжности – с отличен английски и френски. Даде това за пример, че една част от руската интелигенция с възможности намира препитание и сносно съществуване и в чужбина, и в Русия – казва го и с известно съжаление – създадена била вече мощна прослойка от руски и други новобогаташи с големи възможности, които развиват дори и филантропическа дейност.

Не вярва на крайните – десните били руски фашисти, а левите нищо не са разбрали и разчитат само на носталгията към миналото. Възраждало се някакво признание за [Леонид] Брежнев – хем относителна демокрация, хем липса на глад. А сега развитието отива стремглаво към диктатура – червена на [Борис] Елцин или някой друг, или кафява на националистите и шовинистите. Не скрива досадата си от липсата на истински ръководители, а за [Михаил] Горбачов – само презрение, че се оказал толкова суетен и пустослав, оставяйки се да бъде воден за носа от Запада. Разчита повече на центристите, които се мъчат да спасят от партията каквото могат. Държи на [Аркадий] Волски. [Александър] Руцкой е порядъчен човек, но бил храбър и честен воин без ярки политически възможности. Първият, който се опира на военнопромишления комплекс. Мислел, че ако успеят да удържат без крути промени, то за две-три десетилетия би могло Русия и всичко около нея да излезе от хаоса и да даде нещо ново на място на осмисленото минало. Страда от това, което става. Но не в личен план, държеше да го каже. Ще имам и нова среща с него.

Утре, петък, имам уговорена среща за Историята [на човечеството] и с някои ръководители по програмите.

4.XII.1992 г. [петък]

Странен подход. Иска (новата заместничка на [Селия] Захер – [Барбара] Ишинглер от Германия) да преустрои писането било като махне том VII, било като изхвърли цялата регионална част от томовете. Казах им, че това е направо глупост, защото изключват от Историята свободния период от развитието на африканските, арабските и повечето азиатски народи, та дори и американските. Но и още по-лошо – дават преднина на тематичния подход, който е изгоден само за европейските народи. Прогресът в науката и културата през повечето периоди е европейско явление. Изпадаме отново в европоцентризъм, за което с основание бе критикувано първото издание. [Жозеф] Боайън го разбра и се отказа от идеята, която той поддържаше. Доверително ми каза, че се касае за цял заговор на членове на Изпълнителния съвет. Гледат да прокарат решение, макар че е в противоречие с решението на Генералната конференция, т. е. да поставят всички пред свършени факти.

5.XII.1992 г. [събота]

За Рим. В хотел „Сан Джорджо“. Сам. Никой не ме потърси до понеделник вечер, когато ще стане тържественото връчване на медала. Получих покана и програма.

6.XII.1992 г. [неделя]

Малка разходка и срещи и разговори в хотела с Красимир Станчев и [Илия] Кондов от посолството. За положението в Италия – процесът на регионализация напредва, Лигата в Северна Италия, Сицилия отделно. Специална комисия се създала за ревизия на конституцията. Говорихме и за СИБАЛ. Кондов каза, че ще дойде на тържеството.

7.XII.1992 г. [понеделник]

Подготвих встъпителното си слово за срещата в Париж.

Написах и писъмце до Ана. Все повече не можем един без друг. Впрочем кога ли е било иначе? Така сме срастнали двамата, че ще бъде истинска катастрофа за този, който остане сам. Дано да сме още здрави…

8.XII.1992 г. [вторник]

На 7-и вечерта, в тържествена обстановка, в преустроения културен дворец „Сан Микеле“, където прехвърлиха и значителна част от картините на музея „Боргезе“, докато го реставрират, се събраха поканените от чужбина трима души – Вайцеховски от Полша, Маргарин де Парма от Испания и аз. Имаше и много италианци в една много интересно оформена зала, която се съкращава и уголемява.

Дадоха на около десетина италианци златни и сребърни медали и няколко бронзови. А на нас – златни. Първи повикаха мен. С много похвално слово, което се чете на глас. Излизаш, ръкуваш се с министъра и с другите седящи и получаваш указа на президента с медала от министъра на културата. Не останахме на концерта, а ни отведоха на вечеря в един ресторант, реномиран, на „Пиаца Навона“. Но не на самия площад – към него гледат прозорците, а се влиза от странична уличка.

Посланикът [Стефан] Тафров не дойде, но не пусна и [Илия] Кондов. Наистина италианците допуснаха грешка, като МВнР забравило своевременно да извести посланиците. Това сторило Министерството на културата, но едва в понеделник, т. е. в същия ден на тържеството сутринта, а поканата пристигнала по обяд. Въпреки това полският посланик присъствува, а испанският не е бил в Рим. Кондов ми се обади по телефона да се извини и направо ми каза, че авторитетът на посолството е спаднал до нула. Не се върши никаква работа, а Ст. Тафров прекарвал повече време

в София. И той бил от „обърканите“. Мене ми беше все едно. Но посолството не се възползува от една възможност за контакти.

9.XII.1992 г. [сряда]

В Париж. Среща при [Шарл] Кечкемети с [Арно] Рамиер [де Фонтание]. Контактите с Рамиер показват, че той има искрено желание да се ангажира сериозно със СИБАЛ, стига да имаме и ние тази готовност. Ангажирва се и [Жан] Фавие, от чието име се изпращат поканите. Срещата ще стане във Версай, където ще бъдем почетни гости. [Жан Пиер] Бабелон е директор на „Версай“. Ще ангажират кмета за прием за всички посланици.

Трябва да раздвижа комисията да стане председател [Юрий] Петросян; да свикам нашите – Клементина [Иванова] и Живка [Икономова]; да се срещна с [Йордан] Малиновски; да видим банката с данни – изобщо цялата програма.

12–13.XII.1992 г. [събота–неделя]

Конференцията в Париж. Встъпителен доклад от мен. Прие се добре. Бях написал две-три страници за Европа – критични отначало. [Йоанис] Караянопулос поиска цялото ми изложение, за да напише статия. [Василики] Папуля говори за Кант, Рисле, Папанастасиу и идеята за балканска федерация. [Мирча] Малица от Румъния – за Асоциацията. И се завърза остър спор за Македония – за Гърция и нейната позиция, атакувана от [Виктор] Фридман, [Ричард] Крамптон и Питман (Белгия).

През втория ден отново взех думата за нашата позиция по македонския въпрос. Сегашният му аспект, а не историята и миналото. Поздравиха ме горещо. Но бях и развълнуван, защото им говорих и за [Лазо] Колишевски, и за мисията ни в Белград, и защо Георги Димитров отказа на Тито, и за разговора ни още през 1988 г. в Белград с югославските ръководители – бяхме с Ана – тъкмо се издигаше [Слободан] Милошевич.

Изглежда съм направил много силно впечатление, защото всички поотделно ме поздравиха, включително и американецът. [Вържил] Къндея специално – че съм казал ясно, че съм бил комунист и не се отказвам от убежденията си, т. е. че съм бил наясно и съм действувал правилно, без да се „докарвам“ нито в миналото, нито сега на западните. Това те били схванали, а той е доволен.

24.XII.1992 г. [четвъртък]

Бъдни вечер. А всъщност като дете си спомням повече Нова година и след Нова година, защото следвахме предишния календар. Имаш прели-

ване на Дядо Мраз и Дядо Коледа, елхи със суровачки на Васильовден. Реална януарска ваканция – изцяло на децата. Така продължи дълго време, дори и в условията на нашия режим. Някак си свикнах да ги свързвам.

Семейно ние се събирахме на Нова година, но по-късно излизахме с приятели на ресторант. Докато пораснат децата. А след това се обърка. Правехме им по един голям обяд, за да могат всяко от децата да си гледа семейството.

А сега и семействата се объркаха. Като че ли ние с Ана останахме насвързани, не можем един без друг, тачим се, помагаме си. Пример ли сме или анахронизъм?

Няма да се впускам в семейни анализи. Изморен съм. Имах да прочета последните недочетени страници от ръкописа. Вече е готов. Ана видя големи трудности, докато се препише на компютър. Бавно бе вкаран в дискети, но това, което получихме като текст, изваден от принтера, бе накъсано на по няколко реда; изтървани страници или цели пасажи. И нерви, и усилия ѝ струваха да събере всичко това в един цялостен текст. Цяла седмица мина в тази разправия. Поне още веднъж можах да изчета всичко и да нанеса редица поправки повече стилни, но имаше и по същество. Няколко страници добавих, други съкратих. И все пак това е нищо – 200 страници са готови в края на краищата преписани.

Какво друго имаше през тези десет дни?

Първият, който ни посети у дома бе Жан Виденов. Още в сряда заранта, на **16.XII.** Ана ми разказа, че Жан дошъл с голям букет с Любомир Коларов да ми честитят именния ден. А след това у нас се провела срещата на БСП с БСДП за връчване мандат на Захари Карамфилов. Явно им бяха харесали предишните срещи. С няколко думи Жан ми разказа за усилията на БСП, както и за състоянието на партията. Все повече ми харесва този младеж. Израства като сериозно мислещ стратегически, добър аналитик, но и разбира от тактика и компромиси. Пречи му още сковаността, но това се преодолява с време. Явно му беше приятно да говорим, не крия, и на нас. Така че повече от два часа и той се разтоварваше, и на нас ни беше приятно, че ни въвежда в събитията. Констатирах като новост – изостряне, и то придобило опасни размери, между ръководството на БСП и низовите организации и ОСД. Петя Шопова, според Ана, се изказала много остро и панически по повод „гафа“ с Петър Бояджиев и поискала оставката на ръководството на Висшия партиен съвет и на ръководството на парламентарната група. Не разбира, че това именно се иска – разбиване на единството на БСП. А това може да има фатални последствия и за страната – имам предвид, че ще се получи пълно обезверяване сред населението, а и тия среди, които са ляво настроени, съвсем ще се объркат. С кого ще общуват. Все още на този етап всяко центристко и лявоцентристко развитие зависи почти изцяло от позициите и подкрепата на БСП.

На **17.XII.**, четвъртък, [Йордан] Малиновски свика събранието на академиците. Този път получи сериозен отпор и се стигна до избор на комисия за изработване на правилник за осъществяване на изборите за член-кореспонденти и академици. Отхвърлено бе категорично предложението за провеждането на тези избори от комисия от 12 члена, каквото се говореше като искане на Общото събрание и на Йордан Василев, и оформено с писмено предложение на Иван Костов и Стефан Христов. Те оттеглиха предложението си под натиска на събранието.

Доста време ни отне уреждане на билетите за САЩ, получаване на визите. Добре, че се обърнах към Консулския отдел.

Започнах да търся по-сериозно издател. Говорихме с [Иван] Гранитски на издателство „Христо Ботев". И му се иска, и се стеснява – не е сигурен дали няма да се предприемат акции срещу издателството (без да каже, останах с впечатление да не би такова заглавие да отключи по-бързо реакция от правителството).

Състоя се прием в руското посолство на 22.XII., вторник, по случай издаване на поемите на Мариана Цветаева от Иван Гранитски. Събраха цялата интелигенция, която държи на руската литература и култура. Имаше представители от всичките течения. Видях се с мнозина познати, които отдавна не бях срещал. [Александър] Авдеев се оказа в Париж, когато съм се подвизавал и аз, работил е при [Юрий] Хилчевски. Върнахме се с Руди [Йосифов].

Изредиха се да ме питат за Любен Беров, издигнат от ДПС за кандидат министър-председател. Дано успее. Ще уравновеси някои позиции и ще даде тласък на центристките сили.

Днес пък [четвъртък, **24.XII.**] имаше конференция по случай създаването на Българо-югославското дружество с председател [Димитър] Остоич. Той ме повика. Добре представи учредителите, ръководството, наблягайки на културните взаимоотношения. Югославският посланик [Момчило] Стефанович бе по мое време в Атина. Още тогава се срещнахме и му заявих, че не бива да допуснем „македонският въпрос" да застане помежду ни и да ни отклони от главната ни цел в Атина. Знаех го и от София. Но не бяхме близки. Малко затворен в себе си черногорец.

Взех думата и направо казах, че ще внеса по-голяма яснота по това, което наложи създаването на дружеството – политиката на Европа, трудностите на промените, нерешените проблеми и необходимостта от въвеждането на хуманитарните принципи във взаимоотношенията на балканските народи. Несправедливо и едностранно е злепоставян сръбският народ и трябва да не допуснем да бъдем въвлечени в изкуствено създадената вихрушка в центъра на Балканите. Изтъкнах опасността от признаването на Босна и Херцеговина и гражданската война там, отгоре на това

на религиозна основа. Но споменах и Македония, защото посланикът каза, че македонският въпрос вече е решен и не пречи на отношенията между Сърбия и България. Казах, че давам известно право на Гърция, защото българи и гърци, пък и албанци, които живеят на по-голямата част от територията на Македония, защо да нямат право да се нарекат македонци, а само една, и то не най-значителната част, да има това право? След това [Николай] Хайтов, [Румен] Воденичаров се изказаха още по-остро срещу шовинизма у нас, който иска да ни сблъска със Сърбия, а един журналист (Милчо Атанасов?) направо остро разкритикува Горан Готев.

А след обяд отидохме до „Пирогов“ да посетим Жоржета [Григорова]. Бяха я изписали. Нямало нито счупване, нито спукване на прешлени. Обади ѝ се по телефона Ана в къщи.

Посети ни Св.[етослав] Шиваров. Готви удар, но очаква благоприятен момент. Смята, че още не е дошло времето.

Беше крайно критичен към Г.[иньо] Ганев. Заграбил пари от ОФ, станал е милионер, готви се за голяма политика, но иска да се превърне в силен икономически фактор. А [Николай] Хайтов направо го обвини в грабеж и спекула.

25.XII.1992 г. [петък]

Тръгнахме да излизаме рано сутринта на разходка. Все още няма сняг. Но е хладно и слънчево. Здраво време.

Обадих се на Чавдар [Кюранов] и се срещнахме в едно кафене срещу хотел „Хемус“. Най-напред му разказах за разговора си със [Светослав] Шиваров, като го резюмирах, че за БЗНС „обединението“ е равносилно на „разделянето“ на БСП. Обясних му, че ще бъде неприятно, ако БСП продължава да настоява за обединен БЗНС, когато назряват условията да се появи лявоцентристки БЗНС „Ал. Стамболийски“. Всичко е готово – и устав, и ръководство, и програма. Нужно е още малко време, за да се доразложат останалите.

Същевременно казах на Ч. Кюранов, че разделянето на БСП ще се отрази негативно на общото политическо развитие в страната и на взаимоотношенията с другите партии.

Другият въпрос бе този за състоянието на БСП и ОСД. Чавдар съжалява, че ОСД е загубил много важни точки, защото не е станало ясно или известно на обществеността, че той бил затова БСП да не се ангажирва повече с издигане на кандидатура за премиер след неуспеха на З.[ахари] Карамфилов; че не се е разчуло, че той бил против Петър Бояджиев, но се подчинил на общото решение. Убеден е, че Александър Томов би могъл да бъде гласуван за премиер. Тук не се съгласихме с него и дори оспорихме

необходимостта БСП да поема отговорността за извеждане на страната от кризата без гаранции за що-годе трайно правителство.

Чавдар ни разказа още, че при Ж.[елю] Желев казал на [Петър] Дертлиев и Ж. Желев, че те провалили Захари Карамфилов. Накрая заяви, че те ще гласуват за Любен Беров, каквато и да е позицията на БСП. Съжалява, че Филип Димитров не бе оставен да изконсумира докрай всички свои грешки и заедно с тях да се провалят докрай екстремистите в СДС. Не се съгласихме с него. Дадохме за пример и случая със [Стефан] Савов. Трябваше ли и там да се изчаква? Диктатура не пада от само себе си, особено ако се ползува с външна подкрепа. По въпроса за Л. Беров той не е доволен от позицията на Ж.[ан] Виденов, че по въпроса за правителството не може да се гласува по съвест. Както ни представи позицията на Л. Беров като приемлива по няколко основни показатели, ние също приехме, че ще бъде безразсъдно да не се създадат предпоставки за окончателно отпадане на екстремистите и утвърждаване на умерените в СДС и Центъра. Ч. Кюранов се бои от излизане от партията!

По обяд позвъни Жан Виденов и дойде вкъщи към 17 часа. Стоя до 20 часа. Разнищихме много въпроси. Прие изцяло позицията на [Светослав] Шиваров. И той бе увлечен от общия поток да се надява или да очаква един обединен БЗНС. Но по въпроса за партията и нейното отношение към правителството разви интересни позиции. Най-напред поиска да чуе какво мислим за Л.[юбен] Беров. Отговорът ми бе положителен във всяко отношение – като учен, като специалист, като човек. Разбира се, както добави Върбан, не знаем как му се е отразило пребиваването в президенството. В личен план, добавих, той и жена му са запазили чувство на признателност към мен, когато е бил в трудно положение и заставен да напусне Икономическия институт „К. Маркс“ (именно ВУЗ, а не пост). И до сега не знам защо.

Но въпросът, който допълнително постави Жан, бе, защо той е толкова мътен, неясен, изплъзва се от конкретен отговор. Убедил се и като ни чул, че е умен, а не глупав, т. е. съзнателно се измъква да поеме какъвто и да било ангажимент. Защо го прави и какви могат да бъдат последствията? Ако не изрази публично по няколко пункта поне отношение – за селото, за пенсионерите, за производството – то той ще остане „г-н Никой“. Това означава, че никоя политическа сила няма да понесе критика и негативните последствия. Всичко ще се стовари върху БСП, която и като опозиция не се е справила със защита на населението и неизбежно ще изгуби значителна част от електората си. Това ни накара да се замислим как да накараме Л. Беров да бъде по-ясен, особено на срещата на Висшия партиен съвет и на парламентарната група на БСП с него, предвидена за понеделник. Жан ще търси среща с него предварително и ще ме повика на нея.

Вечерта след заминаването на Жан се обади от Солун Таки [Димитриос Тракидис] за сина си. Явил се на приравнителен изпит след като е изкарал две години тук, в София. Телефонирах на [Йоанис] Караянопулос да ходатайства, защото, изглежда, приемат определен брой. Разчувствува ме Таки, който не се решава да се обърне към никого от стеснение.

27.XII.1992 г. [неделя]

Снощи се събраха Ели, Маша, отбиха се Върбан и Анти, без да се застъпват много. Обади се и Мая. Поговорихме си за Нова година, за домашни проблеми. От политическите – само за Любен Беров. Кого ще убеди да гласува за него.

Ана пак разви алергия. Едва ли е от храна. Не можа да заспи почти до заранта. Безпокои се за Ели и Дими [Йовев]. Добре че Ели дойде заранта и остана доста дълго. Та поговорихме, но още повече Ана с нея.

Като я изпратихме, излязохме на разходка в парка. На първата площадка срещнахме испанския посланик с жена си. Вече са направили даже двоен срок и предстои да се завърне. С посланика тръгнахме заедно. Първият му въпрос бе за наградата ми – за цялостна дейност ли е или по конкретен повод. След това ми заразказва впечатленията си от политическия живот у нас. Мен ме изключи деликатно, като каза, че аз си останах историк и временно съм се заел с политика. Направи това, за да изрази тъжната констатация, че нямаме политици. Не искал да отрече това, че България съумя да извърши прехода по мирен начин и има редица положителни прояви. Но го учудва липсата на каквато и да било политическа далновидност у нашите политици. Започна с това, че през м. септември 1991 г. поканили всички политици, за да даде обективна информация в страната си. Поразило го повърхностното отношение към проблемите, излишната самоувереност, непознаването на действителността. Спомена между тях [Петър] Дертлиев, [Милан] Дренчев и, както се изрази, много бивши комунисти в СДС, дисиденти и такива, които са били против [Тодор] Живков и на които помагал да идат в Испания, да имат срещи и т.н. Между тях спомена и С.[тефан] Савов. Безпощадна характеристика, която задълбочи с оценката, която даде за допуснатите грешки и слабости от управляващите. Гафове след гафове. Не пощади и БСП за Петър Бояджиев и за надеждата, че могла да се разбере с БСДП. Рано било още. Над нея продължавало да действува чувството на вина и оттук на малоценност. Затова тя не може да бъде приета в Социалистическия интернационал и социалдемократите не могат да участвуват в каквато и да било форма на коалиция. Тук поспорихме за мястото и ролята на социалдемокрацията на Балканите. Казах му открито, че нейната съглашателска политика в миналото не ѝ позволи да си осигури реално място в политическия живот

на Балканите – нито в България, нито в Гърция, нито в Сърбия. В Гърция ПАСОК е съставен от бивши комунисти и левица, дошла от ЕДА. И както ПАСОК се наложи, така и утре БСП и другите социалистически партии ще се наложат. А и Социнтернът ще трябва да ги приеме, ако не иска да загуби левицата в тези страни.

28.XII.1992 г. [понеделник]

Обадих се на италианския посланик – заминал в отпуска. Благодарих на съветника му. Щял да се върне на 5.I. От него се очаква да даде прощална вечеря за испанския. Изглежда, че него са избрали за тази дейност, а може би вече да е доайен.

Приготвих доклада си за САЩ и го дадох за превод. Обадих се и на [Николай] Петев. Заминава за Гърция и ще се върне на 2.I., когато иска да види ръкописа, макар и само за половин час.

Започнах ново прочитане на някои от главите. Нуждаят се от допълнителни уточнения, особено там, където се разглеждат сбито събития, протекли в по-продължителен период от време. Като правителствената криза и оставката на [Андрей] Луканов.

29.XII.1992 г. [вторник]

Ден не като другите. Преди обяд бях на погребението на Любен Тодоров, починал на 85 години. Обади се синът му Иво. [Александър] Бурмов ни свърза с Любен, лектор след 9.IX.1944 г. в Букурещ по български език. Станахме близки. А след това приех в нашия Институт [по балканистика] сина му Иво. Станахме и в двата случая приятели, въпреки разликите в годините. Достойни хора, макар и не от моя тип – те са летаргични, но упорити. Допадна ми, че отстояват своите позиции. Това казах в няколко думи и пожелах да станат достойни за уважение и неговите внуци. Видях ги, приятни деца.

Вечерта имаше посрещане на Новата година на „Позитано“. Отбих се там след погребението. Попаднах поотделно на Иван Генов и Апостол Димитров. И с двамата имах разговор за Любен Беров. Дадох им положителна характеристика. Изглежда, че Вяра Кацаркова е била разочарована от него от последните години, т. е. откак Л. Беров се ориентира към СДС. Но нищо лошо не може да се каже за него. Защитих и казаното досега от него. Трябва да се прояви твърдост във формулирането и отстояването на нашите искания и да се водят преговори с Л. Беров.

Показаха ми текста на декларация, приета на пленума. Добре съставена. Предложих и направих редакционна поправка – „не“ да се обоснове, а не да се започне с него. Всъщност разместване на текста, което по-късно Анжел Вагенщайн ми каза, че искали с Валери Петров. Доказах и на два-

мата, че плюсовете надделяват над минусите. Отбелязвам с удоволствие, че ако Иван Генов остана на твърди позиции и не си променя становището да гласува против, то Апостол [Димитров] прояви гъвкавост и заяви, че дори да се гласува различно, няма да се търси отговорност, нито ще се настоява за обща позиция. Оставят на съвестта на всеки един отговорността.

Вечерта прекарахме чудесно. В студен салон с ентусиазирана публика от средна възраст нагоре; артисти от класа, между които и [Георги] Калоянчев с „Бай Ганьо“ и „Големанов“, певци, декламатори, артисти. Томболи и продажба на книги. Приятели и познати. Седнах на маса с варненските политзатворници [Иван] Гонов и [Георги Гогов] Гогата. Обадиха се и ни поздравиха, а и ние поздравихме кого ли не – и близки, и по-далечни. Настроението бе повишено – от Стою Тодоров и Мона до Руди [Йосифов]; от сина на Съби Димитров до Николай Чернев и дъщерята на Димо Димов; активни борци, писатели, артисти, с които не всеки път се срещаме, но се знаем. Поради дима трябваше да излезем по-рано, около 11 часа. Дори и на мен ми стана тежко, камо ли на Ана, която почна да се задавя.

30.XII.1992 г. [сряда]

Решителен ден за избора на новия кабинет начело с Любен Беров. Нямах сведение какво са решили сутринта БСП с парламентарната група. Застанах пред телевизията и с Ана проследихме цялото събитие. Крайните сами създадоха предпоставки да бъдат отлюспени с циничността си и с крайности в позициите си към всички инакомислещи.

Но спечели Любен Беров с програмата или по-скоро платформата, която изложи; с разумните и ясно определени приоритети; с липсата на всякакви прояви на вманиаченост и с много достойните отговори на хапливите, но безкрайно примитивни нападки от страна на [Стефан] Савов, [Едвин] Сугарев и други. БСП бе добре представена и с изказвания, и накрая с гласуването. Много добър бе Чавдар Кюранов.

31.XII.1992 г. [четвъртък]

Отдавна не се бяхме събирали семейно. Този път дойдоха всички, които са в София (без Мая, Енко и Дими – все в чужбина). Ана беше добре наготвила, получихме и торта подарък, имаше баница с късмети, френско шампанско. Стояхме до късно. С добро настроение!

Надвечер дойдоха на гости [Николай] Чернев и [Атанас] Семерджиев. Разнищвахме политиката, разменяхме информации. А. Семерджиев е разтревожен. Не го задържат, само защото не намират генералски състав за съда. Иначе пълно одобрение на линията на партията – почват и младите да печелят уважението, а тези със старите възгледи – губят.

[Александър] Лилов особено – с позицията си за „непременни избори“, ако това е така, както го представят. Дошло е времето младите изцяло да поемат и ръководството, и отговорността. Те доказват, че могат. А по-възрастните да се използуват според квалификацията им за конкретна работа, за съвет. Това уви не се прави. Партията линее и губи все повече контактите с народа. А оттам и електората си. Добре че мнозина са свикнали отдавна да не чакат нареждане отгоре, за да проявят инициатива.

1993 г.

1.I.1993 г. [петък]

Най-после дочакахме сняг. Първият зимен ден. Спаха на таванското помещение Ели с Машка и Барт. Сутринта ги посетих и излязохме с Машка да разходим кучето и да потърсим сурвакници. Маша остана доволна от празниците. Вече е хубаво момиченце, почва да се оглежда. Иска ѝ се топлота и обич. И изглежда, че почва да се интересува и от момченца. Беше си оправила и косата. Отива ѝ. Жалко, че не може да дойде с мен до Говедарци.

По-късно излязохме в парка с Ники. Пързаля се, теглехме го за двете ръце, а и той сам се валя из снега.

Взех си екземпляра от [Николай] Хайтов. Почнал да го чете уж с молив, но се увлякъл и прочел целия текст като повест. Книгата според него е готова. Много му допаднали главите за опожаряването на Партийния дом, досиетата, А. Луканов, изобщо всичко. Разкривам игри и поведения като излагам факти, без грубост. Това придавало академичност на изложението. Но така било по-добре. Защото така съм се проявявал и в обществото. Поиска известно съкращение само в началото, макар че трябва да се запазят биографичните елементи. И ако имам още лични моменти – да добавя всичко. Но няма как да променям структурата. Затова вмъкнах само около половин страница за отношението ми към преврата в Съветския съюз (Москва) в последната глава за международната дейност след посещението ни в Москва и Киев.

2.I.1993 г. [събота]

Две събития.

Дойде Андрей Луканов. Престоя почти три часа. Прегърнахме се, както и с Ана, към която той има слабост. Първият въпрос бе за правителството. Одобрява Любен Беров, имал намерение да се срещне с него. Но най-важното, че гласуването не е минало като вътрешно противопоставяне на ОСД към БСП. Поговорихме за отношенията между отделните групи в БСП, перспективите на всяка една. Решил е няколко месеца да се оттегли от активен политически живот. Напомних му, че така бе заявил и предишния път и въпреки моите предупреждения тръгна да гони председателско място в Комисията за външни работи и подпредседателското

в партията. Призна грешката си, но ми изтъкна друг аргумент също, на който вярвам повече – че само така няма да допусне да се увлече партията в личностна борба Лилов–Луканов, която единствено може да изведе Александър Лилов отново на преден план в настоящия момент.

Отрече да има вина или да е внушил по какъвто и да е начин позицията на [Петя] Шопова. Тя му е служила за връзка с партията. Но обвини Ал. Лилов и ръководството на БСП за Петър Бояджиев. По този повод той дал интервю, че „в този момент той предпочита да е на „Развигор", а не на „Позитано"" (интервюто не било публикувано, но се запазило). Петър Бояджиев е в дъното на натиска от улицата почти през целия този период. Организирвал го е, пращал е и пари, включително за силовите действия срещу БСП, Партийния дом и т.н. За това конкретно знаели само броени лица. Един от тях е бил [Александър] Лилов. И въпреки това не само не предупредил другите, а и поощрявал да предложат П. Бояджиев. Защо? Защото П. Бояджиев бил свързан с Живковите хора. Самият Ал. Лилов чрез Румен Попов поддържал постоянна връзка с [Тодор] Живков. Т. Живков все още бил фактор в политическия живот.

Изразих учудване. А. Луканов ме уверяваше, че в това отношение Т. Живков е феномен. Дори в съда заявил, че „Живков ще започне да излежава присъдата, но кой ще я долежи?" С други думи и в партията се опитва да се разпорежда чрез свои хора. Затова, според А. Луканов, сега трябвало да се поставят само млади. При едно само условие – и те да се сменят на един или най-много два мандата.

Поговорихме за Жан Виденов. Не ми възрази, че заслужава уважение. Дори добави, че начинът, по който е била проведена акцията, го издига много в очите на всички. Няма обаче високо мнение за Янаки Стоилов. Смята го вече за вманиачен и много себичен. И той не одобрява отиването на членове на БСП и ОСД на Пейчиновия бал в Ню Йорк.

Даде ни оценка за това, което може да направи Любен Беров. Условията са тежки. Нищо повече освен известно раздвижване на производството с 10–15% и успокояване, и то, ако се кажат ясно и причините от управлението на Филип Димитров. Това би му позволило да се задържи по-дълго време и да започне с приватизацията.

Разказа ни подробно и за линията на защита, която следвал. Не давал показания, докато не му връчат обвинителния акт. Като разкривал и в двата случая – за колективна вина или за индивидуални нарушения, които са били вече допуснати и по конституция, и по законите. Чак сега разбрал, колко е важно да има конституция. Първият екземпляр занесъл на „Развигор" той.

По едно време се обади Чавдар Кюранов да ни поздрави по случай Нова година. Свързах го с Андрей. Разделихме се сърдечно.

Веднага след това предприехме още едно „пътешествие", недостатъчно обмислено. Искаше ни се да идем с децата някъде навън. Отлагахме ре-

шението, защото трябваше да уредим пътуването за САЩ – билети, визи, а и книгата да предам на издателя. Трябваше да се нанесат в дискетите много поправки. Когато се сетихме – местата се оказаха заети навсякъде. И по линия на Парламента (за пръв път имаха дълга почивка), и по линия на профсъюзите. Намериха в Говедарци, в бунгала. Славата е голяма, но изглежда само за лятото. При валял сняг и при продължаващ да вали, с виелица на самоковското шосе стигнахме до туристическата база на Говедарци. Намерихме управителя. Не само всичко бе заето с дублирани бележки, докарани ученици, семейни групи и прочие, но и бунгалата бяха отгоре на това и непригодни. Злонамерени лица запушили водата, която се източила от цистерните и на 300 метра замръзнала. Т. е. няма вода, няма клозети, няма отопление. Върнахме се назад, между нас казано, с удоволствие. Не сме за такива рискови акции, каквито сме си позволявали като млади. Смяхме се с Ана, че всичко приключи така весело.

3.I.1993 г. [неделя]

Чудесно прекарахме в парка с Ники. Бяхме с шейна. Возихме го, пуснахме го да се пързаля пред стадиона, с леко потикване, обиколихме парка. Приятно време.

И след това спахме и четохме. Аз прочетох книгата на Симеон Радев „Букурещкият мир 1913 г.“. Припомних си как му пишех рецензии, за да може да получи хонорар от БАН. [Христо] Христов бе отказал. В знак на благодарност той ми дойде на гости за Никулден. Още си спомням, когато влезе, как ми каза: „Аз не отивам как да е на гости, особено на именни дни. Това го правя в знак на благодарност.“ Аз настоявах той да пише повече за това, което е преживял като дипломат, а не толкова за срещите в Швейцария и другаде със социалисти. Но той се оказа по-мъдър – времената бяха такива, че можеха да прекъснат и този слаб източник на доходи. Това, което сега прочетох, не оставя равнодушен човека по отношение и на нашите управници, но и на нашите съседи. А тогава трябваше да изграждаме нови отношения, ембаргото срещу всичко негативно бе много голямо. И не се знае как би се изтълкувало, ако бе започнал по начина, по който го съветвах. Та Х. Христов нали отказа на „буржоазен публицист и дипломат“ да се даде положителна рецензия дори. И то, когато пише за социалисти. А пише забележително!

4.I.1993 г. [понеделник]

Ана отиде да плати билетите и се върна разстроена – „Балкан“ отменил правото на „Air France“ да издава билети по тази тарифа. Допуснали възможност да се оправи, без да поемат ангажимент за срока. След проверка в швейцарската авиокомпания се отбих в „Air France“. Изход

друг нямаше – навсякъде с 200–300 долара по-скъпо на билет, освен българската – директно до Ню Йорк. Но без Париж и с риск да пропаднат и билетите по вътрешните линии на САЩ поради не използване на датите. Този път влязох в „Air France“ и само попитах: „От кого зависи?“ Русата служителка отговори: „От началника.“ Щял да дойде по-късно, но посъветва да се явя на другия ден. Подсказа, че има възможност да се уреди.

След обяд дойде Николай Петев – за книгата за ВНС. Бои се от тиража, като база прие 5.000. Ако се осигурят условия, може и повече. Взе ръкописа и ще дойде отново в петък за окончателно уточняване.

Обадих се на Жан Виденов. Той ни покани да се видим. Имаше хора при него. Останахме доста. Говорихме за партията. Той е разтревожен, че от мнозина не се разбира това, което е станало; че се развива националистическа вълна; че не се е разминала опасността от сблъсък с ОСД. Бил при него и А. Луканов. Държал се внимателно. Говорихме доста за избягване на синдрома Лилов–Луканов, който може да се използува за прикритие и на други амбиции. Младите трябва да заемат ръководствата, но с това нямало да успокоят атмосферата, тъй като не се касае до старите – те вече се стопили и проявяват повече разум – а за „средната генерация“. Тя не е изживявала миналото, без да усвои това, което е нужно днес. Даде и конкретни примери за обстановката и за опасностите от разпалване на вътрешнопартийни борби.

5.I.1993 г. [вторник]

Взехме билетите. Всичко мина спокойно. Служителката бе явно успокоена и доволна от изхода. Отбихме се при [Георги] Колибаров. Това е първата ми среща от създаването на Българо-гръцкото дружество преди две години. Говорихме и за миналото – спомени!

Върнахме паспортите в Консулския отдел. Интересен разбор на положението в Югославия – имаше добри специалисти, които не се ползуват достатъчно. И не се дава добра информация с алтернативни позиции и с възможни решения.

6.I.1993 г. [сряда]

Пресконференция, организирана от Н.[икола] Попов. Бяха всички академици. Освен него говориха Бл.[аговест] Сендов, В.[елко] Вълканов, Ст.[ойчо] Панчев (предварително уговорени) и кратки изказвания на И.[лчо] Димитров, Г.[еорги] Близнаков. Аз казах само две думи най-накрая, защото нямаше време – че историческата наука и институтите в БАН имат основание да са доволни от постигнатото.

Във в-к „Дума“ излезе интервю, което дадох преди повече от две седмици за списъка на паметниците, които се отписват от обявените за „културни паметници“. На Варчо се хареса.

8.I.1993 г. [петък]

Посетихме Виктория, съпругата на Пандо [Пантелей Щерев]. Жената не може да свикне с неговата загуба. Продължава да говори с него, ходи всяка събота на гробищата. Не може да сложи портрет – не би издържала на погледа му. Трагедия! Макар че Виктория е грижовна, при нея е внучката ѝ, обикаля я постоянно и синът ѝ Сергей. Създава ѝ трудности Кунка – от време на време има психически сривове, а и не може да напълнее.

Бяхме забравили, че сме на театър. Гледахме „Чудото“ на Иван Радоев. Отлична игра, но едва ли може да се приеме за пиеса, по-скоро за скеч. Характерите са добре дадени, има подходящи хрумвания режисьорски, отлични и, пак повтарям – забележителна игра. Но започваме да ставаме придирчиви.

Любомир Коларов ми съобщи, че получил остро писмо от К.[онстантин] Станкович от Варна. Пита ме дали го познавам. Как да не го зная, когато го включих в групата за посрещане на бригадирите след 9.IX.1944 г. Той им изнасяше концерти. След това се срещнахме в Париж. Той се грижеше за Емил Наумов, младия композитор. Какво ли стана с него? А сега бил отявлен „седесар“. Просто не можех да си го представя озлобен, макар че недоволен – да. Винаги е бил и особняк.

9.I.1993 г. [събота]

[Марин] Калонкин ми се обади да подготвя статията „Ще се ливанизират ли Балканите?“ Казах му, че я печатат във в-к „Постфактум“. Той пак настоя, защото уговорил във военно издание – не разбрах вестник или списание. Та тази заран подготвих и отделна статия „Конфликтът в Югославия и „единна“ Европа“ като използувах една част от предишната и на половината ѝ добавих нов материал.

Вече ни хвана треската на пътуването. Ана приготвя дрехите. Аз гледам да разчистя всичко, за да мога да имам готови текстове за двете конференции през м. март в Гърция.

Имаме удоволствието да гледаме по телевизията и да чуваме по радиото най-после за СДС и неговите управници, че те са ликвидирали и разрушили селото, че за най-кратко време са присвоили повече пари от комунистическата номенклатура и че за една година са присвоили 9 милиарда долара, колкото е бил външният ни дълг. И това от бивши седеса-

ри. Дори Стоян Ганев обвини открито в мошеничества правителството и обкръжението на Филип Димитров. А той излезе жалък по телевизията да се оплаква какво не го били нарекли и сам изреди епитетите, които на мен ми е неудобно да ги повторя.

СДС явно са в криза. Ще съумеят ли да преодолеят различията си или ще се разцепят?

Любен Беров, ако още не се утвърждава, то печели общественото мнение – с личността си и спокойствието, увереността, която вдъхва; с програмната декларация, подкрепена с изказвания и действия на двама-трима от министрите: на вътрешните работи, на земеделието и отбраната, та дори и на транспорта. Дори по телефонните допитвания му предвиждат от 6 месеца до 1 година.

14.I.1993 г. [четвъртък]

Васил Иванов ми връчи значка за заслуги към БАС, по случай 70-годишнината ми. Същевременно ме задържа около един час на разговор по разни въпроси. Най-важният бе идеята да се реабилитира Никола Петков и признае за активен борец. Поисках да почака, докато не проверя как би се посрещнало. Споделих с [Светослав] Шиваров. При съществуващите настроения той се бои, че това ще даде по-скоро повод за антикомунистически вой. Казах да се предаде това мнение, без да цитирам автора, на В. Иванов.

Излезе във в-к „Постфактум“ цялата статия за „ливанизацията“ на Балканите. Все пак да види бял свят.

Подготвиха ми текст до председателя на Комисията за култура в Народното събрание. С малки редакционни поправки го подписах.

Получи се факс от [Арно] Рамиер [де Фонтание]. Той сам бе поискал от мен да включим Надя [Каменова] в групата, толкова бил останал доволен от нейното съпровождане и знание на френски език и френска култура. А когато му бе изпратено нашето искане, че не можем да осигурим билети за трима души и му посочихме имената ни, за да изпрати поне един, когото си избере, той ни отговори, че не може да плати на никого другиго освен на [Лайош] Кьорменди – унгареца. Надя се разстрои и аз се ядосах на високомерието, с което ни третират. Ще звънна на [Шарл] Кечкемети, а оттук ще пратим факс на [Арно] Рамиер с достоен отговор.

Днес имаше и среща на хората от Института за балканистика, от бившия Институт за външна политика и Сергей Русев с представители на ЕО в Париж – италианец и белгиец. Обясних им двете насоки, които в академично отношение и в научно приложение създадоха кадри, макар и някои структури да бяха разрушени.

Последно четене на вестници – ругатни, изобличавания и опити за преразпределение на политическото пространство, свързано с нагаждане наляво и надясно. А по телевизията продължава да бъде неприятно. За финален акорд се появи М.[аргарита] Михнева, за да ни докаже колко е била права през миналата година. Какво само отвратително излъчване на хищник има!

С радост се отдалечавам от тази атмосфера, от която само ми се повръща. И все пак не мога да не призная, че в никакъв случай това, което „беше", се отличаваше по крайните си въздействия от „нашия" сегашен период. Пак ми се повръщаше от вестници и телевизия. Дори повече, даже не исках да ги гледам. Хората очакват решаване на проблемите. Това е, което плаши. Другото биха преглътнали.

16.I. – 18.II.1993 г. [събота–четвъртък]

Месец януари мина под знака на заминаването и пребиваването в САЩ при Мая. Тръгнахме след дълги убеждения. Аз много исках да видя как Мая и Енко [Стоян Тошков] са се устроили; как са децата – Алик и Анюнка – американизирали ли са се или още милеят за връщане; как изобщо преживяват нещата у нас. Особено Мая. Знам колко е чувствителна и ранима. Точно пък по тази причина Ана не искаше да тръгне, да не я разтревожим повече и да засилим вътрешните колебания у Мая, ако ги има. Допълнителен аргумент, че ги чакаме през лятото. Моят контрааргумент бе, че през лятото едва ли ще ги видим отблизо освен на части. Вниманието им ще се определя от други фактори – и външни, и домашни – какво е у нас преди всичко, а не в САЩ. Съвпадението с конференция на СИБАЛ във Версай и други аргументи от точен порядък изиграха своята роля. Най-после Ана каза „да".

Пътуването мина без произшествия. За наше щастие и двете пътувания се осъществиха през Орли. Преспахме в хотел „Arcades" – нов, напълно туристически хотел, където с нищо не те подканя да искаш да повториш. В Ню Йорк минахме така бързо през прегледите, че успяхме да хванем самолета за Гейнсвил четири часа по-рано от ангажирания от нас полет. Ана успя и да съобщи на Мая по телефона.

Пристигането ни съвпадна с напрегнатия сезон на Мая – лекции, приемане с проверка на нови преподаватели, на решаване проблеми с трайното устройство на този университет и град. При това след лято, без почивка, с голямо нервно напрежение около очакването на разрешение за трайно оставане в САЩ. Първото условие – да бъде приета на постоянна работа – бе налице. Второто е на път да се уреди. Но напрежението си бе казало своето. Сварихме Мая напълно изтощена, когато всяко допълнително натоварване можеше да я изведе от равновесие.

Домашните условия не бяха лоши, но сравнителната отдалеченост от университета не ѝ позволяваше да прекарва вкъщи. А кабинетът ѝ е без външна светлина и не голям. Принудена да стои през цялото време в кабинета, тя ставаше и жертва на своите колеги, които я търсеха по всяко време на разговор и разтуха. Обиколихме с нея една събота жилищата за продан. Спряхме се на едно-две, но въпросът бе замразен до нашето заминаване. Докато бяхме в Ню Йорк, Мая ни съобщи, че са се спрели вече на една от къщите, която и ние бихме приели като една от подходящите. Какво стана по-нататък – не зная.

Прочетох работите на Мая, които е написала тук. Много хубави статии и студии. Мислещ човек е била винаги, но явно е стигнала вече пълна научна зрялост. Ерудирана е, като е навлязла дълбоко в разглежданата тематика по националния въпрос – етнос, нация, национализъм. Помага и ѝ това, че познава както конкретния балкански материал, така и отличното знаене на съвременната историография по тези въпроси. Демографските ѝ проучвания, които ѝ отнеха много усилия, са обобщени в монографията ѝ, която ще излезе от печат до края на месеца. Аз прегледах на коли книгата ѝ. Наистина оригинална и решава на основата на сравнителния анализ много въпроси на семейството на Балканите и в България.

Децата са пораснали; вече не се дразнят, както правеха това като малки, както съм ги запомнил. Алик очевидно си осигурява влизането в престижен университет, има необходимите оценки и точки. Напреднал е в немския език. Английския говори дори завалено като американец, та трудно го разбираме. Анюнка събира точки за гимназията. Преодоляла е комплексите си (и двамата са ги имали, но са вече освободени, както ни се стори). Помага ѝ рисуването, учи френски с добро произношение. И двамата искат да бъдат обичани. Това беше лайтмотивът на взаимоотношенията им с нас – че ги обичаме.

Всеки ден се разхождахме по улиците на района, в който живеехме. Уж добре планирани, но разделени на Pl, Ter, Str, Ave и още няколко подразделения. Не беше изключено да влезеш в някои и да трябва да обикаляш, докато намериш подходящото излизане и връщане. Веднъж и ние се заблудихме, та стигнахме до главното шосе и до една патрулна къща. Докато намерят на картата къде сме и като разбраха, че отгоре на това сме пешком, така ни изгледаха, че помислихме че са ни взели за изтървани зомбита от някои старопиталище. Но ние бойко се отдалечихме, без да се обръщаме. Иначе свикнаха да ни виждат по улицата и с всички се поздравявахме най-любезно.

Големи са удобствата за живеене. Евтина храна, лесно се купува, опростено обслужване. Много вода и много хартия. И чистота.

Първото ни излизане извън Гейнсвил бе до Св. Августин. Крайбрежно градче с истинска крепост и със стилни къщи от френско-испански тип. Превърнато в туристическо селище с ресторанти, сладкарници, музика.

Разходихме се и по плажа, сетне по улиците. Насладихме се на хубави изпълнения по обяд. Разгледахме и крепостта, нападната от [Френсиз] Дрейк и други корсари и пирати.

Испанците, а по-късно и мексиканците не удържаха южните щати. Но населението масово говори испански. Според Мая се засилва процесът на приобщаване на това население към американската действителност на САЩ. Тенденцията била да се заличат регионалните различия между северните и южните щати, за да се избягнат утрешни усложнения.

Следващото излизане бе до Ню Орлеан. Дълъг път на отиване по ауторута. На връщане минахме по крайбрежния път. Безкрайна плажна ивица, на много места с модерни курорти. Истинско произшествие бе, когато се озовахме на полуострова (по-скоро тясна ивица суша), която отделя океана от лагуната. Дълга километри. Опасявахме се най-вече за бензина. Обядвахме едва в 5 часа в „ковбойски" ресторант с „ковбойски" порции.

Няма да описвам Ню Орлеан, нито преживяното. Явно тук американците от всички щати идват да се разтоварват. Никаква цензура. Но като че ли наличието на сексуални апели, снимки и прочие не успява да измести опиянението от музиката – джазова – отпреди войната. Във всеки ресторант може да се слуша. Но особено впечатлява джазът в „Residence". Със стари инструменти, стари негри и неколцина бели, все виртуози. Ние с Ана, които израснахме с този джаз, изпитахме колосално удоволствие. Алик ни направи записи от купения оригинал. Сега съм ги пуснал. Но в един момент не издържах. Свиреше на улицата „джаз бенд". Изведнъж се включиха да играят старци – разкривени мъже, които едва си вдигаха краката, с гримаси. Един само добре играеше. Когато видях и жените, аз сдадох. Ана пък се увлече и прие с удоволствие играта на една от жените, явно артистка, която играеше с упование.

В Гейнсвил Мая покани трима от колегите си поотделно на вечеря – Том Галант, Пат Гири, Дерек Рутман. Ценят високо Мая, гледат на нейното оставане в университета като на голяма придобивка. Самият университет е уважаван. Признават я като интелект, ерудиция, творчество. Явно си е намерила подходяща среда, доволна е. Успокоихме се и ние.

Последното пътуване направихме до Атланта. Води ни Мая. По покана на Рондо Камерон. Той ни прие у дома си и сам ни развежда из града и университета. Устрои ми и лекция. След което имаше и голямо парти в дома му. На лекцията дойдоха преподаватели, професори. Ако съдя по зададените въпроси, които продължиха доста дълго, темата, която те сами ми поставиха, задържа вниманието им – „Конституцията и нейното изработване и националният въпрос в България". Останаха доволни и Ана, и Мая – двете дами на срещата. Освен тях бе и ръководителката на сектора „Русия и източните страни", от чието име бе устроена лекцията. Балканите влязоха в устата на хората с печалните събития в Югославия,

на фона на които това, което става в България, буди само симпатии. Присъствуваха и хора от Русия – чл.-кор. Ляптев, който публично изрази задоволство. Приятел е на М.[иша] Пискотин. Имаше и един грузинец от еврейски произход, емигрирал. Но научил децата си, родени след това, на грузински. Направило му хубаво впечатление моята декларация, че не се отказвам от социалистическите си убеждения. А с Р. Камерон се разнежихме още повече. Обичаме се с него от толкова години. Бил е у нас. Когато бях в Мюнхен, дойде от не знам колко далеч да се видим. Убедих го да участвува в нашия конгрес по балканистика.

Шотландските младежи, които обслужваха партито, се оказаха много мили. Момъкът се оказа от Абърдийн. Това стана повод за много разговори и вицове. Смяхме се много.

На другия ден посетихме мемориала на Джими Картър. Разгледахме и музея на „Кока-кола", университетския център, музея на изкуствата, природонаучния музей. Създадени са хубави условия за работа при много хубава природа – гориста, хълмиста, къщите са сред дървета. Тук Америка е двуетажна за разлика от едноетажната в Гейнсвил.

В неделя отидохме в баптисткия храм на Мартин Лутер Кинг, а преди това разгледахме мемориала му. Припомнихме си моменти, съвпаднали с нашето пребиваване в САЩ през 1967–1968 г. Тежък период за черното население. Видяхме пожара в Чикаго, бяхме в Детройт след опожаряването му. М. Л. Кинг тогава бе на върха на славата си като борец за права и свободи. „I have a dream", песента на Пит Сийгърс „We shall overcome" бяха в устата на всички. И неочакваното му убийство! Последният ден преди отпътуването ни от САЩ. Заминахме разстроени.

Службата бе съвършено необичайна за нас. Най-напред пред насядалите на банките излязоха няколко жени „за загряване". Те започнаха да пеят, подканиха всички да участвуват. Едва тогава свещеникът взе думата за информация върху това, което е станало и предстои да стане през седмицата. Религиозното му слово бе кратко. След него говори една жена за единството между духовното и материалното, изобщо върху етични проблеми, емоционално, изпадна в екстаз, почти припадна. Наелектризира обаче присъствуващите. След това взе думата главният свещеник. Внушителен, хубав, с чудесен тембър на гласа, високо образован, артист. Той говори, вика, заплашва, подиграва, плака, моли. Анализира текстове от библията, подбрани от него така, че да му позволят да засегне въпроси и от актуалността. За Христос, но и за положението на жената в политическия живот, в обществото. За абортите, за социалната справедливост и т.н. Даже без да го разбирам докрай, слушах го прехласнато как се превъплъщава в събития, как заклеймява, как напътствува и моли.

Покръстиха двама младежи, които се поклониха и на съпругата на пастора Кинг, който бе на службата на почетно място. Накрая причестяване, нещо, което у нас се извършваше по-рядко, веднъж в годината и

от ръцете на свещеника. Тук поднасяха паница с хлебчета и пластмасови кубчета с вино, осветено от свещеника и поднасяно от десетина младежи, които надянаха ръкавици.

Незабравим ден. Връщането бе тежко, защото попаднахме на пороен дъжд. Но Мая кара чудесно.

Още няколко дни в Гейнсвил. Взехме филми и ги гледахме – „Доктор Живаго", „Амадеус", „Сирано дьо Бержерак" и още няколко приключенски. Побъбрихме си с децата, с Енко и Мая – за минало и бъдеще. На всички ни стана тъжно, че се разделяме. Направихме планове за лятото. Щяхме да излезем още веднъж по-надалеч, но Енко бе задържан от своя шеф. И ние с Мая и децата отидохме за няколко часа до Cedar Key, близкото крайбрежие на Мексиканския залив. Видяхме пеликани на ята по мостчето досами нас. Показа ни Мая това, което характеризира долния край на полуострова – почти сто километра ивица от острови и полуострови, които заграждат като дъга полуостровната континентална част. Обядвахме с изобилна морска храна – миди, раци, риба и т. н., пихме тук разпространената „Маргарита" с текила и с настроение се върнахме в Гейнсвил.

Въпреки хубаво прекараното време, а може би и поради това, си поплакахме на другия ден при раздялата. И от двете страни се окуражавахме, че вече по-често ще се виждаме, защото се уреди положението им в САЩ, но знаем, че това са по-скоро пожелания. Вече сме на възраст, когато дългосрочно планиране се изключва, а и разстоянието не се преодолява лесно. Но животът налага промени. За Мая и Енко, за децата им, това е решението. И то добро.

В Ню Йорк ни посрещна Олег Илиев, който осигуряваше и в Атина получаването и предаването на секретната информация. Мил човек, който се бе сдушил и с Върбан. Не предполагах, че са на толкова тясно, но ни приютиха една вечер. Още с пристигането Олег ни разведе из града за около три часа. А на другия ден, когато се прехвърлихме в хотела, изведнъж се разрази снеговалеж с виелица. Въпреки това излязохме сами по „Бродуей" до „Таймс Скуеър" и така закръглихме външните си впечатления от града. Преди заминаване Олег ни заведе до близнаците, качихме се. Случихме чудесно време с ясен изглед във всички посоки, нещо рядко тука, особено в зимния сезон. Олег си остана открит и честен – какъвто си е бил винаги. Мария – приятна жена, аптекарка, много любознателна и е напреднала в английския. Децата им са различни – едната амбициозна, любопитна, хваща се за всички съвременно; другата инертна, може би защото е болнава, но и тя е завършила предсрочно училището. Чакат връщането си спокойно. Според тях [Стоян] Ганев и [Слави] Пашовски са разстроили живота на мисията. Уволнените от тях двама специалисти са били веднага приети като международни служители. Олег ме изненада със своята информираност за мен. Включително и за срещите у дома за

П.[етър] Дертлиев при мен и в мое отсъствие. Освен това смята, че Стоян Ганев генерално се е провалил, макар че вижда в него възможност за допълнително издигане.

Всъщност в Ню Йорк бях гост на [Спирос] Врионис. Изнесох лекция пред около 50-ина души. Имаше въпроси, които отнеха допълнително още около един час. След това излязох с двама българи и дълго разговаряхме. Единият се е установил трайно, другият дослужва за пенсия.

Със Сп. Врионис имахме продължителен разговор по време на вечерята с негови колеги за положението в Гърция, за отношенията между двете страни. Лекцията ми взеха за отпечатване в местния орган. Стана дума и за бъдеще. Казах му, че ще работя върху българо-гръцките отношения, когато бях посланик, като актуализирам темата и за ролята на тези отношения днес. Врионис се заинтересува и предложи да дойда в САЩ за известно време, в центъра им в Калифорния. Отговорих му на следния ден, че приемам за около 6–7 месеца, от края на тази година. Той се съгласи, но поиска да му пратя писмено искане, за да го придвижи. Това се каня да направя сега.

Така завърши това наше връщане към миналото с проекция към бъдещето и за децата ни, и за нас. Доволни сме, че не се оправдаха опасенията ни. Успокоихме се, че се откъснахме и от нашата действителност. За общото положение получаваме ограничената информация по електронния път при Енко [Стоян Тошков]. Толкова ни стигаше, без да ни се стоварват върху главите всички други странични обстоятелства, които ни държаха в напрежение почти ежедневно. Дано се запазим в това състояние.

19–22.II.1993 г. [петък–понеделник]

Версай.

Посрещна ни на летището Арно Рамиер де Фонтание. Каза ни, че всички са приели поканата, но не са могли да дойдат Мишколц от Австрия и Бушлей от Мюнхен. Но това не го тревожи, защото те са доказали, че поддържат СИБАЛ. Италианците са отказали на [Лоренцо] Манино да дойде, което го е огорчило, защото той е един от най-тачените архивисти на Италия. Затова пък вместо него е дошъл шефът на италианските архиви. Както по-късно ми каза [Ренато] Гриспо, той държи на тройката – той самият, [Джакомо] Биаджини и директорът на архивите – да бъдат тези, които ще определят линията на СИБАЛ. А тя сега изисквала да се засили университетското участие, затова именно привлекли проф. Биаджини. Когато поставих въпроса за изданието на описа, съставен от Л. Манино, той и тук намери отговор. Бяхме вече в залата. Според [Паола] Каручи Л. Манино използвал старите описания на съдържанието на документите, без да ги свери със съдържанието им. Това не убеди аудиторията.

[Исмаил] Сойсал се извинил, че му е трудно в краткия срок да уреди идването си – но не бил отказал. Това му дало идея да покани [Жан–Луи] Баке–Грамон, който доскоро бе директор на френския институт в Истанбул. С него се знаем добре. Приех го, говорихме за активизация не само на османската тематика за обща полза, но и на самите турци. Може би ще играе ролята на посредник. Всички други бяха налице.

Създаде се атмосфера благодарение на силната подкрепа на СИБАЛ от страна на французите. [Жан] Фавие, от една страна, който се ангажира директно, отпусна среща, даде официална вечеря с много комплименти към мен за първата ни среща за учредяването на СИБАЛ в Ница. И от страна на [Жан–Пиер] Бабелон, който е новата изгряваща звезда, току-що избран за член на Френския институт, т. е. за академик. Мило, топло посрещане, включително и вкъщи.

В хода на разговорите се изясни, че всички поддържат СИБАЛ, че при новите условия той трябва да продължи, защото много силни са ударите върху Балканите, които сведоха до нула всички почти културни прояви. Дадоха се и препоръки. [Шарл] Кечкемети като секретар на Международния съвет на архивите за пръв път изпрати и програмни писма за срещата, с което заангажира и CIA за СИБАЛ.

Разстрои срещата болестта на [Юрий] Петросян – в самолета получава задръжка на урината и трябваше да го отведем в болницата, за да му поставят сонда. Но той се оказа с характер и самочувствие не само когато е здрав.

СИБАЛ обаче се нуждае от средства, от уреждане на положението му у нас, от нова програма и ново ръководство. Ще успея ли да доведа до успешно ново начало тази организация или ще присъствувам на нейното залязване? Това вече не зависи само от мен, а и от Сергей [Русев], и от всички, които наистина биха желали тази организация да продължи да съществува.

22.II.1993 г. [понеделник]

София. Посрещна ни снежна виелица, лапавица, студ. Варчо беше на летището. Ники на Витоша. Елка – болна от грип. Но напредва с настаняването.

23.II.1993 г. [вторник]

Дойде ни на гости Машка с Дими [Йовев] за малко. Дадохме им малкото подаръци, които носехме.

Аз останах вкъщи целия ден – четох вестници.

24.II.1993 г. [сряда]

В СИБАЛ. Изправихме с Надя [Каменова] текста на книгата за ВНС. Говорих с Иван Гранитски. Определи ми среща за края на следващата седмица.

25.II.1993 г. [четвъртък]

Изрових всички бележници от Гърция. Подредих ги, прегледах постъпилата кореспонденция. Започнах да чета книгата на Петър Младенов. Написал я е интересно, макар че по своя характер тя неизбежно би трябвало да наскучае с еднообразното протичане на срещи – Ню Йорк, Хелзинки, Мадрид, двустранни срещи или придружаващи Тодор Живков. Но е намерил възможност да разнообрази тематиката с портрети и някои случки.

26.II.1993 г. [петък]

Обадих се на Любен Беров – определи ми среща за следващия вторник в Министерски съвет.

Целият след обяд в четвъртък и преди обяд в петък гледах предаваното по телевизията Народно събрание – изказването, пълно с обвинения на Ани Крулева, за намесата на изпълнителната власт в следствието и упражняването на политически натиск от Ф.[илип] Димитров, Ив.[ан] Костов, Й.[ордан] Соколов, И.[лко] Ескенази, [Светослав] Лучников. Беше убедителна, че има нарушение дори престъпление, както тя го охарактеризира. Отговорите бяха оскърбително насочени към нейната личност. Илко Ескенази прехвърли на друга основа критиката срещу нея – елементарен подход, но който направи впечатление. А. Крулева успя да парира с едно изречение, за хонорарите му. Интересно явление е А. Крулева – седесарка – която заключи с думите, че вече не Ф. Димитров и неговото обкръжение са СДС, а тези, които те прогониха. СДС напуснаха залата.

27.II.1993 г. [събота]

Обадиха ми се да прегледам материалите за пленума [на БСП]. Оставили са ми брошурата. Разчитали на изказване. Желание голямо нямам. На главата ми виси СИБАЛ – редица проблеми, Бюро на AIESEE, книгата, [Спирос] Врионис.

В „Панорама“ – 69% от журналистите смятат, че има намеса на изпълнителната власт над съдебната. Разбира се, и [Иван] Татарчев, който е пуснал разрешение за обиск със своя подпис. В-к „Труд“ допълни с президента [Желю] Желев и така публикува едно от тези разрешителни.

Скандални истории. Както [Георги] Пирински, така и министърът на земеделието [Георги] Танев притиснаха и поставиха на място И. Ескенази, който искаше да мине за национален герой. За пръв път спомена, че по майка е от революционен македонски род, на което и Г. Пирински напомни, че и неговият род е не по-малко известен, и върна проблема на изходните позиции – кой кого и какво защитава.

28.II.1993 г. [неделя]

Направих кратко изказване по два пункта. По националния въпрос. Прозвуча навреме, защото в понеделник излезе информация, че Мехмед ходжа иска да обяви турско национално малцинство.

Дойдоха от МНТ – искат ходатайство пред Л.[юбен] Беров. Водеше ги [Иван] Гонов.

1.III.1993 г. [понеделник]

Два часа разговор с Жан Виденов – за изясняване позициите на БСП във връзка с предстоящата среща с Л. Беров. Ж. Виденов ми изложи в час и половина позицията на БСП, перипетиите, през които минава и до какво се свежда сегашното отношение на БСП към правителството на Л. Беров.

1. Не се е изменил първоначалният тезис „поддръжка под условие". Същевременно все повече се засилват опасенията, че правителството на Л. Беров служи на Желю Желев, доколкото все още БСП се държи като партия само на вината, унижавана и т.н. Не се ли прави опит да се „ремонтира" СДС и това да е задачата на Л. Беров? На това довежда и начинът, по който се държал Л. Беров като „камикадзе" и не проявявал нормална политическа логика на всеки политик. „Било му все едно."

2. Не установява действени отношения с Парламента. Не се опитва да използува закони с изгодни за себе си предложения; да създаде обществена подкрепа за правителството с периодично сгрупирване на мнозинство. Предпочитал да се среща с А.[хмед] Доган и Д.[имитър] Луджев. Това не го представя добре. За президентска партия ли е?

3. Поотделно има критично отношение към дейността на отделни министри – М.[арко] Тодоров (на образованието, науката и културата); Ст.[оян] Александров (на финансите) – има иск за 300 милиона срещу БСП. [БСП] няма да гласува бюджета, ако не се оттегли искът; [Георги] Танев – раздвоен; [Нейчо] Неев – негоден; Р.[умен] Биков – далавери със СОМАТ.

4. Създаден е механизъм от БСП за взаимодействие с властта.

Подготвих факс за Мая с искането за [Спирос] Врионис. И за [Йоанис] Караянопулос – за [Владимир] Волков. Много пари иска „Аерофлот“. Ще се опитаме да го докараме до София и оттук с автобус.

2.III.1993 г. [вторник]

Разговори със Стр.[ашимир] Димитров, Н.[иколай] Кочев, Ж.[оржета] Григорова за отлагане на събранието за избор на Научен съвет и ръководство на Института [по балканистика]. Всички са съгласни с това и да не се допусне конфронтация в института.

В трамвая срещнах [Боряна] Христова. Успели са да го отложат.

При Любен Беров. Заседание с хора на БСП. Излезе и поговорихме. Добре че бях все пак скицирал това, което исках да му кажа, и докато му говорех, той имаше възможност да прочете написаното. За БСП и неговите опасения той ми отговори, че знаел всичко това. Но нямал как да ги избегне. Напомни ми за леля си, с която е имал любов Н.[икола] Петков, когато следвал в Париж, а тя живопис. Малко преди да го арестуват в Парламента, той бил у тях. Попитал Л. Беров има ли намерение да се занимава с политика. И го посъветвал да не прави това, защото политиката била „курва“. Любчо не бил забравил това и си дава ясна сметка – облян е с кал, с какви ли не обвинения. Не го безпокои това, приел е жребия си. Не си мери налягането, сам се чуди как издържа по 15 часа непрекъснато. Имал само един инфаркт, тогава, когато бяхме в Лондон – допълнително получил сърдечни смущения, някои по-остри.

В същото време, докато говорехме, вътре заседаваха хората на БСП с министър [Георги] Танев. Излезе [Дончо] Конакчиев и ни видя, че разговаряме. Интересно, че Любчо ми заяви, че нищо не знае за поведението на своя министър на образованието и културата.

Изслуша внимателно моите бележки, даде не много обстойни отговори. Впечатлението ми е, че се е заел сериозно с работата си, влага всички свои усилия, проявява упоритост. Не се държи като човек, който изпълнява само поръчка, да речем, на [Желю] Желев. Но се държи като обречен – приема жребия си да облекчи страната, но като че ли върви по някакъв ръб, който не знае дали някъде ще го изведе. „Между Сцила и Харибда“ – това му беше лайтмотивът – между БСП и СДС по аграрния въпрос. Но има ли тук, в случая, такъв водител?

Прибрах се и гледах телевизията. Излезе Ж.[елю] Желев. Той обяви по същество война на село. Разтурване на кооперациите даже тогава, когато всички са си дали земята. Земята да се върне в „реални граници“ на всекиго и тогава да правят кооперации. Къде ще е Любен Беров при тази постановка? Каква ще е реакцията на село? Как ще реагира БСП?

Вкъщи дойде Жан Виденов. От Върбан научих, че му викали „Жан Валжан“ с желязната хватка. Доволен е от разговора, който проведох. Един от основните въпроси бил дали БСП била дала съгласие за министър на външните работи да е човек от ДПС – [Юнал] Лютфи. Според Жан това е провокация, но защо Л. Беров смята, че в нея участвува човек на БСП?

Поговорихме с Жан до късно, посмяхме се. Мил човек. Обичаме го.

3.III.1993 г. [сряда]

Провален празник от крайните в СДС. Свикаха митинг пред пл. „Александър Невски“ (участвува и [Асен] Агов), насочиха част от тълпата пред площада на Народното събрание да попречат на тържествената заря, други пък тръгнаха към телевизията. Ние излязохме да идем в зала „България“ на концерт, видяхме озверелите им лица и предварителните викове „Оставка“, „Долу“, с плакати и сини знамена. Не бяха много, но достатъчно да нарушат реда.

Концертът бе сполучлив, отдавна не бяхме ходили. Вечерта гледахме телевизия – декларации от СДС, от ДПС, от Ж.[елю] Желев пак за 3 март – без да каже нищо съществено за националния празник, отново по вътрешни проблеми. Смятал ли е наистина, че като се поддаде на исканията на крайните, ще ги омилостиви?

Прием в Бояна, без да се яви на площада – нито той, нито Л.[юбен] Беров. Телевизията не можа да прикрие лошото впечатление от станалото. Явно се чувствуваше неудобно.

4.III.1993 г. [четвъртък]

Цял ден вкъщи. Прехвърлям на касети текстове от тетрадките за Гърция.

Гледах разправията в Комисията за радио и телевизия. [Михаил] Неделчев – истерично заседание. Само възмущение предизвиква тази нескопосана и цинична атмосфера, която се създава около Народното събрание. Наистина ли искат да обърнат настроенията изобщо срещу Парламента? Монархия или друга някаква диктатура търсят? Загубвам всякаква охота да ги гледам.

Спасение за мен ще бъде наистина да се махнем с Ана за няколко месеца оттук.

5.III.1993 г. [петък]

За малко се отби Дими [Йовев]. Изглежда, че страстите се уталожават. Детето преживява. Даде ми копията от факса – до Мая и Гърция.

Аз продължавам цял ден да чета и пълня касети.

Обади ми се Балъкчиев от Монреал. Иска да говоря за положението на Балканите пред монреалската телевизия. За понеделник в 11 часа в х-л „Шератон“.

Обади се по телефона [Владимир] Волков. Обясних му случая с билета. Забавила се е поканата от Гърция. Пратих му от мое име, но очакваме да се реши билетът поне до София.

6.III.1993 г. [събота]

Занесохме на Симка [Славова] първите пет касети с текста за Гърция. Разходихме се в парка.

7.III.1993 г. [неделя]

Продължава снеговалежът. На обяд се събрахме с Варчо и Анти. Не е кръгла годишнина, но все пак е нашият ден. Ние ускорихме 50-годишнината, защото рисковата граница вече сме достигнали и ще бъде жалко да се съберем, ние или другите, с половината липсващи. Още четири години ни трябват за разписването. Тогава бе слънчев ден, сега е сняг и виелици. Въпреки това дълго се разходихме в парка.

Не очакваме нищо повече. Мисля, че спокойно можем да гледаме и назад и напред, що се отнася до децата. Никое не ни подведе. Дано да са щастливи като нас.

Пък и за политиката. Не мога да гледам на миналото спокойно, на извращенията днес, както не гледах и преди това. Но в никакъв случай не бих приел и реставрация на това, което е било. Толкова искахме да се промени, че още не сме консумирали радостта от промяната. Разбира се, с надеждата, че ще се намери правилният път, въпреки днешните колебания. Страдат пак същите. Тези, които бяха на власт, или мнозина от тях, са се уредили с фирми, с пари, с връзки – на кланове, с натрупано от порано, със създадените фирми, пък и с връзките със секретните служби. Ще продължи номенклатурата – червено-синя – да си осигурява живота със сделки, с корупция. Но къде ли не е било и не е така! Да не се връща тоталитарният режим в никоя от своите форми.

Жалко за масата пенсионери, за наши честни активисти, интелигенция научна, та дори и партийна, която заложи живота си в името на едно бъдеще, което не се оправда. Страдат и умират хора, без да има кой да им помогне. Партията е поставена в полулегално съществуване – не може да разгърне и помощна дейност, както трябва.

8.III.1993 г. [понеделник]

Дойде Св.[етослав] Шиваров. Съобщи ми, че утре ще регистрира БЗНС „Ал. Стамболийски" в съда. Всичко е готово. Имал предвид по-ранншна дата, но условията не позволили. Събрал въпреки лошото време 25 души представители на окръзите. Спрели се на тази дата, а Учредителното събрание да е в началото на м. април. След регистрацията (говорил и с прокурора, и със съдията) до една седмица ще получат отговора, а вечерта още или на следния ден той ще направи пресконференция.

Иска да предупредя Жан Виденов за внимателно отношение. Отсега предвижда установяването на коалиция, но нека БСП помисли как да се действува заедно.

В х-л „Шератон". По телефона ме потърси г-н Балъкчиев за интервю по монреалската телевизия. Тук били двама души. Обикалят за цялостен репортаж по югокризата. Аз все пак проверих в хотела. Защото изведнъж си помислих, че може би това е някаква шега. С компромати нищо не постигнаха срещу мен, защо не с шега?

Останаха доволни – бях рязък в оценката си за ролята на Европа в това, което е станало. Особено с признаването на мюсюлманска държава.

От х-л „Шератон" отидох на „Позитано". При Жан Виденов. Той се зарадва [за Св. Шиваров]. Ще помисли. Поиска да предупредя Нора [Ананиева], [Владимир] Топенчаров. Казах на [Красимир] Премянов, когото срещнах на изхода.

При Жан Виденов попаднах в момента, когато влязоха група БОНСС-исти – Радню [Минчев], Марин Козаров, Н.[едялко] Куртев, Димов, В.[асил] Иванов – по „Перспективата". Та изслушах и аз тяхните становища. Разумни предложения, но по-добре да ги бяха дали писмено. Смисълът обаче бе да поискат установяване и засилване на контактите с партията. Оплакаха се за лошата организация.

Две забележки на Жан – за „кооперациите", че партията не може да се ангажира до степен да създаде илюзията, че това е единственият път и да вкара селото в нов капан (унищожени фондове, заеми с големи лихви. (Това за пръв път ми го бе казал Пламен Вълканов.) А сега вече са се опарили и доста са изправени пред непоносими задължения. Затова трябва да се внимава. И втората забележка – за желанието на СДС да ни върне към миналото, за да отклони вниманието ни от парливите въпроси, които интересуват обществото. Това по повод искането в обсъждания документ във всеки раздел да се изтъкват грешките на миналото.
Като го слушах, съгласих се, че основният недостатък на документа не е липсата на оценки за миналото, а на достатъчно яснота и конкретност по основните, приоритетните и парещите проблеми на съвремието.

Марин Козаров говори пламенно и прочувствено за Петър Ангелов и за организиране на вечер за него. П.[етър] Слабаков е бил във взвода, който е натоварен да го застреля и на два пъти не изпълнява заповедта, докато сам П. Ангелов не поема командуването.

При [Иван] Гранитски – издателство „Христо Ботев". Иска 40 до 60 хиляди лева, за да издаде книгата за ВНС. Трябва да търся спонсори.

9.III.1993 г. [вторник]

Дойде Нора Ананиева заранта. Обещава да даде прилична сума от депутатите за книгата за ВНС.

Отидох и при З.[ахари] Карамфилов. Той също ще потърси. Поиска мнението ми дали да приеме да стане лидер на БСДП. Казах му, че ще се погуби, когато за него по отговаря да се запази за административно-политически пост. Той сам така мислел. Изясних му защо [Петър] Дертлиев недолюбва Стефан Радославов – това също бе негов въпрос. Говорихме доста за перспективите при едни избори в близко бъдеще и за състоянието на Центъра.

Съобщи ми някои интересни данни от преброяването.

Н. [иколай] Кочев пристигна за разговор върху проблемите на Института [по балканистика].

Буби [Иван Бърнев] откри бара си тази вечер за близките си и за хората от кооперацията. Хубаво подреден, но е хвърлил много пари и ще успее ли да го разработи така, че да му носи печалба? Според него трябва да осигури поне десет хиляди лева дневна консумация, за да има печалба от няколкостотин лева.

10.III.1993 г. [сряда]

При гръцкия посланик по мое искане – за уреждане паспортите на В.[асилка] Тъпкова и на Варчо. Той [посланикът] от своя страна ми връчи поканата за официалния обяд, даван от гърците. Поговорихме. Каза, че току-що се върнал от Гърция, като спасил главата си. Беше ми казал, че го отзовават. Сблъскал се с ръководството на Нова демокрация, която и този път се осланяла на своето преклонение пред СДС. Обявили, че проф. Л.[юбен] Беров няма да получи вот на доверие. [Анастасиос] Сидерис опровергал, те не му повярвали. След това те дали прогноза, че щял да падне в течение на месец-два, докато се подготвят условията за избори от СДС. Попита ме колко време давам аз на Л. Беров. Казах му, че съм имал среща с Л. Беров и му давам сигурно до края на годината, защото се е заел със селото, а може да издържи и повече, ако прояви характер. Този срок бил

съобщил и той. На това се дължи и идването на [Константинос] Мицотакис със стотина души. Убедил ги да поканят и [Желю] Желев. Надява се да стане това. Така се спасил. Накрая пожела да кажа няколко положителни думи на К. Мицотакис за него.

11.III.1993 г. [четвъртък]

В СИБАЛ. Българо-албанското дружество – среща с новия албански посланик. Хубав разговор за възможностите на дружеството да популяризира Албания – и обратно – България в Албания. Но като че ли първото е по-важно, защото не само нищо не се знае за албанците у нас, но всичко се подчинява на негативната оценка на албанската роля в Македония и се пренася върху този народ, може би най-разпокъсаният днес на Балканите. Изказах се и аз, за да поощря албанския посланик по-решително да се спре на този колектив, ако иска да има някаква обществена опора. Видя ми се уплашен или малко неподготвен да използува успешните пробиви, които ние бяхме осъществили, въпреки трудностите от генералното изолиране на Албания от самите тях, от СССР и от другите социалистически страни. Посланикът знае български, завършил е агрономство в България. Бил е учител.

12.III.1993 г. [петък]

Официален обяд от гръцка страна в х-л „Шератон". [Константинос] Мицотакис наистина пристигна с голям екип. В „Шератон" се срещнах с доста хора. С Хр.[исто] Данов си поговорихме, седнахме дори на една маса. Д.[имитър] Попов ме изтегли, дръпна и него, а той – Виктор Михайлов. С [Кирил] Манов също се хванахме на разговор, към който се присъедини Мишо Вълчев, министъра на правосъдието. Попитах го дали е бил в Държавния арбитраж, когато го е създал и започнал бащата на Ана. Обясни ми, че това станало по-късно. Преследван е бил като студент, защото баща му е бил генерал, а и дълго време не намирал работа. Но добави, че приел да стане министър само от приятелски чувства към Любен Беров. И добави, че знаел, че сме много близки и добри приятели. [Кирил] Манов добави, че с мен бил в отлични отношения в БАН. Ето така се състави един кръг, когато се насочихме към масата. С тях беше още един – министър на народното здраве или нещо от този бранш, който също любезно се ръкува, но не го познавам (нещо от рода на вица – „Познавам ви, защото ви видях на телевизията, но аз и себе си не можах да видя", май неточно го предавам). Дойдоха при нас и [Петър] Дертлиев, и [Александър] Каракачанов.

С К. Мицотакис се ръкувахме още като влезе в предверието. Както обикновено, аз стоях по-настрана и попаднах на пътя му, когато влизаше. Безкрайно сърдечен, което ми позволи да похваля неговия посланик, че

защитава упорито новата политика при изключителни трудности. „Знам" – бе отговорът му. Каза да му се обадя, когато бъда в Атина. Разбрахме се и с Любен Беров да се срещнем, преди да замина.

Интересен разговор имахме с [Евгени] Матинчев. Беше с още един млад мъж. Веднага ме поздрави, аз пък го похвалих за изказването му по телевизията срещу стачкуващите телевизионни служители. Той се похвали, че е бил служител на Народното събрание, докато бях председател, че съм помогнал да се приеме Л. Беров от БСП, подкрепяйки го активно. Каза ми, че ако успеят 2–3 месеца да се удържат, ще успокоят населението, дори ще могат да останат на власт и по-продължително време. Стана дума и за А.[хмед] Доган. Той предложи да ми устрои среща, аз му казах, че ме интересува един разговор с него по проблемите на малцинствата. И наистина, А. Доган, който седеше на централната маса до Нора [Ананиева], когато станахме, ми потвърди, че Е. Матинчев му казал това и той приема с удоволствие – да се обадя от вторник нататък. Нора, която присъстваше, предложи срещата да стане в Парламента. Аз казах, че отбягвам – и двамата протестираха, че не отивам, уважавали ме всички.

На връщане бяхме с Бл.[аговест] Сендов. Той искаше да повървим заедно. Оплака ми се, че е уволнен като директор. Сега е обикновен научен сътрудник. Иска му се да се хване с политическа дейност. Говори за себе си и пожела да му окажа съдействие за подкрепа от БСП. На човешка основа. Не вижда друг път и друга възможност за себе си. Поговорихме си за миналото, за бъдещето. Казах му, че ще му съдействувам. Стига да запази коректна линия на поведение. От известна солидарност той не скъса с П.[етър] Бояджиев, когато го напуснали неговите приятели.

Откъм Народното събрание продължих с Ф.[илип] Боков. Оправдава своя подпис с желанието да спечели за БСП социалистите. Но Иван Генов от кариеристични съображения дигнал шум. Става въпрос за колективните права на малцинствата. Критикува БСП и Жан Виденов, че искали сваляне на правителството на Л. Беров. Дадох му аргументи за противоположното. Накрая приехме, че най-лошо е разцепването. Но явно нещата са отишли много напред в обособяването и противоречията. Помагат за това и личните амбиции от двете страни.

13.III.1993 г. [събота]

Среща с варненските политзатворници – групата, която проучва „Перспективата за България", преди да се свика конференцията. Има идея някой да обобщи позицията, която се изработи от групата. Разглеждаше се първата част – главно икономическата и социалната защита. Икономистите не се показаха единни в това, което предлагаха, освен в отричането, че това, което се поднася, е вода и най-добре да се зачеркне. Ясно

стана, че не е изяснен характерът на документа, който се внася в конференцията. Хората мислят, но как става така, че пак, както и по-рано, не се намират начини да се съставят документи, отговарящи на реалните нужди и възможности на хората. Кратки, ясни. А се предлагат страници с общи разсъждения и формулировки, които могат да се разточват до безконечност.

15.III.1993 г. [понеделник]

Довърших доклада си за Атина. Дадох да се превежда.

16.III.1993 г. [вторник]

З.[ахари] Карамфилов ми позвъни, че ДЗИ отпуска сума за книгата. Позвъних на [Иван] Гранитски да се свърже с тях.

17.III.1993 г. [сряда]

На „Позитано“ Среща на руския посланик [Александър] Авдеев с хората на БАС [Български антифашисти съюз]. Той говори около 15–20 минути. За паметниците – че това ще се отрази негативно на отношенията с Русия. По вътрешните работи взе страната на Конгреса, т. е. на Парламента, без да обиди било [Борис] Елцин, било [Михаил] Горбачов. Нека историята се произнесе. Имаше мърморене в залата. И много въпроси – детайлизира отговорите.

След това горе – при В.[асил] Иванов. Обмислихме в присъствието на А. Авдеев тактиката по паметниците. А Авдеев изрази опасения да ангажира по-широко руската общественост. Това би могло да нанесе непоправими беди – те са толкова свикнали с „братята българи“, че разочарованието може да се окаже непоправимо. Говорихме и за посещението на Любен Беров в Москва. Препоръчах среща с [Олег] Богомолов, академика на Института за социалистическа интеграция, и с [Владимир] Волков. Той ги знае и двамата и прие като много уместно предложението.

18.III.1993 г. [четвъртък]

Отидохме до Манолев – шивача. Сварихме некролог на вратата. Починал през м. февруари. Разстроихме се. Нали влязохме и ние в този кръг. Вървяхме дълго пешком, докато се разсеем от налегналите ни мисли.

Вечерта се отбихме при друг шивач. Не можел. Останахме при Ели, Дими и Машка. Всъщност Ели ни заведе с колата, защото там се оказа и къщата на шивача. Но аз продължих да съм отпаднал. Поиграх си само с кучето. Може и да е от смяната на времето – от голям студ със снежни виелици изведнъж стана плюс 15–20 градуса.

19.III.1993 г. [петък]

При З.[ахари] Захариев. Да уредя Соня Божкова–Кавалджиева – дъщерята на Стойко [Божков]. Останала е без всякаква издръжка след закриването на Центъра по българистика. А мъжът ѝ е кинаджия, който се е главил за нощен пазач за 900 лева. Мизерия! Работел филм за Александър Томов, военният, който открил МНО за ОФ и за заслугите му бил произведен в чин генерал. Но бил обвинен в „шпионаж", осъден и разстрелян (с няколко смъртни присъди за нищожни и невероятни обвинения). Очевидно конфликт с дошлите от СССР наши чинове, а може би и партизани, които не могли да смелят и да приемат генерал, при това специализирал известно време в Германия. Това било първият случай на разправа.

Захари [Захариев] обеща да я вземе на работа, но на първо време с договор. Поиска от мен да се съглася да стана зам.–председател на фондация „Славяни". Приех, за да мога да повлияя към по-реалистична програма и платформа.

Реши се регистрирането на СИБАЛ. След седмица – отговор. Изчаквало се около седмица за други възражения.

Дойде [Иван] Гонов у дома, поиска бележките ми по изказването ми на пленума. Дадох му ги. Готвят общо становище за конференцията.

Най-после излезе съобщението за основаването на БЗНС „Ал. Стамболийски" оранжев. Трябва да поздравя [Светослав] Шиваров.

20.III.1993 г. [събота]

В парка на разходка. Със [Васил] Зикулов. Стана дума и за Жан Виденов. Разказа ми как възстановил в Пловдив младежката организация – единствен случай да се привлекат младежи – под името на Че Гевара. В. Зикулов бе със съпругата си. Тя с Ана минаха напред – тежко карат, с дъщеря си, взели са и внучката при себе си. С него говорихме и за миналото, и за настоящето. Той ясно виждаше накъде върви режимът. Неговите хора, въпреки всичко, успели да се задържат, въпреки отхвърлянето им от МНО. Повечето имали създадени връзки и у нас, и в чужбина и разгърнали успешно дейност. Само няколко души бедствували. И все пак не била разстроена работата на едната служба.

21.III.1993 г. [неделя]

Написах си словцето за 24 март – за Българо-гръцкото дружество по повод националния празник на Гърция.

Отново излязохме на разходка. Този път уморени, особено Ана, от рязката смяна на температурата. Дори седнахме доста продължително на

една пейка. Ана си спомни думите на майка си, която довела до същата пейка, че това е последната ѝ разходка.

След обяд срещнахме Л.[юбомир] Попов и още един дипломат, който също като него бил припознат с мен и поздравен. Л. Попов пък седял и обяснил на този, който седнал до него, че е сбъркал, но затова пък се познавал добре с Николай Тодоров, защото сме приятели.

Вярно, че доста хора ме поздравяват. Особено напоследък, след като и правителство, и президент непрекъснато се кълнат в името на конституцията. Нейното приемане се изтъква като характерния белег на развитието на България за разлика от другите съседни страни. Стефан Радославов направи най-голяма дитирабма в полза на конституцията и нейното приемане по радиото. И то убедително. Разбира се, използува случая да настои за ролята на БСДП като основна центристка сила. Но бе обективен и за БСП.

Жан Виденов дойде у дома. Похвалих го за представянето по телевизията – в „Панорама“. Той пожела да дойде. Явно му е приятно у нас, може да се отпусне, без да трябва да внимава и да се напряга. Чувствува, че го обичаме. Поговорихме за много работи все така в приятелски тон. И за обстановката у нас, и за положението в Москва. Чавдар [Кюранов] много настоявал по времето на пуча да се солидаризираме с [Борис] Елцин. А сега той нарушава. Приятно ми стана, че аз първи реагирах срещу пуча, без да се ангажирам с личности, а само с руската интелигенция и демократичните сили, на които вярвам.

22.III.1993 г. [понеделник]

Научих от Стефан Дойнов, че когато съм започнал да говоря пред студентите срещу Сталин и тоталитарния режим в СССР, веднага мнозина извадили листове и почнали да записват. Направо докладни бележки до съответните институции – МВР и прочие. До него един направо така започнал. Това ми каза Стефан Дойнов. Бяха с Мито Исусов. И добави: „Всички ви смятаха за дисидент, и такъв бяхте. Имахте куража да правите това, което малцина са се решавали, дори от лидерите на сегашните партии. А сега, обратно, не берете плодовете на тази дейност, а дори показвате твърдост. Вярност към партията?“ „Да“ – му отговорих. А Мито Исусов добави за Д.[имитър] Косев, че ако по-рано наричал сина си Косьо „ренегат“, сега го назовавал „предател“.

По обяд – среща в БАС. От националния комитет за защита на паметниците; от различни съюзи на ветерани, инвалиди, за да се обмисли реакцията срещу решението на Столичния съвет да унищожи паметника на Съветската армия, като в едноседмичен срок демонтира всички скулптори,

както и надземната част на Мавзолея. В разискванията взе участие [Тодор] Модев, зам.-председател на Градския общински съвет. (Дали не е и в ръководството на партията?) Говори за сериозните усилия, предприети досега да се блокира решението на съвета или да се принуди [Александър] Янчулев да го оттегли. У хората има не само желание, но и готовност за отпор.

Въпросът е как да постъпим – за мен това е преди всичко провокация и съзнателно искат да ни въвлекат в подобни акции точно сега, когато недоволството на различните социални групи с часове расте. Поставих и въпроса за готовността на организациите и партията да мобилизират своя състав за действие. Подчертах необходимостта от обходни действия за ангажиране на повече среди и на заплахи, че такъв голям въпрос няма да се размине евтино, нито международно, нито вътрешно, на авторите на тази провокация. Прие се нашето предложение за градски инициативен комитет за тези паметници, както постъпихме с „Альоша".

23.III.1993 г. [вторник]

Уточняване с Иван Гранитски за книгата [за ВНС].

24.III.1993 г. [сряда]

В 14 часа в Парламента – в залата на депутатите. В присъствието на испанския посланик представяне на подбрани текстове от конституцията и законите на Испания. Приеха ме топло хората. Когато се ръкувах и поговорих със Стефан Савов и Александър Йорданов, упорито ни снимаха. Видях Ромео [Чолаков], който трябва да ми връчи и негатив. За корицата на книгата.

Оттам влязох в стаята на [Йордан] Школагерски за среща с Ахмед Доган. Говорихме около час и половина. Искаше ми се да го видя, след като прочетох книжката негови разсъждения, оформена от [Илиана] Беновска. Наведе ме на много мисли – за затвора (и той е бил в 7-о отделение), за достойнството – да го запазиш в тежки условия и да се научиш да цениш достойнството на другите, дори на своите опоненти. Като се върнах, скицирах на един лист въпросите, които разисквахме. От лични, отчасти за миналото, до перспективите на Движението му и на взаимоотношенията на турското малцинство в България с българите и изобщо за взаимоотношенията между външните турци и Турция. Засега прилагам текста на това резюме. Ако ми остане време, ще го развия.

Вечерта – събрание на Българо-гръцкото дружество. В Зала „България" с хор „Гусла". [Атанас] Кехайов каза няколко думи, използувайки трибуната, за да отхвърли турското робство, тежките издевателства, изпъстряйки ги и със семейните патила. След него аз казах няколко думи. Най-умерен, както се полага, бе посланикът. Но вечерта бе рядко сполуч-

лива. Накрая хорът завърши с едно „Многая лета“, което разтърси залата. Прилагам словото.

„Уважаеми съграждани, дошли на тържественото честване на националния празник на Гърция!

Аз съм от генерацията, която помни не само Втората световна война, но и периода преди нея, между двете световни войни. Тогава България трябваше да преодолява пълната си изолация на Балканите, резултат на злополучния изход от войните, в които страната ни бе хвърлена от неудачни правителства и монархията. В пресата, в училищата и в университета за враг №1 се сочеше Гърция и почти редом с нея стояха другите балкански страни.

След Втората световна война трябваше да се изграждат нова отношения със съседните държави и народи. България успя да отбие претенциите за териториални отстъпки, а и сама се отказа от такива. Тя възприе твърдо линията на провеждане политика на мир и добросъседски отношения. За да изградим успешно настоящето на нова основа, необходимо бе да се освободим от тежките наслоения на миналото и да извлечем най-после поуките от него. Трябваше да открием и покажем, че представата за вечната и неизбежна вражда между българи и гърци е била до голяма степен изкуствено наложена. И в това успяхме!

Най-парадоксалното в случая за балканските условия и в още по-голяма степен за външните наблюдатели е, че в отношенията между Гърция и България отпадна от речника дори на най-непримиримите националисти твърдението, че враг №1 за Гърция е България, а за България – Гърция. Постигнатото сближение между двете страни даде основание то да се сравнява с това, което осъществиха Франция и Германия, и дори нещо повече, защото то се осъществи, когато двете страни принадлежаха към два съперничещи блока – НАТО и Варшавския договор.

Току-що завърши посещението на министър-председателя на Република Гърция Константинос Мицотакис в София, последвано и от други височайши посещения. Подписаха се нови документи за сътрудничество във всички области. Едва ли сега ще се намери някой да не вижда трайния резултат на последователно провежданата политика на сближение между България и Гърция, започнала преди няколко десетилетия.

Отношения на доверие между държави и народи се изграждат трудно и те трябва внимателно и грижливо да се поддържат. Особено в такива условия на Балканите като днешните, когато има война в една част на полуострова. С разпадането на Югославия броят на балканските държави се удвои. Възниква обаче опасността започналата война да се разпростре и обхване нови територии и дори съседни и по-далечни държави. Опасността идва от това, че малцинствените проблеми придобиха обезпокоително териториален характер, когато и религията се превърна в държавнообразувателен фактор.

В тази обстановка пълното разбирателство между България и Гърция, между българския и гръцкия народ се превръща в още по-важно условие за стабилитета на Балканите, за утвърждаване на процеса на мирно развитие на нашия регион.

С тези няколко думи искам да поздравя всички дошли да изразят своето приятелско отношение към гръцкия народ и към Гърция. Това са прояви, които намират дълбок отклик, защото се възприемат като израз на искрени чувства и на надеждата, че нещата няма да спрат дотук, а ще се развиват в посоката на още по-трайно и всеобхватно сътрудничество."

25.III.1993 г. [четвъртък]

Половин ден разходка. След това на прием в х-л „Шератон". Видях се с много хора. Най-вече хората от посолството в Атина – Бриго Аспарухов, [Васил] Митровски, [Вечеслав] Тунев, покрай тях и по-нови, с които едва се видяхме, но които бяха в София и след това в Атина. Не говоря за [Стойчо] Даскалов, [Георги] Колибаров и т.н.

[Йордан] Малиновски побърза да ме увери, че нямало да пипат СИБАЛ. Каза и на Ана, за да се убедя, че наистина няма да го допусне. Трябва да изчакаме съдебното решение и вече внимателно да действуваме – с оглед на това, какво ни е нужно.

Гръцкият посланик се оказа много целувателен. И към Ана, и към мен. Не може да скрие радостта си, че преодоля кризата, че издържа и вижда първите плодове.

Най-страшното в този ден бе минаването по ул. „Шипка" откъм Докторската градина и разминаването с няколкостотин седесари, които се насочваха към телевизията за снимка. Добре че около една трета не ни забеляза и отминахме, но след това ни съпровождаше дружен рев и няколко души се откъснаха, за да ни настигнат и блъскат. Едва ли спокойното ни вървене ги успокои. По-скоро късметът ни, че бързо се разминахме и че откъм ул. „Кракра" между Докторската градина и библиотеката излезе един полицай, а Ана видя и други. Те не се засилиха, но може би със самото си присъствие респектираха тълпата. [Андрей] Трънски, синът [на Славчо Трънски], ни каза как почти на същото място тълпа седесари пребили до смърт един човек. А съпругата на [Александър] Каракачанов ни каза, че я ударили с чанта по главата, когато поискала да се притече на помощ.

Оправда се мнението, че провокациите от всякакъв характер ще зачестят.

26.III.1993 г. [петък]

Стягаме багажа. обядвахме с [Янис] Карас.

Пристигна у нас Ан.[дрей] Райчев, директора на НЦИОМ. Правят му ревизия и му искат отговорност за командировките. Уж е на двойно подчинение и по този начин не дал да бъде командирован нито от БАН, нито от НС. Искаше да се оневини. Как да е, направих текст, който включва пункт, че „НЦИОМ бе институт с неизяснен характер“ и от неговите бележки, че „сме се договорили устно командировките в рамките на бюджета да се осъществяват от ръководителите на института и в оперативен порядък да се отчитат резултатите“. Винаги идва час на разплащане и за тези, които много хитруват. Едва ли е присвоявал пари, но е облагодетелствувал екипа си и себе си, като е разчитал на двойното подчинение, т. е. че няма да му се потърси отговорност. Направих го заради него, баща му (зет на [Любомир] Андрейчин) и заради Виза [Недялкова].

28.III.1993 г. [неделя]

Тръгнахме за Атина. По средата на пътя след Солун ни подхвана дъжд, от време на време по-силен. По светло стигнахме в Халандри.

Имах разговор с двамата братя [Карафотакис] последователно. Заедно те са нетърпими един към друг. Единият – Стелиос – е от ПАСОК. За него [Константинос] Мицотакис е вече свършен човек, с мислене от 50-те години. Опитва се да денационализира и продаде на частници сектори, които в почти целия свят са държавни. Сега ОТЕ – 3 милиона долара; отстъпва я за половината ѝ стойност и ще открие пътя за спекулата. Кой дава електроенергията на частен сектор? Дал е вече земята и т.н. В балканската си политика Гърция се ориентира към Германия – и икономически, и политически – от което могат да се ползуват реално само Македония и България. Скопие щяло да стане средище за изхвърляне на ядрени отпадъци. Пиша всичко това, защото е израз на критиката на ПАСОК към Нова демокрация. ПАСОК е категорично против признаването на Македония – името, конституцията, картите, апетитите. Боят се повече от независима Македония, отколкото от една Македония в рамките на Югославия.

Другият – Вангелис – е съгласен, че Гърция все повече е доминирана от Германия. Дал израз на тази политика [Клаус] Кинкел – на първо място да е икономиката, и то към Румъния и Гърция, докато България била отстъпена на Италия. Тя имала за задача да се настани там вместо в Гърция. А САЩ в Турция – чрез нея и към Средна Азия. Но не на Балканите. България и Гърция имали добри перспективи, но Генщабът и други институции и сили се боят от България, от север. Трудно ще се направят нови пътища до Бяло море.

29.III.1993 г. [понеделник]

Среща с [Василис] Панайотопулос. Одобрява [Константинос] Мицотакис. Не е съгласен с тези, които са подписали обръщението, включително и [Спирос] Аздрахас. Срещу национализма – откъдето и да идва. Неизяснена позиция относно позицията на България. Приема, че опасността е най-голяма от Турция, и то за Гърция, за островите. Не вярва във възможностите за глобално разбирателство. Не е оптимист. Смята, че национализмът в Гърция не е опасен. Нито islямът сам по себе си, а Турция като държава, като мощ и политика.

В МВнР – при [Евангелос] Кофос. [Константинос] Мицотакис при завръщането си наредил всичко уговорено в София да се изпълни бързо, включително и трасето Гоце Делчев–Драма–Кавала, т. е. Източните Родопи–Неврокоп, горен и долен. Припомни ми, че навремето във Варна съм казал за необходимостта от сближение между България, Гърция и Румъния като основен стабилизиращ фактор на Балканите. Тогава му се видяло утопично, но излязло вярно и се сбъднало. Сега сме в такава обстановка и след проявените колебания трябва да възстановим „оста“, без да я наричаме така между България и Гърция, и след това да привлечем Румъния. Пред отговорни гръцки служители те казали, че се боят от Турция, изпитвали страх от новата ѝ роля. И без да ме засяга, добре би било да се привлече и Сърбия. Казах ме, че не само не се засягам, но това е мое разбиране, защото у нас доведоха до крайност критиката срещу Сърбия, която с нищо не се оправдава. Заслужават осъждане престъпленията, а отговорността за това, което стана, носи и Европа.

По македонския въпрос – разочаровани са от Ж.[елю] Желев. Не са очаквали такава грешка от политик. Историците по-добре реагираха.

Пак в Македония помаците поискали да се запишат турци. Не им разрешили, защото били „македонци“. Тогава те решили да се запишат албанци. Турският консул в Скопие не се противопоставил, поискал само да стоят по местата си. Подават ръка и на албанците (реверанс).

Основната опасност, според Е. Кофос, е Турция. Свръхвъоръжена. Никой не би могъл да им се противопостави в региона. Мощта им е още по-впечатляваща при отслабването на НАТО. Имат и огромна флота от малки и средни бойни кораби. Интерес имаме да не я представяме за мюсюлманска страна, макар тя да използува религията.

Обиколихме града. Варчо си купи обувки. Страда много от краката си. Вечерта – в едно от хубавите заведения в Дрося. Стигнахме дотам като се изкачихме до Маратон, оттам през планината покрай немските гробища. При препълнен салон – тържество по случай пускането на нов диск песни. Програмата – песни. Но много монотонни. И въпреки това Варчо каза, че едва ли европейско-американската музика ще измести гръцката.

По-скоро обратното. Европейците, които идват, се поддават на гръцкия ритъм и на гръцките мелодии.

30.III.1993 г. [вторник]

Потърсих [Андонис] Ливанис в Атина и [Александрос] Бакацелос в Солун. Времето е напрегнато в Парламента и едва ли ще мога да се срещна с когото и да било. Дори и опит не направих. Поискан бе вот на доверие на правителството на А.[ндреас] Папандреу. А [Георгиос] Ралис задълбочи напрежението, като си подаде оставката като депутат с критика и срещу [Константинос] Мицотакис, и срещу Папандреу, и срещу [Андонис] Самарас.

При посланика – [Богдан] Богданов. Говорихме повече общо за гърците, за характера им, за сложността на тяхната психология. И самочувствие, и обреченост. Ана го намери приятен за разговор. Аз ѝ казах, че той е културен човек и добър специалист, но не е за този пост.

Обяд у [Йоанис] Караянопулос. Уточнихме програмата за срещата през м. май. По-малко хора. Подхвърлих му идеята, че ако няма готовност, можем да отложим конгреса. Имаме само една цел – успешен конгрес, който да даде тласък на балканистиката. Иначе с един провал можем да загубим повече.

По телефона се чух със [Михаил] Сакелариу (замина за Крит), с [Пасхалис] Китромилидис. Отбихме се при [Леандрос] Вранусис. Говорихме доста. Уморен е, но си остава все така мил и достъпен. Разбрахме се да съберем повече хора през м. май.

31.III.1993 г. [сряда]

При [Емилия] Бекяри – в институтите на ул. „Агностопулу". Уточнихме позиции за Тионвил. Създали са групи, очакват дейност от нас. CRIDOR е изпратила нов документ. Може би го има вече и в СИБАЛ. Още веднъж ни разказа за Александрос Маврокордатос като автор на „Елиники Номархия".

След това среща с [Лукас] Цукалис. Доуточнихме моето участие. Искат да поема встъпителната част – историческата – с основен доклад. За месец юли – в Корфу. Увеличават броя на участниците – около 150 души. Ще трябва да поработя – по глобалната характеристика на проблемите, които пораждат днешните противоречия. На незапознатите достатъчно с миналото днешни специалисти по промяната на системите на Балканите.

За малко се отбих и в другия Институт за стратегически изследвания (ЕЛИАМЕП). Видях се и поговорихме с [Танос] Веремис. С него се знаем

отдавна. Изобщо в Гърция и в чужбина съм тачен, изглежда, повече, отколкото у нас. Но това е често явление.

С нашите домакини се разговаряхме за бъдещето, за тяхното идване, за нова срещи. Мили хора. Дино подготвя афиши, реклами, оборудване на предизборни материали. Художник? Архитект? Бил е в най-тясното окръжение на ПАСОК. И досега е запазил своите убеждения и преклонение. Приятен събеседник, внимателен и топъл човек. Разбрахме се, когато се връщаме от конференцията през м. май, да ги поемем с нас в София.

1.IV.1993 г. [четвъртък]

Обратно за София без задържане в Солун. Тръгнахме в 11.30 часа заранта, пристигнахме към 11.30 часа вечерта.

2.IV.1993 г. [петък]

Цял ден съм като замаян от пътуването. Разходихме се в парка, прочетох вестниците от няколко дни. Много информация в различни посоки. Партийна конференция, правителство, Парламент, селото, протестни демонстрации, назначавания в МВнР – посланици – в това число и Бранимир Петров за Гърция. Има и няколко хубави статии за положението в страната. Във в-к „Дума“ пуснаха хубав материал за отношението между българското и турското население – социологическо проучване в Разградско и Кърджалийско. Животът налага коректив на политизирането.

Току-що прочетох в некролозите – съобщение за смъртта на Кирил Няголов. Изглеждаше така здрав. Мъчно ми стана за него и семейството. Работиха така всеотдайно за моето избиране. В книгата казах топли думи за неговата роля.

3.IV.1993 г. [събота]

Борис Попов ме повика – раздвижил се е за сина си. Той наистина е човек с качества, но вече връщането му зависи от младите, които се познават по-добре – [Валентин] Гацински, [Тодор] Чуров и т.н. Ето че излезе съобщение и за Бранимир Петров за Гърция.

В 11 часа – пред паметника на Съветската армия. Митинг, организиран от Румен Воденичаров, който премести събиранията от Южния парк тук заедно с гражданския комитет за паметника, който излъчихме на специално заседание. Това направихме, за да дадем възможност на по-широк кръг да се ангажират в тези акции. Предложих Кръстьо Горанов за председател. И той направи чудесно изказване, достатъчно остро, но без грубости и насочено към всички възможни фактори. Изобщо митингът бе на високо ниво, вълнуващ, с отделни само неудачни моменти – за Ста-

лин по Чърчил и т.н. Румен пак спечели аудиторията със своя колоритен език и хапливи бележки.

Поздравих ги за успеха. В понеделник имаме пресконференция за паметника. Дали ще пристъпят към разрушаването му и с това ще предизвикат гнева не само срещу себе си, но и справедливото негодуване на руския народ, което ще засегне всички ни? Тях [руснаците] ги ухажват американците, а ние влизаме конфликт.

Иван Захариев ни дойде на гости. Навършва 85 години, а е със запазена походка, с бистра мисъл, памет. Тежко преживява загубата на съпругата си.

Позвъни ми Коста [Тодоров], който бил в Белград. Пуниша Павлович, югославският представител в ЮНЕСКО, поискал в посолството да ме поканят там да изнеса лекция. Може би са получили информация от тукашните представители, че имам определени позиции по Босна и Херцеговина и за Сърбия.

4.IV.1993 г. [неделя]

Нахвърлих план за доклада на тържественото събрание за деня на политзатворниците.

5.IV.1993 г. [понеделник]

На пресконференция за паметника на Съветската армия. И аз се изказах.

Погребение на Кирил Серафимов. Инсулт. Не понесъл закона „Панев“. Академици нямаше (само 4-ма) и неколцина член-кореспонденти.

Обадих се и в Провадия на съпругата на Кирил Няголов. И той починал от инфаркт. Преживях силно.

Тежък ден!

6.IV.1993 г. [вторник]

Заседание на Комитета за паметника на Съветската армия. Набелязахме план за действие. Загриженост да не се поддадат на провокации – особено жените от „Развигор“. Самите те са остри и настъпателни. Казах и аз няколко думи. Решихме да проведем среща – пресконференция с представителите на средствата за информация от чужбина. Нае се Нюма Белогорски да я осъществи на друго място.

Написах словото си за тържественото събрание на политзатворниците. Остана да се редактира тук-там.

7.IV.1993 г. [сряда]

При Иван Гранитски. Не само любезен, но текстът бил вече набран. Може би още утре ще ме вика да го чета. Изказа се много ласкаво за това, което съм написал и като съдържание, и като език. Прочел го.

При Нюма Белогорски. Показа ни документален филм за Сталинградската битка – американско дело със съветска помощ – само оригинални кадри. Върна ни към онази епоха. Нещо оригинално – освен художествените филми, такова не бяхме виждали. А доста нещо бяхме чели. Но друго е да се види как е било в действителност. Първоначалното оборудване на руснаците, липсата на самолети позволиха на немците да напреднат много, особено в южното направление. Но нещата и там се променят в полза на руснаците и това се вижда ясно за показаните 5–6 месеца, колкото трае Сталинградската битка. Най-кръвопролитната във войната.

Нюма устрои срещата за 15 април. Получихме писмо от секретаря на чуждите кореспонденти. Браво на човека – рядко експедитивен, конкретен и прецизен в работата си.

Направил е филм за Израел и българските евреи. Иска да го покаже на Елка, която заминава за Израел.

8.IV.1993 г. [четвъртък]

При Жан Виденов. Среща за уточняване от страна на [Марин] Калонкин на някои обстоятелства, свързани с военните.

В зала „Георги Кирков“, сега „Св. София“ [тържествено събрание за деня на политзатворниците]. Излишно бе безпокойството, че няма да има хора. Не само препълнена зала, но и всички балкони с правостоящи, всички пътеки бяха натъпкани със седнали и правостоящи, стъпалата докрай и коридорите.

Аз бях развълнуван. Изглежда, това се предаде и на залата. Приеха доклада повече от възторжено. Направих го така, че дадох и лични преживявания. Нещо, което отбягвах досега. Поздравиха ме познати и непознати.

Вечерта прекарахме с Лушка и Мавродия [Петрови] у дома.

9.IV.1993 г. [петък]

Прочетох доста текст от тетрадките за касетите. Получиха се писмата от САЩ – и от Сакраменто, и от [Спирос] Врионис. Канят ни двама за началото на м. декември, както бях поискал до м. юли включително. Готови са да издадат и книгата, която подготвя. Ана и се зарадва, и явно съжалява. Но пък тук по-трудно ще се работи. Политиката ни отклонява. Ето че забраниха и събирането пред паметника.

11.IV.1993 г. [неделя]

Митинг пред „Александър Невски“. Цялата страна до ул. „Раковски“ бе запълнена с народ. Качих се на трибуната, без да говоря. Кръстьо Горанов говори за паметника, Румен Воденичаров – общо и добре нападна [Александър] Янчулев – ще издига „грамада“ пред дома му. След него Анжел Вагенщайн. Разплака хората, така добре говори. Нещо добави дори там, под влияние на руската песничка – „Не закачайте костите на войниците“. Обърна се към мен с думите: „Николай, какво става, че все ни се насълзяват очите?“ Казах му, че не е само от годините. Образно изказване, което каза всичко и бе така близко до душевното ни състояние, че наистина всички го слушаха прехласнати.

Прибрах се премръзнал. Едва след продължително заливане с гореща вода се съвзех. Горе силно духаше.

12.IV.1993 г. [понеделник]

Заранта още разбрахме, че се вдига скеле за демонтиране на паметника. Отидох на „Позитано“ – оттам току-що бяха излезли Васил Иванов и малко по-късно Жан Виденов. Позавъртях се малко, дойде [Марин] Калонкин. Показа се и Румен Воденичаров. Взаимно се информирахме за това, което знаем. Съвпаднаха ни мненията, че изпълнителната власт ще се намеси, за да не се допусне реално демонтаж.

На площада пред паметника. Престояхме около час. Поспорихме и с наши нетърпеливи, които едва ли не са склонни да смятат, че всичко е пропаднало. И плачат.

Сблъскахме се и с двама лекари. Единият – по-културен. Първоначално те ни подхвърлиха, че не сме били българи. Завърза се спор – Ана и М. Калонкин бяха настъпателни. Аз застъпих международните последствия. По-културният омекна, когато позна Ана като директор и изследовател на мозъка.

След обяд съобщиха за отлагане на демонтажа. От самия [Любен] Беров, който очаква и мораториум от страна на Парламента.

Бяхме с Елка при Нюма Вайсберг (Белогорски). Гледахме филма му за евреите в България. Вълнуващ!

На „Позитано“ се срещнах с Добри Желев. Постави ми въпроса, дали съм се замислил, че има нещо тъмно около Трайчо Костов. Проучил всички материали по процеса на ЦК на БКП. Н.[икола] Вапцаров проговорил на 11-ия ден след инквизиции. Писал 70-ина страници и А.[нтон] Иванов едва след двадесетина дни. Бил жестоко инквизиран и т.н. А Трайчо Костов написал само една страница и признал, че само го понатупали. [Светослав] Балан, на въпроса му защо не е използвал по-късно заслугата си

за Трайчо Костов, отказвал да отговаря, само се хванал за главата с две ръце и си запушил ушите. При връчване на обвинителните актове, т. е. след приключване на следствието, всеки от задържаните изнесъл някакво обяснение по канал навън. Антон Иванов пратил бележка, че има подозрение към Тр. Костов. А Тр. Костов, изглежда, като узнал това, пуснал съобщение до Георги Димитров, че Антон Иванов провалил ЦК. Освен това А. Иванов, Н. Вапцаров, Цв.[ятко] Радойнов и квартирите им били следени от по 3–4 и повече агенти. Имало ги донесенията. Само Тр. Костов – от един агент. Кога влиза, кога се връща. И последното. Наложило се да сменят квартирата, където трябвало да бъде настанен Цв. Радойнов. Квартирата била наета на името на Нина Туменова. Квартирата, изглежда, бил намерил Никола Найденов (на Найден Николов синът, който се възпротивил на бягството). Вечерта с дадения му ключ Цв. Радойнов отключил, но насреща му се появила гола Нина Туменова, която набързо го представила на Н. Найденов. Радойнов си излязъл, като остро се обърнал към жената, че ѝ било забранено да го представя на когото и да било. На другия ден при Дирекция на полицията постъпила бележка донос от Н. Найденов, че в тази квартира се появило неизвестно лице. На следващия ден в стаята, пълна с агенти, Цв. Радойнов е задържан. По същия начин след един ден в същата квартира е хванат и Антон Иванов. След това вече задържат и Трайчо Костов.

13.IV.1993 г. [вторник]

В Народното събрание при [Йордан] Школагерски. Беше и Нора [Ананиева]. Й. Школагерски ни разказа за Ст.[ефан] Радославов, че в недалечно бъдеще трябва да се осъществи единството между двете партии по следваната политика. Всъщност пречел П.[етър] Дертлиев, който се чувствувал безкрайно обиден за провала му като президент.

Говорихме и за текущата политика.

Ана говорила с Дора, съпругата на Анжел [Вагенщайн]. Тя си спомнила Нина [Туменова] от процеса на ЦК. Прехвърлили я в Хасковския затвор, оттам заминала за Югославия и там умряла.

Казах на [Добри] Желев. Имало е внедрен агент. Кой е бил, не е известно още. Но факт е, че тя била изпратена от Хърватско в Скопие да научи български. И била въвлечена от Никола Найденов. Имал и нови документи.

14.IV.1993 г. [сряда]

Конференция на фондация „Славяни“. Отидох на откриването. Интересни са тези срещи, но дават малко ново, известни опорни точки за задълбочаване на дискусиите. Моето внимание обаче е насочено сега дру-

гаде – към доклада ми за Корфу – встъпителен. И към българо-гръцките отношения. Имам на главата си и паметника.

Вечерта – коктейл. Обади ми се Маси Пу – съветник в китайското посолство, бивш мой студент. Срещнах и двама от съветското посолство – единият сега е пълномощен министър, бил протокол на [Владимир] Кабошкин; другият работел в ЮНЕСКО.

Разбрахме се с Весо [Веселин Хаджиниколов]. Тревожат го борбите вътре в организацията. Димитър Филипов и неговите амбиции.

15.IV.1993 г. [четвъртък]

Пресконференция с чуждите журналисти. Дойдоха от Русия, от различни агенции, от Германия, Австрия, Египет, Полша – общо около десетина души. Франция, Англия, САЩ или „Асошиейтед Прес" се извиниха заради идването на секретаря на НАТО. Определихме друг ден, следващия четвъртък, за тях. Говорих за неофашизма и какво би означавало за страната ни вътрешно и международно отхвърляне на всичко, свързано с антифашистката съпротива.

След обяд – среща със Св.[етослав] Шиваров. За развитието на БЗНС. Вече е регистрирана. Конференцията е за следващата седмица, понеже не могат и не бива да забавят.

16.IV.1993 г. [петък]

Конференция се очаква през другата седмица за обсъждане на съвместно сътрудничество с Гърция. Идват повече от десетина души. Искат да се срещнат с всички, които се интересуват от българо-гръцките отношения. Трябва да им направим и ние програма. В СИБАЛ.

17.IV.1993 г. [събота]

Митинг в парка – при [езерото] „Ариана". Взехме и Ники. Ръкопляска, но пита и баща си защо не вика и той „у-у". Нагласи си горната дреха като супермен. Обърна и каскета наопаки. Според мен избра по-хубавата.

Обяд с варненските политзатворници. Кръстю [Колев], отговорникът на варненци, специално ме поздрави за словото ми, дойде и ме прегърна. Той е суров човек, но даде израз на общото настроение. Особено на фона на неудачното представяне на Васил Иванов по телевизията.

18.IV.1993 г. [неделя]

Изненада ме Николай Хайтов. От една страна, излезе съобщение за нова документална книга за Васил Левски във в-к „Дума". От друга – по

телевизията. Създадена е група за лов – монархическа. Той – пожизнен председател.

Времето захладя. Не можем да идем в Драгалевци.

Обади се Мая. Получила съобщение за 29 април за зелена карта. Интервюиране. Не може да отиде до Турция. Зарадва се, че сме получили съобщение от центъра в Сакраменто. Но иска на отиване да идем при тях, а през лятото те ще дойдат.

Дойдоха Дими [Йовев] и Маша. Щастливи и двамата. Оправиха се отношенията на всички, като си подредиха дома.

Великден, а останахме сами. Всъщност, щом сме двама, никога не сме сами! Постоянно се връщаме назад в спомени. Сложен, но хубав живот сме имали. А и сега не можем да се отпуснем. Пък силите ни подвеждат. Болки тук и там; постоянна умора. Не я показваме.

19.IV.1993 г. [понеделник]

Отидохме на Драгалевци. Още е студено. Дърветата са напъпили, но почти няма цъфнали. Аз копах малко около дърветата, Варчо събира камъни, дребосък, пръснати на много места, които пречат при косенето. Разходихме се нагоре.

20.IV.1993 г. [вторник]

В „Дума" – снимка с надпис, че слагам своя камък върху „грамадата" срещу [Александър] Янчулев. Помислихме, че е монтаж. И се упътихме до Ст.[ефан] Продев. Той бе категоричен, че не е монтаж, щом пише, че е снимка. Така и се оказа – снимка, но с друг. Подписа се на снимката с извинения и искрено уважение. И ми я даде за спомен. И грешката обслужва „нашата кауза"!

А навън хората различно ме гледат. Едни ме поздравяват, други ръмжат. Снимката се възприема добре, самият Ст. Продев ми го каза: „Най-хубавият материал във вестника."

Вече почти е набран целият текст [на книгата за ВНС]. Викат ме на следния ден за коректури.

21.IV.1993 г. [сряда]

Поправих целия получен текст от Симка [Славова] – около 200 машинописни страници за 1979 и 1980 г. Трябва да го предам за коригиране от нея и снемане на едно чисто копие.

Дойде [Красимир] Премянов да ме убеждава да стана председател на БАС. Отказах.

22.IV.1993 г. [четвъртък]

Пресконференция с чуждите журналисти. Дойдоха една част – която се бе извинила и останала за този четвъртък. Мина с интерес, защото бяха любопитни, докъде ще отидем. Казах, че се касае за неофашизъм, извънредно опасен, защото има почва у нас отпреди Александър Стамболийски – белия терор; единствена балканска държава – открит съюзник на Германия на Хитлер. Кимаха с глава в знак на съгласие. И се солидаризира представителят на Австрия, китаецът, журналистите на испански и еврейски вестници, „Франс прес" и т.н. Добре говори и Стою Тодоров.

[Анжел] Вагенщайн дойде. Разбрал, че към него се насочил ударът за председател на БАС. Дойде за консултация. На абсолютно същите позиции сме и двамата. Казах му, че го очаквах. Изработихме общ план, а това уреди срещата при В.[асил] Иванов да се проведе с двама ни.

23.IV.1993 г. [петък]

Преди обяд четох коректури. Добре е изчистен текстът. Но липсват две глави. Обади ми се секретарката на З.[ахари] Карамфилов – осигурил е 25 хиляди лева чрез Първа частна банка.

На погребението на Велизар Велков. Много хора. Жалко за него. В разцвета на силите и все още на възможностите си. Голяма загуба. Тъкмо предстоеше и негов избор.

Говорихме с [Йордан] Малиновски за СИБАЛ. Иска от С.[ергей] Русев да подпише декларация по закона „Панев". Готов е на разговори как да подобрим работата на СИБАЛ. Негласно обвини Генчо Иванов, че така му поднесъл въпроса, но притичалият Генчо, щом ни видя, че водим разговор, обяви най-тържествено, че уважава С. Русев, че той защитил убедително СИБАЛ, че всичко ще бъде наред. Казах на С. Русев да се срещне с Г. Иванов и с него да подготвят въпросите, по които да постигнем съгласие с Й. Малиновски. По възможност в писмен вид.

В 15.30 часа среща при В.[асил] Иванов. И двамата [с А. Вагенщайн] още веднъж си направихме самоотводи. Явно [Красимир] Премянов го бе вече осведомил, защото Васил не настоя много и предложи В.[елко] Вълканов, когото подкрепихме и дори поехме ангажимент да обработим.

24.IV.1993 г. [събота]

Конференция на БАС. Доклад на В. Иванов. Обстоятелствен, за да изключи многото изказвания. Изчерпателен – за извършената работа и за основните задачи. Разширяване, привличане на млади, превръщането му в организация с по-определени обществени функции, за борба срещу неофашизма. Изказванията бяха въздържани, но показаха готовността на хората да работят. И наистина там, където се проявява инициативността, резултатите са налице. Избраха ме в състава на ръководството.

25.IV.1993 г. [неделя]

Драгалевци. Почнаха да цъфтят дърветата. Следната неделя ще бъде вече истинска градина.

26.IV.1993 г. [понеделник]

При [Иван] Гранитски – коректури. Най-после се вижда краят.

26.IV.1993 г. [вторник]

Конференция за Н.[иколай] Державин. Говори В.[еселин] Хаджиниколов. Казах няколко думи за обстановката в Института славяноведение и балканистики непосредствено след смъртта му, за сина му Константин Державин, когато често посещавах Ленинград, за А.[лексей] Хватов – неговия сътрудник.

На „Позитано“. При Ж.[ан] Виденов за БАС. Съжалява, че не съм се хванал, но приема Велко [Вълканов]. Разчита да изведем организацията на нови релси. Разговор и за БСП. Тя също има нужда от нов живот. Доволен е от Андрей Луканов засега. Не мога да разбера защо толерира [Дончо] Конакчиев. Човек наистина без качества освен упоритото си желание да бъде начело.

29.IV.1993 г. [петък]

Доклада си за Гърция почти завърших. Намерих отправните пунктове. Ще го имам навреме.

Захари Захариев ми предложи да пътувам за Москва. На конференция, организирана от [Олег] Румянцев от Конституционния съд. Ж. Виденов също ме предлага по линия на БСП. Приех с удоволствие. Иска ми се с очите си да видя какво става там. Подготвих и кратко изказване.

1.V.1993 г. [събота]

Манифестация и митинг. От НДК до Парка. Този път като че ли имаше най-много хора. Никъде не излязоха агитки на СДС, нито се развяваха сини знамена. Бяхме с Варчо и Ники, но се загубихме с Ана. Проклет да е [Александър] Янчулев! Мен ме свързват вече и със снимката във в-к „Дума". Даже някой подхвърли „гонят го като че ли е [Майкъл] Джексън". Имаха предвид жени пред стадиона – насочиха се да ме целуват и да ми стискат ръката.

Вечерта дойде Велко [Вълканов] у нас на вечеря. Разнежи се. Самотен е. Разбрахме се за Р.[умен] Воденичаров. Няма да влезе в Бюрото. Той сам го разбира. Показа ни свои стихове.

2.V.1993 г. [неделя]

В Драгалевци – наистина прелестно. Само се любувахме – всичко побеляло, красиво. Този път се качихме и на планината. Върнахме се сами, с рейса.

Вчера Мая ни се обади. Получили са зелените карти. Ще дойдат в началото на м. юни. Радост, че отпадна едно голямо напрежение!

3.V.1993 г. [понеделник]

Пленум на БАС. Мина спокойно по всички правила – за Велко [Вълканов] и всички останали. Хората са доволни. Свързват го с очаквания за преустройство. В този смисъл имаше изказвания. Но Тани Танев явно ще продължава по старому, а и [Николай] Мизов не се приема добре. На първо време ще трябва да се намеся по-активно.

При Нюма [Белогорски] – чудесен филм за Иван Фунев. А също и за плана „Барбароса".

Съобщиха, че се отлага заминаването за Москва. Събрах още документация за [Олег] Румянцев [председател на Конституционния съд в Русия] – неговите възгледи. Правилно подготвих изказване критично. Ще трябва да го позасиля, за внасяне на по-голяма избистреност на характера на движението. Много е атакуемо в този си вид.

4.V.1993 г. [вторник]

При З.[ахари] Карамфилов. Разви ми тезата си, която е предвидено да застъпи в НДК. Аз пък му дадох данни за турската позиция.

След обяд Г.[иньо] Ганев свиква по президентска насоченост заседание – от съжителство към разбирателство. Моето изказване бе за реално вглеждане в опасностите, без да изпадаме в крайности.

5.V.1993 г. [сряда]

Довърших и краткия текст за срещата при [Йоанис] Караянопулос, както и [доклада] за Корфу. Олекна ми. Остана книгата – коректурите. Получихме ги, трябва всичко да изчетем внимателно с Ана, защото повече няма да ни дават текстове нито за поглед, нито за подпис. Договорихме се с [Иван] Гранитски за изданието – 5 хиляди екземпляра.

6.V.1993 г. [четвъртък]

Усложнява се обстановката. Сблъсък между [Любен] Беров и кметството за паметника. Взаимни забрани. А ние имаме шествие и полагане на цветя. Да видим как ще мине.

Д-р Христо Василев от Попово (беше във Варненския затвор). Виждал съм го, но не му знам развитието. Дойде да ме убеждава да стана председател на [Дружеството на] пенсионерите. Отказах му, като му казах, че бих могъл при определени случаи да оказвам съдействие.

Разказа ми интересни неща за взаимна нетърпимост и омраза между [Петър] Младенов и [Александър] Лилов; че последният е казал на [Желю] Желев, че нямало да се ангажира със защитата му. Интересни бележки за отношението между ръководните дейци на БСП и СДС. Взаимно си разменяли информации и поддържали съмнителни контакти.

Предадохме коректурите. Прегледахме целия текст с редакторката. Много любезна. Текстът вече надхвърли 200 страници. Това беше и желанието ми. Без илюстрациите. За тях пак ще ни викат.

7– 8.V.1993 г. [петък–събота]

Навън вали. Работя вкъщи. Разхождаме се. Гледаме само новините. Стремим се да не се претоварваме с „муцуни“.

9.V.1993 г. [неделя]

Отново дъжд. Събрахме се пред театъра. Отначало ни се видяха малко – няколкостотин души. Но когато към 11 часа тръгнахме, колоната стигна горе до ул. „Раковски“ и завоя към паметника на Незнайния воин, а краят ѝ не се виждаше по улица „Раковски“ и при излизането от площада на театъра. А редиците не бяха само на платното, а и по тротоарите – около 20 души на редица, дори повече. Отново маса народ! При дъжд! С цветя. Връчиха ми букет цветя да го поднеса при [паметника на] Незнайния воин – на специална площадка за цветя; преди това поднасяха венци. Бях в челната група от десетина души за поднасяне на цветя. Застанах краен отдясно. Когато наближихме, група от БСП, дошла направо тук, ни

ръкопляскаше и издигаше лозунги. Изведнъж до мен се залепи Машка и дойде до края, при поднасянето на цветята. Детето било в „Боровец“ и там се срещнало с Райна [Ивчева] от Института за балканистика. Попитала я: „Ти от кои си?“ Отговорът: „Мама е от БСП и аз съм от БСП.“ Децата започнаха от малки да се политизират и определят.

Пред паметника се събра наистина огромно множество – говореше се на две места. Целият паметник бе окичен по первазите с цветя отвън решетките. А вътре личаха венците на руското посолство, към които се присъединиха венци и цветя, положени от наши депутати, на които разрешиха да положат цветя. В случая полицията не допуска да се наруши редът, но не попречи на митинга и отклони опитите за провокации.

По обяд бяхме в руското посолство. Хората тържествуваха. „Един хубав ден!“

Казах на [Александър] Авдеев, че не ме задоволява концепцията на конференцията в Москва. Продиктувах няколко странички текст – най-добре ще ги приложа, каквито са. А как ще ги поднеса, това ще разкажа допълнително. На приема успокоихме двама генерали, единият от които е бил в Камбоджа, че не може да се осъществи изтегляне на батальона ни, след като нови осемдесет души заминават, а майките им не ги спират. Смутени бяха, че Велко Вълканов беше подписал искането им, на група майки, дошли пред Парламента. Аз казах, че „ние не сме пацифисти, макар че искаме мир. Но мирът трябва да се съхранява“. Велко ги успокои, че няма да допусне обсъждане и шум в Парламента. Още повече, че става безсмислено – все едно, не могат да ги изтеглят, докато изборите минат. А червените кхмери воюват, за да попречат на изборите.

10.V.1993 г. [понеделник]

Заранта – среща и обяд с председателя на ARAC, френската организация на anciens combattants. Говорихме за сътрудничеството с тях и БАС.

След обяд – заседание среща на плевенските политзатворници с депутати. На всяко почти събиране – ставане на крака. Този път за Дими Паламарова и за Веселин Беломъжов. Оредяват редиците. Някои се държат като Гълю (86 години), други са съвсем сдали – и физически, и психически.

11.V.1993 г. [вторник]

Заседание на Бюрото. Сериозни разисквания около плана. Различни интереси. Но и желание за работа.

12.V.1993 г. [сряда]

Лекция в Славянския университет, [организирана от] Трифон Трифонов. За „Балканските проблеми“ – основното съдържание на това, което подготвих за остров Корфу, преди да го дам за превод. Приеха доклада с интерес и задоволство, имаше много въпроси.

13.V.1993 г. [четвъртък]

При З.[ахари] Карамфилов. Успокоих го, че исканата оставка от Отечествената партия и Румен Попов не е сериозна. Не се споделя от БСП. Говорихме за упоритостта, с която П.[етър] Дертлиев отхвърли не само сътрудничеството с БСП, но и по-сериозни контакти дори по отделни въпроси. Това вече не се споделяло от Стефан Радославов и от него – З. Карамфилов. Оплака се и от поведението на П. Дертлиев, който създавал конфликтни ситуации.

Погребение на акад. Ст.[ефан] Павлов.

14.V.1993 г. [петък]

Погребение на Л.[юбомир] Желязков. Внезапно – инфаркт. Нищо не се каза за неговата дейност като антифашист. Очаквахме, че [Димитър] Шопов ще каже нещо на гроба му, но и там говори за „добротата“. Явно под влияние на жена си.

След обяд дойде у дома Румен Воденичаров. Говорихме за предстоящото пътуване. Както Варчо се изрази, идването му предизвикало сензация в махалата.

17.V.1993 г. [понеделник]

За Москва – З.[ахари] Захариев, Р.[умен] Воденичаров, Хр.[исто] Смоленов и аз. Посрещнаха ни на летището. Настаниха ни в хотел „Белград I“, сега назован „Золотое кольцо“. Бяхме отседнали с Ана в същия при пътуването за Япония. Прилагам писаното там. Нямам време сега за повече.

1. Изказването ми надмина моите собствени очаквания. Че ще предизвика впечатление, не се съмнявах, защото бе изпълнено с конкретни оценки и критични бележки към поставените задачи и идеи, включително по руската съвременна политика и в исторически план по славянофилството. А тон даде самият [Олег] Румянцев, който веднага след изказването ми вдигна мерника със специални благодарности. Това се отрази и на следващите изказвания. Приеха внимателния подход и строго научния начин на критика без епитети. Поискаха ми екземпляр. Най-доволни останаха сърбите – внушителна делегация. Славенко Терзич, приятел на

Варчо и сега директор на Института по история в САНУ, специално ме поздрави. Поискаха да говоря по сръбското радио; снема ме и телевизията. Когато отидох на приема, югославският посланик нарочно се задържа при мен, за да ми изкаже благодарността си – всички единодушно му казали, че тонът ми ги извел от състояние на запуснатост, получили кураж.

2. Все пак на срещата доминираха арменците. С Нагорни Карабах, но и със своите бизнесмени, които спонсорираха провеждането ѝ. Обяд на корабче ресторант с разходка; вечеря в друго. И то все обилно и много вкусно ядене. Дадоха ми възможност наред с общото положение да разменя мисли за бъдещото с участник в преговорите. Там бил и Исмаил Сойсал. Според арменците, турците ще замразят сега Нагорни Карабах за няколко години, докато се измени международната ситуация и дадат преднина на икономическите интереси; да завладеят пътищата за Средна Азия, разделяйки Русия и Иран, стига Армения и Азербайджан да им отпуснат не особено голяма част от територията срещу компенсации от различен характер. Но според говорещия едва ли Русия ще се съгласи. Армения също.

3. При [Александър] Руцкой – около два часа. Впечатление прави на искрен човек, отговаря без превземки и високопарни изрази. Иска да запази населението от страданията на прехода. Изключва шоковата терапия. Критикува остро [Борис] Елцин, че се поставя над конституцията и иска своеволно да концентрира власт, която се знае докъде води. Срещу него бе Акоп [Улунян], други военни (генерали) от Съюза на ветераните, които предпочетоха Б. Елцин и съдействуваха за неговото избиране в Москва. Логиката им бе, че „нямало алтернатива". Ясно, че това е водещият лозунг, защото ми го повтори и [Александър] Чубарян. Миша Пискотин обаче нарече Б. Елцин „параноик" и решително го отхвърли – него и неговото обкръжение. Обвини ги, че действували неконституционно, че потъпквали законите. Защити Парламента въпреки слабостите му. [Руслан] Хасбулатов е умен, енергичен, отстоява разделението на властите, макар че в изказванията си понякога е груб, високомерен. Но това може да се квалифицира само като грешка, а не нарушение на законите и няма опасни последствия за страната.

4. При Акоп [Улунян]. Майка му е на 90 години – права, готви, грижи се за своите. Приготви ни блестящо ядене с арменски подправки и сладки. Беше и Артьом [Улунян] със съпругата си (втора) студентка. Обади се внукът на Акоп, т. е. синът на Артьом, 5-годишен. Искал да го чуе. Говорихме по телефона. Мъчно ми стана за малкия, разделен от баща си. Същата съдба е имал и самият Артьом. Беше и Катя [Шатохина]. Поговорихме общо и си спомнихме младостта, защото дойде и Миша [Пискотин] там.

5. Проектираната среща с Жан Виденов не стана, защото телефонът ни не приемаше външен сигнал. Отначало малко се поядосах, но скоро ми мина, защото за няколкото часа, докато чаках, успях да нахвърля из-

казването си за Плевенското въстание през 1923 г. Основах се на изследването (брошура) на [Марин] Калонкин.

6. Успях да купя „икра зернистая". Не сварих червена. Заведох Акоп [Улунян] на ресторант. Повече от 5–6 години не беше влизал. Последни впечатления от сина на Вълo Иванов, Ивайло. Неудовлетворен, смята се за пренебрегнат. Реагира болезнено. Но добре е ориентиран върху положението в страната.

24.V.1993 г. [понеделник]

Прием в Бояна. Присъствува и испанският крал. Публиката – академици и член-кореспонденти и известен брой от хората на изкуствата, литературата. Определихме си среща с Любен Беров. Той ме потърси, като ме видя. На приема се видях с много хора. Поздравихме специално [Ицхак] Финци за музикалния му филм. Оказа се, че текстът му е бил подготвен от Валери Петров. Бяха двамата.

25.V.1993 г. [вторник]

По програма „Хоризонт" – говорих около десетина минути. За [книгата за] ВНС и нейното излизане. Говорих свободно, обърнаха се към мен с разположение. Това ми позволи да разширя и за българо-гръцките отношения. Получиха се много отзиви – доволни, че заговорих за успеха ни с Гърция и книгата, която готвя. А другата вече излиза. Викаха ни за илюстрациите.

Заседание на Бюрото на БАС. Информирах ги за Москва.

26.V.1993 г. [сряда]

При [Йордан] Школагерски. Бях набелязал въпросите за срещата с [Любен] Беров. Допълних ги с няколко други, които ми подсказа Школагерски.

Л. Беров ме изслуша много внимателно. По два от въпросите остана да му дам отговор – за министър на външните работи и по военния комплекс. По първия му обещах писмено мнение по Й. Школагерски, по втория – той ще го запознае. Прилагам бележката, с която отидох.

1. Избори не иска и СДС. Обмислено. За да хвърлят отговорността и върху БСП в хода на своята пропаганда от дейността на правителството. Оттук – не и на министри от БСП. Но и по-решителни действия.

2. Кой организирано противодействува на правителството на Л. Беров? Отвътре – саботаж. Екипът от зам.-министри. Това е организираната сила, която проваля начинанията на правителството. Решително прочистване – вън.

3. За министерските промени. П.[етър] Корнажев. Огнян Пишев. Добра ориентация.

4. Военнопромишленият комплекс. Мафии – [Димитър] Луджев, [Александър] Сталийски, [Асен] Мичковски (комбинации). За В.[алентин] Александров – нека той се справи. Обаче да не се допусне нов тип мафия. Затова лично Л. Беров да държи комисията. 3 милиарда долара, от които 2 ½ милиарда за бюджета до края на годината. Само това може да измъкне Л. Беров от дъното.

5. Разрухата на село е нетърпима. Ликвидационните комисии не се подчиняват на никакъв документ, разпоредба. Продават и рушат. Да се разпореди за спиране на всякаква продажба, защото това е актив на хората, които са се трудили.

6. БСП няма да създава проблеми. Малко по-отворен да е. Но избирателно. [Дончо] Конакчиев? По-добре Й. Школагерски. За Жан Виденов.

7. За Дома на славянската федерация [Българо-съветската дружба] – законно купена земя, строена със свои средства. Дарение. Реакция остра. Открива път за много други имоти. За сградата на „Московска“ 3; търговската гимназия в „Лозенец“. Запознат е Станкевич от обкръжението на Б. Елцин. Провокация.

8. За паметниците. Евентуално национален референдум. По-добре направо мораториум или отказ. „Диковина“.

9. Москва – а) по въпроса за България – единни. Разочарование и приятелско наказание; б) Елцин – интелигенцията, парламентът, деспот, обкръжение; в) Единство на крайни – десни и леви. Път на насилието; г) А. Руцкой – център? Ще успее ли?; д) Парламентът – Р. Хасбулатов.

10. Движението на славянските източноправославни народи – духовно близки.

За министър се бе спрял на Хр.[исто] Друмев, след като му отказали кандидати, които предложил – Д.[имитър] Икономов от МВнР. [Огнян] Пишев сам отказал. Г.[иньо] Ганев на самия Л. Беров му се видял неподходящ. Към Хр. Друмев имам задръжки, но не ги споделих открито. Разказах всичко на Й. Школагерски и разработихме план, за да помогнем на Л. Беров по всички точки. Той пое задачата. Неудобно е аз да шаря нагоре-надолу. Става въпрос особено за МВнР и за правосъдието. Ако приеме предложенията и преодолее задръжките си (да възобнови кандидатурата на Д. Икономов). (Това се постигна след срещи с БСП – [Владимир] Топенчаров, Л.[юбен] Гоцев и [Петър] Корнажев.) Преувеличени се оказаха опасенията, че цялото министерство щяло да напусне. Й. Школагерски проверил.

Пресконференция във фондация „Славяни“ – доста журналисти. Изслушаха ни внимателно. Едва ли нещо много ще отразят.

27.V.1993 г. [четвъртък]

Среща отново с Й. Школагерски.

На конференция при фондацията [Славяни].

В СИБАЛ – дооформяне на изказването за Плевен.

28.V.1993 г. [петък]

За Атина. Получихме и билети за самолет. Пътуването включваше две събития – заседание на Бюрото на AIESEE за конгреса по балканистика в Атина през 1994 г. и участие в круизера по островите – Делос, Патмос и Санторини.

Пристигнахме в 1 часа след полунощ. Посрещна ни Върбан, който беше пристигнал с кола пред няколко часа. Настанени бяхме в хотел „Титания“ на ул. „Венизелос“. Не съм отсядал в него.

Заседанията започнаха същия ден и продължиха на следващия. За да получим парите от ЮНЕСКО, срещата бе обявена за „конференция“ и допълнително за Бюро с докладчик Н. Тодоров. За целта направих кратко изложение за началото на организираната балканистика – от Синая, Букурещ, за ролята на [Дионисиос] Закитинос и провеждането на II конгрес в Атина (след вземането на властта от хунтата); за основните насоки на балканистиката в България; пожелания за извеждане на балканистиката отново като жизнено необходима за сегашния труден период, който изживяваме. С това приключи първата точка.

По втората – взехме окончателно решение за провеждането на конгреса през 1994 г., т. е. отхвърлиха се колебанията за евентуално отлагане. Направи се преглед на главните докладчици, някои отпаднаха, допълнихме ги. Няма достатъчно представили се участници на конгреса, но нека се надяваме, че това се дължи на конюнктурата.

31.V.1993 г. [понеделник]

Заранта имах среща с Е.[вангелос] Кофос. По проблемите на Балканите. Помолих да ми устроят среща с К.[онстантинос] Мицотакис.

След обяд се отбихме до резиденцията в Психико и водихме разговор с [Богдан] Богданов. Той щял да се връща до края на месеца. Изрази съмнение дали новият посланик ще бъде Бранимир Петров. Не приемал предложението на гръцката страна да се сключи договор за културно сътрудничество. Гърците искали да открият свой културен дом в София, но отказвали същото право на българите. Иначе разговорът бе между нас приятелски. Разбиране има по научните въпроси. Разделихме се в добро настроение. Настани ни в апартамент в помещенията на посолството във Филотеи.

1.VI.1993 г. [вторник]

Среща с В.[асилиос] Панайотопулос. Много помогна на Варчо да набележи имена на лица за своята анкета.

Вечерта – на открита среща с 4–5-има професори по македонския въпрос в „Стария парламент“. Всички по-малко или повече говориха убедително. Щели да отстояват докрай. Не ми стана обаче ясно от какво точно се страхуват – от Македония ли като държава или от своето население.

2.VI.1993 г. [сряда]

В Атина – среща с [Танос] Веремис. За общото състояние на съвременните балкански изследвания. С оглед на Югокризата и на турската политика на Балканите. Съвпадение на позициите.

Предадох доклада си на другия център [ЕКЕМ] за конференцията през м. юли. Безпокоят се, че аз съм първият, дори гърците не са подготвили своите. Уточнихме за православието да повикат [Тодор] Шиваров.

3.VI.1993 г. [четвъртък]

При [Константинос] Зволопулос – в центъра „Константинос Караманлис“. Обеща пълно съдействие за ползуване на документацията. Досега никой не е работил върху съвременния период, връщането на [Константинос] Караманлис след хунтата. Не се давали разрешения. Но за мен се прави изключение. Въпросът е кога ще мога да използувам това изключение – преди или след САЩ.

Вечерта в театъра „Иродион“ – събрани стихотворения от цял свят на оригинални езици в изпълнение на видни артисти. С малка концертна програма след това. Интересна и струваща много пари идея, но не завладяваща.

Използувах случая, за да поговоря в антракта с К.[онстантинос] Мицотакис. Времето не беше достатъчно и се ограничих само с отношението към Сърбия и изразеното от него мнение да съдействува за сближението между двете страни. Беше се получило недоразумение, което изгладих. Бях говорил и с Л.[юбен] Беров. К. Мицотакис ще продължи усилията. Съветва Л. Беров да има по-голямо доверие на [Слободан] Милошевич; той искал да промени коренно отношенията между двете страни.

4–7.VI.1993 г. [петък–понеделник]

Обиколка по островите. Програмата беше съставена много умно. Никаква „натяжка“ като пропаганда с лекции и разговори. Имаше само една дума – relax – приятелски разговори между познати или установяване на

нови познанства. Един англичанин накрая дори се провикна: „Ето какво се оказва умна пропаганда" – с нищо да не нарушат душевното ти равновесие и да те оставят да се чувстваш задължен да се отблагодариш ти сам за чудесното гостоприемство.

Програмата предвиждаше островите Делос, Патмос, Санторини. Дълбока античност, елинистична епоха, раннохристиянска традиция. Егейска цивилизация – дантелени острови, синьо море, архитектура, живописни и осеяни с легенди места, оживявани от опитни гидове. Бях виждал Делос. Бяха ми се набили в главата – агората и стоата – техните остатъци, разбира се; алеята с лъвовете; къщите. Музеят бе затворен по-рано, но и сега остана малко време за разглеждане. Гидът ни разказа за статуите, за фалоса, за нуждата от вода, за оживената търговия. Оказа се, че Делос бил едно от най-известните и богати пазари на роби за Мала Азия и Близкия изток. Разрушаван няколко пъти, преди да бъде окончателно напуснат.

На острова на открито ни дадоха концерт. Много хубаво прозвуча при абсолютната тишина наоколо, докато погледът се рееше без ограничение по небето и съседните хълмове и по залеза.

Патмос не бяхме посещавали. Всичко ни бе ново. Затова след богослужението се отдалечихме и седнахме в едно кафене на разговор и наслада от острова. По-късно слязохме в пещерата, където Йоан Богослов чул словата на Бога, когато бил на 80 години. Но той сам не ги записал, а те били предадени на поколенията от неговия ученик. Ето как се създава митологията и на какво се крепи днес още християнството. Да се учудваш на лековерието, имам предвид и у нас, когато се отхвърлят нашите митове като заблуди и се въвеждат двойно по-големи. Та има ли религия, която да е причинила по-голямо унищожение на хора и паметници от християнството?

Санторини. До Акротири отидохме с лодки, като се върнахме и по обяд. Имаше вълнение и доста страх набрахме, когато ни залюшка. Изглежда, че не бе опасно, но бе неприятно. Но по-късно се разрази буря с дъжд. Разкопките са продължени, ние бяхме видели много от това. Но стенописите още бяха на място. А сега сякаш всичко бе мъртво. А и отвън селището придоби напълно туристически вид – с много златарски магазинчета, чужди на античността и на създаваното настроение.

На кораба се видяхме с много хора, без да ги търсим, но някак си ни бе приятно – с проф. [Мирослав] Джурич от Белград, с [Никита] Толстой от Москва, с [Дмитрий] Оболенски, [Игор] Шевченко, [Жорж] Дюби, [Пол] Лемерл от Белгия (знаем се по линия на ЮНЕСКО). Иска ми съдействие за Атонските манастири. [Елени] Арвайлер ми поиска името на поет от България – дадох ѝ Валери Петров. Иска да предприема нещо. [Йоанис] Йоргакис пък ме помоли да помогна да намерят сграда за културния дом в София. Тези дни щяло да се подпише споразумение.

8.VI.1993 г. [вторник]

Останахме на връщане още един ден в хотел „Астир" – във Вулиагмени. Къпахме се, разходихме се. С Варчо говорихме само по телефона. На следващата заран почти цялата група бе отведена до летището. Хотелът почти се изпразни за нова среща на високо равнище: НАТО с външните министри на ЕО. Видяхме развълнувана охрана, която нещо протестираше. Очевидно е искала някаква „передышка".

На летището се видяхме с Надя [Данова] и [Филипос] Илиу. С Ф. Илиу исках да си поговорим, но се разбрахме при първия случай да сторим това.

9.VI.1993 г. [сряда]

София. Среща с Румен Воденичаров. Дойде вкъщи.

Симка [Славова] – за документите. Платих ѝ.

Надвечер – с гръцкия посланик. Продължителен разговор за положението. Оплака се, че още не среща разбиране, не му отговарят на конкретни искания. Покани ни на вечеря. Задържа ме повече и не можах да отида на конференцията, която [Светослав] Шиваров организира за деветоюнските събития.

10.VI.1993 г. [четвъртък]

В Славянския комитет – пресконференция за Славянския университет. Атака срещу него, която не ми бе много ясна. Отсъствувах и не бях запознат – главно срещу [Захари] Захариев и срещу идеята, че се възстановява миналата зависимост и ориентация. Изказах се.

11.VI.1993 г. [петък]

За Плевен с [Андрей] Луканов. За участие в конференцията. Прие се добре изказването ми – салонът беше препълнен. Изказа се и Илчо [Димитров] – не го беше написал и бе доста обстоятелствен. На митинга не говорих. Беше кратък, но за мен мъчителен. Бяхме поставени под ударите на следобедното слънце на стълбата на входа на театъра. Докато публиката стоеше на платното на улицата, оттеглила се на сянка.

Веднага след това тръгнах с В.[елко] Вълканов, но не директно за София, а за едно село до Никопол. Оказа се селото на [Ибрахим] Татарлъ. Ляво, хората на БСП са запазили влияние, всички ги поддържат. Изказаха се добре за И. Татарлъ – защитил дори запазването в центъра на селото на паметник на партизанин. Но се оплакаха от организирането на разбойнически нападения на турски банди от града, които отвличат почти

една трета от продукцията на селото. Като преди Освобождението. Милицията е от няколко души – безсилна. Засега безпомощно вдигат ръце. Говорихме в читалището.

12.VI.1993 г. [събота]

Посрещнахме Мая, Енко и децата. Празник.

13.VI.1993 г. [неделя]

Говорихме дълго. Отидохме в Драгалевци. Черешите още не са узрели. Но беше весело с децата. Веднага се сдушиха.

14.VI.1993 г. [понеделник]

При Натанаил. Уточнихме за конференцията. [Тодор] Шиваров явно се колебае. Изглежда се е ангажирал срещу патриарха. Може би Иван Желев или Натанаил. Остана да се доуточни с Върбан.

Вечеря в „Шератон“ с гръцкия посланик – на двама ни с Ана. Подчертано внимание. Разговор до голяма степен личен и битов.

15–29.VI.1993 г. [вторник–вторник]

Варна. Заминахме с всички внуци. До последния момент се събирахме пред рейса – Алик, Анюнка, Машка, Ники. Весела команда. Още от началото малките „се сработиха“. Пътуването се удължи с Шумен – като че ли се забавихме повече. Но затова пък във Варна ни провървя. Повикахме такси, за да натоварим багажа и докато се мъчех да определя кои да останат с рейса, шофьорът ни погледна и ни качи всички. Дадохме му малко повече, но затова пък настроението ни се повиши и децата тържествуваха – толкова багаж и шест души + шофьорът. Истинско приключение. А в станцията ни дадоха втора стая, където настанихме тримата внуци, а Ники само взехме в апартамента при нас.

Времето се оказа подходящо за нас – слънце със заоблачаване от време на време и дори леко преваляване. Не прегоряхме, но не се и засядахме на плажа – по час-два без неприятни последствия, прегаряния. Дори и Ана не получи възпаление. Не ни провървя с водата – студена. Криеха градусите, даваха ги все около 20 и нагоре, но в никакъв случай не бяха над 18. Въпреки това се къпахме. Аз по-малко, Ана и по два пъти. Но през последните дни и тя не издържа. След една бурна нощ, когато от силния вятър водата излезе от дълбините, температурата спадна дотолкова, че и краката си не можехме да натопим. Странно състояние – слънце, приятно, плажът пълен, тълпят се хора на пясъка, никой не влиза във водата.

Разходихме се из „Св. Константин“, отидохме веднъж и до „Златните пясъци“, когато дойдоха Енко и Мая. Във Варна бяхме при Паруш [Тодоров] и Лена, сетне при Тошко [Парушев] и Веса. Беше и майка ѝ.

А в станцията познати нямахме. Мако Даков дойде по линия на жена си, с него споделяхме новини, но той дори не се беше записал с името си, а като Марко. Явно отбягваше „светските“ прояви. Но Алик си намери приятел – адмирала съветник при президентството, струва ми се [Петър] Станчевски. Играел шах, та чрез сина му се сближиха за вечерни игри, докато ние гледахме телевизия и си лягахме рано да спим.

Атмосферата се оживи с идването на няколко депутати – Янаки Стоилов, Д.[имитър] Йончев, Р.[осен] Карадимов. Говорих и с тримата. С Янаки закусвахме заедно. Той сам потърси контакти. Но и другите двама ме уговориха да се включа във фондация, която ОСД иска да основе. Известно раздвижване предизвика Стоян Андреев, който спря при нас и в продължение на петнадесетина минути ни разказа за ликвидирането на опасността от военни раздвижвания срещу президента и страната от страна на ген. [Люцкан] Люцканов и десните екстремисти. Успяли са именно военните да разобличат пред САЩ Филип Димитров и компания – чрез американските военни и Пентагона.

Във Варна имах две срещи с общинското ръководство на БСП и с ръководителя на БАС – артиста Ламбрев. В станцията ме посети [Огнян] Жеков – говорихме отново за мястото на битката и за разгрома на Никифор.

30.VI. – 15.VII.1993 г. [сряда–четвъртък]

В София. Първата ми работа бе да се свържа с [Стефан] Гайтанджиев. за честването на годишнината от приемането на конституцията. На 30-и[юни] имахме заседание, уточнихме много неща. На 10-и [юли] бяхме във Велико Търново, а на 12-и – в София, в НДК.

На 7 юли се състоя пресконференция, където за пръв път изобличих радиото и телевизията, че не са предали в новините [приемането на конституцията], а по радиото дори са пуснали и траурен марш.

Във В. Търново отидохме с [Светослав] Шиваров, Ана и Ники. Тържество в конака, обща снимка, оттам в театъра.

На 12 юли в НДК председателствувах при препълнен салон, дипломатическия корпус, [Желю] Желев, [Любен] Беров. Само [Петър] Таслаков не се оказа на висота. Както се изрази гръцкият посланик, това е било истински триумф за мен. Продължителни ръкопляскания, докато излизах на сцената, на трибуната и на всяка част от словото ми. Мнозина след завършване ме прегръщаха, целуваха. Развълнувана бе и Ана.

„Преди три години всички политически сили единодушно решиха да се свика ВНС за изработване на нова конституция. Също единодушно

избраха Велико Търново за тържествено откриване на заседанието, с което подчертаха необходимата приемственост между демократичните принципи на Търновската конституция и новите демократични принципи, които общественото развитие изведе на преден план през XX в. ВНС изпълни своята задача, изработи и гласува конституция, благодарение на която България влезе в руслото на парламентарните страни и получи признанието на демократична държава. Конституцията е важна бариера срещу политическия произвол, ако, разбира се, се спазва.

Позволявам си като историк да напомня, че в хилядолетната история на човечеството демокрацията е най-крехкото достижение. Тя е просъществувала само около 300 години и то в ограничен брой страни. Макар че се е появила преди 2.500 години именно на нашия полуостров, нейното утвърждаване в самата Европа продължи мъчително бавно. Не е нужно тук да привеждам добре известните примери.

Ще минат години и от висотата на историята ще бъде направена справедлива и вярна оценка на сегашната Конституция. Но едно със сигурност можем да твърдим – в българското общество и държавност трайно са вградени политическия плурализъм, свободата на личността, демокрацията, идеята за личен и обществен просперитет. И ако до приемането на конституцията ние отстоявахме гражданския мир преди всичко благодарение на разума на политическите сили, то вече в продължение на две години разполагаме с правни гаранции и механизми на демокрацията, заложени в конституцията. Искам на края да отправя горещ поздрав не само към тези, които подписаха конституцията, но и към тези, които я приеха и отстояват. Благодарност за провеждането на това тържествено събрание изказвам на ръководството на Народното събрание, на Министерския съвет, на НДК и на всички, които съдействуваха.“

Наистина това бе един апотеоз в чест на ВНС и конституцията, макар че средствата за масова информация не го отразиха. Отново завеса на мълчанието.

Излезе и книгата ми „VII ВНС зад кадър“. Тук бяха по-любезни – в-к „Дума“ за книгата, а и телевизията – за представянето ѝ от [Иван] Гранитски. Но лошо върви разпространението. Нищо не направи и парламентарната група – дори да купи и осигури възможността да се сдобият с екземпляри депутати от БСП. Говорих с Жан Виденов, който уж се разпореди, с К.[расимир] Премянов, комуто напомних – никакво придвижване. А ставаше дума да се дадат екземпляри и до посолствата, защото няма откъде да се купят. Това би било асоцииране на БСП към ВНС и конституцията.

Остана ми моралната награда. Изказаха се П.[етър] Дертлиев, Д.[рагомир] Драганов, К.[ирил] Василев, Илчо Димитров, Л.[еда] Милева, [Светослав] Шиваров. И още на тази среща, и на „Позитано“. Бяха и нашите. Очите им светеха.

Приех и няколко комплимента – че „това е книга, която ще остане като важен документ за епохата“ (Илчо Димитров); че „се чете с желание и удоволствие – искаш още; че не се изтъквам, а присъствувам, имам човещина“ (Кирил Василев); и един непознат – че „разкривам обективно, с отношение, без да се нагаждам към личности и събития“.

Корфу, 2–6 юли. За круизерата по Егея писах. Този път отново ни настаниха в хотел „Астир палас“, но нямахме време за море. Само преспахме и се любувахме на изгледа. Затова пък в Корфу няколко дена се пекохме и къпахме. Пак в „Астир“.

Конференцията се проведе на широка нога – за Балканите и Европейската общност. С първо заседание на историческа тематика – с мой доклад и на Траян Стоянович от САЩ. Председателствува [Михаил] Сакелариу, а участник от гръцка страна по моя доклад бе [Евангелос] Кофос. Реакция в залата имаше от някои от участвуващите служители в международните организации, че съм изкарал Европа и ЕИО толкова виновни за събитията, колкото балканските държави. Не приех критиката. Направих в другите дни някои забележки към докладите – за албанската възможна миграция и присъствие като вътрешен геополитически фактор на Балканите; за общобалканското сътрудничество (многостранно) и въздействието на Китай (обратното на това, което изнесе [Танос] Веремис). Гърците ми обърнаха голямо внимание – имам предвид и министърът на външните работи, който публично ми отправи комплимент, че съм знаел гръцки език и проблемите – като пример на България.

Марияна Тодорова на раздяла ми каза няколко топли думи, с които опроверга говоренето срещу мен пред нея – явно много са ме оглеждали в президентския институт. Може би искаше да се разграничи от [Екатерина] Никова, която се пребоядиса и гори от завист спрямо Мая, спрямо мен и всеки път хвърля по някоя злостна дума срещу нас. Групата ни бе голяма, но само трима имахме доклади – аз, Т.[одор] Вълчев и М.[арияна] Тодорова – последните двама участвуваха като експерти. Другите правиха множество.

Не съжалявам, че отидох, защото удължихме почивката, пък и демонстрираха уважението, с което се ползуваме в Гърция. Ресторантът бе изряден, особено сладките – и плодове, и сладолед, и сладки.

Видяхме се с [Олег] Румянцев и с Ковалски (участвуващ в конференцията – бивш служител и в ЮНЕСКО). С тях прекарахме също добре. [Олег] Румянцев е доста самовлюбен. Млад е, може би и му се отдават нещата, но трябва да го охлаждат околните, както и аз направих в Москва. Качества има.

15.VII. – 11.VIII.1993 г. [четвъртък–сряда]

Бях на погребението на Иван Будинов. Много народ – от МВнР, търговията, хора на изкуството, другари. Колкото и да се държиш, не можеш да не се развълнуваш. Върнах се с много впечатления. И вместо да преживявам, а и не можех да работя, отклоних вниманието си с писане.

15 юли. Отново в София. Учредихме фондация при ОСД за подпомагане на проучвания – Нино Нинов, Азаря [Поликаров], [Младен] Григоров (от Военната болница), Чавдар [Кюранов] – председател, и още неколцина.

Кръстю Вълков иска да се включим по-активно в подработване на материали за програмата на БСП. Отклоних желанието му да възглавя тази работа, но приех да участвувам. Раздвоен съм – от една страна, разбирам колко е важно хората да видят, че не се оттегляме, че отстояваме един идеал, защото ролята на духовната сфера, на интелектуалците става все по-нужна в съвременното общество. Обезкуражаването може да доведе до нови бедствия, които не ще бъдат спестени и на развитите страни. Но, от друга, виждам колко е трудно на самата партия да се преустрои. Хората се променят, но обстоятелствата ги тласкат към действия, които влияят отрицателно на общественото развитие. Парите като фактор в живота рязко измениха своята роля. Ако за едни са въпрос на съществуване, на изхранване, с неизбежните сътресения от недоимъка, глада, стеснението, че не могат нищо да си купят извън хляба със своите пенсии и отпуснатите суми за социално слабите, то за други те са източник на власт. Наблюдавам нашите депутати, комсомолските кадри, други, излезли на политическата сцена – и все ми се иска да съм по-далеч от тях. Плашат ме. И не знам дали да се радвам, че още съм жив или да съжалявам, че не си заминавам още сега, за да не видя още по-големи разочарования.

Имаше и Общо събрание на БАН. Прие се правилник за провеждане на изборите. Последни прояви на уж известно отпускане, а всъщност се прави всичко, за да се притъпи ролята на целия сегашен академичен актив. Разчита се, че в няколко години той ще оредее толкова, че няма да има нужда да се съобразяват въобще с него. Въпреки готовността – отклониха провеждането на подготвените от толкова време избори. Ясна стратегия. И тук виждам безсмислието на нашето съществуване. Освен че, въпреки всичко, нашето присъствие в залата, в списъците, в съзнанието, че имаме още име, авторитет, че можем да се ангажираме с обществена кауза, още ги смущава.

Писах отзив на книгата на Недялко Куртев и отзив за делото на Стефан Великов – по случай 70-годишнината му.

От 17 до 25 юли – една седмица в Драгалевци с всички деца и Мая. И разходка, и малко работа, и почивка. Децата свикнаха много едно с друго – обичат се търпят се, играят. Ники с Алик, Машка с Анюнка. Мая се качи с Алик до Черни връх пешком, отиване и връщане. Върнаха се преуморени.

При [Александър] Авдеев – среща на ръководството на БАС. Интересен анализ на положението в Русия. Като взе за критерий собствеността и състезаващите се партии, той даде преднина на центристите, като разкри противоречивата същност на отстояваните тези и на левицата и на десницата.

29–30 юли. Конференция за левицата. [Георги] Първанов с екипа си успя да организира тази конференция. Важно бе да се постави научно проблемът за левицата в България и тогава да се видят и възможностите за нейното управление.

Първия ден – история. Имаше интересни моменти. Но не се стигна до „левицата", а до партии и движения, които са се проявявали в лявото политическо пространство. Втория ден – забави се въвеждащият и взех думата. Поставих именно въпроса за „левицата". Не като течение или движение в рамките на една съществуваща политическа партия или коалиция (БСДП, БЗНС или в национално-освободителните движения), а като действена политическа линия, осъществена от левицата. За началото – откога би могло да се говори и че реално не съществува, не се изразявала в упражняването на властта. Само в условията на „разгром" или в екстремални условия като годините на Втората световна война? Ще поумнеем ли? Има ли реални условия и кои биха могли да участват? Говорих и за нереалността да се образува действуващ „център". Централна политика се осъществява, когато се налага от самите партии – леви или десни. Примери – [Константинос] Мицотакис, [Андреас] Папандреу – Нова демокрация, ПАСОК.

Излезе книгата с материали на Върбан Ангелов, съставена от Върбан. Раздадохме първите екземпляри.

[Салих] Бакладжиев ме посети. Организирва културен ден в Одрин за българо-турските отношения.

[Атанас] Семерджиев се оплака, че не съм споделил с него, щял да ми даде факти да подсиля тезата си. Не е доволен от казаното за умрелия в „Града на истината", от използуване и на думата „кресна" срещу влизащия при мен младеж. Трябвало да е по-изобличително, защото това било заговор за сриване на ВНС. Но бе доброжелателен.

Междувременно се видях с Мориц Бехар, който ни съпровождаше в Яфа. Мил човек.

Имах час и половина разговор с Димитриос Каридис. Разработва българо-гръцките отношения. Сега е в САЩ – в Бостън.

12.VIII.1993 г. [четвъртък]

Продължителен разговор с Любен Кулишев по македонския въпрос. Сериозно е разтревожен не само от положението в Македония, но и у нас. В Македония – от липсата на желание за смекчаване на отношенията с България. Въпреки всичко доминира желанието за проюгославска, макар и не просръбска, ориентация. В това отношение най-изявена е антибългарската линия. За съжаление съживяването на михайловистите в България още повече усложнява нещата, защото те са крайни. Макар и без обществена опора – историята показала тяхната слабост. С един декрет К.[имон] Георгиев ги ликвидира, без да посмеят да окажат съпротива. Терорът им бе създал някаква уж видима сила. Дори баща му е бил осъден на смърт. А сега възкресяват негативното отношение към тях и оправдават поведението на другите срещу нас.

14.VIII.1993 г. [събота]

Иван Гонов дойде да ме убеждава да организираме нещо с варненските политзатворници. Не ми се ще да се хващаме с нова дейност – навъдиха се много групи, а партията трябва да се хване здраво да дискутира.

15.VIII.1993 г. [неделя]

Дойдоха Мая и децата на прощална среща – обяд. Вече заминават. Мая е изтощена, Енко го няма. Но пък имат багаж, въпреки че той отнесе много. Мъчно ни е. Утешаваме се, че пак ще се видим след някой и друг месец. Гледам и децата, Алик и Анюнка, затъжиха се, защото свикнаха с децата. Търсихме им подаръци, дреболии, но хубави за спомен. Засилиха се да стават колекционери на марки, а Ана насочи Алик и към колекциониране на монети. 15-и рожден ден на Алик. Стана мило тържество.

16.VIII.1993 г. [понеделник]

На Симка [Славова] почнах да нося касети за преписване и размножаване. Любчо [Кулишев] даде тази идея. Тя се оказва най-подходяща, защото аз мога във всяко време да работя, а и тя, когато ѝ е възможно и вкъщи, в събота и неделя, без да се откъсва от дома си, както по-рано бяхме започнали.

17.VIII.1993 г. [вторник]

Продължителна среща с Жан Виденов. Пред очите ми израства като човек със стратегическо мислене и дълбоки аналитични възможности. Не може да се нагоди още към външните изисквания за атрактивност, но започва да се налага с оригиналното си мислене и слово.

18–22.VIII.1993 г. [сряда–неделя]

Качихме се на Драгалевци да си починем и да се разведрим. Хубаво време. Без особено умствено натоварване. Срещахме се със съседите – Яко [Молхов], Боричев. Наложи са само веднъж да сляза на среща с варненците политзатворници – на 19.VIII. Уточнихме как да протече събирането ни; как да подходим. Излъчи се една по-голяма група, която да обмисли процедурата. Спряхме се на въпросник, но зададен конспективно; с насочване на отговор – [Иван] Гонов, [Александър] Янков, Груд Желев, [Димитър Митев] Мутера и аз. Бях подготвил основата, след това я оформихме със Сашо [Янков] на основата и на разискванията. Малко разводниха на още една последна среща, на която не можах да отида.

24–30.VIII.1993 г. [вторник–понеделник]

Обади се [Вържил] Къндея от Букурещ. Иска да бъда в Париж на сесията на Генералната конференция на ЮНЕСКО. Да отстоявам интересите на Асоциацията [за Югоизточна Европа]. Средства ми осигурява Асоциацията. Приех. Касае се за една седмица – от 25.X. до 1.XI., самото начало на Генералната конференция.

25.X. – 1.XI.1993 г. [понеделник–понеделник]

Генералната конференция на ЮНЕСКО. Озовах се в Париж заради настояванията на [Вържил] Къндея и най-вече за това, че ми плати двойно разноските по пребиваването. Явно е изтеглил повече пари, които надхвърлиха предвидените разходи по провеждане на двете срещи в Париж и Атина. Почувствувал се е и неудобно, че се застоява цял месец в Париж сам. Оказа се, че наистина е така. Имало и трета предвидена конференция за отпуснатите 10 хиляди долара, която не се състояла. Но също така и трудности по приемане резолюцията на AIESEE. Отклонена е била за PP – програмата за участие, а е нужна морална подготовка. По този начин били натрупани няколко статии, а може би и повече от хиляда резолюции. Времето не работи в наша полза. Трябва да се докажем, че сме нужни и в новите условия.

Видяхме се с В. Къндея. Съвпаднаха ни възгледите за нов подход, за нова философия на AIESEE. Преди 30 години, когато трябваше да прео-

доляваме жестоките последствия от Втората световна война и натрупаните предубеждения, ние обявихме, че трябва да работим за това, което ни обединява. В тази насока съсредоточихме усилията в научната работа, а също посветихме много конференции, научни срещи. Сега обаче и политиците, вместо да сближават, противопоставят, а им пригласят и журналистите. Това налага сериозен разговор за изработване на нова програма на дейности, която, без да отрича направеното досега, да създаде предпоставки да заемем отново мястото на организация, ратуваща за сближението между балканските народи и страни.

Разменихме си писма за взаимна поддръжка – той на СИБАЛ (румънската делегация), ние за AIESEE. Предвидените две срещи можем да проведем било в Букурещ и София, било едната и по време на друго мероприятие – конгрес или конференция.

Много време, дори и нерви, ми отне „История на световната цивилизация“. Току-що завърших писмото до Mme [Барбара] Ишинглер на български и го предадох на Ина от мисията да го преведе. Ще взема да направя копие, за да не разказвам съдържанието му. Но не мога да не отбележа, че два сутрешни сблъсъка имах с [Жозеф] Буайън, за да преодолея формализма му да отстоява явно недомислие в макета на том V, взет в Анкара. Предвидени са 15 страници за мюсюлманското население на Балканите и само 10 за християнското, включително и за Дунавските княжества, и за моята част – социално-икономическия преглед, приет и одобрен от самия [Халил] Иналджък в размер на 10 страници. Явно недомислие, но едва ли не станах виновен, че го повдигам. За разтоварване написах въпросното писмо до Б. Ишинглер, шефката на Ж. Буайън. Поисках да ми платят и за моя текст. Две години, откак го представих, и не ми дават следуемото ми се възнаграждение. А на австриеца и французина пропищяха да дам подписа си, за да им платят. Не е кой знае какво, около 2.000 франка, но кой ти ги дава.

Видях се с Елени Антониади. Продължителен разговор за привличане на хората около нея към Асоциацията, за участие в конгреса. Всъщност, за балканските изследвания и за създаване на кадри тя има повече заслуги, отколкото другите – около [Елени] Арвайлер и [Жорж] Кастелан. Уговорихме форми на сътрудничество с нейната група, в която участвува и [Андре] Гию. Представих ѝ и Светла Мусакова – дано ѝ помогне със среда и в нейната работа – докторска теза.

С. Мусакова се появи като ураган, със самочувствие на човек от семейството – нали израснаха заедно с Варчо и Ели. Взех я с мен при [Анри] Лопес. Вземала му е интервю и му е превела книги. Пихме с нея кафе, чай. Водих я нея и представителката на Министерството на културата Пенчева на обяд в китайски ресторант.

Изобщо групата е съставена от работещи в ЮНЕСКО, някои възстановени като [Веселин] Василев и други, били в Националната комисия в София. Очакват обаче втори екип от непосветени. [Тодор] Чуров ръководи внимателно, има опит. Изисква. Но и Искра Воденичарова е неспокоен дух, оперативна личност. Бързо придвижва нещата.

Видях се и със [Ивайло] Знеполски. Поздрави ме за книгата за ВНС, която бе получил един ден преди да дойде тук, а съм я разписал преди 2 седмици. Аз не отивам редовно на сутрешните заседания, защото по това време провеждам срещи. Такива имах с италианския и гръцкия посланик при ЮНЕСКО. Първият ме помни от Генералната конференция на ЮНЕСКО в София и обеща да подпише искането за СИБАЛ. Вторият се оказа началник-кабинет на [Константинос] Мицотакис, който говори във ВНС (Аргириадис), и също бе при мен. Той ме свърза и със [Михаил] Сакелариу. Видях се и с г-жа Ксену, гъркинята, която движи информацията за СИБАЛ.

Написах „паметна бележка" за срещите си до Христо Георгиев и до Искра [Воденичарова] и ги оставих да съставят кратко писмо за подпис от три страни – Франция, Гърция Румъния – може и повече.

На два пъти бях в Международния съвет на архивите – при [Шарл] Кечкемети и [Арно] Рамиер де Фонтание. Приказвахме за конкретни прояви, но най-много време зае разговорът за новото ръководство. Единодушно и двамата настояха, че не може да се намери засега достатъчно представителен човек от Запада. Франция няма – [Жан] Фавие не може и поради простата причина, че е средновековист и му е трудно да се заеме със съвременна тематика; Рамиер – току-що е назначен за председател на Кръглата маса при архивите и вместо него предлагат Mme [Изабел] Рамбо, шефка на архивите на Марсилия. Намират, че аз трябва да поема тежката задача – да изведа СИБАЛ до нови хоризонти и да я наложа. Изглежда, че няма друг изход. Преди да тръгна – споделих със Сергей [Русев] тази именно идея, че ако [Жан] Фавие не може да стане, ще трябва аз да се заема, за да не капитулира СИБАЛ пред външния натиск. Не ми се щеше никак – напуснах Института за балканистика, Националния комитет за балканистика, нямам време да се разхвърлям повече. Как ли да постъпя? Има ли време за отстъпване? Кое е на-доброто за СИБАЛ, пък и за мен?

Среща с [Анри] Лопес. Доведе и дясната си ръка, смятайки, че ще искам от него нещо. Когато му казах, че съм безкрайно доволен, че Асоциацията получи направо от редовната програма 30 хиляди долара; че това облекчава СИБАЛ в програмата за участие, както го бяхме планирали, за да не се състезават двете, и имам тази само молба – той вдигна явно удовлетворен и спокоен глава. И почна да ме разпитва какво правя. Увери ме в приятелството си, че малко са останалите стари – че имам наистина само двама истински приятели – [Томас] Келер и той. Отново ме попита за дилемата,

която постоянно му сервират – преди една година – за министър-председател. Тогава ме покани на обяд, говорихме колко ни е излишна пряката политическа дейност и след два дни ми връчи писмото, с което отказал поста. Че и аз съм му повлиял. А и сега не иска да се връща като президент. Одобрих решението му, защото е добър писател. Очакваме нови книги. Той се похвали, че му дали една от най-големите награди за творчеството му. Явно е решил да остане във Франция и тук, ако трябва, ще прави кариера дори в името на Франция. Та те имат в негово лице най-сигурен човек.

При излизане той напомни, че ме уважавали много в ЮНЕСКО, всички говорели, че нямало по-добър председател на Генерална конференция от мен, посочи ми портрета сред другите председатели (временно на „Фонтенуа" – там му бяха устроили кабинета за конференцията). Аз пък му разказах за САЩ, за това, че усилията си насочих към публикуване на книги. Поиска да му пратя адреса си от САЩ. И изведнъж, преди тръгване, пожела да се видим скоро отново в Париж, защото не успял да ни окаже гостоприемство с Ана – било някакво семейно тържество. Изглежда, че му е останало да му гризе съвестта, защото и сега не можа да намери време в тези няколко дни, макар че направи жест – на приема на министъра на външните работи ме покани на своята маса. И добави, обръщайки се към своя съветник – да ме запише в „Комитета за пътя на робите" – от гора през океана.

Естествено, че ми стана приятно, но си спомнят за теб само когато те виждат. Това е максима на международните организации, която позволява да се използуват докрай възможностите на кадрите. Всички познати ги видях в състава на делегациите, както преди. Само нашите не ме използуват. Впрочем и С.[имеон] Ангелов, и [Ивайло] Знеполски се убедиха, че не съм „низвергнат", а напротив – тачен. И си промениха дори външно отношението. А [Тодор] Чуров се държа прилично. Другите, младите, някои от Националната комисия за ЮНЕСКО, се освободиха от притеснението. И се заеха дори да ми съдействуват по срещите. Направи им силно впечатление, че AIESEE, на която съм председател, мина леко на самото заседание по редовната програма, след като генералният директор бе отклонил искането за РР (програма за участие).

Остана сега за СИБАЛ – поеха ангажимент Франция, Италия, Гърция, Румъния и [Анри] Лопес.

Искра [Воденичерова], Нина от мисията и Христо Георгиев поеха задачата по СИБАЛ. Т. Чуров държи също и пожела да се видим в София. Той пренесе от САЩ алармената инсталация и ръкописа на Върбан.

Оставих и около две и половина страници ръкописен текст до [Барбара] Ишинглер – писмо, в което обяснявам историята с ръкописите за главата на том V – „Югоизточна Европа" [на „История на човечеството"]. Доста категорична критика за фетишизиране на нескопосани решения, които понякога се взимат и не могат или не бива да се отстояват.

Последните срещи са с Аздрахас – Спирос и Кети. Прехвърлих се у тях. За да поговорим. И оттук веднага ще се прехвърля на летището. Близко е, с такси – както направих това веднъж. Искам да изясня основните въпроси на гръцката политика. Съставих едно планче, по което вървим – фактори на сближението; това, което стабилизира и дестабилизира отношенията на България с Гърция и Балканите, с много подточки.

Срещнах алжирците – [Ахмед] Дераджи, [Мохамед] Брахими Ел-Мили – сега е шеф на АРЕКСО; [Башир] Бакри от Судан и много други. Специално ме поздрави [Пио] Родригес и Мерседес, сега секретар на Изпълнителния съвет. Трябва да им изпратя картички по случай Нова година. Този път не трябва да се омързелявам, както направих миналата година.

Най-внимателен бе [Томас] Келер. Не само ме покани в кабинета си. Но на следния ден ме заведе на обяд в един от най-луксозните ресторанти. Разбъбрихме се и за миналото, и за настоящето. Запазил е чувствата си към България. От старите са останали само двамата с [Анри] Лопес. Остават им още по 2 години за пенсиониране като зам.-генерални директори с високи пенсии. Намира [Федерико] Майор за добър политик, но лош администратор. Ще бъде преизбран единодушно. Не допуска, че ще иска много нещо да промени в ЮНЕСКО след това. Предполага, че ще бъдат оставени да стигнат до пенсии, но не изключва и усложнения. Не били с А. Лопес от любимците. Остава социалдемократ и ме поздрави, че не съм се отказал от убежденията си, а с тях съм успял да се издигна и отстоя интересите на страната и нацията. Много силно впечатление е направило, че съм бил избран за председател на ВНС и че сме приели първи от бившите социалистически страни конституция. Намира, че сме имали много положителни страни и се надява да запазим много от това. Беше изненадан, когато му разказах за разрушенията на село.

Две нощи преспах у Аздрахас – бяха и двамата. Иска да поговорим със Спирос за българо-гръцките отношения и тяхната проекция на Балканите в днешно време. При това се случиха два дни празници – неделя и понеделник. Това означаваше, че всички тръгват на екскурзии, а желание да стоя в Париж нямах никакво. При Спирос – извън Париж и въздухът е друг, и е приятно да се ходи дори по улиците. А и паркът е съвсем наблизо.

Прочетох един от новите романи на [Анри] Троая – за 1918 г. в Петроград „Гувернантката французойка". Без особени качества, но много точно разкрива настроенията на своето буржоазно семейство и на кръга хора, въвлечени в контактите с тях. Откритие обаче за мен бе [Нина] Берберова. Прочетох едната ѝ книга, порази ме като стил, познавателност, настроение. Събитията около заговора на [Роберт] Локхарт, [Борис] Савинков и прочие през 1918–1920 г. Просто се почувствувах потънал в онези събития и преживявания, след като това е един от най-разработените периоди в рус-

ката литература, а и с филми. Опитът за убийство на Ленин, терорът и т.н. Толкова сме се вживяли в Октомврийската революция, че се почувствувах отново въвлечен в стари преживявания, в младежките увлечения, но придружени с носталгия по нещо безвъзвратно отминало и в нашия живот. Стана ми тъжно. Развълнувах се и излязох. Повече от час се разхождах, без да забележа накъде вървя. И изведнъж се оказах пред един затвор.

6.XII.1993 г. [понеделник]

За САЩ.

София. Двата последни дни – довършителни работи. Ана беше стегнала багажите, куфар след куфар седмици преди това. Остана кашонът за пълнене и двете торби с ръкописи. Намирането на десетина бележници от 1983 г. усложни работата ми, защото на Симка [Славова] се наложи да работи събота и неделя до обяд и дори до по-късно. Последни проверки на алармената инсталация, прощални срещи с Ники, Анти. Обадиха се по телефона Ангел [Ангелов], Милка [Шопова], дойде Бижето [Надежда Бижева]. Изпрати ни Стефчо [Соколов], сега шофьор на [Йордан] Школагерски.

Но за лош късмет в София е мъгла и от два дена полетите са спрени. Пътниците се съсредоточават на летището и чакат да просветне, за да пуснат уж някой самолет. Така и онзи ден обявиха, че могат някои да излетят, но това се оказа само за един самолет от София и два от Пловдив, където пътниците бяха отправени с рейсове.

Ние чакахме до надвечер пристигането на „боинга" от Бургас и едва в 17 часа отлетяхме, след 7 часа закъснение, което означаваше, че изтърваваме връзката си в САЩ.

Пътниците повечето отиват на гости на близки. Познати не видяхме. Едва при излизането зърнахме [Александър] Янчулев. Но с някои проведохме разговори. Повечето са за Лос Анджелос, едно-две семейства – за Флорида. От всякаква възраст хора. Дошли и от Македония, и група арменци, и прочие.

Варчо остана героично до нас. Без него не можехме да придвижим багажа – около 150 кг. Той се поотпусна едва последния ден, когато довърши окончателно преписа на книгата си и преработи, и то удачно, увода си. Мил е към майка си, с нежност гледа и към мен. Явно ни оглежда като грижовен син, който не иска още да си представи неизбежната раздяла и му се ще все да ни вижда бодри, но си дава сметка колко е крехка тази видима активност, как всеки момент може да рухне. По отделни реплики, подаване на ръка при някакво поклащане, разбираме какво става в неговата глава. Не можем да се оплачем от децата си. Всяко е взело по нещичко и от нас, и от бабите и дядовците си.

На излизане представителите на „Балкан" уредиха нощуването на тия, които изтърваха своите самолети. Но понеже ние нямахме билетите си за

американския самолет, върнаха Ана да ги потърсим. И с две натоварени количкитръгнахме да търсим „Делта". Не много далеч, но по равно и по стръмно бихме рекорд по издръжливост, като здравата се изпотих. Ана този път мъжки издържа, дори вървеше пред мен. Вкарахме вътре багажа, останах да го пазя – предупредиха ни да не се отлъчваме от багажа си на повече от крачка. Ана хвана на излизане една от служителките (беше вече 11 часа вечерта) изглежда ѝ е станала симпатична, та уредиха всичко с пътуването на следния ден и до окончателното завръщане. Остана хотелът. Обаче служителите на „Балкан" си бяха отишли. Нямаше друг изход освен да намерим сами хотел и да си платим. Настанихме се в „Хилтън". И там в чакалнята сварихме [Александър] Янчулев със съпругата си. Не могат да се свържат по телефона, вероятна със сина си, мрачни по неизвестна причина. Аз развих, по думите на Ана, „оптимистична история" на пребиваването си в САЩ – с покана, книги, дъщерята. Изпуснах само сина, за да не стане много.

Едва се качихме горе и ни хвана Мая по телефона. От 6 часа ни търси, следи, гледа да ни уреди пътуването и го направила за 7 часа сутринта. Ние обаче предпочитаме да останем за обедното тръгване, за да си отпочинем от натрупаната умора.

Така успяхме да потеглим нормално, без да знаем дали ще ни възстановят сумата за хотела. Но без такива изненади животът би бил безкрайно еднообразен и скучен. А изглежда и сами си доказваме, че можем да се справим с всякакви обстоятелства.

7.XII.1993 г. [вторник]

Сега пътуваме за Атланта и оттам за Гейнсвил. Радвам се, че ще се видим и ще прекараме почти цял месец с Мая, Енко и децата. Вече сме старци, макар че нито външно, нито вътрешно даваме израз на такова определение. Но от нищо очите ни се овлажняват, изморяваме се – т. е. гоним по-дългите почивки и на обяд, а и не са ни чужди и по-нелеки мисли.

В Гейнсвил. Посрещнаха ни Мая и Енко. Засмяни, не измъчени като предишния път, когато се сблъскваха с куп нерешени още проблеми. В колата се побра целият ни багаж. Отбихме се да купим нещо за вечеря.

Къщата от пръв път ни направи хубаво впечатление. Не е от типичните американски – квадратен или продълговат куб с банално разпределение. Разчупена е отвън и отвътре. Помещения прилични, като спалните са вдигнати с няколко стъпала от хола, трапезарията и кухнята, които образуват и едно цяло, но и всяка от тях е достатъчно разделена от другите. Успели са и да ги мебелират хубаво. Доминира белият цвят, бял мокет, бели стени, но разделени с фини линии от класическата епоха, които изведнъж преодоляват натрапчивата белота отгоре и отдолу. Камината

– голяма, с огън, съвсем друго настроение създава. Купили са си кожена бяла гарнитура с две масички – едната от Индия, другата направена с плочки. И един източен килим при влизане в хола, който придава уют и разнообразие. Няма повече да описвам. Имат и достатъчно картини. С една дума имат жилище за удоволствие. А долу под спалните имат голям гараж и още едно помещение, обзаведено като всекидневна, за отмора. Там гледат телевизия, оттам се излиза в двора и към басейна.

Видяхме ги задоволени, успокоени, пък и ние изпитахме радост да ги видим в такова положение – всеки си има стаята и е достатъчно прибрано за външни хора, където да поканиш и да седнеш.

Мая само очаква да се реши да я поканят в Принстън или другаде, за да си осигури време за писане на книга. Утвърдили са плана ѝ, Оксфордското издателство го е приело, но времето за представяне на ръкописа вече тече.

Разговорите останаха за утре. Лягаме си рано. Този път по-бързо и по-лесно се аклиматизираме.

8.XII.1993 г. [сряда]

Обиколка до магазина за хранителни продукти за няколко дена и за предстоящата екскурзия до едно ранчо. Доразгледахме къщата. Говорихме за приятели, познати и неприятели. Мая ни разказа, че пред гърците, където говорила, наложило се да каже няколко положителни думи и за турците. Не ѝ възразили гласно. Но когато добавила, че „македонци“ все пак съществуват, шумно реагирали. Само подшушването от [Спирос] Врионис ги успокоило. Т. е. в такава среда отиваме. Но ме чакали с желание и уважение. Получи се писмо, че ме приемат за visiting professor в Калифорнийския университет в Сакраменто – столицата.

9.XII.1993 г. [четвъртък]

Сами се разходихме до университета. Къщата е сравнително близо – на около 20–25 минути пешком до университета. Наоколо са гори. Минава за хубав район. Съвсем наблизо е и един от най-скъпите квартали (ако може да се нарече така) с много хубави и големи къщи – „Ермитаж“. Там се разхождаме.

10–11.XII.1993 г. [петък–събота]

За ранчото с проф. Керъл (т. е. Carol) [Лансинг] по италианско средновековие – Орвието XIII в. Беше с двете си деца – разведена отскоро. Почти колкото Мая. Приятна, отворена жена. Допаднахме си. Ние също я поканихме на нашето „ранчо“. Тя прие поканата с готовност.

От семейство датско, но вече трета или четвърта генерация. Солидно установени – братя, роднини – все професори. Ранчото по-скоро го поддържат като наследствено имение без доходи, т. е. отглеждат около 100 крави за месо, които покриват данъците. Имат човек на когото не плащат, но и той не плаща. Той се грижи да окоси тревата, за кравите. Оттук и той се изхранва.

Ранчото е на река, която отива до морето, но току пред ранчото прераства в езеро. Взехме плоскодънната им лодка и едно кану и около два часа се разхождахме по водата. Наистина южна природа. Птици, които дебнат рибите, пълзящи растения. Макар и да не цъфтят сега, наоколо е зелено. Само покрай водата, може би и поради това, че е по-ветровито, дърветата са побелели, зеленината се е изпарила, окапали са листата и много дървета са оголени с увиснала паразитна шума, която уж се хранела от въздуха, но е обхванала дърветата в смъртна хватка – клоните, около които се увива и виси, са сухи, а и по-голямата част от дърветата. Тук ги оставят да умират по този начин. Може би съм и гледал филми на индиански гробници, където се промъкват със страх бели завоеватели, тръпнещи от шума на скелети, които се блъскат от вятъра и клатещите се висящи мъхове, но не изпитах голямо удоволствие от вида на старческата безпомощност и безизходното очакване на смъртта.

Не ми е такова личното настроение, но щом ми прави впечатление и навява такива мисли едно възприемано тук за естествено състояние, явно нещо съм се променил. Т. е. остарял. Дали не съм и външно достатъчно състарен и само си въобразявам, че съм още издръжлив, единствено защото още ходя изправен и бързо вървя? Или може би защото издържам на работа? Но не е ли това и навик? Няма ли да рухна изведнъж? За сега само очите ме смущават и гърбът ме заболява от приведената стойка, докато пиша.

Спахме в трите бараки, които се отопляват и са иначе с всички удобства. Но за лятно време, за излетна обстановка. Разходихме се из парка, видяхме кравите, обходихме ранчото. Най-силно впечатление ни направи гората с високите дървета и гнездата на лешоядите–орли и поляната между няколкото постройки с меката тревна постеля. С безкрайно удоволствие тъпчехме тревата, която не се огъва, нито мачка, а е толкова гъста и еластична, че като че ли вървим по най-дебели килими.

Поприказвахме за собствениците, за тяхната съдба. Сега е жива само майката на Керъл, която се грижи за владението и неговото стопанисване. На вратата, или по-скоро на входа, има рамка с висяща табела на собствениците и по женска, и по мъжка линия, т. е. двете семейства, които са образували преди години сегашните наследници.

12.XII.1993 г. [неделя]

Тръгнахме към 8 часа сутринта, за да се отбием в Кейп Канаверал и да видим Космическия център на името на Дж. Кенеди. Видяхме строените ракети, космическия кораб, лунохода – все на открито. А вътре гледахме филм, силно впечатляващ, направен от самите космонавти при отлитане вътре в кабината, на кадри на земята; поправки, излитане, скачване, кацане и отлитане. Наистина не се забравя. Но и не ме развълнува. Не изпитах никакво желание да бъда вътре дори за момент – останах чужд на вълнението, на хумора. Страшновата действителност, супер техника, пък и състоянието на безтегловност изисква толкова продължителни усилия на приобщаване, че всичко това е само за специални хора – и във физическо, и в нравствено отношение. Направихме в музея няколко снимки за спомен.

13.XII.1993 г. [понеделник]

Мая ни купи картички. Преди обяд ги разписвах. Освен това поработих върху встъпителните думи към книгата и индексите. Използвах направеното вече в английското издание на „Балканският град“. Трябва да благодаря на Питър Шугар, който отдели сума време, за да направи едно наистина представително издание.

14.XII.1993 г. [вторник]

Днес пак се разходихме с Ана – избрахме този път друг квартал. Карах колата около час, за да свикна със знаците, с бързината, защото е много строго.

Довършвам индекса за книгата за „Variorum“. Трябваше да взема „Балканския град“, да тръгна по него и за предметния показалец, и за именния – градовете.

Ана обаче се почувствува недобре. Спадна гласът ѝ – кашлица. Разликата в температурите, парното силно затопля, особено нашата стая, а долу е хладно. И най-вече влажността. Изглежда, че ще има усложнения. Защото и аз подсмърчам.

15–16.XII.1993 г. [сряда–четвъртък]

Ана е сериозно болна. Взе вече и лекарства – само с пастили не ѝ помага. Пак излязохме на разходка, но по-малко. Кръстосваме улиците. Толкова силно е залесено, че кварталите образуват два реда къщи около главната улица и почват странични улички от по десетина къщи, разположени около двете страни на главната улица. Рядко по два реда, но ако е осигурен достъп, макар и само до задънен сокак – най-често срещаният надпис е – „Not outlet“ и „Dead line“. Затова пък въздухът е безкрайно

чист, улиците са чисти, подметени, никакъв боклук, дори листата се събират най-редовно. Зеленината се поддържа и внимателно се подрязва до циментовата ивица, която отделя предните дворове от улицата (почти винаги без ограда).

Вечерта четохме и гледахме новините по телевизията. [Владимир] Жириновски явно е смутил всички. Търсят обяснение. Използуват крайни характеристики, но все пак внимават. Русия е това. Възможно е всичко с нея.

17.XII.1993 г. [петък]

Ана се оправя по малко. Заговори за пътуване. Но се разбрахме това да стане в събота и неделя. Ще струва доста това удоволствие. Аз се разколебах, но другите се обединиха. За да бъдем всички, 6-има души, решиха да наемат кола. Плаща се вноска около 40 долара на ден плюс 10 цента на изминат километър. Удоволствието с хотела ще струва не по-малко от 1.000 долара.

18.XII.1993 г. [събота]

Снощи чухме Д.[жордж] Кенан, когото между другото Мая остро ругае за изказванията му за Балканите. А сега за Русия той беше умерен и дори справедлив. И по отношение на получените резултати (плод на лошо поведена реформа), и по отношение на миналото (че промяната не означава възвръщане на старото – т. е. че комунистическият период е дал много на хората и затова, отхвърляйки отрицателното, те не ще могат да възприемат образец от Америка, а ще създадат своя демокрация).

19–21.XII.1993 г. [неделя–вторник]

Екскурзия. Не ще забравим това пътешествие по няколко причини. Дълъг с разнообразен характер път. По западния бряг пресякохме целия полуостров, спуснахме се на юг и по безконечна верига от мостове прекосихме няколко десетки острови, които образуват една дъга най-отдолу на Мексиканския залив. Казват, че били коралови острови, вече измрели.

Минахме и покрай един от най-големите паркове резервати („Everglades“) с вода и суша, където човек лесно можел да се изгуби и да не може да излезе. Мислехме си за Амазонка, но тук, изглежда, е не по-малко страшно. Поне така го зная от филмите. Минахме само по края. Островите бях прекрасни – хубави курорти с пясъчен бряг по външната линия. Другата е без пясък, но водата е плитка, а брегът раздаден и присвоен от частни лица, хотелчета, заведения, пристани и лодки.

Стигнахме до последното селище на около или по-малко от сто мили от Куба – Ийст сайд, където е запазена къщата на [Ърнест] Хемингуей,

т. е. на неговото семейство. Която остава и след неговото заминаване за Европа в навечерието на Втората световна война, в Испания и т.н. Направена е на хубав музей. Обиколихме градчето. Много приятно. Обядвахме или по-скоро вечеряхме малко по-късно с риба и раци, богато. Та, скътахме една част, която се оказа достатъчна и за обяд по пътя, на крак. Дори стигна на децата да привлекат яко чайки или чапли, които събираха не само от земята трохи и пържени картофи, но ги ловяха във въздуха и взимаха от ръцете на децата. Видяхме как пеликани ловят риба и я поглъщат допълнително. Втурват се със сила във водата и задържат главата си секунди, а може би и минута. А на брега малки бързоходни птички при всеки прилив на вълна и последвалия отлив ловят каквото им попадне. Така бързо местеха краката си, че просто не можеше да се следи бързото им движение. Десетина метра напред и назад. И пак отново. А водата бе изхвърлила един куп черупки, та дори и корали. Нашите набраха сума нещо и понеже не всичко бе изсушено, вмирисаха колата.

Колата бе взета под аренда, за да се съберем 6-има души – трима отпред и трима отзад. „Линкълн", тежка, а леко върви и се кара удобно, защото всичко е автоматизирано. Спахме в Маями втората нощ, а първата под Тампа, някъде около Санкт Петербург.

Там (първата нощ) попаднахме на телевизионно шоу – В.[ладимир] Познер с американски журналист отговарят на въпроси, а едновременно с това показват и отговорите на [Владимир] Жириновски на предишно интервю. Настъпателен, но този път запазваше мярката, което даде основание на В. Познер, пък и на американеца, да не говорят за фашистка опасност, а за отчаяни хора, които виждат около себе си само разруха, застрашаваща вече собственото им съществуване. Протест, присъщ на всички хора, които изпадат в същото състояние. И апелът на В. Познер – помислете за политиката, която следвате. Интересна бе и реакцията, която последва във вестниците. Че трябва да се откажат от лозунга – „Бързо, по-бързо, макар и по-зле" – който се е внушавал, за да се види час по-скоро краят на комунизма. А резултатът е, че отново се възражда по вина на силите, които безогледно рушат всичко.

Ще стигне ли това до разума на управляващите?

В Маями попаднахме на хотел, близо до мястото, където са били на конференция Мая и Варчо. Разгледахме както „Маями бийч", така и „Палм бийч". Разбира се, второто място е по-красиво, по-богато, по-подредено. Останахме там до надвечер, като обиколихме и къщите, улиците, магазините. Имаше какво да се види и в тази снобска част на САЩ.

24.XII.1993 г. [петък]

Пазарувахме за Коледа. Решихме на този ден да раздадем подаръците, които направихме и ние. Каквото докарахме от София за Мая, Енко,

децата, им го дадохме същата вечер. Та и сега Енко остана да нагласява елхата с децата, а ние с Мая отидохме по магазини да накупим за вечеря. Всъщност подаръците те били накупили и наистина ни изненадаха, защото бяха натрупани сума кутии под елхата. Аз дори не разбрах, че са подаръци, а мислех, че това са опаковките на крушките и украсата. И като започнаха на всекиго №1, №2, №3 – и на Ана, и на мен – връзка, одеколон, тефтери, албум за снимки и т.н. Весела глъчка, възгласи. Изобщо радостно оживление.

25–26.XII.1993 г. [събота–неделя]

Разходки из „парковата обстановка". Ана се смее като казвам така, но няма град, а има струпани къщи в две редици и около тях гора, а и в самите дворове по 30–40 дървета. Къщата на Мая и Енко е на два декара и половина място. Наброява не по-малко от 50 дървета, високи по десетина метра. Вече усвоихме и тази част на града и се повтаряме по десетината сокаци, които опасват основната улица като ветрило.

27.XII.1993 г. [понеделник]

Прегледах още веднъж плана на книгата. Допълнителни източници, тук-там плана, увеличих броя на главите. Мисля, че вече имам план. Поисках допълнителни папки, за да разпределя донесените материали. Защото имам не само една задача – българо-гръцките отношения, а няколко. Първата е готова – за „Variorum" статиите, заедно с Л.[юбен] Беров. Написах индексите, подредих ги окончателно. Остана да се впише още едно заглавие (библиографски го имам, но сборникът в чест на О.[мер] Л.[ютфи] Баркан се оказал при Мая, а в библиотеката у нас го нямаше). Имам да правя и доклад, също встъпителен, за конгреса по балканистика. Взех някои материали. Избрал съм си тема „Сме ли ние балканците европейци?" – като примерно заглавие. Нахвърлих някои бележки. Може така, може и директно за постигнатото в областта на балканистиката. Щом го напиша ще го пратя по пощата за превод на френски, защото няма да има време. Връщам се в началото на м. август [1994 г.], а в началото на септември се провежда конгресът, и то в Солун. Взех си материалите и за Световната история [на човечеството], ако ме спешат за Югоизточна Европа. Имам и натовския доклад – историческата част. Работа достатъчна и за повече месеци. Разчитам на обстановката, че няма да ме разсейва.

Макар че В. Жириновски ни даде доста материал за разговор и за дрязги с неговите изхвърляния, те обаче не могат да не заставят да се размислят политиците – могат ли безнаказано да игнорират една суперсила, изпаднала в трудности, но останала Велика сила. Колко могат да понесат руснаците унизителното положение, в което са изпаднали и са

поставени? Немците не издържаха в миналото; не издържат и сега дори с все още малките затруднения с появата на неонацистки групировки и насилие над чужденци. А утре, ако рецесията продължи – щом Х.[елмут] Кол официално е обявил намаляване на заплатите в Западна Германия и да са доволни, ако запазят работните си места. В-к „Ню Йорк Таймс" помести доста песимистична статия за Германия, а на фона на изнесените цифри САЩ и работниците са далеч зад европейските страни, на нивото на Испания по доходи, а по социални осигуровки, отпуски, празници и зад тях. Колко време ще траят руснаците и кой ще се възползува от нарастващото недоволство? Крайни националисти или възраждащата се комунистическа партия, или новите социалисти, които не се виждат поне засега в новия парламент.

28.XII.1993 г. [вторник]

Още веднъж се упражнявах с колата. Пак се разходихме в парка „Алфред Ринг" наблизо – с надписи и указания за придвижване. Живописно място покрай едно поточе, което може би става и река, ако се гледат коритото и водата на места.

Гледахме два филма за Хенри II с Питър О'Тул. Чудесна игра. Във втория и К.[етрин] Хепбърн. Не бяхме го гледали в София.

29–30.XII.1993 г. [сряда–четвъртък]

Приготовления за Нова година. Излязохме да пазаруваме. Натрупахме цяла количка за над 100 долара. И много, и малко. Така се пазарува тук – да се напълни хладилникът за няколко дена, в някои отношения и за седмица. Ходихме и до летището да вземем билетите въз основа на издадените ни билети в Ню Йорк. Пътуваме на 3 януари, понеделник, около 10 часа, защото има прекъсване два пъти – в Атланта и Далас.

Завършвам книгата на Д.[имитър] Маринов за Стефан Стамболов. Бях я прелиствал, защото уважавам автора за етнографските му работи, най-вече първата част, за Съединението. Обича Ст. Стамболов, защитава го добре, както заслужава, но и той преувеличава вината на другите. Аз не искам да отрека заслугите на Ст. Стамболов за България, за революционното движение. Но реагирах срещу опитите да се използува книгата на Симеон Радев и да се скрият зад „Строители на съвременна България" злоупотребите и престъпленията на нашия режим и да подведат под общия знаменател и Тодор Живков. Та кой бе инициаторът за издаване и преиздаване на тази книга, за да се превърне в настолно четиво на всеки българин? Може ли някой да се усъмни в намеренията на Пантелей Зарев, който се отнасяше с богоугодническо отношение към Тодор Живков, да отъждестви новите строители на България със старите и с основен из-

вод – като си влязъл в категорията на „строител на България" като всепризнат национален герой, то отпадат критиките за допуснатите грешки и дори престъпления. В „аналите" на историята влизаш като „строител". Това се искаше за Т. Живков от неговите „подхалими", които се надяваха чрез него и те да бъдат въведени в пантеона на безсмъртните. П. Зарев и неговата „Панорама" во главе.

Друг е въпросът за насилието в нашата история, за опита да се обоснове насилието с комунистическия режим. В това отношение излязоха редица статии за отхвърляне съществуването на фашизма в България, за пълна реабилитация на монархическия институт в България, с демонстративно появяване на Симеон [Сакскобургготски] с повод и без повод по телевизията и с посещения при него, и накрая с искане за отмяна на Народния съд, който бил незаконен, защото осъдил несправедливо тези, които се борели и унищожавали терористи. Борис бе наречен „Цар Обединител", срещу когото се борели антинародни елементи, получили справедливо наказание. Срещу такива именно писания написах статията „Насилието има своята предистория в България", като припомних, че в политически инструмент то се въвежда още в края на XIX в., визирайки периода на Ст. Стамболов, когато и срещу него, и от самия него се използват методите на насилието. Отговори ми с плачевен тон синът на Методи Петров [Веселин Методиев], но никой друг не подхвана темата.

Дано насилието се изключи от нашата история. Макар че ожесточението и демагогията продължават да са доминиращи черти на ръководството на СДС въпреки отделни по-трезви гласове. БСП, макар и бавно, изтрезнява и може да се каже, че плуралистичният модел е възприет вече трайно. Дано някой ексцесии у нас, а и извън нас (краен национализъм в Русия и на Балканите) да не подведат и нашите националисти и претенденти да бъдат управници на всяка цена. Нагонът за власт е обхванал доста широк кръг хора вече у нас; започва да се създава „политическа класа", която все още няма нито подготовката, нито морала, нито задръжките – които трябва да играят достатъчно важна роля в политическия живот. Сега всеки се смята за готов за водеща роля, цепи се, за да изпъкне, поддава се на подкупи, за да натрупа материално състояние, т. е. с основание се заговори за „период на първоначално натрупване" не само в икономически, но и в политически смисъл.

31.XII.1993 г. [петък]

Разходихме се преди обяд. Вече сме усвоили целия район. Ходихме до големия пазар, за да купят нещо на Алик и Анюнка, там обядвахме и се прибрахме надвечер. Елхата беше вече подредена и светеше; камината беше запалена; мрежата отпред не позволява да изкачат искри и отломъци от горящите дървета.

Децата и Мая с Ана сложиха масата в трапезарията. Вечерта мина в разговори, спомени и шеги. Създаде се хубаво настроение. След това се разположихме в хола, за да се раздават подаръци. Под елхата видях наблъскани кутии за лампичките и украшенията на елхата. Но изведнъж почнаха да валят изненади – по един, два и повече подаръка за всеки. И за родителите, и за децата. Много смях и закачки. „Един хубав ден за българската демокрация“ – както се изразяваше един от новите ни политици. Само с това ли ще остане в съзнанието на съвременниците или ще прояви мъжество, както някои очакват?

1994 г.

1.I.1994 г. [събота]

Разходка, филми, времето ни измени – заваля. Дойде прегледът на печата с известието, че В. Жириновски е експулсиран от България. Той си изигра ролята, за да подплаши някои среди в Западна Европа – че не комунизмът е основната опасност, че социалното напрежение подклажда национализъм, а той може да отвори пътя най-леко на тоталитаризма. А той пък няма цвят – присъщ е на всички системи.

Направих съдържанието на книгата, т. е. заглавие и подзаглавия на отделните глави. Мая ще ги преведе, за да говорим с издателя [Аристидис] Карадзас, който именно ще я издава, а не Центърът на [Спирос] Врионис. Мая говори последно с хората от центъра, уточнили са всичко за посрещането, настаняването, очакват ни с нетърпение. Ана ще я ангажират да преподава български на двама научни работници, които по същото време са в същия център. Може би и за да ни бъдат в помощ.

Обадихме се и в София. Узнахме, че Л.[юбен] Беров е затвърдил позициите си. Казал на Варчо, че ще се погрижи за СИБАЛ. Но в момента бил зает с програмната декларация на правителството. Филип Димитров бил преизбран за председател на СДС, но неговите сподвижници нанесли побой над А.[лександър] Йорданов и особено над Ст.[ефан] Савов, които заедно с Е.[лка] Константинова гласували против Ф. Димитров. Не е утешително, защото побоищата се въздигат в норма на поведение спрямо инакомислещите. А страната има най-малко нужда от такива ексцесии.

2.I.1994 г. [неделя]

Мая преведе съдържанието на книгата. Отидохме пеш (и за разходка) до университета, където ми направи копие. Даде ми и своя текст на книгата, която е приета за печат от Оксфордското издателство.

И Мая, и Енко преживяват отделни изказвания и критики, че са оставили децата да се американизират много, а и те се увличат по американската демокрация. Някои от възраженията им са основателни, че те се движат в среда, която е критично настроена към господстващата

идеология и порядки. Но като ги сравняват с нашите, намират, че тук се създават по-добри условия за възпитание и подготовка, отколкото у нас в настоящия момент, пък и в миналото. Затова са искали да се преселят тук. Но у децата е силно развито чувството за принадлежност – не само в интерес към това, което става у нас, но и в желанието да се върнат. Макар че Мая смята, че едва ли ще искат да останат у нас (въпреки че го мислят и го говорят). Ще останат тук и затова тя ги натиска строго да учат, за да попаднат в добри университети.

Та имахме разговори емоционални по всички тези въпроси, както и по общата политика. Мая е особено чувствителна към национализма, в него вижда главната опасност. Но не вижда ясно как да се борим с този национализъм, който много умело си пробива път, използувайки реални и мними опасности.

[Краят на май 1994 г.]

На **3 януари** 1994 г. след десетчасово мотане по летища и прекосявайки САЩ почти по диагонал (с отлична видимост на Скалистите планини и на техните проходи) пристигнахме в Сакраменто. Посрещна ни директорът на центъра Крис Йоанидис, приказлив човек. Колата му уж не е голяма, но събра всичкия ни багаж.

За около половин час пресякохме града или, както ни се стори, минахме само по покрайните, защото не видяхме нито улици, нито къщи като на град. При това бяхме свикнали уж с дървените бараки в Гейнсвил. Тук обаче изобилствуваше зеленина – много дървета и храсти, които напомнят нашите курорти.

Апартаментът, където ни настаниха, е рационално устроен, дъсчен, но е на втория етаж, след един партерен, и е с висок таван. Това разширение и остъклената стена ни допаднаха. К. Йоанидис веднага отиде да ни достави най-необходимото за храна – за един-два дни, включително и бутилка вино даже и т.н.

На другия ден заранта ни поде Сюзън Спенсър до Ранчо Кордова, където е разположен центърът „Врионис“. Ранчо Кордова не се оказа „ранчо“, а селище, където са съсредоточени и други учреждения. Изобщо Сакраменто се оказа град с около 300 хиляди жители, а с живеещите в неговия окръг – около 1 и нещо, два милиона. По-късно видяхме и центъра на града с централния правителствен дом и парка около него. Това е най-големият, най-богатият и най-влиятелният щат в САЩ. Внушителен в пословичния античен стил е и този дом. Както се беше изразил един мексикански писател за Вашингтон – нескопосана гробница на натрупан мрамор. Но жилището ни се оказа част от „кампус“, където живеят и постоянни, и временни жители с около 500 апартамента в много хубав район. Не от най-богатия, където видяхме хубави къщи, дворове, но все пак е горното стъпало на

средноимотните. С много зеленина и добре поддържани цветя. В повечето случаи с градинари, но и самите собственици през събота и неделя, и съпругите им, или пенсионери вече, се грижат за чистене, поливане, стрижене. Но и службите за това са добре организирани. Редовно обикалят, събират листата, мръсотиите, обрязват храстите и дърветата.

Ана чете и един роман, в който до десетина и повече са неизбежните плащания, преди да стигнеш до жилище и до храната. И ние бяхме изненадани от такива плащания, макар че наемът и всички задължения около къщата са поети без отопление, охлаждане, телевизия. Но всяко си има логиката – за телевизия, за дистанционно командване, за повече станции и т.н.

Не можах да уредя с колата, защото поискаха да имам имот, с който да се гарантира, ако направя беля с колата на другия. По-добре, защото доста е сложно карането и най-вече влизането и излизането от града. За карането се бях упражнил с колата на Анюнка.

Останах обаче да работя вкъщи. Купиха едно бюро, доставиха ми необходимите материали и така започнах работа. Решението ми беше правилно, защото най-хубавото, утринното време, пропадаше, защото в центъра работата започва от 9 заранта до 5 след обяд. С пътуване около 20 минути само в едната посока, ако караш бързо и няма движение. А така, вкъщи можех да започна и по-рано или да стоя до късно, да си отспя заранта или пък да си почина след обяд. Това ми решение се посрещна с облекчение, защото отне грижата да ме водят и връщат, пък и стаите им са малко. Бяха извадили Сюзън [Спенсър] от кабинета.

Имаше, разбира се, и известно недоверие какво ще работя вкъщи. Но аз залегнах много силно и успях да подготвя първата и втората глава, да ги изпратим в София за превод. И дори ми завидяха – та трябваше да им казвам, че имам готов текст, от който изхождам – преработвайки и съпоставяйки го. Защото другите двама, млади – дошли уж с готови текстове – за същото време написаха по две-три глави и то, ако не преувеличават, докато аз се справих с 400 страници текст, даден за превод. От компютъра излязоха 500 стр. Но се изморих така, че няколко дена не можах да намеря сили да започна доклада си за Атина.

Убедих ги лесно за превода, защото тук взимат около 40–50 долара за страница и само за преписване до 5–8 долара, а у нас по 3 долара за превод. Не поисках да заплатят на Мая редакторската работа, а само наема на жилището. И сбърках. Защото работата се оказа по-сложна – несъвместимост на дискети и на тип компютър в България и тук, а отгоре на това в центъра работят само с „Макинтош“, а младата генерация, включително и Мая – с IBM. Мъчно ми е, че заангажирвам детето около два месеца тук, но не знам как да поставя въпроса за заплащането ѝ.

Дано няма нужда от редактиране, за да имам време да направим обиколки тук. Аз не успях да видя почти нищо, защото за пет месеца изля-

зохме всичко три пъти. Първия път в лозарската и винарската долина „Напа“, като се отбихме в две винарски къщи. Хубаво подредени лозя, но още по-хубава природа – леки хълмове, меки заоблени височини, само за лозя. Обядвахме в италиански ресторант. Втория път ни пое Сюзън в т. нар. „Делта на реките“, които се вливат в залива на Сан Франциско. Видяхме долината на Калифорния – богата земя, оризища, градини. Посетихме едно китайско селище, съхранено като музейно, защото другите се преустройват бързо към новото строителство и стил. Там, с помощта и на властите, са превърнали едната улица, бившата им чаршия, в музейна. И тук редовно идват да пият алкохол в баровете от едно време, което е забранено или се плаща много скъпо. Такъв един „Saloon“ има и до нашата улица под название „Hard Lucky“. Невзрачна сграда накрая на комплекс с магазини и ресторанти, но се пълни вечерно време и дори се образува опашка, за да се доберат до сергията и чашата. Маси почти няма.

Третото излизане бе много хубаво, защото се намеси и местният богаташ и благотворител, който крепи центъра – Анджело Цакопулос. Устроиха ни посещение до Сан Франциско с преспиване в хотел. Води ни един младеж Вангелис [Мудзироглу], умен, способен, но който, за да се отблагодари на А. Цакопулос, който му осигурил образованието и го поел като свой син, толкова се напрегнал, че получил диабет и сега се лекува с инсулин. Разгледахме Бъркли, припомнихме си първото посещение, оттам стигнахме до Сан Франциско, минахме надлъж и нашир града по най-живописните и стръмни улици, слязохме на пристанището, там с кораб обиколихме известния затвор „Алкатрас“, минахме под моста „Голдън гейт“, стария форт. Повървяхме из центъра на града, видяхме и един шикарен магазин. Вечеряхме в хотела. На другия ден минахме по същия мост, за да преминем през курортната част на Сан Франциско на отсрещните на града хълмове. Влязохме в една зоологическа градина, но с шоу. Гледахме делфини най-напред – голями и малки с невероятна програма от скокове и гмуркания, след това тюлени и моржове и накрая птици.

В своя актив имаме и посещение на кино – за Холокоста. Силен, почти 4-часов филм. Остави ни потресени. Около реален случай, с останали живи участници дори във филма. За семейство Шиндлер.

Иначе се нагледахме на филми с герои от нашата младост – американски и други – Гари Купър, Кларк Гейбъл, Едуард Робинсон, Шарл Боайе, Хъмфри Богарт, Ингрид Бергман и други, дори повторно след като ги бях гледал в Париж – като „Казабланка“, но тук ги дават в цветно копие. Но омръзват полицейските – свързани с жестоки убийства и не по-малко жестока разправа с убийците. Но попаднахме и на серия музикални филми, както и с Фред Астер. Обикновено всеки ден гледахме по един филм.

С идването на [Спирос] Врионис от Ню Йорк за няколко седмици настъпи голямо раздвижване в Центъра. Имахме с него няколко срещи, по-

канихме го на обяд. Той е останал с отлично впечатление от посещението си в България като гост на Института за балканистика. Уважава ме за трудовете ми, обича Върбан и Мая, иска трайно сътрудничество. Ще дойде в България след завършване на конгреса по балканистика за няколко дни; за да има време да срещне и повече хора, да купи книги. Иска да уредим сътрудничество със СИБАЛ. Това е добре дошло за нас, но ми се иска да го оформя като договор срещу заплащане. Това пък ще помогне на СИБАЛ.

В негова и моя чест Анджело Цакопулос даде интимна вечеря в дома си. Посрещна ме най-сърдечно и иска да ми даде възможност и да си почина в неговата вила в планината. Разбрахме се да поговорим по-продължително и за сътрудничество. Но чакам да довърша всичко с книгата и тогава да говорим.

В центъра участвувах на събирания – първото за насоките на изследователска работа; второто – за въстанието от 1821 г. Бях се подготвил добре и Сп. Врионис изцяло ме подкрепи в изводите. Същото направи след като бях поканен да говоря в Калифорнийския държавен университет на Сакраменто. Там произнесох встъпително слово около 5–6 страници, които предизвикаха оживени въпроси и дискусия около час и половина.

По-цялостно и сериозно подготвих лекция в Сиатъл, където бях поканен от Питър Шугар. Пътувахме в събота на **14 май**, посрещна ни и ни настани в хотел близо до университета. След това побърза да се прибере. Ние пък вечеряхме в китайски ресторант. Дори на Ана се оказа вкусно кисело-сладкото свинско, аз пък взех почти същото меню с пилешко. Попаднах обаче на люта салата, която подпали стомаха ми.

На другия ден обаче имахме късмет. Никакво слънце, но и никакъв дъжд. Обиколихме парковете в Сиатъл – японската градина и други в различни краища. По този начин минахме по цялата дължина на Сиатъл, разположен на ивица между океана и много езера, свързани помежду си. Посетихме и пазара в града, останал от края на миналия век, посещаван от всички туристи. Наистина заслужаваше да се види това разнообразие, каквото може да се намери само в пристанищни градове със запазени от миналото традиции. Видяхме и местата, където изравняват водата, за да минават лодки и параходи – и рибите. А самият град не узнахме. Впрочем ние бяхме много малко през 1968 г. и един ден загубихме с авантюрата до съседните планини със самолет. Вече е почти милион и половина души, най-малко три пъти е увеличил населението си. По-рано нямаше небостъргачи освен няколкото десетинаетажни хотела, големи магазини и учреждения на местното управление. Самият университет, като го разгледахме, се оказа почти изцяло възобновен, за да побере вече над 30.000 студенти – с факултети включително за астрономия, за предмети, свързани с морето, огромен медицински факултет с болници и пр.; с клубове, няколко оркестъра, доста театри, две опери плюс една университетска. Стараят се да го направят атрактивен културен град.

Преди лекцията, която събра петнадесетина души и имаше доста въпроси, имах среща с професори на вечеря у П. Шугар. Разисквахме доста неща, но повече от научния живот, случки, срещи с хора. А преди лекцията целия преди обяд прекарах в разговор с младите специалисти. Интересно, че поне тези, с които говорих, споделяха моите изводи за Балканите. Но ме предупредиха, че едва ли са мнозина, които в Америка мислят като тях или като мен.

На лекцията дойде и един турчин (Решат Касаба от Брадел), който преподава икономическо развитие на XIX в. и бе много доволен от „Балканският град". Даде ми свой отпечатък. Прие доводите ми, но аз го поканих и открито да си каже мнението – има ли опасност от фундаментализъм на Балканите и най-вече от Турция. Той отговори, че в близка перспектива не вижда такава опасност, че страховете са преувеличени.

Върнахме се доволни от преживяното. Ана е най-доволна от рибите – как минават в океана и как се връщат след 3–4 години. На връщане скачат по водоскоците, за да достигнат точно местата, откъдето са тръгнали.

28.VII.1994 г. [четвъртък]

Последни два дни в Сакраменто.

Последни обаждания по телефона – с Вангелис Мудзироглу, станал подпредседател на Международната организация за търговия с Русия. Исках чрез него подкрепата на Анджело Цакопулос за СИБАЛ – да поставя двама души, които да се занимават постоянно с Гърция. Изглежда и този разговор е помогнал, защото Крис Йоанидис, след като се завърна от Гърция, бе съвършено друг. Впечатлило го отношението към мен на министъра на отбраната Г.[ерасимос] Арсенис, който ме знаеше като посланик, посетил България по покана на А.[ндрей] Луканов. Но в повече, говорили му много други – и академици, и учени от университета. Ясно – било е съвещание за изясняване ролята на гърците по научна и външнополитическа линия. Изглежда М.[ихаил] Сакелариу заема поста на [Йоанис] Йоргакис. Но Крис освен това вмъкна и идеята, за „един-двама" да работят за СИБАЛ, че говорели за тясно сътрудничество. Според Вангелис възможно е да му (на Крис Йоанидис) е говорил и А. Цакопулос.

А от Варчо разбрах, че В.[ера] Мутафчиева е подела цяла кампания срещу СИБАЛ, искат да попречат и на министерското постановление.

При всички случаи имаме поддръжката на А. Цакопулос засега, индиректно чрез Вангелис. Остава да уредим [нещата] с [Спирос] Врионис в Солун и в София.

Идването на Мая измени цялостно характера на нашето пребиваване. Изминаха почти два месеца, без да ги усетим. Най-после се сдобихме и с кола, и нейното идване съвпадна с пътуване до Станфорд.

Потеглихме рано сутринта, а тя пристигна вечерта, с три часа по-рано ставане. Много се безпокояхме, но мина добре. Стигнахме навреме за обяда, който ни даде В.[Уейн] Вучинич. Когато Стелиос Мавромихалис му казал, че съм тук, той реагирал със същия въпрос – възклицание, както и аз: „Нима е жив?“ Разбира се, той е около десетина години по-възрастен от мен. Припомнихме си първото посещение с Ана, поговорихме за събитията в Югославия. Той, разбира се, не споделя американската позиция и интервенцията на западните страни.

Преспахме в Станфорд след една фантастична вечеря в един от най-хубавите рибарски ресторанти с нескончаем смях. Ст. Мавромихалис бе силно впечатлен от дружния ни смях – цялото семейство.

Оттам Мая ни разведе в Сан Франциско. Минахме покрай пристанището, но видяхме нови места. Слушахме латиноамериканска музика, отбихме се в най-добрата сладкарница, от друга пък купихме една кутия бонбони. Мая ни прекара отново през стръмната улица и отново почувствах пристъп от главозамайване, особено при изкачването. Забавлявахме се много.

Анюнка най-после се прояви. Каза ми, че не харесва Станфорд. „Защо?“ – попита я Мая. Отговорът бе, че не иска да се почувствува втора категория студент сред сноби. [Уейн] Вучинич, като ни развеждаше, ни показа три столови – най-представителната на богатите студенти; втората – на останалите студенти; най-бедната – на преподавателите. Отбихме се отново и в Хувърския институт – показаха ни какво имат за България. Малко нещо.

Мая ни заведе и на езерото Тахо. Отново получих лек стрес по пътя и височината, от която наблюдавам езерото. Красиво е самото то, дива е планината, с много стръмни височини, някъде ерозирали. Обиколихме и откъм другата, ниската част – Невада, където са разположени хубави хотели и казина. Влязохме. Подрънкахме по няколко долара на машините. Видяхме хора, които, възседнали столовете, играят с часове. И е пълно с възрастни, мъже и жени, които хвърлят стотина долара, а може би и повече, защото при няколко случая подносът отдолу се пълнеше с метални долари, прибираха ги и пак продължаваха.

Последната разходка бе до Колома, мястото, от което започнала златната треска през 1848 г., траяла около десетина години. Маршал, дърводелец при швейцареца Sutter, който пък първи отсяда в Сакраменто, построява форт, забогатява много и пропада, но бива последван от първооткривателя на Колома, индианско селище. Там ползували златото за украшения, но Маршал отишъл за дървен материал – да строи голяма дъскорезница, карана с вода. И там случайно открил злато. Но той умрял в пълна бедност, изоставен и гонен, защото подозирали, че той знае точно местонаходището. Колома ни допусна с хубавите си къщи, сега градчето е част от „Placer center“, на около 7 мили от първото находище. Разгледахме музея, околните

къщи, купихме възпоминателни медали за Алик и Ники, марки за Машка. На връщане се отбихме в една градина от стотина акра овощни дървета и купихме великолепни праскови, сливи и ябълков сок, смес с азиатска круша. Жената, която ни ги даде, собственичката, имала 13 деца, повечето от които живеят пръснати в района и помагат за стопанисването.

Много се безпокоях за Мая няма ли да се претовари с редактирането, как ще се отразят на здравето ѝ големите горещини – ние с Ана не можехме да издържим навън след 10 часа. А в стаята бе хладно почти до обяд, защото вечерта температурата спадаше с двадесетина и повече градуса (като в пустините). Тогава пускахме air-conditioner периодично докъм вечерта. На разходка излизахме сутрин рано и нощем късно. Мая обаче използува басейна и за разхлаждане, и за къпане. Успя своевременно да завърши работата, така че не изпадна в цайтнот. Пък и преводът се оказа добър, макар че тя нашари всяка страница. С компютъра се справи, дадоха ѝ приличен. Така че предаде текста в два екземпляра на Крис [Йоанидис] една седмица преди края.

Крис не можа да скрие удоволствието си, че ръкописът е готов. Благодари сърдечно на Мая, след като се бе опитал да прави въртели около колата, сам и чрез Сюзън. Но и Мая, и аз му казахме, че целият превод и всички разноски по Мая се изкупуват от икономията, която се получи от колата за изтеклите 5 месеца без кола и пак са останали на печалба от няколко хиляди долара.

Но всичко се заглади след завръщането на Крис [Йоанидис] от Гърция. Явно са били на среща със сериозна програма, защото са обиколили районите с мюсюлманско население – и турци, и помаци. Били с Пентагона и с министъра на отбраната Г.[ерасимос] Арсенис. Каза ми, че всички ме хвалели; че искали да се поддържа сътрудничество; че са обезпокоени от [Желю] Желев. Като ми разказваше всичко това, добави, че много му говорили и за Върбан, че го уважавали и обичали, че трябва да си сътрудничим. Разчита на посещение в София догодина. Ще му отправя покана. Дотогава ще трябва с [Спирос] Врионис да изясним принципите и материалните условия на сътрудничеството. Освен това той настоя да поеме издаването на книгата на гръцки език. Беше ми направено такова предложение чрез Върбан от сина на [Андреас] Папандреу – явно [Андонис] Ливанис е щял да го поеме. А имах и [Георгиос] Дарданос, но не можех да откажа на К. Йоанидис.

Останаха апаратът, приложения на таблица за имената и предметен указател, но с това ще се заеме Мая допълнително. Аз пък имам да уточнявам имена на посланици, как се пишат и малките им имена. Свърши се една голяма работа, която в София щеше да ми отнеме не по-малко от две години. Помогна и Мая, която на няколко пъти препрочиташе текста за избягване на повторения и изчистване от излишна фразеология. Наложи се многократно да преразказвам текста на записките – да го сведа

до няколко страници от няколко десетки. Трябваше да се подлепва, да се номерират. При това в хода на работата оформих съвършено нови глави. И тук Ана много ми помогна. Не можех, в името на всичко, което ни свързва толкова десетилетия, да не посветя книгата на нея.

Срещи, посещения, изпращане.

В Сакраменто не участвувах в светския живот. Първоначално аз отказах да изнеса лекция, преди да завърша книгата, а когато аз бях готов, настъпиха летните горещини и стана невъзможно. Но все пак имах запознанства с неколцина.

Сближихме се много с Елизабет Продрому. Мил човек с чувство на отговорност. Дори за пръв път в живота си се заех със сватосване – за Вангелис [Карафотакис], приятелят на Варчо. Не знам дали ще излезе нещо. Размениха си писма, сега тя е там.

Покани ни у дома си Каландри, професор в университета в Сакраменто. Далматинец. Покани едновременно и един професор икономист – Л. Хенри, от немско потекло. Разговор за Балканите. Когато казах, че не се отказвам от убежденията си, Хенри ми протегна ръка – да ме поздрави. Прекарахме приятно. Домакините се оказаха мили хора, производители и на вино. Бяха си отделили и помещения за винарска изба с постоянна хладна температура. Покани ни и кумът на [Крис] Йоанидис – Андреас [Киприанидис] от Кипър, не му запомних презимето, но той поиска адреса ми и каза, че ще дойде в София. Занимава се с внос на мрамор от Русия (Хабаровск), запознат е с нашия мрамор, иска очевидно да прехвърли част от дейността си на Балканите. Бяхме за Великден на голям прием–барбекю у [Сотирис] Колокотронис. Беше опънал у дома си на двора цяла покрита зала за защита от слънцето с маси. Побра около сто и повече гости. Мил човек.

Прощална вечеря ни дадоха във Фолсам, езерото, което се образува от „American River". Бяха, освен Крис и хората от центъра (Джим Рийд и съпругата му художник – Мехри, Джанет Коулс – библиотекарката и Жоан – секретарката), още С. Колокотронис, Андреас [Киприанидис], синът на [Спирос] Врионис – Димитриос, адвокат, Фундос старият със своята „лейди-френд" – италианка с две внучета, но рядко запазена. И ние четиримата. Много ядохме, малко приказвахме, имаше тостове. А и мястото бе много сполучливо избрано. Аз си бях избрал „лобстер", поднесоха го тържествено. Тук се сбогувахме с всички.

Щях да пропусна и вечерята в китайски ресторант от Дисон с „Ягуара", който ни беше отвел до Бъркли и който предлага на Елизабет [Продрому] да се ожени за него. Фармацевт, участвува и в Международната фармацевтична асоциация. Иска да дойде и в България.

А децата на Елизабет ни заведоха в ресторанта „Пиати" при „Павилионите", едно от луксозните тържища на хубави стоки. Да отбележим годишнината ми. А само след месец отбелязахме и годишнината на Ана.

Добре че дойде и Мая, та ни се поднесоха подаръци, а Ана бе изненадана и с въртяща китайска маса. Този път си накупиха доста дрехи (не аз, но не останах и подминат – пуловер, фланелки, обувки).

Операцията.

От силното слънце ми се възпалиха очите. Особено един ден, докато седях на колата на Сюзън [Спенсър] отпред, блъвна силната светлина, защото очилата, фотосоларни, не действуваха вътре достатъчно защитно. Елизабет ни отведе при нейния очен лекар. От испанско потекло. Но при него като съдружник работеше Алекс, руснак от екипа на акад. [Сергей] Фьодоров. Прегледаха ми очите и бяха толкова сладкодумни, че ме убедиха да си направя тук операция за отстраняване на катаракта. Предимство – по-добра техника и по-добри материали (кристал). Само с един шев. У нас ги правят с два шева, защото изчаквали да се втвърди. Само за два-три дни ще прогледам.

Дочаках да свърша ръкописа и да дойде и Мая, и се подложих. Всичко мина отлично. Но се пропукаха съдове, получи се кръвоизлив, и то не от операцията, а от употребените капки срещу инфекция. Уж по-усъвършенствуван пеницилин, но се оказах алергичен. Та от една седмица, стана месец. Добре че имахме време. Но всичко мина благополучно. Дори обещаха да ми изпратят кристал за другото око. Според тях операция ще се наложи още догодина.

Сиера. Оказахме се в чудесен район на Сакраменто. На бул. „Сиера“ – по-културната част към заведенията – т. н. social life – „Pavilione“, „Lucky“ – където и пазарувахме. В тази част, половината от „Сиера“, има учреждения в края ѝ и оформени тротоарни ивици със странни орехови дървета – горе бели, долу тъмни, кафявочерни на места. Вече грамадни, дебели долу, а тъмната ивица – от 10–20 см до един метър и повече. Разпитвахме неколцина, не знаеха, докато една швейцарка, дошла тук преди тридесетина години, ни каза, че се касае за присаждане на орехи към тукашните тъмни и се получила тази именно смес в коренната част.

А другата част, където се разхождахме пет месеца, е без тротоари, само асфалтирана, с пътни огради от дървета и храсти, на няколко места само имаше железни огради. С много положени грижи да се подберат дърветата и храстите, та да цъфнат в различно време с различен цвят. Не сме виждали никъде другаде освен в Африка такова разнообразие на цветове, пищна зеленина, високи дървета – иглолистни и палми, и много, много цветя. Опознахме всички къщи, градинки. А когато започна слънцето да понапича, Ана помъкна червеното чадърче от Китай. Впечатли обитаващите, спираха се да я поздравяват за parasol, ombrella и т.н. Други започнаха да ни спират, да ни питат откъде сме, махаха ни от коли. Така се запознахме и с швейцарката и с мъжа ѝ, голям сладкар, открили сладкарница от европейски тип, масивна, на два етажа, била единствената

европейска в тази част. Наистина е така, но оттатък шосето, към реката се намират наистина къщи дворци със смесен стил – кои холандски, кои английски, немски, средноевропейски, с френски елементи, с паркове. Там също се разхождахме, особено събота и неделя, когато включихме в нашия пикник отиването до реката. Носихме си храна, кафе, плодове – хапваме, наблюдаваме велосипедистите от едната страна и лодките, риболова и игрите по брега на другата. Дали водата бе още студена или не се къпят изобщо в реката, не разбрахме, защото по това време къпеха само кучетата, а когато стана топло, ние вече не издържахме да се влачим по слънцето. Прехвърлихме се на сенчестите алеи на другата „Сиера“ и то само сутрин и вечер. По обяд и след обяд не може дори да се диша. Вечеряхме в рибарския ресторант на реката. Много приятно място.

В Бъркли. Мая дойде на конференцията в Бъркли и ние използувахме случая да се видим още през м. май, като преспахме в същия хотел. На обяд бяхме поканени от П. Манолис, главата на православната църква като институция и с параклис към университета (но не е свещеник). Беше поканил и ръководителя на катедрата по славянска история и на Източна Европа – един от най-добрите и признати професори по руска история [Николай] Рязановски. Забавлявахме се много. Явно му беше приятно да говорим на руски език. Изглежда в Бъркли по-спокойно приемат реформите в Русия и се надяват, че всичко, постепенно макар, ще влезе в русло. След това се прибрахме с влак.

25.IX.1994 г. [неделя]

Варна. Остават още 3 дни от двуседмичния престой в станцията на Министерския съвет. Случихме чудесно време, но с две остриета – добро за крака на Ана, опасно за нейното алергично състояние. Изприщена е цялата. Разбра се, все пак, че алергията не е предизвикана от друго освен от слънцето. Гълта лекарства, маже се, увива се в хавлия, за да иде и се върне от плажа, а там само се къпем. Понякога не идва, когато ползува басейна в станцията за плуване и раздвижване на крака.

Всичко се случи на единственото ни забавление извън обикновените разходки на „Siera“ и social life до „Lucky“ – продоволствения магазин. Отидохме да видим баскетболен мач в закрития стадион на Сакраменто и Ана се подхлъзна силно по стъпалата. Успя да се задържи, но остана острата болка. Тя помисли, че е разтегнала сухожилие и с времето ще се размине. Но се оказаха разтегнати мускулни влакна, а след време започнаха да я болят и други мускули и ставите от пренатоварване. След като се зае с багажа да го прережда и прехвърля сама (по това време ми направиха операция на окото за катаракта и около месец бях изцяло извън строя), положението ѝ се влоши още повече и трябваше да я прехвърляме от летище на летище на инвалидна количка. Добре че американците са

изрядни в това отношение и навсякъде ни поемаха и до София нямахме никакви проблеми.

Но в София продължиха болките и затова взех карти за почивка, за да използуваме и морето, и процедурите. Наистина с крака започна да се оправя, макар и бавно. Сънувах първата вечер, че съм в морето и получавам схващане на крака във водата. Събудих се с мисълта за Ана. И на сутринта ѝ казах това да плува само на плиткото и по ръба на басейна. По-късно тя ми призна, че имала предвид казаното от мен, но сбъркала и вместо да се насочи и остане на плиткото, оттеглила се към дълбокото и там ѝ се схванал кракът. С големи усилия се задържала и се хванала за ръба, докато ѝ се размине.

Ето с какво настроение и премеждия се озовахме във Варна. Отбихме се за малко при Паруш [Тодоров] и Тошко [Парушев], те дойдоха при нас. Усилено се готвят за строеж.

В станцията се оказахме без познати – все млади хора. Някои ни поздравяват, други – не. Добре че на втория или третия ден се сблъсках с Чудомир Големинов. Та с него имахме няколко разговора. И за изборите в БАН (той е кандидат за академик), и общо за състоянието там. Разказа ми как се изказал на годишното отчетно събрание, след като обявили, че като „гости" били поканени академиците и член-кореспондентите. Изказването му било посрещнато и изпратено с много ръкопляскания, а и открило трибуната и за други подобни изказвания от страна на един физик и един химик. Йордан Василев се провикнал от мястото си на трибуната, че „академиците са убийци на науката", на което последвала веднага репликата на химика: „Не академиците, а ти, доцентче, си убиец на науката." С други думи – размърдва се и Академията.

Оттук се свързах по петолъчката с Л.[юбен] Беров. Имахме не по-малко от петминутен разговор. Той ми хвали проф. [Марко] Тодоров, че бил добър човек, той знаел това, което и аз не оспорвам, но му казах да не си вдигне куфарите, без да реши въпроса за СИБАЛ. Успокоява ме, че било въпрос на няколко минути, но цяла година не можа да ги намери тези няколко минути.

Срещнах и още един кандидат за член-корепондент – синът на [Сава] Гановски, Владимир. Поддържа се добре, духовит, хаплив език. Ще го запомня със забележката, че Ж.[елю] Желев имал само едно мозъчна гънка, за да пази равновесие...

Излезе и остра статия на Наташа Янева с още един от Физическия институт за положението в БАН и за отговорността на физиците за състоянието на Академията. Изнесе и факта за кадровата политика на ВАК, че утвърждава избора на един физик, отхвърлен от НС само с 1 глас „за", 4 „против" и десетина бели.

В София [от САЩ] се върнахме на **9 август**. Изморени, с много багаж, вкъщи, където трябваше да се премете и подреди след почти едногодишно отсъствие.

Отбих се на „Позитано“ – на заседание на Националния комитет за честване на 9.IX.1944 г. – 50 години. Обсъдиха обръщението. Не се изказах, защото не бях запознат с предварителния текст. Както бе свикнал, Г.[иньо] Ганев дойде със закъснение и направи бележка за езика – да бил с отечественофронтовски изрази и дори с езика на Г. М. Димитров (Гемето). Разбрах, че с него трудно ще се върви.

Видях се продължително с Жан Виденов. Беше получил картичката от САЩ, с която го поздравявах за достойното му и крайно сполучливо изказване за нашия президент. Гледах го по телевизията. Всяка вечер в 11 часа предаваха новините от България по CNN.

Жан ми обясни, че БСП твърдо ще прокара линията за предсрочни избори. Смущава го само подходът към Л.[юбен] Беров – не трябва да се допусне вот на недоверие, а не е сигурен дали сам ще се откаже. Стана дума евентуално да му говоря и аз. Приех, ако стане нужда. Казах на Жан, че Л. Беров за мен е честен човек и не трябва да се вдига спрямо него мерникът, след като знаем как самите ние се отнесохме и провалихме.

Л. Беров изненада всички с обявяването на оставката си още щом се върна от отпуска. Той изключи по този начин всеки опит за нахвърляне срещу него и в Народното събрание се проведе едно от най-спокойните и културни заседания, с гласуване за освобождаване на правителството при това.

Имах още едно посещение на „Позитано“. Свикаха по 10–20 души на землячество за среща с Жан Виденов по въпроса за референдума в партията, за програмата и за предсрочните избори. Той говори, както винаги, стегнато и конкретно. Зададоха му много въпроси. Аз вдигнах ръка доста отрано, но кой знае защо председателстващият ми даде думата последен. Най-напред изказах задоволството си от позициите и изложението на Жан Виденов, за тяхната реалистичност и умело провежданата стратегия. Но допълних, че ще изразя и своето безпокойство по два въпроса, надявайки се, че Жан Виденов ще ги разсее. Изтъкнах, че в цялата си история няма нито един случай комунистическата партия да е спечелила избори с програма. На власт е идвала с конкретна платформа за излизане от кризисна ситуация на страната. Следователно не програмата е толкова нужна, колкото ясна и конкретна предизборна платформа, а такава още няма и не се казва кога ще я има. И по втория въпрос – не се намираме в период, когато може и трябва да се повтаря ОФ. Ние нямаме нужда този път от прикритие, а трябва да съсредоточим всички усилия да получим максимално гласове за партията. Партията е тази, която се бори за власт-

та, от нея се очаква антикризисна политика и затова тя трябва да участвува в изборите самостоятелно. За коалиция да се мисли и да се създава, след като се осигури успехът ни в самите избори. Ще успеем да направим необходимите коалиции тогава. А в хода на предизборната кампания може да се сключат споразумения за взаимопомощ, отказ от нападки и т.н. Само отделни личности да приемем в нашата листа, а не формации. И дадох пример с Отечествения съюз на Гиньо Ганев.

Жан Виденов явно остана много доволен от въпросите и подробно разви своята теза, която се покри с това, което очаквах. Накрая заяви, че уставно членовете на БСП не могат да гласуват за друга партия, нито за Отечествения съюз, който се е обявил за партия. От ясно по-ясно, макар че има още, които се залъгват с Г. Ганев.

Междувременно, с Мая и Върбан на кормилото заминахме за Солун за участие на VII конгрес по балканистика – **29.VIII. – 4.IX.[1994 г.]**. Там получихме документацията. Присъствуваха около 300 души с гърците. Имаше делегации от всички балкански страни, но далеч под обявените. Така от България само се бяха записали и пратили резюмета над стотина, а се явиха около 30. От Турция десетина, яви се само един – жената, посочена за подпредседател на Асоциацията [за изследване на Югоизточна Европа – AIESEE] от името на Тюрк Тарих Коруму; от Албания въпреки изострянето на отношенията дойдоха 24 души начело с новия председател на Албанската академия; от Югославия – около десетина; от Румъния по-малко. Нямаше от Хърватско, Словения, Македония. От Франция – около 20 души, и от другите страни – групи от по десетина-петнадесет души.

Почина в навечерието на конгреса [Клаус–Детлев] Гротхузен. Беше предвидено да изнесе лекция. Вместо него говори [Константинос] Зволопулос – едно общо изложение.

[Йоанис] Караянопулос откри, след което произнесох своето слово. Посрещна се добре, защото бе съчетание с опит за разглеждане на съвременното положение на Балканите и с развитието на Асоциацията. Отдадох почит на всички основатели (от които сме останали само двама живи – [Камий] Абусуан и аз) и членове на Международния комитет, както и на заслужили дейци на националните комитети. Поискаха ми мнозина копия на встъпителното слово.

Ръководих едно от заседанията, иначе по залите не се явявах. Трябваше с Й. Караянопулос и с [Вържил] Къндея да подготвим заседанията на Бюрото и на Международния комитет. Извършени бяха доста смени – напусна В. Къндея, вместо него избрахме [Разван] Теодореску; напусна [Жорж] Кастелан, вместо него – [Андре] Гию; на мястото на К.–Д. Гротхузен – [Армин] Холвег; нов човек за Англия; Й. Караянопулос за председател. Оформихме за излизащите почетен член, почетен генерален сек-

ретар, почетен председател (смятаха, че аз ще остана зам.-председател, но този път отказах – време е да напускам разните институции). Оформихме с албанеца и туркинята Бюрото, а като членове на Международния комитет влязоха Япония, Австралия и Испания.

Добре мина и заключителното събрание, което председателствувах. Внесе необосновано политически момент министърът на информацията [Евангелос] Венизелос, професор в Солунския университет, който се нахвърли срещу албанците. Добре че след като го изчаках десетина минути, открих заседанието и изчерпахме така дневния ред, като го оставихме да чака той, а не ние – малка компенсация, която все пак се оцени от присъствуващите.

Мая се прояви – умее да стои на катедрата, усмихва се, говори хубаво, а отгоре на всичко на мен ми се видя и много красива. Видя се с много познати. Варчо също се прояви, търсят го за сътрудничество. Заедно бяхме в Солунския институт за съвместна дейност – изцяло той водеше разговора. В негово лице виждат сериозен изследовател, приеха да издадат кондиката от Мишколц.

Имах разговор и с [Спирос] Врионис. Заболял е, усложнения с простата и не му дават да пътува извън лекарски контрол. Така че уговорихме с него там формата на сътрудничество между СИБАЛ и центъра „Врионис" – характера на това, което ние ще изпращаме и размера на сумата, която ще получаваме. През м. септември той ще внесе предложението, което уговорихме и ще ни го изпрати. За книгата ще иска максимално да ускори издаването ѝ.

Солун ме измори. Сутрин ни поемаше от хотела автобус, но от 12 до 5–6 часа нямаше заседания и трябваше в най-големия пек да се прибирам в хотела и отново пешком обратно до университета – по 40 минути повечето време на слънце. Можеше по-добре да планират заседанията, но се отнесоха формално, не взеха под внимание отсъствията, за да преаранжират дните и се получи доста голямо разтакаване.

Но така или иначе конгресът мина успешно в тази най-сложна обстановка на Балканите. Асоциацията живна, предвидихме прояви и за догодина. Предложих В.[асилка] Тъпкова за зам.-председател от българска страна. Тя прие с благодарност.

Сега ми остава да действувам за СИБАЛ. В мое отсъствие Л.[юбен] Беров казал на Варчо, че ще мине, да не се тревожа. И да потърся Марко Тодоров. Бях при него – прие ме от любезно по-любезно. Поръча ми да се видя с Христо Тотев. Сторих и това – той пък ме насочи към зам.-министъра си и началника на кабинета. Съгласиха се изцяло да подкрепят. Но М. Тодоров замина за чужбина. На връщане спеши внасянето, но пак замина за Австрия. Имахме разговор с него. Извини се за забавянето. От Варна се обадих отново на Л.[юбен] Беров.

Бях вече говорил и с [Петър] Корнажев. (Той ми обясни, че се оформила група, която ще участвува в коалиционно сътрудничество с БСП и ми каза да го съобщя доверително на Жан Виденов – той, Захари Карамфилов, [Стефан] Нешев. Да не се дават повече аванси на Ст.[ефан] Радославов – коварен е. С П.[етър] Дертлиев ще намерят модус – но изключват възможността той да аспирира за президентския пост. Аз му разказах, как той сам провали избирането си, поддавайки се на Ст. Радославов. П. Корнажев не знаеше освен това, че [Чавдар] Кюранов му казал, че ние сме искали да издигнем неговата кандидатура – на П. Дертлиев.)

С такива настроения и очаквания поглеждам към София. Остава ни малко. Чета романи, гледам вечер телевизия – новините, къпя се, малко стоя на слънце, разхождаме се сутрин и след обяд по около един час. И стареем!

Паруш [Тодоров] вече се е успокоил, поне външно, но му тежи самотата. Грижи се за Евгени [Тодоров], гледа да се залъже с малките, но няма я Лена – най-тежка е раздялата на възрастните, празнотата с нищо не може да бъде запълнена.

Обади ми се чрез един от дежурните в станцията Съча – Стоян Георгиев. Покани ме на тяхно събрание за референдума. Не съм чел програмата, във вестника ми се видя много голяма и нямах време. Екземпляри не бяха още пуснати. Ще ида така. Навярно ще искат да се изкажа, на място ще реша.

27.IX.1994 г. [вторник]

Тази заран на излизане от стола ме пресрещна с лъчезарна усмивка Михаил Неделчев. Преспал тук и тръгва за Бургас. Говори ми за университета в Бургас и във Варна – сега възразявали, защото го искали глобален, по-рано „свободен“. Възразява срещу [Димитър] Луджев – „одиозна фигура“; смята че [Желю] Желев ще възложи другиму – на [Александър] Джеров или на Марияна Тодорова – да са премиери. И допуска, че могат да получат по-широка подкрепа.

Ж. Желев се мъчи да се затвърди като фактор, но и кампанията срещу него се засилва. Статия срещу него от П.[етър] Берон във в-к „Новини“; голям надпис в центъра на София, че е национален предател; остри атаки и срещу [Уилиям] Монгомъри, че се е провалил, довеждайки до американска изолация в България с позициите и внушенията, които е давал, включително и на Ж. Желев. Свързват двамата най-тясно, като дори го противопоставят на предишния посланик като по-удачен.

30.IX.1994 г. [петък]

София. Последни летни дни. Есента по нищо не се разбра освен по намалелия поток от хора в „Св. Константин“. Интересно – за мен никак не е трудно да се върна към първичното му название – та колко пъти като

деца и възрастни сме идвали да прекараме неделята. А няколко години подред преди тежката криза баща ни наемаше стая в местността „Трака-та“, където прекарвахме цялото лято, а той идваше с велосипеда си вечер-та. Но не само това. Когато се оженихме, баба ми реши да го отпразнуваме, както тя си знаеше. И го организира. Подготви храна, натрупа черги и потърси турчина Селим, свързан със семейството, да дойде с каручката си, водена от магаре. Натоварихме багажа, а възрастните се запретнахме пешком. По вътрешния, по-краткия път през Кестрич. Разположихме се в горичката, близо до първата станция, построена по-късно на това място, „Черноморец“, ако не се лъжа. Накладохме вечерта огън. Струва ми се, че спахме, както сме правили и друг път, но не съм сигурен. Ана беше впечатлена от баба ми, която наистина бе властна, но изключително тактична и умна жена. Свърза ги голяма обич. Та използувахме навечер времето да пообиколим местата, където съм бил и аз като дете, пък и заедно! Пак в „Св. Константин“, в началото на 50-те години, се разположихме с палатка двама с Ана. Никакви хора наоколо, къпахме се голи. Но как се изхитрили от една съседна вила, от горните етажи, да ни гледат с бинокъл. Разбрахме го, когато се наканихме да си тръгваме и ни потърсиха да се оплачат, че им развалихме удоволствието.

Ето с такива „есенни“ чувства прекарахме две седмици почивка, от която имахме огромна нужда и двамата. Ана особено, защото вече трудно се придвижваше от болките в крака – оказаха се скъсани мускулни влакна и разтягане на сухожилията. Масажът и плуването чувствително подобриха състоянието ѝ, но ни подействува добре и времето. Истинско лято – 30 градуса, дори се криехме от слънцето. Никакво облаче, само две нощи се появи силен вятър, който развълнува морето. Утрините обаче бяха винаги красиви. Гледахме от балкона. Вълнуваха ни и стотиците птици, които просто завладяха двора и дърветата с цвърчене вечер и сутрин, когато репетираха предстоящото си отлитане за топлите страни. Явно хубавото време още ги задържаше, но те не губеха изгледите, изглежда, че може да се развали, защото сутрин се разпределяха по ята, прехвърчаха от едно на друго място. Но така ние, а не те напуснахме първи почивната станция.

Преди да заминем, Стоян Георгиев – Съча ме покани заедно с Дичо Атанасов да участвуваме на тяхното квартално събрание за приемане програмата на партията. Поискаха да се изкажа, зададоха ми и въпроси. Както Ана и Паруш [Тодоров] се изразиха, направил съм „революционно“ изказване. Аз поставих по-широко въпроса – в историческа перспектива ще получи ли одобрение нашата политика да се занимаваме повече с проблемите на партията, отколкото с проблемите на страната. И т.н.

В София още не е решен въпросът със СИБАЛ. Обадих се на проф. М[арко] Тодоров – беше в заседание. Помолих секретарката да му преда-де молбата ми – да не изтървем срока.

Обадих се на БТА за т. I от ЮНЕСКО. Ще дойде репортер утре.

След няколко дни заминаваме за Атина. А в началото на м. октомври се предвижда в СИБАЛ конференция на НАТО. Отказали на [Соломон] Паси, дали я на нас. Дело на Сергей [Русев] и Върбан. Младите се оказаха пробивни и инициативни. Няма ли предварително да разлаем кучетата? Но може би са прави – на предизвикателствата да отговорим вече с дейност, която излиза от чисто информационната.

Прочетох интервюто на Елем Климов. Хареса ми. Името Елем било Е (Енгелс), ЛЕ (Ленин), М (Маркс) – едното обяснение; а другото – „Elle aime". Та на въпроса: „В какво е същината на вашия протест?" той отговаря: „Нежеланието да живеем под команда, да говорим онова, което ни се нарежда; желанието за независимост в мисленето." И печалната констатация за сегашното положение: „Къса се връзката между желанието да живееш и възможността да оцелееш."

Едно обаждане по телефона отново ме разстрои. Търсил ме проф. Марко Тодоров, поискал да му се обадя. Бързал, защото заминавал за провинцията. Или да го потърся в понеделник сутринта. Наистина човек да не предприеме нещо. И в миналото беше трудно, но сега пък стихията на разрухата не прощава никому. При мен не е свързано нито с лично благополучие, нито страдам от излишно самочувствие – каквото съм направил, то не може да бъде заличено. Пък имам достатъчно задължения по линия на ЮНЕСКО за още една-две години. Време е да почивам повече, а не да работя и да оправям бакии.

3.X.1994 г. [понеделник]

Заранта бяхме със Сергей Русев при проф. Марко Тодоров. Беше безкрайно любезен, не разколебан, решил да внесе документа. Получил само едно възражение – относно искането за субсидия от Министерския съвет имало възражение от икономическия отдел. Напомних му, че се бях отказал вече и с това въпросът приключи. Обеща веднага да го внесе.

4.X.1994 г. [вторник]

Среща с Л.[юбен] Беров. Показах материалите, прие ги, поиска ми и моята справка. Поговорихме за това, което се иска, и за неговия смисъл, за последствията от закриване на една организация, свързана с европейските структури. Приема всичко, но ми отговори, че два отдела възразявали за внасянето му в дневния ред, от които единият бил правният, а другият – икономическият. Имал право, въпреки това, да го внесе, но се бои от резултата при гласуването. Каза, че окончателен отговор ще даде след обяд.

И наистина ми позвъни с разколебан тон. Казах му, че са глупости приказките за приватизация [на СИБАЛ] и че те прикриват желанието да се ликвидира една международна организация. Че аз съм готов да я предам на който я желае и че моментът е дошъл, защото същата вечер заминавам за Гърция, където има заседание Бюрото на СИБАЛ. Готови ще са и гърците и Сърбия да я приемат, но аз трябва да кажа защо и кой я закрива. Ще ми бъде неприятно това да бъде проф. Любен Беров, който знае най-добре от всички за какво се касае.

Не знам какво е въздействието, но го помолих да се свърже с П.[етър] Корнажев. Предупредих последния за създалата се ситуация. Той ми отговори, че са несериозни възраженията.

4–13.X.1994 г. [вторник–четвъртък]

Пристигнахме в Атина вечерта на 4-ти, по-късно, отколкото беше предвидено. Не бях изненадан от неточността на полета – тръгнахме повече от половин час след обявения. Но докато стигнем до жилището във Филотеи стана 12.30 часа. А тук се оказа, че някой е задигнал един от бушоните и докато намерят нов, можах да си легна едва към 1.30 часа през нощта. Не можах, разбира се, да заспя веднага, а се събудих в 6 часа сутринта.

Заранта на 5-и, сряда, се отбихме при Бранимир Петров. Беше много любезен, припомни ми миналото, говори за това, колко му помагало, че бил в „златната ера“ на отношенията между Гърция и България при Т.[одор] Живков. Специално се подчертавала и моята роля и това му откривало големи възможности, като човек участвувал в предишния период на близки отношения.

В жилищата останах само аз, а у Вангелис [Карафотакис] се настани Сергей [Русев]. Тук се видях със сина на Стефан Ангелов чрез жена му, която ми се обади, че е приятелка на Елка и Варчо. От тях се обадих по телефона, поприказвахме си спокойно. Срещнах и съпругата на [Венцислав] Агаин – Милушева. Той бил в стаята си, току-що се върнал. Казах да не го безпокои, по-късно нека ми се обади. Това той не стори нито този ден, нито вчера. Вечеряхме у Вангелис. Мили хора. Разказа ми за Елизабет [Продрому]. Намира я повърхностна и меркантилна.

7.X.1994 г. [петък]

Днес ще говоря с [Томас] Келер, след това имам обяд у проф. П.[авлос] Милонас и с Ера Врануси, а вечерта ще говоря – лекция. Утре – обяд с [Йоанис] Караянопулос, вечерта с Ф.[илипос] Илиу и В.[асилиос] Панайотопулос. В неделя заран, още в 7 заранта, тръгваме с влак за Солун.

Говорих с [Томас] Келер. Беше приятелски разположен, както винаги, спомена за приятелството, което ни свързва с него и с [Анри] Лопес, единст-

вените двама, според него, останали още за известно време в ЮНЕСКО от старите. Съжалява, че [Федерико] Майор не ще дойде в България, но той ще провери евентуално кой ще го замести.

Говорих и с Бранимир [Петров] – не исках да се разделим, без да му се обадя. Той обаче настоя да се видим утре заран в резиденцията – „да се поразходим" заедно.

Но най-забавното и вълнуващо преживяване бе срещата ми и обяда при П. Милонас. Беше дошла и Ера Врануси, която отбягвала срещи дори с колегите си. Не може да преживее загубата на Леандрос [Вранусис]. Преместила се в друго жилище. Приела поканата, защото с П. Милонас ние сме били най-добрите приятели на Леандрос. Говорихме много за миналото, припомняхме си случки. Какво всъщност е човешкият живот – преживявания и споменът за тях.

Прибрах се в Центъра на ул. „Капланон", където ще се състои лекцията и написах за [Йоанис] Караянопулос текст към националните комитети.

Имах след това среща с [Евангелос] Кофос. Поиска да поговорим. Поиска мнението ми къде смятам, че е най-добре да се открие нов граничен пункт. Казах му – Маказа, ако са освободени от стратегическите опасения, за които ми бе говорил [Евангелос] Авероф и за опасността за сближение между турското население от двете страни на границата, като несъстоятелни. Казах му, че само свободният ни икономически излаз до Бяло море ще развърже контактите и ще освободи отношенията ни от предубеждения. Той не ми възрази, само поиска да узнае, дали ако съответно гръцката страна поиска свободен излаз до Черно море ние ще се съгласим. Отговорих, че не виждам причини да им откажат нашите. Изрази опасения, че много се забавя подписването на споразумението за петролопровода. Спря се не само на икономическото, но и на стратегическото му значение. От него узнах, че г-жица Томаи, вече г-жа Костандопулу, е станала директор на архива на Министерство на външните работи. Нея ми бяха препоръчали от ПАСОК за директна връзка, когато е била в посолството в България. Щяла да пише дисертация за България и българо-гръцките отношения между двете войни.

Лекцията бе посетена – малката зала бе препълнена от членовете на техния балкански Национален комитет. Говорих около 45 минути, а дискутирахме, т. е. отговарях на въпроси, още час и половина. Поискаха ми интервю от в-к „Катимерини".

Л.[укия] Друлия ме покани на вечеря. Оплака се, че от София Н.[адя] Данова не подновила договора за сътрудничество. Помоли ме да стори това А.[гоп] Гарабедян.

8.X.1994 г. [събота]

Сутринта бях в резиденцията. Бранимир [Петров] я е запазил, както е била в наше време. Липсва картината на Владимир Димитров (Майстора) в трапезарията. В кабинета е увеличил местата за сядане и разположил нов телевизор. Сега дават пари, макар че заплатите продължават да са ниски. Разказа ми, че навсякъде го приемали добре, разнесло се, че е бил при мен. Името ми отключвало всички врати. Спомнихме си много обстоятелства от миналото, радостни и неприятни. Събрал е отново, според него, способен екип. Разказа ми и за [Венцислав] Агаин, който заминал внезапно за София, защото дъщерята на [Лука] Драганов [Екатерина Драганова], която станала заместник-ректор на Софийския университет, заявила, че не ще я допусне да продължи следването си по френска филология, докато тя е там. Причината е, че семейство Агаин направило било злини на баща ѝ. Покани ни с Ана да посетим още веднъж Атина, за да пообиколим познатите неща.

Обядвах с [Йоанис] Караянопулос и Елизабет в ресторант този път. Мили хора – сближихме се сърдечно. Помогна ми много – за Института [по балканистика]; за СИБАЛ; за 1300-годишнината, когато се опълчи дори срещу Министерството на външните работи и на вътрешните.

Вечерта се събрахме с [Филипос] Илиу, [Василиос] Панайотопулос и [Спирос] Аздрахас. Отново сърдечна среща. Говорихме и за настоящето, и за бъдещето, за нашето движение – през какви трудности е минало, колко отначало им се е струвало леко, как приемали с неразбиране критичните ми бележки, трудностите с ГКП, които зад гърба ми разпространявали нелепости срещу мен, защото другарувах с хора от вътрешната [компартия]. А те ме защитиха от нападки.

10.X.1994 г. [понеделник]

Пристигнахме по обяд на 9-и [в Солун], но са запазили хотелски стаи от следващия ден. Настанихме се със смесени чувства – ще се провали ли заседанието на СИБАЛ на 10-и? А всъщност – оказа се небивал успех. Дойдоха председателите на трите комисии – Изабел Рамбо, Уилиям Федер, Рита Толомео; от всички балкански страни (без Македония), от Словакия, от Англия – които не бяха участвували; приехме и Босна и Херцеговина. Целият дневен ред мина успешно. И. Рамбо ръководеше добре и успяхме да завършим навреме, само до обяд, дневния ред. У. Федер, както и раздадената книга за славянските ръкописи, направиха силно впечатление. Приехме за афилиран член и младите научни работници, организирани в своя „древнославянска“ организация за ръкописно наследство. Вечерта водиха на вечеря всички членове на ръководството

на архивите, начело с [Даниел] Валон и съпругата му, и от гръцка страна [Антоан–Емил] Тахиаос, [Василиос] Кондис, Коливас.

12.X.1994 г. [сряда]

На 11-и – ден за регистрация на делегати за Кръглата маса на архивите. Мен ме бяха сложили като докладчик още на първия ден – на 12, сряда, с тема – „За значението на османо-турските документи“. Изнесох го, т. е. по-скоро говорих за обстоятелствата, които доведоха до откриване на турските архиви, за работата, извършена от научните работници на балканските страни след Втората световна война, за осъществяване на доверието. Текстът ми, като го поискаха, не беше голям, та разчитах да са го прочели и затова не го резюмирах, както правеха другите. Председателят [Патрик] Кадел, който преведе на английски моя текст, останал много доволен и каза, че ще го занесе в университета „Мармара“ в Истанбул.

И тази проява мина. Заговори се с уважение за СИБАЛ, защото и [Арно] Рамиер [де Фонтание] ни похвали на общата сесия, че сме успели и в арабските страни да ги увлечем. Даде пример с Египет, където видял двете ни публикации, подготвени от Абдурахман Абдурахман.

Вечерта гръцките колеги ни поканиха на вечеря на открито заедно с [Арно] Рамиер [де Фонтание]. Той ми разказа, че гръцките колеги му казали, че ако се закрие СИБАЛ, те ще претендират за наследството и за събраната документация, което се споделяло и от французите. Където е седалището, там трябва да иде и събраното, което днес струва може би около 1 милион долара. Аз отговорих внимателно и на заседанието, и на А. Рамиер, че имаме трудности, но ще ги преодолеем.

Този път се отбих само при Коста [Тракидис], разгледах картините, поговорихме си. Кой знае кога ще се видим пак? Детството ни мина заедно, възгледите ни съвпаднаха. Прегърнахме се дълго.

13.X.1994 г. [четвъртък]

На гарата пред автобуса за София видях отец Пахомий, гърбавият монах от [манастира] Зограф. На връщане от Йерусалим, заедно със сестра си и мъжа ѝ. Ръкувахме се, позна ме и си спомни за това, как се борихме за строителството на имота в Солун (цяла нощ бе убеждавал монасите да подпишат съгласие). Прати сърдечни поздрави на Върбан.

Същия ден, 13-и, четвъртък, се оказа, че в дневния ред [на Министерски, съвет] е включен и въпросът за СИБАЛ. Л.[юбен] Беров няколко пъти се обаждал на Ана, за да ѝ каже какви възражения постъпвали от правния отдел, а тя ги отбивала. Благодарение на това, че [Петър] Корнажев държал от друга страна да се вкара в дневния ред и да се реши, тези

обаждания му позволявали да бъде в курса на въпроса и да преодолява колебанията на Л. Беров.

Към 4 часа Ана се обади на П. Корнажев – да го пита за резултата. Неописуема бе радостта ни, че е минало. Към 6 часа бях при него. Той ми разказа подробности – възразил правният отдел, подкрепил го Ивайло Знеполски. Изказал се „за“ крайно настъпателно той [Корнажев] и веднага получил подкрепата на Хр.[исто] Тотев и С.[танислав] Даскалов. Л. Беров поставил на гласуване и се приело единодушно, „триумфално“, както се изрази П. Корнажев. Дори правният отдел накрая не възразил.

Завърши се един заговор да ни вземат помещенията за [центъра за малцинствата на] Антонина Желязкова. Натиск бил упражнен и от президентския институт. Сега остава да успокоим тези, които остават, да намерим пари и да развием дейност.

15.X.1994 г. [събота]

Разходихме се из парка, този път дълго. Ана започна да взима лекарства, след като се посъветва с Елена Холевич. И вървя много. А вечерта гледахме „Панорама“. Поискали проучване как се оценява сравнително сегашното Народно събрание с Великото народно събрание – 69% поставили ВНС над сегашното, след като на първия въпрос: „Колко одобряват сегашното?“, отговорът бе само 4%.

Разказах на [Тодор] Чуров разговора си с [Евангелос] Кофос. Ще го съобщи на министъра. Явно даде добра оценка за него.

Бележките от Гърция допълних с няколко думи за пътуването и края на акцията срещу СИБАЛ, на този етап. Узнах, че замисълът е бил да се намерят помещения за [центъра за малцинствата] на Антонина Желязкова и да се затрие една институция, пряко свързана с миналото, толкова омразно за някои. Интересно, защо не напускат институтите, създадени през същия този период и Академията [на науките] – изцяло творение на комунистическите режими във всички социалистически страни. Боли ги, че не успяха да ме превият. Запазих и Института [за балканистика], и СИБАЛ, а и хората, които бях привлякъл в ИВП [Институт за външна политика], още се държат. Но ще дойде време и това да се припомни.

16.X.1994 г. [неделя]

Днес отидохме сами в Драгалевци. Това бе изпитание и за Ана, никога не беше ходила толкова дълго. И въпреки това спира на няколко пъти от внезапни болки, като крампи, които минават след известно време.

Спряхме водата и най-неочаквано от крушата, която Ана искаше да сече, набрахме толкова круши, че половината оставихме в щайги в Драгалевци.

17.X.1994 г. [понеделник]

Обади се [Любен] Беров по телефона – че е прието решението, но не е успял да го подпише. Че е добре да се обадя на Марко Тодоров. Говорил с него, той държи на внесеното от него предложение и прието единодушно от Министерския съвет.

18.X.1994 г. [вторник]

Заседание на БАС – Бюрото. Ще има пленум следната седмица. Взех книгата на Д.[обри] Желев за [Никола] Гешев. Беше ми оставил бележка в къщи, че е излязла. Говорихме с него за ролята на Никола Найденов и рускинята – случайно или преднамерено създадена клопка срещу Антон Иванов и Цвятко Радойнов. Това беше преди повече от година (може и повече). Той ми разказа своята версия, която сега застъпил и в книгата.

Излязохме с [Марин] Калонкин. Трудно му е.

19.X.1994 г. [сряда]

Жан Виденов говори на „Позитано". Препълнен салон. Прозвуча самоуверено искането за абсолютно мнозинство. Но по всичко друго бе ясен, логичен и спечели отново аудиторията. Сами видът му – болнав. От нередовен живот е получил тежка язва.

Застъпи тезата за коалиция само с БЗНС „Ал. Стамболийски". С другите – следизборна, но в хода на кампанията – споразумение за взаимопомощ.

20.X.1994 г. [четвъртък]

Среща с Надежда Драгова. Поиска да говорим за СИБАЛ. Безпокояла се за библиотеката. Попита ме и за противоречията с БАН. Казах, че те изкуствено се стремят да закрият СИБАЛ, както необосновано решиха закриването на Секретариата „поради дублиране на задачите с Института", и искат помещенията, които аз издействувах и винаги в тях е бил разположен СИБАЛ. И припомних, че тя и Надя Данова са подписали документ, с който подкрепиха Централното ръководство [на БАН].

Присъствува и С.[ергей] Русев, който много остро и развълнувано изрази възмущението си, че знаят, че той е сътрудник на Института [по балканистика] и оттам дори не са благоволили по телефона да го попитат за какво се касае, а са се наредили срещу СИБАЛ. Последваха обяснения и най-накрая тя прие да се подпише рамков договор, който Сергей предложи, между Института и СИБАЛ.

Накрая изплю камъчето, че е дошла да ме убеди да помогна за избора за член-кореспонденти на А.[танас] Натев и Б.[оян] Ничев.

Вечерта от В.[асилка] Тъпкова узнах, че тя е била убедила Надежда Драгова да дойде при мен, за да я подкрепя да стане втори член на Международния съвет на Асоциацията. Надежда не повдигна този въпрос. Но на В. Тъпкова казах, че не може в Международния комитет първо да се игнорира директорът на Института, след като винаги това е била практиката. И ако аз направих жест в нейна полза, пренебрегвайки директора, то на втория пост непременно трябва да бъде именно той, както е с всички страни (директорът на институцията винаги е включен).

21.Х.1994 г. [петък]

В болницата при Елена Холевич. Установи се, че при Ана се касае за заболяване на нерва, и то от гръбнака – степен на дископатия. Доказа, че е изкривяване на гръбнака и походката ѝ. Препоръча снимка.

Не можахме да видим Елка. Беше отишла да ѝ извадят пирона. Лекарят, който го извадил, ни каза, че навярно си отишла, нямало легла, поставили ѝ местна упойка. До 6 часа не се беше прибрала вкъщи. Дими, когото освободиха за два дни от болницата, се безпокои. Ние също. Най-накрая отново се добрахме по телефона до болницата. Попаднахме на същия лекар, който с изненада видял в отделението Елка, на която поставили обща упойка и едва късно след обяд се събудила и изобщо я задържали в болницата. Казал ѝ, че ни е подвел. Ана съобщи на Дими, който се свързал с нея и казал, че ще я прибере утре заран.

А ние повече се безпокоим за него. Утайка с трифри, която не се влияе от антибиотици. Рентгенът дава около бъбрека наличие на други образувания. Дими смята, че са остатъци от удари, които понесе при автомобилната катастрофа. Ще го гледат на скенер и в началото на седмицата ще решават какво да предприемат.

22.Х.1994 г. [събота]

Разговор с проф. Леклерк от Канада. Осигурих му А.[ндрей] Луканов и Добри Джуров.

25.Х.1994 г. [вторник]

Говорих със Сп.[ирос] Врионис. За СИБАЛ ще има отговор след две седмици – оперирал се. Но прочел книгата, много е доволен, ще се приеме добре от гръцката общественост. Но има нужда от избягване на някои неудачни думи, които навярно и аз не съм употребил, като изразът „деградация“ на Нова демокрация. Освен това предлага да изменя заключението. Ще ми прати бележките си. Казах му да ги прати на Мая.

26.X.1994 г. [сряда]

В архивите. [Стефан] Дойнов бе безкрайно любезен. Предлага ми да пристъпя към писане на спомени за целия период отпреди 9.IX.1944 г. до сега. Чел книгата за ВНС, много му харесала. Към СИБАЛ – положително отношение. Иска да помогне. Разбрахме се за рамков договор за сътрудничество. През следващата седмица.

Пита ме дали може да спечели В.[ера] Мутафчиева? Казах му, че необяснимо за мен тя отдавна премина в чуждия лагер. Оказвал съм ѝ помощ и съдействие; дори нещо повече, когато беше гонена, закрилял съм я. Оттук нататък мога само да предполагам защо, и то не от сега, тя изведнъж обърна гръб – явно за да се докара някому, но кой и кои са те, не знам.

Заседание на БАС. Приготвихме обръщение към избирателя (с [Николай] Мизов и [Роза] Коритарова).

27.X.1994 г. [четвъртък]

Предадох на В.[асил] Митровски исканото от Б.[ранимир] Петров – списък на професори и академици [в Гърция], с които да продължи контактите, които имах.

28.X.1994 г. [петък]

Върбан и Анти събраха пари да си купят нова кола. Продадоха „Рено-то" за 2 хиляди марки. Още нова откъм двигател, но ламарината започна да поддава, пък и настъпва период на ремонти, а десетгодишния срок на тези коли отдавна мина.

Заседание при З.[ахари] Захариев – Славянската фондация. За преодоляване на противоречия с ветераните [от Втората световна война]. За 50-годишнината от 9 май се създаде Национален комитет начело с Ефрем Карамфилов (съзнателно изтикване на тях напред, макар че те се отнасят малко тесногръдо – виждат само военния аспект и очаквам какво ще направи Министерството на отбраната). А и фондация „Славяни" заговори за Национален комитет. Обърнах внимание на З. Захариев, той прие веднага да се включат в общата национална програма със своята. Бях и на заседанието – наистина са подготвили нещо хубаво. Разполагат и със средства.

Отбелязвам тук, че завчера, вторник, бях на представянето на книгата на Л.[юбен] Беров „Световна стопанска история". Донесе ми я с подписа си вкъщи. Иска да кажа няколко думи. Отидох в Аулата на Икономическия университет, преименуван вече. Събраха се доста хора, защото докараха студенти, пък и организираха почерпка. „Отворено общество" я издаде, спечелила бе конкурс. Представи книгата ръководителят на ка-

тедрата, доцент, сетне [Георги] Прохаски изведнъж ми даде думата. Аз съобразих да говоря в личен план за Л. Беров. За неговата изследователска работа, която именно му позволи да направи и добър обобщаващ труд, възприет и като учебник. Похвалих го, напомних и за трудностите, и за работата му в Института [за балканистика]. Обадиха ми се много преподаватели, имаше и министри от кабинета. Приближи ме Христо Тотев, с когото говорих само по телефона за СИБАЛ. Доволен, че минало по достоен начин. Решението е факт! Дано.

29.X.1994 г. [събота]

Пленум на БАС. Мина спокойно. Извадени бяха от състава Ст.[ойчо] Шапатов и Г.[инчо] Павлов от ОПТ [Обединена партия на труда], които не са се явили нито веднъж на заседание и, изглежда, проявили неуважение и към В.[елко] Вълканов. Избрани бяха Др.[агомир] Шопов за зам.-председател на мястото на излезлия земеделец [Коста] Янчев поради преместване в чужбина (фирма) и Илия Тодоров от ОПТ – икономически деец в мисиите, главно Германия и Австрия.

Останалото бе рутинна работа.

30.X.1994 г. [неделя]

Първо излизане на Ана из Докторската градина и градинката зад библиотеката – с присядане на пейките. Спомнихме си „алчни старци на припек“ – един от лозунгите на СДС, от който се отказаха вече при очевидната катастрофа, която осъществиха. Дори Иван Костов в „Панорама“ отстъпи коренно в диалога с Н.[икола] Койчев, който реално водеше разговора, принуждавайки опонента си да се съгласи с него.

31.X.1994 г. [понеделник]

Втора разходка, но този път Ана се прибра бързо. Заболя я кракът при бедрото, този път от самото движение. Там, изглежда, е наранен – и сухожилия и мускули – от подхлъзването на стадиона. Но не бе този път от дископатията.

След обяд в НДК – дружество „Франция–България“. Учредително, за избор на ръководство, след което е имало едно подготвително. Избран е за временен ръководител Стефан Гечев. Поздравих го и се изказах в негова полза. Напомних му също колко е трудно да се развива дейност с Франция, въпреки силното културно влияние, след като тя няма политически интереси спрямо България, задоволявайки се на Балканите само с Югославия (Сърбия) и Румъния. Напомних, че не бе проявено достатъчно разбиране и за франкофонията като единствен реален принос, за да ни

се обърне внимание, та и френският бизнес да прояви интерес. Споменах, че съм писал и статия във в-к „Дума“, за да разсея някои предубеждения. Изтъкнах и заслугата на министъра на франкофонията Ален Деко – член на Френската академия.

1.XI.1994 г. [вторник]

Денят на народните будители. Ники не е на училище, Анти и Върбан се занимават с новата кола, така че го поех аз. Отидохме да изтеглим пари до ДСК за абонамент на вестници, пихме кафе и кока-кола, посетихме с голям интерес и Природонаучния музей. Отбихме се в храма „Св. София“, за да научи откъде идва името на столицата, посетихме и гроба на Иван Вазов. Ана пък му прочете стихотворение от Ив. Вазов.

Отново кракът на Ана я наболява, но излязохме на разходка тук наоколо.

2.XI.1994 г. [сряда]

До архивите – да уредя условие за ген. П.[етър] Илиев. Той ме помоли да му помогна да се препишат и продиктуват спомени за края на войната (Клагенфуртската среща), както и за сравнението между 19 май 1934 г. и 9 септември 1944 г. Кое е преврат и кое революция.

В СИБАЛ – информация за конференцията.

Посети ме Н.[иколай] Кочев. Отвлякли дъщеря му на площад „Ленин“ (не го знам името сега) с други две момичета и ги открили след една седмица на границата с Турция. Отишъл при Ванга и тя му казала: „Бързай при полицията, търси я на границата.“ Това и направил. Полицията поискала снимки и в сряда вечерта миналата седмица тримата родители намерили децата си – бледи като платно, но без никакви насилия, в митницата или полицейската сграда на границата. Задържаните не им били показани, за да не ги опознаят и да не им отмъщават утре.

Разказа ми още, че В.[ера] Мутафчиева казала на Сл.[авка] Драганова Институтът [по балканистика] да заеме СИБАЛ и тя търсила [Агоп] Гарабедян, за да му каже да ни поиска ключовете. А Н.[адежда] Драгова отишла при С.[трашимир] Димитров да го пита как да се спасява СИБАЛ. Какво ли става в главата на Н. Драгова?

На изложбата на Христо Нейков. Като че ли си бяхме уговорили среща! Кой от ремсистите и бонсистите не беше там. Приятели, познати, ръкостискания, кратки разговори за повишено самочувствие – че имаме такива таланти, че идва ред да си спомним, че продължаваме да живеем, да създаваме творчество. Много хубаво говори Валери Петров, но имах

щастието да съм близо и да го чуя – наоколо нищо не можеше нито да се види, нито да се чуе – толкова много хора бяха дошли.

3.XI.1994 г. [четвъртък]

Недялко Куртев дойде при мен с молба да се съглася да представи за отпечатване моята рецензия от една страница за приемане за печат на неговия ръкопис. С промяна само на първото изречение. Подготвената от другиго рецензия от 6 страници не искали да приемат.

Вечеря с гостите на конференцията „Партньорство за мир и Балканите и черноморските страни". Изцяло организирана от Сергей Русев. Първият му голям удар, защото успя да привлече НАТО и да осигури участието на всички балкански страни, Русия и Украйна.

4.XI.1994 г. [петък]

Произнесох около 15 минути встъпително слово с няколко пункта – че не е първата ми среща с НАТО (Парламентарната Асамблея на НАТО в Лондон; Манфред Вьорнер във ВНС, личен договор за проучване); за парадоксите на Балканите и на България (4-те социалистически страни имаха по-големи противоречия, отколкото блоковите; същата констатация е и за натовските страни на Балканите – Гърция и Турция. За България отделно – в близки отношения с Гърция и Турция, нарушени само временно от възродителния процес, както и че уж е сателит на Русия, а е и единствената освободена от Русия с Руско-турските войни /както и Сърбия, и Гърция/, която воюва и в двете световни войни срещу Русия.) За Балканите – че не одобрявам използуването на религията като държавно-образувателен фактор, който вещае разширение на военната конфронтация и в други части на Балканите.

Накрая, че дълг на политиците е да направят това, което постигнаха вече историците – да създадат и свои организации, за да преодолеят образа на другия, на съседа като враг.

Всред присъствуващите се оказаха познати – [Анатолий] Воронков, който от десетина години е във Виена – директор на Института за мир; представителят на Югославия и Хърватско, които са свързани с Мая; на Швейцария, който ме пита дали аз съм бащата на Върбан; на Словения – много приятен човек, с когото и идейно се спогодихме. А и натовският представител – италианец – се държа много сърдечно, доволен от резултатите.

Средствата за масова информация дадоха голяма гласност и по първа програма на телевизията, дори повече от втората. И особено по радиото.

6.XI.1994 г. [неделя]

Във в. „168 часа“ излезе статия на Майа Георгиева в полза на СИБАЛ. Сергей [Русев] ми каза, че говорил, дал документите, без да е сигурен какво ще излезе. Но тя доброжелателно и изцяло в подкрепа на СИБАЛ пусна материал.

Не знам защо, но си спомних (покрай разговора може би с [Анатолий] Воронков, че е бил при [Николай] Иноземцев, [Александър] Яковлев, работил е с [Владимир] Мартинов, [Евгени] Примаков и т. н.) няколко обстоятелства от миналото. След като напуснах директорството на Института за външна политика, под натиск отгоре, а не само от страна на Министерството [на външните работи], се проведе заседание на Международния комитет във Варна, организиран по мое настояване, но проведено без мен. Аз не проявих никаква ревност, тъй като не бях вече и директор. Но ме повикаха в министерството, за да ми съобщят, че Н. Иноземцев и другите поискали да ме видят и затова ми предложиха да ида за един-два дни.

Но в същото време ме повика Георги Атанасов, за да ми каже, че освободили Христо Христов да съпровожда акад. [Исаак] Минц и затова решили аз да го съпровождам. Възразих, че той е гост на Института за история и има достатъчно хора там, които могат да го разведат. „Не“ – бе отговорът, гласуват ми доверие от високо място, И. Минц е високопоставено лице, никой не би могъл така да го занимава. Поканих И. Минц у дома, говорихме, забавлявахме се, водих го из София.

Същата вечер ми звъннаха от Варна. Конференцията удължила работата си, молят ме да дойда за един ден само. Тръгнах да купувам билет за самолет, но ме очакваше нова изненада – нареждане от Георги Атанасов, че се предоставя кола, за да заведа акад. И. Минц в „Боровец“ веднага, без забавяне.

Като свързах цялата история с поведението на Любен Георгиев в Държавния съвет, който превърна Института [по външна политика] в справочна институция на М.[илко] Балев и личното обкръжение на Т.[одор] Живков през целия период, с чести покани на ръководители на съветските институти [Николай] Иноземцев, [Евгени] Примаков и другите във Варна, без да ми дадат възможност да се видя с когото и да било, сега си давам сметка, че държаха да бъда изолиран от контакти с тях.

Едва след завръщането ми от Гърция [като посланик] при един разговор с Г. Атанасов той заговори с мен за необходимостта от разрастване на Института за балканистика със съвременно направление. Аз изработих предложение за решение, което той одобри. Но той сам ме посъветва да посетя Москва, за да се запозная с тяхните големи институти.

Заминах и посетих отново някои, които знаех от по-рано – като този на [Николай] Иноземцев, на който стана по-късно директор, макар и за

не много, [Александър] Яковлев; на [Олег] Богомолов, който бе разучил икономиката на социалистическите страни с отличен екип. С него също се разбирахме от по-рано. Бях при [Евгени] Примаков, който наследи [Бабаджан] Гафуров – нашият Институт продължаваше да поддържа с тях най-тесни връзки с редовни взаимни посещения. Може би за това способстваше своеобразното място, което бе заел неговият Институт – оттам излизаха и главните кадри за ЮНЕСКО. А чрез ЮНЕСКО се затвърди и приятелството ни с тях, както и с [Лев] Мирошников, и с всички, които го предшествуваха и следваха.

След като се завърнах обаче и внесох докладна записка за видяното и с предложенията за Института за балканистика за развиване на съвременното направление, Георги Атанасов не му даде ход. Предполагам, че това е станало след интервенция на Любен Георгиев пред Милко Балев и намесата на последния.

7.XI.1994 г. [понеделник]

Събрание на Отделението за хуманитарни науки [на БАН]. Две нови инициативи – академично Българо-руско дружество и съответно обратно в Москва – от доброволно съгласили се академици и член-кореспонденти. Независимо дали ръководството на БАН е съгласно или не. Н.[икола] Попов е говорил с [Владимир] Кудрявцев в Москва. И втората инициатива – за сближение на академиите в Югоизточна Европа чрез създаване на общо академическо сдружение за региона. Трудни инициативи, но все пак е опит за излизане от изолацията. Включиха и мен.

За изборите – сложна процедура, която ще отнеме още няколко месеца преди да се свика Общото събрание на БАН.

8.XI.1994 г. [вторник]

Заседание в БАС – разглеждане на устава и преразпределение на задачите. Удачно избрани и Михаил Савов, и Иван Гайдаров.

Уточнихме опит да се пласира книгата за VII ВНС – броеве, задържани в склада на издателство „Хр. Ботев". Нямат мрежа на разпространение.

По обяд – среща в архивите. Присъствува и Живко Кабадаиев. Имат желание да помогнат, защото виждат, че е и в техния интерес. До голяма степен лично аз и чрез СИБАЛ вдигнахме авторитета на архивите ни в Международния съвет на архивите в Париж.

9.XI.1994 г. [сряда]

Сутринта на „Позитано" да преодолея инерцията, която игнорира В.[елко] Вълканов и оставя все на другите да го решат, понеже било си-

гурно [за кандидат-депутат]. Така – в Кюстендил, Ямбол, Плевен. Обиколих Г.[еорги] Първанов, Я.[наки] Стоилов, Р.[осен] Хубенов, изобщо които бяха там, включително и А.[нжел] Вагенщайн. Всички проявиха загриженост. От [Марин] Калонкин разбрах, че го искат във Варна. Дано да стане там. Ще е много подходящ срещу Ал.[ександър] Йорданов.

В 11 часа – при [Петър] Корнажев. Съгласи се да помогне като председател на Федерацията на фондациите (трябва да станем членове), както и по правна защита. Дълго ме убеждаваше да говоря с [Йордан] Малиновски, но не се съгласих, защото е хванат в клещи и е мекушав, за да прояви характер. Но не поисках и той да се обади.

По обяд – среща с Агоп Гарабедян и [Румяна] Божилова. С писмо от БАН – да им предадем СИБАЛ. Казах им да обосноват искането си. Разбират безсмислието на искането, не искат да влязат в конфликт, но се страхуват от последствията. Затова приеха да докладват, че сме отказали поради отхвърляне на необосновани претенции за сградата. Що се отнася до книгите, получени от Института [по балканистика], готови сме да им ги предадем. Камъчето изплю А. Гарабедян: „И все пак, ако ви изкарат, нека тук се настани Институтът за балканистика.“ Да сме съдействували. Казах им, че са наивници, защото под никаква форма тези сгради няма да се предадат на БАН, защото никога не са били нейна собственост, а само правото им на ползуване с министерско постановление е отстъпено на СИБАЛ. Могат ли да си представят, че ще ги дадат на БАН, която не се нуждае от помещения и няма при това право, когато толкова много посолства и други организации търсят и дават луди пари за наем, та държавата и Столичният съвет няма да ги използуват за такава цел. „Всъщност – им казах – вие отклонявате и връщате този имот за други цели, като подписахте писмо, че искате читалнята, за която не сте си и мръднали пръста.“

10.XI.1994 г. [четвъртък]

Разходихме се с Ана. Продължават болките, но трябва повече да се движи, за да укрепи мускулатурата.

В 14 часа в НДК – разглеждане на въпроса за ембаргото в Югославия от Ал.[ександър] Янков, [Николай] Слатински и [Георги] Пирински. Новосъздадена „Асоциация за международно право и международни отношения“. Мислех да се изкажа за искането за премахване, изработени и с мое отговорно участие, и за проведения митинг. Но се удължи много и излязох, за да не закъснея за „Позитано“.

Там имаше събрание с действуващи лица – П.[етър] Младенов, А.[ндрей] Луканов, Д.[обри] Джуров. Докато първите бяха във форма и веднага пристъпиха към отговаряне на въпросите, третият направи едно

дълго и сухо изложение и нищо особено не каза. То можеше да се очаква, защото към първите двама бяха отправени и язвителни, и критични бележки за тяхното поведение. Успяха да влязат в тона на моменти, когато се изисква по-малко самокритика, а настъпателен отговор на повечето необосновани нападки, за да се създаде увереност, че въпреки допуснатите грешки и слабости, не сме ние носителите на отрицателните процеси, които бележат днешното състояние. Не издържа на този тон [Атанас] Семерджиев, когото засегнаха в някои от изказванията. И отговори не само емоционално, но и със заплахи към тия от VI управление, „които сега се разпореждат в банки и фирми", а срещу тежкото наследство на политическата полиция в защита на която сега се надигат, никой тогава не се зае да издигне глас в нейна полза. Защото ѝ знаеха прегрешенията. Но законът за тайната не му позволявал да разкрие каквото знаел. Примерите, които все пак даде за това, което е свършил, не бяха от най-удачните.

11.XI.1994 г. [петък]

Взех подписаното от Стефан Дойнов и от мен споразумение от Главно управление на архивите и СИБАЛ и го оставих в СИБАЛ. Това е първият рамков договор, обхващащ разностранна дейност.

Вечерта – среща с проф. Леклерк. Отседнал е в хотел „Рила". Вечеряхме. Учил е в Париж, след това в САЩ, понастоящем е в Монреал в Квебекския университет. Съвременни проблеми, политолог, но по-скоро с реална политическа история, главно съвременност, а не философия. Интересува се как е станала промяната у нас – каква е ролята на различните политически сили или по-скоро, кой е стоял зад П. Младенов, А. Луканов, Д. Джуров. Имали ли са уверение от съветска страна, че ще бъдат подкрепени, т. е. каква е ролята на [Михаил] Горбачов. Срещнал се с фондация „Горбачов", видял се е и с Вадим Медведев, завърнал се от София. Уточнени са му срещите с П. Младенов в събота, устроени от Ч.[авдар] Дамянов и Живка. Т.[одор] Живков отказал. С А. Луканов я насрочихме за понеделник на „Позитано". За тогава остана и уточняването и с Д. Джуров. Той ми даде съгласието си. За последните двама аз се погрижих.

12–13.XI.1994 г. [събота–неделя]

Работих върху текста от ЮНЕСКО за том V [за История на човечеството]. От 40 страници да го сведа на 25. Одобрили за изцяло само моите 9 страници, които бяха съкратени вече от 15–16 и лично одобрени от [Халил] Иналджък още в Екс ан Прованс. В текста си бе подписал, че не предлага повече съкращения. Играх си и почти постигнах исканата бройка. Нагодих гръцкия текст на [Пасхалис] Китромилидис, на [Надя] Данова за южните славяни, на [Манолис] Хадзидакис за религиозното

изкуство и станаха 12–13 страници. Остана [Александру] Дуцу и [Александър] Попович. Как ще успея за тях – не знам. Най-добре ще е да върна на А. Попович текста да го съкрати сам, след като провери и текста на Х. Иналджък, който също се занимава с османската и мюсюлманската култура през XI–XVIII в.

В този смисъл подготвих и писмо до [Жозеф] Буайън.

14.XI.1994 г. [понеделник]

Около два часа и половина трая срещата с [Андрей] Луканов. Той даде интересна оценка за Тодор Живков. За разлика от други разговори тук той го охарактеризира като човек интелигентен, с определени възможности и интереси. Специално отбеляза усилията му да осъществи за България достатъчно широки връзки; търсенето на нови подходи. Тук бе особено настойчив, че България не е страняла от Запада, че по настояване на Т. Живков се прокарваха опити за отваряне към чужбина, за възприемане на последни новости, дори за изпреварване на Съветския съюз при [Михаил] Горбачов. Пример с Юлския пленум – той го разгледа в този аспект. Спря се на отношенията с М. Горбачов. Т. Живков следял внимателно М. Горбачов. Но не му вярвал, смятайки, че той искал неговата смяна. Затова така бързо и жестоко се справил с Чудомир Александров, щом разбрал, че на него се спират от Москва. А след това и с Ал.[ександър] Лилов.

За себе си и останалите каза, че действували на собствен риск. На многото въпроси на Леклерк да се добере до някакъв друг отговор, А. Луканов отстъпи само в това, че М. Горбачов знаел за подготвената акция, но дал да се разбере, че не могло да се разчита на някаква негова намеса в тяхна полза, ако не успеят. Но също така не и в помощ на Т. Живков. Собствен риск, но при променена обстановка – в Политбюро постигнали съгласие за смяна, принуждавайки и Т. Живков да се съгласи на раздяла на властта – партийна от държавна. Т. Живков разбрал, че не можел вече да разчита на сляпо нему подчинение от страна на Политбюро и ЦК. Нямало го и [Леонид] Греков, който изцяло го поддържал и изпращал информации в Москва, че Т. Живков поддържал промяната и сам искал да бъде нейният носител. За което говорел открито. Новият посланик [Виктор] Шарапов застъпвал вече по-други позиции.

Срещата с [Добри] Джуров не се състоя. Той ме натовари да повторя казаното от А. Луканов, че Д. Джуров още през пролетта на 1989 г. дал уверения на А. Луканов чрез Аксиния [Джурова], че не ще допусне в никакъв случай намесата на армията в партийните дела. Което развързало ръцете им за действия, но в рамките на партийните инстанции. Така и станало. Поискали от Т. Живков да се откаже. Той се съгласил, но поискал да запази за себе си държавната власт и предложил за първи секретар Г.[еорги] Атанасов. Но последният отклонил. И тук разбрал, че не можел

повече да се съпротивлява. А. Луканов не уточни само кога е станало това – вечерта или сутринта. Спомена само, че пленумът бил свикан с ясното намерение да се осъществи превратът и били взети всички необходими мерки.

15.XI.1994 г. [вторник]

Прием в белгийското посолство. Не бях ходил цяла година на прием.

16.XI.1994 г. [сряда]

Среща с Ч.[удомир] Големинов. Говорихме за СИБАЛ. Оказва се, че един от главните инициатори на акцията срещу СИБАЛ е новата директорка на реформирания Институт [по правни науки], който е била привлечена като научен секретар към ръководството на БАН – Ц.[ветана] Каменова.

Среща и с Б.[орис] Спасов. Потвърди картината.

Изпратих две писма до [Шарл] Кечкемети и до [Арно] Рамиер [де Фонтание] в Париж.

17.XI.1994 г. [четвъртък]

Среща в БАН. Инициативен комитет за избори в БАН; за Дружеството на академиците и член-кореспондентите за дружба с Руската академия.

21.XI.1994 г. [понеделник]

В Отделението [на БАН] – подготвени документите от Н.[икола] Попов и Я.[рослав] Радев. Уточнихме как да се действува. Дадоха ми текстовете за превод.

22.XI.1994 г. [вторник]

Вечер на Българо-френското дружество във Френския институт. За Димитър Сагаев. Казах встъпителни думи не за вечерта, а за първата проява на Българо-френското дружество, което е плод на съществуващите връзки с френската култура, а не на икономическото присъствие на Франция в България или заради някаква положителна роля в политическо отношение спрямо България – напомних само Ньойския договор. Франция избра други страни за съюзници, а и България предпочете Германия в двете световни войни. Споменах за франкофонията, че без да сме франкофони, френският език се е изучавал още в османско време, под влияние на Френската революция, на нейните лозунги, спечелили сърцата на хората. В най-

ново време отново двестагодишнината на Френската революция изигра голяма роля. На два пъти е бил в България по моя покана акад. Ален Деко, министър на франкофонията. Посещението на президента [Франсоа] Митеран, посрещането му в БАН и сегашното посещение на нашия президент в Париж. Това всичко вдъхва увереност за успешна дейност.

23.XI.1994 г. [сряда]

Като че ли подозирах, че на събранието за Ньой ще се случат и неприятни изненади покрай основателното напомняне за неговата чудовищност не само спрямо България, но спрямо Унгария и Австрия. Творение на [Жорж] Клемансо, за да унизи германския свят и неговите съюзници, с което подготви реваншизма с неизмерно по-страшни последствия за цялото човечество.

[Отец Георги] Гелеменов и други отстоявали линията за пълен реванш, чрез осъществяване на блока Турция, България, Албания срещу Югославия и Гърция. Опасността от такова противопоставяне не е илюзорна и аз на няколко пъти предупреждавах гърците да бъдат по-внимателни спрямо Македония и да не се поддават и те на дребни закачки в нашата преса, каквито започнаха да излизат и в тяхните [вестници]. При сегашните условия най-естествен стабилизиращ фактор на Балканите е сближението между България, Гърция и Югославия (Сърбия) и Румъния. Акцията на Запада и дори в една Франция вече върви и е против православните варвари, докато мюсюлманите са с европейско мислене и поведение в Босна и се сближават с носителите на западната цивилизация – католиците.

24.XI.1994 г. [четвъртък]

В Главно управление на архивите – да видим как ще осъществим рамковия договор за микрокопията и читалнята. Явно новият завеждащ [Мариана] Лечева бе обработила Ст.[ефан] Дойнов да не се дели групата от 11 души и ни поискаха 6 стаи, т. е. изцяло втория етаж на двете сгради при нас. Нещо неосъществимо. Предложиха само да приберем 6–7 хиляди книги в склада и за ползуване.

При Нюма Белогорски – да събера материал за спасението на евреите. Бяха много любезни, пихме чай, говорихме много и за евреите, и за тук.

28.XI.1994 г. [понеделник]

В БАН – заплашили са от страна на ръководството на БАН [Невена] Атанасова, че ще я уволнят, ако продължава да помага на академиците и Отделенията [по науките]. Глобили я засега 800 лева. Наистина са се самозабравили.

29.XI.1994 г. [вторник]

Дълъг разговор с Елка. Детето има нужда от морална подкрепа. Влязло е в съвременната проблематика, повишили са се и аспирациите. Има необходимата подготовка, защо пък не?

1.XII.1994 г. [четвъртък]

На „Позитано“ – плевенските затворници. За изборите. Не се изказах. Останах при Мирослав Попов. Рисува крайно оптимистична картина за резултатите от изборите. Но е много прецизен за необходимата тактика. Интересно мислещ човек.

2.XII.1994 г. [петък]

В 10 часа – в Аулата на Университета. Честване на създаването на катедрата по арабистика преди 20 години.

Посети ме М.[ито] Исусов, за да се убеди, че ще гласувам за него. Убеждава ме, че изборът е политически.

3.XII.1994 г. [събота]

А.[лександър] Попович от Париж настоя аз самият да съкратя неговия текст. Приема предложения обем. Стои на ясни позиции по кризата в Югославия и е доволен от моите позиции.

Тъкмо днес публикуваха във в-к „Дума“ статия – информация за това, че в Турция е излязла карта и обяснение към нея, че ни оставят само 3.5 милиона българи.

4.XII.1994 г. [неделя]

Дойдоха на гости Лушка и Мавродийката [Петрови]. Ана подготви обяд, говорихме надълго за изборите

Към края дойде Ели и Машка. Ели развесели всички – и се е разхубавила, и е много духовита.

Обади се и Мая, отново е във Вашингтон. Зарадвахме се много. Хубаво нещо са децата, особено когато са здрави и в добро настроение, въпреки проблемите. Елка още куца, правят и разни външни интервенции, но продължава да куца. В развод е, културен наистина, но на нас ни е мъчно заради детето преди всичко. Но какво можем да направим? Освен да пожелаем въпреки всичко щастие.

Мая явно е много доволна, получила е забележителна рецензия за книгата си, като я сочат на най-високо равнище – за демографското със-

тояние в османския период, но и за европейската демография. А статията, която ни прати, е предизвикала голям интерес и шум, както със съдържанието си в защита на балканските народи, така и с критиката си на [Джордж] Кенан. Четох в САЩ неговото отношение към балканските войни и народи. Поздравили са я и сърби, и гърци, защото жестокостите нито произхождат, нито са присъщи на „дивите балканци“. Европейската и американската история са пълни с масово унищожение, каквито даже другите континенти, уж изостанали, не познават.

5.XII.1994 г. [понеделник]

При югославския посланик – връчихме му предложението за създаване на Академия или Асоциация на балканските академици и член-кореспонденти.

Говорихме обстойно за положението в Босна и Херцеговина. Засега то е изпаднало в безизходица, защото се изплъзва от ръцете на тези, които искат мирно разрешение. Не може да се допусне дискриминационно отношение към сърбите в Босна като че ли те не съществуват като равностоен елемент. Да се подобри разпределението на територията в качествено отношение, а не по количество, да се разреши конфедерация със Сърбия. Това е мирният план. Срещу него са мюсюлманите, Западът (въпреки някои колебания в ЕС) и НАТО. Подгласят самите военни, въодушевени от идеята, че могат да победят; че Европа не е Хаити и че сърбите са дали достатъчно доказателства през Втората световна война. Според посланика може би мирното решение още не е изчерпало всичките си възможности. За военния изход – той не вижда перспективи, че може да реши проблема. Изтощителна война, за всички носи само загуби.

6.XII.1994 г. [вторник]

Никулден.

Заседание в БАС. Почерпка. [Виктор] Алмалех намери възможност да осигури пари за вземане на 800 бройки на книгата „VII ВНС зад кадър“. С това окончателно се решава въпросът, тъй като са останали всичко 1.200 екземпляра. Все пак 5.000 тираж се изкупи.

7.XII.1994 г. [сряда]

Прием в руското посолство по случай освещаването на храма „Св. Николай“.

Видях се с [Петър] Корнажев, който хвърли камък в блатото с твърдението, че висшата правна (съдебна, прокурорска и друга) власт не са свободни от корупция.

Подкрепя СИБАЛ, насрочил е за утре, четвъртък, приемането във Федерацията [на фондациите].

Говорих с министър Марко Тодоров, търси възможност да прокара решение с [Ренета] Инджова. Посъветвах го да не избързва. Говорих и с А. Луканов.

8.XII.1994 г. [четвъртък]

Събрание на БОНСС – актива за връчване на грамоти и значки на бонсисти, стигнали 80-годишна възраст. Поискаха аз да ги връча от името на ръководството на БАС. Казах няколко думи, като ги поздравих и същевременно изказах съжаление, че наскоро след 9.IX.1944 г. бяха наложени някои неправилни насоки поради възприемане на сталинския модел. Дори в Народния съд – случая с депутатите; с Трайчо Костов и Никола Петков, обезличаването на Г.[еорги] Димитров. И все пак отиваме сега отново към властта, очевидно защото народът правилно е отчел стореното от БКП и БСП, въпреки грешките. Дойде при мен Пенка Дамянова да ме поздрави, че съм споменал и за допуснатите слабости.

9.XII.1994 г. [петък]

Сутринта – в посолството на Хърватско. Посланикът – нов, не прие възторжено идеята за общобалканско сътрудничество, защото съвпада с няколко инициативи, които не се посрещат добре – от страна на Румъния, у нас и т.н., които придавали характер на сближение около сръбските тези. Разсеяхме тези опасения, но се прояви открито, че ще имаме невероятни трудности в изграждането на общобалканското сътрудничество от страна на Хърватско, Словения и Албания, а кой знае как ще погледне и Румъния.

Вечерта се събраха у дома – Машка, Ели, Ники. Ана остана много доволна от гостите – ядоха палачинки и други лакомства.

10.XII.1994 г. [събота]

Продължиха гостите за Ана! Милка [Шопова] и Ваньо [Янчев], Бижето [Надежда Бижева] и Марчето [Саркизова]. Звъняха и по телефона. Не се обадиха Цанко [Стойчев] и Душка [Станева], Сашо и Ягода [Манови].

11.XII.1994 г. [неделя]

Този път излязохме преди обяд с Ники в парка. Обиколихме парка, дървото, където ги водех като малки – и Машка, и Ники. Беше се наклонило и пречупило оградата. След това отрязаха поваления и задържан от съседната ограда клон.

Ники подхвана едно пластмасово шише и го рита много сполучливо от езерото до входа на градината. Доволен е от подаръците за имення си ден. Особено от автомата на Мавродия и Лушка [Петрови].

12.XII.1994 г. [понеделник]

Бяхме в албанското посолство. Посланикът е много добре разположен, но направи силно изказване в полза на двустранните отношения. Не възразява и срещу многостранното сътрудничество, но намира утопични усилията в тази насока точно сега.

13.XII.1994 г. [вторник]

Среща с Цветана Каменова в 11 часа в БАН. Посрещна ме усмихната. Каза ми, че сме се познавали добре с баща ѝ, Никола Каменов от правния институт. Че са ни виждали заедно и дори са я закачали по този повод, че много се говорело за мен, но ме уважавала и се радва на срещата. По въпроса за СИБАЛ – отрече да го е започвала, да е участвувала срещу нас, че нямала нищо против СИБАЛ и никой не искал от нея нещо да направи срещу него. Само непохватността на нашите служители, които в мое отсъствие се заели да намесват Министерския съвет по въпроси на собствеността на БАН, станала причина за шумното недоволство срещу СИБАЛ и срещу мен. В хода на разговора доуточни, че именно въпросът за собствеността бил основният. И като ѝ възложили да се занимае с този въпрос, тя се убедила, че ръководството имало абсолютно формално право да закрие Секретариата на СИБАЛ като звено на БАН с ненаучен характер (всички били прекратили съществуването си по решение на Общото събрание). Така се изчистил и въпросът за помещенията, които подлежат да се върнат на БАН. Тя лично задържала провеждането на решението и била критикувана от крайните. Но реално не виждала изход за нас – от юридическа гледна точка.

Възразих ѝ. Тя изтъкна три аргумента – отпускането на бройките от Министерския съвет на Института за балканистика преди създаването на СИБАЛ, отпускането на бюджета в рамките на БАН, постановление на МС за помещенията. Оспорих ѝ, като отстоях нашето мнение. В края на краищата нека се произнесе съд. „Съдете вие“ – каза тя. „Не, съдете вие“ – ѝ отговорих. И развих позицията си, че аз няма да съдя БАН, а ще вдигна скандал, вътрешен и международен, за премахването на СИБАЛ и ще прехвърля организацията в Гърция или в Белград. Готовност има и в двете страни. Не стигнахме до сблъсък, а си разменихме любезности накрая.

В 2 часа – среща при румънския посланик. Обясних, че с предложението си ние не подронваме дейността на AIESEE, а напротив – я допълваме. И очакваме отново Румъния да разгърне инициатива.

По време на обедните часове бяхме на прием – коктейл в „България“ на научните работници [учили в СССР]. Видяхме се с много хора. Ръкувахме се с Жан Виденов, дори ни снеха по телевизията и го предадоха в часа на новините. Ана ме хареса много, изглеждал съм солидно и същевременно засмян.

Седнахме на една маса с приятели на Варчо и един познат на Ана – Венков. Видяхме се с К.[ирил] Мишев, срещнахме и колеги, с които бяхме в Ленинград.

14.XII.1994 г. [сряда]

В турското посолство в 11.30 часа. Доайенът на посланиците Ялчън Орал ни държа около час и половина. Говори за Кемал Ататюрк, за Ковачева, за фундаменталистите.

След обяд – при Иван Гранитски на петия етаж. Събрал беше сума свят. Интересно започна самият той и с хората, които беше предупредил – [Иван] Маразов, Валери [Петров], Ж.[ан] Виденов, Р.[уен] Крумов (5 години в Белене), режисьора В.[или] Цанков (той ме покани да седна до него). След това започна с непредупредени, между които бях и аз. Казаха се по няколко думи, посрещнати от публиката все с ръкопляскания, без да бъдат впечатляващи.

15.XII.1994 г. [четвъртък]

Запознаване с гръцките прогнози. Дават силно обнадеждаващи резултати дори за абсолютно мнозинство. За нас ще гласуват и турци. От малките партии някои ще отпаднат – сигурно Патриотичният съюз на [Димитър] Луджев, не се знае коя от другите. Напред върви Ж.[орж] Ганчев, ДАР дава висок процент на пожелание, но какво ще бъде реалното положение, не се знае.

16.XII.1994 г. [петък]

Продължителна разходка този път в парка. Все още няма сняг дори сутрин е неприятно, с леката мъгла, сух студ. Да се гледа през прозореца и термометърът. И вътре е хладно. Минава студ през аралъците на многото прозорци и врати, та Ана се запретна да поставя направени обшивки, запълнени с парцали и вълна.

17.XII.1994 г. [събота]

Четем вестниците от кора до кора, следим диспутите. Безусловно нашите превишават по подготовка, по интерпретации и даже със спокой-

ната самоувереност срещу вулгарното агитпропско поведение на СДС и обещания за пълен разгром и победа над „комунизма“. Проявиха се Ал.[ександър] Йорданов, А.[сен] Агов, Ф.[илип] Димитров (беше по-внимателен в изразите, но абсолютно сигурен в победата – не изключваше, че дори да вземе малко повече гласове, БСП не ще може да състави правителство).

18.XII.1994 г. [неделя]

Гласувахме и се разходихме. Дочакахме през нощта прогнозите – явен успех. Остава ни да получим от разпределението допълнителни гласове, за да имаме мнозинство. Някои от социолозите дадоха да се разбере, че това вече е подсигурено.

Късно през нощта, към 3 часа, вече се изясни, че печелим с 20% над СДС. Почти са разгромени и не знаеха как да отговорят. Толкова бяха омърлушени и смутени. А [Стефан] Савов и Ж.[орж] Ганчев поискаха да бъдат изхвърлени от ръководството на СДС допринеслите за провала лидери. Наистина голяма победа, в която участвуваха всички, но я изведоха младите.

Обади се Мая, още не бе гласувала. Казахме ѝ най-общо прогнозите. Беше към 5 часа след обяд по наше време.

20.XII.1994 г. [вторник]

Имахме среща с Н.[ено] Неновски. Доуточнявахме тактиката [за СИБАЛ]. Той предложи да се срещнем с Витали Таджер – най-добрия специалист по международно право. Говорих с него, прие.

Отидохме и до „Позитано“. Всички са капнали от неспане. Как издържа Жан [Виденов]? Заседания, интервю за в-к „Дума“, вечерта – пред „Отзвук“.

След обяд бяхме на коктейл на варненското землячество. Отдавна не се бяхме отпускали така и даже на два пъти танцувахме с Ана. Видяхме доста варненци, които познавам, и доста, които като че ли съм виждал, но не мога да си спомня къде. Не бяха само членове и симпатизанти на БСП, но те преобладаваха.

Искам да отбележа, че в-к „Дума“ съумя да бъде на висота в тази избирателна кампания. Пусна не само много хубави агитационни материали, но и съдържателни статии върху икономическото и политическото положение – а и върху проблемите на корупцията, полемични и прочие.

21.XII.1994 г. [сряда]

До банката – да си оправим влога, и на разходка до издателството – купихме „Швейк“. Навярно имаме старото издание, но иска ми се отново да го прочета. Друго е сега, на преклонна възраст.

След обяд отидох на чествуването на 95-годишнината от основаването на Славянското дружество. Видях бивши „младежи“, с които започнахме основаването на Общостудентската организация, като Николай Кукушев от „Звено“ и други. Стана мило тържество. Сега [Трифон] Трифонов е председател. Уговорихме го през м. януари да изнесе лекция.

22.XII.1994 г. [четвъртък]

При Витали Таджер. Даде не особено утешително тълкуване и ни посъветва как да действуваме оттук нататък.

Преди това имах среща с Асен Кътов. Прави опит за философско-социологическо обяснение на явленията на Изток и на Запад, и за да избегне спора около термините се спира на стремежа за изграждане на „устойчиво общество“, към което се стремят всички мислещи хора.

23.XII.1994 г. [петък]

Среща в дома на Л.[юбен] Кулишев. Покани ме на уредените напоследък срещи всеки петък с Б.[орис] Спасов, В.[асил] Мръчков, Д.[имитър] Костов. Разговорите се въртяха около възможните кандидати за министерства, за председатели на комисии в НС и на неговото ръководство. Горе-долу в рамките на това, което всеки от нас е научил, без да бъдат окончателни.

25.XII.1994 г. [неделя]

Излезе и статията ми във в-к „Дума“ под заглавие „Балканите между етноса и религията“. Одобряват я. Не само на срещата, но и хора, които срещнахме в парка в събота и неделя.

27.XII.1994 г. [вторник]

Заседание на БАС.

Среща и с югославския посланик.

Успях да говоря с Жан Виденов. Направих му някои внушения от общ характер и по-конкретни. За отношението към голямата коалиция и компромисите, включително и до министър-председателския пост; за ДАР; за някои лица с оглед положението в партията и парламентарната

група. Разговаряхме приятелски. Като го гледах и аз се успокоих. Наистина е узрял съвсем за тези няколко години. Борческото му начало не се е притъпило, напротив, облицовано е в солидна политическа подготовка и внушава дори неволен респект. Мисля, че ще съумее да издържи и довеждайки преустройство горе, да облекчи работата в Парламента и в партията. За Министерския съвет той сам ще има грижата.

28.XII.1994 г. [сряда]

Среща с [Иван] Юхновски. Неочаквано се разграничи, и то без да го подканя, от позицията на ръководството [на БАН] по СИБАЛ. Попита ме дали не можем да направим компромис. Казах му, че ние нямаме претенции към собствеността, а други прехвърлят спора на тази плоскост, за да ликвидират едно завоевание само защото са тръгнали по пътя на рушенето. Той обеща да съдейства.

Вечерта при [Сашо и Ягода] Манови – приятелите!

29.XII.1994 г. [четвъртък]

Заседание на Отделението на БАН. Н.[икола] Попов отчете дейността за изминалата година. Втора точка – законът за БАН. Всички са за промяна, частична или приемане на нов, но за елиминиране на устава като грубо нарушение дори на закона. И А.[лександър] Лилов се самопредложи в комисията на Б.[орис] Спасов, Ч.[удомир] Големинов и Я.[рослав] Радев за подготовка на предложение до 15 януари.

30.XII.1994 г. [петък]

Нова среща у Д.[имитър] Костов. Същият разговор с малко спомени от миналото – за Африка и САЩ. На Б.[орис] Спасов не му се иска за министър-председател сега Жан Виденов. Бои се да не го изхабим. Останалите възразихме. Но като се замислих (само с оглед на здравето), запитах се дали всъщност не е прав. Отслабнал е много, макар победата да му е вдъхнала сили и изглеждаше спокоен външно, без напрежението и оплакванията, които имаше по-рано.

31.XII.1994 г. [събота]

Вкъщи. Пратих картички. Малки разходки с Ана. Обади се Мая. Енко [Стоян Тошков] се проявил, спестил на институцията си 2 милиона долара за един ускорител като отклонил френския и купили канадски. Французите били бесни. Явно и там играят подкупи.

Ана написа листчетата за баницата. Всичко е готово, но ще сме само с Варчови, тъй като Ели очаква Машка от Виена (тридневна екскурзия с автобус). Ще ни дойдат на гости утре по обяд.

Стигнахме и до тази Нова година. Общо взето сме здрави. Ана обаче се измъчи с крака си – стават цели 5 месеца. Не е като по-рано – движи се добре, но сковано, гледа да не се извърти дори когато спи. Аз също взех да ставам все по-неподвижен. Не че излизам по-малко, но ходя с вдървена походка. Пък нещо и очите ми страдат, не мога да ги урегулирам с очилата, сълзят постоянно. Иначе виждам.

Кой знае защо покрай радостта от победата се прокрадва и тъжно настроение. Годините? Обстановката? Че оставаме двама старци, които още гледат с отворени очи, но виждат, че вече са излишни?

И пак се поддаваме на външните влияния и когато са неприятни, и когато са оптимистични. Получих от Париж съобщение, че през м. януари ще има заседание на главните редактори на Многотомната история на ЮНЕСКО. Ще идем до Париж с Ана – малко да разчупим ежедневието, пък и да се поразсеем. Измори ни напрегната работа и в САЩ, пък и след това тук – конгрес, конференция на архивите и СИБАЛ, лекция в Солун и Атина, работа по том V. А не успяхме да идем никъде дори за няколко дни.

1995 г.

1.I.1995 г. [неделя]

От няколко дена Ана се зае с подготовката на новогодишната вечеря. Беше замразила месо, смяташе, че е пуйка, а за обща радост се оказа свинско. Вложи всичкото си изкуство: часове вря месото, намери зеле и подготви гозба – да си оближеш пръстите. На масата нареди редица ордьоври: на китайската въртяща се масичка – подарък от Мая. Нейният специалитет – пушена риба с майонеза и черен хайвер, скътан за тази цел. Тортата също бе класическа – шоколад с орехи. „Лучано" ряпа да яде.

Пръснатото ни семейство не можа да се събере на един път. Но Мая се обади два пъти по телефона. Събрали са се във Вашингтон. Енко е доволен от новата си длъжност, успял дори да им спести 2 млн. долара за доставката на уред, като отклонил офертата на Франция в полза на Канада.

Елка с Маша не можаха да дойдат на вечеря, а се явиха на обяда на 1 януари. Маша се върнала късно от екскурзия, капнала от умора.

Децата ни сурвакаха, получиха подаръци, дадоха ни и на нас. Маша получи между другото голям балон с хелий. Но се заплесна и го изтърва. Пред очите ни плавно се издигна почти до покрива на къщата, там се закачи на клоните на дървото, но след малко се изниза и изчезна в небето.

Център на вниманието този път бе Ники. С радостните си възклицания и на получените подаръци, и на извадените късметчета от баницата. На него му се паднаха „любов", „ново гадже", „пътуване до Париж". Прие всичко с явно удоволствие. Впрочем, той си имал хем две момиченца приятелки, които спорят коя е „първата" от тях. А на Ана се падна „прилежен ученик", което предизвика съучастническото му възклицание: „Ех, бабо, бабо!". Но той по-късно се гушкаше и при баща си, и при майка си, с която споделил, че му е тъжно. Когато тя го попитала защо му е тъжно, той отговорил: „Не знам, но нали татко няма да се ожени за друга?". Откъде е повлиян, кой му е говорил?

В събота на 31 декември излезе новогодишният брой на в-к „168 часа" със статия на [Йордан] Малиновски срещу СИБАЛ и срещу мен. Един вид отговор на публикуваната статия в същия вестник преди около месец срещу поведението на ръководството на БАН. След разговора със зам.-председателя [Иван] Юхновски мислех, че ще се търси изход чрез помирение, но явно са използвали още веднъж безхарактерния

Й. Малиновски. Аз веднага написах отговор, който, заедно с „паметната бележка“, която бях връчил на министрите преди това, ще предам на Комисията по подготовка на предложение до НС за премахване или поправка на закона за БАН и замяна с нов. Ще изчакам известно време и тогава ще преценя дали да го публикувам.

2.I.1995 г. [понеделник]

На „Позитано“ в БАС. Приехме герой на СССР, председател на Асоциация „Мир по океаните“ от Одеса. Подготвят пътуване на параход с около 200–250 ветерани с отбиване по пристанищата на Черно море и Средиземно море. Искат да осигурим 10–12 души. Условията са изгодни, но трябва да се организира и набирането на хора, и на средства за двадесетина дни на мисията.

3.I.1995 г. [вторник]

Вечерта на 2-ри нахвърлих план, днес го писах – отговор на [Йордан] Малиновски. Разделиха се мненията между Върбан и Сергей [Русев]. Сергей иска да изчакам, да търсим помирение. След срещата с [Витали] Таджер той се измени, стана по-внимателен в подходите. Варчо пък смята, че трябва да създадем обществено мнение за натиск. Аз се колебая. Оставям открити и двата изхода, като най-напред запозная с текста и позициите ни юристите, които готвят промяната в закона на БАН. Но това трябва да стане бързо, за да не се пропусне срокът за отговор, не повече от един брой между неговия и моя текст.

Успяхме да се вредим при военните за няколко дни. Не знам цените, но пенсията едва ли ще стигне за трима ни. По телевизията показаха, че българите отсъстват от големите зимни курорти освен тези, които са запазили почивните си станции. И пак им е трудно.

4.I.1995 г. [сряда]

Днес бяхме изненадани с появата на ревизор, изпратен от БАН. Това е рутинна проверка, обикновено през две години. Този път искат да я свържат с ликвидационни действия по отношение на СИБАЛ и неговия Секретариат. До обяд завърших статията, добре че я бях нахвърлил още вчера. И я предадох във вестника. Уж имаме уверения, че ще я поместят, но знае ли човек?

Бях за малко на „Позитано“ да получа картата за 5 дни в „Рибарица“. Излязохме, когато най-силно валеше – пухкав бял сняг, който за кратко създаде дълбока пелена по улиците. Но започна да се топи пред очите ни. Радвахме се като деца, че в такова време ни провървя да идем на почивка.

От малкото време и срещи разбрах, че се сблъскват остро интереси за председателското място на Народното събрание. Нора [Ананиева] не скри разочарованието и недоволството си. Изглежда, че другият кандидат също бил разочарован от отношението към него – става дума за [Йордан] Школагерски. А да се избере извън БСП ще бъде, според мен, неправилно. Прекалиха с приказки за национално съгласие и за голяма коалиция. При Жан [Виденов] му бях препоръчал [Благовест] Сендов да направи министър, а не председател на НС. Нора ми каза, че пак него гласяли. Но чух и друго, за Св.[етослав] Шиваров. Ето това е ход, ако се постави до него Р.[осен] Хубенов – хем млад, хем напорист.

Дойде вкъщи Евгени [Тодоров]. Вече се хващат със строителство.

6–11.I.1995 г. [петък–сряда]

На „Рибарица“, цяла седмица всъщност.

След няколко несполучливи опита да намерим подходящо място за почивка с тукашните внучета, единствената възможност се оказа „Рибарица“ – военната станция, където група деца освобождавали на 5-и (четвъртък) през деня и могат да ни приемат. Устрои ни го ген. [Китан] Русанов, от запаса, председател на ветераните. Машка обаче отпадна в последния момент, защото я пое баща ѝ, който дойде в София и тръгна за Варна.

Варчо ни откара въпреки снега, но не беше натрупано. Стая ни намериха, но жените не бяха прибрали. Добре че имаше чисти чаршафи, та успяхме да се разположим. А Ники веднага се насочи към пързалката със своята пластмасова шейна. В наше отсъствие се прояви. Ясно че е решителен, спуща се добре, ловък е. Чух, чу и той, че един от по-възрастните младежи го хвали, че добре управлява, че от всяко положение се спуща, като избягва препятствията по пътя. Но веднага един друг добави, че е съгласен, защото по чудо се спуснал над отвора на канала, висок около 1 метър и половина, без да забележи Ники това и се друснал от такава височина, запазвайки обаче стойката и продължил надолу. Ние си дадохме сметка какво означава това, когато видяхме отдолу какво би могло да стане – да счупи прешлен или да го сплеска, да счупи ръка или крак, да се осакати за цял живот. Размина му се само с болки от натъртване.

Оставихме го въпреки всичко да се пързаля до насита. Отначало стояхме да го наблюдаваме. След това вече го оставяхме сам с другите деца, а ние излязохме на разходка по единствения път на пролома. Най-напред до кафенето, после и до различни части на селото, което се оказа с около хиляда къщи, разтеглени на около 15 км. Пешком отидохме и се върнахме до половината път.

Хубави къщи, приятно съчетание на планини и вода, особено при слънчево време – такива багри от лъчите по снега и сиво-кафяво-зелено от силно залесените склонове.

Иначе със столуващите се поздравявахме, все млади хора, без да задълбочим познанството. Само Ники лудуваше с „многото си приятели“ главно надвечер и по коридорите.

Четох „Войникът Швейк“!

Заранта преди тръгване доставиха в-к „168 часа“. Купих броя. В него бяха поместили моя отговор. С известни съкращения, без да нарушат основната насоченост. Доволен съм, че веднага излезе, за да не се създава впечатление, че за отговор изчаквам новото правителство.

Отново хубаво време. Разходихме се и по обяд се прибрахме. Дойде и Варчо, та обядвахме всички заедно. Прибрахме се по светло, леко, без затруднения по пътя.

12–16.I.1995 г. [четвъртък–понеделник]

Още на следния ден, след завръщането ни от „Рибарица“ се оказахме сковани от половинметров сняг. Щастливо се измъкнахме от „Рибарица“. 2–3 дни не могат да се направят проходими пътищата.

От начало са десетки, а вече са стотици с гипсирани крайници. Хлъзгаво, защото от падналите температури се заледи пътят. Ние редовно излизаме, но се навличаме добре и се държим здраво. На Ана се върна болката на крака, а аз се подхлъзнах и паднах, но се чукнах под коляното. Отзехме си тази зима от сняг! Така ни се искаше, защото нито в 1993, нито в 1994 г. видяхме сняг в САЩ или в София, докато заминем. А сега и в „Рибарица“ – съвършено девствен през цялата седмица. Дори и по покривите не се замърси от дима, защото такъв почти не видяхме. Та разпитахме хората там защо не се вие дим, както си знаем от детските години и от снимките. Трябваше много да се вглеждаме, за да забележим белезникавите следи от дима.

През това време се заех да преглеждам материалите за историята на ЮНЕСКО, за том VI. Ще имам доста работа, защото предоставените материали само частично вършат работа. Срещата на Главната редакция, т. е. между [Питър] Матайас и мен, се провежда през последната седмица на месеца.

Тези бележки пиша след срещата си със [Благовест] Сендов. Той обяви, че ще се срещне с бившите председатели на НС, започвайки с мен. Беше сърдечен. Попита ме за квартирата (смущава се да я напусне). Разказах, че аз отказах и будка на етажа, и пост пред кооперацията. Стана дума за почивките – той сам ми призна, че жена му отказва да иде в Евксиноград. Казах му, че и ние не сме стъпвали. Поиска мнението ми да нареди портрети на всички председатели. Ясно, че това е негова мания, макар че в БАН завърши с разкарването им от Н.[иколай] Генчев (той сам

се оплака). Аз не съм влизал и не знаех това. И, разбира се, много време отделихме на вътрешните порядки, на отношението със зам.-председателите, с ръководителите на парламентарните групи.

Споделихме и впечатления за БАН. Той е категоричен за изменение закона на БАН, и то радикално, в частите, които дават възможност на хунвейбините да се разпореждат. Има намерение да вземе още един съветник – наред с Л.[юбен] Кулишев. Спрял се е на Михаил Бъчваров.

17.I.1995 г. [вторник]

Бях в БАС. Отново разправии около в-к „Жарава". Утре свикват заседание, вероятно за приемане оставката на Кирил Янев. Съжалявам за него, защото е добър журналист, вижда нещата, но е избухлив. Все заплашва с оставка. А това не се харесва на В.[елко] Вълканов.

Дадох на Жан [Виденов] толедска „сабя" за рязане на хартия, отваряне на писма. Той имал няколко, но все му ги задигали. Последната, след като рязали тортата по случай изборната победа и вестниците писаха за това. Искрено се зарадва. Тъкмо беше получил мандат от президента. Иска още в петък да обяви правителството.

Вечерта говорих с Кирил Янев. Съгласен е да оттегли записката си. Оплака се от „приказки", а пък на Велко [Вълканов] от „оплакванията". Ще трябва да запушим тази дупка на лоши настроения, а вестникът да започне да се издава по новому.

Взех и аз да се измарям от външни впечатления, а и не искам повече да се разправям. Повиках В.[ечеслав] Тунев да му връча един екземпляр от книгата за ВНС и един за Валери Найденов. Писаха във в-к „24 часа" за мен, че съм бил в списъка на [Георги] Тамбуев. Оказва се, че били студенти. Казах на В. Тунев да им даде да прочетат книгата. Не заслужава повече да им обръщам внимание. В-к „Демокрация", както ми се оплака [Благовест] Сендов, по всички форми го наклеветили като „сътрудник", „доносник", на което той имал един отговор: „Служих на своята държава." Не приемам, разбира се, тази формула и оправдание, но като начин за отбиване на нападки я е използвал добре.

Късно надвечер дойде вкъщи Вечеслав Тунев. Трябваше отдавна да се видим, но съпругата му заболяла (открили ѝ затъмнения, включително и на скенер). Какво ли не мислели, изглежда се касаело за капсулиран хематом от преди автомобилна катастрофа преди десетина години, но имало и други затъмнения, които не могат да се обяснят правдоподобно. Ана разказа за нашите преживявания, за последствията от хематома, който тя получи. В. Тунев откри поразителна прилика с оплакванията на Лили и това много го успокои.

Не знаеше нищо за писаното във в-к „24 часа". Дадох му книгата си и за Валери Найденов с молба да ги прочетат и да ги дадат да се прочетат от тези, които са писали с такава лекота. Оказа се, че от тримата автори, двамата са от екипа на В. Тунев, студент и току-що завършващ студент.

18.I.1995 г. [сряда]

Отидохме на честването на Гео Милев от Централното ръководство на БАС. Присъствува и Леда [Милева]. [Пенчо] Данчев говори, декламираха стихотворения М.[атей] Шопкин, Кирил Янев и [Лъчезар] Еленков, пя Маргрет Николова. Една учителка, партизанка, декламира цялата поема на Гео Милев „Септември". Каза няколко сполучливи думи и Велко Вълканов. Много топло говори и Леда Милева. И програмата, пък и аудиторията в препълнения салон създаваха допълнително настроение, задоволиха всички. Ръкоплясканията, шумните възторзи и споделянията след това показват колко са зажадняли душите за нещо по-възвишено и поднесено както трябва.

Около час ни отне заседание на БАС – да изглаждаме недоразумения между Кирил Янев, главния редактор на в-к „Жарава" и Велко Вълканов. Предложих да се изтегли докладната записка на К. Янев, обидна за В. В.[ълканов].

Вечерта прочетох във в-к „Особено мнение" ново настъпление срещу СИБАЛ. Преразказ на позициите на БАН, но с отстояване на принцип на пълната ѝ собственост и неотменимите им права без особено хулигански отстъпления и с апел да не „обезсмислям" това, което е досега дяло на моя живот. Изглежда, ще търсят компромиси, защото обществеността си дава вече сметка, че се посяга на международно утвърдени институции само защото са създадени и продължават да действуват от хора като мен – от БСП. [Благовест] Сендов беше прав, когато ми каза, че това е причината за акцията, както и за закриване на неговия институт. Не са могли да се справят докрай именно с нас, макар че законът „Панев" него пряко го засегна също.

19.I.1995 г. [четвъртък]

Малка разходка и четене.

20.I.1995 г. [петък]

В БАН – обсъждане промяна на закона за БАН.

21.I.1995 г. [събота]

Нюма Белогорски ми донесе писма за Париж до [Клод] Вилар. Говори за Г.[еорги] Димитров. Спомена за опити на Бл.[ага] Димитрова отвън да пречи на Българо-френското дружество – че имало много комунисти в него, а те са малцинство, но все личности. Ст.[ефан] Гечев дори се оплакал, че затова пречели.

По обяд отидох на погребението на Демир Борачев. С военни почести. Хубаво говориха за него. Между тях и Милка Пеева. Ламбо [Теолов] не дойде, не можел да издържи. Бях повечето време с Милка. Говорихме за Варна, за миналото и как отношения от тогава или по-късно се отразяват дори и днес. Паунка отказала да остави Странджата [адмирал Иван Добрев] да говори на погребението. И за други случаи.

И си помислих, че е нужно все пак да се фиксират някои работи. Толкова повече, че Ст.[ефан] Дойнов много настоява за отразяване на редица процеси дори в научния ни фронт. Всъщност едва ли ще се реша да пиша мемоари или да издавам преправян дневник, както правят някои. Два опита вече направих – с ВНС, книга, която получи признание сред всички, които са я чели. Дори напоследък получих допълнителни похвали на В.[асил] Мръчков, [Лена] Джелепова – председателката на ЦИК, и от други, в БАС, за отношение, непознати факти и за „елегантен“ стил.

1. За детството си не бих могъл да кажа нищо особено. Това на две различни среди в еднакво трудни условия, поради стагнацията във Варна след Първата световна война. Среда на традиции, сложили се още в XIX в., а може би и по-рано, на заможна градска прослойка. От друга страна, от близкото селско население, от местната имотна върхушка, която се свързва с града. Но и двете по различни причини са в тежко икономическо положение. Вторите по стечение на обстоятелствата, дядо ми – шеф на арабаджийския еснаф – става социалдемократ и по време на пристанищната стачка в началото на века бива убит. Баба ми остава вдовица с три невръстни деца, които сама отглежда, като поема чужда работа. Другото семейство загубва имоти, пари в неудачни инициативи, за да остане под наем, на издръжката на двамата сина със средно образование, работещи в пристанищни агенции. От първата линия, селската, на майка ми [от с. Бяла], получих гагаузкото начало от дядо ми, майката на когото е била пък рускиня от преселниците друговерци от Русия през XIX в. От втората, по линия на баба ми от рода Тракооглу, от Кефалония, установен след корабокрушение във Варна, а за дядо си [Николаос Теодору] не знам точно откъде е, но бе грамотен, образован за времето си, с отлично знание на български и гръцки. На снимка го имам като подпоручик, брат му също е известен, неговата къща е днес превърната в Етнографски музей на Варна. Там ги има двамата братя в турско време с фесове и нашите музееведи

бяха обявили и къщата, и собствениците ѝ за турски бейове, когато те нямат нищо общо с турците. Казах им го и те прибраха семейните албуми вътре, без повече да ги излагат.

Нямам писателски талант да опиша редица битови сценки и по двете линии, макар че съм ги запомнил – за двете ми баби, за многото лели и т.н.

2. За ученическите години – отделна тема. Още в прогимназията ми подвикваха „другарче", преди още сам да си изясня смисъла на това обръщение. Но ние живеехме вече в „Новата махала", в раздадените на кореняци варненци места зад канала (улицата, която днес разделя бившето търговско училище, сегашния Икономически институт, от парка до болницата). Получи място баба ни, която първа построи къща на ул. „Гурко", и ни прибра, та години живяхме заедно, докато и ние построихме на ул. „Найден Геров". Бях ученик в прогимназията. Колко от децата станаха известни като Кирил Янев, [Паруш] Парушев; други загинаха от туберколоза (и в двете махали – поне 5–6 деца), трети в съпротивата като Сийка Трифонова.

В гимназията вече бяхме организирани ремсисти, имахме и квартални организации, и в старата, и в новата част на този край. Лятно време боси, включително и като гимназисти. Походи към лозята, на морето. Игри, включително и доста опасни – войни с камъни и стрели между отделни квартали. За основа ни бяха незастроени къщи. Така през гредите на една от къщите (по късно в нея се настани учител и учителка в гимназията, чиито две деца, наши съученици, умряха от туберкулоза, въпреки че на пръв поглед бяха гледани по-добре от нас) от първия етаж до изкопа за мазата се строполих по гръб и загубих съзнание. Дойдох на себе си, когато селската ми баба ме бе вече издърпала и пренесла вкъщи и ме увила на голо в една овнешка кожа. Не знам колко време ме е държала, но бях се вмирисал, това съм запомнил. Оздравях напълно. Изобщо баба ми минаваше за лечител, дори врачуваше. Търсеха я за балсам и за лекуване и от село, не само в махалата. Човек с изключителна работоспособност и вроден такт. Сутрин ставаше в 5 часа, отиваше на лозе да прекопае, връщаше се преди да идем на училище и цял ден бе на крак. Никога не я видях да даде израз на яд, да повиши тон. А на всичко това имаше и син в затвора още от 1925 г., вуйчо ми [Жеко Костов], който излезе оттам едва през 1932 или 1933 г. Никой в махалата, нито вкъщи не разбираше кога отиваше до затвора, за да занесе хляб и храна от къщи. Аз знаех, още 4-годишен, че вуйчо ми е там, но не си давах дълго време сметка какво е това затвор. Едва в прогимназията се замислих за затвора, когато вуйчо ми прати направен от него шах от тесто. Великолепни ми се видяха фигурите и доста време го ползувах.

Всъщност баба ми ме заведе само веднъж в затвора, явно нямаше кой да се грижи за мен. Ние живеехме в къща, разположена на територията

на римските терми, открити днес, а тогава стърчеше само високата част. Наоколо почти до върха се отиваше от задната страна като на хълм. Беше по време на гоненията и големите избивания на хора през 1923–1925 г. Вуйчо ми бе арестуван като секретар на комсомола и инквизиран жестоко да каже къде е Благой Касабов. Дали е знаел, че се намира у нас, не знам, нито колко време е бил. Спомням си само дошлите полицаи да правят обиск на задържания вуйчо Жеко Костов. В стаята Благой Касабов стоеше с братовчедката на майка ми (първа от две сестри), която бе свръзка с военния отдел на ЦК на БКП. И двамата въоръжени. А майка ми, бременна, напреднала, с мен в ръка плаче и вика: „Махайте се, плашите детето." Как би се развила акцията на полицаите не мога да пророкувам, но в този момент се развика съседката еврейка: „Не ви ли е срам, пред вас ще пометне жената! Какво искате!" И наистина стражарите си заминаха. Вечерта Бл. Касабов, преоблечен като жена във фустаните на баба ми, се премести в друга квартира. Там след няколко дена в престрелки той падна убит.

Именно в един от следващите дни баба ми ме заведе до стария затвор, който бе на няколко крачки от нашия дом. Видях вуйчо си в двора да лежи, увит в кожи. Този начин на лекуване бе приложила на пребития си син. За кратко време бе арестуван и другият, по-малкият ѝ син.

Затова, щом се възстанови в гимназията ремсовата организация след стачката в гимназията с окупиране и процеса на моряците към 1935–1936 г., бях потърсен и включен в нелегалната дейност на РМС. До нашия клас се стигна през 1937–1938 г. Скоро ремсистите в гимназията станаха няколкостотин души. Свързахме се с Девическата гимназия, с Търговското училище и с Висшето училище за стопански науки.

Много голяма роля за една част от ремсистите в гимназията изиграха контактите със студентите във Варна и въвличането ни в тяхната дейност. Имам предвид Сергей Нивянин и Николай Чернев. Първият като поет, докладчик, вторият като опитен вече организатор, отговарящ за РМС в гимназията. Сближих се и с двама по-възрастни студенти – Атанас Попадийн и още един (изплъзва ми се името му), макар че най-често се срещахме в неговата квартира. Тези двама ме въведоха в историята на македонското движение. Прочетох огромно количество литература и прелистих списания не само с левичарско направление. И с двамата се срещнах един-два пъти след 9. IX. [1944 г.]. Атанас бе станал кмет в Разлог, другият – офицер.

Толкова се бяхме засилили, че ремсистите започнаха да предприемат открити акции по случай годишнини с поклонение в градинката – пред паметниците на възрожденците, завършващи най-често с побоища от страна на полицията и с легионерите.

По мое време, в навечерието на войната и в нейното начало, нещата придобиха остро развитие. Нападаха ни, когато ни виждаха по един или

двама. А ни знаеха учениците, та и учителите. Може би ние, класиците, които учехме в Девическата гимназия, имахме по-малко разправии, защото бяхме изолирани от основната маса учащи се – само пет класа, които освен това учеха разделено, сутрин и след обяд, а и класовете бяха малки. Нашият, например, започна с около 40 души – четвърти клас, за да намалее на около 30 още на следващата година и едва да стигнем двадесетина в по-горните класове. Туберкулозата отнесе неколцина, други напуснаха, имаше и повтарящи класа.

От ученическите дружества под пълно наше влияние бе въздържателното и благодарение на едно случайно обстоятелство и червенокръстското, което създаде по това време училищният лекар д-р Пашев. Неизвестно защо той ме заобича и ми предложи да стана председател на дружеството. И това, въпреки, че се знаеше от много учители за моята насоченост.

За някои събития ще разкажа отделно.

23–29.I.1995 г. [понеделник–неделя]

Париж – ЮНЕСКО. Раздвижиха се в ЮНЕСКО по „История на човечеството“. Свикаха ни на заседание отговорните редактори на т. VI [Питър] Матайас и мен, главния редактор – Жорж–Анри Дюмон, и от Франция трима – [Франсоа] Крузе, [Емил] Пула и редактора на образованието. Решиха се доста висящи въпроси, оптимизмът се върна. Има някои празноти в тематичната част, както и в регионалната. За повечето се набелязаха хора, които са съгласни и ще запълнят в срок задачата.

Имахме достатъчно време да поговоря с [Жозеф] Боайън. Явно се безпокои как ще реагирам, и то с основание, защото редица задръжки дойдоха от него, от излишен бюрократизъм. И пак към мен се обърнаха да оправя дяла за Югоизточна Европа на том V. Но този път се сблъскахме не толкова по общи неща или за моя дял, а за главата за обществените и социалните науки. Той отстрани Александър О. Чубарян от функциите му на координатор, обяви, че бил много зает и като автор, и сам се бил отказал. Но най-странното бе, че предложил на Жи Шули, китаец в Харвард, да напише главата и той се бил съгласил. Така щяло да се задоволи и участието на представител от Азия в тематичната част.

Веднага поисках отговор от Москва чрез руската мисия. Обади ми се лично А. Чубарян в хотела, за да ми каже, че не е подавал оставка и е готов почти с половината текст. Направих това в интерес на самата работа. Защото Жи Шули се прояви като всеки почти философ – лесен на обобщения на фактори и събития, несъвместими напълно. Неговото предложение за Азия бе отхвърлено в Индия от индийските учени. А сега Ж. Буайън се опита Ромила Тапар да отстоява каузата на Жи Шули. Това съвсем ми помогна, защото П. Матайас се вслуша в моите думи, а

най-накрая и Фр. Крузе взе думата, за да потвърди, че познава добре А. Чубарян. Въпреки това не по-малко от двадесетина минути трябваше да оспорвам доводите на Ж. Боайън, докато се съгласи да впише А. Чубарян като координатор и автор със съавтор за Азия Жи Шули.

От българите – първият, когото срещнах, бе „Анджело", както му викат – А.[нгел] Гергеленов, при влизане в ЮНЕСКО. Отбихме се да пием кафе. Аз не го знаех нито по име, нито по лице, но случаят изникна за него по време на XXIII Генерална конференция в София. Потърсиха ме за съдействие да се разреши негов брак с една американка, служителка в ЮНЕСКО. А малко по-късно и за заминаване с нея. Едва тогава бе дошъл у дома, пийнал, да ми благодари. Не особено културен, от органите на безопасността, не знам точно кои, но запазил идеологическите си позиции. Дали му длъжност на консултант в ЮНЕСКО. Живее добре със семейството си, има дете. Мъчел се да бъде в добри отношения с мисията ни в ЮНЕСКО, но се отнасяли недобре с него.

Бях натоварен със задачата да се видя с ръководството на Френския антифашистки съюз и да доведем докрай разговора за посещението на делегация по уточняване на идеята за международната фондация за Г.[еорги] Димитров. Уточнихме с Жорж Дусен и въпросите, а с Клод Вилар обядвах у тях. Прекарахме няколко часа в разговор и за миналото, и за настоящото. Спомнихме си и предишни срещи.

Най-интересна бе вечерта, прекарана със С.[имеон] Ангелов и Зина Маркова. Не очаквах такива трезви разсъждения. Зина отново декларира, че обича Надя Данова, но не била съгласна с поведението ѝ на директор – с липсата ѝ на реакция срещу глупостите от страна на Й.[ордан] Василев и В.[ера] Мутафчиева. Не одобрява и Г.[еорги] Марков, и К.[онстантин] Косев. Били изцяло конюнктурни хора. Интересно, че търси вина у Вяра Мутафчиева за смъртта на Мих.[аела] Стайнова. Нарече я жена, която сее смърт около себе си, изпълнена с проклятия, подобно на баща си. Така са ѝ говорили и за баща ѝ.

Поздрави ме за книгата „VII ВНС зад кадър". И много подробно ми разказа за ролята на лекцията ми в Университета, тласнал съм напред мисленето на цяла генерация студенти.

Прати и много поздрави на Ана и Мая, която много обичала. Но самата тя боледува с напредваща парализа на крайниците. Едва се движи.

А Симеон охарактеризира [Йордан] Малиновски като играчка в ръцете на недостойни хора. Не одобряват избора на Илчо Димитров за министър.

От [Шарл] Кечкемети получих много хубаво писмо за СИБАЛ – с оценка на досегашното сътрудничество и предложение за ново сътрудничество.

В ЮНЕСКО се видях с [Владимир] Гай, сега е постъпил на работа в сектора „Комуникации“, обещава пълно съдействие – ще му пратя Сергей Русев. Срещнах се и с [Томас] Келер. Спомнихме си миналото. Той подхвърли идеята за спомени – „България и XXIII Генерална конференция“. Приех, но засега обясних защо още не мога.

31.I.1995 г. [вторник]

Отбих се за малко в БАС. Разказах за срещите. Поискаха да направя докладна записка до Г.[еорги] Първанов. Оттам бавели придвижването на срещата с французите.

[Вестник] „Особено мнение“ сега пък откри фронт срещу СИБАЛ. Затова пък получихме отлични предложения за сътрудничество със СИБАЛ от Тионвил. Ще иде Сергей [Русев].

От страна на БАН – затишие; променено отношение на служителите към нашите хора.

[на отделен лист – приложено писмо]

„Другарю [Георги] Тамбуев, изпращам ти излезлите в печата отговори по въпроса за СИБАЛ. Аз не възнамерявам да повтарям обясненията си специално за читателите на в-к „Особено мнение“. Още повече, че въпросът е стигнал във фаза, която изисква друг начин на решение.

Интересува ме обаче какво цели редакцията на „Особено мнение“ с продължаващата „полемика“ и защо взима едностранна позиция? Странно ми е, че ти, без да знаеш изходните данни и без да ме запиташ поне по телефона, вече в два броя атакуваш във вестника си „акад. Николай Тодоров“. Ще ти бъда благодарен, ако ми отговориш с два реда.

2.II.1995 г. Подпис: Н. Тодоров

[написано на плика със същия почерк]

При среща с Тамбуев той се извини. На посочения адрес [във вестника] не ходел, а на писаното не бил отдал голямо значение.

5.II.1995 г. [неделя]

Цяла седмица мина, повече вкъщи. Подготвих си доклада върху конституцията за конференцията в Атина.

Посетихме организираната в НИМ изложба „Лада“ на южнославянските художници. Наистина е била нужна изключителна изследователска работа да се издирят българските художници, участвували в четири изложби – в Белград 2, в София и в Загреб. Да се намери документация за тях и да се издирят не малко художници и техни картини, останали

неизвестни за публиката. Поздравих Милена Георгиева, научния ръководител на изложбата.

А края на седмицата мина под знака на гостуването на проф. Мира Маркович. В четвъртък, 2.II., бях поканен на вечеря. Настанен бях до руския посланик [Александър] Авдеев. Предизвикаха ме на разговор З.[ахари] Захариев и югославският посланик проф. Радош Смилкович – за движението на духовно близки народи и отношението ми към влизането ни в Европейския съюз. Изтъкнах, че не се надявам православието да изиграе тази роля, която му се възлага (критичните ми изказвания и в Москва, и в Белград). Що се отнася до втория въпрос, който ми бе адресиран директно – отговорих, че ние сме в Европа и не искаме да останем нейния заден двор, затова трябва и тя да промени характера си, като отчита реалния принос на една значителна част от Централна и Източна Европа за самото развитие на Европа, ако иска да има бъдеще една общоевропейска институция. Естествено, за да се придвижим и ние напред, трябва да намерим сили да преодолеем конфронтациите помежду си.

Най-силно впечатление ми направи тоста на А. Авдеев, който изтъкна, че Русия ще влезе в ЕС само при определени условия и спомена, че е присъствувал на срещата на [Михаил] Горбачов с [Хелмут] Кол и [Ханс–Дитрих] Геншер. Те обещали, че ще се задоволят само с присъединяването на ГДР, без да разширяват НАТО на изток и без дори да разпространят неговата роля и върху ГДР. „Но ни измамиха“ – бе изводът му. Сега напомняли това. Както и отношението към Русия. Досега Западна Европа е получила от Русия 120 млрд долара, т. е. неколкократно повече от плана „Маршал“. „Не те на нас, а ние внесохме реално оживление и помощ.“ И затова Русия вече се вглежда внимателно какви ще бъдат отношенията и как ще се развиват оттук нататък. Изрази оптимизъм, че въпреки трудностите Русия ще преодолее изоставането.

Получих книгата на [Мира] Маркович и с Ана я прелистихме. Интервюта. Но съставени добре. И по съдържание – човек, който наистина се бори за преустройство, запазвайки социалистическите си убеждения и борейки се срещу националистически извращения и търсенето на изхода в конфронтации и войни. Връчих ѝ своята за ВНС.

На приема в югославското посолство, на 3.II., се видях с много хора, но по-специално говорихме с Тоско Ванчев. Дядо му през 1907 г. бил поканил у дома си Мустафа Кемал [Ататюрк] въпреки протестите на баба му – от Батак.

6.II.1995 г. [понеделник]

Кратка среща със [Благовест] Сендов. Обясни ми защо свиква академиците утре. Да начертае ролята и връзката на академиците с Народното

събрание. Над 20 академици са били председатели на Народното събрание. Освен това се организирвали различни срещи – с военни, изброи няколко съсловия, а дори Жан Виденов на среща с интелектуалците оставил да говори за науката и да я представлява [Иван] Матев от Съюза на научните работници. Такъв род съюзи има няколко, а БАН? Явно подценяване. Той събрал вече ректорите, а сега академиците. Та това било по-скоро за напомняне и почерпка, а не делова среща.

Среща с Нено Неновски. [Цветана] Каменова му казала, че щом сме нямали претенции за собственост (те изкуствено раздухаха тази история), могли сме да се разберем; било възложено на [Иван] Юхновски да реши този въпрос. Още повече, че финансовата ревизия не им дала основание да се заловят за нещо. С И. Юхновски бях говорил вече – въпросът е сега него ли да чакам или аз да го потърся? Трябва да помисля.

В БАС – среща между няколко души от ръководството – В.[елко] Вълканов, [Марин] Калонкин, повикаха и мен с Г.[иньо] Ганев, за да се уточни създаденото положение с несъгласуваната акция на няколко ветерани от военните, които се обърнаха към Ж.[ельо] Желев да стане почетен председател на Комитета за честването на победата. Въпросът е да се преодолее позицията за обвързаността, пълна, на антифашистката съпротива, 9 септември и Отечествената война. Уточнихме среща за понеделник, 13-и, с ветераните и Г.[еорги] Първанов. Видяхме се и с Г.[еорги] Първанов, който се съгласи с нас и подкрепи инициативата.

Вечерта ни посети вкъщи Велко Вълканов. Говорихме приятелски по много въпроси. Той се утвърди като личност с национално признание и значение. Честно подхожда към проблемите и има бърза реакция без оглед на проблемите и на тяхното служебно положение. Това му създава и някои трудности, но не го спира. И добре, че е така.

Явно има намерение да се кандидатира за президент при следващия тур срещу Ж.[ельо] Желев, стига да намери подкрепа. Аз лично се ангажирах. Но остава открит въпросът – каква ще е позицията на БСП.

7.II.1995 г. [вторник]

Днес се състоя срещата на Бл.[аговест] Сендов с академиците. При откриването Бл. Сендов предложи най-напред да се говори за закона „Панев“ и след това общо за ролята на науката. Но даде следната постановка по първата точка. Имало среща с ректорите, които настоявали да се отмени законът, но да се избегне конфронтацията, като не се провеждат избори и изобщо не се споменава нищо повече. И затова Сендов предлага да има само едно изречение за отмяна на закона и се остави правото на колективите да търсят помирение. [Йордан] Малиновски подкрепи тази постановка, като каза, че Научните съвети оставили свободни места за

вкарване на изгонените и ще се намери начин чрез Общото събрание да се реши въпросът и там, където това не е сторено. Т. е. от само себе си, със съществуващите структури въпросите ще се решат както трябва. [Ангел] Балевски, [Пантелей] Зарев, [Радой] Попиванов и някои други гласно и негласно подкрепиха това. Но други като [Борис] Спасов (макар и само с няколко думи) изтъкнаха, че трябва да се фиксира в закона преодоляване на последствията. Много остро се изказа [Цено] Хинковски, категорично [Азаря] Поликаров, [Димитър] Шопов, Ал.[ександър] Янков, с които се солидаризирах и аз, като наблегнах, че ако не се осъди морално, и то силно, законът „Панев", то се запазва възможността от повторение при определено стечение на обстоятелствата. К.[ирил] Василев, В.[еселин] Хаджиниколов също подкрепиха.

[Йордан] Малиновски ме потърси и поиска да намерим компромис. Оспорих му правото на действие в мое отсъствие и цялата акция, без да бъда дори изслушан. Той се опита да ми отговори, но призна, че думата приватизация му е била вмъкната, че му казали, че присвояваме библиотеката. Оспорих правото му да предприема мерки, и то първо по презумпция за виновност, без да се изслушат на никакво ниво засегнатата институция и хора. При това академик. Той веднага „миролюбиво" предложи да разделим имота – едната къща за СИБАЛ, едната за БАН. Казах, че така, на крак, не съм съгласен да решаваме такъв въпрос, а да се срещнем само двама. Той заминавал утре заран за САЩ и предложи към 25–26 февруари да се видим двамата.

8.II.1995 г. [сряда]

Не останах доволен от начина, по който се отрази в пресата нашата сбирка за закона „Панев". Видях се за няколко минути с Нора [Ананиева], но нямаше време за разговор освен за кратки реплики. Звънна ми Велко Тонев, за да изрази недоволство от това, което става в Института за история. Говорил с Т.[одор] Ив.[анов] Живков, сега депутат. Но той бил песимист по отношение настроенията на парламентарната група на БСП. Боят се да не ги обвинят в реваншизъм. А въпросът е да се осъди морално закона, за да не обезсърчават прогонените от ръководства и научни съвети да чакат благоволение точно от тези, които са ги погнали. Без ясни указания как ще се нормализира работата по институти, ако ръководствата са политизирани и те не пропускат никого не само в ръководство, но дори в редколегии, камо ли в научни съвети.

При Ст.[ефан] Дойнов – той беше категоричен, че в Института за история стават лоши неща. Около Г.[еорги] Марков са се събрали млади „негодници", както се изрази, и невежи, които завличат към дъното института и историческата наука. Възмутен е от Пламен Цветков.

9.II.1995 г. [четвъртък]

Среща с Агоп Гарабедян. Мисля, че се убеди за необходимостта да се снеме създаденото противоречие между Института и СИБАЛ по повод писмото, изпратено с подписа на Надя Данова и Николай Кочев, че Институтът по балканистика си бил искал библиотеката. И двамата сега вече са разбрали, че са изиграни. Но доколко А. Гарабедян ще намери сили и ще съумее да се справи с този въпрос, ще зависи и от неговата готовност и от натиска, който упражнява върху него Директорския съвет.

10.II.1995 г. [петък]

Няколко часа говорихме с проф. Асен Кътов. Дойде със статия, която е предал на в-к „Дума", но не са я отпечатали. Допущам, че няма да я пуснат. Тя се основава на глобалните анализи на международни организации и институции, главно еколози, за „устойчива" природа. Задълженията на правителствата са да провеждат такава политика, че да отговаря на тези условия, иначе ни чака гибел. Та идеята му е да се създадат екипи от учени в помощ на правителството. Набеляза около десетина проблема или области, и съответно учени за тях. Казах му да обоснове в една страница същността на предложението си и да предложи хора – била от икономическата сфера, било от екологическата – ето сега се сблъскваме глобално с липсата на вода.

След обяд заседание на Отделението – за изменение на закона за БАН. Подобри се нашият текст.

13.II.1995 г. [понеделник]

Среща в БАС с ветераните за преодоляване на някои противоречия. Почувствувах напрежение в отношението към В.[елко] Вълканов от страна на Е.[фрем] Карамфилов и Руси Карарусинов. Защитих В. Вълканов, без да променя натрупаното недоверие. Защо ли?

Оттам – в музея на гр. София за обсъждане комплекса, който се образува от националния паметник на културата „Стрелбището" с комплекс спортно стрелбище. Ние се бяхме произнесли преди две години положително, хвърлени са пари. Но сили, които са смятали, че задръжката на такъв смесен комплекс може да позволи разрушаването на „Стрелбището", създали проблеми. Обсъждането мина творчески, снети бяха всякакви ограничения от страна на БАС, защото се разбра, че авторите на проекта са мислели сериозно за сливане, без да се нарушава значението на единия заради използуването на другия.

14.II.1995 г. [вторник]

До обяд написах текст на доклада ми за „Балканите в края на XX век“.

Вечерта – среща с Иван Юхновски, чл.-кор. и зам.-председател на БАН, в СИБАЛ. Убеди се в правото ни, ще ни защищава, като говори и с [Йордан] Малиновски, но най-добре е да се изчака внасянето в Общото събрание. Съгласен е да се подготви споразумение, но спомена и ограничените пълномощия на председателя на БАН при съществуването на такъв устав. Ще гледаме предварително да снемем възраженията за библиотеката и крайните илюзии, че тук има помещения и възможност за работа на научно звено. С което е съгласен и Иван Юхновски.

15.II.1995 г. [сряда]

Среща на Нац.[ионалния] инициативен комитет за 9 май. Сблъскаха се някои тези – за антифашисткото съдържание на честването; за това, доколко да изтъкваме собствения си принос, когато победата е извоювана от голямата коалиция; постави се въпросът и за бомбардировките в София, да се направи панихида по подобие на Дрезден.

Аз не се спирам на събитията, макар че всеки ден реално им отделям по 2–3 часа за вестници и след това коментар, а вечерта – телевизия. Не го правя, защото съм наблюдател и всеки може да надзърне в пресата, за да си състави точна картина на настроенията сред различните политически среди. А просто да регистрирам с оглед на евентуално използване в бъдеще, не мисля за разумно. Ежедневието ме поглъща, а освен това имам конкретни задължения по някои теми, които искам да разработя. Те ми стигат.

16.II.1995 г. [четвъртък]

Рожден ден на Варчо. Ана подготви голяма торта, шоколадена, Анти и Ники му купиха подаръци. Ники сам отделил 600 лв. от събраните за Нова година и избра подаръка – комплект химикалка и молив. Баща му много се гордее със сина си и много го обича. Взаимно се обичат. Анти беше много уморена и отидоха в ресторант, след това се прехвърлиха у нас за тортата и почерпките.

Преди това имах разговор със Зах.[ари] Захариев за позицията му по честването на 50 години от края на войната.

17.II.1995 г. [петък]

Среща в СИБАЛ с Агоп Гарабедян. Не му поискахме никакъв писмен текст, а само съгласие за сътрудничеството такова, каквото го имахме – с „библиотека на Института за балканистика и на СИБАЛ“. Разбрахме се

напълно и ще ни поддържа директорът на библиотеката на БАН [Динко] Кръстев. Той охарактеризира като абсолютно несъстоятелни нападките срещу СИБАЛ, особено за библиотеката, с която БАН се гордее. Аз не знаех, че той е математик.

18–20.II.1995 г. [събота–понеделник]

Работа върху статията, която ми поискаха от „Славянски вестник". От редактора му, писателя [Лъчезар] Еленков, който бе в Москва, директор на културния сектор (дом) – в сградата на предишното посолство. Пожела уводна статия от няколко страници.

В неделя обядвахме у Лушка и Мавродия [Петрови]. Разговаряхме целия следобед. Стават процеси, които показват неподготвеност и незрялост във висшите ешелони на БСП, парламентарната група и дори правителството, макар че кабинетът е съставен от подготвени хора. Явно си оказват влияние и липсата на управленчески опит, и сложната обстановка, със заложените капани от предишните правителства.

21.II.1995 г. [вторник]

Заседание на БАС. Обсъди предложение за създаване на двутомен труд „История на фашизма в България". Предложиха ме за отговорен редактор. Стана дума кое налага. Разменихме реплики, че не се свежда въпросът само за хода на военните сблъсъци при въоръжената съпротива. Дейност, почти завършена със свитъците. Но както и те показаха, още има да се запълват и установяват дори факти. И да се оценява тяхното значение. Става дума за нещо по-широко – за общия контекст на антифашистката съпротива. За очертаване на реалните периметри на антифашизма, който не включва само комунисти. За първия период на войната, когато господстваше лозунгът, че не германците, а Англия е враг №1. В този смисъл се изказах, както и за предшествуващия етап, когато Коминтернът до Г.[еорги] Димитров има една роля, след него – друга, и как ни го върнаха смачкан от Съветския съюз, от Сталин. Подкрепиха ме М. Тодоров, [Марин] Калонкин и други.

23.II.1995 г. [четвъртък]

При Витали Таджер за СИБАЛ. Със С.[ергей] Русев. Обяснихме му новата ситуация. Той ни посъветва да се споразумеем, но с ясна уговорка в писмен вид за едната сграда, че се дава безвъзмездно на СИБАЛ за ползуване.

24.II.1995 г. [петък]

Творческа вечер за Стефан Гечев в Културния център на Франция. Залата е малка, недостатъчна за такива манифестации. Организирана бе добре. С музикални прекъсвания – Шуберт, с хубаво изложение на Свет.[лозар] Игов, със стихотворения на автора. Не ме развълнуваха стиховете, повечето в проза. Наистина абстрактни, може би авангардно и сюрреалистично. Само някои от тях стигнаха до мен с философското си обобщение. Напр. за поп Богомил. Явно оригинален, но е нужна може би специална подготовка в тази сфера, която на мен ми липсва.

Няколко минути преди да започне, влезе Бл.[ага] Димитрова. Седна пред нас, на първия ред, където имаше празни места. Според Нюма Белогорски, който я видял, когато влязла, тя се стъписала, щом ни видяла, и направи всичко, за да не ни погледне, докато излезем. Ние я облекчихме със същото отношение.

25.II.1995 г. [събота]

Не мога да не отбележа, че Ж.[ельо] Желев предприема вече глобална акция срещу правителството и срещу БСП като цяло. Обвинява ни, че сме навлезли като страна в рекомунизация, възраждане на миналото отпреди 1989 г., че демокрацията е в опасност. Което предизвика реакция от всички страни. Най-ярко опонира Жорж Ганчев. Средствата за масова информация са пълни с хапливи забележки и карикатури.

27.II.1995 г. [понеделник]

Пленарно заседание на Комитета за правата на човека. Ю.[лий] Бахнев чете отвратително доклада, който сам написа. Затова пък изказванията бяха хубави – Ал.[ександър] Янков, Ив.[ан] Гайтанджиев, Н.[икола] Инджов и много други. Казах и аз няколко думи за отношението към нас.

28.II.1995 г. [вторник]

Отложих срещата с [Марин] Калонкин, защото трябваше да ида във фондация „Славяни“. З.[ахари] Захариев взел участие в създаването на международен фонд „Героите на Плевен“ в Москва и искаше под същото име да създадем фондация в София. Противопоставих се, след като прочетох устава на руската. У нас не може да се приеме такъв устав, който позволява всякакъв род икономическа дейност, игра с ценни книжа, търговия с всичко и т.н. Предложих им „Славянска фондация“, да се създаде комитет, програма за връзка и дейност по точното название и първата цел – паметниците от този период.

1.III.1995 г. [сряда]

В Централния кооперативен съюз на тържествено събрание говорих за 3 март. Поднесоха ни чудни цветя. Вечерта – Жорж Ганчев отново герой по телевизията. За американското поданство. А в парламента гласуваха освобождаването на негови зам.-председатели на НС.

Получи се факс за Гърция. Тръгване на 10-и вместо на 12-и, до 20-и март. Остава да убедя Ана и тя да пътува със самолет. Не трябва да мисли за долари в български лева. Но понеже тя пазарува и плаща данъците и вижда как затъваме всеки месец с пенсиите, свиди ѝ се да пожертвува долари за път. А автобусът е уморителен – толкова път при това нощно време в Гърция. Та отпада и удоволствието от гледането. Прие цената на самолета.

Дойде и Елка, доволна от пребиваването си в Бостън. Програмата ѝ е била много напрегната, но се убедила, че работят добре, плащат им достатъчно и сега си обяснила защо толкова се натискат за САЩ.

2.III.1995 г. [четвъртък]

Работих до обяд текста за тома на Историята [на човечеството] на ЮНЕСКО, а по обяд излязохме на традиционната разходка до парка. Срещнахме най-напред Иван Захариев. Изглежда добре. Интересно, и той, а по-късно и Юлиян Минков смятат, че нашите не са си избистрили докрай някои от най-важните, особено първите ходове. Знаеха, че ще бъде трудно, следователно тактиката им също е трябвало да се уточни. Защото президентският институт предварително беше показал негативното си отношение към БСП. Оттук изводът – че е трябвало да се спестят излишни удари. Случаят с Илчо Димитров за министър. Направо ход към живковистите, което не е могло да не разколебае някои, а за други – да се оправдае настоятелната линия срещу БСП–БКП. А Юлиян съжалява, че не са обърнали внимание на редица негови предложения – да се излезе с наша инициатива за отбелязване на кървавите злодеяния през 1925 г., като се изрази съжаление и за жертвите, понесени от атентата в църквата „Св. Неделя“. Може ли наистина това да послужи като опит за помирение? Може би да, но дали точно в този момент ще се възприеме адекватно както отляво, така и отдясно? Трябва да помисля, преди да говоря.

3.III.1995 г. [петък]

Гледахме телевизията – тържеството на Шипка с Жан Виденов, Бл.[аговест] Сендов; на площад „Народно събрание“ с Ж.[ельо] Желев и Ж.[ан] Виденов; и в Аулата на университета – с Ж.[ельо] Желев и патриарха, слово от Н.[иколай] Генчев. Внушителни изяви за националния празник.

И пак не мина без гаф. В университета запяха „Шуми Марица“ и официалните лица станаха прави. Във в-к „Дума“ тази заран съобщиха, че само Мария, съпругата на Ж. Желев, демонстративно излязла. Монархистите получават подкрепата на СДС, което се проявява в политизирането отново на герба; искат корона и умножаване на лъвовете, за да се запазела приемствеността в историята. А забравят какво ни е донесла монархията и първият ни цар Фердинанд, на когото не му бе даден достъп да стъпи в България дори при погребението на своя син Борис III от самото фашистко правителство. Толкова е омразен на всички българи. Доста своеволно и за да играе роля, се обади Светлин Русев в полза на короната, давайки повод за усложняване още веднъж на приемането на герба, както е предложен в съгласие с конституцията.

6.III.1995 г. [понеделник]

Предадох статията на Ст.[ефан] Продев за разгрома на антифашизма. По случай честването на 50-годишнината. Останах поразен от поведението на редица генерали, при това партизани, които се отказаха по същество от антифашисткото си минало. Трябваше на един да се напомни, че баща му е бил зверски убит в полицията, за да се стресне и промени позицията си. Но възванието, благодарение на усилията на Кръстьо Горанов и [Марин] Калонкин, запази облика си.

Поканен съм от Поповските другари за основен докладчик на събранието по случай 9 май. Уточнихме и другите двама – Калонкин и [Михаил] Димитров.

8.III.1995 г. [сряда]

Изнесох при пълен салон лекция за Балканите в края на XX в. Дълго ми ръкопляскаха, зададоха много въпроси. Ана беше безкрайно доволна, а и всички – дойдоха да ме поздравят и да ме поканят да говоря пред общинските организации.

9.III.1995 г. [четвъртък]

Срещнах Сл.[авчо] Трънски със съпругата му. Та заедно с него отидох до Военна болница и там си прегледах очите. Интересен млад лекар – Цветков, който търси изход от тежкото положение на лекаря. Явно настоява за съчетание на компромисни формули, за да се защитят както интересите на населението, така и на лекарите.

10.III.1995 г. [петък]

Днес тръгваме за Гърция с Ана.

Заранта рано видях [Красимир] Премянов. За президент нямат позиция, но явно ще предпочетат Бл.[аговест] Сендов пред В.[елко] Вълканов, ако издържи, разбира се, в Парламента. За друга кандидатура не са мислили, но искали сигурен човек. Дадох му и картичката на Ана Петкова, дано да я използва полезно.

Пратих кратка характеристика на [Павел] Сохан за избора му за академик и отговор за сътрудничество на [Шарл] Кечкемети. Разбира се и с благодарност.

21.III.1995 г. [вторник]

Вчера се върнахме от Атина. Там прекарахме 10 дни – от 10 до 20 март включително [на конференция „150 години гръцки парламентарен живот 1844–1944 г.“].

Пристигнахме към 4 часа, посрещна ни организация „Данос“ – отговаряща за настаняване, изпращане, както и за екскурзия в Навплион.

Първите два дена бяха чудесни – събота и неделя. Слънчеви, топли, без никакви ангажименти. Настанени в центъра на Атина в хотел „Гранд Бретания“. Първият ден кръстосахме града – от „Колонаки“ до „Омония“, като разгледахме много познати места, магазини, витрини и обядвахме в „Плака“. Влязохме откъм центъра, до площадчето, като минахме покрай къщата на акад. [Константинос] Цацос и музея на П.[анайотис] Канелопулос. Настанихме се в ресторанта, който работи и лятно, и зимно време, откъдето Ели купуваше сувлаки, с кошничка в ръка и бележка с пари. На следващия ден влязохме от другата страна, като преминахме от „Омония“ през пазарището. Истински панаир на придошлите от Русия и от другаде. Изглежда, че са се договорили в неделя да им се предоставя това пространство. Истинско стълпотворение. Продължихме към „Плака“ от тази страна и попаднахме на места, където не сме били и където сега се извършва голяма реставрационна дейност: римския пазар на Адриан и други. Настанихме се в ресторант с музика и се застояхме там дълго.

Конференцията се откри във вторник с работни заседания. В понеделник стана само тържественото откриване от президента на Гърция, току-що избрания К.[остис] Стефанопулос. Аз имах известни съмнения дали е този, с когото съм имал възможност да се срещна няколко пъти като министър. Особено една среща ми се е врязала в съзнанието. Не знам по какъв повод, някъде се споменало, че в Москва с танкове прегазили деца, за да разпръснат демонстрация и това К.[остис] Ст.[ефанопулос] подхва-

на и направи декларация по телевизията или радиото. Чух го и поисках среща, защото такава реакция можеше да се отрази неблагоприятно на общото желание на „Нова демокрация" да подобри отношението с Москва. [Константинос] Караманлис се готвеше да посети Москва и ми беше поискано съдействието на българската страна пред съветската, за да му се окажат държавни почести. К. Стефанопулос ме прие веднага, изслуша ме, че не може да има такова събитие, особено след войната, когато на немците е по била присъща такава дейност. К. Ст.[ефанопулос] изрази съжаление и мисля, че намерих начин да излезе от положението.

Описвам това, защото след откриването на конференцията имаше коктейл, на който отидох без да предполагам, че политическите лица са там. Изведнъж от едно кресло чух името си и когато се обърнах, видях [Костис] Стефанопулос, който се надигна да се ръкуваме и каза на присъстващите до него А.[танасиос] Цалдарис и А.[постолос] Какламанис – двамата председатели на НС, предишния и сегашния.

С други политически лица не съм се срещал. Конференцията ни погълна времето, нямаше как да се отсъствува. Взех някои от материалите. Следях докладите, защото реално време за дискусии нямаше, но затова пък нивото на участие беше добро – професори, доценти, мнозина и с практика в Парламента, някои като депутати, други в конституционните съвети или съд, участници в комисии или Европейския съюз, или в Страсбург. За мен беше интересно да следя позициите, защото, ако в първите заседания преобладаваше историческият аспект, свързан с въвеждането на парламентарния живот в европейските държави и в Гърция, то към последните дни преобладаваше сравнителният анализ на парламентарния живот днес, на ролята на Парламента изобщо.

Постави се въпросът – може ли XIX в. да се смята за век на парламентаризма, какъвто бе опитът на повечето докладчици да го докажат чрез конкретния анализ на конституциите, на разделение на властите, на избирателното право. Тенденцията за въвеждане на отговорността на правителствата пред Парламента, а не пред монарха се наблюдава навсякъде, но решаващата роля изиграват революциите от 30-те год. и от 1848 г. Затова се прие, че едва във втората половина на XIX в. може да се говори за парламентарен живот. Но изниква веднага другият въпрос, какво става реално през XX в., и особено сега, когато започват границите да изчезват. Една единна Европа означава такива дълбоки промени в начина на организацията, че бе въведен и терминът „криза в парламентарния живот".

За сравнение изтъкнато бе, че през XIX в. бе институционализирана и по-специално бе възприета идеята на Просвещението за „духа на законите" и разделението на властите. Но не всеобхватно, например, това не е важало за Германия, където продължава монархизмът, както и за Русия. Следователно пак се сблъскваме с митология, да обобщаваме глобално.

А XX в. досега, без новите процеси, свързани с пропадането но социалистическите режими, разкрива значителни вътрешни противоречия. Казано е в белгийската конституция „liberté en tout pour tous!“. Така ли е обаче – с федерализма, работата на съдилищата, вътрешно напрежение – къде се решават? Извън Парламента. Не е ли време за парламентите да преодолеят и се освободят от опеката на групите (партиите), да съчетаят по-плътно правата с отговорностите и с интересите на индивидите. Демокрацията съществува само там, където свободата се съчетава със социалната свобода.

Проф. [Георгиос] Касиматис говори още по-определено за обществените промени и парламентарния живот. Спря се на периода „либерализъм“ в Европа през XIX в. с приноса на Парламента, икономиката, властта и дори религията, позволили участието на народа в управлението. Но остана президентската власт в изостаналите страни и в Източна Европа. Така се стигна до олигархическа власт. Той не пощади и Френската революция – представителна демокрация, но контролирана от един елит. До Втората световна война се провежда либерална политика, т. е. изцяло буржоазна. С изключение на Ваймарската република, а в Гърция с конституцията от 1927 г., когато се организират и политически партии.

След Втората световна война на сцената излизат политическите партии, които променят представителната демокрация в директна демокрация. Тя се развива успоредно с фашизма, хитлеризма и социализма. В Гърция този процес на връх в политическото развитие е 1968 г. – идеологизиране на партиите, силно развитие на социалдемокрацията.

Но този процес не бива завършен в демократичните държави, защото навлизаме в конфронтационен период. Кризата намалява стабилността чрез пълната идеологизация. Не е криза на парламентаризма, а на идеологизирането, и то на държавността. Криза на представителна демокрация по-рано, а сега вече и криза на реалната демокрация. Защо?

– Не отговаря на изискванията на народа;

– Опасност от техническата революция – води до криза на директната демокрация;

– Президентската институция във Франция, Източна Европа – истински анахронизъм;

– Парламентът няма истинска роля.

Процесите в Европа водят до наднационална концентрация на властта. Обособяват се малки групи със силна власт, които отстояват своите интереси. Свива се обективно ролята на националните парламенти. Но на преден план излиза le droit international, който ограничава и ролята на държавата, и на Парламента. Явяват се на сцената вече 3-та и 4-та генерация политици. Следователно кризата е открита – процесите на търсене на нови институции. Само криза на парламентаризма ли е или и на демокрацията? Не се ли нуждае от реформа и държавата?

Alter ego? Докога, защо да бъде представителна, когато животът предлага други функции на Парламента – да съблюдава конституцията, висшите принципи, съдийската роля, да контролира и съгласува не само със законите, но и с основните идеи, т. е. в Парламента да се чуят малцинствата; форум на малцинствата в широкия смисъл на думите. Оттук и значението им за малцинствата.

Законите и решенията за управление, които определят икономиката и т.н., се осъществяват реално извън Парламента от правителствата и другите органи на власт.

Разбира се, имаше всякакви нюанси в богатата програма от доклади. Чужденците главно бяха приготвили писмени текстове, гърците с малко изключения четоха наистина, но не раздадоха своите текстове. Решиха да публикуват материалите. На мен първи от външните хора възложиха да председателствувам. Благодарих за поканата, но по-подробно се изказах, преди да прочета изложението си на следващия ден. Казах, че съм социалист и не се отказвам от убежденията си. По интерпретациите, които чух, това се посрещна добре.

Имаше ограничена група от историци – Траян Стоянович от САЩ, Ричард Клог от Великобритания, П.[асхалис] Китромилидис от Атина; повечето бяха юристи и няколко политолози.

В събота ни водиха на екскурзия в Навплион. Познато от многократни посещения и пак нови неща видяхме. Например, съвсем наблизо пирамида, съвременна на египетските, разбира се не в такива размери и не със същото изпълнение, но все пак пирамида с вход, проход и вътрешно помещение. Не можаха да обяснят предназначението ѝ. В същия хотел обядвахме, където бяхме прекарали няколко дни – Смесената българо-гръцка комисия през 1982 г. Но сега има прокопан тунел с асансьори.

В неделя пък прекарахме с Вангелис [Карафотакис]. А вечерта с [Спирос] Аздрахас – уговорихме конференция в София. Имахме среща с [Василис] Панайотопулос, вечеряхме и ходихме при [Георгиос] Дарданос да говорим за издаване на книгата ми на гръцки. Той ще влезе във връзка с[ъс Спирос] Врионис. Поканиха ни на разходка Катерина и Дино. Ще ни гостуват в София през седмицата преди Великден.

Имахме продължителен разговор и с Бранимир [Петров], покани ни на обяд след края на конференцията.

Откъснахме се напълно от София, от политическото ежедневие. Починахме си от стресове, когато гледаш истериите и изкривяванията на всичко, което предлага правителството на Жан Виденов, по телевизията. И същевременно като че ли сме упоени от тази атмосфера, не можем и не искаме като че ли да се откъснем трайно от нея. Щом се върнахме, се нахвърлихме на вестниците и на разказа на Върбан. Заварих и обилна кореспонденция.

При завръщането си, въпреки колебанието, отидохме на вечер на франкофонията. По случай деня, обявен за всички франкофонски страни за празник. Гледахме филми. Единият с чувство на хумор – за безсмислието, което се приема с външни атрибути; другият – сантиментален. Но трябваше да идем, за да укрепим и ролята на дружеството „България–Франция“.

23.III.1995 г. [четвъртък]

В Отделението ни говори В.[еселин] Никифоров. За пръв път видях икономист да ни губи времето с философски обяснения на икономически категории.

След това отидох на приема на гръцкото посолство в х-л „Шератон“. Срещнах много познати – отбелязвам само А.[танас] Гинев, Хр.[исто] Христов, А.[нгел] Ганев, които бях загубил от поглед. Последният ми се видя много разочарован и обиден в очакванията си от посещението на [Каролос] Папуляс. Отново очаквал връщане на съгласувани позиции по р. Места. Казах му, че гръцката страна досега е попречила за намиране на решение, може да почака по-подходящ от сегашния момент за решението му. А негова задача е да не допусне изостряне на отношенията, както направиха в миналото ръководителите на двете страни. Не може да се очаква от Жан Виденов да си открие нов фронт. Научих от [Анастасиос] Сидерис нещо, което не знаех – че се били договорили за 29% от водите на р. Места, но какво прави това, не зная. По-рано Т.[одор] Живков, с големи усилия преодоля съпротивата и предложи 3 млн. куб. м. [Константинос] Мицотакис след разговор с [Константинос] Караманлис прие, но А.[ндреас] Папандреу се обяви против, като обяви това за предателство и настоя за 4.5 млн. куб. м. И социалистите изградиха електростанции, язовири и т.н.

[Йордан] Малиновски ме намери и предложи да се срещнем.

25.III.1995 г. [събота]

Под впечатление съм на разменените „любезности“ между Ж.[ан] Виденов и Ж.[ельо] Желев. С взаимни обиди. По повод въпрос за „Мултигруп“, отправен от Ф.[илип] Димитров, и отговора в петък. Жан явно се бе подготвил добре и влезе в същия язвителен тон, с който бе нападнат. И накрая добре сервира чрез говорителя на МС обяснение, че не обвинява, а само напомня, че „Мултигруп“ е внесъл 600 хиляди [лева] във фонда на президентската кампания. Но отново бе върната топката късно вечерта от говорителя на президента с много обидни слова към министър-председателя, че „лъже“, тъй като парите „не били използвани“. Но шпагите са извадени, двубоят ще продължи.

Сутринта в 10 часа в СИБАЛ имах интервю по гръцката телевизия. Не бяха добре обмислили въпросите – три: за Втората световна война; отиването към Европа ще благоприятствува ли сътрудничеството между България и Гърция в икономическата и прочие области; кое предпочитаме – Европа или регионалното балканско сътрудничество. Не ми дадоха и време да помисля. Но успях да говоря и за Втората световна война, и за задълженията на интелектуалеца.

Вкъщи Ана хвърли малко повече синка в прането. Много се смяхме, когато бельото излезе синкаво оцветено.

Вечерта отидохме на спектакъл „Пантомима" във ВИТИЗ – първият четиригодишен випуск по случай основателя на модерната пантомима – [Жан–Гаспар] Дебюро, за когото знаехме от „Децата на рая", филм класика за развитието на истинския театър към средата на XIX в. с Жан–Луи Баро, М.[арсел] Марсо, които имах случая неколкократно да видя в Париж. Талантливи момчета и момичета, които спечелиха заслужено спонтанните и продължителни ръкопляскания на публиката. Ръководи ги доц. [Васил] Инджев – варненец.

26.III.1995 г. [неделя]

Този път се задържахме вкъщи. Основно чистене. Затова излязохме на разходка рано след обяд. Отбихме се на кафе и се почерпихме на закритите тенис кортове (впрочем не съм надзъртал вътре дали не се използват и за друго нещо). Много пъти сме идвали със Светомир и Хелен [Иванчеви]. Споменахме ги отново с умиление и ни стана мъчно. Напоследък вече не се чувствуваме уютно на този свят, дано не причиним на близките си тежест и със своя край. Настроението ни притиска. Отбиваме неприятните помисли, но все по-често ни завладяват отново мисли за отчуждеността ни от това, което става. Никога не сме били наблюдатели, още по-малко пасивни, а сега и телевизията, и вестниците, а и общото положение ни превръщат в зрители и наблюдатели на събития, които ни нараняват. Не говоря за материалната нужда, за неудачи от семеен характер, а за общата атмосфера. Макар че би трябвало да сме по-подготвени от собствените си деца към това, което става, защото в още по-тежка атмосфера (да не кажа аналогична) израснахме.

Срещнахме Добри Желев. Той ми разказа много интересни неща, които е прочел в партийния архив. Сега е по-достъпен от по-рано, но и някои документи или били още по-закътани, или изчезнали. Говори ми за готовността на Тр.[айчо] Костов да замине за Югославия, да отидат с [Антон] Югов и още някои за подписване на присъединяването на България като 7-ма република. Осуетено от Добри Терпешев, който поискал нов разговор с Г.[еорги] Димитров, който не бил в течение на конкретната стъпка.

От Москва Г. Димитров, след като говорил със Сталин, препоръчал отказ. Идеята за федерация била на [Уинстън] Чърчил, така се обосновал Сталин, още от Ялтенската конференция. Ч.[ърчил] я бил изложил, като начело искал да постави Турция. Но Сталин отклонил.

Каза ми още за показанията на Тр.[айчо] Костов. Че наистина [Никола] Гешев казал да му се подготвят от Тр. Костов пълни показания, като той щял да остави други кратки. Но дали това е станало или не, т. е. Н. Гешев да е останал доволен от получените от други показания и да не е изисквал повече, не знае. Допуска еднакво и двете възможности.

Допълнително даде нови данни, че Н. Гешев е бил убит. Позовава се на Руси Христозов. Прочел документи за среща в Евксиноград на Н.[икита] Хрушчов, който дошъл до Румъния и се прехвърлил и при нас за среща с В.[ълко] Червенков. Предложил му да напише статия срещу Сталин. В. Червенков отказал, защото се чувствувал „малък", и предложил да свикат секретарите от всички соц.[иалистически] страни и направят общо изложение. Това е причината за неговия край. Той е бил набелязан за първи секретар, но разгневеният Хрушчов го провалил. Д. Желев прочел докладна записка на Г.[еорги] Цанков, който излагал тези неща и отхвърлял В. Червенков. Името на втория докладчик не ми каза, защото още бил жив. Така се открил пътят на Т.[одор] Живков.

И още много неща, за които няма смисъл да пиша. Вече започват да излизат под различна форма.

27.III.1995 г. [понеделник]

Написах писмо до Спас Райкин. Искаше от мен кратка рецензия, но 5-те тома материали, излезли за последните двадесет и повече години, не ми позволяваха това. А време нямах, още повече, че Св.[етослав] Шиваров ме помоли да почакам да минат изборите.

Прегледах и книгата на С.[тефан] Великов, отделих 20 страници за проф. Миранда Ставриану.

28.III.1995 г. [вторник]

Като учредител на фондация „Алтернативи" ни събра Чавдар Кюранов, за да освободим Красимир Николов и да помислим за лектория. Всъщност се разбра от изказванията, че не лектория е нужна, а включване на актуална тематика за обсъждане – на първо място, особено в началото, икономическа, а сетне и политическа. Не много често, но да оставят следи.

Насаме Ч.[авдар] ми каза, че Жан [Виденов] е останал само с един верен и искрен поддръжник – [Красимир] Премянов. В различна степен от него изразяват недоволство хора от Висшия съвет. А [Александър] Лилов

го бил заплашвал, че ще са нужни нови избори, ако си позволи да завие надясно. И тук искам да отбележа статията на Валентин Вацев, колко ефимерни и непостоянни са понятията днес ляво и дясно, и колко ловко се използуват за заблуда.

В БАС – 75 години на [Владимир] Симеонов. Кратка почерпка с хората, които работят заедно. Времето отново се развали. Едва се прибрах вкъщи. Заваля дъжд, който се превърна набързо в сняг и за броени минути всичко побеля.

Общо събрание на БАН – за дреболии, колкото да се отбележи, че ни свикват. Вместо всяка година да се дава наградата на БАН – един път на две години.

29.III.1995 г. [сряда]

Хубава разходка по снега в парка. Намокрихме се.

Вечерта на лекцията на М. Калонкин. Интересно построена, добре обоснована – за България и Втората световна война – първите два периода. За третия период – самата война и мира – отделна лекция след десетина дни. Въпреки това предизвика реакция, и то от най-крайната гледна точка – че за България нямало друг изход, освен да влезе във войната на страната на Германия, и че всички жертви били дадени безполезно. Следователно няма какво да се чествува. Отговориха добре, но особено сполучливо говори [Трифон] Трифонов за позициите на „Звено“ и за позициите на Петко Стайнов.

30.III.1995 г. [четвъртък]

При [Йордан] Малиновски. Държа се първоначално арогантно, нахално. Отвърнах му със същото. Като му казах, че ще влезе в историята като гробокопач на БАН, като безсловесен проводник на закона на [Георги] Панев. Това позволи да се нормализира разговорът. Но явно надъхан, безкритично възприел всички глупости, които са му казали и за института на Ана, и за мен. Не му спестих епитети за него самия. Едва тогава той застана на една по-нормална позиция. Че има Институт за балканистика, че съм признат с големи заслуги, международно, учен. Че затова иска да поеме риска да се остави СИБАЛ в помещение на БАН, безвъзмездно, но като „върнем на Института за балканистика библиотеката“. Казах му, че библиотеката е била винаги на Института за балканистика, че явно го подвеждат и жалко за него. Та най-накрая се разбрахме да посети сградите, за да се убеди сам в реалното положение на нещата.

В 11 ч. заседание на Нац.[ионалния] к[оми]тет за чествуване на разгрома на хитлерофашизма. [Николай] Цонев бе много внимателен; на-

белязаха се много неща, дано се поемат и от съответните министерства, защото на обществени начала не може да се направи много нещо от набелязаното (редица концерти с участие от чужбина, регионални срещи; по-лесна е проверката, за която поискаха да се включат и нови имена като Стефан Халачев, Васил Демиревски (Жельо) и пр.).

31.III.1995 г. [петък]

От хотел „Шератон" ми се обади В.[ладимир] Волков. Веднага го поканихме на обяд. Дойде. Вече е разочарован от [Борис] Елцин, не вярва в успеха на перестройката. Дели хората на мошеници и на честни, делови. Разчита на последните като [Виктор] Черномирдин, [Иван] Рибкин. Принудени са да маневрират, защото законодателството не е мръднало и правят по необходимост нарушения. Съмнява се в правилността на обвиненията, че всичко е мафия. Крие се неразбиране, лъжа, изнудване по всякакви канали, дезорганизацията поражда престъпност, докато мафията е организация. Ако се закрепи икономиката, за което имало надежда, постепенно Русия щяла да стъпи на краката си. Едва ли ще бъде капитализъм, нито социализъм – нещо, каквото стане. Не се наема да пророкува. Живеят средния живот на граждани.

Вечерта прием в чест на [Каролос] Папуляс. Видяхме се и се ръкувахме, поприказвахме за минало, за бъдеще. По няколко фрази по всеки въпрос. Ще ходи в Русия, щяли да му дадат орден. Казах му, че и аз отивам на правителствената конференция по случай 50 г. [от разгрома на хитлерофашизма]. Той отбеляза, че чувствува в себе си [желание] да хване отново оръжието срещу неонацистите и крайните националисти.

Видях се с много хора. Най-силно се оплака Клара Маринова – че ѝ е омръзнало от поведението на парламентарната група. Не могла да си отспи, не се събират 4 часа дори. Оплака си и от други. Видях се с Жан Виденов и се уговорихме да го посетя в началото на седмицата. Видя ми се отслабнал, измъчен. Призна ми, че безкрайно го е изморила подготовката на бюджета.

[Стефан] Савов беше отново в добро настроение, уверява ме, че не бил казвал лоша дума за мен и не бил подписвал нито едно искане за моята оставка. Във ВНС имало атмосфера въпреки острия характер на противоречията. Чарлз Мозер оздравял, върнал се е тук. Поговорихме. Видях се и с много наши хора от Министерството [на външните работи], които са свързани с Гърция.

Този път [Анастасиос] Сидерис каза, че е доволен. Доволен е и [Каролос] Папуляс.

3.IV.1995 г. [понеделник]

Уикендът използувах максимално, за да напиша текста си за Москва. Не може с обиколен билет, защото обратно на казаното от [Захари] Захариев, той е два пъти по-скъп. А като си помислих и за оставането си в Москва без квартира да се настаня у [Владимир] Волков, никак не ми се искаше. Преписаха ми текста във фондацията.

4.IV.1995 г. [вторник]

Предадох статия за „Ново време“ на Искра Баева („Балканите в края на XX век“). Заседание на БАС.

Вечерта – коктейл в руското посолство по повод на заседание на ръководството на МАРУЯЛ (руският език и литература). [Александър] Авдеев ме покани и без да ме предупреди, устрои малко тържество за връчване на дипломата ми за член на Руската академия [на науките]. Поздрави ме най-сърдечно, това сториха и мнозина от присъствуващите. Между другите и председателят на Съюза на научните работници д-р [Иван] Матев. Отговорих, че сме израснали с руската литература от XIX в., което е вярно за младежите от нашата генерация.

5.IV.1995 г. [сряда]

Лекция в Славянското дружество. Препълнен салон, посрещнаха много добре. Нямаше никакво заяждане. Напротив.

6.IV.1995 г. [четвъртък]

[Йордан] Малиновски – на посещение в СИБАЛ. Отначало прояви излишно нахалство, като тръгна да оглежда стаите като че ли ще му избягат. Спрях да го придружавам на втория етаж и на тавана. Изчаках го в кабинета. Там вече смени поведението си, ръкува се и започна разговори. Изглежда се бе размислил, защото поиска, по-скоро за да запази честта на пагона, да настани част от Института за балканистика. Казах му, че това е абсурдно, защото, който иска да работи с книги, е добре дошъл в библиотеката, а да се свикват за организационно събиране хора в тези помещения е просто противопоказно и няма да се приеме нито от института, нито от нас. Придружаващият го настанител на помещения каза, че е намерил решение на откритите въпроси за Правния институт и Енциклопедията. Обадиха се и Върбан, и Сергей [Русев]. На излизане Й. Малиновски поръча на Сергей да му направи протокол.

Заседание на Управителния съвет на [Славянската] фондацията. Изказах се, защото наистина през последните години и месеци се заговори

за фондацията. З.[ахари] Захариев сериозно се бе развъртял. Но се хваща за всичко само да има шум, без да доведе докрай задачи, които се влачат с години или не представляват съществен интерес за целите, които си поставя Славянската фондация. И други се изказаха в този смисъл. Има желание за работа, съществуват и сериозни възможности.

8.IV.1995 г. [събота]

Какво пиша? Дневник ли е това, когато отбелязвам само срещи, разговори, а не това, което реално ме вълнува от пресата, телевизията, от прочетена книга.

Като в калейдоскоп се натрупват впечатления от правителството. Уговорихме уж среща с Жан Виденов, набелязах и критични пожелания. Както той сам ми призна, не понасял много критиката, но я търпял и търсел от мен, защото съм подсказвал какво да отбегне или да преодолее. Но ето че неговата заетост, излизането пред Атлантическия клуб, бюджетът, го погълнаха. Аз пък се предоверих на [Красимир] Премянов той да устрои срещата, а не аз да звъня направо, а и неговите проблеми като председател на парл.[аментарната] група го погълнаха. Сблъсъци в Парламента, бойкот по всички правила на крайната конфронтация го принудиха да издаде заповед всички от „Демократичната левица“ да се чувстват мобилизирани за кворум – никакви командировки.

И все пак ще отбележа, че Ст.[ефан] Продев отново предизвика моето възхищение с широката си култура. Имам предвид как сравни проявите на В.[асил] Михайлов с умрелите и изчезналите динозаври. Жалко, че в-к „Дума“ намалява тиража си, но остава най-интересният вестник – политически, а не клюкарски, макар че невинаги е на ниво. Но защо да си променя облика, за да привлича изкуствено читателска публика? Нито бива, нито може. Защото ще измени на своя характер – политически на социалистите, без да бъде официоз на БСП. А да стане атрактивен със секс, каламбури, да се опитва да удовлетвори всички възрасти – ще стане подобен на в-к „168 часа“ и ще загуби бързо сегашната си аудитория. Напротив, трябва още повече да наблегне на сериозния анализ на целокупния ни живот, т. е. да запази насоката си като търси само усъвършенстване.

Пристигна П.[асхалис] Китромилидис със съпругата си. Член на журито за стипендианти в Гърция. Устроиха му програмата, която бяхме уточнили в Атина, та не стана нужда Върбан да се насилва. Отгоре на всичко и се разболя.

Поканих го на вечеря – в ресторанта „Хелиос“ на гърба на Художествената галерия. Масата ни беше добре избрана от Върбан, музиката не дразнеше. Мина успешно в лек разговор за минало и настояще. Опла-

ка се само, че не е имало никаква рецензия и отзив за неговите трудове. Наистина, той се появи по-късно на нашия хоризонт, когато нещата се обърнаха. Но трябва да изправим положението.

9.IV.1995 г. [понеделник]

Изнесох доклад в новоучредената лектория за стратегическо обсъждане на Ал.[ександър] Лилов с ръководител Д.[обрин] Спасов по фил.[ософските] проблеми, като Ал. Лилов иска да въвлече по-широк и разнообразен кръг от научни работници. Сега постави на разглеждане Балканите. Първият ден „Балканите в края на XX век“ с доклад от мен и встъпително изложение от А.[ндрей] Пантев. Аз допълних и актуализирах доклада, който бях изнесъл на „Позитано“, с извода докъде може да се стигне в случая с Босна, със Сръбска Крайна, изобщо с усилията за създаване на втори държави като нов процес за избягване съпротивата на локалната и международната общественост, която е особено чувствителна към промените на границите в интерес на установените вече държави, но по-лесно възприема образуването на нови държави на основата на прерастване на малцинствата в държавни формации, еднолично или в комбинации с други малцинства. Както стана с Македония и Босна, признати веднага. И кипърският пример.

Зададоха ми много въпроси. Обобщено отговорих, че не съм краен песимист, нито фаталист, и показах как се преплитат действията и политиката на Великите сили под въздействието на местните фактори. Взех за пример промяната в ролята на Франция по отношение на Сърбия, на Германия по отношение на Турция; и от другата страна, как Сърбия съумя да наложи друг ход на събитията; и започвайки в своите предели ликвидация на всяка автономност, а след това води успешно действия за дезинтеграция на Босна и почти успя, а има и действуваща втора сръбска държава, с която нелеко ще се справят. Остана да отговоря и на втория кръг въпроси – за по-късно – за възможния мирен изход от сложната плетеница на противоречия.

С [Андрей] Пантев, който говори след мен, а отговори на въпросите първи, не се сблъскахме. Той подчерта успешно значението на историята, но да не се абсолютизирва изцяло, защото идентичността търпи различия, стереотипите днес, при новите условия, се променят. Съвпаднаха ни позициите и за ролята на САЩ. Той допълни с критични бележки от тукашната конференция на [Димитър–Джон] Паница за [Збигнев] Бжежински, за [Роберт] Каплан и подчерта, че изводите ми са правилни. Говорих доста и за Германия и нейната нарастваща роля не само за нас и за Турция, но и за Гърция, и за Албания и т.н., че скоро ще имаме други реалности, за които трябва да се подготвим отдалеч. Интересно за Русия – вниманието ни беше отклонено и остана да разискваме следния път.

11.IV.1995 г. [вторник]

Отидохме в болницата с Ана – тя за зъбите, аз за масажа и очилата за близко. Приеха ни много сърдечно: и лекари, и сестри. Даже с известен комплимент, че сме изглеждали много добре.

12.IV.1995 г. [сряда]

Сергей [Русев] подготви протокол за [Йордан] Малиновски. Прекръстихме само „сътрудничество“ в „споразумение“, някои общи положения, като запазихме конкретните форми на сътрудничество в специфичните области, които застъпваме. Заранта пък уговорих среща с Нено Неновски, отидохме до СИБАЛ и там окончателно оформихме текста. Й. Малиновски го нямаше в БАН.

Срещнах Чудомир Големинов. Вярва в успеха си, има основание, защото особено сега на преден план излиза и възрастовата характеристика. Изпрати ми книжката на сп. „Правна мисъл“, списанието на БАН, с положителния отзив на Нено Неновски за книгата ми за ВНС. Не виждам как ще може да се преодолее сблъсъкът с Борис Спасов, който незаслужено бе задържан в миналото, засили своята научна активност с публикации сериозни, както ми казват. Но как да се прекрачи възрастовата граница? Нашите ще предложат по-младия и са за това категорично. Как да постъпим, че да спестим сътресението у Б. Спасов, който също иска да отиде докрай.

13.IV.1995 г. [четвъртък]

На конференцията за 50 год. [от Втората световна война] – Националния комитет за честване, в БАН. Доклад изнесе Борис Чолпанов. Много хубав – по съдържание, емоционалност, интерпретация и факти – подробни, удачни с екскурси в историята. Поздравих го, видях го, че остана доволен.

Събрание по случай 90-годишнината на В.[ладимир] Топенчаров. Доклад изнесе М.[ито] Исусов – съумя да каже по една критична дума на всички посоки, но да очертае една положителна картина на личността и делото на В. Топенчаров. Помолих го да спомене, че кандидатурата за академик бе издигната от Института за балканистика. Седях до Бойко Костов, който е бил на честването на 80-годишнината на В. Топенчаров. Тогава при препълнен салон изнесъл доклад за творческия му път. За съжаление сега едва имаше 30 души. Бойко не скри разочарованието си. Даже от БСП никой не го поздрави.

14.IV.1995 г. [петък]

Измъчиха ме във фондацията [Славянската]. Заранта бях за билет. Изненадаха ме с новината, че е предвидено тръгване още на следния ден, за да намалят още цената на билета. Не възразих, но поисках пред мен да влязат във връзка с Москва, за да ги предупредят, след като факсовата връзка не сработи.

Не искам да се озова в Москва без да ме посрещнат и без да знам къде да нощувам. Успяха да получат съгласие. Остана последното изпитание (казвам изпитание, защото изглежда, че фондацията среща трудности в купуването дори на един билет, дори когато мероприятието влиза в нейните прерогативи). Стана дума за превода на ръкописа, не голям, около 7 страници и нещо, предаден преди десетина дни. Каза ми се, че ще ми се предаде след обяд от Здравка Горанова. Понеже я познавам като изключително делова, не се разтревожих.

Стана обаче 7–8 часа вечерта, никакъв отговор. Позвъних във фондацията и попаднах на нея, тъкмо когато влизала. Каза ми, че имала кратко съвещание и че щяла да мине към 8.30–9 часа. И пълно мълчание след това. Когато отново се обадих, каза ми, че сега го преписвали. Отидох и какво сварих – ръкописът на руски, без българския текст, не леко за разчитане, без ориентация и Горанова сама чука ли чука. Изненадали и нея. До 11 часа успя да го препише. Цялата история ме натъжи и ме „настторожи“.

21.IV.1995 г. [петък]

Пиша днес, след като се върнах вчера. Имах право да бъда нащрек. За Берлин трябваше да пътувам тази заран, отново преди предвидения срок с оглед цената на билета. Но още не предали билета, тъй като едва били събрали пари, за да го закупят. Без много да се колебая, реших да не ида в Берлин. Не искам да ме гледат като разсипник на парите на фондацията, за какъвто приемат З.[ахари] Захариев. Досега не съм използвал средства за никаква друга командировка или възнаграждение под каквато и да било форма. Участвувал съм в няколко коктейла и на една вечеря – на [Мира Маркович] Милошевич, съпругата. Когато пристигнахме вкъщи, казах на Ана, че се отказвам от пътуване и звъннах по телефона да върнат билета, докато е време.

А сега за Москва. Както предполагах, бях първият дошъл, настанен в хотел, който се използва от Руската академия на науките на края на града в Ясеново. Свързах се с Акоп [Улунян], той пристигна и успяхме да проверим и изправим превода. Поговорихме за нашите приятели. Обадих се на живите от Института [востоведение] – на Нина [Зуева], Катя [Шатохина], Ирина [Достян], Владилен [Виноградов]. Свързах се с Лиля,

съпругата на [Владимир] Волков, за да я предупредя, че отпадна необходимостта да спя у тях. Тя ни покани на обяд на следващия ден с Акоп.

Така мина неделята. Цели 5 часа разговаряхме, смяхме се, споделяхме спомени. Още един път се убедих колко жизнени хора са арменците – и Акоп [Улунян], и Лиля, та и [Александър] Чубарян.

Събрахме се десетина души от чужбина в хотела и още неколцина, настанени из града. Подбирали са ограничен брой поканени. От Гърция – Манолис Глезос; от Англия – председателят на Международния комитет по история на Втората световна война Д.[оналд] Дилк и т.н.

Конференцията протече в два етапа – правителствен и научен – с преливания в двете страни: и в първата имаше конкретен анализ, и във втората бяха спазени регионалните аспекти дори в представянето на военните действия по територията на СССР.

[Виктор] Черномирдин в едночасов доклад засегна много съществени въпроси. Докладът не бе публикуван. Както ми обясниха, в очакване и на доклада на Б.[орис] Елцин. Заслужава да отбележа няколко момента – избраният подход и преоценката на миналото. В подхода си В. Черномирдин избра критичната оценка, с която обаче жонглираше – например причината за неуспеха в началото на войната е по същество „свръхцентрализацията“, свеждана и до еднолично управление (без употреба на термина диктатура, тоталитаризъм), но затова пък „централизацията“ облекчи по-нататък успеха. Отхвърли „злорадството за жертвите“, подчерта „единството“ на руснаците, в това число и на белите емигранти и Деникин. И някъде по средата вмести извода – „да не се намалява ролята на Сталин“. Това бе възприето от всички като подаване ръка на ветераните. А навън ме приближиха [Сергей] Тихвинский, [Александър] Чубарян да ме питат доволен ли съм.

Прозвучаха и други нагласи в изказването на Украйна, Казахстан – войната е „национална“ за всички. Основният лайтмотив – историческата победа на народите, която не допусна установяването на световно господство на Хитлер. Това бе подчертано и от проф. Доналд Дилк (Великобритания), председател на Международния комитет по история на Втората световна война – че проблематична е била победата на съюзниците самостоятелно; приносът на Русия и Съветската армия са решаващи за победата в Европа.

Накрая А. Чубарян обобщи проблемите, които предстои да се изучават, породени и от отваряне на архивите, и от промените, когато е смъкнато „табуто“ по много въпроси.

Вторият ден бях съпредседател на втората секция – въоръжената съпротива. Там изнесох и своето съобщение, като подчертах обстоятелството, че България е една от малкото европейски страни, която влиза в Тристранния пакт, подписването е удостоено и с присъствието на Хитлер във Виена, но въпреки това запазва дипломатическите си отношения със Съветския съюз до края на войната.

Разказаха ми, че в първата секция са посрещнали изказването на [Дмитрий] Волкогонов с недоверие и противопоставяне, но не разбрах доколко за самото изказване или за писанията му напоследък срещу Ленин.

Конференцията имаше доста еднообразен характер, главно поради това, че се застъпи регионалният характер и се вървеше по един стереотип – брой на участници, на загинали, за опълчение и партизански действия, стратегическите направления и участието в повечето от тях; за ролята на различните родове войски, включително и разузнавателните отряди. Но имаше и опит да се видят и общите проблеми, поне да ги представят. Например за фашизма – неговата природа и дефиниция. Оказва се, че не може да се даде днес всеобхващащо определение, като се изключи идеологическото, политическото, като движение, а на власт?

Сближихме се с Манолис Глезос. Той се учудва как не сме се запознали с него. Разказах му, че два пъти съм ходил в книжарницата, която бяхме открили с Тасос Вурнас. Сварих само Т. Вурнас, комуто помогнах да участвува на конгреса по балканистика през 1970 г. и продължих да се срещам с него въпреки откритата забрана на ГКП. Имах дори разговор с [Харилаос] Флоракис, при което отхвърлих всякакво право да ми пречат да говоря с Т. Вурнас. След като той единствен ме защити от нападките на крайната десница и [Григориос] Янарос, който като главен редактор на вестник [„Авги“] помести тези материали. А партийният орган не направи нищо. Нито партийното издателство се опита да установи какъвто и да било контакт с мен. Други се заинтересуваха и аз съм им благодарен. Но очевидно ме следяха, защото донасяха в София, а накрая направиха и официално оплакване срещу мен за случая с [Янис] Баняс, който дойде на прием в резиденцията по поканата на жена си (по погрешка написали със съпруга, по-скоро по инерция). Аз отхвърлих критиката и не им обърнах внимание, но и Х. Флоракис, който дойде по-късно, не ги послуша да напуснат демонстративно [приема].

[Манолис] Глезос се оказа приятен, разговорлив, общителен човек. Сближихме се, защото той ме търсеше постоянно да му превеждам, за да бъде в курса на нещата, които ставаха.

Вечерта преди заминаване [Александър] Чубарян ме покани у дома си заедно с група от още четирима чужденци – от Великобритания, Норвегия, Израел. Говори се много за перестройката и за конкретните ѝ носители, за отношението към Ленин и Сталин. Стана дума и за хора, които познавах, като Юрий Афанасиев, когото знаех като нагаждащ се още в предишния режим и съм спорел с него. Казах си мнението. Подкрепи ме А. Чубарян с допълнителни данни, че той попречил на разпространението на школата на [Фернан] Бродел в Русия дори в условията на перестройката, макар че отричал това и се представял за демократ.

Имах възможност да се запозная и да оценя положително и директора на Военноисторическия институт в София Людмил Петров.

22.IV.1995 г. [събота]

Варчо с Анти и Ники заедно с хората от СИБАЛ заминаха за Чепеларе.

Преди това имах среща с [Спирос] Аздрахас, с Л.[юбен] Беров и Стр.[ашимир] Димитров. Уточнихме проекта за една българо-гръцка среща за предкапиталистическия пазар и икономика. С. Аздрахас остана доволен от разговорите; ще обобщи дискусията, ще ни я прати за съгласуване и ще я предложи на Европейската комисия, която му е възложила темата, за одобрение и отпускане на средства. Може и да излезе нещо. Сетне до късно вечерта се разхождахме и водихме разговори с него.

25.IV.1995 г. [вторник]

Великденските празници прекарахме само двама. Имахме намерение да идем единия ден в Драгалевци, но се заоблачи, казаха, че може и да превали, затова останахме в София. Но пък се разходихме из парка дълго по алеите и в гората. Срещахме хора, спирахме, пак вървяхме. Жени [Божилова] е пак в болница, изглежда, че Н.[иколай] Хайтов е криел или поне така се държи, а Ана искрено се разтревожи. И майката, и сестрата на Жени си отидоха от рак.

Аз пък чаках Мая да ни се обади, но изглежда, че са излязли някъде. Посети ни за кратко Елка. Доволна, че намери средства за билет до Лисабон. Изпълнена е обаче с малко черен хумор относно нашите хора, за тяхното поведение и възможности. Не спорихме с нея, изглежда, че е привнесено. Но продължава да е жизнена.

Ходих в БАС на заседание на Бюрото. Погълнах се с конференции, срещи не само за 50-годишнината, но и за предстоящата годишно-отчетна конференция. Велко [Вълканов] се е врастнал в работата, няма опасения, че иска да се откаже. Сложили са ме да участвувам в конференция, а също и да ида в Попово. Бях обещал на поповчани – политзатворници от Варненския затвор.

Дадох 150 долара на Велко, за да се издължа за внесените от него 10 хил. лв. за книгата ми. Така тук не можаха да организират продажбата ѝ. Но реших аз да поема разходите и да раздадем безплатно в провинцията 400 екземпляра на организациите на БАС. Ако те могат да ги продадат, да се замогнат малко. Ето че окончателно привърших с тази книга, без да получа хонорар. Но така е сега в повечето случаи с книгоиздаването.

26–27.IV.1995 г. [сряда–четвъртък]

Два преди обеда участвувах на конференцията, организирана от Ж.[оржета] Григорова – „Фактори на нестабилност на Балканите и българската външна политика". Това са Кръгли маси, които се организират от Института за балканистика, Института по международни отношения и списанието [„Международни отношения"], както и СИБАЛ. Откак се върнах, участвувах на две от тях.

Този път бях само слушател. Но ми зададоха въпрос и така бях принуден да взема отношение към някои от докладите. По доклада на Ст.[оян] Бараков, че Македония не е толкова потенциален център сега на активна конфронтация, както и за сръбско-хърватските отношения – подкрепих го. Както и В.[аня] Янакиева за албанския проблем. А въпросът, насочен директно към мен, бе за това, дали още може да се говори за единни Балкани или да помислим за мини-Балкани. Това ми позволи да направя цял преглед на неуспешното развитие на многостранното сътрудничество на Балканите, срещу което се бяха обявили Великите сили, всяка от които се опасяваше да не изтърве своя дял от тях. Но при новата обстановка съществуват определени условия именно в югоизточната част на Балканите, свързани с Черно море и Русия и Украйна, да постигнат регионален успех.

Жоржета [Григорова] е инициативна и при най-тежки семейни условия (и съпругът, и дъщеря ѝ извън нормата) е успяла да наложи провеждането на Кръгли маси по всички актуални балкански въпроси с подчертан успех. Специалистите я признават, отзовават се, участвуват. Тя именно запази самочувствието на кадрите и от Института за външна политика с периодичността на тези събирания. Стана така, че и скорострелните звена, изникнали около президенството и Министерския съвет, да използуват същите кадри.

28.IV.1995 г. [петък]

Заминаваме за Попово – конференция на БАС. Много настояваха да ида. Бях им обещал още по време на срещата в Ястребино. Жалко само, че я изтеглиха с един ден напред, та не успявам да ида на отбелязването на годишнината на Нюма Белогорски (80 години). А по-късно имаше заседание на Управителния съвет на Българо–френското дружество в дома на Ст.[ефан] Гечев. Извиних се и на двамата.

30.IV.1995 г. [неделя]

Снощи се върнахме от Попово. С нас – М.[арин] Калонкин и Ив.[ан] Стефанов. Дойде и Ана. Пътувахме с тоя тип кола, като микробус, с три седалки отзад и много място за багаж. Та Ана, щом я поканих, беше на балкона, веднага се облече и бързо слезе. Настанихме я при шофьора от-

пред. Хубаво време. Като наближихме Североизточна България след Плевен за Попово по пътя за Русе, направи ни впечатление наличие на обработени площи без кончета, без следи от разрушения. Питахме се дали тук са се разминали със стихията на унищожението?

В Попово ни настаниха в един от домовете на резервата – известен като къщата, издигната от П.[енчо] Кубадински. Хубаво запазена. Оказахме се там не само ние, но и делегация от Зарайски, на 25 км от Москва град, с който Попово е побратимен. Симпатични хора, с висока култура на град от първите, издигнали в своя край Кремъл още през ранното средновековие преди Москва. Говориха с гордост.

Програмата беше забележителна – няколко хора, танци, на различна възраст изпълнители. Позаинтересувах се, говорих с [Петър] Петров от БАС и с Трифонов, който организира културния живот в града. Хора с широка култура, инициативни. Имат традиция, но са и запазили всичко създадено, като разширяват дейността. Постоянно са канени в чужбина. Използуват добре и базата, за да трупат средства от чужденци – за лов и други преживявания. Няма престъпност. Но не са изпуснали властта, без обаче да воюват с местните седесари. Включват и тях в проявите, както възрастни, така и младежи.

На другия ден се състоя конференцията. Оказаха ни голяма почит. Приеха и трите доклада добре. Успешно се представихме, показаха, че са поласкани от нашето посещение и сериозно отношение към аудиторията. Без празни приказки, без превземки, на висота доклади. Шегуваха се доброжелателно: „Най-после ни дойде жив академик.“

Малко време ни остана за разглеждане на града, но с малкото хора, с които се срещнахме, разглеждането на музея, разговора с кмета и другите около масата – антифашисти, културни дейци, от местната управа – ни вдъхнаха уважение. Напуснахме с чувството, че въпреки трудностите хората тук живеят по-добре, по-смислено, отколкото ние в София.

1.V.1995 г. [понеделник]

Отново пред НДК и шествие до парка. Отидохме семейно, но в голямото множество се пръснахме. Аз вървях със Стайко Трифонов, говорихме за Тракийското дружество, за „мафията“, той ми разказа за нея в университета. И досега се смята, че я има.

Обади ми се Андрей Луканов, иска да се видим в края на седмицата, бил в Москва. Говорихме с Чавдар [Кюранов], като се отбихме настрана. Но разговорът ни се прекъсваше, защото непрестанно се отбиваха хора да ни поздравяват.

Всички бяхме доволни от внушителното множество и от спокойното дефилиране, нямаше закачки по пътя, нито сини знамена по балкони и прозорци.

2–3.V.1995 г. [вторник–сряда]

Откри се конференцията на БАС, организирана от [Марин] Калонкин. Направен бе опит да я провалят, но той прояви упоритост, обърна се към посолствата, по телефона с балканските страни и осигури присъствие на антифашисти от всички балкански комитети. Дойдоха дори по двама от Югославия (Сърбия), Хърватско, Гърция. Отначало, пък и в хода на обсъждането, не беше лесно да се убедят да приемат Декларация и да я подпишат и сърби, и хървати. Но накрая се съгласиха дори да обявим за намерението да направим провеждането на такъв род срещи редовно, по възможност дори всяка година.

Прие ни Жан Виденов. Останаха доволни.

Конференцията мина стегнато. Два момента са за отбелязване. В изказването си представителят на Македония заяви, че неговата страна е единствената на Балканите, която се е освободила без никаква помощ. Изказалият се след него румънски представител заяви, че нито един народ и страна, включително и на Балканите, не успя да се освободи самостоятелно, а само благодарение на успехите на Съветската армия, което се признава от всички. И на втория ден, тъкмо дойде ред на моето изказване, от залата се провикнаха, че не са чули на тази конференция нищо за Сталин, че това не е конференция, посветена на разгрома на хитлеризма и фашизма. Наложи се да се провикна, че току-що съм се върнал от Москва и че там някои са се опитали да използуват името Сталин, за да насочат острието срещу Ленин и да го отрекат изцяло като чужд агент, предател на Русия. И дадох пример с [Дмитрий] Волкогонов. Така само млъкнаха. Сетне разбрах, че имало няколко „луди", които идват на всички събирания и правели все такива изказвания и суматохи.

4.V.1995 г. [четвъртък]

Заминаха делегатите или по-скоро се разделихме с тях по обяд вчера. Използувах гръцката делегация да изпратя доклада си за [Леандрос] Вранусис. Изморително е да отида още веднъж на конференция в Атина, и то да се подложа отново на голямо вълнение. Защото той бе първият от младите, с когото се свързах, станахме близки и неразделни. Тежко преживях смъртта му. Още по-тежко ми стана, когато се видях с Ера [Врануси].

Отгоре на всичко поканиха ме в самолета за Москва с Жан Виденов на 8 и 9 май. Наистина, много напрегнато за годините ми. Та, преведеният от В.[асилка] Тъпкова доклад предадох на гръцката участничка, която лично е била свързана с Леандрос и Ера, да го предаде на Филип Илиу, той да го използува, както желае – да ги изнесе изцяло или частично на гръцки или френски.

В СИБАЛ ме очакваше канадският журналист [Фред] Рийд, който събира впечатления от Балканите, отива в Солун и Атина. Знае и гръцки. Говорихме за [Роберт] Каплан. Той е запознат с книгата му. Със същата задача идва и той, но изходните му позиции и интереси били различни от неговите.

След обяд отидох на Кръгла маса във фондация „Славяни". Включиха ме с въвеждащ доклад. Там срещнах Ц.[енко] Барев, говорихме спокойно, поздрави ме за усилията да избягваме конфронтацията. Стана дума и за Спас Райкин. Каза ми, че първоначално бил легионер, че късно се преориентирал, но го признава за положителен човек, който заслужава уважение, макар че са имали полемика в миналото.

На Кръглата маса имаше разнообразна публика. Приеха доклада ми, изказа се и Петър Корнажев за Народния съд. И изведнъж [Вълчан] Вълчанов, кинодеец и журналист, говори за Варна, за филма с [Демир] Борачев и възстановяването на стария ред по нареждане на Сталин. Посочи и мен като човек, който е бил на поста в общината. Та трябваше да взема думата за събитията на 10 септември [1944 г.], връщането на властта. Изтъкнах, че не допуснахме ексцесии, само убийството на ген. [Никола] Христов, известен със своите зверства. Но Вълчанов след това настрана ме попита дали зная защо са го убили. Казах му: „Не." Той ми отговори, за да му вземат ключовете от касата, където държал списъка на провокаторите. И списъкът изчезнал. Попита ме кой го е убил. Казах му: „Ангел Бомбата [Георгиев]." Той не възрази, но ме попита допълнително кой го бе изпратил. Не знаеше. Казах му: „Левака [Георги Богданов]." „Ето – ми отговори – затова". И добави, че Ангел не успял да убие ген. Христов, та го довършил Ламбо Теолов. Това той сам му разказал. Аз пък си обясних за дългата разправия във варненската организация, кои или кой е провокаторът и борбата между двамата – [Ламбо] Теолов и [Георги] Богданов – Левака.

Поради тази причина не отидох на годишно-отчетното събрание на БАН – с чиста съвест. Досега [Йордан] Малиновски си прави оглушки, но и аз съм въоръжен с търпение.

Едно впечатление за Нансен Бехар, когото съм уважавал за отличната му подготовка и хубави прояви. Той трябваше да ръководи Кръглата маса за Балканите във фондацията. Но го повикали на друго заседание с важен американец, извини се и ме помоли сам да поема ръководството още преди обяд. Аз предложих на Илия Конев, който поздрави участниците и ми даде думата за доклада. На изчерпване на дневния ред влезе Н. Бехар, извини се за отсъствието и каза, че е дошъл, за да изложи своето мнение по въпроса за положението на Балканите. Порази не само мен, но и присъстващите с такова повърхностно знаене на проблемите или по-скоро

незнание. И тръсна едно заключение, че основната бъркотия идвала от объркването на понятията „нация, етнос, народ, малцинство“. Когато му зададох въпроса да определи съдържанието им, той изрече просто глупости. И [Димитър] Сирков, и [Илия] Конев, и [Васил] Василев, и други не само на ухо и публично изразиха пълно неодобрение и несъгласие. И аз останах учуден.

5.V.1995 г. [петък]

Събрание на историците за избора на академици и член-кореспонденти. От 9 души на Ккомисията от членове на Отделението и двамата рецензенти присъствуваха – В.[еселин] Хаджиниколов, Д.[имитър] Ангелов, И.[лчо] Димитров, Стр.[ашимир] Димитров, Г.[еорги] Марков като директор на Института за история и Л.[юбомир] Огнянов. Отсъствуваха К.[онстантин] Косев и още двама, не разбрах кои, може би на [Иван] Маразов единият рецензент. С различни аргументи всички се изказаха положително за В.[асил] Гюзелев – за член-кореспондент. За Мито Исусов и Йордан Венедиков се прочетоха рецензиите обстойно, защото двете бяха за Мито, едната за Й. Венедиков. Критично за Ив. Маразов се изказаха Стр. Димитров и Д. Ангелов. От останалите за Й. Венедиков се изказа само Г. Марков с оглед широкия му диапазон и ограничения на Мито, само за период от 4–5 години. Другите с аргументи подкрепиха Мито.

Пиша за една нова инициатива. Срещнах В.[еселин] Трайков и поговорихме с него за необходимостта да раздвижим Института за балканистика. Десетки станаха звената, които се занимават с Балканите, обсъждат проблемите някъде удачно, в повечето случаи не особено удачно, защото подхождат фрагментирано към нещата и събитията, на които сме свидетели. А Институтът пасува. В. Трайков се съгласи, напомни ми, че е подписал за СИБАЛ за регистрация в съда и си припомни конгресите по балканистика, които ни отвориха пътя за срещи и за посещения навсякъде и специално в САЩ. Тогава ми изникна идеята да организираме конференция по случай 30-годишнината от I конгрес по балканистика в София, най-блестящо проведеният. И като се прибрах, нахвърлих кратка обосновка за необходимостта от такава конференция, който да мине под двоен знаменател – да отчете резултатите, които се постигнаха през този период било по страни, било чрез анализ на конгресите или по дисциплини; било чрез публикация предварително на сборник или сборници, за да минем с встъпителни изказвания и споменавания на лица и интересни събития. Отбелязах също да привлечем Асоциацията [за Югоизточна Европа] като я направим съпричастна за втората задача – да набележим приоритети на бъдеща изследователска работа и научни срещи. Имах предвид, че тази задача я започнахме вече в Солун и тези дни се проведе конференция в Букурещ по тази тема.

Предложих да се образува инициативен комитет, без да ме включват мен. Защото като единствения жив останал от основателите на Асоциацията и отговорник организатор на самия конгрес ще излезе, че го правя за себе си.

Говорих и със Стр.[ашимир] Димитров, възстанових връзката между двамата с В. Трайков. Нека започнат.

6–7.V.1995 г. [събота–неделя]

Продължителни разходки в градината. При една от тях остана малко да попаднем на седесарско шествие на полагане венци. Добре че видяхме сините балони, някой ни подвикна и се досетихме да се отдалечим флангово.

Срещнахме и [Петър] Корнажеви. Любезни, уговорихме си среща.

8–9.V.1995 г. [понеделник–вторник]

Москва. Покана от Москва се получи за двама души – определиха Велко Вълканов, който пък предложи за втори човек мен. Междувременно се уреди да пътуваме със самолета на Жан Виденов. Това пък улесни възможността да се увеличи броят на участниците. От БСП предложиха да включат още трима. Определиха ги – генерал о.з. Илия Игнатов, стар наш боен другар, журналист и известно време дипломат в Истанбул и Нигерия. Знаехме се още от времето на Истанбул, а с неговите братя отпреди 9.IX. [1944 г.] с борбите около мензата и манифестациите на БОНСС. Следващият бе генерал о.з. Петър Илиев, героят на 9.IX.[1944 г.] в София, и Михаил Танев, зам.-председател на БАС от Пловдив.

В самолета се оказахме не само ние, а и група журналисти от различни вестници без представители на десните, които бойкотирали участие в дата, която не признавали, защото означавала установяването на комунистическия режим.

Тръгнахме в 18.30 ч. Посрещнаха ни от посолството без посланика или аз не го видях, тъй като веднага руснаците поеха Жан [Виденов] и съпругата му, а нас петимата в една кола (микробус), журналистите в друг и ни отведоха до хотела на посолството. Аз се учудих защо такава обиколка, а не ни заведоха до хотела, където трябваше да бъдем настанени. Оказа се, че причината била, че ни очаквал Лилов, за да го вземем с нас. Велко [Вълканов] помислил, че се касае за Ал.[ександър] Лилов и се съгласил. Но още при пътуването се разбра, че не е той, а Ангел Лилов и посланикът не знаел как да се отърве от него. Така загубихме няколко часа да се придвижваме от едно до друго място и стигнахме едва в полунощ, дори в един часа в нашия хотел. Докато ни настанят, докато се разберем с организаторите за следващия ден, за изваждане на пропуски и т.н., стана 2

часа. А ставането бе предвидено за 5 часа. Така че легнахме, някои като мен спаха, макар и два часа, други като Велко не могли да мигнат.

Ангел Лилов, както разбрах допълнително, се оказа репресиран другар за опозиционни настроения, еволюирал до маоистки позиции (наистина говори ни пламенно за Мао като за най-големия мислител на новата, след Ленин, генерация комунисти). Самороден поет, нещо като Йосиф Петров.

Сутринта след прилична закуска в Измаиловския хотел (голям комплекс за чужди туристи предимно, всъщност има всичко, но му липсва уютност) ни събраха всички. Бяха успели да ни приготвят и на нас пропуски без официална покана. Но с известни търкания при конкретното оглеждане на пропуските със засилена охрана се озовахме на трибуна №1, до самия мавзолей на Ленин. Там посрещнахме първия парад на ветераните.

Беше прочувствено! Самото възпроизвеждане на разположението на частите, взели участие в парада през 1945 г., свързано с толкова чувства и горест по загинали, осакатени, безследно изчезнали. Нямаше руснаци, които не се просълзиха, а и мнозина от чужденците. 27 милиона човешки загуби струва на съветските народи победата над хитлеристка Германия – на всеки 8 души един е загинал. Това бе подчертано и в изказването и на [Бил] Клинтън, и на [Франсоа] Митеран. Аз лично се разчувствах. Върнаха се спомените от онези години, преживяванията ни със съветските младежи по време на аспирантурата, отново заговориха чувствата към руския човек. С всичката сложност на неговия характер, изграден в сложно историческо минало. Бяхме всички доволни, че присъствуваме на това тържество, развълнувани от видяното и от преживяното. Видях го и у останалите от групата.

Вторият парад бе от друг характер. Най-напред с мястото, което бе избрано за парада, но и за изграждане на мемориала на победата. Зад триумфалната арка на „Кутузовски проспект“ за ознаменуване на разгрома на Наполеон сега се създава нов комплекс с паметник, музей, църкви. Тук се състоя и военният парад с ново оръжие. Затова държавните глави се отдръпнаха да не гледат, а участвуваха след парада в разглеждане на мемориала и на обяд.

Надвечер се събрахме отново всички и се отправихме на летището. Узнах с известна изненада, че на журналистите не успели да им осигурят пропуски и те не можаха да натрупат лични впечатления от парадите.

В самолета Жан Виденов дойде при нас и при журналистите. Заседя се доста време, поговорихме и за Русия, и за България. С две думи той изрази съмнение относно възможността Русия да запази социалистическо развитие. Магнатите, заели ръководни административни и икономически позиции, не ще допуснат да бъдат лишени от придобитата сила. По мащаби на дейността и на секторите, които са яхнали, те могат да из-

държат конкуренцията на западните икономически гиганти и дори да се преборят с тях поради липсата на каквито и да било ограничения в Русия. Те действували вече и на Запад. Направи забележката, че добре е, че нашите магнати са още слаби и че са започнали сами да се избиват. Когато му казах, че се забелязва влагане на руски капитали за купуване или настаняване на немски предприятия, той кимна с глава, че е налице такова преливане. Жалко за масата население, върху което ще се стоварва това тежко бреме на преориентация на цялата икономическа структура.

10.V.1995 г. [сряда]

При Фани Червенкова–Манолова. Събра ни като ръководство на клуба за „Суверенна и независима България". Включиха и мен въпреки самоотвода ми. Искат да му стана председател. А нямам желание, от една страна, защото се чувствувам претоварен и това ми се отразява физически. Все по-често ме притиска сърцето. От друга страна не се чувствувам и подготвен. Продължават да настояват. Успях да отложа решението с няколко седмици до завръщането на част от ръководството, потеглящо с кораба на обиколка из черноморски и източносредиземноморски пристанища. Пък и не ми се вижда много реално да свършим полезна работа, защото ни е необходима голяма информация, а тя е в ръцете на хора, които не по-малко от нас са заинтересувани от внимателно придвижване към натовските структури. Изказах се в този смисъл и видях известно разбиране у неколцина.

11.V.1995 г. [четвъртък]

При [Благовест] Сендов. По пътя ме срещна Генчо Иванов от отдел „Кадри" при БАН, който ми каза, че Йордан Василев е насрочил Общо Събрание на БАН за потвърждаване на сегашното ръководство след десетина дни. С това искат да продължат още няколко години със същото ръководство и да затруднят всякакво преустройство. Бл. Сендов решително не е съгласен, но не знае как да постъпи. Вечерта ми се обади Чудомир Големинов, иска да се действува. Потърси ме и Боян Киров. Намислих да ги свържа двамата, защото той е вносител на поправка към Закона на БАН. Но среща съпротивата на Янаки Стоилов и Юри Борисов. Какви интереси играят роля, не ми е ясно. Но почувствувах върху себе си неблаговидната позиция на в-к „Дума" чрез писанията на В.[елиана] Христова.

Три дни ще отсъствувам, отивам в Белград. Дотогава ще се изясни дали може да се направи нещо, за да се спре едно ново своеволие или сме склонни да капитулираме пред заговори от подобен род.

14.V.1995 г. [неделя]

Елка ни погостува един ден. И тя имаше нужда да се отмори, пък и ние да ѝ се нарадваме. Хубава ни е, жизнена, със запазено чувство на хумор, облича се добре, отстоява и позициите си добре. Говорихме за перспективите на развитието у нас. Явно иска ѝ се да остави нещо след себе си, увлича я университетът. Дано се уреди. Четенето на лекции я стимулира, защото не може да ги повтаря. Движи се със студентите и те я търсят. Замисля се как ще си уреди живота, ако стане Варненският университет. Не е толкова нервно критична. Към ръководството предявява основателни претенции – когато говорят за бизнес, пренебрегват сериозните мениджъри, които издържаха на трудния период, а се сдружават предимно с чиновниците, бивши дейци от апарата. Даде пример с [Иван] Бочуков, който покрива около три четвърти от износа за Южна Корея, ако не и повече, а при посещението на държавния глава него го изключват от групата бизнесмени. Даде и други случаи.

Днес тръгваме за Белград, за конференцията по случай разгрома и края на войната, организирана от ветераните антифашисти. С кола на НС за депутата Петър Георгиев, ръководител на Федерацията на ромите. [Благовест] Сендов е искал да се отпусне направо за мен, но не се предвиждало.

18.V.1995 г. [четвъртък]

Върнахме се вчера от Белград. Вълнуващо и уморително пребиваване.

Настаних се в хотел „Палас", в центъра на града, където бяха вече дошли десетина гости от чужбина. От Русия – [Владимир] Зеленин от Института славяноведения, бил е в състава на комисията, настанена в Белград в хода и след Втората световна война. Специалист по история на Сърбия. От останалите страни – Чехия, Словакия, Албания – все включили се в антихитлеристката съпротива в Югославия, чехът избягал от концлагер. Дойде със закъснение италианец, един журналист испанец, от Гърция – Х.[арилаос] Флоракис и още от Обединената левица.

Съобщиха ни, че първият преди обяд е посветен на официалното откриване с поздравление от гостите, а след обяд в четири секции ще се изслушат резюмета от докладите. Първоначално секциите били осем, но ги обединили, като ограничили времето на представяне, за да концентрират вниманието на повече хора в залите върху докладите и дискусията. И наистина залите бяха пълни и се разгърнаха бурни диспути между самите докладчици. Имаше представители на различни течения от миналото, а също и сега, та бяха поставени на ревизия и по-общи проблеми. Шумно реагираха. Ние нямахме време да проследим споровете, защото ни пречеше и езикът, но още повече непознаването на конкретните събития.

Откриването в пленарната зала на Военния клуб бе внушително. Присъстваха няколкостотин души от участниците в съпротивата, бивши военни, научни работници, професори, академици, все отличили се в антифашистката борба, министърът на отбраната. Не беше претоварено с официални лица. Приветствията от югославяните и встъпителните изложения заеха около един час, около един час отнеха и приветствията на чужденците. Най-много говори [Харилаос] Флоракис, който чете на гръцки, въпреки че текстът му от 6–7 страници бе преведен и макар и дълъг за такива случаи, пак щеше да спечели време, ако беше се задоволил да каже само няколко встъпителни думи на гръцки. Но се ползува с уважение, всички слушаха с внимание.

Аз бях най-краткият. Прилагам текста тук. Съставих го вечерта. Още по време на изнасянето на два пъти продължително ми ръкопляскаха, а накрая ме изпратиха явно много доволни. Дойдоха да ме поздравят и да ми благодарят от ръководството и други югославски и сръбски дейци, някои от които са били в България в югославската мисия, други са воювали със Славчо Трънски, [Кирил] Игнатов, Трифон Балкански. Във вестника също ми отделиха място, като особено се подчерта израза: „Ние сме на ваша страна!".

„Не мога да не изразя възхищението, което българските антифашисти изпитваха към антифашистката борба на югославските народи в годините на Втората световна война. Тяхният принос е вписан в световната история със златни букви, защото по същество тук именно, на Балканите, бе открит вторият фронт срещу фашистката агресия, която искаше да установи световно господство.

Югославските народи начело със сръбския дадоха блестящ пример на саможертва в името на свободата, която вдъхновяваше и българските антифашисти. Установиха се тесни контакти и взаимодействие между тях, особено през 1944 и 1945 г. На ваша територия бяха сформирани и действуваха шест български войнишки партизански отряда.

Ние сме убедени, че и днес вашата кауза, въпреки тежките условия, ще бъде справедливо оценена.

Ние сме на ваша страна!

Пожелавам успех на усилията на тази конференция да преосмисли миналото с оглед на бъдещето."

След обяд представих текста си с думите, че малко се знае за особеното място на България във Втората световна война, освен че е била съюзник на Германия. Настоях и на обстоятелството, че през целия период на войната България не скъсва дипломатическите отношения със СССР.

Пресата този път отбеляза нашето присъствие, основните моменти от моите изказвания бяха публикувани. Устроиха ни срещи с ръководството на ветераните антифашисти – общо с всички чужденци и отделно с нас. Нещо повече, както във вестниците, така и в придадения брой на списа-

ние „Военно дело“, юбилеен, имаше статии от началника на Генералния щаб за участието и ролята на българската армия във Втората световна война. Казаха ми, че за пръв път излиза това. Освен това се пусна подробна информация за проведените конференции на БАС и Славянската федерация във в-к „Политика“.

Говорих и с Х. Флоракис, той беше много сърдечен. По едно време се обърна към мен: „Твоят приятел [Андреас] Папандреу съвсем се компрометира, надмина по всички показатели „Нова демокрация“.“ Но се коригира: „Докато беше ти в Атина, първите години, направи и положителни неща, не бива да забравяме, но то не изкупва излъганите надежди.“ Попитах го, а защо левицата реално се проваля в Гърция, не по-малко от ПАСОК на изборите, дори и по-лошо. Х. Флоракис каза, че въпросът е голям и не е тук мястото да го разискваме.

Интересно протичаше разговорът ни с Петър Георгиев. Аз имах при мен дипломни работи на роми от Сливен. Станали са от представителите на високата ромска интелигенция, която много се е издигнала през последните години още преди промяната. Това разбрах от Петър. Той самият е критичен, търси отговор на много въпроси, с които се сблъсква в живота, в Парламента. Съжалява, че не намира разбиране дори в БСП, че повсеместно в Европа се води борба за осъзнаване на ромското население и за неговото приобщаване към културата на съответната държава. Едното не пречи на другото. А у нас се подценявал първият процес, удовлетворяват се с участието на ромите на страната на една или друга политическа сила. Дотам се свеждал интересът и до възможните социални мерки. А СДС вече започнал активна дейност всред ромите и нищо чудно да подчини значителна маса от тях, ако оттам прозвучат думите за осъзнаване на ромите като отделна прослойка от българския народ.

В Ниш се срещнахме с югославския ръководител на ромите, бивш депутат, инженер, силна личност, с голям организационен опит и заслуги.

18.V.1995 г. [четвъртък]

Прибрах се късно, но не ми се лягаше. С две думи, към 11 часа отидох на конференцията по случай 70-годишнината на В.[асилка] Тъпкова. Поздравих я и ме помолиха да остана и да ръководя заседанието след почивката. Не съжалявам, защото попаднах на млади хора, които изнесоха интересни материали, повечето от дисертационни трудове по средновековна култура.

А вечерта бяхме поканени от Вълчан Вълчанов, доцент във Факултета по журналистика от Варна. С него се бяхме срещнали в Славянската фондация, говори за събитията на 8–10 септември 1944 г. във Варна. Разговорът продължихме в ресторанта „При професорите“. Уточнихме си взаимни празноти.

А във факултета бяхме поканени да видим автентични филми за войната – два френски, единият съветски. Трогателни кадри, неподправени, някои с такива щрихи, че веднага предизвикват сълзи и пробождане на сърцето.

19.V.1995 г. [петък]

Изнесох лекция пред варненци. Зададоха ми много въпроси, на които отговарях около час. Изразиха задоволство. Но се изморих. Затова, вместо да ида на приема в руското посолство по случай посещението на [Виктор] Черномирдин, прибрах се в къщи.

20.V.1995 г. [събота]

Обади ни се пак Мая. Готви се вече за път! С нетърпение очаква да се видим – и тя, и ние. Отдавна не бяхме излизали с Ники. Забавлява се добре. Варчо замина за Варна с други историци.

Разгоря се отново спор за Варненския университет. Този път Юри Борисов, изглежда не без натиск, излезе с убедителна статия в защита на Варненския и Старозагорския, пренебрегвайки и отхвърляйки писанията на Велиана Христова.

Обади се Мая възбудена, окончателно пристига на 2 юни следобяд!

22.V.1995 г. [понеделник]

Обяд в х-л „София“ с Любен Беров и един бизнесмен, чието име не запомних. Да се договорим за създаването на едно списание за Балканите – може да стане, ако се хвърлят пари и се погледне сериозно. Отнесох се положително, но не знам какво ще излезе.

24.V.1995 г. [сряда]

Обиколихме с Ники НДК – площада, където си дадоха среща децата. Пълно с възрастни и деца. Има настроение. Няколко центъра – естради с музика, декламации, смешки. Официалната част е пред паметника в двора на Народна библиотека.

Вечерта прием в Бояна. Желю [Желев] се ръкува с всички, но не гледа в очите. Само при мен? Може би защото изрече нова глупост, че ВНС е виновно за всичко с приемането на конституцията. Оттам било тръгнало назад в политическия живот, конфронтацията. Като че ли противопоставянето и злостният език не съпътстват в още по-голяма степен XXXVI и XXXVII Обикновено народно събрание. Веднага журналистите

парираха със забележката, че той бе този, който настоя на Кръглата маса за свикване именно на Велико народно събрание.

На приема [Йордан] Малиновски, а сетне и съпругата му, първи ни посрещнаха. Нямало вече никаква пречка да се подпише договорът между Сергей] Русев и отговарящия за имотите при БАН. Така най-сетне завършва може би спорът за СИБАЛ.

Срещнах Юри Борисов с Дора Чичикова и гласно пред тях рязко разкритикувах Велиана Христова за лекота и недобросъвестност.

Този път е нямало елиминиране на „неподходящи“ за приема академици и член-кореспонденти. Миналата година ние бяхме в САЩ, но се оплакаха пред нас наши другари.

25.V.1995 г. [четвъртък]

Погребение на Пенчо Кубадински. Наистина събра се внушително множество и говориха хубаво за него. Но семейството не пожела да се говори от името на БСП и БАС, защото е бил изключен и не са му обърнали внимание. Към семейството поднесохме нашите съжаления с Ана, посрещнаха ни мило и съпругата, и децата. Смъртта му ни изненада – не бяхме чули, че е болен. Винаги сме смятали, че е желязно здрав. Той сам се представяше за такъв.

26.V.1995 г. [петък]

Заранта дойде Нюма Белогорски с журналистката Кремена Сиракова. След като сне в продължение на час и половина запис за предаване по френската емисия, тя разкри, че е дъщеря на Петко Сираков. Той бе шивач, приятел на нашето семейство, с вуйчо ми Параш [Костов] са били на специализация в Париж в продължение на една година. Когато останах нелегален със смъртна присъда в София, без никаква връзка, а бяха зачестили блокадите на Витоша и по квартали в събота и неделя, той се съгласи да ме затвори в шивашката работилница в центъра на града. Така прекарвах неделите в четене. Не беше много весело, но в случая най-безопасно. Продължихме и след това дружбата, помогнах му да стане АБПФК, когато мене ме натискаха като трайчокостовист. Но му помогнах, защото наистина човекът поемаше голям риск, наказанието бе многогодишен затвор за укривателство.

След обяд отидох на конференцията за българо-руските взаимоотношения, за която пристигна [Вадим] Загладин и по време на заседанието и акад. [Алексей] Туполев. Поставиха ме да председателствувам. Сутринта бяха минали официалните приветствия, за след обяд останаха българс-

ките, някои от които се отклониха от основната тема за националната сигурност на Балканите, България и Русия. Направихме кратка пауза и тогава с Иван Ганев, Ивайло Иванов, Стоян Андреев (ген.) и аз преобърнахме нещата. Хората останаха доволни от дискусията. Казаха се верни неща. Излишно е да се повтарям и да повтарям позициите, които не се отличаваха много едни от други, но бяха все на професионално ниво, въпреки различните оттенъци. Аз обърнах внимание главно на три въпроса – на отговорността на Великите сили за усложняване на положението на Балканите по чисто геополитически интереси, някои от тях несвързани дори пряко с Балканите (САЩ заради мюсюлманските арабски държави в Близкоизточния и Средиземноморския регион); за ролята на двустранните отношения за създаване на стабилност на Балканите (повече да се разчита на тях, отколкото на многостранното сътрудничество); за това, че трябва да се страхуваме по-малко от Турция като национална държава, защото е заинтересувана от спиране на фундаментализма в страната си и очаква да бъде приета в Европейския съюз. Но затова пък става толкова по-опасна, ако самата Европа допусне да се утвърди мюсюлманска държава в центъра на Балканите. В името на мюсюлманското единство тя ще се стреми да обединява всички мюсюлмански нации, държави, автономни области на Балканите и не е чудно, ако тя сама потърси да разшири своето предмостие на Балканите за сметка на обединяване на мюсюлманското население до Македония. Бях подхвърлил, че това би могло да стане и чрез една Тракия, включваща територии от Турция, България, Гърция.

Накрая само с няколко довода оспорих, че има само една сръбска кауза (имах предвид новото изостряне на конфликта), че Сърбия е дала достатъчно гаранции, че не иска война и търси политическо решение на възникналите проблеми.

Вечерта – прием в руското посолство по случай 20-годишнината от създаването на Руския културен дом. Много хора, но не останах дълго. На връщане срещнах Н.[икола] Попов, а преди това говорих и с [Георги] Близнаков. Изборите [за академици и член-кореспонденти] няма да бъдат леки, защото се раздвояват мненията ни по някои от кандидатите. Не толкова между тримата, а с резултатите на комисиите – някъде се наместиха по-правилно, накъде на първи места изскочиха неудачници, но по-напористи.

28.V.1995 г. [неделя]

Погребение на Борис Велчев. Говорих със сина му. Той сам се е стабилизирал, но не му се полагат големи вълнения. Припомних му, че се знаем с баща му от затвора, след това от VIII РК на БКП (за БАН и Уни-

верситета), обследването ми като трайчокостовист и неговата намеса в Градския комитет, за злополучната Н. Лолова от Контролната комисия, за преговорите във Враня с югославската делегация ([Велко] Влахович и [Кръсте] Цървенковски), за сътрудничеството ни по балканска линия след неговото смъкване. В залата отново не посмяха да излязат от БСП с оценка на неговото дело и личност. Говорих с М.[ихаил] Танев, зам.-председателя на БАС, за необходимостта от наша политика към тези другари, които ще се умножават – да ги посещаваме, докато са живи, болни, за да почувстват внимание; и да им осигурим почетно изпращане.

29.V.1995 г. [понеделник]

Откриване на конференцията на дружество „Знание“ с кратко встъпително слово от мен. Интересен доклад от Трендафил Митев. Говори добре и З.[ахари] Захариев. Разви се оживена дискусия. Проявиха се някои крайни националисти, но имаше и сдържащи слова.

След обяд в 16.30 в Руския културен дом раздаваха дипломи за заслуги на 30 души, между тях и В.[еселин] Хаджиниколов, няколко професори, включен бях и аз. А след това имаше и вечеря от З.[ахари] Захариев на руската делегация. Между другото и по случай 70-годишнината на акад. [Алексей] Туполев. Много се разприказвахме и със [Вадим] Загладин, който е придружавал Б.[орис] Н. Пономарьов в Атина, и с Андрей Парастев, който съжаляваше, че не съм отишъл в Берлин (казах му, че съм се разсърдил, но не на организаторите, а на изпращачите, които не осигуриха един директен билет от Москва до Берлин). Предложи ми [да отида] сега пък в САЩ на конференция.

И аз си позволих да произнеса няколко думи накрая в името на социализма, в когото продължавам да вярвам и оставам на негова страна – и с убеждения, и с дейност. Както Ана се изрази, пийнал си повече, но се прие добре и тръгнаха да ме разцелуват – не само жени.

30.V.1995 г. [вторник]

Уморен, почти цял ден останах вкъщи, на легло, прегледах вестници в очакване на Паруш [Тодоров], който щял да пътува до София с Евгени. Паруш пристигна с Евгени рано, около 7 часа. Карали са с непозволена бързина. Смъмрих ги. Шофьорът не бил искал да отстъпи на едно BMW от София. Паруш е отслабнал невероятно, но изглежда добре. Претегли се – 83 кг, т. е. почти 30 кг от най-голямото му надаване. Не чува достатъчно, но е с настроение – пълна къща, децата му запълват времето. Парушчо е отличник, а Славенка плакала, че го вижда да заминава. Потънали са със строителство, имат проблеми.

Но докато говореше, обърса сълза – не можел да свикне без Лена. Винаги пресмятал, че първи той ще се оттегли, а то станало обратното. Признава, че не може да се примири, не му е радостно, че живее.

31.V.1995 г. [сряда]

Говорих със службата към Народното събрание за почивка. Предложиха ми да стане това през м. юни, останалото време освен м. септември е блокирано за Парламента – депутати и щатни. Съгласих се за периода 15 – 29 юни. Ще бъдем трима.

Ники завърши с отличен. Много е горд!

2.VI.1995 г. [петък]

В 11 часа имах среща с Атанас Гинев. Уговорихме срещата предния ден. Прекарахме около и може би повече от час заедно. Целта ми беше да го помоля да потърси спонсори за книгата „Българо-гръцките отношения“ на български език. Той веднага прие, уточни сумата и не пожела повече да говорим. Щял да уреди всичко.

Затова пък сравнихме позициите си по тукашното развитие. Съвпаднаха оценките ни за правителството, за А.[ндрей] Луканов, за политическото състояние. За икономическото той само говори. Държи на А. Луканов, поддържа с него приятелски връзки. Загрижен е за неговото здравословно състояние – левкемия. Започнал преливане на кръв.

По-крайна бе оценката му за Министерския съвет. Намира, че освен министъра на финансите, [Георги] Пирински и [Младен] Червеняков, другите не струват много – нямат или опит, или са мудни и не поемат отговорност, а някои били направо слаби. Надява се, че Жан [Виденов] ще направи своевременно необходимите смени.

След обяд пристигна Мая. Ники влезе вътре [зад бариерата] и след дълго очакване дойде да ни каже, че е пристигнала. До късно се радвахме един на друг. За нас, че сме още здрави, ходим, разсъждаваме. А тя е завършила книгата си, в почти двойно по-голям размер от исканото. Но, изпълнила е задачата си, крайно трудна и като документ – да установи появата на термини като Балкан, балканизация и изменението на тяхното политическо и емоционално съдържание през вековете. Разказа ни за децата – с гордост за Алек, че се е подготвил може би като един от най-добрите кандидати; с любов за Анюнка, която продължава да рисува и е по-свързана с нас и страната ни. Догодина ще преподава един семестър в Грац и Виена, през лятото ще дойдат и децата при нея и заедно всички ще прекарат ваканцията у нас.

По-спокойна е, разочарована от Ж.[ельо] Ж.[елев] и от СДС, приема вече хората само по качества, а не по оцветяването. Издействувала си е признание и в САЩ, макар че мнозина са се мъчели да я злепоставят от завист – като [Катя] Никова, една унгарка и други. Уравновесено гледа на събитията в Босна, защищава и сърбите, макар че не понася самомнението им.

Говорихме и за политиката на САЩ. Казах ѝ това, което ми сподели [Атанас] Гинев за разговора си със Сайръс Ванс само преди няколко дни. Американците държат да се разберат с Русия и го били постигнали – за по 50% влияние на Балканите без разполагане на бази, на оръжие и т.н. Съжалява за това, че не се разбира от определени среди, които тласкат изкуствено нещата и духовете към крайно ангажиране било със САЩ, било с Русия. Имал предвид България. А за американците било все едно кой ще управлява, стига да има стабилност. Смятал, че опасност представлява Германия, която именно искала да подчини западната част на полуострова, да си осигури адриатическото крайбрежие, включително с въвличане и на Албания в своя орбита. По този начин да изолира Русия и най-вече САЩ, и след това да изхвърлят и САЩ от европейските дела. Мая е съгласна, че такива настроения са присъщи на много американци, особено в университетите, които искали разбирателство с Русия. Но и Германия имала поддръжници, значително е германското лоби в САЩ.

Между другото трябваше да отложа пътуването си за Варна. Съобщиха ми, че изборите [в БАН] започват на 6 юни, вторник, по два дни седмично. С други думи, при всички обстоятелства на бързане едва ли бихме могли да свършим и до края на м. юли. Възразих, влязох във връзка с Н.[икола] Попов и Я.[рослав] Радев и поисках да удвоим седмичните дни, да въведем и следобеди, а не само сутрини, за да свършим до края на месец юни. Иначе ще бъдем принудени да пренесем половината за есента и да опорочим провеждането. Съгласиха се. Във вторник ще го решим. Така че отложих за 1 юли смяната.

3.VI.1995 г. [събота]

Сутринта в ЦДНА маршал [Виктор] Куликов говори пред ветераните. Беше категоричен – НАТО представлява военна организация и всяко разширение в този ѝ вид неизбежно е насочено срещу някого, в случая срещу Русия. Или да се разпусне или да се превърне в политическа организация, която да обхване всички европейски страни. В противен случай се възстановява предишното положение срещу някого и се разкрива нова разделителна линия – срещу част от Европа, срещу Китай евентуално, т. е. е недопустимо при сегашните условия. За [Михаил] Горбачов – че е предател. За България – братски отношения, които не могат да се заличат.

Още повече се убеждавам, че не мога да се отдам сега и на такава дейност срещу НАТО. Изисква се информация, проучване, а не голо отричане. Този етап на действие вече отмина. Как ще се справя обаче с ентусиастите, които искат просто дейност.

След обяд дойде Борис Спасов. Етичен човек. Убеди ме да гласувам за него от морални съображения. Държан е бил настрана почти цял живот, защото е способен и отдаден на науката. Жалко ще бъде все пак, ако се разделят гласовете и пропаднат и двамата кандидати. А може би това е целта на някои?

4.VI.1995 г. [неделя]

Цял ден вкъщи. Пазарувахме за вечерта, когато ще дойде от Варна и Елка, може би с Дими (пътуват заедно). Ще вечеряме с децата заедно. Утре рано след обяд Мая ще отпътува за Истанбул, това е прощалната ни среща заедно.

В очакване на гостите, отбелязвам решението си, по-твърдо и от досегашното, да не възглавя „Клуба за суверенна и независима България“. От впечатленията си от [Виктор] Куликов, маршала на Варшавския договор, един от четиримата останали живи маршали, се убедих, че е нужен бивш военен, комуто е позволено да говори и твърдо, и конкретно срещу НАТО като военна организация. След като политическите сили, които също са за неизбързване на ангажиранията, настояват преди всичко за политически диалог, не може политическо лице да възглавява организация, която стои на крайни позиции. Не че не е нужна такава организация, но нейният ръководител трябва да е в курса на нещата, в миналото и сега. Всеки опит да се импровизира ще нанесе вреда.

5.VI.1995 г. [понеделник]

Среща със [Благовест] Сендов. Уточнихме позициите си по изборите.

1. Да не допуснем проточване през лятото, което може да доведе до проваляне на изборите за член-кореспонденти и усложнения. Чрез него искат да оправдаят само по два дни седмично.

2. Съвпаднаха ни позициите по избора на академиците и член-кореспондентите.

3. Не се отказва от президентския пост на БАН. Напротив, желае го.

6.VI.1995 г. [вторник]

Първи ден на изборите. Изпълни се програмата за избора на академици от Отделението за природни науки. Избраха се порядъчни хора, добри

специалисти. Сред провалените бяха тия, които трябваше, но както винаги става – изгоряха и някои заслужаващи.

Мая замина за Истанбул. Отпочинала, радостна, въодушевена. Но Ана се измори безкрайно.

8.VI.1995 г. [четвъртък]

Продължиха изборите в БАН. Този път бяха по-драматични, защото независимо от подреждането на комисиите в още по-голяма степен се прояви заангажираността на определени лица с отделни кандидати, включително и председателите на Отделенията. К.[алчо] Марков докладвайки, се спря на Н.[иколай] Минков и Илия Томов, и двамата член-кореспонденти, уважавани клиницисти. В.[еселин] Петков обаче подкрепи само Илия Томов и проф. Ив.[ан] Матев. Последният е от школата на Янаки Холевич, постигнал значителни успехи в хирургическите интервенции на ръката. Румен Цанев пък издигна на първо място проф. Г. Манолов, не знам дали не е от неговия институт и на второ място Иван Матев. Самият И. Матев разпространи свой материал, за него се застъпи [Йордан] Малиновски и Г.[еорги] Близнаков. [Ангел] Балевски пък говори за Н.[иколай] Минков. При гласуването мина само Илия Томов. На останалите не достигнаха гласовете и пропаднаха.

Същото се случи и с биолозите. Прехвалиха [Евгени] Головински, но Румен [Цанев] му отне гласовете с Георги Марков, за когото говори и Т.[ашо] Ташев. Спечели З.[ахари] Младенов, по-безличният, но и по-уравновесен, изглежда, защото за Е. Головински всички говореха като за краен, тъмносин, който безобразничел най-безогледно. Не го познавам. Успя в политиката си само [Цено] Хинковски, който докладва добре своите хора и умело ги защити. Минаха и двамата първи за аграрните науки.

След обяд в Заседателната зала имаше лекция проф. Мелвин Лейман от Колумбийския университет за колапса на комунистическите режими и за преходния период към капитализъм в Югоизточна Европа. Явно добре е следял процесите и литературата, говореше с неподправено положително настроение към страните, които разглеждаше. Зададоха му въпроси, но отговаряше вече отегчително. Ние по-добре сме си изяснили и причините, и трудностите на прехода.

9.VI.1995 г. [петък]

Среща в дома на Д.[ичо] Узунов. Дойде и адмиралът – Странджата [Иван Добрев]. Успях, не много леко, дори с размяна на остроти с някои от присъстващите, да се освободя от наложения ми председателски

пост на клуба „Суверенна и независима България“. Вече ми отпадат силите, а имам толкова работа да свърша.

10.VI.1995 г. [събота]

Получих покана да участвувам в конференция в Черна гора през м. септември. Трябва да изпратя резюме от 2 стр. Подготвих го. Прегледах и допълних статията, която ще излезе в „Ново време“.

Ана подготви от калкана, който ни донесе Дими, великолепна супа вчера, а днес продължаваме с рибата. Нищо не струват ресторантите, такава изискана в готвенето се оказа Ана. Но отказва, разбирам я, да пържи дроб – много замирисва къщата. Затова, когато отидохме в четвъртък вечер в „Спортна среща“ с Иван Кожухаров, [Васил] Мръчков и Цанко Стойчев, беше и Ана, аз си поръчах печен дроб. Невероятно вкусен. Но вкусно се оказа всичко в този ресторант.

11.VI.1995 г. [неделя]

В Драгалевци. Отворихме прозорците за проветряване. В хола подът взе да се спуска, но в кухнята е безнадеждно. Ще трябва да се смени с теракота. Качихме се нагоре – води ни Ники, къде е бил с баща си. Хубаво време. На връщане се отбихме при А.[танас] Ганев. Успокои ни, че нещата на село се придвижват – ликвидирани са поземлените комисии, но процесът на оземляването ще продължи. Големи са своеволията при определяне на притежаваната земя. Но кооперациите напредват.

Прибрахме се навреме, малко преди да се разрази буря с дъжд. Всеки ден го имаме. Невероятно влажно време. Вече ни действува потискащо.

12.VI.1995 г. [понеделник]

Събрание при Ал.[ександър] Лилов – за „лявото“ и „дясното“ в политически живот. Първи говори Я.[наки] Стоилов за САЩ – как се пречупва там „лявото“ и „дясното“ между либерали, демократи, консерватори–републиканци. Имаше малко въпроси. Зададох му и аз един – как се отразява външната политика на САЩ върху това деление и политиката на вътрешния фронт. След него около 40 мин. говори Ал. Лилов. Отбелязвам най-същественото от казаното от него във вид на тезиси.

– <u>За „ляво“ и „дясно“.</u> Като реалност не съществуват в цивилизования свят. Там има бедни и богати, както аналогично, бедни и богати държави. Полюсното противопоставяне е отпаднало, „ляво“ и „дясно“ преливат – държавно регулиране, пазарна икономика. С други думи, „ляво“ и „дясно“ изчезват в чист вид.

– За политическите партии, движения. Наблюдава се криза на идентификацията; на тенденции като посткомунизъм, постсоциализъм, постиндустриализация и т.н. Дори у нас, където движение има към центъра.

– За БСП. Критерии – социални, икономически, политически, идеологически. Те са силно изразени. Напр. „справедливост" – ([Чавдар] Кюранов подхвърли защо се отказва от „свободата" като лозунг).

Недостатъчно обаче оценява олевяването, резултат от кризата на социализма и на постсоциализма. Спомена като факт червен капитализъм.

БСП правилно не се отрича от наследството на реалния социализъм.

– Дясна партия, автентична, още няма. СДС не е! В него има симбиоза на леви и десни критерии.

– Центристките партии – нямат бъдеще политическо.

– Тенденцията и в България е да се стигне до силна лява и силна дясна партия.

– Обновлението представлява социален преход към ново състояние. Перестройката обаче се провали.

– Преглед на миналото – М. Л. С. [Маркс, Ленин, Сталин] говорели за „объркано общество", искали да го реформират, но закъснели с 20 години. Всъщност реалният социализъм се провалил, когато посегнал на „Пражката пролет". Тогава катастрофирал. Основен недостатък на перестройката, че ѝ липсвала стратегия.

[Валентин] Вацев се изказа за митовете. 1. За „гражданската война" – от А.[ндрей] Луканов и си подава оставката; 2. Партията, че ще се „разцепи" – от А.[лександър] Лилов, с цел да влияе.

Неизвестен за мен – че БСП изпадала в християнски фундаментализъм; отчасти и национализъм, отказ от традиционни добродетели като атеизъм.

[Кирил] Кертиков – че няма социалистически печат; няма ясна лява концепция; няма и център.

Кр.[ъстьо] Горанов – че Лениновата стратегия е в криза. Тогава възможен ли е изобщо социализъм? Стратегия на кризата докога? Няма яснота какъв капитализъм правим ние.

Въпрос (на не знам името) – иска отговор: „Промяната била ли е необходима? За какво ни е – за добро? Не! Към какво тогава се стремим днес – не е ясно!"

13.VI.1995 г. [вторник]

Избори в БАН. Успешно мина М.[ито] Исусов, но пропадна Ч.[удомир] Големинов. Първия път гласувах за [Борис] Спасов, вторият за Ч. Големинов, но само няколко от тези, които гласуваха за Б. Спасов, последваха

примера ми. Не му достигна един глас. Не мога да си обясня защо. Дали Славчо [Ярослав Радев] не прекали с критиката към Б. Спасов? Или само защото той направи предложението, някои гласуват против? За Кр.[ъстю] Горанов не беше възможно да се направи нищо, както за М.[инко] Минков – още в комисиите бяха провалени. Не можеше да се обърне вотът, макар и за Кр. Горанов – провален бе незаслужено от К.[ирил] Василев (имало по-добри от него, имал изказване лижеблизническо за Т.[одор] Ж.[ивков]). Изказах се за [Иван] Дуриданов, за да разсея колебания, че не били близки с Вл.[адимир] Георгиев. Изказах се и за художника Иван Ненов, припомняйки периода след 9.IX.1944 г.

16.VI.1995 г. [петък]

Продължиха изборите и в четвъртък, и в петък. Разбраха, че не можем да свършим своевременно, ако не увеличим дните. С член-кореспондентите върви по-бавно, защото са много кандидатите. Но и по-сигурно стана, защото се уеднаквиха критериите. И пак се губят места, когато влязат в противоречие малките лобита, всеки се стреми да напомни и изкара гениален своя човек.

17.VI.1995 г. [събота]

Годишно-отчетна конференция на БАС. Докладът на В.[елко] Вълканов се прие много добре. Изказванията бяха проблемни, кратки, но засегнаха все важни въпроси за по-нататъшната дейност. Насочени към утвърждаване на организацията. Вляха нова струя на оптимизъм, че БАС има възможности и оправдава съществуването си. Избраха ме за подпредседател. Явно им допада хуманизацията на БАС с привличането на професори – В. Вълканов, Кр.[ъстьо] Горанов за Софийската, моето участие. Но се налагат промени и в начина на работа. Трябва да се привлекат неколцина опитни дейци, като им плащаме, за да има оперативност и отговорност.

В чест на конференцията, на делегати и участници дадоха представление „Вражалец“ на Ст. Л. Костов. Аз съм го гледал. Ана – не. Но толкова актуално прозвуча на фона на развихрилата се пукотевица на пропаднали пирамиди, че хората цвилеха от смях. А [Георги] Калоянчев, [Виолета] Гиндева надминаха себе си. Пихме по една кола за почерпка.

20.VI.1995 г. [вторник]

Пак избори. Минаха медиците. Загуби се едно място – сблъскаха се фармаколозите – [Петко] Узунов и дъщерята на П.[етър] Николов. Пропаднаха и философите.

Имах среща с [Костадин] Кюлюмов. Разменихме си книгите и поприказвахме. Пишел също в първо лице нова книга „Аз, разузнавачът от ЦРУ“. Попитах го за Вл.[адимир] Костов и му разказах съмненията си около неговото преминаване на Запад, като имах предвид главно поведението и държането на съпругата му, от която имах отлични впечатления. И сегашната дейност на Вл. Костов ме убеждава в моето първо предположение. Той ми отговори, че на Вл. Костов била направена оферта да го завербуват от ЦРУ и това било разработено от нашите. Сложен е животът на такъв човек. Говореше с убеденост, на знаещ.

Най-интересното бе това, което ми каза за „възродителния процес“ в крайната му фаза – смяната на имената. Че била разработка на ЦРУ за дестабилизация на режима у нас. Осъществен с помощта на турската агентура у нас. За този факт било съобщено от три сигнала по разузнаването ни, обединени в докладна записка до Д.[имитър] Стоянов, министъра на МВР. Това му го казал този, който подготвил докладната записка. Но Д. Стоянов не се решил да докладва веднага това на Т.[одор] Живков. Задържал я около месец и половина. Когато я връчил, нещата били много напреднали и затруднили работата. К. Кюлюмов подозирал двамина турци, с единия от тях се срещнал и му казал за ролята на ЦРУ. Турчинът (вероятно българин вече) надал ухо и казал да се срещнат отново за по-големи подробности и разговор, но вече 6 месеца не се е обадил.

Говорихме и по вътрешното положение, за местните избори, за кмет на София, за президент.

21.VI.1995 г. [сряда]

Отново избори във вторник, които трябваше да напусна, за да ида в руското посолство. Казах само две думи положителни за [Васил] Гюзелев и поисках да гласувам предварително. В посолството ми връчиха медал по случай 50 години от победата. Бях сред неколцината само, които [Александър] Авдеев прегърна и целуна. Обърна се и към залата, за да им каже, че съм почетен член на Руската академия на науките. Всичко това бе посрещнато с продължителни ръкопляскания.

След обяд среща при [Благовест] Сендов за честването на 12 юли. Ще има конференция, научна на 11 юли, а на 12-и – сбор в НДК. Още не са уточнили кой ще говори на Общото събрание, но сам Гиньо Ганев настоя аз да поема председателството и да давам думата.

А вечерта се състоя тържество по случай 80-годишнината на Нюма Белогорски. Аз написах предварително текст, но говорих, без да го погледна. Стана наистина интимно тържество, защото и Румян Григоров също говори непосредствено, оставяйки настрана отпечатания лист. От името на БСП поздравление и писмо-обръщение връчи [Анжел] Вагенщайн.

Гледахме и два от неговите документални филма за Георги Димитров – процеса и контрапроцеса в Лондон. Силен документ, който разкрива обаянието и мъжеството на Георги Димитров. Наистина, това е процесът на века.

И не мога да се освободя от чувството, че Сталин направи всичко, за да смачка Г. Димитров не само с ликвидирането на Коминтерна, колкото със свеждането на цялата дейност до един отдел към ЦК на КПСС. Това се прояви и в отношението към Г. Димитров след 9. IX. 1944 г., и на Петия конгрес [на БКП], и отношението към него на съветските специалисти, които наложиха своя стил. Г. Димитров за съжаление не намери сили като Й. Б. Тито да се противопостави на Сталин. Дори направи грешката да допусне екзекуцията на Никола Петков, отхвърляйки външната интервенция. А тя го спаси самия него.

22.VI.1995 г. [четвъртък]

Завършихме изборите. Този път битката бе за Нено Неновски. [Веселин] Хаджиниколов и [Димитър] Ангелов се застъпиха за Мария Манолова с невероятни хвалебствия и с позовавания на С.[ава] Бобчев и М.[ихаил] Андреев, и необходимостта именно от история на правото като дисциплина. Това ме накара да взема думата, за да защитя правото преди всичко на юристите да имат свой представител. Казах, че съм израснал в семейство на юристи, за ролята на юристите в отстояване правата на хората, справедливостта, най-често срещу властимащите. И конкретно за Нено Неновски, че има дисидентски прояви, че е участвувал в защита правата на човека, че той именно е издал първия том с трудове на Венелин Ганев. [Марин] Големинов, музикологът, ми призна, че много му харесало изказването ми и гласувал за Нено, както и неколцина други, между които и Д.[имитър] Ангелов.

С Л.[юбен] Беров – при [Божидар] Божилов от Търговско-промишлената палата да издаваме списание. Съгласни са, но с известен скептицизъм относно финансовите ресурси.

Оттам в „София прес" в кабинета на Кольо Георгиев – с Гиньо [Ганев] и останалите за 12 юли. Гиньо [Ганев], когато останахме насаме, иска съдействие за президентските избори. В надпревара е със [Благовест] Сендов. Поставен съм в неудобното положение да заигравам с двамата. За да избегна излишни надежди и очаквания от мен, и на двамата казах, че успехът им зависи кого ще предпочете БСП. Същевременно това няма да стане по-рано от края на местните избори. Техният резултат ще повлияе на позицията на БСП, но още е рано да се тълкува в каква насока. Засега, без да го изразявам, въпреки усилията на Гиньо, сред парламентарните дейци расте симпатията към Сендов. Той се заангажира с БСП по-от-

крито от Гиньо и са по-малко претенциите към него. Не могат да забравят заигравания та на Гиньо във ВНС и след това. Но и той не е вчерашен и е заиграл активно, като печели обходни позиции на институции и хора.

И двамата искат да ме видят на тазгодишното тържество по случай приемането на конституцията на 12 юли. И двамата искат да председателствувам (както аз се изразявам „на арената“), когато те ще се борят за впечатление с изказванията си. Именно тази роля на арената, където двамата гладиатори ще очакват ръкоплясканията на трибуните, не ми се ще да играя. Дали не ще е най-добре да не се явя? Аз дадох каквото трябваше, удържах до приемането на конституцията, когато мнозина искаха нейното не приемане, описах всичко това в книгата си. Моята роля се изчерпа. Да продължавам да се мятам и аз на арената повече не ми подхожда.

Бях на сбирката на инициативния комитет, както го създадохме за първите две чествувания (на третото бях в САЩ), отново се обърнаха към мен. Приеха като естествено да давам думата – сега това се оспорва още по-малко, защото кандидатите не проявяват такъв нагон като порано (Г.[иньо] Ганев, П.[етър] Дертлиев), но пък взаимно се дебнат. Аз не възразих публично, но обявих само, че приемам да напиша статия. А като се върнах вкъщи, в мен заговори желанието да се махна от тази проява. Все повече вниманието ми е насочено вкъщи, а задълженията към БАС с увеличиха, търсят ме и за други спорадични акции. А силите ми вече започват да изневеряват. При това ще бъда във Варна. С труд вече се сдобиваме с карти. Да прекъсвам почивката и да оставя Ана сама не ми се иска. Колко е съдено още да бъдем заедно. Когато ѝ казах, че няма да ида в София, видях колко се зарадва. Тя криеше нежеланието си да се разделяме в такъв момент.

Но още не го казах никому. Бяхме с Г.[иньо] Ганев заедно на подписването на споразумение между Агенцията на българите в чужбина и фондация „Славяни“, между него и З.[ахари] Захариев.

На излизане бях дръпнат от Петър Берон. Говорихме за новите избори. Той по едно време ми разказа, че се разбрали със [Благовест] Сендов заедно да действуват за президентските избори. Много внимателно ми изясни, че БСП само ще спечели от тяхното участие, затова се надяват на подкрепата ни. Само те могли да сразят „този ужасен човек“ – [Желю] Желев. Млади са, имат амбиции, сили, остава да намерят и осигурят политическите условия за успех. Те минават през БСП. Ето защо аз се изключвам на този етап от ролята да играя миманс в НДК между двамата кандидати.

30.VI.1995 г. [петък]

Все пак тръгваме на почивка. В понеделник отидохме с Ана в болницата сутринта рано, по-скоро за съвет. Имах стенокардичен пристъп, не

много силен, но трябваше все пак да се консултираме – подходящо ли е да се излагам на слънце, да се къпя. А имаше конференция на БАС против ембаргото и Велко [Вълканов] очакваше да се изкажа. В болницата обаче ме задържаха, прехвърляха ме от един лекар на друг и най-накрая се озовах в интензивното отделение. Оттам се върнах в четвъртък, вчера. С успокояващо мнение, с препоръка да отида във Варна, да избягвам слънцето, да не се преуморявам и да взимам всички предписани лекарства. Което не бе никак по вкуса на Ана, която се изненада, като ме видя такъв отпаднал. Нарече ме същинско „зомби“. Аз наистина не понасям разните му успокояващи лекарства и ниското налягане – вие ми се свят и ме влече леглото. Добре че [Красимир] Премянов ни даде шофьор и кола, та да стигнем поне във Варна без допълнителна умора. Оказа се, че положението не е тревожно.

1–15.VII.1995 г. [събота–събота]

Варна. Настанихме се в станцията на МС и НС. Наполовина празна. Дали нямат пари или не могат да вземат отпуска – не мога да определя. Но и през м. юни имало само 20-ина души, половината от които руснаци. Ясно, че дори за държавните служители е трудно и в най-подходящата форма на почивка – в собствена почивна станция. Убедихме се, че извън летуването в такива станции за категориите население извън няколкото процента новобогаташи отиването на море е изключено. Няма я празничната и шумна тълпа хора по крайбрежието и града. Отгоре на това и градът е мръсен.

Това не попречи да си починем, да се къпем, да дойдем на себе си. Но Ана разви силна алергия от слънцето, аз също получих зачервявания със силен сърбеж по слабините, та изразходихме сума кремове за уталожване на дразненето.

Дните минаха бързо, еднообразно. Видяхме се с Паруш [Тодоров] и Тошко [Парушев], сега живеят заедно, отидохме и до ул. „Найден Геров“ да видим дупката на мястото на къщата. Показаха ни и филм за къщата, за развитието ѝ и разрушението, за живота в нея на три генерации. Не ми стана тъжно, но все пак се замислих колко безпощадно времето затрива всички човешки следи, за да даде простор на новите генерации – и материални, и духовни. На самия мен вече Варна е чужда, отчуждавам се и от София. Все повече се затварям в себе си.

Отказах да ида в София, макар че Г.[иньо] Ганев ме потърси. Обясних му, че не мога, че съм се обадил на Симка [Славова] (той също от нея разбрал). Не ме вълнуват вече показни акции. Когато разбрах, че Ж.[елю] Желев е решил да говори в Парламента, съвсем изстина желанието ми да бъда наоколо. Спомних си неговата поява във ВНС уж да защити Народ-

ното събрание, а се обяви против конституцията – да сме се откажели, защото сме нямали вече „морален кворум“. Бях изненадан от дебелоочието му, но съумях да репликирам и да закрия заседанието, без да му дам възможност още веднъж да се насочи към микрофона. Като че ли очаквах, че отново ще направи гаф и дори помислих да се обадя на [Благовест] Сендов да очаква изненади, след това се отказах. [Желю] Желев оправда очакванията ми – остава си същият воинстващ себелюбец.

Поканиха ме да говоря в БАС ден преди тръгването от Варна. Направих си план, без да отдам значение на Желю [Желев]. Още повече, че излезе и малка статия в местния вестник, по телефона ми зададоха въпроси.

Говорих за БАС как го преустроихме с вкарването на Велко Вълканов. Още в началото, в разговора с Васил Иванов, когато се спряхме на него. За общата ситуация в София, раздвижването, което постигнахме и в страната, и извън нея.

За конституцията само напомних как се прие и каква бе ролята на различните политически сили. Подробно говорих за „перестройката“, за сегашното положение. По тази точка станаха най-много въпросите. Събранието бе свикано по настояване на Стоян Георгиев – Съча, който си е запазил свежестта на мисленето. Дойде и [Иван Добрев] Странджата, дълго говорихме за настоящето. Той изрази недоволство от сегашното състояние на БСП, от кадровото състояние. И в миналото, и сега се е поддържало винаги ниско ниво на партийно ръководство, като се е гонела интелигенцията и по-издигнатите кадри.

Мина и тазгодишната почивка във Варна. Добре че бяхме с Ники, детето е послушно, развито, не ни създаде грижи. Напротив, вдъхна ни кураж. Последната вечер прекарахме на „Златни пясъци“, събра ни семейно Евгени – нас, Паруш, Дими с Елка и Машка, Тошко с Веса и децата. В последния момент Тошко остана, неразположен и уморен от строителството, да се отмори. Боях се отначало как ще мине, да не се разчувствуваме, но опасенията бяха напразни. Децата играха, обикаляха щастливи, разговорът стана и общ, и по групи. Останахме доволни. Дими отпусна една кола с охлаждане да ни върне. Тъй че и връщането през наистина горещ ден мина леко.

17.VII.1995 г. [понеделник]

Пристигнахме в събота рано след обяд. Сварихме вкъщи трескава подготовка за ремонт. Двата дена се включихме и ние. Освободихме окончателно едната стая за Варчо и Ники. Разместихме работи тук, прехвърлихме и в Драгалевци. Днес продължаваме.

Среща с [Красимир] Премянов, за да приеме [Иван] Бочуков от Девня. Одобрява мнението на хората от БАС – Варна да се издигне за кмет утвърденият областен управител и от БСП правителството.

Заех се да оправям библиографията от текста за том V [на История на световната цивилизация] на ЮНЕСКО. Предадох и на Надя [Данова].

18.VII.1995 г. [вторник]

В ресторанта на БАН – вечеря на академиците, дадена от новоизбраните. Седнах до Весо [Веселин Хаджиниколов] и [Нено] Неновски. Нямаше дълги речи, отделни пожелания, закачки, подканвания към някого да вземе думата. [Георги] Близнаков се обърна към [Никола] Томов, академика за царевицата, който говори, че царевицата ще спаси човечеството от глад. А самият Н. Томов след известно време поиска от мен да разкажа как се прие законът за БАН. Казах само, че е имало съпротива и че е трябвало да се изчака до последния ден, но не споменах как го „изтъргувах". Спрях се на значението му, което осигури най-после пълна независимост от други инстанции и която не се използува както трябва. Говорих и за необходимостта от повишаване ролята на академичната общност и от какво значение е да действуваме единно. [Благовест] Сендов пък се обади колко се е чувствувала липсата ми на чествуването на деня на конституцията.

19.VII.1995 г. [сряда]

Пристигна Вангелис [Карафотакис]. Успя да си уговори срещи с [Андрей] Луканов и Л.[юбен] Беров от нас.

Ходих на „Позитано". Прегледах плана на дейността на СИБАЛ и веднага уредих среща с Д.[имитър] Сирков за научна история на антифашистката съпротива. Обсъдихме с него и с [Марин] Калонкин характера на труда, ще се разглежда следващата седмица.

19.VII.1995 г. [петък]

Имахме продължителен разговор с Вангелис Карафотакис. За Гърция и българо-гръцките отношения. Доволен е от [Андрей] Луканов, недоволен от Г.[еорги] Пирински, както са му представили неговата позиция, изразена на съвещание от Иван Христов, съобщена му от Сергей [Русев]. Че единият твърдял за приоритет българо-гръцките отношения, другият отхвърлял това, като говорел за еднакво разстояние, балансирано, и от двете страни – Гърция и Турция. И спомена, че между България и Гърция стоял открит проблемът за водите на р. Места, докато с Турция нямало открити проблеми. Вместо да покаже, че има други постигнати приоритети с Гърция като нефтопроводите и газопроводите или въпроса за използуване на пристанищата в Гърция. Учудва се какво означава всичко това, защо не се казва нищо и за Солун. А това се иска и на определени

гръцки среди, които целят да намалят контактите с България и с по-директно свързване на Гърция с Русия, и с използване главно на магистралата Солун–Белград.

Спомена и за Черноморска зона, както и категоричната ориентация на България към европейските структури. Гърция вече плащала скъпо тази ориентация. Останали са и без своя средна буржоазия, в страната се разпорежда чуждият капитал.

13.VIII.1995 г. [неделя]

Едва днес, след като ме свиха кръстът и ишиасът, спрях участието в ремонта и разместването на мебели. И реших да отбележа някои събития.

1. БАС – на **25 [юли]** се състоя заседание на Бюрото. Велко [Вълканов] беше зает, та го водех аз. Предваканционно. Приеха се планове, утвърди се [Димитър] Сирков, реши се следващото заседание да се проведе през м. септември. [Виктор] Алмалех си подаде оставката, но фиксира в документ такъв актив в няколкостотин хиляди лева и искания за няколко десетки, че реших да се проверят сметките. И това направих. Приписал си суми, уговорени от ръководството на БАС, може би има заслуги в някои единични случаи, но е включил и суми, които е нямал право – почерпки от барчето, такси, уредени сметки от счетоводството, сега добавя нови разходи. Ще го викам да поговорим и да приключим с документи неговото положение.

Състоя се пресконференция, на която говори Ф.[ильо] Христов за бягството от остров „Болшевик“ и за закона за признаване на антифашистите за участници във Втората световна война.

2. Затрупаха ме с кореспонденция от ЮНЕСКО. Най-напред за том V – да оправим библиографията, да направим още някои съкращения, да въведем поне 1 страница за Албания, поисках и за Дунавските княжества. Освен това текстът на [Александър] Чубарян (разгърнат план) за обществените и хуманитарните науки, глава 6. След няколко дена и разгърнатия факс на Жи Шули и [Жозеф] Буайън. Как да се избегне конфронтацията между двамата. Възприех идеята да се обединят усилията им. Остана да уговоря аз А. Чубарян, а [Питър] Матайас – китаеца.

3. Домашни – на 25 [юли] Аниният рожден ден. Дойде Ели с Машка с огромна сладоледова торта. Бяха и другите – без Ники, който бе в Тетевен. Разбира се, единственото чисто място – трапезарията. У Варчови – бояджии, всичко натрупано главно у нас и в детската стая. Разходихме се из градината, минахме по „нашите“ места. Улисани в жилищните преустройства, не ни остана време и настроение за сантиментални спомени.

Включих се в чистенето на тапетите и то се оказа трудоемка работа. Холът е готов, хубави тапети, сетне лепят в кабинета, изчистени са всич-

ки останали помещения. Остават прозорци, подът и поставяне всичко на място, което няма да ни отнеме малко сили и време. Взе да ме боли глава от притеснение.

4. Бяхме с Ана на партийна конференция – **28–29 юли**. Имаше хубави изказвания, постигна си целта да повиши самочувствието пред изборите за местни ръководства и отчитане дейността на БСП за 6-те месеца на власт. Нелошо изказване направи Минчо Минчев. Както се очакваше – много се говори за характера на партията, за характера на прехода и реформата. По-скоро се поставяха въпроси, но и се отстояваха и разнородни гледища, което бе добро.

Ст.[ефан] Продев говори 45 мин. Завладя залата и разбуни духовете. Хората се разделиха. Добре се намеси веднага след него Жан [Виденов]. Той успя да уравновеси обстановката, без да отхвърли Ст.[ефан] Продев, но като поиска въпросите да се разгледат в партията един по един – „няма само виновни или само невинни". Но, разбира се, у никого не остана съмнение, че Ст. Продев неслучайно е избрал момента да постави на конференция като антитеза на линията на ръководството. Т. е. да демонстрира, че в партията има или може да се създаде реално друг център около неговата личност. Оставах с впечатление, че иска да си подаде оставка, защото „Дума" изживява криза, за да прехвърли другиму последствията. Но се излъгах. Ст. Продев иска да играе роля докрай – на „коректив на партийната линия, провеждана от Жан Виденов и „комсомолското ядро"". Дали има и други амбиции, дали е плод на главозамайване или на отдръпване от „Дума" на значителна маса предишни поклонници. Защото и той, който не криеше симпатиите си към ОСД, сметна за нужно да направи реверанс към левите с отказ от социалдемокрацията и споменаване на социалистическо начало, от което не се отказваме.

И все пак мисля, че е полезно раздвижването, но партията не трябва да се увлича в настоящия важен момент на избори и на мобилизация на другите държавни институции срещу правителството (президент, Конституционен съд, съдебна и прокурорска власт) с пленуми и вътрешни разправии. Трябва да ги остави за след изборите. Всичко ще зависи колко са дълбоки разногласията и противоречията между Ст. Продев и Ж. Виденов. Единият изтъква ролята си, възрастта си, таланта си, а другият има зад себе си партията с новата генерация начело, успешните си прояви на правителствено ниво, което не е малко.

Жалко, че веднага се включиха антипродевисти като [Юрий] Асланов, в-к „168 часа", „Труд" и т.н., което пък породи реакция и защита на Ст. Продев, т. е. задълбочава се дебатът около две личности, а утре може би и около две линии?

5. СИБАЛ. Най-после се стигна до последния разделителен протокол. Но [Йордан] Малиновски не подписа споразумението, което е основата

на цялата разделителна дейност. След като той го прие, прати ми го да го подпиша, сторих го, той не отвърна със същото с мотива, че трябвало да се довърши де факто разделянето. А сега, защото бил в отпуска. Употребих думата малодушие, за да не кажа по-силна.

Но ние подготвихме документацията за внасяне в Министерски съвет. Тичаше Сергей Русев – събра становищата на няколко министри. Остана МВнР, където Ст.[ефан] Стайков се колебаел – (В.[ера] Мутафчиева била зам.-председател на Националната комисия на ЮНЕСКО). Отидох при [Георги] Пирински, беше безкрайно любезен. Сам предложи да стане съвносител заедно с Илчо Димитров. Подготви приемането му в четвъртък, 11 август, на последното заседание, но не стигна неговият ред. Претоварено заседание, последно преди кратката двуседмична ваканция.

6. Поиска ми интервю Такир – за последните събития. Блицкригът в Хърватско; какви биха могли да бъдат последствията и кои са най-опасните места на Балканите. Видя ми се младежът интересен – суданец в емиграция, учил у нас. И аз заех да му доказвам, че първоизточникът на откритата конфронтация е външният фактор, а не „национализмът" или безотговорността на Балканите, че съм против термина „балканизация".

Защо не избухна война между всички останали балкански държави, които имат и значителни малцинства, и противоречия, достойни за открита конфронтация. Дадох му за пример Гърция – Турция; Албания – Сърбия; Гърция – Албания; България – Македония; България – Турция.

А военната конфронтация е налице само в Югославия, изкуствена креатура на Клемансо и Антантата след Първата световна война. А след Втората световна война Югославия бе най-толерираната държава на Балканите от Запада. В случая отново се сблъскаха интересите на Германия, възвърнала си старата мощ и аспирации на първа европейска държава. Тя поощри Хърватско, след като Хитлер създаде изкуствена хърватска държава в годините на Втората световна война в тези ѝ граници. И отново тя подкрепя открито Хърватско и днес.

Но най-страшно е безотговорното създаване на мюсюлманска държава, въвеждайки нов принцип на държавно образувание, което може да засегне и останалите балкански страни. Именно този нов фактор, свързан и с фундаментализма е най-страшното нововъведение на Балканите и в Европа, за което ще се разплащаме скоро. Разбира се, говорихме и по други въпроси.

21.VIII.1995 г. [понеделник]

Цялата седмица мина в напрегната работа вкъщи – с жената, която ми тапетите и таваните в трапезарията, спалнята и кабинета, а след това в поставяне на тапетите. На мене се наложи да помагам във всичко, да държа тапети, да изчистя книгите, които са за пренасяне и да ги подредя.

В събота бяхме на вилата, където Варчо и Ана чистиха килимите.

В неделя поздравих множеството в Жабокрек. Пристигнахме с известно закъснение, защото имаше голямо движение, а и нашият шофьор основателно бе много предпазлив. Но официалната част не бе започнала. Докладът, който изнесе Славчо Георгиев, не бе лош, както пророкуваха някои, че ще бъде крайно ляв. Напротив, беше категоричен за БСП и за правителството на Жан Виденов. Позволи си една груба грешка с думите, че при всички революции тия, които правят революциите биват изтикани от властта и не управляват. Подхвърлих на зам.-руския аташе, че не е така и дадох за пример и СССР, и България с изключение на Франция, без да споменавам други страни. Това се чу и наоколо и допадна. Изглежда, че не всички се обичат достатъчно, специално за Славчо [Трънски], защото веднага ми казаха, че той именно не долюбвал Йонко [Панов]. Също, че Славчо Трънски на пореден митинг пак в Жабокрек говорил срещу Йонко.

В своето приветствено слово говорих за непреходните страни на акцията в Жабокрек, за интернационалното значение (срещу германската окупация), за нарасналото самочувствие на партизаните и за командните качества, и накрая за Йонко Панов (че у мен са неговите спомени – 800 маш. стр. и още доклади, изложения; че е бил неоправдан и преследван).

Това има и продължение. Излезе един неписан оратор от останалите участници, генерал [Кирил] Граменов, който говори за личните качества, за обаянието на Йонко Панов, за това, колко са го обичали.

Щом свърши тази част, посрещнаха ни Пенка Кузманова и синът ѝ – усмихнати, доволни: „Най-после доживяхме да чуем, че Йонко е реабилитиран. Няма ли да пострадаш, да те намразят?“ Толкова са угнетени хората от несправедливи обвинения и натиск. Че сме били жестоки! Ана също е доволна!

Останали са живи 18–19 души от 190 партизани. Събраха ни на обяд. Там ме разпитваха за Йонко [Панов]. А акад. Никола Попов изрази съжаление, че не е знаел, за да ме запознае с чичо си – неразделен приятел с Йонко, говорел само за него, но починал преди две години. И ми каза нещо за мен. Той бил в Софийския затвор в 8-о отделение, но срещу коридора на смъртните. [Иван] Масларов го изпратил до килията ми, за да узнае кой е „смъртният“, когото са довели. И през шпионката ме попитал и аз съм му разказал как е станало. Това той донесъл до ръководството на затвора.

На връщане взехме в колата Кръстю Горанов. Разказах му за [ген. Радослав] Пешлеевски и за необходимостта да се говори с Ал.[ександър] Маринов за него като за една от най-подходящите кандидатури за кмет.

Заранта, понеделник, 21-ви, дойде Атанасова и поиска да ѝ помогна да се свърже с Жан Виденов за техен общ познат и приятел на Жан – майор

Николаев. Решили да го пенсионират на 40 години. Жан се бил застъпил, но били скрили заповедта за назначаване другаде и излезли в отпуска. Това ми даде тласък и аз да вляза във връзка с Жан. Отидох до Парламента, свързаха ме по петолъчката, но секретарката му каза, че го нямало. Усъмних се, но нямах друг изход, освен да ѝ предложа да ѝ предам писмо за него. Написах писмо – най-напред за случая с военния, сетне няколко общи думи за доверието ми към него, че му вярвам за твърдостта да решава националните задачи, а не да се увлича по идеологеми и теоретически спорове. Сетне му напомних нещо, което аз бях забравил, навярно и той – за хилядата лева, които ми даде за депозит долу в будката, за да пуснат и моята книга, тъй като [Иван] Гранитски не давал на консигнация. И накрая, че разчитам да мине решението за СИБАЛ. Предадох плика с парите и писмото на охраната при МС.

Останалото време прекарах в БАС, където ме задържа дъждът. Предадох и двете хиляди лева за Сърбия.

24.VIII.1995 г. [четвъртък]

В.[елко] Вълканов ме повика в БАС. Иска да организираме конференция по приватизацията. Оправдано е неговото несъгласие с разнобоя, който се проявява от държавните органи по приватизацията. Както от страна на министри и техни органи, така и от финансови институции, комитети по приватизация, Комитета по туризма. Но постановката, която даде, предизвика моето несъгласие. Доведе Дора Белчева като централна фигура на конференцията и обяви, че ще се покани телевизията, представители на Министерския съвет, депутати, журналисти да чуят какво мислят хората. Не можех да не реагирам – и какво ще им кажем ние, освен че всички и ние не разбираме и искаме по-ясно да ни се разясни следваната политика. Но В. Вълканов веднага допълни, че ще е полезно да се чуе и крайното становище, защо е необходима приватизацията. Тази теза е готов да развие той самият, та да се осъзнае необходимостта от средна позиция. Отново не се съгласих с него, като поисках, преди да разискваме по-нататък, да чуем какъв е характерът на конференцията, кого предвижда като участници. Дора [Белчева] предложи като основен докладчик депутата Ангел Димов и себе си като съдокладчик. Велко, който не понася Ангел Димов, подскочи: „Няма ли друг, наистина икономист? Ангел Димов, в никакъв случай." Дора каза, че всички останали икономисти били приспособенци. Не участвували в марксистката група, единствен Груд Желев от нашия край имал поддръжка и от комунистическите партии.

Взе думата Иван Стефанов, о.з. генерал, който много внимателно разви мисълта, че ние не трябва да поставяме всичко под въпрос, че проблемът за приватизацията не може да се отхвърля. Велко го изслуша, но

вметна, че не може да има проблем, който да не подлежи на дискусия или най-малко на обсъждане. Такъв е въпросът за приватизацията. Тук се намесих и аз и му казах, че не можем да се откажем от проблема за раздържавяване, за равенство на собственостите, т. е. че може да разглеждаме какъв вид приватизация предвижда това правителство, характерът ѝ, обема и т.н. Още повече, че самите ние не знаем точно позицията на правителството. Следователно конференцията трябва да има изяснителен характер и е нужно правителствен представител да заеме подобаващо място на конференцията.

Така се противопоставихме на идеята да превърнем конференцията в инструмент за отричане на позициите на БСП (което правят някои от комунистическите групи и особено в този момент срещу Жан Виденов). Велко [Вълканов] отпечата статията си в полза на Ст.[ефан] Продев във в-к „Земя“. А междувременно излязоха много материали срещу Жан [Виденов]. Излишно е и дори опасно е да се допусне, че антифашистите организирано отхвърлят линията на правителството по приватизацията, и то глобално, без да се знаят точно намеренията на самото правителство и на ръководството на БСП.

Отново се обади Мая. Настоява да се обадим на [Крис] Йоанидис и [Спирос] Врионис. Каза ни освен това, че Енко ще ходи в Москва и ще се отбие в София за десет дни. През втората половина на м. септември, ако се осъществи командировката.

Казах ѝ, че е излязла статията ѝ в сп. „Etudes Balkaniques“ заедно с моето встъпително слово на конгреса по балканистика в Солун.

26.VIII.1995 г. [събота]

Днес е заключителният ден от почистването. Вчера помагах отново цял ден, за да остане за днес само за жената да изчисти и намаже паркета и след това да постелим килимите и подредим всичко. Задача за днес. Заранта се обадих на [Георги] Колибаров – беше на работа. Занесох му първите три глави. За впечатление. Намислих да дам да прочетат текста за евентуални внушения – къде да добавя, какво да съкратя. На двама – [Георги] Колибаров и [Васил] Митровски. Ще проверя дали се е върнал от отпуска. И двамата са честни и същевременно знаят отвътре нещата, няма да ме подведат, ако намерят, че съм писал излишни неща или съм пропуснал нещо важно.

Както казах, денят приключи удачно – къщата светна, всичко е на място, легнахме изтощени, но доволни. С Варчовия ремонт, който също пряко ни засягаше – един месец и половина. Но тук влиза прането на килими в Драгалевци, разбиване на врата, пренасяне на мебели, дрехи и т.н. и т.н. Важното е, че всичко свърши. Ана не почувства, при толкова натоварване, болки в крака – значи е напълно оздравяла. Аз се схващах

на няколко пъти и трябваше да спирам по 10–15 мин. да се съвзема. Но болката отминаваше. Сега отбелязвам това, защото и двамата имаме впечатление, че от утре започваме нов живот.

27.VIII.1995 г. [неделя]

Прочетох на Пламен Николов писанията за Жан Виденов (без третото – доставиха ми ги вчера). Изненадах се от „самочувствието" на Пламен и от наглостта му. С баща му [Цветан Николов] бяхме много близки. Споделяли сме всичко. Безспорно е, че той държеше на [Александър] Лилов. Но си даваше сметка и за неговите недостатъци. Критичен бе и към нашата действителност тогава, споделяхме искрено. Срещахме се често, ходех му на гости в Банкя, където построи хубава къща. Знаех, че съпругата му е с психическо разстройство. Но синът му винаги ми се струваше неадекватен. Толкова, че отбягвах всякакъв контакт с него. И преди, и след промяната. Няколко пъти го слушах и гледах по телевизията.

Защо Жан [Виденов] го е взел, кому се е предоверил – не знам. Но не крия, че съм изненадан от постъпката на Жан. Толкова ли не може да се ориентира върху качествата на хората, с които се обкръжава? Това е опасно – и за него, и за БСП. Забелязва се отчуждаване от него. Как обаче да му се помогне? И има ли начин, освен той самият да си промени поведението, да разшири по някакъв начин кръга на хората, с които се среща, да слуша какво биха му казали, за да се ориентира поне по външно поведение и отслаби напрежението, което се създава около него.

30.VIII.1995 г. [сряда]

Дойде вкъщи [Иван] Гонов да ме убеждава за някои инициативи по отношение на Македония, за издирване и свързване с тия от тях, които бяха политзатворници у нас. Отказах му, защото за тях е съвсем сигурно, че процесът е абсолютно необратим. Повечето от тях заеха господстващи позиции в Титовската номенклатура и сега повече от всякога смятат, че те са били на по-правия път. Имам предвид и Димчо Беловски, и Трпе Яковлески, и Блага, и Лазо Мойсов, и Лазо Колишевски. Споменавам само тези, с които имах възможност да се срещна. С първия – в Белград, в президиума на Югославия, когато делегация начело с [Иван] Башев направи първото посещение за преодоляване на откритата конфронтация. С втория – в ЮНЕСКО, където той се опита да бъде по-интимен, но не спря акцията, която се водеше срещу СИБАЛ. А с Л. Колишевски – първият път се видяхме в Охрид, а вторият – когато той се яви в София, по случай траурните тържества за Георги Димитров. Убедих го да излезем до кафене „София" и той прие, въпреки съпротивата на УДБА. Там той бе приятно изненадан, когато го запознах с Жак Натан, книгите на когото четеше в затвора.

Поради всичко това отказах да се включвам в подобна акция като безсмислена.

1.IX.1995 г. [петък]

Отидохме в Плевен на преоткриване паметника на Иван Винаров. Бяхме с Ана и [Марин] Калонкин. Мнозина произнесоха речи. Аз не приех, макар че имах удоволствието да го познавам лично и когато бе на върха, и когато го снеха. Беше близък с бащата на Ана и идваше със съпругата си Галина.

Отбихме се у сестрата на Калонкин. Приятно семейство, държат се дружно. И у двамата семейни трагедии – у Калонкин съпругата, у сестра му – съпругът.

5.IX.1995 г. [вторник]

Среща с Велко [Вълканов]. Поиска мнението ми дали да иде да посети кюрдски лагер. Подкрепих го. А сега ни разказа впечатления. Наистина топъл човек, сантиментален, но и особняк. Написа и впечатленията си. Бил готов да се ожени, макар и заклет ерген, за под 20-годишно момиче, без да се замисли дали то ще иска. Но е искрено въодушевен от видяното, чутото, от идеализма на тези хора. Смята, че ще успеят в края на краищата.

6.IX.1995 г. [сряда]

Изнесох лекция за Съединението на „Позитано" в салона. При добро посещение, с продължителни ръкопляскания.

През цялото време преглеждам текста [на книгата] – българския. Нанасям поправки в два екземпляра, защото имам намерение да го дам да се чете от [Васко] Митровски.

9.IX.1995 г. [събота]

В парка, на Братската могила. Видяхме се с много приятели. Разменихме впечатления, опитвахме се да отгадаем кой ще е кандидатът за кмет в София.

А в петък вечерта изнесох доклад за 9 септември в Карлово. Оттам ме повикаха. Не бях много сигурен как ще възприемат доклада ми. Не беше митингов. Но получих удовлетворение – казаха „академичен" на секретаря и се изреждаха мнозина да ме поздравят. Бяхме с Таню Танев, поговорихме си хубаво с него. Всъщност, за пръв път извън служебните разговори. Очерта се не само като добър събеседник, но и много изпитан другар с будно и честно отношение към събития и хора.

11.IX.1995 г. [понеделник]

Посетиха ме [Вера] Гьорева и [Валери] Караджинов за продължаване изданието на Многотомната история [на България] и Българска енциклопедия. Готови са да поемат изданията. Аз им обещах да придвижим въпроса в редколегията.

12.IX.1995 г. [вторник]

Почти половин ден при очния лекар и при д-р [Тодор] Герасимов. За очите нищо не може да се направи. С едното виждам, другото подпомага само. Диоптрите се раздалечиха и не мога да коригирам с очила. Отхвърлям очилата за близко четене. Няма кръвоизлив, но искат втори преглед.

Пратих в ЮНЕСКО мнението си за обществените науки, мисля, повторно, но заедно и с мнението ми за Югоизточна Европа през XX в., за том VII. Разкритикувах макета и текста, където от 25 страници отделиха само 5 за нас, всичко останало за Полша, Чехословакия и Унгария. Явно предпочитание и незачитане. А регионалната част беше предвидена именно за тези култури, които не намират място в първата – тематично.

13.IX.1995 г. [сряда]

Поканен бях от Френския и Руския институт да говоря за книгата на Жак Морис Палеолог – за трагедията и любовния роман на Александър II. Говори и арх. Хр.[исто] Генчев за паметника. Попитах го дали ще му издигат кандидатурата. Дали са му само аванси. Не знае със сигурност. Видях се с Райко Николов, който още веднъж ми каза, че в книгата си разобличава националния нихилизъм на ръководството на Министерството [на външните работи] и партийни лидери, които са идвали в Белград. Трябва да се снабдя с книгата.

15.IX.1995 г. [петък]

На „Позитано" говори проф. [Радош] Смилкович, югославският посланик, за положението в Босна и изобщо за кризата. Ясно, не многословно, без емоционални прояви. Зададоха се въпроси. Отговори добре. Започна с моя – за грешките на [Радован] Караджич, че не прие споразумение, а и сега заплашва да не подпише. Само [Димитър] Остоич взе да критикува президента, на което му направих забележка, че е неуместно и злепоставя югославския посланик. Обади ми се по-късно вицеадмирал [Дичо] Узунов да ме поздрави.

Бяхме при [Димитър] Косев членовете на редколегията [на Многотомната история на България]. Държи се старецът, сковани са му краката, не

държи и кръстът му. Иначе е добър, има и хумор съхранен. Оплака се само, че не го извеждат. Говорихме за приключване на работата с Историята с още един или два тома до 9. IX. [1944 г.] включително, т. е. от Първата до Втората световна война (след 8-ия том, който е готов за печат).

17.IX.1995 г. [неделя]

Отидохме за крушите в Драгалевци. Обрахме всички и ги сложихме в щайги. Ще ги пренесем с Варчо. Ана ще направи мармалад и конфитюр.

21.IX.1995 г. [четвъртък]

Потеглихме с рейс с Варчо за Белград.

23.IX.1995 г. [събота]

Там се свързахме с [Драголюб] Петрович, който ни покани у дома си. Вечерта след два часа закъснение самолетът ни стовари в Подгорица, Черна гора. Оказахме се от България само ние, а се бяха записали други четирима. Варчо пристигна болен, замаян от антибиотици.

Трудно ми е да дам цялостна оценка на конференцията [за Втората световна война]. Тя беше продължение на Белградската за доизясняване на позиции и на оценки на събития и личности. Направи ми впечатление успешното представяне на млади асистенти и преподаватели. Без никакъв опит за преукрасяване, но и без да се отхвърля съпротивата, търсеше се съпоставително какво е било излишно, прекалено, доколко са били оправдани крайните оценки. Не мина и без известен драматизъм, когато някой се опита да омаловажи фашисткото начало, напр. у [Милан] Недич, у усташите, като опит за обяснение на ексцесиите изключително като националистически. Последваха веднага възражения.

Сближихме се с доста хора. Искат сътрудничество с нас. [Владо] Стругар, председател на Черногорската академия на науките, поиска да поздравя конференцията при откриването. Сторих това, като посочих как мина честването в Москва и как руската интелигенция и руският творчески гений си пробиват път. В тях е спасението и надеждата за уравновесяване на положението в света. Защото Русия и руската интелигенция не са изключени вече от културните процеси в света. А те са конкурентноспособни.

Отбелязвам наличието на много трезви гласове сред присъстващите. Когато един от младите, явно пострадал от босненци, хвърли приказката за дегенерирани мюсюлмани, веднага от залата се надигна протест, че това е недопустимо отношение. Накараха го да се извини. Така реагираха, когато някои от емигрантите, върнали се сетне, се опитаха да налагат свой прочит на събитията отпреди 50 години. Поздравиха и мен, кога-

то направих критика на двамата македонци, говорещи за терористичната политика на българските окупационни власти. Дадоха за примери дискриминационните отношения към „македонците“ и към другите малцинства и изпращането на евреите от Македония в Германия. Възразих да се придава национална окраска на фашизма. Той не прави разлика между свои и чужди. Посочих и конкретни примери за случаите в Македония. Явно допадна, защото, когато поиска по някакъв друг повод единият да говори на македонски от залата му креснаха да говори на сръбски. И той подхвърли: „Какво излиза, на български език може, на македонски – не.“ Отбелязвам факта само, че се топят ледовете между нас и сърбите и черногорците.

Накрая акад. Милорад Екмечич направи обстойно обобщение на разискванията и мненията, взе отношение към спорните моменти. Много високо оцени моето участие на два пъти с дитирамби, каквито не очаквах. Приех и това като белег, че се осъществява отрезвяване и преоценка на позициите спрямо съседите. Дано не извършат нашите някоя глупост и да попречат на този процес на сближаване, който е от най-съществено значение за стабилността на Балканите.

26.IX.1995 г. [вторник]

Заседание на БАС. Уточнихме реда и протичането на конференцията за приватизацията с ръководител Михаил Савов. Вкъщи пък сварих [Петър] Петров от Попово. Занимателен човек. Кани ни отново. Не знам дали ще смогнем. Имам да подготвя текста за ЮНЕСКО. Освен това получих покана да участвувам в тържествата на 50-годишнината от основаването на ЮНЕСКО.

28.IX.1995 г. [четвъртък]

При Коста Ананиев. Велко [Вълканов] държи да вляза с [Марин] Калонкин във фирма, за да получаваме пари за БАС. Ще се осигуряват средства от дейности на К. Ананиев и с наша помощ.

29.IX. – 2.X.1995 г. [петък–понеделник]

Атина. Покани ни фирма „Далдаки“, като предварително ме вписа сред преките участници с доклад. Аз почти бях забравил, защото първият циркуляр бе толкова помпозен, че бях решил дори да не ходя. Затова и не търсих потвърждение. Обаче се обадиха по телефона и настоятелно поискаха да се явя и говоря. Пратиха билет и за Ана. Приех. Затова как мина, вж. приложението.

(Приложение:

Някои общи бележки от Конференцията за езиците в Европейския съюз, и по-специално за гръцкия. Атина, 29.IX. – 1.X.1995 г.

1. Официалното откриване включваше поздравления и изказвания от правителството, политическите партии на Гърция, от евродепутати и от някои представители на извън гръцки страни – Русия, Румъния, България, не дойде сръбският министър. И кой знае как всред предвидените за „изказване" от по-общ характер – архиепископ Анастасиос от Албания и представителят на Кипър – останах само аз. Говорих за ролята на Византия при патриарх Фотий за издаване на славянския писмен език и значението на този факт за развитието на славянската писменост, приемането на християнството и утвърждаването на православието. Така въведох и темата за славянските земи и тяхното историческо значение. Другите двама не се изказаха.

2. В хода на двудневните разисквания първият ден бе определен за положението в ЕС и за мястото на гръцкия език. Пролича очертаващото се противоречие между „империализма" на трите големи езици – английския, френския, немския – и останалите микро-езици. Очертаха се две тези. Едната – да се запази и разшири правото на ползуване на всички езици на принципа на еднаквостта и справедливостта независимо от разноските. Всъщност за други ресори, военни и прочие, се дават много повече; освен това имало достатъчно други елитарни институции, които дават предимство на големите държави и сили. Другата – че разходите за езика поглъщат вече милиарди екю и съставляват около 33% от целия бюджет. Следователно е крайно необходимо въвеждане на прагматичния подход, да не се пилеят излишно средства само в името на престиж. Надделяваше тук тезата за запазване на всички езици, защото участвуващите в дейността на Парламента са граждани на „своята страна" преди всичко и всяко ограничение на техните права може да ги отблъсне от ЕС.

3. Значително място сред гръцките участници на трибуната и още повече в залата заемаха тези, които пледираха за привилегировано място на гръцкия език. Няколко оратори, сред тях и една американка, говориха за ролята в античността и в по-ново време на гръцкия език като световен език и език на научната терминология. Приведоха интересни данни за античността и за днешните тенденции все още да се използува гръцкият език. Но наред с тях имаше и по-трезви гласове. Особено впечатление направи грък, професор от Белгия, който най-предизвикателно говори на френски език. Разбира се, той бе атакуван, но се защити с думите, че дължим благодарност за гостоприемството на страната, която ги е приела.

Общият извод бе, че би трябвало да се обърне внимание на гръцкия език като класически, което е разумно, да се създадат центрове на изучаване евентуално в Гърция и да се отстояват в международните институции правата на малките езици. В частни разговори прозвучаха песи-

мистичните нотки, че развитието неизбежно ще наложи използването на няколко, може би повече от сегашните езици, с всеобхватно разпространение или роля. Има се предвид испанският език и немският.

Българските участници, трима извън мен, приеха моя доклад главно заради подчертаване ролята на славянските езици. И те се представиха добре.)

Бяхме настанени в хотел „Fedra-Mariott". Хубав, de luxe, с добре планирано разпределение на хол и зали, на вид не голям, но многото огледала – и странично, и по тавани – удвояват и утрояват обема му.

Срещнахме се с [Йоанис] Караянопулос. Говорихме за бъдещата дейност на Асоциацията [AIESEE]. Също с [Василис] Панайотопулос – за издаване на турския документ за конфискации на имуществото на участвуващите в гръцката „завера". Прие да го издаде. Ще се работи около година и половина от Аспарух Велков и Върбан за имената и названията на предмети и населените места.

С участниците не се видях много. Бяха неколцина професори и повечето евродепутати от различни партии. Но мнозина се обадиха, че ме помнят от посланическата ми мисия. Можахме с Ана да се разходим до Запион, поседнахме на пейките в парка. Не беше близко, но се отморихме от затворените пространства в хотела.

Вангелис [Карафотакис] пък ни отведе в сладкарницата „Пахос" на края на бреговата артерия, където отсядахме главно с [Кириякос] Сарандис, докато бяхме в добри отношения. След „промяната" у нас той показа доста грубо симпатиите си и антипатията към нас, което предизвика скъсване на връзките ни.

На летището във VIP-а, се видях със [Анастасиос] Сидерис, посланика на Гърция [в София], както и с началника на Военноморските сили на Гърция, който дойде да ме поздрави. Гърците явно държат на нас, но се страхуват от [Желю] Желев и от евентуална ориентация към Турция и Албания.

Не са сигурни и в бъдещото развитие на отношенията ни с Македония. Въпреки изявленията на македонци, че враг №1 са „българите", питат се какво би станало, ако се обединят с нас вместо със Сърбия. Успокоявах ги със забележката, че ще стане същото, каквото би се получило от сближението или федерация, конфедерация, сливане на Гърция с Кипър.

Свиваха устни. Плаши ги и техният мюсюлмански елемент, който все повече се турцизира. Нямат още ясна политика за помаците тук. Не посрещат с охота евентуалното признаване, че са българи по произход.

3.X.1995 г. [вторник]

В СИБАЛ.

Все още нещата не се придвижват за СИБАЛ. В смисъл, че [Йордан] Малиновски или се бои, или изчаква нещо – не подписва споразумението. Два пъти го търся, не попадам, когато е свободен (или секретарката лъже, че е в заседание), казвам кой го търси. Никой не се обажда след това. Реших повече да не му се обаждам и аз. Проверих в правния отдел на МВнР придвижването. Юристът ми каза, че до края на седмицата те ще бъдат готови.

Свързах се и с Боян Бешевлиев за карта за конференцията на правителствено ниво „Балканите кръстовище от историческо време на важни европейски артерии". Още не са назначени Капка [Винева] и другата библиотекарка от А.[гоп] Гарабедян.

5.X.1995 г. [четвъртък]

Сутринта отидох в НДК на заседанието на МАИРСК. Беше пристигнал В.[ладимир] Волков – обади ми се, че е първият докладчик. Беше подготвил план и по него говори. Но бе изцяло безапелационен към „комунистическото" минало (дали е още повече еволюирал или смята, че такава е аудиторията?). Едва когато засегна културата, спомена, че с мръсната вода оплискали и бебето. За славянското начало бе трезв.

След обяд пък Мариела Митева ме покани да говоря пред представителите на левите младежки организации на социалистическите партии от балканските страни. Не разбрах дали участвуваха от Хърватско, от Турция нямаше представители.

Говорих им предварително около 15–20 мин. за особеностите на българското развитие през втората половина на XX в. и на промяната. След това около час отговарях на въпроси – от това, що е шовинизъм и национализъм и у кого на Балканите се е проявил най-много, до атентата срещу [Киро] Глигоров – кой е най-заинтересован. Въпросът бе на македонския представител. Отговорих му „македонски националисти" и обосновах защо това не бе в интерес на нито един от съседите на Македония. Мариела [Митева] дойде да ме изпрати, за да ми каже колко доволни били от отговорите.

Странно ми е, че кандидатурата на В.[енцислав] Йосифов не среща ентусиазма на ръководството на партията. Прехвърлят цялата отговорност на Ал.[ександър] Маринов, че той не допускал друг кандидат. Но като ги питам имахте ли други, оказва се, че нямат. [Ген. Радослав] Пешлеевски ми споменаха. Казах им, че това не е сериозно, след като се разбра, че не може и поради опасността да бъде уволнен от Ж.[елю] Желев; че знам, че Ал.[ександър] Маринов, не само аз, е говорил с него. Дали наистина противоречията около властта, нагонът към която вече изпъл-

ва нашите комсомолски кадри яко, ги е обхванал така силно, че си кроят номера? Подхвърлиха ми пак от Изпълнителното бюро, че може би за В. Йосифов играели и пари. Мен ми са странни такива твърдения, защото с В. Йосифов са водени разговори много отдавна. Преди изобщо да се сети някой от Изпълнителното Бюро за него, организира се издигането му от независим инициативен комитет най-малко 3–4 седмици след като аз бях известен (с ангажимент никому да не съобщавам). И приех всичко това като разумен вариант, при положение че нямахме подготвен друг по-добър. Та ми се наложи да доказвам пред отговорни хора на БСП, че в случая е важен постът, а и човекът явно има качества. Бях дори удивен, като чух слова, че може би е по-добре да не го заемаме този пост. И изобщо дали е било полезно да се борим и ангажираме с упражняването на властта (поне още няколко години да сме били опозиция). Бъркотия! Уплаха! Липса на идейност!

12.X.1995 г. [четвъртък]

Устроихме вчера събрание в БАС на Венецислав Йосифов. Аз останах горе да ги дочакам. Не исках да остана в залата, да не би да се разочаровам от представянето му. Тогава, когато се е показвал по телевизията, не печели. Но изглежда, че успял с кратки, лаконични отговори да спечели аудиторията, а Велко [Вълканов] да я наелектризира, защото дойдоха с Александър Маринов повече от доволни.

Довършвам прегледването на ръкописа. Приготвих и заключението, като го съкратих, но прехвърлих към него страниците за срещи и посещения след посланичеството.

16.X.1995 г. [понеделник]

Отидох на откриването на Славянския университет. Помогнах, като убедих Захари [Захариев] да му стане ректор Илия Конев и нека той вече да гони задачата. По този начин се деполитизирва и институцията. И наистина най-после се стигна до неговото откриване. Дойдоха сума студенти. Има и балканистично направление, ръководено от [Коста] Палешутски.

20.X.1995 г. [петък]

Среща с варненските политзатворници при [Тодор Рангелов Киражийски] Марат. Накараха ме да говоря за Балканите, настоящето положение. Останаха доволни, поне такива бяха изявленията.

21.X.1995 г. [събота]

Най-после се качихме на Витоша. Ана отдавна искаше да я посетим, когато е позлатена и почервенена, но закъсняхме. Макар че на доста места можеше да се видят червени масиви от листата. Бяхме с Ники. Отидохме с автобус, а се върнахме с лифта. Имаме нужда от такива разходки, но, изглежда, изведнъж ни натежаха годините. Заседяваме се все повече вкъщи.

Не знам дали съм го отбелязал вече, но Ана все използува един случай, за да подчертае колко сме инат, ние от Варна, т. е. родът ни. Един от професорите в театралното училище ни разказа как [Владимир] Трендафилов настоявал за Къкринското ханче, че било в Родопите и той го посетил. Като му казали, че не е там, той заключил, че тогава имало две Къкрински ханчета. И побърза да ме представи, че не съм бил по-добър от братовчеда си.

26.X.1995 г. [четвъртък]

Сложиха ме да посрещна Никита Струве, дошъл от Париж. Не ми беше трудно, защото често съм посещавал книжарницата, и напомних, че тогава ни даваха книги безплатно. Мина живо, особено когато забелязах, че дори и в Париж продължават различията между руската емиграция. Дадох и примери.

След обяд потеглихме с Велко Вълканов и Ана за Ново село. На предизборен митинг. Явно нашите [ще] спечелят. Защото са отстояли на места на ликвидационните съвети и са раздвижили оттогава поминъка. Сериозни и приятни хора. Посрещнаха ни с удоволствие, което споделяхме и ние, защото е приятно да видиш загрижени хора за бъдещето, но не сломени от настоящето.

29.X.1995 г. [неделя]

Избори. Гласувахме, нямаше много хора. Децата не гласуват. Сметнахме, че е излишно да ги натискаме. Не са малки, пък и кой знае, може би имат право. Във всеки случай резултатът ще е поучителен. И положителният, и отрицателният вот за [Венцислав] Йосифов. Срещнахме Искра Баева. Изглежда, че ще гласува „за“, но против волята си.

1.XI.1995 г. [сряда]

В БАС имах беседа за Великата октомврийска социалистическа революция. Припомних обстоятелството, ролята на Ленин и как бяха пренебрегнати неговите завети от Сталин. В залата изръмжаха за Сталин.

Срещу тях се надигнаха останалите. Дойдоха да ми изразят подкрепата затова, което съм казал. Но имаше и други, които ме критикуваха, че не съм ги възпламенил, като съм говорил за изневярата на Сталин и по този начин отблъсквам хората от социалистическата революция. Отговорих им, че грешката е у тези, които не търсят лявата алтернатива като ново явление днес, а повтарят само миналото и по този начин слизат до нивото на тези, които искат автоматична реставрация на капитализма. А трябва да се търсят нови пътища, а власт не се взима със стари лозунги.

7–10.XI.1995 г. [вторник–петък]

Конференция в Истанбул, организирана от шведски институти в самата Швеция и в Истанбул. Бях единствен чужденец извън шведи и турци, включен в програмата. Посрещна ни [Кирил] Момчилов (в самолета имаше група депутати франкофони на път за Букурещ). С Момчилов се видяхме допълнително на приятелски разговор. Беше ми гостувал в Атина.

Разказах им за последното предаване на „Наблюдател". За излязлото проучване на стратегическите цели и осъществяването им със силови методи дори – на север, запад, в Кавказ. Тома Томов го изложи майсторски, съчетавайки го със среща при посланика [Александър] Авдеев на културни дейци и с интервю с шведския посланик – за НАТО, за неутралитет, за ролята на регионалните структури.

Намерих само от „Хаджи Бекир" захарните смляни бадеми в кутии по 250 гр – купих 2 кг за всички наши приятели.

14–21.XI.1995 г. [вторник–вторник]

Париж. Получих покана за участие в тържеството по случай 50-годишнината от основаването на ЮНЕСКО. Поканени бяха държавни глави – отзоваха се 17 главно от Третия свят, Латинска Америка. И поканени лично от Федерико Майор. От България – [Благовест] Сендов и аз.

Тържеството си заслужаваше да се види и почувствува. ЮНЕСКО търси нови пътища, за да се утвърди като една от водещите международни организации. Този път залага на призива за „толерантност". Но и на самото заседание от държавните глави прозвучаха слова да не се прави опит за налагане на европейския модел на общество с неговите индивидуални характеристики и права на отделния човек, които се противопоставят на колективните, на общинските структури в много страни.

Бях на маса с руснаците и Симеон Ангелов, а вторият път – на маса с председателите, бивши, на Генерални конференции и с [Томас] Келер и [Анри] Лопес.

Със Симеон Ангелов още повече се сближихме. Върши полезна работа, наложил се е, за да го изберат за заместник-председател на Изпълнителния съвет и е единственият балкански представител в новоизбрания ИС. Изглежда, голямо въздействие му оказва Зина [Маркова], която е разочарована от мнозина от своите колеги за тяхните крайности и кариеризъм.

Симеон прие да действува за СИБАЛ, поиска да получи от Мая книгата ѝ за балканизацията, иска да я прокара на френски.

Видях се с [Андре] Гию и [Елени] Антониади. Прекарахме интимно с Ана, спомняйки си много неща. Но не се връщахме към миналото. Съзнателно, защото вече се отегчаваме от настоящето.

Но преживяхме с голяма радост победата на левицата в Полша. Да се отстрани Лех Валенса, символът на разгрома на комунизма в Полша, дал тласък на този процес и в други страни, не е малка победа, а Успех с голяма буква.

В София сварихме Върбан със заглъхнал глас. Уплътнения на гласните струни. Ще идем заедно при [Атанас] Кехайов, той настоява за хирургическа намеса.

А [Стефан] Продев не пусна статията ми за ЮНЕСКО. Почувствувах се засегнат, защото му я бях оставил преди около две седмици. Но найважното – това е линия на злепоставяне от страна на Велиана Христова, която не скрива своето отношение към мен. За СИБАЛ открито ме обвини в хайдутлук, че съм искал да ограбя БАН, а сградите, в които се помещава СИБАЛ, ги получихме ние с решение на Министерския съвет. И по други поводи, без да ме цитира, се опитва да ме злепостави. Не искам да се занимавам с нея, под моето достойнство е, но, изглежда, ще трябва да поговоря със Ст. Продев. Не сега, когато съм чувствителен.

21.XI.1995 г. [понеделник]

Прием в „Шератон“ в чест на президента Костис Стефанопулос. Той не само се ръкува, но и проведохме и кратък разговор, към който добави няколко думи и [Каролос] Папуляс.

25.XI.1995 г. [събота]

Придвижихме работата около икономическата дейност на БАС. Очакваме първите приноси. Дано успеем.

Състоя се конференция „Фашизъм и антифашизъм“ с интересни доклади, но слабо посещение. Едновременно с тази конференция се проведе друга среща на младежите в БСП. Трябва да изясним отношението между тези групи, защото е излишно да се пречи на разумни инициативи,

откъдето и да идват те. А младите се грижат още отсега за своята бъдеща кариера. Не са ли прави? Ние сме от друго време, условията не ни позволяваха да мислим за това. И досега чувствувам как ме притеснява всяка публична проява; не мога да се навирам. А времената повече от когато и да било изискват нови отношения. Жалко, че и децата си подготвихме като че ли не за този свят.

28.XI.1995 г. [вторник]

Снощи се състоя заседание на групата за стратегически изследвания, водена от Ал.[ександър] Лилов. Вече от няколко месеца съм канен. Този път беше посветено на разглеждане въпроса за полските избори и доколко те могат да се възприемат като пример у нас. Говори Искра Баева с вещина и познаване на обстановката в Полша и в минало време, и сега. Каза за международния аспект [Христо] Малеев, по-скоро тезисно.

След като приключиха дебатите, той [Ал. Лилов] взе отново думата за напътствия. И започна и завърши с това, че взимането на властта е лесно, но запазването ѝ е трудно. Известна теза в най-различна перифраза. Но допълни и това, че най-важното сега е моделът, и разви известните си виждания по този въпрос.

Тук не издържах и реагирах доста остро. Досега всички усилия в бившите социалистически страни да се изработи модел на прехода (всъщност неясно към какво) не дадоха резултат. А там не са по-глупави от нас. Вземането на властта не се оказа лесно, напротив, много трудно, и е от съществено значение за избягване на влошаване на положението, разрухата и отстояване на социалните придобивки. Което означава следването на прагматична политика за известен период и оттук ролята на правителството. Как да му се помогне, това е задачата. Защото неуспехът му ще бъде най-страшният удар и за партията. Видях, че Ал.[ександър] Лилов се зачерви, той не обича да му се противопоставят, направи смислена реплика, с която се съгласих, но не му се размина.

29.XI.1995 г. [сряда]

Заседание на БАС. За фондация „Г. Димитров“ и други въпроси. Говорихме след това с Димитър Бакалов и Евелина Георгиева.

Вечерта прием на албанското посолство. Средата се е променила, много нови хора, по-млади, както казва Ана, не сме вече нито ***от,*** нито ***за*** този свят. И все пак на такива срещи си спомняме миналото или оттам се появява някой, който те свързва по някакъв начин с настоящето. Така беше и на този прием.

Най-напред албанският посланик, който много държал да присъствувам и искал да ме види. Вероятно от Албания са му говорили, а може би

и председателя на Албанската академия. Когато се ръкувахме и му казах името си, той трайно и веднага ме заговори на английски. А вътре ме нападнаха от радиото, узнали, че ще пътувам за Тирана.

Срещнах се и със съветника по националните въпроси при президента [Михаил Иванов]. Прати поздрави на Мая и Енко и също се похвали, че заминавал с държавна делегация, като че ли с президента, по същото време за Албания.

Групата традиционно поканени бяха също там. Ръкувахме се, пожелахме си здраве с неизбежните възклицания, колко добре изглеждаме. И от време на време по някоя клюка като тази, например, за Г.[иньо] Ганев. Никой не вярвал във възможността му да кандидатства за президент, но той бил убеден, че ще бъде избран.

30.XI.1995 г. [четвъртък]

Среща с Ат.[анас] Гинев за спонсориране на книгата. Разбрахме се до десетина дни ще организира механизма за теглене на пари. Същевременно разменихме мнения, които съвпаднаха в оценките си за хора и събития. Но ми разказа и някои опити за злепоставяне – негово, на П.[етър] Младенов и моето, по повод водите на р. Места, че сме искали да ги подарим на гърците. Разбира се, П.[етър] Младенов успял да парира. Той бе отрицателно настроен специално към Н.[иколай] Добрев и [Красимир] Премянов, но сбърка с роднинството със самия Премянов. Към истинския в Бургаско и Странджа имали негативно отношение. Обясних му.

Не можах да отида на чествуването на Ефрем Карамфилов. Дойде един журналист, суданецът Такир, за положението на Балканите. Имах и други срещи, та се изморих. Но храня хубави чувства към юбиляра и той го знае. Дори сега, при изборите на академици, той специално ми подчерта уважението си и благодарността, че съм го подкрепял в редица случаи. Моя беше идеята да го утвърдят като председател на ветераните и за председател на Комитета по чествуване на 50-годишнината от края на войната.

1.XII.1995 г. [петък]

Усилено се готвим за посрещане на приятелите по случай Никулден и Аниндeн. Отдавна не сме посрещали, а не се знае ще имаме ли сила догодина. Пазарувахме и Ана се заее предварително да подготви закуски.

5.XII.1995 г. [вторник]

Заседание на Отделението в БАН. Законът за висшето образование и научните степени. Обсъждане на закона пост фактум. Интересни разисквания, които показаха, че всъщност би могло да мине само с допълнение

към сега съществуващия закон и за ВАК, и за научните степени с въвеждане на магистър и доктор, както и акредитация на новите университети. Тук беше и вносителят, старши научен сътрудник на БАН, инспектор, който години работи в Министерството на образованието.

6.XII.1995 г. [сряда]

Никулден и Анинден. Посрещнахме приятелите лекари, запазвайки традицията. Външни бяха само Марчето [Саркизова], която познава повечето от нашата компания, и [Атанас] Семерджиев с Яко Молхов, които дойдоха да ме поздравят, почерпиха се, без да останат дълго.

Всички бяха доволни, похапнаха си и се включиха в разговора, който се поддържаше главно от младите – Елка и Варчо. Елка ни развеселяваше и с думи, и с мимика, както умее изразително да имитира и да подиграе; Варчо с информации и съждения, които не бяха познати на повечето. Мило ми беше, че се видяхме с Янаки и Елена [Холевич], които толкова се занимават с крака на Елка. Като пак я посъветваха да не избързва с операцията. А Веньо [Кавракиров] е запазил острия си хумор. С него седнахме настрана и дълго си спомняхме миналото. Бяхме с него в една студентска квартира, той беше вече стажант.

Събрахме хората, но на Ана ѝ струва много труд. Та и аз помагах да се почисти. Но знам ли дали ще ни бъде възможно да съберем толкова хора отново?

7–11.XII.1995 г. [петък–понеделник]

В петък в 17.00 часа потеглих за Тирана с микроавион на „Хемус“ [еър]. Бяхме в самолета с Ал.[ександър] Фол и група албанци, които задръстиха самолета с вещи, явно търговия. Пристигнахме за заседанието, което бе започнало заранта. Основната тема – религията. Изслушахме два доклада, проведе се и дискусия. Така се въведох в тематиката на конференцията, за която бе поканен и Ал. Фол с доклад за религиозното чувство в античността.

На следния ден конференцията продължи до към 12 часа, след което дадоха почивка и продължихме със заседанието на Бюрото.

Конференцията бе успешна. Ударението бе поставено на албанския случай като положителен – не три, а четири религии (разделиха мюсюлманската на две – сунити и бешикташи), а не пропуснаха да отбележат и атеизма сред факторите, които продават особен колорит на цялото развитие на албанците като народ, нация със или без държава.

Видях се с Арбен Путо, [Луан] Омари, [Кристо] Фрашери и Шабан Демирай, сегашния председател на Албанската академия, който е идвал в България и на втория конгрес по балканистика.

Говорихме много за миналото, за да оценим по-добре това, което става с настоящото развитие на отношенията между двете страни. Като че ли с бавната стабилизация взема връх желанието сред всички слоеве на населението и политически направления да се даде преднина на албанско-българското сближение. За албанците ние сме, изглежда, единствената страна, с която те не са се сблъсквали.

Това го потвърдиха и от посолството.

Тръгнахме си, след като разработихме плана за конференцията и срещите през следващите три години.

В София поискаха доста обстойно интервю по радиото.

14.XII.1995 г. [четвъртък]

Среща с А.[гоп] Гарабедян, за да набележим дейностите през следващата година по случай 30 години от провеждането на първия конгрес по балканистика. Ще го съчетаем и с 20-годишнината от основаването на СИБАЛ, така ще раздвижим общественото мнение около проблематиката на нашите институти.

След това заедно отидохме на награждаването от хърватския президент на [Румяна] Божилова в „Шератон“. Имаше учени от Хърватско цяла делегация. Румяна ме представи като духовния ѝ ръководител, който я насочи към Хърватско.

15.XII.1995 г. [петък]

В Парламента при [Благовест] Сендов – за закона на БАН. Препоръчах му да възложи на [Нено] Неновски и [Васил] Мръчков да го подготвят. Той имал намерение сам да свика представители на различните проекти. Обясних му, че нито има полза за него, нито за закона – ще се забави.

18.XII.1995 г. [понеделник]

Заседание на групата на [Александър] Лилов. Този път се разглежда аграрната политика на правителствата на прехода, и по-специално сегашната политика на правителството на лявата коалиция. Не очаквах, че ще се развие такава интересна дискусия около основни принципи и конкретно за зърнения проблем.

19.XII.1995 г. [вторник]

Започнахме процедури в болницата – Ана за крака, аз за кръста. Д-р Памуков безкрайно любезно се зае с нас да ни оправи, най-малко да ни помогне, като облекчи болките, а и може нещо повече.

Заседания в БАС – за фондацията „Г. Димитров“ и за организационното състояние на БАС. Добри материали представиха [Марин] Калонкин и [Иван] Стефанов, стана и хубаво обсъждане. [Димитър] Бакалов е не само опитен организатор, но и чувствителен човек, гледа да поднесе критиката в най-приемлива форма при осъществяването на фондацията.

20.XII.1995 г. [сряда]

Среща с Георги Пирински на „Позитано“ в залата. Той говори над час за приоритетите във външната политика и за срещите на различно ниво напоследък. Както винаги, умно, достатъчно откровено, без заяждане и залъгване с лозунги. А на въпросите също толкова време, с известен сарказъм спрямо президента, без да нарушава дипломатическия тон и към залата, когато го попитаха устно за НАТО, след като беше вече говорил ясно за НАТО. Той преобърна въпроса: „Кой е казвал, че искаме да влезем в НАТО от страна на министерството или МС, кажете ми, защото аз не знам. Не е разговаряно за правене на постъпки освен определени личности от опозицията и президента в чисто популистки изказвания.“ И дойде при мен. Качи се и горе, доволен от посрещането, от настроенията в залата. Закачих го, че това е навярно първата му предизборна кандидатпрезидентска акция. Той се засмя.

Имахме обаче известни неприятности. „Марксистка платформа“, която искаше да използва този ден за своя сбирка като конференция срещу НАТО и по въпросите на външната политика. Трябваше да говоря с М.[инчо] Минчев, за да преодолеем сблъсъка. М.[ирослав] Попов ни разказа за боричканията горе. Надява се, че Жан [Виденов] ще преодолее.

21.XII.1995 г. [четвъртък]

Вечеря с югославската делегация – директори на Института за международни отношения при сръбското правителство. З.[ахари] Захариев отново ми определи фигурантска роля – да обядвам и вечерям и да присъствувам на пресконференция. Отказах да участвувам и не отидох. Не можех да откажа да ида на прощалната с тях и със съветника [Илия] Попович, други нямаше. Ръководителят се оказа свързан с ЮНЕСКО, близък е с Пуниша Павлович, поиска сътрудничество.

22.XII.1995 г. [петък]

Среща с ръководството на Института за балканистика – уточнихме за 30-годишнината на първия конгрес. Съставихме циркулярното писмо. Дано се получи раздвижване около балканистиката.

[Георги] Пирински е подписал предложението за СИБАЛ. Той сам ми го каза. Дано да стане преди Нова година.

С [Марин] Калонкин уточнихме за приватизацията и др. въпроси.

Божена [Ивканец] се обади от Загреб. Жива е още, но [има] глаукома на едното око, едва вижда с другото. Продала апартамента си, живее в гарсониера сама. Брат ѝ, тежко болен, е в Истрия. Материално е осигурена. С Ана се разплакаха и се успокоиха. Мислехме за нея, че е станало нещо, защото дори на писмата не ни беше отговорила.

Каква жена, откъде взе такава жизненост – погреба трима съпрузи, все с трагична развръзка – [Георги] Матев – рак, [Александър] Баров – инфаркт, третият, хърватин, напуска сестра ѝ заради нея, а и тя [сестрата] бе доволна, защото била влюбена в усташ, който наскоро излежал присъдата си и веднага се оженили. Сега носи моминското си име на министър [Перош] в емигрантското правителство в Лондон.

Мила жена. Бяхме съседи на ул. „Капитан Андреев“ №1 и там се сближихме.

23.XII.1995 г. [събота]

Правим процедури в болницата. Изведнъж болките на Ана – кракът ѝ – се възобновиха. Необяснимо, защото няма застудяване. Били по нервния път от коляното надолу, не може да стъпва, не може да изкачва. Отидохме в болницата. В търсене на първопричината, изглежда, че натиснаха малко повече. И вместо облекчение от процедурите – за нея само масаж, за мен и електрическо натоварване – тя получи влошаване, а на мен ми действува положително. Престанаха дископатийните болки, макар кръстът да ме боли. Ана се отказа, аз продължавам да ходя, да видим ще изкарам ли докрай.

26.XII.1995 г. [вторник]

Коледа изкарахме сами. Ели дойде надвечер и престоя доста дълго, развесели ни. Но се прибра заради Машка. Събрала приятели. А Варчо е пред операция. Всички преживяваме. Не ни беше до веселба.

28.XII.1995 г. [четвъртък]

Вчера оперираха Варчо. Махнаха гранулата от гласните връзки. Остава да узнаем хистологичния анализ. Ще закъснее. Операцията успешна, отпадна напрежението, Варчо дори се опитва да говори, макар че още трябва да се предпазва.

Не отидох на приема, устроен от федерация „Славяни“ с посланиците на ОНД и славянските страни. Бях изморен и чаках Варчо да се върне от болницата. Пък и не ми се губи вече време по приеми.

Забелязвам, че не мога така леко да се концентрирам, както едно време. Разсейвам се лесно, чувствителен съм на отзвука на различни събития. Много време отделям за вестниците. И международните събития ме интересуват, и нашите.

Получава се едно своеобразно развитие, когато положението е непредсказуемо. Няма реална господстваща сила, т. е. самата партия не е вече институцията, която командва чрез своите органи и лица. Намесва се в по-голяма степен субективният фактор. Ролята на Жан Виденов, който показва характер, но без да бъде стандартен, не е предсказуема. Намесиха се медиите, радиото, [Вечеслав] Тунев, съветниците на Жан, хората от Висшия съвет, от ръководството на парламентарната група. Голям разнобой. На всеобщия повик в БСП за оставки, за поправяне на кабинета, за по-друга организация на МС Жан [Виденов] отговаря все още с мълчание, а вместо него говорят неговите хора и предизвикват не особено благоприятно впечатление или просто мълчат, с което дори озлобяват. Съдя по реакциите в пресата, където вече се кръстосват шпаги.

Съветват ме да говоря с Жан [Виденов] в БАС, но аз се колебая. Особено след като ми казаха, че съветниците, които е привлякъл, не искали или не се решавали да му обърнат внимание за някои неща. А тъкмо те влизат в категорията на критикуваните. Явно той е решил да проявява твърдост на характера, което не е лошо, но не на всяка цена. Аз самият не мога да приема Красимир Николов да влиза в ръководство на създадените компании за петрол, газ. Толкова ли няма достойни професионалисти, та трябва да се назначават фигуранти, най-обикновени чиновници от нисък ранг само защото ще са послушни. Стават неща, каквито логиката ми не може да възприеме. Как да отида, за да съветвам, когато съм изцяло извън въпросните събития, не им знам предисторията, мотивите. А имам въпреки всичко безкрайни симпатии към Жан Виденов. Разговорът ни ще бъде неправомерен. Аз трябва да отстоявам тези, които обществеността поставя, които са добре известни на Жан, защото към него се обърнаха вече публично и Ст. [Продев], и А.[ндрей] Луканов, и [Велислава] Дърева, и всички вестници по своему. А той мълчи. Да поискам среща, за да обяснява като на лаик своята политика или най-малко своите съображения да мълчи. Без да мога да му противопоставя своята логика, защото аз очаквам от него позиция, за да си съставя крайна позиция по неговото поведение. С други думи не виждам как мога да му въздействувам и в каква посока. Ясно е едно, че той трябва да действува, а мълчанието на този етап е само форма на отношение.

Все едно пред Нова година среща не е възможна. Ще почакам още няколко дена, може нещата да се прояснят.

Всичко това пиша след завръщане от БАС, където другарите се поздравихме за Новата година. Велко [Вълканов] не дойде. Бяхме с Ана. Стана мило тържество. Та там няколко души ме съветваха да говоря с Жан [Виденов]. Можел съм да му повлияя. Боят се от завой на наши хора към БКП.

30.XII.1995 г. [събота]

Не стана нужда да говоря с Жан [Виденов]. На последния работен ден на МС той излезе с кратка декларация за промените в страната, постигнатите успехи. Беше категоричен в заклеймяването на опитите да се дестабилизира изкуствено страната от определени среди на опозицията. А напъните срещу радиото той охарактеризира като президентски акт в предизборната му кампания. (Имаше предвид декларацията на Желю [Желев] срещу [Вечеслав] Тунев, че щял да се обръща към Конституционния съд.) Явно Жан поема ръкавицата и пренася битката в изгодна за него линия, където той пряко не е замесен. Това, което мислех и аз и го бях казал на Мирослав Попов след събранието на [Георги] Пирински в БАС. Че опитът да се разшири фронта срещу Ж. Виденов може да се използува за нанасяне на авангарден удар, който да разстрои и основната акция на опозицията.

Снощи Мирослав [Попов] ми даде копие от интервюто на Румен Спасов, обясни защо не се явил на „Панорама" ([Валентин] Вацев бе отличен) и ми каза, че имал продължителен разговор с Жан [Виденов]. Няма да оставят да падне [Вечеслав] Тунев.

31.XII.1995 г. [неделя]

Вчера дойдоха децата при нас, Машка с едно момиче на годините на Ники и заедно отидоха на кино. А след това Ана ни раздаде предварително подаръците – халат, купен в Париж, на Машка с червени чехли и т.н. Радост, целувки.

А вечерта късно звънна [Крис] Йоанидис от Сакраменто. Не знам колко е платил за разговора, но се задържа дълго. Най-напред за връзките със СИБАЛ. Доволен е от полученото, продължаваме сътрудничеството. [Спирос] Врионис бил вече там, напуснал „Онасис център" и Ню Йорк. През 1997 г. иска да организира конференция за Балканите там, готов е да дойде през следващата година в София. И най-важното, че през пролетта ще излезе книгата ми. Много били доволни тези, които са я чели. Зарадва ме, защото ми беше неудобно да питам.

Сега излизаме на разходка – вън след необичайните горещини всичко е побеляло. Домъчня ни за сняг. Но се отказахме да идем на зимна почивка. Организмът ни дори се противи на промяна на обстановката. Явно старостта взе да си казва думата. След малко ще излезем да се поразтъпчем. Ще идем при Марчето [Саркизова] да си приберем традиционното ашуре, ние ще ѝ занесем бутилка ликьор или бренди от „нашите запаси". И ще се отбием в съседния арменски ресторант. Скарата му била отлична.

Така ще дочакаме Новата година!

Този път само с Анти, Варчо, Ники, защото Ели остава вкъщи. Тя ще дойде на 1 януари, на 5 o'clock с икра, малко водка и сладки.

Отмина и тази [година], която не беше лишена от много преживявания. Имаше и огорчения, имаше и радости. Но не ни остави в безразличие да се оплакваме, че отминават дните. Животът, нашият живот, отмина, но все още ние не се даваме, вярваме, че сме оставили нещо зад себе си със стойности, за които ще се говори. Не успяхме всичко да защитим, имам предвид ценното, но със самото си съществуване и отделни прояви вдъхваме увереност, че отминава стихията на разрушенията, представяни като модел на ново общество.

Колкото неправдоподобно да звучи, нашето общество бе по-морално в своята цялост от това, което го наследи. Дори съпротивата, пасивна и активна, бе по-чиста, защото не носеше облаги, не се заплащаше така нагло, както сега. За съжаление днес се заличава разликата в поведението на можещите, на замогналите, били те червени или сини. Същата безпардонна алчност, която убива човешкото в човека. Днес всички говорят само за пари. Как да намерят пари за забогатяване. И на този фон е страшно на нямащите достатъчно средства за съществуване. И скритата, и откритата мизерия! Добре, че не попаднахме в тази категория. Засега не се нуждаем от нищо, не е необходимо да протягаме ръка или да очакваме помощ дори от децата ни. Живеем скромно, двама, не можем един без друг. Стига ни за прехрана. Дрехите си износваме, имаме достатъчно.

Дописвам след завръщането от [Марчето] Саркизова. Поговорихме си общо, Ана отново се върна към детството, след това към съдбата на хората, сред които е израснала и накрая за сегашното положение. С чувство за хумор, без протести нито от страна на Марчето, въпреки тежкото ѝ положение. Отидохме в арменския ресторант. Хубаво готвят. Но колко рядко излизаме, се прояви. Уж Ана взе пари, след като разменихме 50 долара, за да изкараме до пенсия, изведнъж се оказа, че не достигат 350 лв. Та трябваше и Марчето да се включи и да сключваме заем, за да излезем от положението, докато дойде Върбан, когото повикахме. Щом и ние сме в това положение, какво ли правят другите.

Прибрахме се с вестници и аз ги прегледах. Правят равносметки. Гледах все нашите на първо място. Така че не съм повлиян от опозиционната преса.

Оставам с впечатление, че в БСП се сблъскват вече открито две тенденции, а може би и групировки, което намира открита публична изява. На едната страна – официален „екип" на в-к „Дума", на другата – в-к „Земя", също със свой „екип". Така подписват равносметките на изминалата година. Казват похвални слова, но извеждат на преден план слабости, гафове, търсят отговор, визирайки правителството, или подхвърлят имена, разнасят негативни оценки на противната страна. В разнобой са в оценките за ролята на партията, недоволстват от нейното обезценяване, атакува се правителството, че работи само със свършени факти, не се приема липсата на компромис. В-к „Дума" намира за нужно да спомене с похвала само едно име – Ч.[авдар] Кюранов, че изразил опасения от сливане на партията с държавата, че предлагал да се постигне компромис, който бил възможен – и за герба, и за земята. От другата страна оплакванията са не по-малко категорични.

С други думи тенденции в БСП се сблъскват – и по ролята на партията, и по дейността на правителството, и по смисъла на прехода.

Ето как навлизаме в Новата година. С очакване да се намери линия на преодоляване на различията като се внесе ясност по проблемите, които ни разделят. Да се видят, да се обсъдят, да се намерят най-безболезнените решения. Защото, ако се оставим просто на течението, ще бъдем премазани. Никой отвън няма да протегне ръка да ни помогне. Много сме се напатили от пряко външно съобразяване без никаква реална и трайна изгода за страната.

С това приключвам бележките си в този бележник.

Преди да прибера, да го наречем, „Дневника", от него изпадна това малко листче:

„Уважаеми акад. Тодоров,

Струва ми се и в-к „Дума" не Ви цитира. Склонен ли сте някой път да дадете интервю за в-к „Трибуна"? Александър Кючуков, 1504 София, ул. „Г. Стайков" 7, д. тел. 449578."

Прибрал съм го, навярно без да го коментирам. Не исках да губя време. Но сега ще кажа няколко думи. Защото, както се вижда, е направило впечатление, че месеци наред не съм дал, или по-скоро не е излязло от мен или за мен нещо във в-к „Дума". Щом в-к „Трибуна" ме кани за интервю. Явно стават някои неща в БСП, които раздвижват вече широко средите на левицата, организирана или не.

Не съм потърсил в-к „Трибуна", защото отбягвам да се ангажирвам по принцип с вътрешнопартийна борба. Отстоявам позициите си на кому-

нист в миналото и на социалист днес с оглед на идеала, вярвайки, че безгрешни социални движения и идеологии няма. Щом религиите – всяка за себе си е свята и в името на своята святост продължава и днес да принася жертви в лицето на разни секти, фундаментализъм и т.н., какво остава на политическите движения. Примерът с Босна и трагедията изобщо с Югославия е показателен.

Но по-конкретно. Вярно е, че имах трудности, и то не от сега, и с в-к „Работническо дело", и с „Дума". Не знам защо не се сработихме с Велиана Христова. Тя винаги лесно се увличаше по някого от ръководството на БАН и съзнателно или не ставаше негово оръдие. Още по времето, когато се обсъждаше преди промяната положението на БАН, тя зае особени позиции, елиминирайки мнението на по-критичните; сетне по [въпроса за гроба] на В. Левски или по „възродителния процес" не поместваха опровержения, не ми публикуваха статии за положението на Балканите (необяснимо и досега), а за СИБАЛ направо бях охарактеризиран като „злодей", който посяга на собствеността на БАН, без да се спомене единствено името ми, колкото да не мога да реагирам. Същото направиха по „възродителния процес", защищавайки Илчо Димитров, като бях обвинен едва ли не в предателство на националната кауза, отново като близък колега, но без да се спомене името ми. Не реагирах, защото не беше никак подходящо. Преглътнах и това (излезе силна и вярна характеристика за Илчо във в-к „168 часа").

И последната история – дадох статия за ЮНЕСКО лично на [Стефан] Продев. Помолих го той да има грижата. Пак бях елиминиран, без да ми върнат статията, без да ми кажат нищо, да обяснят защо не я публикуват, след като бях лично поканен и от [Федерико] Майор в Париж.

Явно отношение, което почувствувах и вече половин година нищо не съм дал на в-к „Дума". Отдръпнах се. И това се почувствува. Ще започна другаде да пиша, ако ми остане желанието. А за в-к „Трибуна" – ще помисля.

1996 г.

1.I.1996 г. [понеделник]

Посрещнахме вкъщи Новата година с Върбан, Анти и Ники. Ана приготви превъзходно меню – печено със зеле, сърми и изобилие от предястия на китайската масичка, въртяща се за удоволствие на Ники. И разбира се – баница с късметите, които винаги се посрещат с очакване, смях и от възрастните, и от малките. Малко преди да седнем на масата, Мая се обади. Почувствувахме се отново заедно. Поздравления, пожелания за скорошни срещи, шеги от различен характер, смях. Обади се и Алик, а Анюнка се похвали, че е направила новогодишната торта по рецептата на баба си.

Гледахме с прекъсвания телевизията. Допаднаха ни народната музика и танците. Хареса ни и шоуто, подбрани бяха добри артисти. Стори ми се, че прекалиха с играта на светлините.

Поздравлението на президента не изслушах. Не исках да си развалям настроението. Имал съм право, щом тази заран ми се обади Любен Кулишев. Снощи бил заедно с Ал.[ександър] Янков и двамата се възмутили от новогодишното пожелание. Не очаквали такова мракобесническо обръщение. Изглежда, Ж.[елю] Ж.[елев] искал да върне страната към средновековното крепостничество. Не пестеше епитетите срещу обкръжението на президента и срещу самия Ж.[елю] Ж.[елев].

По обяд се разходихме из парка. Приятно студено, но хлъзгаво. Почти нямаше хора, по-малко от дузина.

А надвечер дойдоха Ели с Машка. Оживи се къщата. Много се смяхме, включиха се и децата. Все пак това са най-семейните празници, когато се събират заедно всички – от децата до най-възрастните.

С Ана само се пошегувахме, докога?

10.I.1996 г. [сряда]

В продължение на всичките тези дни след Нова година работих текста си за Историята [на човечеството] на ЮНЕСКО. Не много интензивно, но несмущаван от постоянни обаждания. Все пак напреднах. Отхвърлих изпратените ми текстове, защото не отговарят на възможностите, отпуснати за нашия регион.

Освен това излизахме на разходка. Заваля хубав сняг. Почувствувахме истинската зима.

На 8 ян.[уари], пон.[еделник], се наложи да изляза. Среща с [Петър] Корнажев. Той искаше да сподели, че не е отпуснал ръце, че се готви среща на верни на социалдемократичното движение хора, за да обмислят в края на седмицата как да възстановят партията, и да съобщя това на Ал.[ександър] Лилов и Ж.[ан] Виденов.

А след обяд имах продължителен разговор със Стоян Попов. Хванал се е сериозно със задачата, иска обаче пълна морална подкрепа от БАС.

На 9 януари, вторник, [Агоп] Гарабедян и ръководството на Института [по балканистика] устроиха отпразнуване на 30-годишнината от основаването на института. Събраха всички настоящи и бивши служители и научни работници на института. Поводът бе инициативата, която подхващаме за чествуване с конференция на годишнината от първия конгрес.

А. Гарабедян говори топло за миналото на института, за мен и ми даде думата. Аз описах как се създаде институтът, че е бил недружелюбно посрещнат, но съумяхме при най-неблагоприятни условия да привлечем вниманието на обществеността и да поставим солидно начало за наука и издателска дейност. Пожелах им да разгърнат дейност, с която да завоюват отново мястото, което им се полага.

Днес пък се разписах във Френското посолство за [кончината на] президента [Франсоа] Митеран. Ето какво написах в книгата: „J'ai rencontré plusieurs fois le President Francois Mitterand au cours de ma carrière académique et à l'UNESCO, ici même et à Paris. J'ai apprécié son génie politique et ses tentatives d'établir des contacts plus étroits avec la Bulgarie. Je m'incline devant sa memoire!"

Там бяха и ръководители на СДС – Ив.[ан] Костов, [Петър] Стоянов. Ив. Костов специално се усмихна, каза няколко думи, ръкувахме се. Не могат въпреки всичко да заличат в своето съзнание времето, прекарано във Великото народно събрание.

Без някои от заключителните изказвания, проследих по телевизията дебата за проблема на зърното. Спорът издребня, на моменти имаше надвикване. Политизира се, въпреки усилията на БСП да го сведе до дискусия на условия и на някои недоглеждания. Опозицията концентрира усилията си да доказва, че има афери и далавери или най-малко некадърност. Не чух отговорът на Жан Виденов.

Не останах удовлетворен от позициите на нашите. Оставиха впечатление, че има недоизказани неща между самите наши хора. Имаше отделни успешни опити да се докаже, че няма криза, че тя е създадена изкуствено. Аз, който съм убеден в това, не съм доволен от използуваните аргументи.

Явно има някакви противоречия между [Кирил] Цочев и [Жан] Виденов. Той намекнал, че ще напуска Министерския съвет. Дали не се проявява като най-големия хитрец, на какъвто има и външен вид?

11.I.1996 г. [четвъртък]

Срещнах Евгени [Тодоров], дошъл от Варна да говорим за приватизацията и за създаване на инвестиционен фонд. Срещнах го със Стоян Попов, на когото се спрях най-накрая и го привлякох да бъде един от основните ръководители на този етап на инициативния комитет. Разбраха се двамата за централизиран фонд с регионални структури.

В БАС организирахме интимно чествуване на Добри Джуров по случай 80-годишнината му. Говориха мнозина, сърдечно, спряха се на човешките качества на Д. Джуров без излишен патос и празни венцехваления. Имаше и един-двама, които се опитаха да политизират, или по-скоро да идеологизират, срещата. Настояха да изясним за какво се борим днес – за социализъм или капитализъм, що за партия сме. Д. Джуров заключи за необходимостта от добронамерена критика, тъй като има процеси, които са извън нашите възможности да ги отстраним.

Успях да продиктувам първите 9 страници от текста за Париж. Все още е недостатъчно, за да се успокоя. Обади ми се Ал.[ександър] Чубарян, че е написал частта за Европа от главата на т. VI [на История на човечеството]. Ще бъде в Париж и щял да я предаде в ЮНЕСКО.

15–29.I.1996 г. [понеделник–понеделник]

Ще маркирам основната си заангажираност, без да се спирам на политическите събития, които все повече заемат съзнанието ни. Чувствува се теснота в партийното ръководство, смущение, случват се отделни гафове. Първата година ще завърши, изглежда, с гръм и светкавици.

На **15.I.** ме посетиха [Вера] Гьорева и [Валери] Караджинов. Уговориха ме да се включа в подготовката на един учебник за X клас по обща история. С не особено голяма охота приех, по-скоро от чувство на отговорност. С тези хора реорганизирахме работата на РИС и на печатницата на БАН.

На **20.I.** се събра самоводенската рода – 70 год. на Стойчо [Георгиев]. Бяха Юлка [Георгиева] и всички роднини от три генерации. Мили хора, поддържат се един друг и запазват роднинските си връзки. Не мога да се похваля със същото. Бяхме силно разделени политически.

На **23.I.** започна редовни срещи комисията за приватизацията. Желание има, но психологическата нагласа в БАС не е добра за приватиза-

ция. А М.[ихаил] Савов и някои други се съмняват, че можем да изградим приватизационен фонд. Надделя мнението да почнем с такава цел, пък както се развият нещата. Винаги можем да се присъединим към други.

26.I. Проведохме своеобразна среща на БАС с обществеността. Изказаха се двадесетина души, които подкрепиха досегашната дейност и насоките ни. Имаше и въпроси, на които отговори В.[елко] В.[ълканов]. Но основното бе своеобразното допитване и контакт, който осъществихме. Ръководех срещата. Беше по-леко, защото познавах повечето от говорещите – все политзатворници от Плевенския и Варненския затвор, преподаватели. Останаха доволни. Засилва се значението на БАС.

27.I. Пленум на БАС. Поставихме успешно [въпроса] за приватизационния фонд.

30.I.1996 г. [вторник]

Сутринта – посещение при Я.[наки] Стоилов. Поставих му въпроса за приватизационния фонд и за ролята на БСП. Призна, че БСП изостава.

В два часа – при Жан Виденов в Министерския съвет. Сложен разговор върху положението и по въпроса за президентския институт. Изходих от позицията, че одобрявам прагматичната позиция на правителството. То има да решава проблеми, някои от които непопулярни. Партията обаче се губи, няма я в политическия живот. А най-слаба е идеологическата и информационната [политика] поради концентрацията ѝ в едни ръце – у Клара Маринова. При това тя подведе с избора на [Иван] Гранитски. Тук Жан [Виденов] ме прекъсна с думите: „Кажи ми как да го махна?", на което му отговорих: „Кажи ми най-напред защо го взе и не попита никого?" И настоях за кадрови промени – освобождаване на ръководни лица в администрацията от отговорни постове в партията, като му посочих и имена. Слушаше внимателно, явно премисляше, благодари ми сърдечно. Но дали ще възприеме нещо, не мога да кажа. Очевидно прякото му участие във властта вече се е отразило на неговия характер. Дано да го е направило по-бдителен към хората.

31.I.1996 г. [сряда]

При [Стефан] Софиянски – делегация за „Студентски град". Изтъкнахме опасността от жилищното строителство на влезли вече в градския план земи на градчето. Да се дадат парични компенсации на реституираните имоти, а да се запази терен за разгръщане на спортни и културни институции. В този смисъл се изказах. Спокойно говорихме, спокойно ни отговориха, че ще направят възможното в рамките и на закона. Ясно

че МОНТ трябва да внесе документ, може би и в Парламента. Илчо [Димитров] е съгласен, но да не закъснее много, защото там алчно и бързо строят.

8–14.II.1996 г. [четвъртък–сряда]

В Солун и Атина. На 8 февруари с Димитър Йончев и Ана с кола потеглихме за участие в конференция за възобновяване на движението за мир. Поканен бе БАС, тъй като Комитетът за мир е разпуснат, помещенията заети, а парите, повече от 20 млн. стари лева, заграбени от Гиньо Ганев.

Какво искаха гърците и до какви изводи стигнахме?

Явно най-активни са се оказали солунските инициатори за възобновяване и тук се предвижда балканският им център. Душата на конференцията бе ген.[ералът] от запаса [Евангелос] Махерас. Помня го от Атина – енергичен с остър език. Такъв беше и сега.

Тук нахвърлям само впечатления и бележки. Не мога да намеря време, крада минути.

Възстановяват движението, но имам впечатлението – на стари основи. Дори фразеологията е същата, защото използуват стари лозунги с някои доуточнения – нов икономически ред, изцяло антиамерикански дух, антиимпериалистически. В един кюп са всички – САЩ, НАТО, ЕС, ООН. Искат възобновяване на общобалканския комитет с възобновяване на походите – например лъчи до Босна, Сараево.

Участието бе добро – гръцки комунисти + независими; от Югославия (двама черногорци – единият от ръководството на Академията); от Македония – двама души (жената пееше хубаво и се държеше много естествено); от Кипър – един, от България – двама, от Австрия – един. От Турция, Румъния, Хърватско изпратиха поздравления.

Бяхме на особено внимание, но явно не бяха много сигурни как ще се отнесем към идеята. Изглежда, не бяха много сигурни какво става у нас със социалистическата партия.

Аз отправих някои критични бележки към изложението и предложеното решение, най-вече към някои оценки за новото разпределение на силите на Балканите. Настоях за по-голямо отчитане на реалностите, които могат да ни изненадат и оттам, където не го очакваме. Като казах, че и най-лошият мир е по-добър от войната, намекнах, че не е правилно да се говори, че има „окупация“ на Балканите от САЩ.

Д.[имитър] Йончев се изказа много хубаво и потвърди, че ние подкрепяме идеята и докато се възстанови комитетът, функцията му ще поеме БАС.

За два дни се отбихме в Атина. Среща с управниците от ПАСОК не се състоя поради напрегнатата обстановка – пленум; току-що преодоля-

на криза с Турция; предстоящо пътуване на [Костас] Симитис в Западна Европа. Но затова пък имахме среща с приятели и общественици, ляво настроени. Какво ни казаха:

1. Остра борба между САЩ и Германия за доминиране на правителството. [Костас] Симитис е поддържан от Германия, [Герасимос] Арсенис – от САЩ. [Акис] Цохадзопулос – също от Германия. Германия се е ангажирала и финансово в тези схватки благодарение на общата ориентация около [Андреас] Папандреу на лидери и като [Каролос] Папуляс към Германия. Така и пред нас се говореше за поражение на проамериканското лоби.

2. Кризата с Турция се разглежда като опит за реванш на САЩ. Обвиняват американците, че са я предизвикали нарочно, за да покажат и на новото ръководство в Гърция, че владеят положението в Източното Средиземноморие, че те правят климата и над Турция, и над Гърция.

Общественото мнение смята, че Турция е печелившата от инцидента.

Не се одобрява поканата към населението да се готви за война. „Отстъплението“ ударило по авторитета на правителството. Вече били изморени от крясъци, демонстрации, които се приемат само като малодушие.

3. За българо-гръцките отношения – очакват повече активност от наша страна. Приемат, че ние заедно сме фактор на стабилност. Това продължава да е господстващото мнение сред гърците.

19.II.1996 г. [понеделник]

Цялата седмица се занимавах с книгата си и с приватизационния фонд. Срещам големи трудности – сред самите хора и още повече по финансовите аспекти. Не можем да съберем пари, а трябва да се свържем с банка, предприятие и т.н., а затова нямаме връзки, нямаме и готовност чисто психологически. Така мина цял месец почти до заминаването ни за Кипър на 8 март за една седмица.

8–18.III.1996 г. [петък–понеделник]

Кипър. Ще отбележа кратко най-същественото.

Поканен бях да изнеса лекция пред гражданството, устроена от кметството на Никозия, предавана и по градската мрежа. Затова поискаха текста на гръцки език. Преведоха я чичото и племеника – [Георгиос и Апостолос] Христакудис. Но се сближих с Андроникос Фарангас, който ме придружаваше от името на университета, и го помолих той да прегледа лекцията и да я прочете за гражданството. Втората лекция, в университета, бе на английски език. Отговорите на въпросите – на гръцки. Имаше интерес, посрещнат бях добре, зададоха много въпроси за положението на Балканите.

За политиката говорихме малко, но констатирах, че се задълбочават процесите на отдалечаване от Гърция. Сред преподаватели и в обществено

отношение. Зададени ми бяха и въпроси относно формирането на нация. Отговорих им, че в XIX в. и сега дори ролята на държавността, без да е изключителна, е определяща. Към гърците са станали чувствителни – дават им краткосрочни договори, отнасяли се били с недоверие, дават предимство на своите кадри, дори когато са негодни. Има процес на самоосъзнаване, на нараснало самочувствие от относителното благополучие на острова, на ролята, която му отдават международно (стратегическо и политическо) в Източното Средиземноморие, дори и от руските икономически среди (мафиозни?).

Нашето посолство официално обявило, че не ще участвува на моята лекция с представител. Посланикът [Алексей Подлесни] е човек, когото отказах да взема за началник-кабинет на ВНС, асистент от Юридическия факултет. Как да го приема, след като ми бе предложен от Жельо [Желев] и от СДС.

Запознах се с [Янис] Теохаридис, директор на манастирски архив. Пострадал от земетресенията в Никопол – жена му и детето му загинали при срутването на един многоетажен дом. Припомних си за тази трагедия. Търсеха отговорност от строителите, но каква полза?

Срещнахме се и с [Георг] Хазай, който организира турски отдел в университета.

С най-добри впечатления останах от Андроникос Фарангас, може би защото бе и най-близко по тематика – балканистика, специалист по Румъния, водил преговори да създаде новогръцки институт в Яш.

Благодарение на него разгледахме самия град и музеите му (което не бяхме успели да сторим при другите две посещения). Освен това той ни разходи по близката планина, за да видим гръцките манастири, оригинални по структура и съдба – претърпяли влиянието и на гръцката архитектура, и на френската, и на италианската. Водеше ни отлична екскурзоводка – негова близка. С тях обиколихме и южната част на острова – много села с хубави местоположения, отлични ресторанти.

Изобщо опознахме острова, неговия бит и хора, и проблеми.

19.III.1996 г. [вторник]

Среща със Съюза на комунистите – [Стоян] Михайлов. С това се постави началото на срещи с ръководителите на отделни комунистически групи и организации. Целта е да установим сътрудничество с тях, без да се месим в тяхните вътрешни работи.

Разговорът бе интересен, с много допирни точки. Ако успеят да се обединят, те могат да се превърнат в един ляв коректив на БСП. Съществуващите в БСП групировки и течения неизбежно се нагаждат към външната и вътрешна конюнктура, защото гонят свои цели – да се превърнат във

фактор, по възможност доминиращ, в самата БСП. Такива срещи започнахме – не е първата, нито последната. Обаче по въпроса за президента Велко [Вълканов] правилно отклонява предложението и изниква необходимостта да се подкрепи кандидатът на БСП. По принцип не среща противодействие.

21.III.1996 г. [четвъртък]

Най-после предадох ръкописа на книгата на [Валери] Караджинов. Спонсорите, както тържествено обещаха, направиха засечка. И ми отказаха всякакво съдействие. А това бяха хора, които видяха само добро от мен и същевременно ги описах най-достойно в книгата си. Допущам, че са засегнати от кризата в банковото дело, но не до степен да не могат да помогнат за елементарно посрещане на разходи.

Среща с плевенските затворници. Може би трябва да им предам текст. Дано намеря време да напиша нещо.

28.III.1996 г. [четвъртък]

Тичане около книгата – за хартия, оформление, за пари. И същевременно ежедневните истории около БАС, фондацията „Г. Димитров“. Така бързо се изнизаха дните, без да имам минути време за писане.

4.IV.1996 г. [четвъртък]

Отидох на заседанието за Априлския пленум. Прочетох извадки за пленума от Йонко Панов от писмото му до [Никита] Хрушчов. Имаше много интересни изказвания и от хора, които очаквах, че няма какво да кажат. Но имаше и опити да се защити Т.[одор] Живков, най-вече от земеделеца Ангел Димитров. Но той съумя същевременно да изплаче болката си по положението на БЗНС.

9.IV.1996 г. [вторник]

Представяне книгата на В.[елко] Вълканов в СБЖ. Голям успех. Ще имам друг случай да пиша за тази книга.

19.IV.1996 г. [петък].

Среща при [Георги] Пирински. Разпитах го подробно за семейството, изясних колко основателно е атакуван или се разпространяват недомислия дори от негови приятели, поне така се представят.

21–27.IV.1996 г. [неделя–събота]

За Санкт Петербург. Не можах да разбера тази внезапна покана, след като бях „пропуснат“ от всички пътувания на делегации в Москва и извън нея. Нямах основание да се сърдя, защото не бях склонен да се включа в такива показни делегации. Още повече, че не се предвиждаха научни срещи. Но за С.[анкт] П.[етербург] приех, защото не бях ходил от завършване на аспирантурата. Но поставих условие да бъде включена и Ана, което не срещна възражения, защото бе ангажиран цял самолет, а свободни места имаше.

Разходихме се из града в различни посоки, бяхме добре облечени, защото бе доста хладно, дори сняг прехвърчаше. Но най-впечатляващо остана разглеждането на Ермитажа от сутринта до вечерта. С нас остана Д.[имитър] Филипов. Минахме през зали, които многократно бяхме виждали, но видяхме и много нови неща, особено на таванския етаж. Там са отворили много зали със събрани картини от Германия главно, които са били държани досега в депо. Немците ги искали, но руснаците с основание си искат ограбеното и унищоженото от тях. Бяхме в Петродвореца и Петерхоф в дворците на Петър I и на Екатерина, които знаехме само от развалините, и големите им паркове. Това беше втората ни изненада – няколко десетилетия са били нужни и неимоверни средства за тяхното възстановяване. И човек не може да не се захласне по изяществото на дворците, на отделните зали, на многото злато, огледала, паркети. Срещу унищожението на това, което не е могло да бъде възстановено и т.н., сега задържат залите с много импресионисти, художници от XIX в. и особено първата половина на XX в. Такава концентрация на френски художници, особено извън Париж, като че ли няма другаде.

Извън това успяхме да идем и на балет – Маринския театър. Остарял, но каква игра! Цял балетен спектакъл. Плакахме с истински сълзи от умиление и възхищение.

Иначе бяхме посрещнати топло. Имахме и научни срещи за Априлското въстание. Бизнесмените не свършиха много работа, но не съжаляваха, че дойдоха. Все пак някакви контакти установиха.

С Ана си спомнихме младежките години. И хубавото и лошото, което сме преживели, но заедно като че ли споменът за трудностите съвсем избледня, остана това, което винаги ни е свързвало – любовта и взаимното доверие. Винаги сме били заедно срещу ветровете, от където и да идваха. Не отстъпихме!

9.V.1996 г. [четвъртък]

С няколко думи отбелязвам, че почти изцяло в продължение на десетина дни бях зает с приватизационния фонд, срещи с различни оферти,

особено между „Развитие“ и БИК [Българска инвестиционна компания]. Проверки, съвети, докато наклонихме към БИК поради наличието на чужд инвеститор. Остава, разбира се, да убедим за книжките. За съжаление много закъсняхме.

Прием в руското посолство. Видяхме се с много приятели.

След обяд в Института за история за т. VIII [на Многотомната история на България]. Не очаквах такова отношение към Главната редакция, след като историята се води към този институт. Изглежда, че много са се изострили вътрешните отношения. Особено между Цеца [Цветана Тодорова] и Крумка [Шарова], между Г.[еорги] Марков и М.[ито] Исусов. В.[асил] Василев не издържа на нападките, отговори достойно, но получи пристъп.

14.V.1996 г. [вторник]

Проведохме и пленум на БАС за фондовете. Прие се нашето предложение.

Н.[иколаос] Икономидис – Доктор хонорис кауза. Отидох в Университета, срещнахме се сърдечно, прегърнахме се и с него и с Елизабет, съпругата му. Казах и аз няколко думи за съпротивата му срещу хунтата.

23.V.1996 г. [четвъртък]

Среща в БАС с активисти. На чашка чай. Протече интересно, с критика към институциите – и държавни, и партийни. И с разбиране, че повече от всякога се нуждаем да бъдем открити към хората, а не да се затваряме и да създаваме допълнителни предпоставки за недоверие.

24.V.1996 г. [петък]

Прием в Бояна. Този път говорихме с много хора. Желю [Желев] не знае как да се държи.

7.VI.1996 г. [петък]

До Пловдив – за представяне книгата на Велко [Вълканов]. Всъщност много добре говори за съдържанието местен писател, с когото се знаем добре. А с председателя се знаем от затвора.

11.VI.1996 г. [вторник]

Представяне на моята книга в Славянската фондация. [Апостол] Христакудис направи изложение за съдържанието и проблематиката. Го-

вори и посланикът [Анастасиос] Сидерис с топлота и уважение. Много мило и смислено говори Жоржета Григорова. Обадиха се също Любомир Попов, Георги Караманев, Д.[имитър] Сирков, [Атанас] Кехайов и други. Изключително висока оценка, хвалби, пожелания и за други книги.

12.VI.1996 г. [сряда]

Вечер за Александър Стамболийски. Прие се добре моето поздравление. Беше кратко – две страници, което Ана веднага прибра.

16.VI.1996 г. [неделя]

Вечеря от [Захари] Захариев на гръцкия посланик – в чест на книгата. Разгледахме доста аспекти от развитието на българо-гръцките отношения в миналото и актуални проблеми. Най-много време отне въпросът за помашкия език и нация. Учудих се колко дезинформиран бе [Анастасиос] Сидерис, а жена му направо каза, че тя помаците ги смятала за някакво турско племе. Не малко усилия бяха нужни, за да убедя А. Сидерис, че въпросът има предистория и крие сериозна опасност да урони трайно отношенията между двете страни, ако не се погледне с нужната сериозност от гръцка страна. И от българска, разбира се.

20–24.VI.1996 г. [четвъртък–понеделник]

На 20 юни се състоя честването в БАН [на 75-годишнината на Н. Тодоров]. Много се опасявах, че няма да има хора, че БАН не ще го разгласи. Отделението разчиташе на Института за балканистика. Съвпадна с различни предварително насрочени заседания на Академичния клуб, на Научния специализиран съвет по история. Някои ги отложиха. От академичния състав [бяха] 25 души от общо над 200 души.

И все пак залата на БАН две трети бе пълна. Допълнително мнозина се обадиха, че узнали постфактум. Аз съм доволен от участието и провеждането. [Иван] Юхновски се извини писмено, в лично писмо, че е зает в Парламента. Събранието се ръководи от акад. Н.[икола] Попов. Не очаквах толкова много да вземат думата. Знаех, че Стр.[ашимир] Димитров ще изнесе доклада (чете бързо и лошо), че ще има поздравления от института, от МВнР, от БАН. А говориха много повече. Нора Ананиева, която прочете приветствие от Народното събрание и говори лично от свое име; от БАН – Надежда Петрова, зам.-председател; Иван Христов – зам.-министър на МВнР; А.[гоп] Гарабедян от Института [по балканистика]; С.[ергей] Русев от СИБАЛ; Велко Вълканов; Любен Беров; Георги Бакалов от Факултета [по история на СУ]. Накрая Никола Попов, който напомни, че сме били по едно и също време смъртни като малолетни в Софийския затвор, а сега той председателствува тържествено събрание, посветено на мен.

Това, изглежда, отключи в мене чувства и когато прочетох от своя текст, че се касае за „прощална среща", не можах да продължа известно време. Развълнувах се.

Поднесоха много цветя, дойдоха да се ръкуват мнозина. Но разбрах, че съм в края на силите си и трябва да се махна от София. Уредих да ида във Варна от 1 юли за десетина дни. Изказването си запазих.

„Изказване по случай 75-ата ми годишнина. БАН, София, 20.VI.1996 г.

Искам най-напред да изкажа своята благодарност на организаторите на това тържество. Българската академия е силна със своя научен състав, но също така и с традициите си, които ѝ позволяват да изпълнява ролята си на храм на науката при всички превратности на политическия живот. Искам да изкажа благодарност и на чл.–кор. Страшимир Димитров за труда му да анализира моята научна дейност и приноси, както и на всички колеги от БАН, Парламента, МВнР и Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски", които споделиха своите чувства по случай моята годишнина като дойдоха на това събрание лично или ме поздравиха вкъщи.

Хубаво е да се обръща човек към своето минало и да се оглежда в него, за да внася необходимите корективи, докато е млад. На тази възраст подобни срещи имат повече прощален характер, но те не губят своето значение, защото позволяват да се почувствува неделимостта на развитието на научния потенциал, на връзката между генерациите в научните постижения на БАН. Предвид на това, че бе казано достатъчно за моите научни приноси, ще се спра на някои моменти от биографичен характер, които се преплитат с развитието на страната и на научните институции.

Две обстоятелства предопределиха моята нагласа и до известна степен – моето развитие. Семейната среда и влиянието на майка ми с интереса към книгата и особено към историята и историческите романи. И същевременно, лявата семейна ориентация, която взе връх, въпреки опитите на баща ми да ни задържи извън политическите пристрастия. Той изхождаше от обстоятелството, че дядо ми по майка е бил убит като социалдемократ през 1907 г., а вуйчо ми бе осъден на дългогодишен затвор през страшната 1925 г. От друга страна, влияеше и самото училище. Варненската мъжка гимназия бе силно политизирана, малко бяха учениците, които не се бяха присъединили било към легионерите, било към ремсистите. Знаехме кой какъв е, но все пак до физически сблъсквания по мое време не стигнахме.

Аз участвах активно в кръжока по история и в ремсовите сбирки. Четиво ми беше историческата литература, издавана у нас, най-вече история на България, включително книги на професори, които разпределяхме за четене, а след това за преразказ от някои от нас. Развиваха се интересни дискусии.

Марксисткото ми оформяне се основаваше на изучаването на достъпните по него време книги на Енгелс и Плеханов, но се увличахме много от

анархиста Кропоткин, дори и Бакунин. Четяхме като литература всичко от Максим Горки и Достоевски. Но на особена почит сред гимназистите бе Великата френска революция, аз ползвах и френски книги. Съчиненията на Ленин не ни бяха познати; от болшевишката литература ни беше попаднала само книгата на Бухарин „Азбуката на комунизма", но тя скоро бе изтеглена от обръщение.

Въпреки увлеченията ми по историята не се реших да се запиша в Историко-филологическия факултет. Боях се, че няма да намеря приложение на труда си с такава квалификация, тъй като политическият режим отново се затягаше в навечерието и в началото на Втората световна война. Затова с чисто предохранителни мерки за независима професия се насочих към Медицинския факултет. Всъщност насочиха ме и ме записаха в Медицинския факултет Венцислав Кавракиров и Янаки Холевич, тогава стажанти, с които се запознах в лагерите на „Червен кръст". Ползвах привилегията, че бях отличник на гимназията и бях приет веднага.

В София от член на РМС във Варна станах член на БОНСС, като такъв през 1942 г. попаднах в затвора със смъртна присъда, където изкарах две години. Имах щастието да бъда в групата, която бе прехвърлена от Софийския в стария Плевенски затвор, където режимът се оказа по-либерален и ни позволяваше системна работа с книгата. Именно в Плевенския затвор можах да се запозная с трудовете на Маркс, Ленин, изучавахме историята на социалистическото движение в България, Д. Благоев и лекциите на Трайчо Костов. Разполагахме и със значителна научна литература за всички вкусове.

С излизането си от затвора не прекъснах следването, продължих, докато завърших Медицинския факултет през 1947 г. с промоция „доктор".

Една случайна среща с проф. Ал.[ександър] Бурмов и група студенти по история на екскурзия в Рилския манастир изигра роля да се запиша за студент по история. Допадна им, че отхвърлих тезата за македонска нация като изкуствено наложена. Всички вкъщи бяхме категорични по този въпрос, защото знаехме от студенти в Македония какво мислеха в началото на 40-те години. Освен това имах щастието да попадна в антидогматична семейна среда в София. Свързани още от 1941 г., с Ана сключихме брак през 1946 г. Нейният баща, Върбан Ангелов, уважаван деец на комунистическото движение, заедно с Никола Гаврилов бяха посетили Македония и се върнаха убедени, че се извършва поредната груба грешка, и то с насилие. Проф. Ал. Бурмов ме попита още дали съм писал нещо. Казах му, че единствено мои са тезисите, по които трябваше да се проведе конкурс сред учениците на тема „Какво е допринесъл българският народ?". Всички смятаха, че тезисите са писани от някакъв капацитет, така ги приеха и в университета, защото В.[асил] Коларов пожелал да ги прегледа и ги одобрил изцяло. Това ми бе казано от Елена Гаврилова. Разбира се, мене не ме допуснаха до В. Коларов. Ал. Бурмов, щом чу моите обяс-

нения, ме покани да го посетя в София. Той ме въведе в историческите среди. Той също ме убеди да запиша и завърша специалността история. Оттогава датира и дружбата ми с акад. Веселин Хаджиниколов.

Политическото развитие в страната ми влияеше силно. Не можах да приема смъртната присъда и екзекуцията на Н.[икола] Петков и особено осъждането и екзекуцията на Трайчо Костов. Във връзка с това бях обследван като трайчокостовист в продължение на три и половина години. По това именно време аз завърших следването си във втория факултет. Това съвпадна с преустройството на БАН, със създаването на институти, между които и Института по история с директор проф. Димитър Косев. Благодарен съм му, че той ме привлече в Института по история като научен сътрудник през 1950 г., където престоях почти 15 години. Акад. Д.[имитър] Косев ме поздрави и днес по телефона. Благодаря му сърдечно.

Първият ми труд в института е книгата „Положението на българския народ под турско робство". Това е сборник с много нови документи и илюстрации, издирени за пръв път. Сборникът изигра своята роля, защото и писатели, и музеите в страната използваха изобилно материалите от него. Последният ми екземпляр изчезна в БАН по време на избора ми за член-кореспондент. Най-близък по научни интереси ми бе проф. Христо Гандев. Сближихме се, когато бе предприета атака срещу неговото деканство. Защитих го от несправедливите обвинения.

В изследователската си работа се насочих към генезиса на капитализма на Балканите. Книгата ми „Балканският град през XV–XIX в." бе преведена на руски, английски, френски, гръцки и значителна част от нея – на турски език.

Същевременно, колкото повече навлизах в балканската тематика, толкова повече се сблъсквах с факти, които разкриваха не само общите условия на съществуване на балканското население, но и взаимните действия в освободителните движения. Така стигнах до извода, че е нужно да се изследват специално съвместните прояви за освобождение, участието на нашите сънародници в национално-освободителните движения през XVIII–XIX в. на Балканите. Естествено, вниманието ми бе привлечено от най-малко проучваното, но, от друга страна, най-масовото участие на българи в гръцкото въстание през 1821–1828 г.

С големи усилия успях [през 80-те години] да убедя властите в Месолонги, героичната столица на въстанала Гърция, да включат и българите в ежегодните тържества, на които присъстват и президентът, и министър-председателят. Сега вече и българският посланик наред с посланиците на други страни поднася венец пред паметника на героите.

Нов етап в моето развитие настъпи, когато акад. Владимир Георгиев ме привлече в организирането на Международната асоциация за Югоизточна Европа и за балкански изследвания. Това е най-сериозният опит представители на всички балкански страни да изследват това, което ги

сближава. Последва и неговото предложение за назначаването ми за директор на новосъздадения Институт за балканистика. Авторитетът на България се утвърди и с провеждането на Първия международен конгрес по балканистика през 1966 г. с над 1.000 участници – най-масово посетеният конгрес дотогава. По този начин бяха поставени реалните основи на сътрудничеството между балканските учени в областта на хуманитарните и обществените науки.

В личен план за мен имаше и други последствия. Министърът на външните работи Иван Башев издейства от Министерския съвет създаването на Институт за външна политика към МВнР. Повика ме и настоятелно ме помоли да поема организирането на този институт като съвместител. Уважавах безкрайно Иван Башев и приех и тази нелека задача. За две години създадох институт с над 40 души. Мнозина от сътрудниците му се проявиха и се проявяват и до днес. Като директор на този институт бях включен в няколко дипломатически мисии в балканските страни, по-специално в Югославия и Гърция.

Дойде и редът на България да излъчи свой представител в Изпълнителния съвет на ЮНЕСКО. Иван Башев избра мен. Така започна моята дейност в ЮНЕСКО през 1972–1976 г., а няколко години по-късно бях избран за председател на XXIII Генерална конференция през 1985–1987 г.

За дипломатическата ми мисия като посланик в Гърция през 1979–1983 г. издадох тези дни книга – „Посланикът–историк. Свидетелство за българо-гръцките отношения през 80-те години“. С други думи, имах щастието да видя не само успеха на политиката на диалог между балканските държави, но и да участвам със свой принос както в утвърждаването на общобалканските научни контакти, така и особено в развитието на отношенията между България и Гърция.

Без да влизам в повече подробности, ще заключа, че животът ми не протече гладко, а с доста изненади, за някои от които се оказах готов и ги посрещнах сравнително по-леко, в други случаи ги преживявах дълго. Както вече посочих, претърпях няколко „обследвания“, поискани ми бяха тежки наказания. Бях дори уволнен като директор на Единния център по история, без да зная защо, а след това върнат също без обяснение, благодарение на острата реакция на акад. Димитър Косев. Обвинен бях за антисталинска лекция, която изнесох пред студенти в отговор на техни въпроси. Разнасяха ме из цялата страна с груби характеристики. По време на възродителния процес защитавах колегите турци да се запазят поне техните имена. За един от тях пратих протестно писмо за задържането му до съда. Въпреки излежаването на присъдата тази личност запази колегиалното си отношение към България и до днес. Така постъпиха и някои други от освободените от университета, които приех на работа в нашия институт. За съжаление един от тях, след като смени всякакви позиции, се превърна в ярък турски националист.

Такава е съдбата! Изграждаш нещо, то дава резултати, но се появяват нови условия, нови изисквания. Промените засягат не само личностите, но и характера на научните културни институции. Приспособяването е болезнено. Сътвореното обаче в науката, както и в отношенията между хората, е с трайно въздействие. Мисля, че балканистиката като направление оправда очакванията, тя има бъдеще. Но самите ние повече от всякога се нуждаем от самочувствие, от обединение. Това е повикът днес. Иначе ще останем в задния двор на Европа."

А на 21 юни с Ана и Велко [Вълканов] заминахме с кола за конгреса на FIR – Международната федерация във Виена.

Пътуването не ни затрудни, макар че в Унгария ни посрещна проливен дъжд. Във Виена бе облачно и по едно време се изля като из ведро, но успяхме да се запазим под навес.

Но обиколихме улици, центъра, видяхме места. Хубаво беше и за Ана, която прекара няколко месеца във Виена (докато аз бях в Москва) с Елка като бебе.

На конгреса беше интересно за мен. Силно впечатление остави председателят на FIR – французин. Хубаво изказване направи Велко [Вълканов]. Изобщо след чествуването това излизане ми позволи да се разсея и да се откъсна от ежедневната среда.

27.VI.1996 г. [четвъртък]

Бл.[аговест] Сендов свика на 27-и среща в Парламента на председателите на НС. Дойдоха Ал.[ександър] Йорданов, С.[тефан] Савов, Н.[ора] Ананиева, Г.[иньо] Ганев. Лайтмотивът бе да напомняме за себе си, да стане традиция поне веднъж годишно да се събираме заедно. Поместиха и снимки във вестниците. Ал. Йорданов ми поднесе гигантска бутилка шампанско с пожелание за здраве. Не запомнил нищо лошо от мен, а Ст. Савов се похвали за хубавите отношения, които сме имали в БАН.

По случай смъртта на Андреас Папандреу говорих по радиото и се подписах в посолската книга. Подчертах: „В такъв скръбен момент, когато се разделяме с Андреас Папандреу, е нужно да му се отдаде заслужена почит. А. Папандреу е от малкото политически мъже на Балканите, който постигна това, което мечтаеше – да създаде политическо движение, да го утвърди, да го издигне до върховете на властта и да остави по този начин трайно политическо наследство. На Балканите лявото пространство бе доминирано още със зараждането на социалистическото движение от социалистически групи и партии, които прераснаха в комунистически. Социалдемократическият уклон не съумя да пусне дълбоки корени за разлика от други части на Европа. Единствен А. Папандреу успя да създаде ПАСОК като ляво социалистическо движение, което си постави за задача

да спечели чрез избори властта и победи. Той се опита да въведе и някои структурни промени в обществото, каквито условията позволяваха. ...“

Включих и личен елемент, за приятелството, което ни свързваше, за доверието, което изпитвахме, за контактите, които имахме през цялото ми пребиваване в Гърция.

28.VI.1996 г. [петък]

При Св.[етослав] Шиваров за тъста на Тошко [Тодоров]. Не може да си намери работа вече няколко години в Кърджали. Гласят го за отговорни постове, с които се разминава. Не се оплака толкова време, но не може повече. Та говорих за него като за честен човек, турски патриот на страната още от млади години, с Георги Петров [Гигата]. Неговата дъщеря е женена за Тошко, сина на Коста. Бях и на сватбата им. Там бе и бабата на снахата. Стесняваше се, че не знае български. Та, аз си съчиних поздрав на турски и го подшушнах на ухото ѝ. Веднага се засмя и се отпусна.

Говорих и с [Георги] Първанов. И двамата с Шиваров се отзоваха. Св. Шиваров обаче ме задържа – настоя за вицепрезидентския пост за БЗНС. Особено след издигането от Мозеровата група. Не съм сигурен дали ще успее.

29.VI. – 11.VII.1996 г. [събота–четвъртък]

Варна. С кола на отиване и връщане – двама с Ана и Ники. Отидохме със страх – как ще понесем слънцето и морето (казаха ни, че е студено). Всичко мина благополучно. Ана се опази от слънцето; водата само един ден беше наистина студена. Правиха ни масаж – на мен на раменния пояс, на Ана – гърба. Почувствувахме се окуражени. Можах да напиша текста за честването на 5-ата годишнина от приемането на конституцията. На една разбричкана машина Ана я преписа – цели 6 стандартни страници. Това ме успокои, тъй като събранието бе обявено за 12 юли, пратиха и кола да ни вземе от Народното събрание.

Обадих се на Огнян Жеков, той хареса изказването, аз пък харесах седмичника, който се издава от него. Предложих му да отпечатат моето изказване като статия във в-к „Черно море“. Занесе го и се прие.

От приятелите се срещнах само със Стамат [Стаматов]. В града слязох два пъти. Да видя какво става със строителството. Напреднали са толкова, че говорят за влизане през м. септември, най-късно октомври. Станало е много хубаво. И архитектурата, и самото строителство.

Бях и на заседание на ръководството на БАС. Поставиха ми разни въпроси, които интересуват всички и постоянно се задават – правителство, президент, криза, приватизация. Говорихме и със Стоян [Георгиев]

(Съча), винаги съм го обичал за неговите трезви съждения, вървяхме на връщане заедно през Морската градина до „Чайка“.

Мина и това лято!

В София сварихме Мая, Енко, Алек и Анюнка. Разхубавили се, настроени весело. Имат работа с чистене в къщи и гледат да се видят с приятели. Енко го изпратиха в Москва да проверява апаратури. Явно му имат доверие. Готвят се да идат за една седмица до 10 дни в Гърция. Хубаво е да се съберат всички. Но животът вече ги е трайно разделил. Децата на Мая едва ли ще се върнат вече тук, макар че са живи детските им спомени. Радостни са, че се виждат, но всички знаят, че е за няколко дни. Правят си планове кога след години ще се съберат пак.

Мъчно ми е за Елка – най-жизненото [дете] да изпадне в такава беда с крака си. Операция най-сетне изключиха, т. е. да ѝ режат костта и да ѝ слагат изкуствена става на коляното. Но болката не стихва. Посъветвали я да налива някакво масло, японско производство. Сега търси как да го достави. Ще помогне ли поне болките да уталожи?

12.VII.1996 г. [петък]

Във втората зала по големина в НДК, на деветия, мисля, етаж се състоя честването на конституцията. Залата се препълни. Г.[иньо] Ганев се беше постарал. Той изцяло плува във водите на конституцията сега, регистрирал е и „Сдружение за конституционализъм“. Пусна филм, където е показан само той, обстойна статия във в-к „Дума“ – отново само той. В моето изказване аз се спрях на фактическото положение, като очертах именно трудностите и посочих заслугите на научни работници и депутати за приемането ѝ след продължителна работа върху текстовете, предварително и в залата. Наложи се обаче да съкратя с около една страница и половина текста си. Помогна ми Любен Кулишев, който обаче настоя да не се занимавам с президента [Желю] Желев и да махна критичното си отношение към Г.[иньо] Ганев. Споменавам в текста, че той се поддаде на натиска на Ж. Желев за необходимостта от „морален кворум“, т. е. че по-добре е да не приемаме конституция при напуснали Народното събрание депутати.

Вкъщи Ана щеше да получи удар, като видя съкратения текст и особено за Гиньо. Едва я успокоих, че запазвам първоначалните думи, които веднага вмъкнах и наистина произнесох в залата. Там бях посрещнат много топло, още повече, че [Благовест] Сендов даде повод, като се обърна към мен и за 75-годишнината ми. Трябваше да се поклоня на залата, която ръкопляскаше. Но истинско настроение се създаде със словото за конституцията – не само продължително поздравление с ръкопляскане, но се разлюля множеството, когато споменах имената и на Желев, и на Гиньо. Изредиха се да ме поздравяват, явно доволни от изказването. То

се предаваше и по телевизията, и по радиото. Та до късно се обаждаха и по телефона. Дори Мая случайно гледала по телевизията, останала много доволна. Всички говореха, че съм казал нещата както трябва, напомняха епизоди.

Едва ли ще се наложи повече да говоря за конституцията, но приключих с петгодишнината, която ще се помни от участвалите в нейното приемане и подписване.

Радвам се, че и в-к „168 часа" помести на 23 юни интервю под заглавие „Желев – в дъното на безредиците". Един от първите бях, който насочих вниманието към [Желю] Желев, който иска поводи или ги създава за извънредни пълномощия, за „силен" президент и т.н.

В тази тетрадка не водя дневник за събитията. Чета вестници, гледам телевизия, говоря с хора, но нямам достатъчно нерви и време да отбелязвам политическите събития. Какво по-рано? Чувствувам се и изморен. Най-малкото напрежение ми вдига налягането. Затова се ограничавам.

Даже не описвам цялата история около [Георги] Пирински, където се заангажирахме като БАС срещу атаките от наши. Наистина телевизията и пресата създават истинска психоза от всеки въпрос и хората се поддават. Колко време отива да убеждаваме или разубеждаваме!

15.VII.1996 г. [понеделник]

Поклонение пред починалия млад Стефан Радославов във Военния клуб. Помолиха ме близките му да кажа кратко слово. Сторих го, защото уважавах и обичах Ст. Радославов.

18.VII.1996 г. [четвъртък]

Среща с Николай Кочев на „Позитано". Спечелил е името на мислещ човек. Уважават го. Беше критичен към правителството, но приема социалната му платформа.

23.VII.1996 г. [вторник]

Вчера имахме среща тримата – Михаил Савов, [Марин] Калонкин и аз, за да обсъдим текста за споразумение с Българската инвестиционна компания (БИК), приготвен от [Емил] Керемидчиев. Целта е съвместна политика оттук нататък за ръководни органи. Предлагат човек за управител на фонда. М. Савов се зае да проучи качествата му.

А днес се проведе съвещание с представителите на регионите. Хората вършат работа и има успех, когато има и лично участие. Но силно е противодействието от страна на други фондове. Голяма роля за отвличане на хора играят местните фондове. Очертава се възможността да постиг-

нем минимума и нещо повече, ако продължат сроковете. Ясно, няма да можем да станем среден, а ще бъде малък фонд. Надценихме ролята на структурите. Подценихме мобилизацията на други хора, които са петимни за някой друг лев. Дано даде резултат тази среща.

Приех едно решение – да се откажа да пиша заключителната част за тома на ЮНЕСКО. Само мисълта за това ми повишава налягането. Явно съм уморен вече за целенасочена работа, която изисква повече съсредоточаване и седене на една място. Боли ме гърбът, а и от главозамайване взех да се оплаквам. Дали от премрежване на очите? Изобщо добре че завърших книгата си, та оттам да нямам причини за напрежение. А тези дни ще отправя писмо до ЮНЕСКО – отказът ще ми струва 1.000 долара. Разбирам значението на загубата, но здравето ми го налага. И годините най-вече.

24.VII.1996 г. [сряда]

Най-после излязоха материали във в-к „Дума“ за нашия приватизационен фонд като общ, с изрично посочване на БАС. Надявам се, че ще направят впечатление.

Но не това е централният въпрос днес, а отказът на Конституционния съд да признае [Георги] Пирински за „български гражданин по рождение“. Няма съмнение, че това е политическо решение. Защото се пренебрегват редица други постановки от правен характер, които в един сложен казус даваха възможност за по-конкретно становище. Явно на преден план излиза конфронтацията не само между политическите сили, но и между институциите. Конфронтацията на отношенията между отделните институции, включително и президентската, между политическите сили и даже в самите партии и движения с толкова усложнения, че не се поддава на лесен анализ.

25.VII.1996 г. [четвъртък]

Денят мина в подготовка на вечерята в чест на Ана. Трябва да отбележа, че от чест, това стана най-тежкото задължение, защото тя почисти къщата, пазарува почти всичко сама и накрая готви цял ден любимите на децата [яденета] още от майчето. Добре че при нея остана най-голямата ѝ внучка – едноименницата Ана (Анюнка). Разхубавила се, станала още по-привлекателна със своята постоянна усмивка. Мая остана трогната, когато ѝ казах, че сме говорили за нея и Ана призна, че тя се проявила като истинска майка – отгледала двете си деца, преодолявайки какви ли не трудности.

Вечерта се чукнахме, хапнахме и дълго разговаряхме. По едно време се разгоря спор на висококултурни теми, за елити, за интелектуалци. В

него героите бяха Мая и Елка. За пръв път си дадох сметка не колко е израснала Елка, а новата Елка, която има позиции по най-заплетени въпроси. Беше ми безкрайно приятно да присъствувам на такъв дебат, висококултурен, но на принципиална основа, между елитарен застъпник и на реално отчитащ конкретното състояние на културното ниво. Елка ни спечели.

26.VII.1996 г. [петък]

Отбелязвам пленума на Градския съвет на БАС. Изнесен бе основен доклад за 6-месечния период. Изказванията не бяха много, но се завъртяха главно около президентския проблем. От всички изказвания – на земеделец, комунист, бесепист и прочие, се чуваше само едно – стига вече отстъпления. Не се приема протегнатата ръка по никакъв въпрос. Казаха се и такива думи: „Кой управлява в страната?“ Отговор: „Конституционният съд“. Нито Парламентът, нито правителството успяват да отстоят позиции. Нямаше лични критики, но общият тон не беше ласкав за управляващите, които се оставиха да бъдат подвеждани – и от останалите в ръцете на опозицията структури, включително в Министерския съвет, и от корумпирани групировки като „Мултигруп“ и други. Споменаха за пълната затвореност на управляващите до 40 години. Смятат, че това поражда и изолираност, и лутаница в управлението поради липса на елементарно знание на механизмите на управление.

Изказах се и аз, не най-накрая, за да не прозвучи настойнически, за президентската борба и за приватизационния фонд. Подхванах и лозунга за „настъпление“ с модификацията „край на отстъпленията“.

27.VII.1996 г. [събота]

Бях при Г.[еорги] Караманев. Потърсих го за съдействие по разпространение на книгата. На думи се отзова, не както аз очаквах – да купи банката десетина екземпляра, а с разговор с трети лица. Остана след ваканцията и отпуските.

29.VII.1996 г. [понеделник]

Пуснах факс до ЮНЕСКО, но Париж не приема, понеже [Жозеф] Буайън отсъства. Помолих Капка [Винева] да пусне писмо. Дооформям отговора на исканията за „Variorum“...

Грижи около фонда.

1.VIII.1996 г. [четвъртък]

Фондация „Г.[еорги] Димитров“. Марките са готови. Разисквахме как да превърнем фонда атрактивен за младите с награди, стипендии. Ще използуваме събирането на Бузлуджа. Аз отказах да ида. Пазя се от горещините. Един път съм бил, не бих могъл да издържа втори път. Вече навличам панамата, която Мая и Енко ми донесоха от Мексико.

Излезе брошурата за Априлския пленум с изказването на Йонко Панов. Пенка [Кузманова] остана много доволна. Започна да излиза истината за него. Уговорих [Кръстю] Гиргинов да поемат разходите по преписването на неговите спомени. Събрах ръкописа.

Говорих с Велко [Вълканов]. Отново [Стоян] Михайлов и [Александър] Паунов от БКП – партии му предлагат да му издигнат кандидатурата. Според тях неизбежен бил отказът на Върховния съд; дори не се знае дали и ЦИК ще потвърди регистрацията на [Георги] Пирински. При това положение оставал само изборът на Бл.[аговест] Сендов. Знаейки декларацията на Велко [Вълканов] по този въпрос, отново му предлагат своята готовност.

Казах на Велко, че ще бъде обвинен, че проваля кандидата на БСП. Дори изпреварващо действие от негова страна едва ли ще се възприеме както трябва и само ще позволи на неговите противници, отегчени от неговото присъствие и пример, да хвърлят всички вини на БСП върху него.

Интересно, без много да ми възрази, Велко се съгласи с мен. Измърмори само: „Ще обвинят мен за провала си.“ Категоричен бе, че е по-лесно да бъде спрян Г. Пирински сега, отколкото по-късно, от Конституционния съд, ако спечели Пирински изборите. Но не изключва и известно колебание на Върховния съд след историята с изборите за ръководства на несъществуващите още два съда – Административния и Касационния.

4.VIII.1996 г. [неделя]

Изпратихме Мая с Енко и децата за Гърция. Енко успя да се завърне от Москва в петък сутринта и веднага поеха за Банско, ще преспят там у Милтана [Колчакова].

Вкъщи чета Достоевски – „Братя Карамазови“. Грабна ме. В гимназията беше любимият ми автор. Толстой също, но „Война и мир“ прочетох в затвора.

Заех се с издаването на спомените на Йонко Панов. Надявам се да намеря по-лесно спонсори, отколкото за себе си.

В парка се уговорихме да се срещнем с [Марин] Калонкин. Да видим докъде сме с фонда. Той смята, че ще покрием минимума, може би и мал-

ко повече. Но няма надежда за 10 хиляди книжки, колкото си бяхме поставили за цел. Според него причините не са само обективни – голямо забавяне на регистрацията, на рекламната дейност, на ограниченото материално ангажиране. Но се коренят в лошото организационно състояние на БАС. Подведени сме от неговите структури.

Въпреки големия успех за преодоляване на ограничения характер на организацията, на много места ръководствата са останали същите, неподвластни на времето. Формално отчитане, никакъв опит за по-широко отваряне на БАС. Дори пречели от идеологическо естество – против раздържавяването. Дадох му право, но мисля, че трябва по-дълбоко да се изяснят причините за този неуспех – от горе до долу. Защото и горе съпротивата не бе малка и тя продължава.

5.VIII.1996 г. [понеделник]

Към отказа да ида в Москва на конференция през есента и на ЮНЕСКО да напиша заключителната част на том VI се добавиха нови ограничения. Отклоних поканата на Анкарския университет въпреки най-любезната покана. И Мая отказала, поради съвпадането със занятията в Гейнсвил. Отказах и на Деян Павлов – Крецул и в Белград да участвувам на конференция „Изток–Запад", организирана от Руския институт в Бостън пак есента. Излишен риск. Чувствувам се добре, но налягането играе и няколко пъти получавам сърдечни смущения, бодежи и сърцебиене с болки. Нали Цанко [Стойчев] така си отиде? Не че ме е страх – искам първи да се оттегля, но да подредя архива, да напиша тази есен още нещо, да издам и спомените на Йонко Панов.

10.VIII.1996 г. [събота]

Няколко дни ми зае работата около текстовете за „Variorum Reprints". Поискаха да препиша една статия, да преведа друга на английски, да махна една. Сторих го, но трябваше да правя ксерокопия за таблиците, да нагаждаме друга за формата на изданието.

В неделя бяхме в Драгалевци, разходихме се, брахме сливи. Неочаквано за нас и двете дървета с оказаха пълни с плод.

Прочитането на вестника, споделянето от прочетеното с Ана, малкият пазар до фурната за хранителни продукти запълва времето до обяд. Обядваме тези дни късно.

Следя отблизо движението на нашия фонд. Не мога да кажа, че съм спокоен. По настояване на [Емил] Керемидчиев и [Марин] Калонкин се срещнах с Кристиян Маслев и Илия Божинов. К. Маслев беше много любезен и любопитен. Разпитва ме за работата ми за БАН. Оказва се и сам добре запознат със състоянието на физическите институти, издава

„Космически", по-скоро „Астрономически алманах", има си и своя малка обсерватория, след като е помогнал на БАН да изгради своя край Берковица.

Предлага да се съединим с няколко по-малки фонда. Но някои от тях са проблематични. Не знам още дали да не отнеса към тях и нашия?

Илия Божинов се показа оптимист, уверява ме, че ще минем бариерата. Но бе критичен към икономическата политика на правителството, дори и по отношение на организацията на масовата приватизация. Беше убедителен.

Уморявам се лесно! Леглото „тянет", а не ми се доспива лесно.

За разведряване и почивка хванах Достоевски. Спомних си само, че в гимназията той ми бе направил най-силно впечатление, макар че се четеше трудно. „Братя Карамазови" ми останаха като мътен спомен, че е забележителна книга. Но не си спомням нищо от нея. Избледняло е напълно от годините. Взех да чета отново на руски. Завършвам първия том с няколко нови части. Завладя ме. Има своя теза авторът – църквата, религията, или най-вече Бога, но е толкова гениален, че не ти налага избора си, а критично изгражда слабите страни на своите герои и тяхното поведение.

15.VIII.1996 г. [четвъртък]

Днес ще се върнат в САЩ Мая, Енко, с децата. Цял месец престояха тук с едноседмично пребиваване в Гърция. Не мислят за завръщане. Хаосът у нас ги обърка, не виждат за какво да се заловят – нито в материалния живот, нито в духовния. Гледам Мая – разтърсена от противоречиви обяснения за всичко, което става. Поема факти, изслушва мнения и не може да намери края – яснота на това, което става и което има да стане. Енко поглежда по-прагматично – грижа го е за семейството, за самата Мая. Че всеки път надхвърля силите си, следва режим на крайно изтощение. Споделя с нас, а няма как да му помогнем.

Децата са добри. Разбират вече родителите си, обичат ги, гледат да не ги нервират. Държат се прилично. Мили са. Анюнка се залепи към баба си, която ѝ отвърна със същата любов. Аз също я обикнах. Алик узря. Поема пътя на историка със съзнание за възможностите си, но и за трудностите, които го очакват.

Снощи ги събрахме всички по случай рождения ден на Алик и имения ден на двете Марии – Мая и Машка. Беше шумно, разговорът прехвърли семейния праг, отново се разгоря спорът – какво става, защо изостанахме, когато бяхме напред и ни сочеха с пръст и със завист. Кое бе трагичното в миналото, кое в сегашното състояние на страната. И на партията. И сред управляващите. Отново се наслушах на чуждите мнения, дошли от чутите обяснения на Мая и по-новите съждения от обкръжението на Елка.

Аз самият започвам да виждам нещата отишли твърде далеч и вече започвам да смятам, че става почти неизбежно разцепването на партията. Много далеч са отишли нещата, а най-важното, не се вижда ясен изход. Корупцията ще погребе, изглежда, и това правителство, но може да има и по-тежки последствия.

Настръхнали са групировките – икономическите и за политическа власт, чрез която да довършат разграбването на държавата. Но се оформиха и политически групировки, които безпощадно се дебнат и вече излязоха в политическо противоборство.

А случаят с [Георги] Пирински, изглежда, ще катализира борбата.

16.VIII.1996 г. [петък]

Продължителен разговор с Елка. Порази ме със своята жизненост. От болка ѝ се появяват сълзи в очите. И въпреки това в следващия миг успява да се усмихне, да заглуши собственото си неразположение и да стане отново душа на разговора – със закачки, смешни случки, дори вицове. И на нея, най-жизнената, да се случи такова нещастие. Вече не може без патерица, която замени за металическа.

Тези дни ще пътува за Тимишоара, но не сама, а с петима студенти, Машка и Мирослав [Попов].

19.VIII.1996 г. [понеделник]

Преди обяд бях при Георги Чанков. Той поиска да говорим за Априлския пленум, за Йонко Панов и за статията на Добри Желев във в-к „Дума“, буквален препис на казаното от него на обсъждането в БАС за Априлския пленум.

За Йонко Панов говори, че се е ползувал с голямо уважение и голямо влияние, бил за партията като Трайчо Костов. Лично той се учел от него в Сливенския затвор. Спомена и Г.[еорги] Димитров за отношението му към него, позова се на VII конгрес на партията. В затвора Г. Чанков имал положително отношение към Йонко. Бил масовик, подкупвал с поведението, влизал лесно в контакт, пеел, пък и псувал добре. Имал голямо влияние сред политзатворниците. Г. Чанков се застъпвал Й.[онко] П.[анов] да ръководи затворническия колектив.

Появил се конфликт с врачанци и главно с Цоло Кръстев, който бил остър към сектантите. Бил гледал на Й.[онко] Панов като на техен водач, държал се като селски атаман. Поискал отново Й. Панов да си прави самокритика. Г. Чанков не се съгласявал, но накрая предложил Й. Панов да се срещне и говори пред тях, за да им отнеме козовете. Йонко много се ядосал. Отказал да се свиква затворническия колектив. Нека отговорността поеме сам Г. Чанков. Намесили се [Никола] Парапунов,

Д. Паунов също, за да запушат устата на врачанци. Но вече и Йонко много се разсърдил.

Изобщо Г.[еорги] Чанков имал положително отношение към Йонко. Гласувал му пълно доверие като организационен секретар на ЦК. Станал зам.-министър, вкарал го в ЦК. Не е бил като Васил Коларов. Затова остава необяснимо защо Йонко [Панов] клевети срещу него и срещу [Антон] Югов, когато те се обявили срещу култа на В.[ълко] Червенков. Тази именно злоба не можел да си обясни. Още повече, че „култът" не е наше явление, а внесено от Москва. Та не започна ли „култът" с Г.[еорги] Димитров и след това, макар и за кратко време, с Трайчо Костов? Дори В.[асил] Коларов му се скарал веднъж, че след Г. Димитров бил поставен не той, а Тр. Костов. Та затова Г. Чанков намира обвиненията на Й. Панов, от една страна, недоказани, а, от друга, допуща двуличие, като извращава фактите. Не е ли имало култ на Вълко Червенков?

Самият Г. Чанков е имал куража да възрази срещу В. Коларов, дори е бил единствен; но не е можел да одобри и позицията на Й. Панов, която е била антикултовска, и не се е съгласил с него. За себе си Г. Чанков добави, че е бил на две срещи с ПБ на КПСС и на вечеря при Сталин, където защитил единствен той Добри Терпешев, иронизиран от Сталин.

Г. Чанков настоява, че цялото Политбюро полагало големи усилия да запази Тр. Костов, но той ни най-малко не ги улеснил. Дори за обстоятелствата около неговото оставане жив.

Обърнах внимание на Г. Чанков, че може би Йонко [Панов] е засилил в писмото си до [Никита] Хрушчов очакваната подкрепа от него. Затова може би променя отношението си към [Тодор] Живков. Срещу него не казва нищо. Г. Чанков се замисли...

31.VIII.1996 г. [събота]

Почти две седмици не водих дневник. Няколко неща ме занимаваха. От гледна точка на четенето прочетох 400 стр. от спомените на Йонко Панов. Исках да се уверя, че са приемливо четиво от по-широк кръг читатели. Убедих се в това. Но ще имам доста работа за избягване на някои повторения. Сам той е преписвал повторно, защото е допълнил ръкописа си със справки в архива. Но неизбежно на няколко места дава описания било на затвора, било на режима в него. Ако това са технически изправими неща, то някои от оценките и отношението, което има към някои от политзатворниците и ръководителите на отделни организации, се нуждаят от изясняване. Фактът, че ги е оставил, означава, че е продължавал да има същото мнение и съмнения. Въпросът е доколко можем да си позволим с обяснителен текст. Дали изобщо да коментираме или да се задоволя само с встъпителен предговор?

Остава ми да прочета още към 400 стр. от средата. Те се преписват.

Закъсах със здравето. Напоследък болките в кръста се изостриха като при дископатия. Но идват непредсказуемо и са локализирани много долу и почти винаги отдясно. Не се решавах да прекося парка без да си отпочина на няколко места.

Реших да се покажа в болницата при докторите Памукчиев и Михайлов. Попаднах най-напред на Памукчиев, който определи диагнозата, а сетне Михайлов освободи мястото на „капана". Получих облекчение, започнах да ходя нормално, т. е. да пристъпвам без страх. Но след няколко дена пак получих болки. Дали не са от нагревките? Споделих с Михайлов, успокои ме, че са реакция на организма. Имал съм здрави мускули, ще оздравея.

Приватизационният фонд мина критичната точка. Надхвърли 60 милиона, достигна 93 милиона с десет налични. Един от малките фондове, но е налице. Можехме, ако бяхме намерили по-рано партньори, да удвоим полученото. Но и постигнатото ни позволява да направим нещо. Въпросът сега е как ще организираме събранието на акционерите и как ще отстоим нашите права в борбата на [Паоло] Федеричи и [Кристиян] Маслев помежду им да поемат изцяло ръководството на фонда, а ние имаме интерес и от двамата.

6.IX.1996 г. [петък]

Напредва изясняването около фонда. Разгръщаме кампания по пълномощията. Съществува реална опасност да дойдат малко хора и двамата контрагенти да наложат волята си. Това ми наложи да организирам срещи с [Кристиян] Маслев и отделно, и заедно с Велко [Вълканов] и [Емил] Керемидчиев. И едновременно с това се заех да оформя изложение с нашите искания. Не за дивидентите, които ще очаква всеки един от акционерите, а да решим някои социални проблеми на БАС. На първо място социален фонд от 2–3 млн. лева, вложен за капитализиране и еднократни помощи на БАС, на нуждаещи се още тази зима. И достатъчно помощи за осигуряване дейността на структурите на БАС, на неговите издания. Това именно ще повиши доверието и за други дейности във взаимоспомагателната сфера – застрахователно и допълнително пенсионно осигуряване, кооперативни услуги, популярни банки и каси и т.н.

Този текст изпратихме на [Паоло] Федеричи и лично го дадохме на К. Маслев. Подтик ни даде и високомерното отношение на Федеричи, който си позволи и някои неадекватни постъпки спрямо нас. К. Маслев, наред с основателното подозрение към Федеричи, има и собствени интереси. Въпросът е как да ги съчетаем с нашите.

9.IX.1996 г. [понеделник]

И този път БАС издигна честването на 9 септември. Със събранието на „Позитано" при препълнен салон и с хубав доклад на Кръстьо Горанов, до митинга в градината при Братската могила със слово на Велко Вълканов. БСП не се замисляше много за 9 септември, улисана в предизборната кампания. Трябваше на два пъти [Марин] Калонкин да слиза долу, за да им доказва, че трябва да има поздравления от БСП и [Иван] Маразов с [Ирина] Бокова да дойдат най-малко да се покажат. Така и стана. След успешното провеждане бяхме поздравени, защото се видя, че хората се раздвижиха, получиха самочувствие.

Мнозина дойдоха да се ръкуват с мен, припомняха къде сме се срещали, а с приятели се прегръщахме. Без носталгия, но с немия въпрос, докъде я докарахме. Особено засегнати се чувстваме от реабилитацията на осъдените от Народния съд. Подготвихме протестни писма до нашите инстанции, до чужбина. Наистина е възмутително. И го правят след реституцията в името на възстановяване на имоти. Някои от наследниците направо го казват.

3.XI.1996 г. [неделя]

Целият този период – от почти два месеца – не можах да намеря време или по-скоро нямах желание да седна да пиша. Четенето на вестници и телевизията ме погълнаха. Въпросите на президентските избори не слизаха от дневния ред. [Георги] Пирински започна добре своята акция на настъпление за президентския пост. Но, изглежда, по-скоро обкръжението му, отколкото той, заеха примирителна и изчаквателна позиция. Самият Г. Пирински правилно бе преценил, че при всички случаи той е печеливш, защото бе откроен (добавям и по достойнство) и от нашите, и от опозицията, и у нас, и в чужбина. Но нашите, няма да пиша имена, но дори и В.[елко] Вълканов, и Л.[юбен] Корнезов се поддадоха на мисълта, че Конституционният съд, а след това и Върховният съд може да не изпълни политическата поръчка на СДС. Напразно мнозина от партията, включително и ние, се подадохме на това увлечение.

Но това, което ми убягна и преживявах силно, бе, че не допущах, че партията няма подготвен кандидат, че са раздвоени горе и не са подготвени структурите за изборната акция. Суетенето на ръководството, взаимните нападки по върховете оставиха впечатлението, че няма сериозно отношение към президентските избори. Даже взеха да говорят и пишат, че БСП не се е готвела сериозно за тези избори, защото иска да снеме отговорността от себе си и да се освободи дори от властта. Така се възприеха и някои атаки към правителството и исканията за смяна на [Жан] Виденов. Едва накрая се заговори с по-ясен език. И [Иван] Маразов с [Ирина] Бокова, макар и не изведнъж, съумяха, според нас, добре да се

представят. Но времето на техните прояви бе недостатъчно, за да заличи аванса на Петър Стоянов.

Сега очакваме резултатите от втория тур.

Второто събитие, което погълна много време, бе приватизационният фонд. Преживяванията минаха през няколко етапа. Почти пълно разочарование, когато се оказа, че не само в провинцията, но и в София нашите хора пасуват. И членовете ни – било не си взимат книжките или още повече, са се насочили към други фондове. Та трябваше допълнителна мобилизация в провинцията и в София. А след това очакването дали сме събрали минимума. Вече не ставаше дума за среден фонд.

Успях да се срещна няколко пъти с [Кристиян] Маслев и да се разберем с него да внесе и той 10 млн. лева за уравновесяване на [Паоло] Федеричи. Разработиха добре плана за провеждането на първото събрание. Мина стегнато. Открих събранието, сетне го пое М.[ихаил] Савов. Намесих се на два пъти с изказване и предложение за надзорен съвет. Мнозина бяха изненадани, че аз не фигурирах в избраните. Разбира се, от това спечелих само допълнително уважение.

Бях се постарал да разработя социална платформа, която се възприе добре и от Федеричи, и от нашите акционери. Сега гледам да поставя основите на една акция за изграждане на кооперации и с това да приключа инициативите, за които се наех доброволно, защото не се намериха добри икономисти.

Остава ни да поставим началото на една история на антифашисткото движение у нас, за което има готовност и разработен план, за да се насоча с изпълнен дълг към изборите за ново ръководство. Исках до края на годината да се освободя, но се оказа неудобно. Ще започнем предизборната кампания още от сега, през зимата, за да успеем в началото на м. юни да проведем събранието за ново ръководство.

Проведохме конференция във връзка с решението на Върховния съд за оневиняване на Народния съд – първи състав. Предварително бяхме обиколили основните европейски посолства – на САЩ, Великобритания, Русия, които подписаха образуването на съдилища и задължиха всички страни да образуват такива съдилища за съдене на военни престъпници и колаборационисти.

Открих конференцията, дадох и интервю във в-к „Дума“. Интервюто намери широк отзвук. Малко преди това дойдоха и взеха друго интервю от вестник „168 часа“. И то се възприе добре. Прилагам ги заедно с встъпителните думи.

Конференцията получи широка гласност. Хората бяха впечатлени от отзвука; от изказванията на участниците, както чужденци, така и българи; от получените реакции, специално от Франция. Впечатление направи

и очерталото се становище да се създаде и международен комитет със седалище във Франция.

На 20 октомври ме повикаха да председателствувам и водя срещата на научните работници в НДК с малка почерпка. Приветствувах [Иван] Маразов като изтъкнах, че са събрани в залата все хора, допринесли за утвърждаване на ролята на България в общоевропейския процес на сближение.

На връщане с група аграрници се отбихме в сладкарницата, която ни е много мила, защото точно там си дадохме сметка с Ана, че не сме безразлични един към друг и започна нашата неотслабваща любов. За тази сладкарница, не знам защо, не сме споделяли с никого.

Отбелязвам само с няколко думи нашето състояние. Не очаквах такъв краен резултат, който е нещо повече от поражение. Може би защото очаквахме загубата, не ни се отрази веднага като удар. Спокойно, в състояние близо до апатия, изгледахме пресконференцията, словата.

6.XI.1996 г. [сряда]

Размърда ни Велко Вълканов, който дойде у дома да ми покаже статията си за изборните резултати и причините за неуспеха, която дава във вестник „Земя“. Статията вярно посочва редица причини за неуспеха. Обърнах му внимание, че само в едно отношение прави отстъпка от истината, като прави незаслужени метани на [Александър] Лилов. Възразих му и на желанието да свика едва ли не цялото Политбюро от минало време на среща при нас непосредствено след пленума на ЦС на БСП, за да въздействуваме под някаква форма. Приех само среща след пленума и след решенията да свикаме заседание, за да се опитаме по някакъв начин да помогнем за изход от кризата.

Бях при Нора Ананиева да уредя за Нюма Белогорски. Прави филм за Андрей Луканов, на свършване е, но е изчерпал своите средства. Бяхме при него, щеше да припадне от вълнение. Поех този ангажимент. Нора не ми каза нито дума за това, което бяха подготвили група членове на БСП за смяна на правителството.

Прочетох го в „Дума“ сутринта. На срещата в БАС бях категоричен, че се касае по същество за организиран преврат от ОСД, че и предизборната кампания още с [Георги] Пирински е била програмирана към загуба, че се проявява опит за завземане на партийната власт. Бях остър. Но и сам Велко [Вълканов] не спести критични думи към Г. Пирински, а насаме ми говори, че с [Александър] Лилов вече не говорел. А Михаил Савов предупреди, че правителството може да се смени, но не и следваната от него политика.

6–11.XI.1996 г. [сряда–понеделник]

Една седмица в Атина. Гърците възродиха срещите на движенията за мир на балканска почва, като поканиха по 20 души от всяка балканска страна. С [Ангел] Балевски пътувахме със самолет.

Настанени бяхме в хотел „St. George Lykavitos" – на стръмния път, който използувах за отиване от Психико до посолството. Но не си давах сметка колко е високо за пешеходец, който се заема да стигне до хотела пешком по стълбите. Един от тези дни се изморих от заседанията и поех сам за хотела. Излезе ми душата, докато изкача стълбите.

Заседанията протекоха нормално – поставени бяха въпросите в духа и на предишните срещи. Имаше нюанси, но всеобщ би повикът да се спрат носталгията, използуването на сила вместо диалог за решаване на съществуващите противоречия на Балканите и в Източното Средиземноморие.

Само в секцията, на която присъствувах с изказване и аз, избухна разправия, защото се намеси присъствуващият турчин (комунист, лежал в затвора, но пуснат да участвува в такъв род мероприятия, а може би и сам да си го е издействал). В отговор на критични бележки за поведението на Турция спрямо Кипър, а също срещу ролята на исляма на Балканите, той направи няколко бележки в силно нападателна форма. За Кипър каза, че ако гърците бяха признали турската държава на острова, досега и двете държави щели да бъдат признати от Европа. Закачи и мен, което ме застави да му отговоря – за асимилационната политика на Турция спрямо албанци и бошняци, което оправдава нашите опасения. Той взе втори път думата, за да ми отговори, че Турция, подобно на Франция, е единна държава, въпреки много етнически компоненти, които са присъщи на двете страни. Това пък предизвика острата реакция на присъствуващия французин.

Използвах престоя си да ида при [Георгиос] Дарданос. Той прие да издаде книгата ми на гръцки език. [Василиос] Панайотопулос също – за Варчовата книга за архива на Мишколц.

С [Йоанис] Караянопулос – убедих го да не предприемаме събиране не толкова за I конгрес по балканистика, колкото за чествуването на моята годишнина. Времето на престоя е недостатъчно, а за мен могат да кажат няколко думи и на срещата в Скопие.

Възпалиха ми се очите от силното слънце може би, а може и от напредване на катаракта на дясното око. Отдавна карам с едно око – лявото, но напоследък се възпали, а и почна да сълзи много.

Върнах се почти болен. Отидох в болницата и ми дадоха капки, мехлеми и процедури на окото – затопляне и антивъзпалителни. Та времето ми минава в ходене и връщане в болницата.

Поради тази причина пропуснах културни прояви във Френския културен институт; заминаването на [Александър] Авдеев (излезе интересно писмо във в-к „Зора“ за неговата роля); отказах да говоря за Асен Златаров.

14.XI.1996 г. [четвъртък]

Среща с ветераните. Имаше хубави изказвания, които бяха обобщени и изнесени във в-к „Жарава“, както и сбито във в-к „Дума“. Велко [Вълканов] преработи частично протокола, като съкрати изказванията, за да ги прати на Жан Виденов. Получи се едно конструктивно изложение на загриженост и същевременно на критичност към различните прояви, които застрашават не само левицата, но и страната. Изложението бе точно и не търпеше намеса. Но обърнах внимание на значението – подчертано – което В. Вълканов отдаде на думите на Йордан Йотов, че се извършва „безпрецедентна контрареволюция и възстановяване на капитализъм“. Казах че не е правилно да се подчинява изложението на тази мисъл, тъй като не е безпрецедентно след това, което става в бившия Съветски съюз и че никой не се е заел да опровергава и да заявява, че е против възстановяването на капитализма. Това се прави от всички бивши ком.[унистически] и социалистически партии. Предложих да се сложи назад, защото никой не се е изказал за нова политическа линия като съвет към управляващите. Критиките се свеждат до социалната цена. Велко [Вълканов] изръмжа, но поправи текста.

19.XI.1996 г. [вторник]

Имахме заседание, разширено, за подготовка на пленум на БАС. Подготвени бяха добри материали. Направих бележка по политическото положение, че е заело много място (отчитане последствията от поражението на президентските избори). И други подкрепиха да се уравновесят частите от доклада.

Започна подготовката на изборната кампания. Аз заявих, че излизам от ръководството. Но добре ще е да се запази Велко [Вълканов]. [Марин] Калонкин може да поеме зам.-председателския пост. В.[елко] навярно ще се съгласи.

Помогнах да не се влошат отношенията между Велко [Вълканов] и Ж.[ан] Виденов. Не бяха допуснали Велко на пленума, а [Георги] Пирински изхвърли [Благовест] Сендов. Жан [Виденов] се извини. Това стопи недоверието на Велко. Помогнаха и няколко разговора с него.

30.XI.1996 г. [събота]

Пленум на фондация „Г. Димитров". Мина много добре.

Прием по случай националните празници на албанци и румънци, предшествувани от концерт (албанците), конференция за въстанието от 1821 г. (румънците).

Окото ми се възпали, четох лошо.

3.XII.1996 г. [вторник]

Днес ме освободиха от появилото се перде над кристалчето, организмът си казва думата. Но в ИСУЛ с лазер го разкъсаха, та виждам добре отново. Десетина дни трябва да се пазя.

Дойде Велко [Вълканов], преди да иде на среща при Жан [Виденов]. А сега, вечерта, ми се обади, че говорили час и половина. Доволен е много. Ще дойде утре вечер.

5.XII.1996 г. [четвъртък]

Нюма [Белогорски] ме потърси и напомни, че са нагласили апаратурата за снимане. Извиних се, че не мога да ида. Но Ана се подготви да говори за разстрела в Русе. При завръщането си тя ми разказа, че намерили Нюма преобразен, щастлив, че може да работи, че всички са много внимателни към него, че е безкрайно благодарен, че уредих всичко това. Бил истински отчаян. Разбирам го добре, когато знае, че дните му са броени да бъде изоставен сам на себе си, изчерпал всички свои материални възможности. А всъщност хората го знаят, уважават. Добре че всичко се уреди.

Дойде Велко [Вълканов] – даде ни да прочетем написания в 7 страници разговор с Жан Виденов. Ще отбележа само, че отпаднаха предубежденията към Жан, че Велко е удовлетворен от Жан и неговата позиция. Изглежда убеден, че Жан има право да не се съгласява сега на разделяне на двете власти – партийна и правителствена, че е по-добре да остане той и премиер, защото всякакво отлагане на мерките може да излезе пагубно за страната. Удовлетворен е Велко от обещанието да състави съвсем нов кабинет като остави двама до трима души.

Вечерта Велко ни пое на концерт на Снежана Барова.

6.XII.1996 г. [петък]

Никулден! Останахме вкъщи. С децата. Анти ни пое рано надвечер с нейните родители в чест на Ники. А ние вечерта събрахме Елка, Маш-

ка, дойде и Мирослав Попов. Говорихме за перспективите. Не се оказаха розови за Жан [Виденов]. Уж го подкрепят отдолу, дори му декларират обич, но конгресът се намира под влиянието на делегати, които вървят с [Александър] Лилов, а някои с [Чавдар] Кюранов. Ако се обединят могат да провалят Жан. А той явно е готов на пълна саможертва. С това ми става още по-симпатичен, но ще бъде жалко да го загубим. Единствен той от младите израсна като силна обществена фигура. За съжаление той се възприема от мнозина и със своите отрицателни качества – на затворен, самомнителен, който не дава пет пари за общественото мнение и дори на приятелски съвети. Пълното незачитане на критика или на пожелания, дори от приятелска среда, го отчужди съвсем и го доведе до болезнена изолация, която трудно се преодолява за няколко седмици до конгреса.

Разговорът и на Никулден се въртеше около възможностите Жан да отстои двете власти в едно лице и самият той да бъде преизбран. Изводът бе, че не е сигурен този резултат.

10.XII.1996 г. [вторник]

Международна конференция, посветена на маршал [Георгий] Жуков. Обадиха ми се, че искат от мен кратко встъпително слово към конференцията. Поколебах се отначало да приема, но след като помислих, приех. Подготвих текст – почти две страници и половина. Прие се добре на конференцията, както ми казаха руснаците, защото го представих не просто с изброяване на постовете и личните заслуги на маршал Г. Жуков, а защото го свързах с лични преживявания.

Не можах да остана повече на конференцията, защото имах процедури в болницата, а на следващия ден трябваше да пътувам за Варна.

12–15.XII.1996 г. [четвъртък–неделя]

Във Варна. Поеха ме от гарата и направо на масата, подготвена от анкетьорките на „Дружество за разпространение на научни знания". До 4 и половина часа разговор с въпроси от всякакъв характер – и политически, и международни, и научни. Имаше желание да чуят мнение. Бях максимално откровен. Всред анкетьорките имаше и моя студентка, която бях запомнил. Оказа се и един професор по социална медицина на моя възраст, но завършил три години по-късно, защото бил отбивал редовна военна служба. Малко лепкав ми се видя.

Оттам на редовна лекция при местния БАС. Препълнен салон. Въпросите бяха концентрирани по обстановката на Балканите, ислямската опасност, възродителния процес, Турция и нейната роля на Балканите.

Насаме неколцина дойдоха да ме разпитват и говорят за [Красимир] Премянов. Едни – доволни от неговото представяне в София, в салона

на БАС, което ръководех. Други се оплакваха от „апаратни игри“ около кандидатурите на делегати на конгреса. Вече се стабилизирали във Варна икономически и дърпат конците в „Златни пясъци“ и „Св. Константин и Елена“ („Дружба“), както и с петрола. Без подробности, без оплаквания, но и без фанфари като нещо особено, само трайно установено влияние и зависимост.

Останах у Тошко [Парушев], камината им работи. Иначе е много студено, а с електричество не могат да се отопляват. Но на втория и третия ден посвикнах и си спомних младежките години. Никога не се отопляваше цялата къща, а една-две стаи, когато се завръщахме от училище. С парното се измени коренно битът на хората.

Престоя си използувах, за да обиколя града покрай традиционното му пресичане през центъра до чаршиите на бул. „Ташоолу“ – стария, към къщата на Стамат [Стаматов]. Ще догоним Истанбул с натрупаните стоки в малки затворени пространства.

И повече от половин ден прекарах в градината и покрай брега. Разтоварих се напълно. Много се строи и въпреки това е по-чисто от София.

Направи ми впечатление разговорът с по-младите – всички искат промяна в партията – едните чрез изхвърляне от БСП на ОСД, другите чрез изоставяне на БСП и създаване на нова лява партия.

Говорихме надълго с Елка. Много ми допадна с трезвите си разсъждения, израснала е и напълно заслужава уважението, от една страна, на част от колегите и студентите, и, от друга – обяснима е завистта на друга част от колегите заради новаторския ѝ подход. Тя успя да пусне и учебник с две издания, а сега се стяга за докторска дисертация.

16.XII.1996 г. [понеделник]

Дойдоха у дома Михаил Савов и Емил Керемидчиев. В продължение на час и половина говориха за положението на фонда. Между другото се оплакаха от създадените отношения между [Кристиян] Маслев и [Паоло] Федеричи. К. Маслев искал изцяло да го измести, а ние имаме интерес да запазим и двамата. Удачно са вложили парите в „Булгартабак“. Ще се наложи среща с Маслев след първия търг и празниците.

17.XII.1996 г. [вторник]

Пленум на БАС. [Марин] Калонкин изнесе доклада, като го преработи. Прие се добре. Активно и не многословно участваха членовете на пленума. Със съзнание са, че БАС се утвърди като организация. Но трябва да направим нещо за подпомагане на наши активисти. [Емил] Керемидчиев

говори за социалната дейност – интересно начинание, но изискващо продължителна подготвителна работа с млади хора. Може би това ще е начин да привлечем млади хора.

18.XII.1996 г. [сряда]

В БАС връчваме грамоти на заслужили бонсисти, между тях бяха Янаки Холевич, Надя Живкова, Фани и много други като [Николай] Ирибаджаков, Кръстьо [Горанов] и т.н. Разказаха се спомени, не мина и без песни. Хората искат малко внимание, топла дума, че не са забравени. Говориха почти изцяло за големите акции, когато БОНСС бе съумял да дигне на крак цялото студентство няколко години преди да постъпя в Университета. При мен вече всичко бе рязко поляризирано. Войната бе започнала.

19.XII.1996 г. [четвъртък]

По наложила се вече традиция в ресторант „България“ се състоя срещата на варненци в София. Бяхме на една маса с Росен Олянов, [Лиляна] Махмудиева, [Леон] Калаора, дойде по-късно Г.[еорги] Близнаков. Говорих с нашите бизнесмени, срещат трудности в организирането на такива прояви и срещи, защото починали двама от близките ни спонсори. Искат съдействие. Договорихме се след празниците да се видим.

20.XII.1996 г. [петък]

Погребението на Станко Тодоров. Събра се наистина голяма множество. Соня Бакиш се държеше стегнато, с всеки се ръкуваше, гледайки го в очите. Самата тя била оперирана. Зачестиха разделите с наши другари – все около нашата възраст се изредиха мнозина през последните седмици и месеци. Много въпроси се въртят в главата ми, но ги отпъждам.

Клара Обретенова устрои представяне на своята книга за строежа на Рилския манастир от неин родственик Алекси Рилец. Беше идвала при мен за съвет. Поощрих я и я насочих как и откъде да започне. Успяла същевременно да издири около 300 и повече души, потомци на Алекси Рилец. Стана трогателно тържество.

Направихме дълга разходка с Ана. Налегнаха ни невесели мисли. Някои още от миналото, други повече за настоящето. Какво ще ни даде конгресът?

21–22.XII.1996 г. [събота–неделя]

Конгресът на БСП. Бях „гост“ на конгреса, оказах се с две покани. На БАС отпуснаха три, като на Велко [Вълканов] му дадоха като на депутат от левицата, както и на Драгомир Шопов, а на Кръстьо Горанов по линия на Градския съвет. Но допълнително на погребението ми връчиха още една покана, та аз въведох и Ана.

С мнозина се срещнах и разговарях. Не криех симпатиите си към Жан [Виденов] и неговия доклад, приех оставката му като умен ход. Допуснах, че може би се е съгласил вече на раздяла на властта – секретар или председател на БСП и министър-председател. А може и да приеме единия пост, което, според мен, е желателно. Но ще зависи от хода на конгреса, от подкрепата или отхвърлянето на неговия доклад и управление. Казах всичко това на Чавдар Кюранов, алармирах и [Красимир] Премянов – да не изоставят Жан [Виденов] на конгреса в хода на обсъждането. Изглежда, че антижановската група е действувала много напористо и самонадеяно – заловили бележки на кого кога да се даде думата и т.н.

Материалите са публикувани, затова не ще спирам на тях. Направи ми обаче силно впечатление усилието на Ал.[ександър] Лилов да блесне на всяка цена дори с предварително уговорено изключение на двойно по-дълго изказване от това на другите, като на мнозина не е била отпусната и минута време за приключване. И още по-силно, развенчаването на А. Лилов от [Валентин] Вацев. Това бе една от кулминациите на конгреса. Изказването на Н.[иколай] Добрев бе наистина силно, но на гнила основа. Отправяше въпроса за престъпността със силни изрази, като че ли не той е министърът, а прехвърлянето към Жан Виденов бе недостойно. Хареcаха се тия силни изрази, но те не ще се забравят. И първата жертва ще бъде самият Н. Добрев. Той изигра своята роля за консолидацията на МВР и неговите кадри и при първия случай ще го принесат в жертва, като даже му измислят параван – пост, за да им служи и да не им пречи. Може би не съм прав, но съм го наблюдавал как се държи. Има нещо, което дразни и плаши хората. А дали смущава престъпниците? Досега не виждам. [Георги] Пирински съумя да се представи добре. Намери подходящ тон.

Мисля, че бе сполучлив конгрес, защото даде възможност да се разискват в присъствието на всички течения и от различни позиции поведението на правителството, ролята на партията, да се сблъскат тук именно взаимно изключващи се мнения без истерия, с реплики, които уравновесяваха казаното от трибуната.

Не мога да не заключа, че Жан [Виденов] получи подкрепата, от която толкова се нуждаеше. Хубаво се изказаха за него Ил.[ия] Конев, Мирослав Попов и други.

23.XII.1996 г. [понеделник]

Събрание в салона на БАН в чест на Асен Златаров. Говори много хубаво за учения А. Златаров акад. Кирил Василев, както и за неговата изтънчена душевност.

А Стою Тодоров му посвети хубав паметник-бюст в градината „Заимов“. Отдаде се заслужена почит на такъв всестранно надарен деец от хора, които са го познавали като студент, и от тия, които го направиха знаме срещу антифашизма. Младите бяха единици. Изобщо се изключват от политическия живот. А и работата не ги задоволява – науката, преподаването не се ценят, изкуствата само външно се поддържат чрез медиите. Стагнация във всичко.

30.XII.1996 г. [понеделник]

Възобновихме процедурите в болницата въпреки падналия сняг. Това ни е и физическото упражнение, върви се доста трудно и опасно, особено където има стъпала в подлезите.

Паника вкъщи. Едва сега изпратиха факс за САЩ на Върбан. А се редуват празнични дни. При това споменават само неговото име, а ставаше дума и за Анти, за своя сметка при това.

Почина Димитър Ангелов. Боледува дълго – бъбреци, но починал от инфаркт, както вечерял на Бъдни вечер. Оголва се постепенно тази фаланга от историци, свързана с промените на 9.IX.[1944 г.], които не засегнаха Университета. При нас нямаше уволнени освен [Веселин] Бешевлиев и [Иван] Дуйчев, и двамата приети в БАН. Останахме няколко души от израсналите след 9-и и веднага след нас – Илчо [Димитров], [Николай] Генчев, [Васил] Гюзелев, младия Косев [Константин], [Георги] Бакалов. Все пак заслужава да се отбележи, че ние не допуснахме – нито в миналото, нито през последния период – нито разцепване, нито противопоставяне на генерации или на групи по убеждения. За разлика от философи, икономисти и други области на обществените науки.

31.XII.1996 г. [вторник]

Изпращам старата и посрещам новата година силно разтревожен. Конгресът даде само развръзката със Жан Виденов. Постъпи умно, като остави на партията и на делегатите да поемат този път изцяло отговорността. И те я поеха, като се поддадоха на демагогията и отхвърлиха Жан. Боя се, че последствията не ще спрат дотук. БСП не ще съумее да се задържи на власт и с това окончателно ще открие пътя на господството на икономическите групировки. А сред тях няма ни една да е натрупала капитала си с честни начини. Страната окончателно ще бъде ограбена.

Прочетох брошурата с изказвания на [Красимир] Райдовски. Имах крайно ниско мнение за него, което изработих, докато бе при Жан [Виденов] – под влияние на хора, които го познаваха и са работили с него и от впечатлението, което оставяше лично той. Но това, което е написал, показва колко дълбока е трагедията на Жан. Той има смелостта, наистина като последния мохикан, да се бори за страната, за интересите на населението. Епична е била борбата му да се запази собствеността на държавата над газопроводите и петролопроводите. Дори срещу [Андрей] Луканов, срещу руския натиск, включително и посланика [Александър] Авдеев. Зарадвах се, че не отидох на приема по изпращането му, макар и не по тази причина.

Обадих се на Велко [Вълканов] да споделим заедно накъде отиваме. Не скрих, че съм разтревожен и за партията, и за страната. Той сподели същите опасения. Какво можем да направим?

Току-що ми се обади един професор, който беше винаги много активен, да ме поздрави с очакваната Нова година и ми подхвърли: „Видя ли какво ни сториха комсомолците?" Замислих се върху това обозначение, което и аз използувах, докато не се убедих, че всъщност не Жан Виденов представляваше комсомолската фаланга на власт, а тия, които го свалиха. Те се загнездиха в БСП, в ръководството и провеждаха линия, диаметрално противоположна на правителството – например [Николай] Камов, и [Филип] Боков, и Янаки Стоилов от две страни спъваха или открито саботираха Жан. Един [Красимир] Премянов само не стигаше в Парламента да парира Нора Ананиева. ОСД го представляваше Чавдар [Кюранов] и Елена Поптодорова, а Андрей Райчев направо обяви война чрез медиите на правителството. Не прави чест на Ал.[ександър] Лилов и М.[инчо] Минчев, че открито се съюзиха в името на свалянето на правителството на демократичната левица. След провеждания систематично саботаж и накрая чрез открито обявена война.

Дали няма да почнат да съжаляват, когато видят реалните последствия от тези свои действия и няма ли да бъде късно? Или ще се оправдаят предвижданията на редица другари, че Ал.[ександър] Лилов иска да възглавява партия, но само в опозиция, а той да произнася от време на време изобличителни речи. Що се отнася до ОСД – те искат да бъдат при всички режими на власт – било в Парламента, било в правителството, като дават свои представители за пълнеж и за оцветяване на властващите.

1997 г.

1.I.1997 г. [сряда]

Новогодишната вечер мина в тесен семеен кръг. Елка не можеше да се придвижи – кракът ѝ вече няколко дена я боли и от студа, и от влагата. Бяхме с Върбан, Анти и Ники. Малко уиски и една бутилка „розе“ повишиха настроението. Късметчетата на Ана и паричката пак създадоха ново оживление. Въпреки големите усилия на Ники да докопа и тази година паричката, не се увенчаха с успех. Затова пък добре научи новогодишното сурвакане и събра значителен фонд. Програмата на телевизията не гледахме, легнахме си рано. Две бомбички от по-силните стреснаха Ана и я събудиха.

3.I.1997 г. [петък]

Голямото събитие при нас бе получаването на виза и за двамата, след като десетина дни преди това Варчо и Анти бяха върнати. Изглежда, че обаждането от САЩ е изиграло роля. Но и впечатлението от тях – Варчо им поднесе паспорта си, стария, че е бил вече в САЩ, а Анти им казала, че оставят две деца, т. е. че нямат намерение да остават в САЩ. Върнаха се доволни. Сега остана да уредят и билета на Анти за 6-и заранта. Помогнахме материално за това отиване, както и на Ели с Машка и Мирослав [Попов], които планират за м. април.

Ние с Ана продължаваме процедурите, които ни отнемат много време, защото се случиха силни снеговалежи.

Отхвърлям постепенно и натрупаните задачи. Първата е с втория том на „Variorum Reprints“. Останаха няколко ръкописа да подменя с ново копие и да уговоря за авторските права.

8.I.1997 г. [сряда]

В СИБАЛ приех Дионисия [Нерольогу] от гръцкото посолство с един от Гърция, от Комотини, който е бил при мен преди няколко години. Интересуваше се по два въпроса – вътрешното състояние на БСП и опасността от признаване на турско малцинство. Говорихме около два часа.

10.I.1997 г. [петък]

Дългоочакван ден в Парламента. И двете страни се готвеха, но събитията изненадаха с развитието си. Кой остана повече излъган, не знам. С никого нямам как да споделя. Нямах предварителна нагласа за различните възможности. Отворих телевизора и не беше трудно да се ориентирам в обстановката.

СДС са непримирими – искаха да се сдобият с ясен отговор за провеждане на предсрочни избори (изтръгнато съгласие и с външен натиск, две натрупвания на митингова публика пред „Позитано" 20 с чупене на прозорци, а сега и с блокиране на Парламента). И декларация на Н.[иколай] Добрев, че манифестантите „са прави да протестират", казана усмихнато пред журналистите.

Но бе ясно от започналата дискусия, че БСП ще протака, за да избегне гласуването, или ще поиска да се гласува по абзаци, за да отклони неприемливите искания и да покаже готовност за диалог по останалите.

Така – до обяд. Но цялото протичане на пренията вътре и на разговорите и обръщенията на ръководителите на СДС извън залата показаха, че на дневен ред е въпросът за властта. БСП не отстъпва от законното си право на втори мандат, СДС иска да се фиксират предсрочни избори, като се изключи съставянето на второ правителство. Непримирими тези.

Залагайки на улицата, организаторите на митинги и на обсадата на Парламента доведоха нещата до открит сблъсък, като щурмуваха Народното събрание. Бяха изпотрошени прозорци, разгромени кабинети, повредени инсталации – изобщо вакханалия, която беше много добре заснета и показана по телевизията. Иван Костов направо обяви, че СДС излиза на улицата, става митингаджийска партия, докато Парламентът се разпусне.

Оттук нататък нещата взеха и по-драматичен характер. Ив. Костов апелира за съдействие и извън София, потеглиха колони коли от Пловдив и Благоевград, с щурмоваци вероятно (а не с жени и деца). Но те са били спрени пред входа на София. Казват, имало наистина и от двете страни жертви, със спукани глави, без смъртен случай. Това не видяхме, не го показаха. Но показаха как Парламентът след полунощ бе деблокиран от множеството. [Желю] Желев взе страната на улицата, по-внимателно от Петър Стоянов, който открито се присъедини „към народа". Но Ж. Желев даде да се разбере, че няма да възложи на БСП да продължи с правителство.

Ясно, че щурмът на Парламента е бил планиран! Нещо повече – не изключвам, че са искали да настанят страховия синдром сред социалистите, като отидат до пребиване и дори на убиване на депутати, държани като заложници в Парламента. За това говори и описания ужас на тримачетирима, влезли в джипа за извозване (журналисти и депутатите Коста Андреев и Чавдар Кюранов), описан от журналистката [Валерия] Велева.

Качени на покрива хора от тълпата са искали да ги премажат вътре. Добре че джипът издържал. Три часа продължила тази агония.

14.I.1997 г. [вторник]

От организираното в Българската телевизия предаване на документално заснети кадри изпъкна целият ужас на обстановката около и вътре в Парламента. Вестниците ще отразят достатъчно какво е станало и различните интерпретации, за да описвам тук поведението на този или онзи. Ще отбележа само, че впечатлението е, че обективно са изложени събитията, интерпретациите, без да се прикрие истината – че се касае за нещо изключително опасно за развитието на страната, ако не спре ескалацията на насилието. Ако го проумеят (има известни подати), ще намерят ли сили за диалог? Ще стигат ли до споразумение за предсрочни избори, така че да не се наруши нормалното развитие на страната? На сцената излезе „Мултигруп"; [Желю] Желев иска да използува ситуацията, за да въведе в Парламента своята партия, навярно и себе си. Точат зъби и други образувания и лидери. [Благовест] Сендов не издържа и първи свири отбой, като подразбра, че и БСП се колебае, макар [Георги] Първанов да не отстъпва за правителството на този етап.

Ние се събрахме в квартирата на Велко [Вълканов] – цяла група – за подготовка на декларация на БАС. Направихме я – вариант, предложен от Кръстьо Горанов, преработен от Велко, с бележки от нас. Прочетох и нова статия на Велко, в която осъжда възраждането на фашизма. Той наистина се е вживял в обществената си роля с феноменална трудоспособност. Неговата чувствителност се е изострила и може би най-адекватно от всички реагира на настъплението на десните.

Продължават предаванията за събитията. Не остава никакво съмнение, че замисълът е бил – държавен преврат с разпускане на Парламента – по същество въвеждане у нас отново на фашистките методи. На заседанието на БАС ни бе предложено организирането на ляв фронт като политическа сила със своя платформа и участие в избори. Единодушна бе позицията, че употребата на понятието „антифашистки фронт" няма нищо общо с партийната принадлежност и ние не можем да се присъединяваме към една партия или групировка, макар и от лявата ориентация. Не можем да отблъснем нито крайно леви, нито хора от други партии като БЗНС, „Екогласност", защото сме се присъединили към една от левите групировки. Дойде и [Александър] Паунов от Комунистическата партия, комуто казахме с Велко [Вълканов], че в индивидуален план ние можем да влезем в партията му, но БАС не може да стори това. Той разбра и не настоя. Останах с впечатление, че не одобрява докрай инициативата, а може би не е съгласен и с част от състава.

15.I.1997 г. [сряда]

Тези дни получих много топло писмо от [Федерико] Майор, с което ме уведомява, че се отдава голямо значение на регионалните програми и конкретно на Балканите; че ще се уреди за СИБАЛ и за конференцията, която искаме да устроим.

Отидох при Христо Георгиев. Той ме увери в искреността на Ф. Майор, защото бил със Симеон Ангелов, когато разисквали българската тематика и когато С. Ангелов споменал и моето име, лицето на Ф. Майор светнало. С Хр. Георгиев, който заминава за Париж след няколко дни, уточнихме какво да поискаме и по линия на СИБАЛ, и по линия на Института [за балканистика]. Става дума за две конференции, предвидени вече в програмата.

Издателката на „История за X клас“ Даниела Убенова ни покани с [Вера] Гьорева във Виенската сладкарница. Връчили са учебника в министерството.

18.I.1997 г. [събота]

Тези дни останах главно у дома. Увеличиха се задълженията с малката Калинка. Пък и удоволствие е да се занимаваш с бебе на 1 годинка, когато започва да пристъпва. Обикаляме по няколко пъти на ден всички стаи. Детето е запомнило стаите и отива към определени места. Но изтърваш ли я, протяга силна ръка към каквото ѝ попадне, стига да го докопа. Добре че има здрави ръчички. Но всичко, което може да я нарани, прехвърлихме на недостъпни места.

Дойде ни на гости Ангел [Ангелов] от Аниния институт. Човекът преживява и търси разтуха у дома. За съжаление не можахме да му помогнем, тъй като и ние търсим истината и решенията. А при тази объркана ситуация това никак не е лесно.

Убедих се и на срещата при Христо Тепавичаров. На времето искаха да ме правят председател на клуб „Неутралитет за България“. Почти със скандал отказах. Въпросът сега се сведе до приемане на едно обръщение и до обсъждане на тактика на поведение по въпроса за предсрочни избори.

Сега почвам да си давам сметка колко наивно проспахме двете години социалистическо правителство. Не само Жан [Виденов], но и всички, които го критикуват сега. Какво правеха [Александър] Лилов, [Чавдар] Кюранов, Янаки Стоилов, [Георги] Пирински? Обединиха се да свалят Жан. И поднесоха оставката му, без да осмислят какво ще бъде поведението на опозицията. И тя премина в настъпление с всички и най-безогледни средства, включително завладя улицата. Ясно се вижда, че това са изцяло

– с политическия си характер – исканията на опозицията. Насъскаха определени среди за насилие, за да всеят страховия синдром. Дали ще успеят? И какво ще спечелят в краткосрочен и дългосрочен план? Победа на изборите и неизбежен провал във водената политика. Пропастта между политическите сили е пагубна и за двете, защото няма да позволи да съжителстват политически. Ще спечелят центристките коалиции. Жорж Ганчев го доказва.

Изглежда, че самият [Георги] Първанов с хората на ОСД, ако му стигне куражът за нещо друго, ще се опита да насочи към такова социалдемократизиране, че да спечели западна подкрепа. Но не се знае дали ОСД няма да предпочете да се откъсне от БСП, ако не успее да увлече изцяло ръководството. Може би ще успеят да създадат отделна самостоятелна група. Началото е поставено.

Не ми е ясна ролята на групировките, които се стремят към сериозна роля в упражняването на властта. Например „Мултигруп" – чувах, че изцяло поддържат [Николай] Добрев. Но така ли е още?

20.I.1997 г. [понеделник]

Заседание на УС на фондация „Георги Димитров". Напоследък Велко [Вълканов] е изнервен, което се отразява и в отношението му към околните – и по-далечни, и по-близки. Става остър, повишава тон, дори нагрубява. Особено ако му противоречиш. Минава му все пак бързо.

Този път прояви своето хапливо отношение към мен. Защото възразих да се дава годишната награда на фонда за „признато научно достижение" ей така, без никакви насочващи изисквания. За изкуството – обратно, иска се и се казва за какъв тип дело се касае. Оспорих спокойно, в хода на разговора по-остро. Той пък беше язвителен. Накрая прие моето обяснение, но у мен този път остана утайка. И се убедих, че трябва окончателно да се отдръпна. За да си защитя нервите, тъй като Велко и други настъпват. Не мога да бъда броня, която отблъсква ударите и запазва нещата, което правех досега.

23.I.1997 г. [четвъртък]

Отегчих се от телевизия, от срещите с едни и същи муцуни, от повтарянето на едни и същи неща – тривиално – и от ляво, и от дясно. От време на време някой внася нова струя, но и тя е без особено покритие.

Извършва се политическо преустройство и в десните сили, които на този етап са по-обединени. Напредва този процес и сред левицата в Парламента. Тук всички се питат какво става, никой не се решава да прогнозира какви са процесите, накъде ще ни отведе лозунгът „заедно" от преди няколко месеца, който се крепи още от хората на ОСД. Но и сред тях се

появиха нюанси, когато разбраха, че най-силният ход на СДС е именно провеждането веднага на избори. Някои от нашите приеха подхвърлената ръкавица, други – окуражени от Жорж Ганчев, Александър Томов – са за „програмно“ или „експертно“ правителство. Всички очакват Петър Стоянов да си влезе в конституционната роля, да обяви мандати, за да се разиграят подготвените сценарии и от двете страни.

Като че ли се втвърдяват нашите позиции, защото става все по-ясно, че забавянето може да се окаже гибелно за страната. Но как на практика ще се развият нещата, никой не се заема да предскаже. Заболява ме сърцето от политиканстване, от начина, по който се преобръщат нещата. И [за] събитията около и в Народното събрание в онази паметна нощ; и в оценките на правителството на Жан Виденов. Готови са да го качат на кладата, като че ли партията и самопровъзгласилите се за „елит“ на партията не носят отговорност за този период, а всички заедно – и СДС и БСП – и за положението от 10 ноември [1989 г.] насам.

Много отдавна не ми е било така противно да бъда дори страничен зрител на политическия живот. Напомня ми най-лошите моменти от времето на ВНС. Макар да се чуват комплименти и от ляво, и от дясно за този период – за конституцията, за отношенията, за хората. Дори Ал.[ександър] Лилов в едно интервю говори за личностите на ВНС, отстоявайки необходимостта от въвеждане на мажоритарни избори (смесена система). Това надделява и сред обществото.

Вкъщи, в отсъствието на Анти и Варчо вече трета седмица се занимаваме главно с малката Калинка. Всеки ден ни изненадва с нещо. Започна да ходи, най-напред хваната за ръка, а сега сама обикаля цялата къща. Прескача прагове, но без колебание влиза навсякъде, като си е избрала всеки път какво да види и пипне и като дебне да протегне ръчичка към нещо под възбрана. Трогателно мина първогодишният ѝ рожден ден. Както Ники се изрази, станало чудесен купон. За пръв път бе облечена в рокля. Изглежда, че самата тя си е давала сметка, че става нещо, защото се държа безупречно – ходи, смя се, откликваше на всички закачки усмихнато. Грабна отвертка и книга, дълго се занимава с тях и с една новополучена кукла с подвижни очи. Привързах се много към малката.

Избягнах редица излизания тези дни освен непродължителните ни разходки в парка; на отчетно събрание в БАН; в клуба „Марин Дринов“. Отидох само на традиционния коктейл на фондация „Славяни“. Видяхме се с Л.[юбен] Беров, П.[етър] Корнажев, на масата дойдоха Иван Цветков, Любомир Левчев, Д.[имитър] Сирков. Разменихме спомени от различно време с рядко единомислие. Дойде специално да се ръкува с мен [Иван] Пушкаров. Украинският посланик ни съобщи, че международното признание с взаимни посещения започнало с първата официална визита в Киев на Николай Тодоров и делегацията от ВНС.

4.II.1997 г. [вторник]

Толкова дни не ми се взима писалката. По няколко пъти на ден гледам новините, слушам изказвания от всички страни. Активно се намеси в текущата политика и Петър Стоянов. Не мога да понасям протрахирането на нещата, защото това се отразява отрицателно и на улицата, и на обществото. Може да се стигне и до ексцесии. А политическият живот ще се раздроби. Откъсват се групи от БЗНС „Никола Петков" (и депутати), готвят се, изглежда, и сред нашите деления – ОСД вече заговориха за нов конгрес, оформя се „ляв" фронт, около Ал.[ександър] Томов се гласи друго обединение. А СДС се готви за властта и за разправа със „социалисти" и „комунисти".

Хората, които срещаме, са загрижени, търсят обяснение на станалото, обвиняват различни хора и среди, едни очакват повече твърдост, други пък приемат изборите като изход. Ръководството се люшка.

Нищо друго не можех да правя, освен да се заема да отговоря в ЮНЕСКО за текстовете за „История на човечеството". Заради очите бях преустановил четенето. Сега изпратих няколко факса и по пощата.

Приятно време прекарах и с внуците. С Ники минахме няколко урока по история. А Калинка стана постоянен гост в нашата част от жилището. Пред очите ни проходи. Най-напред я държах за ръка, сега тича сама. Сладко, усмихнато дете. Ето така минава времето. Нямам настроение дори един роман да прочета.

Днес чакаме вече завръщането на Върбан и Анти. Затворихме и аптеката. Изкупиха почти всички лекарства. Разграбени са. Паниката трайно се всели с галопиращата инфлация.

7.VIII.1997 г. [четвъртък]

Дотук можах да си наложа да пиша, без да си давам сметка, че съм болен. Измъчваше ме самото писане. Преминах през разни процедури, докато най-после отидох при д-р [Тодор] Герасимов. От прегледа, който направих, се установи, че съм болен от Паркинсонова болест. Получиха се различия по точната диагноза и лечението. Тогава Ана се сети за своя колега проф. [Райчо] Райчев. Отидохме при него. Той именно уточни диагнозата и ни постави лечението. Експериментално, под контрол. Така постепенно взех да се съвземам. По негов съвет започнах да се разхождам повече и да не страня от хората. Посъветва ме да не се отказвам от участие в конференция в Атина. Отидох. Участвувах и на изборите в БАН. Но избягвам да пиша, защото ми причинява трудности и все повече издребняват буквите. Сега за пръв път възобновявам писането. Не ме затруднява писането с големи букви, но не мога да кажа дали, ако отслабя

вниманието си, няма автоматично да издребня почерка си, както в предишните страници.

Реших бегло да отбележа някои събития, преди да започна по-редовно да водя дневника, колкото да има връзка. Имам достатъчно психологически задръжки и не искам да се пресилвам. Ще отбележа мимоходом някои от събитията, на които бях съпричастен, за да продължа след това по-редовно да отбелязвам ежедневието. Като свидетелство на един не политик, въвлечен по силата на времето в политическото ежедневие.

Като преглеждах архива си, натрупан по различна линия, попаднах на една немска статия за мен, изпратена по канален път от Берлин. Една препоръчана журналистка води разговор с мен (както обичат да казват – who is who) от около два часа и половина и след това го публикува. В началото на м. май 1991 г. Открих го преди няколко дена. Препоръчвам го за ориентация на настроението и мнението за самия себе си по това време. Дали съм се променил? Не мога да кажа, но бях искрен тогава.

февруари 1997 г.

За месец февруари отбелязвам две събития. Пътуването, срещите и разговорите, които имах в Попово. Изнесох лекция пред общо събрание за Освободителната руско-турска война. Прие се много добре. Би трябвало да съм по-активен, да обикалям страната, дори в София бих могъл да бъда по-полезен, но изглежда болестта, пък и годините, си казват думата. Излизам на публични мероприятия само при крайна нужда и след голямо настояване.

Второто събитие е завършеният от Нюма Белогорски филм за Андрей Луканов. Помогнах му да намери средства и хора, които да му помогнат да се добере до архивни материали за филма. Стана. Благодари ми много мило.

март 1997 г.

За месец март работата ми се въртеше главно на „Позитано“. Състоя се пленум на БАС; дадохме възможност на Жан Виденов да излезе най-после публично да се защити. Това предизвика ожесточена реакция от много страни, но и благодарността на редица организации на БСП. Велко [Вълканов] още повече се утвърди. Наложи се да се намеся и аз в негова защита от нападките на в-к „Дума“. Имах разговори с [Георги] Първанов и [Георги] Пирински.

Посети ме [Харилаос] Флоракис.

Имахме среща с руския посланик. Дойде у дома новият съветник [Валерий] Анишчук, с когото се знаем от ЮНЕСКО.

Придвижихме фонда [инвестиционен – „Отечество“]. Преодоляхме на този етап една вътрешна криза – [Кристиян] Маслев, [Паоло] Федеричи – [Емил] Керемидчиев, [Михаил] Савов. Хората на този етап са доволни.

За няколко дни посетихме с Ана Атина. Заседание на Бюрото на Асоциацията [за Югоизточна Европа]. Преодоляхме кризата, насрочи се среща в Париж. Откраднаха паспорта на Ана на летището.

април и май 1997 г.

Завършихме учебника за X клас. Получи одобрението на рецензентите. Взехме под внимание бележките. Има трудности с отдела за България. Авторът [Валери Колев] настоява да помести цифри за избити без Народния съд около 100.000 души в дните около 9.IX.1944 г. Казах му да остане общо „за неправомерни постъпки“. Даниела [Убенова] прие моя текст, но авторът държи на цифрите. Казах му, че това е абсурдна цифра – такива жертви не са дадени и във войната и т.н. Напуснах заседанието, като заявих, че съм категоричен – ако остане цифрата, мен да заличат от състава на автор и редактор.

Време на смъртни случаи и панихиди. На Сашо Манов, Цанко Стойчев, Величка Филипова, Михаил Бъчваров, Христо Сантов, Златка Дъбова. Не можах да ида на всички, но действува потискащо. По това време установиха, че съм болен и аз, но започнаха със силен щурм да атакуват болестта. Добре, че се намери проф. Р. Райчев, та направи схеми за постепенно приемане на няколко вида хапчета. Само Ана със своята педантичност можа да издържи на тази лекарствена атака.

Първи май посрещнах в Париж и участвувах на манифестацията там. Бях по покана на Френския национален комитет за организиране на конференция през м. февруари [следващата година]. Идея на Симеон Ангелов, който иска да раздвижи балканското присъствие в ЮНЕСКО и ролята на България. Участвувах същевременно и на Учредителното събрание за борба срещу настъпващия фашизъм и за международен комитет „Георги Димитров“.

юни, юли, началото на август 1997 г.

Най-голямото събитие бяха изборите в БАН за академици и член-кореспонденти. Избрани бяха добри кандидати със заслуги в науката. [Иван] Юхновски беше на границата – добре че мина, защото щеше да се вдигне много шум срещу академичното тяло. [Дочи] Ексерова въпреки големите похвали пропадна главно заради крайното си политическо поведение. [Иван] Божилов също [пропадна] защото Азаря Поликаров постави въпроса за плагиатство. Това разколеба и мен, защото неспра-

ведливо бе атакуван Н.[иколай] Кочев, който именно е авторът на критичните статии. Защитих Н. Кочев, но въпреки това гласувах за И. Божилов. Също за [Марин] Големинов и Л.[юбен] Беров.

Второто голямо събитие бе идването на Мая. Събрахме се отново цялото семейство без Алик и Енко. Успяхме да си побъбрим. Мая е вече международно известна. Поканена е в Солун да представи новата си книга „Imagining the Balkans“. Също и в Париж. Навсякъде я поздравяват, обещават ѝ да преведат книгата ѝ – на гръцки, сръбски, български, френски. Видя ми се успокоена, макар и изморена.

Третото събитие бе участието ми на конференция в Атина, организирана от фондация „Андреас Папандреу“ и Центъра за стратегически изследвания – за обстановката в света и задачите на левицата. С докладчици, [Костас] Симитис за председател и ограничен брой чужденци. Мен специално ме поканиха за Балканите и пратиха два билета. Настанени бяхме в хотел „Гранд Британия“, където настаниха и Петър Стоянов – ние на първия етаж, той на втория.

Друго голямо събитие бе честването на конституцията. И на „Позитано“, и в зала „България“. Ръкопляскаха ми много, получих и лични поздравления. Отбягнах да говоря, защото още не съм се нормализирал. Но поместиха снимки, звъняха вкъщи.

На конференцията на БАС отново ме избраха първи зам.-председател. Въпреки самоотвода ми Велко [Вълканов] не искаше да ме пусне.

Това са в общи линии преживяванията. Разбира се, чета редовно вестниците, активно възприемам новините, особено за партията, коментираме, най-често с голямо неудоволствие, поведението на т. нар. „елит“. Не знам докъде ще ни отведат, ако не им се даде отпор. А положението става все по-лошо и вече взривоопасно. Засегна и нас чувствително с фалита на Банка за земеделски кредит. Питаме се защо живеем като не можем с нищо да сме полезни. Но се радваме, че сме двама и все още „на своих, на двоих“.

На **27.VII.** [неделя] ме вика Н.[икола] Попов – няма с кого да разговаря по-интимно. Пълно разочарование. А [Петър] Кендеров ми разказа, че се готви настъпление и удар срещу академиците. Т. е. да ни отнемат пенсиите, които предишното правителство отпусна. Не е ли по-добре да се разделим от институцията и да заживеем като отделно самостоятелно тяло, както е във Франция?

Последните дни на м. юли имах последни закачки в БАН и първо заседание на новата „Фондация за европейски ценности“ начело с Илчо Димитров.

Получих покана като член на Руската академия на науките за среща в Москва през м. септември. Поемат разходите по пребиваването, но не и пътните. БАН не може да плати, не направих и опит. Говорих с акад. Иван Костов, но той използува това изискване, за да откаже да иде. Навярно се смущава заради новия пост, който има при президента Петър Стоянов. А от останалите [членове на РАН] – единият почина (Евгени Матеев), А.[нгел] Балевски и Л.[юбомир] Илиев са болни (не участвуваха дори в изборите), остана само Г.[еорги] Близнаков. Не мога да вляза във връзка с него.

Що се отнася до фондацията [за европейски ценности]– поставят си големи задачи като контрапункт на много други фондации. Солиден състав, амбициозна програма – дано съумеят да съберат средства и да развият дейност. Тук е и Жан Виденов. Аз обърнах внимание на сложните процеси в лявото пространство в Европа и тяхното отражение в балканските страни. Както и да говорим, социалдемокрацията от II интернационал не можа да пусне корени тук, на Балканите. Дадох им за пример напоследък и Гърция, където истинската социалдемократическа партия бе задушена окончателно от ПАСОК.

Последното събитие през този месец, всъщност в началото на м. август (**4. VIII.**) бе кончината на акад. Владимир Топенчаров. Отказах да говоря на погребението. Собственото ми здраве не ми позволява, а и ако трябваше да кажа нещо, то е, че той бе комунист до мозъка на костите си. Такъв беше и когато бе водещ публицист, журналист, и когато го погнаха заради Трайчо Костов, такъв си остана и когато го реабилитираха и го изпратиха посланик в Париж. С него се сближихме по време на частичната му реабилитация, когато го пратиха преподавател в Софийския университет. Свърза ни отношението към Трайчо Костов, пък и много други неща. Дружбата ни продължи и когато заболя. Аз от своя страна се запънах и го предложих да стане академик от името на Института за балканистика. Успях, въпреки съпротивата на някои среди и дори на колеги историци.

На няколко пъти ходихме в Драгалевци с преспиване. Но не засядаме, а се изкачваме в планината. Това е то истинската отмора. Чувствувам се вече по-добре. Това ми позволи да възобновя писането на дневника. А и да започна една друга работа – да подготвя архива си за предаване в БАН. За тази цел влязох във връзка с Тодор Бакалов, шефа на научния архив. Който пък изпрати [Габриела] Вапцарова за оглед. От своя страна започнах един очерк с автобиографичен характер. Дано не ме прекъснат, за да го довърша до почивката във Варна.

14.VIII.1997 г. [четвъртък]

Димитър Събев ми стовари ръкопис от около 1.000 страници и моли срочно да го прегледам. Отново се готви за Африка. Дали ще успея? А исках да довърша своя.

18.VIII.1997 г. [понеделник]

Получих картата за летуване – двамата с [Ана и] Ники. От 30 август до 11 септември.

Имахме и заседание на БАС за 9.IX.[1944 г.] Приехме плана. Този път градският комитет се включва активно. Останах изненадан от ажиотажа, който предизвика книгата на [Тодор] Живков. Велко [Вълканов] уж не я харесва (прелисти я), но решил да го кани на нашите срещи. Изразеното ми колебание за ползата от такова идване не постигна целта си. Велко си беше уговорил вече среща с него за утре, вторник, 19-и. Но отиде да съгласува все пак с БСП. За мое учудване ръкопляскали на идеята. Там бил само [Васил] Калинов, но изразил категорично одобрение. Можах само да отклоня да не се свързва с 9 септември. Очакваме отговор на Т. Живков.

22.VIII.1997 г. [петък]

Бяхме на прием в украинското посолство. Посрещнаха ни сърдечно – оказах се първият официален посетител в Украйна като председател на ВНС. Направили са дневник на признанията и посещенията и ние водим. Видяхме се с много хора. Раздвижих се добре, направиха ми комплимент дори, че съм изглеждал вече нормално.

Почина [акад.] Ташо Ташев. Утре е погребението.

23.VIII.1997 г. [събота]

Четох части от текста на Димитър Събев. Интересна композиция, богат материал, чете се леко. Но намерих и недостатъци в третата книга (така е разпределил материала в седем части, които ми донесе). Предложих му известни промени, разместванияния, дори изваждане на текст. Преживял е тежко преследванията. И в характеристиката на лицата, участвували в преследванията, породени от неговата открита позиция към [Михаил] Горбачов, и изпращането на писмото до съветската мисия беше допуснал излишни грубости. Прие бележките ми, отпадна личният елемент. Но останаха неговите оценки за политически лица, дипломати и за хора, с които съдбата го е свързвала.

26.VIII.1997 г. [вторник]

В неделя и понеделник (24-и и 25-и) отидохме с Ана в Драгалевци. Брахме круши. Всъщност обрахме крушите от счупените клонове. Невероятна реколта – крушите са по десетина на клонче, които са се надвесили до земята. Но като поразтърсихме дървото, изпадаха и дебели пречупени клонове. Задоволихме се тях да оберем и да облекчим тук и там дървото. Ана направи от тях само конфитюр за няколко големи буркана и за още толкова по-малки за сегашна употреба. Стана чудесен десерт.

Но замръзнахме през нощта въпреки много завивки. Дано се оправим до заминаването във Варна. Дадоха ми карта за почивка в станцията на Министерския съвет, където бяхме и през последните няколко години.

Развиват се интересни процеси в партията. Почвам да се съмнявам вече в способността ѝ да оцелее в сегашния си състав с признаването на течения в нея, които взаимно се изключват. А сегашното ръководство обяви и се опитва да наложи разбирането, че на дело БСП е вече социалдемократическа партия. Това раздразни масата членове, без да спечели откритите адепти на социалдемократизма. Те искат да спечелят външното благоволение, като се обявиха за „Евролевица", и ревниво се охраняват, за да не ги отъждествят с БСП. Отегчен съм от това властолюбие и алчност, които започват да се налагат сред нашите съидейници. Но нямам и сили да се боря. Съжалявам, че се поддадох на увещанията и останах в БАС. Болестта ме накара да преосмисля времето, което ми остава, да мога пълноценно (колкото и самохвално да звучи) да работя. Имам да завърша и лични дела. Пришпорих писането на автобиографичен очерк. И кой знае колко време ще ми отнеме предаването на архива в БАН, макар и на части.

30.VIII. – 12.IX.1997 г. [събота–петък]

Във Варна. Малко имам какво да кажа. Наши познати в станцията нямаше. Разбира се, поздравявахме се с мнозина, без да си правим компания. На самия плаж се присъединявахме към компанията на Варчо.

Важното е, че случихме чудесно време. Само един ден реално пропуснахме. Пекох се доста и всеки ден се потапях във водата, макар че не надминаваше по моя преценка 18 градуса, вероятно и по-малко. Спасителната служба не коментираше, защото им било наредено да се придържат към официалните данни. Но факт е, че редовната смяна преди нас е имала само два слънчеви дни.

Слязохме веднъж в града при Паруш [Тодоров], направихме една голяма обиколка из градината, убедихме се още веднъж в размаха на промените, които настъпиха с въвеждането на буните – и крайбрежния път с многото ресторантчета, и рязкото увеличение на плажната ивица.

Общинският съвет на БСП поиска да им говоря на митинга, но аз им отказах по здравословни причини. Но приех да участвувам на конференцията, посветена на 9 септември 1944 г. Не говорих за самия 9 септември, нито за „двата етапа“, въпроси, които бяха разисквани от П.[етко] Близнаков и директора на музея Коста Стоянов – знаем се от години.

Опитах се да разкрия грубите взаимоотношения от страна на Сталин и неговия апарат към Георги Димитров. Включително и участието им в неговата смърт. Димо Великов потвърди с лично впечатление. Бил при Стела Благоева, когато Роза Димитрова говорила за последните часове, или по-скоро минути, на Г. Димитров след посещението на Сталин. „Той го уби“ – казала тя.

Присъствуващите, около 50 души партизани и политзатворници, останаха доволни. Десетина души ми поискаха книгата „Дипломатът“ – така я знаят [„Посланикът–историк. Свидетелство за българо-гръцките отношения през 80-те години“].

В станцията дойде Стамат [Стаматов]. Разказа ни спомени от гимназията, за работата си, решил е материалните си проблеми. Сега пише. Като ученик не беше много инициативен, но се включи в РМС. Постоянно идваше у дома, привлякох го на активна работа в „Червен кръст“, дори пострада от сина на областния управител [Борис] Казанлиев в Плевен, побойник.

Нашите също решиха материалните си проблеми. Ул. „Найден Геров“ 28 отново приюти всички, но вече е просторно. Всеки си има апартамент за живеене и даже за даване под наем мезонети горе и на първия етаж. Децата са много мили, палави, ту едното, ту другото е с гипс на ръка или крак.

Паруш обеща да дойде в София за няколко дни. А на мен поискаха да направя представяне на книгата във Варна. Дали ще успея? Очакват ме пътувания до Москва, Солун, а може би и във Франция.

Последната ни среща във Варна стана с Елка. Завърнала се от САЩ, тя веднага тръгна да се оправя с новите си задължения на зам.-ректор. Гледа много трезво и отговорно на задълженията си. Вече има значителен научен и обществен авторитет.

16.IX.1997 г. [вторник]

Руското посолство не успя да ми осигури билет за Москва. А получих отговор от Москва, че поемат разноските и на придружителя – Ана. Проверих на едно, две места – получих уклончив отговор. Тогава се обърнах към БСП – към [Красимир] Премянов. Веднага се отзоваха. Уредихме само с Москва престой и в събота и неделя, та спестихме почти по 150 долара на билет.

С пристигането [на „Позитано“ 20] попаднах и на заседание на БАС. Една от точките бе обсъждането на усилията за изграждане на „ляв фронт“ и ролята на БАС в тази инициатива. Вярно е, че най-сполучливо тази идея бе лансирана от В.[елко] Вълканов. Но се боя, че според него БАС едва ли не трябва да е инициатор за осъществяването на практика на тази идея. В този смисъл изразих своя скептицизъм и опасения – да не се обърне тази акция в удар срещу БАС. Партии трудно се поддават на единодействие, особено когато са в такова състояние като нашите – без избистрени платформи и политика и в активно противодействие една срещу друга. Подкрепи ме само Мими Виткова, но след това Радню Минчев, [Димитър] Бакалов и [Михаил] Савов споделиха, че трябва да процедираме много внимателно. Самият Велко не скочи, както прави понякога, а отбеляза, че ние ще проведем консултации само, за да видим конкретната реакция на партии и организации, след като така ласкаво са се отзовали на идеята.

Отложи се явяването на „Позитано“ на Тодор Живков. Това е добре. Най-напред ще мине [събрание] за Н.[икола] Петков и най-вероятно и събрание за националната сигурност.

22–28.IX.1997 г. [понеделник–неделя]

В Москва. Ще скицирам само впечатленията. Записки си водих, но те бяха много специални – касаеше се за задачи и постижения в областта на природните и инженерните науки. Заседанията се водиха в многоетажната сграда на Президиума [на РАН]. Зданието не е за Москва. Невъзможно е да се отоплява, защото всичко е изложено на колебания на температурата. Големи прозорци, открити холове, безсмислени антрета и коридори, където също духа. Като ми отговориха, че е дело на италиански архитекти, разбрах защо е така.

В заседателната зала се събраха около 50 чуждестранни членове на Руската академия и толкова руски. Приветствувани бяхме от името на [Борис] Елцин. А председателят на Руската академия направи встъпително изложение за кризата, която е настъпила, за социално-икономическите проблеми пред Русия за съхраняване и развитие на духовните ценности – всичко това и в условията на пазарна икономика, и с помощта на държавата. Оттук и изводът за ролята на фундаменталните науки. Даде и пример с Каспийско море, което се затопля, и колко сили трябва да се мобилизират за съхраняване на екологията. Последваха изказвания на лицата, както е посочено в програмата. Ще отбележа някои само моменти в изказванията, над които може да се замисли човек.

[Юрий] Лужков – прославилият се кмет на Москва, за когото говорят, че е бъдещият дългоочакван президент – говори, че Москва трябва бързо да се превърне в нов световен център. В това могат всички да се убедят, ако

разгледат за какъв кратък срок Москва е изцяло преобразена. Посрещнат с продължителни ръкопляскания, той произнесе интересно слово за науката и града – „да!“ и „не!“ на индустриалния град. Устойчивост на развитието ще дават потреблението, туризмът, превръщането на Москва в световен център. На най-високо равнище. Университети, научни центрове, представителни сгради, а не промишлено производство, което изцяло ще бъде изхвърлено от Москва.

Акад. [Николай] Басов, с когото многократно сме общували, когато е идвал в България и в Русия, зададе въпроса – какво е най-характерното явление за XIX и XX в.? Според него – електричеството за XIX и лазерът за XX в. Наблегна на лазера за новия период, тъй като тепърва ще се разширява неговото приложение.

За хуманитарните науки бе подчертано от председателя Юсупов, че те обогатяват обществото, предпазват от социални взривове и разруха, стига да има кой да се вслуша. Сегашното общество е застрашено от безработицата, която обхваща все повече социални слоеве, от разрива между богати и бедни, от атомното въоръжение. Международната конфронтация е почти неизбежна.

Постави се и проблемът за науката – държавна или частна. И за международното сътрудничество, кооперацията и интеграцията на международните научни институции. Говори и [Александър] Солженицин, който защити културата, науката и литературата. Както ми казаха някои, той се е укротил след избора му за академик.

Главният икономист на Китай, учил в Москва и Ленинград, даде някои данни за развитието. Определи период от един век за осъществяване на първия етап от социалистическата система. Основните проблеми на Китай сега са: 1. Съжителстввуане между старата и новата системи (между планова и пазарна икономика); 2. Увеличение на населението; 3. Екологията. Всичко това той разглежда като икономически категории, а не като характерни черти на определена система.

Говорих освен това с [Александър] Чубарян за неговата част [по „История на човечеството“] и се разбрахме да уредя да бъде поканен в България. Същото и с [Владимир] Волков. Със смъртта на М.[ихаил] Бъчваров са занемарени отношенията и задълженията по МАИРСК. Поканени бяхме на вечеря у Волкови и у Чубарян. Срещнах се с [Сергей] Тихвинский – не са му съобщили, че е бил избран за чуждестранен член на БАН.

Водиха ни на оперета „Веселата вдовица“; посетихме Третяковската галерия. Ана с придружаващите жени отиде в Кремъл. А В. Волков ни заведе при новия мемориал, посветен на Втората световна война. И невероятно внушително, и вълнуващо. Пълно с народ и въпреки студа десетки двойки се снимаха за сватбата си с леки бели рокли. Станало е ритуал. Не се заличават в паметта събитията около Втората световна война и се

насажда истинско преклонение пред героите срещу германското настъпление – комунисти, офицерски състав, бойци.

Видяното и чутото ме убеди, че Русия и руснаците не ще се примирят да играят второстепенна роля. Временното отстъпление не може да не подхрани нов напън за възстановяване на позициите на Русия в международния живот. Размърдването по възстановяване на самочувствието вече е налице.

29.IX.1997 г. [понеделник]

Поискаха ми статия за Руско-турската война от вестника на Съюза на българските писатели. Без особени промени предадох на редакцията почти целия текст на писаното от мен преди години по случай кръглата годишнина от войната. Намери широк отзвук.

Срещнах се с председателя на БАН – [Иван] Юхновски. Искаше да му разкажа за Москва. От своя страна той ми каза, че отхвърля решително заповедта на министъра на образованието и на областния управител да се изпразни сградата на ул. „Московска“ 45 за нуждите на Демократическата партия. Дадох му и допълнителни аргументи и пожелах Стефан Савов да приюти Демократическата партия у дома си. Ив. Юхновски обеща да се присъедини и към стачни действия, като остане лично в сградата, за да отбива нашествениците. Разглежда този опит като начало на разграбване на имотите на БАН.

30.IX.1997 г. [вторник]

Събрание за китайците – с доклад, информация за успехите, за възможностите за засилване на контактите и взаимноизгодно икономическо сътрудничество. Пуснах бележка на Велко [Вълканов] и той ми даде думата. Накратко информирах за посещението си в Руската академия и впечатлението ми от Москва. И свързах всичко това с Китай – изказването на китайския икономист на събранието на академиците. [Китайският] посланик ме поздрави и ми направи комплимент, че много е слушал да се говори за мен.

А на приема вечерта бях обсаден от младите сътрудници от посолството, които са учили у нас. Дали някои от тях не бяха на двата часа, когато им говорих за Сталин (по повод махането на паметника му от градината) и когато ми зададоха въпроса: „Толкова ли се боим от него дори след смъртта му?“ След това стана голяма история – разнасяха ме из цялата страна.

2.X.1997 г. [четвъртък]

Днес връчихме на руския посланик изложение в подкрепа на българо-руското сътрудничество с характер на обръщение към населението. Прие ни. Казах няколко встъпителни думи, като напомних, че в не по-малко драматичен момент по една случайност с Велко Вълканов се оказахме в посолството, когато [Александър] Авдеев отказа да приеме нотата на [Георги] Пирински. Уверихме го, че не споделяме между приятелски страни такъв подход.

5.X.1997 г. [неделя]

Прекарахме целия ден в Драгалевци. Брахме круши. Страхотна реколта. Ана започна да прави конфитюри. Ще имаме най-малко до пролетта, а може и до новата реколта.

През седмицата писах, подготвях архива за предаване на части в БАН.

Новоизбраните академици и член-кореспонденти ни дадоха вечеря.

10.X.1997 г. [петък]

Чавдар [Кюранов] и Дичо Узунов ме помолиха да ръководя събранието за „неутралитет", което прие обръщение. Програмата бе наситена, но намери силен отзвук. Залата бе препълнена, а и пресата се отзова.

През тези дни имахме продължителни заседания в БАС.

Ходих и в болницата за сърдечни лекарства. Налягането ми играе. Гледа ме д-р Т. Герасимов. Общо взето, е доволен от състоянието ми.

Почина Илия Игнатов. Знаехме се много добре с него още непосредствено след 9.IX.1944 г. Участвувахме с него в много акции на БАС, включително заедно с него, Петър Илиев и Велко Вълканов бяхме в Москва на петдесетгодишнината [от края на Втората световна война].

15.X.1997 г. [четвъртък]

Вчера погребахме и Марин Бангиев. Отказах да говоря – по предложение на БАС. Боях се, че няма да издържа. Но вечерта ми се обади съпругата му и ме помоли именно аз да говоря. Не можех да ѝ откажа. Седнах и написах кратко слово. Прилагам го тук.

"Опечалено семейство,

Събрали сме се тук другари и приятели на Марин Бангиев за едно последна среща с него. С Марин сме съученици в гимназията от един випуск. Когато постъпихме в гимназията, три четвърти от учениците бяха

обхванати от легиона. Когато напуснахме гимназията, повече от половината бяха обхванати от РМС.

Това се дължеше до голяма степен на ролята на Марин Бангиев, който застана начело на РМС-овата ни организация. Той наложи особен стил на дейността ни. Защото той не странеше от съучениците си, не се криеше, а се срещаше с ремсистите – отговорници по класове – през междучасията в самата сграда на гимназията. Владееше силата на словото като трибун, а когато най-малко очаквахме, той запяваше така, че глъчката стихваше около него. Чудно ли е, че всички знаеха кой е той, познаха и нас като отговорници по групи и членовете на ръководството. Ремсистите не спазвахме много конспиративни принципи, защото и гимназията, и голяма част от кварталите, както и всички читалища, бяха наш терен.

Положението се влоши рязко едва през пролетта на 1941 г. На 23 май бе задържан от полицията и пребит от бой Илия Диков, тогавашният ръководител на РМС в гимназията, който почина след няколко дни. На 24 май всички бяхме строени на площада пред катедралата. Внезапно пред мен застана един ученик, който ми съобщи да ида веднага при учителката по френски език Мусманска. Тя именно ми каза, че Илия Диков е арестуван и че директорът е дал съгласие да бъде задържан Марин Бангиев и още няколко други, между които и аз. Посъветва ни да избягаме. Предадох на Марин казаното и незабелязано се измъкнахме от парада и манифестацията.

Марин Бангиев се включи след това в бойната група на героя Георги Григоров. Нейно дело бе първата голяма саботажна акция у нас – подпалването на бензиновите цистерни, което прослави Варна. Скоро след това Марин попадна в затвора, още през 1941 г. Една година по-късно и аз се озовах в затвора. Срещнахме се отново в Плевенския затвор, където ни преместиха от Софийския начело с Трайчо Костов. В Плевенския затвор един от любимците на Трайчо Костов бе Марин.

След излизането от затвора за малко бяхме заедно във Варна, след това пътищата ни се разделиха. Той възглави младежкото бригадирско движение, привлякоха го в кабинета на Георги Димитров. Получи високи и отговорни постове като зам.-министър и министър. Но всеки път когато се срещахме, ние се прегръщахме като братя. Знам от него какво покъсно преживя, на какви необосновани обвинения бе подложен. Но той не се предаде, нито продаде, не накърни вярата си в светлото бъдеще на социализма, пречистен от зловредните наноси.

С Марин Бангиев си отива част от най-борческата революционна младеж от героичната епоха на съпротивата.

Поклон пред светлата му памет. Сбогом приятелю. Скоро пак ще се съберем.“

На погребението можах да се овладея, но бях силно развълнуван, което се предаде и на залата. Разбрах, че всички са останали доволни. В-к „Жарава“ ми поиска текста да го публикува. Дадох го.

26.X.1997 г. [неделя]

Обикновен текущ живот. Но този път времето ми беше заето предимно с подготовка на архива за приемане в БАН. Изчитам всичко, за да няма пропуски. Вече съм предал 8 години. Имам водени обстойно в тетрадки, ден по ден, за около 20 години. Искам по-бързо да свърша с преписаните материали, та да продиктувам или направо да се преписват от ръкописа останалите. Дано успея до Нова година да отхвърля поне част от дипломатическия период, включително и тази година.

Затова и не водя всекидневно бележки от срещи и прочетено. Трябва нещо да направя, за да наваксам времето. Не съм работоспособен, както преди. Спя повече, а и гърбът ме заболява, щом се задържа на бюрото повече от час.

29.X.1997 г. [сряда]

Не мога да не отбележа този ден, свързан със 75-годишнината на А.[нжел] Вагенщайн. Вместо речи и приветствия той уреди да се прожектира филм за събитията от 1925 г. и предшествуващите ги убийства на депутати и интелектуалци. Какъв филм! Бях самият аз потресен от условията, които в крайна сметка тласнаха крайнолевите към отчаяната стъпка – атентата на „Св. Неделя". Браво Вагенщайн! Прегърнах го и не можах да промълвя нито една дума.

Защо не се прожектират такива филми, които те карат да мислиш и за миналото, и за настоящото?

Не очаквах, че БСП може да изпадне в такова творческо безсилие. И по отношение на идеологията (допускам това все още да е непосилна задача), и по отношение на конкретната политика – какво искаме и какво можем да издигнем като искане, за да обединим около партията поне недоволните и запазеното ядро от съмишленици. Вместо прагматизъм, който може да ни задържи на ниво поне още известно време, сервират ни клоунски номера. За съжаление разбирам какво ни трябва, но нямам сили да се впрегна в работа. Дори говоренето ме измаря.

Посетих д-р Т. Герасимов. Отидохме при него заради високото кръвно налягане. Не можем с никакви лекарства да се справим с него. И той ни даде ново, като ни остави сами да установим колко хапчета да взимаме.

3.XI.1997 г. [понеделник]

Един след друг починаха Стою Тодоров и Иван Гърбучев. И с двамата бяхме много близки и години наред сме дружали. Съвсем оредяват другарите, с които сме били свързани от годините след 9.IX.1944 г.

6.XII.1997 г. [събота]

Пленум на фондация „Георги Димитров". Мина стегнато. Франция ни подкрепя.

Отново смъртни случаи. Почина Иван Янчев, съпругът на Милка Шопова. От основаването на Института за балканистика, а сетне и на Единния център за история неизменно той държеше в свои ръце административната работа.

8.XII.1997 г. [понеделник]

Поздравих събранието на БОНСС във връзка със студентския празник. Дадох изказването си на в-к „Жарава". Може би ще излезе.

10.XII.1997 г. [сряда]

[Жорж] Дусен говори в БАС – в залата. Представих го.

В БАН – говориха за „чудото – Китай". Главно икономисти, начело с Н.[икола] Попов, при препълнена зала.

Вечерта – в Руския културен дом. Представяне на книгата на ген. [Владимир] Золотарьов за Руско-турската война. Капитален труд – истинска енциклопедия за войната, оформен при това великолепно и с много илюстрации. Изпратиха ми екземпляр късно вечерта, а през деня едва сколасах да отделя около час да прелистя книгата. Бях спокоен, защото ми казаха, че четирима ще говорят за труда. Всъщност, другите трима или не явиха, или не се подготвиха, та останах единственият говорител. И то не в заседателната зала, а в киносалона на културния дом. Пълен сбор на военни, историци, цивилни. Видях [Христо] Добрев, [Добри] Джуров, Илчо Димитров, военни.

А мен разположиха до Золотарьов на сцената и веднага ми дадоха думата. Почувствувах се неудобно долу, в ниското, нямах при това написан текст и без да се колебая, отидох до високоговорителя, разположен на катедрата вдясно. Докато се придвижвах, се мобилизирах и направих едно импровизирано изказване. Имах какво да кажа, защото бях взел активно участие в честването на стогодишнината. Та съпоставих двете чествувания, като напомних за Панорамата [в Плевен] тогава, за поканените – внучката на Осман паша и проф. [Осман] Окяр, син на генерала–посланик на Турция в България, когато Мустафа паша (Кемал Ататюрк) е бил военен аташе в София.

Очертах положителните страни на труда и отправих една критична бележка. Авторът, според мен, се беше увлякъл по Мидхат паша и го определя – него и режима в Османската империя – по-прогресивен от Русия вследствие на господството на крепостното право. Единственият му

аргумент бе въвеждането на конституция. Мисля, че се обосновах добре, защото ми ръкопляскаха продължително и дойдоха да ме поздравят специално Илчо [Димитров] и още няколко души. Само Любомир Коларов се спусна тържествено до катедрата и изстреля две сентенции – че оценява високо труда на колектива начело със Золотарьов и че не е съгласен с критиката на Н. Тодоров. Смяха му се.

12.XII.1997 г. [петък]

В НДК при голям наплив на хора се състоя тържествен концерт на плевенски ансамбъл и на малоброен руски ансамбъл – бяхме възхитени и от количеството, и от разнообразието на програмата. Поздравихме се с Румен Петков – кмета на Плевен.

17.XII.1997 г. [сряда]

Изненадани бяхме от концерта в зала „България" – руски камерен оркестър със солист Л.[идия] Ошавкова (флейта).

Бях много близък с Живко Ошавков. И свидетел на сблъскването му с Асен Киселинчев. Симпатизирах на Ж. Ошавков, който държеше на социологията и се стремеше към осъвременяване на философията. Налегна го обаче ракова болест, която го отнесе за много кратко време. Посетих го в болницата, той се шегуваше, дори ме заблуди, та на познати казах, че има надежди. А той скоропостижно ни напусна. Децата му – надарени, синът – художник, за съжаление претърпя тежка злополука. Уж се оправи, но не знам какво е станало по-късно.

Всичко беше изпипано докрай на този концерт, но не мога да отбележа изключителната роля и подготовката на диригента. Българин, завършил и специализирал в Ленинград (или може и да е по-млад – в Санкт Петербург). За неговото майсторство пет пъти бе изкаран на бис.

През тези дни бяхме поканени от ръководството на БАС и на Българо-китайското дружество в китайското посолство. Говорихме доста с посланика, който е бил посланик и в Румъния. Смята, че Китай най-после е в състояние да играе ролята, която му се полага, благодарение на системната работа по подготовка на кадри за всяка една страна. Разпита ме за Гърция. Знаеше, че с Ана сме били в Китай по официална покана на тяхното Народно събрание преди десетина години.

На самия 17-и се състоя представяне на книгата на Карло Луканов. На мен се падна честта да говоря пръв:

„Не съм в състояние да дам допълнителни сведения за революционната дейност на Карло Луканов у нас или в Испания; не съм работил при него, за да допълня с нови щрихи неговата характеристика.

Но аз попаднах в семейство, тясно свързано със семейството на Александър Атанасов, бащата на Ема Луканова. Той именно венчава Върбан Ангелов, моят тъст, тогава секретар на Русенската окръжна партийна организация на БКП, а децата на Александър Атанасов кръщава моята другарка Ана. Както е известно, Александър Атанасов бе убит през 1925 г., а семейството му емигрира в Съветския съюз.

Затова след завръщането на Луканови в България едно от близките семейства, които посещавахме, бе това на Ема с многодетната ѝ челяд. Естествено запознахме се и с Карло Луканов, един от забележителните дейци на българската емиграция.

Излишно е да казвам, че името Луканови е свързано с българската история. И преди Освобождението, и по време на първите десетилетия на XX в. А сред партийните среди няма член на БКП и на РМС да не знае официалната теза за отношението на Тодор Луканов към Септемврийското въстание през 1923 г. Не сме на партийно събрание, за да обсъждаме тук този въпрос. Но аз го поставям в чисто психологически аспект, доколкото той е засегнат в самите спомени. Карло Луканов оневинява баща си, той разкрива убедително основанията за неговата позиция. И напомня, че на заседание на Централната ревизионна комисия на ВКП(б) Емилиян Ярославски възразява срещу изключването на Тодор Луканов от БКП. Въпреки българската позиция Тодор Луканов е възстановен като член на ВКП(б), какъвто остава до края на живота си.

Аз и досега не мога да проумея защо се прилага такъв жесток остракизъм към Т. Луканов. Въпреки неколкократните му молби до Васил Коларов не му се разрешава да се върне в България след 9.IX.1944 г. и да склопи очи в своята родина.

В „Незавършени спомени“ на Карло Луканов неслучайно централно място заемат страниците, посветени на интернационалното движение и борбата срещу настъплението на фашизма в Република Испания. Той сам им поставя лиричното заглавие „На Испания – с любов“. На един дъх се чете сбитото, но крайно живо описание на съставеното от представители на цяла Европа доброволческо движение от комунисти, социалисти, профсъюзни дейци, дори и анархисти. Звучи наистина убедително крайният му извод: „В защита на републиката се надигнаха целият испански народ и световната демократична общественост.“

Карло Луканов заминава за Испания в началото на 1936 г., след кратка подготовка, през Прага и Париж за Барселона – под името „Белов“. Случаят го събира при пътуването с командира на XII интернационална бригада бригаден генерал [Паул] Лукач – унгареца-писател Бела Франкъл с псевдоним Мате Залка – който го привлича за началник на оперативния отдел на бригадата. Комисар на бригадата е бил Луиджи Гало, по-късно дългогодишният председател на Италианската комунистическа партия Луиджи Лонго.

Около 500 души са били българските доброволци. За всички тях К. Луканов пише, че няма българин доброволец в Испания, който да не се е отличил и да не е получил официално признание от командуването на армията или правителството на испанската република. Началник-щабът на испанската републиканска армия генерал Винсенте Рохо казва: „Да, българите са добри антифашистки бойци! Слава на тях!" Около четвърт от българите доброволци полагат кости в Испания, други загиват в хода на антифашистката борба в България. За всеки един от тях има топла дума.

През есента на 1954 г. заминах за Москва, където бях зачислен за аспирант към Академията на науките. След като уредихме всички въпроси и се настанихме в общежитието с моята другарка, посетихме посолството. Посланик на България по това време беше Карло Луканов. Обадихме се на Ема Луканова. Тя много ни се зарадва и ни покани на обяд. Така започнаха нашите ежеседмични срещи с Карло Луканов. Няколко обстоятелства благоприятствуваха това. На първо място – голямото интелектуално, но и политическо брожение в столицата след смъртта на Сталин. Всеки ден имаше „новини", които бяха предмет на разговори между колеги от различна националност, но които имаха връзки със свои руски приятели. И аз имах щастието да установя много рано истинска дружба с хора добре информирани сред руските професори, играли политическа роля, които поддържаха жив своя политически интерес и за събитията извън страната. По този начин ние имахме изпреварваща информация за това, което става в Москва. От друга страна, оказа се, че режимът в Москва за контакти на посланиците с граждани, дори от социалистическите страни, бе силно ограничен. Луканови не се срещаха често и най-вече не можеха да споделят мнения за това, което става, дори с близки приятели. Ето защо тези посещения бяха очаквани с интерес и от Карло Луканов, и от нас. Защото, без да се отпуска, К. Луканов с кратки забележки насочваше разговора към задълбочаване на информацията и доизясняване на обстоятелствата. Това бе периодът на ХХ конгрес, издигането на Хрушчов, събитията, които го последваха и които приковаха вниманието и на приятели, и на врагове на Съветския съюз. Няма да се спирам на тези събития, които предизвикаха различно отношение още тогава, което и досега не е преодоляно. Те предизвикаха и брожение сред българските студенти в „Ленинские горы" – небостъргача-университет в Москва, които провели бурно събрание. То пък веднага предизвикало реакция и се заговори за връщане в България, за наказания и т.н.

По същото време директорът на Института по славяноведение чл.-кор. Пьотр Третяков ме повика и ми възложи да изясня дали Институтът по история, създаден наскоро в БАН, е съгласен да обсъди ръкописа на „История на България", подготвен вече от колектива в Москва. Пратих веднага съобщение в София и получих отговор, че не само са съгласни,

но биха искали при обсъждането у нас да вземе участие и редколегията на тома. П. Третяков ми благодари и каза, че ще отговори до няколко дни. Вместо това при мен дойде ст. н. с. Любомир Валев, син на политемигрант, и доверително ми каза, че са смутени, тъй като проф. С.[ергей] Никитин, главният редактор, бил съден в Ленинград за участие в заговор за сваляне на правителството през 1930 г. и едва ли ще бъде допуснат да излезе извън границите на СССР. Този процес продължавал да се води като антисъветска акция във всички официални издания. Възразих му, че вече едва ли някой се съмнява, че този процес е монтиран. И отидох в посолството при Карло Луканов. Той ме изслуша внимателно и каза: „Аз не мога да го реша, но знам кой може. Обади ми се утре заран към 10 часа." Което и направих. К. Луканов ми нареди да ида в хотел „Москва". Там бил В.[ълко] Червенков, той щял да ме приеме. И наистина в уречения час бях въведен при В. Червенков. Той ме разпита за „Историята" и каза, че е похвално да излезе от печат съветско издание за България. Правилно е да се обсъди у нас в присъствие на цялата редколегия. И допълни: „Нека се готвят за заминаване." Така в София се състоя и обсъждането на ръкописа с участието на проф. С. Никитин. Това беше неговото първо излизане зад граница.

Ето как познавах Карло Луканов, човек със сложна биография, изключително ерудиран, не многословен, но ефикасен, революционер и държавник, оставил трайни впечатления у всички, с които се е срещал."

След мен говори Иван Вълов. Александър Атанасов [Алик] остана много доволен.

Изобщо ми провървя тази есен. Само преди седмица или две ръководих събранието за представяне на книгата за живота на партизанските прояви на Андрей Премянов. Имах какво да кажа за него, защото се знаем като младежи. За партизанската му дейност говориха други.

„Приех да водя тази среща не защото съм съпричастен към решаващия период на съпротивата в този край, а защото се сближих с Андрей Премянов още в детска възраст. Когато бях в прогимназията, една епидемична вълна на туберкулоза заля училището и отделни квартали. Родители изпаднаха в паника. И майка ми намери решението да ме изпрати в село Бяла, откъдето бе нейната майка и голям брой роднини от т. нар. староселци. За тях Андрей пише, че били консервативният елемент на селото. Навярно е така, но не мога да не внеса корекции в тази оценка. По същото това време вуйчо ми [Жеко Костов] излежаваше продължителна присъда в затвора, осъден през 1925 г., а първата ни братовчедка, Пенка Балабанова, също от балканските староселци, се грижеше за нелегалния Благой Касабов. Те се криеха по това време у дома ни. По-късно и двамата загинаха. Казвам това, защото прогресивното социалистическо движение привличаше многостранно участие. Само така може да се разбере как

хлапета, каквито бяхме, с различно социално положение, се сдушихме с Андрей и другарувахме, разбира се, както се полага на деца – повечето време боси, но Андрей имаше и едни гумени ботуши, с които, за по-голяма тежест, отивахме на риба. Приятелство, установено в детски години, не се забравя.

Обстоятелствата се стекоха така, че аз отново потърсих убежище в село Бяла, когато на 24 май 1941 г. с разрешение на директора на мъжката гимназия полицията арестува ръководителя на РМС в гимназията Илия Диков и започна да търси Марин Бангиев и други няколко души, между които и мен. Пак се озовах в с. Бяла. Този път ме подслони семейството на Димо Трендафилов – също най-близки роднини по майчина линия.

Естествено бе да се съберем отново с Андрей. Този път имаше и какво да говорим. С часове прекарвахме из лозята, далеч от погледи, в разговор за настоящето и бъдещето на човечеството, за Съветския съюз, за социализма. Там посрещнахме нахлуването на германските войски в Русия. Разбрахме, че става нещо от бягащите параходи, цели в дим, и от врявата, която вдигаха със сирените си. До вечерта знаехме вече за нахлуването и аз се озовах във Варна. Там ме чакаше Николай Чернев с нова задача да възглавя кандидатстудентския комитет. Като отличник бях приет в Медицинския факултет, но започнахме борба за отмяна на „нумерус клаузус“, т. е. за широк достъп на кандидат-студенти във висшите учебни заведения. Заминах за София и ми дадоха връзка с БОНСС.

Както казах и в началото, не съм в течение на съпротивата в този край. Едва през 1944 г., през пролетта, бях преместен от Плевенския във Варненския затвор. С всички политзатворници излязохме на свобода на 8 септември [1944 г.]. Включен бях в ръководството на РМС, но скоро бях мобилизиран в ШЗО в София и останах окончателно там.

Но не мога да не кажа няколко думи за две свидни жертви на партизанското движение в нашия край, с които бях свързан. Жечка Карамфилова и Сийка Трифонова. Със Сийка израснахме заедно, защото къщите ни бяха съседни. Почти едновременно бяхме привлечени в ремсовата група на квартала. За трагичната ѝ участ узнах много по-късно от Кръстина, нейната сестра. Последен път с Жечка се видяхме, когато тя и моята другарка дойдоха на свиждане в Плевенския затвор през пролетта на 1944 г. Това бе неизказано щастие и за Марин [Бангиев], и за мен. И каква загуба около две седмици само преди 9.IX.1944 г.

А сега си пишат заслуги тези, които се стремят да заличат спомена за съпротивата, които се гаврят с възпоменателните паметници на падналите герои. Когато им припомняме за героизма на няколко генерации идеалисти, които без солидно оръжие и облекло преодоляваха природните стихии и още по-страшните блокади и хайки, те не могат да противопоставят никакъв аргумент освен своето нечовешко озлобление. Историята обаче си е казала тежката дума и тя е с нас, защото в миналото бяхме

заедно с цялото прогресивно човечество, а днес корупцията и сенчестата икономика ни отчуждава от нормалното развитие.

Последен път се видях с Андрей [Премянов] в Москва, където той учеше във Военната академия. Беше през 1956 г. На едно съвещание в посолството го видях седнал, мълчалив в един ъгъл. Заговорих го. Но явно беше унил. И аз бях неспокоен. Беше започнало обследване на студенти и някои аспиранти, създадена бе комисия начело с Дико Диков. Още тогава върнаха група студенти в България, а на нас с проф. [Симеон] Русакиев ни се размина. Започваше нов тур на вътрешнопартийни борби.

Благодаря на всички взели участие в това представяне на книгата на Андрей Премянов „Пътят“. Това бе още един повод да си припомним трудния път, който извървя нашата страна. С всички тези усилия и жертви ние заслужавахме като народ и страна по-добра участ. За съжаление, изглежда че не сме извървяли и сега докрай страдалческия път до Голгота. Питам се обаче колко още пъти трябва да изминаваме този път безрезултатно? И няма ли вместо освобождение да се затрием като народ и държава? Да не се залъгваме! Изходът зависи пак от нас, от нашите усилия и борба.“

Накрая ще отбележа само, че по ролята на БАС в процеса на изграждане на единен ляв фронт, както го обяви В.[елко] Вълканов, не се получи пълно съвпадение нито по изходните позиции, нито по прилагане на тактиката. Велко си представяше, че ние трябва да бъдем инициатори и дори мотори на тази дейност. Аз му възразих решително в Бюрото, че не сме политическа партия и не можем да играем водеща роля. Разговорите и уточняването на нашата позиция отнеха доста време. Велко отстъпи, макар и след няколко пъти, изведен от търпение, защото не е свикнал да му се опонира. Допусна и някои изхвърляния, че той лично избира комунистическата партия и там щял да се запише. Но не пренесох спора на пленума на БАС, за да не се създаде впечатление, че има разкол в БАС. След това обаче на заседание на ръководството отново анализирахме позициите и доказахме, че за съжаление политическите сили на левицата съвсем не са готови за единен ляв фронт. Напротив, все по-открито ни тласкат повечето от тях към социалдемократически уклон и към парламентарна партия на социалистите в плен на евролевицата.

Останах с крайно впечатление, че Бюрото на БАС вече се ориентирва правилно. За това способствува и пленума на БАС, когато в даден момент Минчо Минчев се зае да говори за необходимостта от единение. Реагираха му остро, макар че казваше верни мисли за БСП и нейната роля. Не искаха да ги заангажират политически от името на която и да било партия. Дори апелираха да не се месят в профсъюзните им искания.

1998 г.

1.I.1998 г. [четвъртък]

Краят на годината [1997-а]. Този път не изпратих новогодишни картички освен на неколцината, от които получих поздравления. Реших изобщо да отговарям само на вече изпратени до мен честитки. Доста са редки, което е удобно и за мен самия. Изключение направих само за [Йоанис] Караянопулос. Получил е тежък удар, но официално не се казва нищо, освен че В.[асилики] Папуля е поела временно ръководството на председателството на Асоциацията [AIESEE]. На Й. Караянопулос изпратих следните редове: „Cher ami, une année encore viens de s'écouler – année assez difficile pour nous – pour notre travail et pour notre santé. Qu'est ce que nous attend au cours de celle qui commence? Je croix que cependant il y a un point où nous pouvons nous félicitér: nous avons rempli notre devoir, malgré les difficultés et les épreuves que nous avions surmontées. Et voici mes voeux, que nous puissons surmonter les problèmes de santé et nous revoir en bonne forme."

Не знам как бихме могли да се срещнем с Й. Караянопулос при безпомощното му състояние. Човек, бликащ от енергия и поемащ отговорности, когато другите се стъписват. По 1300-годишнината, ако не беше той, нищо нямаше да стане – нито конференция, нито тържествено отбелязване в Атина. А в Солун се опита да попречи дори министърът на вътрешните работи със заплаха.

Суетнята около новогодишните празници беше голяма, както бива всяка година. Готвене няколко дена подред, неизменната баница (две) с паричка, баклава и прочие. Празнувахме пак семейно, но не и срещу Нова година. Решихме да поканим всички у нас на 1 януари. Така и се задържаха всички не само на обяд, но и до вечерта.

Все пак посрещнахме Нова година в добро здраве. Нищо, че съм на строг лекарствен режим няколко пъти на ден. Още не можем да овладеем високото налягане сутрин. Все е над 100 долната граница.

Още не са пристигнали поканите за Париж. А самият се колебая да предприема такова пътешествие, като видях по телевизията какво става във Франция. Не че не сме видели Париж във всички премени, дори найблестящите, каквото бе чествуването на 200-годишнината от Великата френска революция. Но винаги човек в Париж, който е прекарал извест-

но време там, щом попадне отново, се настройва сантиментално. Та по-добре е да изчакаме подходящо време.

12.I.1998 г. [понеделник]

Новата година посрещнахме в семейна, домашна обстановка, в разговори и шеги. Всъщност бяхме се отдалечили от политическото ежедневие не само ние, но и мнозина приятели и близки. На въпроса „Гледаш ли телевизия?“ най-често се срещаше отговорът: „Почти не, само някой и друг филм“. Щом и ние вече прескачаме различните специализирани предавания, включително и „Панорама“, мисля, че се подразбира до какво отегчение и безразличие бяхме доведени.

Това привидно спокойствие бе нарушено с приближаването на 10 януари. Заслугата се пада и на двете страни, които ни изненадаха. Най-напред управляващите, които се опитаха авангардно да заемат позиция и да омаломощят опозицията и БСП. Обявиха гръмко, че ще публикуват протокола на закритото заседание на Министерския съвет на 10 януари. Последваха предварителни изказвания и съобщения, че ще последват и дела срещу министри и срещу министър-председателя Жан Виденов. Явно се разчиташе на сплашване и внасяне на разнобой в позицията на левицата и на БСП и задълбочаване на разкола.

И наистина публикуваха в десетина страници протокола на Министерския съвет. Това, което ми направи впечатление, бе, че с това не се постигна нищо, защото дискусията за мерките, които трябва да се вземат (дори когато ескалацията на насилието довежда до щурмуване на Парламента) не предвижда никакви екстрени мерки. Остава да видим и продължението в броя от понеделник.

Дали от тези заплахи или най-после нашите сами се осъзнаха, че пасивното очакване управляващите от самосебе си да се дискредитират е най-пагубната линия на поведение. Излезе декларация на партийното ръководство – много ясна и настъпателна. Ако се приеме като начало най-после на промяна на политиката, на преодоляване на страховия синдром и на пагубната линия на БСП да преглъща всички удари, това може да се окаже спасителният път за преодоляване на кризата и в самата БСП. Така аз възприех и статиите във в-к „Дума“, които поне в този момент спряха водената кампания срещу определени лица. Излязоха остри статии, включително от [Стефан] Продев, които не могат да не се отразят на самочувствието на хората.

Апотеоз на извършващата се промяна бяха митингът и шествието на БСП до площада. По принизени изчисления имаше не по-малко от 30.000 души. Възрастни хора с най-голямо удоволствие шумно манифестираха, със стръв отговаряха на закачките отстрани. Видяхме се с много хора.

Радват се, че БСП преминава в настъпление и се превръща в истинска опозиционна сила.

Така че в тези няколко дни измених на програмата и четох много вестници; и дори се върнах към телевизията, която бях зарязал.

В неделя погребахме Тошко [Косатев]. Страшна трагедия. Как издържа толкова време без да може да легне, неподвижно седнал на стол. И въпреки избавлението му от толкова мъки – и за него и за околните, найвече съпругата и умно дете – смъртта се посреща като тежък удар.

Плевенските политзатворници посветиха последната си сбирка на разискване на алтернативните предложения на БСП. Л.[юбен] Анев и Ал.[ександър] Кирков. И двамата направиха разумни предложения. Те, а особено и П.[етър] Андонов, отхвърлиха като левичарство предложенията на Иван Георгиев за „марксистко-ленински подход“ и в този дух.

14.I.1998 г. [сряда]

В.[елко] Вълканов има среща в киносалона с членове на БАС. Говори в свойствения си дух, настъпателно, но вече взе да се повтаря с това, което е говорил вече и особено публикувал. Разбира се, ръкопляскаха му често.

15.I.1998 г. [четвъртък]

Трябва да търсим нов редактор за в-к „Жарава“, ако не се наеме да изкарва два броя на месец. Опитен е, за кратко време може да се напрегне, но пие много.

Предварителна среща с [Кристиян] Маслев, [Димитър] Бакалов и [Марин] Калонкин за уточняване не толкова на самото събрание на фонда, а за нов състав на Надзорния съвет. Трябва М. Калонкин да осигури интересите пряко на БАС и затова него ще издигнем за председател. Но на този етап ще задържим Михаил Савов като член. Той се оказа деен човек, макар че като икономист има виждания. Сблъсък [има] между К. Маслев и [Костадин] Коцалиев. Изглежда се оправдават моите опасения.

[Георги] Куфов получи орден за преводаческата си дейност от гръцкия президент. Стана тържество в посолството при не голям брой поканени. Мина сърдечно. Почувствувах се неудобно, защото само към мен бе насочено повече вниманието и от страна на посланика, и от страна на присъствуващите. Поканиха ме и да седна. Та взех да се питам дали съвсем не съм се състарил.

16–18.I.1998 г. [петък–неделя]

Свободното си време използувах за работа над тетрадките, които предавам в архива на БАН. Стигнах до 1989 г. Нищо не променям, нито добавям – поне досега. Но прескочих 1987–1988 г., защото констатирах липси и съвпадение с автомобилната катастрофа – т. е. с удара на кола при зебрата на улицата в парка, отделяща гората от къщите. Загубихме съзнание и като умрели ни хвърлили в един камион и отвели в „Пирогов". Ще се наложи да поразровя натрупаните материали, за да намеря какво е останало от този период. Отнесох в архива на БАН един топ хартия за ксерокс, за да ми направят едно ксерокопие да имам и аз вкъщи. За автобиографията, която ми поискаха, вече са преписали около 70 страници. Стигнали са до процеса Трайчо Костов. Оригиналите остават в архива. Ксерокопията ще задържа в кутии, като ги направим удобни за прелистване.

19.I.1998 г. [понеделник]

Развиха се бурни сцени на разправии. Докато бях горе с [Кристиян] Маслев, постигнахме съгласие по всички проблеми. Той може и знае как да действува, даде добри прогнози за нас. Сам, по всичко изглежда, отбягва да заема позиции, които са крайни. Разделихме се, т. е. аз напуснах и не можах да видя как са се развили по-нататък разговорите. Но [Марин] Калонкин ми звънна, за да ме осведоми, че [Костадин] Коцалиев заплашвал и фонда, ако К. Маслев не го напусне. Не успели с [Димитър] Бакалов да успокоят атмосферата.

Сега тръгвам за „Позитано" – на Общо събрание. Най-малко сега бяха нужни усложнения, след като набелязахме цяла програма за записване на фонда и за подпомагане на БАС.

20.I.1998 г. [вторник]

Нещата не се развиха, както ги бяхме планирали. Залата беше препълнена. От М. Калонкин разбрах, че [Костадин] Коцалиев е обработил много хора и може да има изненади. Излъчи се комисия от трима души – бай Стоян [Стоянов] (който е на моите години), Миладинка от Кюстендил и аз, да предложим състав от 4-ма души – М. Калонкин, председател в проект, М.[ихаил] Савов, [Георги] Евгениев и момичето от хората на К. Маслев. Но явно другите двама бяха подработени и настояваха за петима, визирайки направо К. Коцалиев. Докладвах бройката – гласуваха петима и въпреки известни протести и суматоха, избрани бяха така. И аз имам известна роля, защото не настоях остро на установеното предварително – за 4-ма души, а К. Коцалиев да остане вън. Прецених, че в крайна сметка е по-добре с К. Коцалиев вътре при нас, отколкото вън.

При подреждане на ръководството на своя глава предложих [Георги] Евгениев за председател на Надзорния съвет. Прецених, че М. Калонкин се претоварва и може работата в БАС да изостане. Имаше запитвания, но събранието остана доволно. Станахме холдинг. Дано работата потръгне.

21.I.1998 г. [сряда]

Поканихме югославския посланик – залата пак бе пълна. Проф. [Радош] Смилкович говори добре, имаше много въпроси. Целта беше постигната – да дадем морална подкрепа на Югославия. Но не се въздържах и поставих въпроса и за политиката на Сърбия – [Слободан] Милошевич не засили ли много желанието на Сърбия да обхване всички сърби в границите на голяма Сърбия дори с райони, в които сърбите са малцинство; не предизвика ли това реакцията сред останалите съседи на Сърбия и оправдана ли е такава политика? Р. Смилкович благодари за въпроса, но не навлезе в отговор по същество. Оправда се изцяло със сръбската позиция.

28.I.1998 г. [сряда]

Цяла седмица работа над дневника. Не се отклоних освен за разходка около обяд в парка. И след обяд – на филма „Санктпетербургски тайни". Колко е изпипан като състав – всеки артист е подбран така, че да помислиш, че не би могъл да се намери друг, по-добър. Музиката прониква в душата и не се забравя. И уж е руската бавност, в действие, в приказване, а нещата се развиват бързо и държат в напрежение. Най-хубавото е, че няма сцени на бягане и преследване по улици, а всичко се развива като в театър, в камерна обстановка.

Снощи бяхме на концерт в НДК по случай Освобождението на България. От плевенските състави. Великолепна игра и пеене. Публиката изпадна в отдавна забравена среда – на музика, танци, на възторжено изстъпление. И накрая – руски състав, който явно по-голямата част от времето си прекарва в чужбина.

Сблъскахме се малко с В.[елко] Вълканов. В.[асил] Иванов устройва среща на ветераните с партийните дейци. Поиска да станем съорганизатори на срещата. Аз възразих, че можем да участваме в срещата като ветерани, в лично качество, но не и като организация. Не е правилно да дадем предпочитания на едни от нашия състав и да критикуваме или пренебрегваме други – съставът ни е разнообразен – от крайно леви до увличащи се в социалдемократически уклон. Може да имаме ние симпатии, да отстояваме възгледи, но при общи мероприятия не трябва предварително да се ангажираме с позиция срещу партии или техните лидери. Велко се съгласи, както и Васил Иванов.

14.III.1998 г. [събота]

Цял месец не погледнах тетрадката. Станаха много събития. Но ги прескачам, защото вниманието ми беше съсредоточено върху автобиографията и някои допълнения за пропуснати събития. Ще маркирам само срещата с варненските политзатворници, а сетне и с плевенските. Дичо Атанасов ме посети, недоволен, че не е включен в състава на 104-те бивши хора на МВР и МВнР – главно генерали и група интелектуалци. Някои от тях се разграничиха по-късно – Валери Петров със стихотворение.

Проведохме няколко срещи, за да организираме „Клуб на партизаните". Останах изненадан, като видях колко не се търпят едни друг. Но приеха идеята, поискаха обаче докладът и инициативата да излязат от нас. На мен възложиха да изнеса доклад. Приеха го с продължителни ръкопляскания. Потърсиха ми екземпляри – [Атанас] Семерджиев и други, но им казах, че ще излезе във в-к „Жарава". Отделно ми се обади Ламбо Теолов, имахме и продължителен разговор с него. Също и с Н.[иколай] Чернев, В.[асил] Зикулов, Владо Танов. Поставихме едно хубаво начало, в един момент, когато се осъществява голям натиск над генералите, които още бяха на отговорни места. [Радослав] Пешлеевски – яви се и по телевизията, последван от [Ангел] Марин, който открито атакува някои непорядки около националната ни сигурност.

Среща с [Иван] Вандов – поиска ми нещо за тома, който готвят плевенци. Дадох му автобиографията.

Отново грижи по фонда. Решили са да създават дружество, като използуват създаденото с К.[оста] Ананиев и [Марин] Калонкин. Дано намерят начин да заздравят фонда и да помогнат на БАС с малко средства. Отново се задават облаци, този път от [Костадин] Коцалиев.

Почина Нюма Белогорски. Погребаха го по ритуала. Велко [Вълканов] отказа да вземе шапчица, която връчваха на тези, които бяха дошли без шапки. Това му костваа хапливата забележка на [Анжел] Вагенщайн. Велко отговори, че той е българин и православен, на което А. Вагенщайн му възрази, че означава ли това, че той трябва да влезе с шапка на християнско погребение?

Най-после издадоха дневника на Георги Димитров. Много е скъп, за да го купя. В Софийския университет стана представяне. Хубаво говори Бойко Димитров.

Ж.[елю] Желев при среща на приема, устроен от Г.[иньо] Ганев, ми каза, че съжалява за отношението си по-рано към конституцията. Всъщност конституцията е добра. Иска да се срещнем.

25.III.1998 г. [сряда]

Вече не съм за този свят. Отказах да ида на приема по случай националния празник на Гърция; вчера не отидох на чествуването на Института по социология – знаейки проблемите и борбите около неговото основаване; отклоних и някои други срещи.

Вече се отегчавам и от вестници. Толкова загрубя борбата около конгреса [на БСП]. И сегашното ръководство, поддържано безогледно от Стефан Продев. С позорната статия в „Дума“ днес. Не се ангажирах в открита схватка с тия, които не харесвам, защото не обичам страничните намеси. Но пък не одобрявам и използуваните подходи от различните фракции.

Засилиха се усилията за обединяване на левицата. Сполучлив доклад изнесе Мирослав Попов пред БАС в голямата зала.

23.IV.1998 г. [четвъртък]

Написах за [Константинос] Караманлис „In memoriam“ за в-к „Жарава“, но по-бързо излезе във в-к „Нова зора“. Излезе и в сп. „Сега“, както и в Гърция друга информация, направо по телефона. Обадиха се мнозина, че са харесали написаното.

Междувременно почина и Петър Илиев. Беше винаги изправен, любезен, движеше си с голямо достойнство. Често идваше да си побъбрим, но всичко беше вече казано.

Много сполучливо избраха Мария Цонева да говори за деня на политзатворника. Хвалиха я всички, но аз пропуснах деня и не можах да я чуя. Извиних ѝ се.

Погребахме Стефан Великов. Говорихме за него и делото му Страшимир [Димитров] и аз.

Не разбрах, че на митинга на БСП получил пристъп и починал Марат [Тодор Рангелов Кираджийски]. Така не можах да ида на неговото погребение.

6.V.1998 г. [сряда]

Прескачам срещи, разговори, за да свърша допълването на своя текст [автобиография]. Станаха още някои глави, но все пак спирам до посланичеството в Атина. Искам да се освободя от писането, защото очаквам Мая с Алик. И знам, че в данданията не ще мога да се съсредоточа.

Реших да маркирам само по дати.

Пред БАС говори ген. [Ангел] Марин. Вече се е обиграл, възприеха го с ентусиазъм.

7.V.1998 г. [четвъртък]

Дойде у дома [Светослав] Шиваров. Беше пил. Дълго говорихме, опита се да ме убеди, че той има още голямо бъдеще в БЗНС. Но ми се струва, че повече се окуражаваше той сам. Говорих с [Драгомир] Шопов – не иска да го чуе и види. Отново се разбиват много крилца. Но какво съм седнал да ги оплаквам – нашето положение не е по-розово – и в крайната левица, и сред тези, които настояват за „социализъм“, и сред тези, които се пишат „евролевица“.

11.V.1998 г. [понеделник]

Създаде се организация на дипломатите. Присъствувах на учредителното събрание.

12.V.1998 г. [вторник]

Организирана бе научна конференция, посветена на Ригас [Велестинлис] в хотел „София“. Отидох като слушател, но ми направиха трогателна овация. Това ме задължи да импровизирам и да припомня колко бавно се преодолява инерцията, особено негативната, в отношенията между двете страни. С примера на Месолонги.

14.V.1998 г. [четвъртък]

На събрание на палестинците. Пламенно слово за непреклонността на борбата изнесе дошлият епископ, техен, от Йерусалим.

28.V.1998 г. [четвъртък]

Този месец мина с голяма проявена активност в БАН. Най-напред акад. Н.[икола] Попов и цяла група говориха на няколко събрания в БАН за китайското чудо при препълнен салон. Отвориха ни се очите за това, което са постигнали в различни сфери, с помощта и на много снимков материал.

На 20 май в Отделението говори и Н.[иколай] Хайтов. Както винаги – интересен, но посещението бе слабо.

Много сполучливо мина събранието на БАН, посветено на 24 май. Докладът на акад. [Иван] Юхновски бе нетрадиционен и по съдържание, и по форма. Присъствува и президентът П.[етър] Стоянов. Ние с Ана влязохме тъкмо преди да започне докладът и без да се оглеждаме, седнахме на първия ред, където имаше празни места. Едва тогава видяхме, че през два свободни стола е седнал П. Стоянов. На излизане той се спря при мен и ме попита как съм, кога ще се видим. Отговорих му също накратко: „Когато ме повикате.“

Днес аз пък имах доклад „Националният въпрос на Балканите“. Също не много посетено събрание. Акад. [Иван] Костов научил и ми поиска доклада. Дадох му екземпляр. Имах среща с югославския посланик и на него му поисках мнението. Върна ми го с една-две удачни бележки и с раздразнение по македонския въпрос. Продължават да са чувствителни, даже когато за тях този въпрос не е от първостепенна важност, както албанският.

29.V.1998 г. [петък]

Отново погребение. Този път на Георги Петров – Гигата. Най-близък приятел от Плевенския затвор и след това. Съвсем оредяхме.

Този месец отидохме и на няколко концерта.

26.XII.1998 г. [събота]

На **5 юни** пристигна Мая с Алик. Къщата се напълни с много хора, шум. Излишно е да пиша повече. Мая се е наложила вече международно, канят я на всякакви научни срещи – и на Запад, и на Балканите. В цял подлисник турският министър на външните работи предава съдържанието на книгата ѝ и хвали авторката. Канят я в Истанбул – в новооткрит университет, с баснословна заплата. Но тя не иска да напусне САЩ и прие да стане гостуващ професор за два месеца годишно.

Алик е много възпитано момче, умен е, отлично подготвен езиково и с обща култура, която дават такива университети като Колумбийския, Харвард, Йелския. Похвалих го, имахме доста разговори с него, ще стане добър историк. Допада му и балканистиката. Мая постъпи много разумно, като за това лято го разведе и в Гърция (Солун), и в Югославия (Черна гора – Цетине), и в Турция (Истанбул). Зарадвахме се и за Анюнка. Вече си е избрала специалността, старае се упорито, а си имала вече и симпатия.

Мая не приема вече така лековерно това, което става у нас. Разочарованието ѝ от това, което е направено от една цветуща страна за такъв кратък период – пълна разруха и морална деградация – много я засегна. Не може дори да го обясни защо именно е така, дори е по-зле от Румъния.

Разтревожена, още не наясно за повсеместния провал на социалистическия експеримент в цяла Европа, без особени илюзии за социалдемократическия път, не вярваща в Китай, дойде при мен, сгуши се и ми каза: „Татко, много е сложна действителността, хората са объркани, но знай, че аз съм си ваша.“ Повтори го и ме целуна. Колко много са тези, които вярват в бъдещето на социализма, но не виждат неговите носители в нашата епоха.

Участвувах само на чествуването деня на конституцията, на **12 юли**. В залата на Военния клуб. Дадох изказването си във в-к „Жарава". Сашо [Александър] Янков дойде да ме поздрави, недоволствувайки от изказването на Гиньо [Ганев] и някои други. Това бяха външните прояви през това лято в София.

На погребението на Тодор Живков не отидох [**5.VIII.**]. И не само поради големите горещини. Не приех начина на провеждане на митинга. Да стоварят ковчега на Т. Живков на площада и там да се изрепчат оратори и прощални ръкостисквания със семейството. И да започнат сега „съгласия" и „несъгласия" по произнесените слова.

Срещнах Д.[имитър] Станишев. Движеше се като сянка. Но и той за погребението на Т. Живков бе рязък. Без да го попитам, произнесе осъдителни слова към ръководството на БСП за митинга.

Прочетох книгата на Л.[юбомир] Левчев [„Ти си следващият"]. Внимателно. Сега не мога да си припомня кога в мен се оформи разбирането, че той е човекът, който е бил най-близко до Людмила Живкова. Че той е бил преди всичко нейният вдъхновител. И аз го отбягвах. Вярно е, че аз странях от писателските среди изобщо и отбягвах да имам вземания-давания с лидерите на културния фронт. Не че нямах приятели и познати сред тях – едни още от студентските години; други, с които се сближих в различни години. Но ни свързваше нещо повече – съвпадаха нашите общи виждания за съветската действителност и за положението у нас.

Към Л. Живкова нямах предубеждения защото не я знаех по лице. Дори на изпит се бе явила, изпитал съм я, без да погледна книжката коя е тя, писал съм и бележката. За това бях дълбоко учуден, когато един ден ме повикаха при Тодор Живков, а той ми зададе въпроса: „Какво ще препоръчате за моята дъщеря? Избрала е вашия институт, в него иска да постъпи." И така тя се зае като всеки новопостъпил със задачите, които вършехме по това време всички – провеждането на първия световен конгрес по балканистика. Тя постъпи като специалист и едва когато представи своята дисертация, която блестящо защити, тя бе избрана за научен сътрудник. По време на голямата конференция на историците в зала „Универсиада" Т. Живков подхвърли пред ръководството, докато пиеха кафето си: „Вижте го този, държи дъщеря ми като техническо лице." Аз отговорих: „Но тя стана кандидат на науките като Людмила." Не след дълго Людмила ми каза, че проявява интерес към културната история и че имала възможност да изкара цикъл лекции в Москва. И добави дали имам нещо против. Аз не виждах нищо лошо да се насочи там, където ѝ приляга, особено с нейните възможности. Така тя реално напусна Института [за балканистика] и пое пътя на големите административни и политически длъжности.

Що се отнася до Л. Левчев, имах предубеждението, че той е пряко свързан със съдбата на Людмила много отрано. Така мислех, дори и след промяната у нас. И не виждах никакво основание да си променя мнението и поведението към Л. Левчев. На няколко пъти се случваше да се приберем заедно от [славянската] фондацията на бул. „Евлоги Георгиев" до къщи. Разбрах, че боледува, но разговорите ни се ограничаваха до баналности. И все пак накрая се поддадох и приех поканата на Л. Левчев да пийнем по чашка при него. Не говорихме за Людмила, а за съвременното положение. Така дочаках излизането на книгата му. Донесе я вкъщи Мая, взела я от Искра Баева.

Началото, многозначителното заглавие, неговото отношение към съветската действителност ми се сториха много претенциозни и най-вече бягство от реалната тема и въпроса, който животът поставя пред нас. И спрях да чета. Но след няколко седмици реших да не се поддавам на временно неразположение и да прочета книгата докрай. И стигнах до съвършено други изводи.

Първо, Л. Левчев е голям поет и писател, когото неправилно съм подценявал. Второ, нещата на литературния фронт са много сложни и невинаги това, което се вижда или пише, е вярното лице на истината. На едно място в книгата си той пише: „Човешките спомени са хамелеони. Те са минало, което непрекъснато се приспособява към цвета на настоящето. И все пак на какво друго да се позове човек."

Безспорно това е вярна констатация. И все пак човек може да надникне и схване нещата, когато има над какво да се замисли. В случая аз открих за себе си истина, обратна на тази, която сам си бях създал. Вярно е, че през 70-те и 80-те години аз почти не бях в България или бях изцяло погълнат от работата си в БАН и балканистиката (няколко конгреса и не по-малко от двадесетина конференции). Писателските среди ми бяха чужди. По изключение се сближих с Н.[иколай] Хайтов заради Родопите и В.[асил] Левски [за гроба]. И по още една причина. У дома му се срещахме няколко пъти с А.[ндрей] Луканов за поверителни разговори за положението у нас и за [Михаил] Горбачов.

Няма да правя разбор на книгата, далеч съм от тия среди, за да се произнеса по описаното и оценките в нея. Имам, разбира се, и своето мнение по някои събития. Но без никакво колебание, след като се запознах и с неговия „роман", приемам Л. Левчев за изключителен талант в нашите условия. И му вярвам, че е искрен. Останах все пак изненадан от мястото, което е отделил за Людмила [Живкова]. Смятам, че не е казал всичко, което знае за нея. Защо, не знам. Предполагам обаче, че ще намери начин да се спре на още много въпроси от по-общ и частен характер. Навярно не е искал да разобличава цял сонм клакьори, насъбрали се около нея. Някои от тях видях в Атина – при нейното посещение. Видях и Людмила не такава, каквато я знаех. Вече се беше поддала на други ветрове – го-

вореше за Александър Велики и за Филип II, за ново превъплъщение на създаденото на Изток и на Запад. Околните ѝ пригласяха. Какво стана по-нататък? Л. Левчев загатва за много неща, нека се надяваме, че ще се върне към тях.

Междувременно Вера Маринова ми обърна внимание на рецензията на Невена Стефанова. Бях ѝ казал, че приемам Л. Левчев с известни уговорки за искрен. Вера се възмути и ми каза решително, че не е съгласна с моята оценка за Левчев. И ми прати статията на Невена Стефанова. Прочетох я внимателно и трябва да призная, че тя разчопли отново съмненията ми за Л. Левчев. Невена много удачно противопостави именно съдбата на Константин Павлов на Л. Левчев, за да се види ясно кой е „преследваният" и кой е не само толериран, но и активно издаван и всячески поддържан.

И така върна у мен отново съмнението за Л. Левчев и за неговата двойнственост – в живота особено и дори в творчеството му. Изкуството да се претворяват и саморекламират са усвоили дълбоко писатели, а и научни работници. Разчитат на подкрепата на себеподобните си в различни среди преди всичко. И в не малка степен на забравата и на нежеланието да се бори човек за истината в това смътно време.

Много отдавна не сме оставали в Драгалевци с преспиване едни-два дни. Този път прекарахме повече от една седмица. Намерихме си и компания. [Димитър] Виденов от специалните посланици. Знаехме се, без да сме по-близки и без подробностите на периода след 9.IX.1944 г. Оказа се, че сме кръстосвали едни и същи райони – Варна, Бургас, София. Попаднахме на случаи, на които имахме различна интерпретация, но в оценките си допаднахме. Много отдавна не бях се връщал към миналото в такъв аспект.

Прибрахме се да заминем за Варна. Отново сме в станцията. Имахме голямото щастие да случим на топла вода и слънчево време, но през последните дни се развали времето и не ни остана друго, освен да се разхождаме.

Слязох в града – срещнах се на продължителен разговор с Марио Прохаска и неговата съпруга, братовчедка ми Зафирка – Фифи. Отначало се опитаха да пренесат разговора на политическа тема – колко жесток се оказал комунистическия режим изобщо, но отклоних темата, като припомних, че трябва да сравним данните там, където знаем наистина нещата, например Варна. Отказаха се, защото бащата на Марио бе съдружник на Ангел Цаневия баща. Знаеше се какво означава подкрепата на Ангел Цанев. Марио бе назначен за лекар във вилите на ЦК на комплекса „Св. Константин и Елена" – да използувам истинското му название. А Зафирка станала председател на Гръцко-българското дружество във Варна. И тук имаше какво да си кажем и разговорът се пренесе извън политиката.

За сина им не говорихме – гордеят се – не се намесих. Радвам се все пак, че възобновихме контактите и приятелството – почувствувах, че на Марио е тежало, че не съм се обаждал толкова години. Знаел е, че се срещаме със Стамат Стаматов, по когото пращах поздрави само. Разбрах, че Марио е имал трудности със здравето – пропил се бил, имал инфаркт, не напреднал и в професионално отношение. Това ми разказа Стамат. На няколко пъти се опитвал да го увлече в научна работа, за известно време го взел и при себе си. Не се получило нищо.

Оттам прескочих при Стамат. Няколко часа си бъбрихме за миналото, настоящето, за реалните и загубените перспективи на нашата действителност. В личен план нямаше какво да се оплакваме, но си говорихме за реално проиграните възможности да запазим социалистическия строй и да гледаме сега как се присвоява и разрушава придобитото и изграденото от няколко генерации.

И все пак починахме във Варна, закалихме се. Върнахме се ободрени. Чакаха ни доста задължения. Да напиша окончателно доклада си за националния и малцинствения въпрос на Балканите. Да подготвя доклад за Ригас Велестинлис – получих покана от Атинския университет и от Париж, от гръцкото представителство на ЮНЕСКО, които организират голямо заключително заседание.

По линия на БАС продължиха нашите усилия да разширим дори активността си, защото БСП и неговото ръководство издигнаха призиви за мораториум в политическия живот. Като че ли възникналите трудности не са проява на грабителската същност на властта на СДС. В никоя друга европейска страна грабежът не се превърна в норма на поведение на управляващите на всички нива – министри, съдебна система, митници, банки, приватизация. Станахме за смях и отскачаме все по-надолу в класацията на държавите в Европа и в света. Залъгват ни с посещения – престолонаследникът на Англия, съпругата на [Бил] Клинтън, други високопоставени личности – да ни потупат по рамото, защото водим първенството по нагаждане към общата демагогия, че се върви по линия на прогреса, на „демокрацията“. За каква “демокрация“ става дума? В същото време „левицата“ – макар и социалдемократическа – заля континента. А ние още говорим за либерализация и оставяме да се разпорежда с нас чуждата агентура. Не е била деградацията така очебийна и безогледна дори и преди 9.IX.1944 г.

Нашите митинги, протестни акции, запитвания в Парламента от страна на Велко [Вълканов], авторитетът, който си създадохме, раздразни дори и ръководството на БСП. [Георги] Първанов открито ни нападна, даде тон на повик срещу нас и в-к „Дума“. Засега това само ни мобилизира.

Чудесно мина събранието на БСП и БАС в Смолян. Случихме на хубаво време. Цветна градина бе цялото прекосяване на Родопите – жълто,

зелено, червено в различни съчетания. Бяхме с Ана. Не можехме да се нагледаме, връщахме се постоянно и към спомените. Бяхме се влюбили в Родопите – дотолкова, че се запретнах и намерих постоянна къща за Института [по балканистика] в Чепеларе. И много от международните мероприятия провеждахме там. Шеф сега е станал [Андрей] Печилков, с когото се знаем от години, когато бе шеф на архивите там, наш студент.

Всичко това – за обстановката – може да звучи малко тривиално, но такава е действителността. Ежедневно се описват грабителства и грабители, за задържани и пуснати под гаранция мошеници и крадци, започнаха гангстери да се избиват посред бял ден. Банална и отегчителна е станала действителността. Пренесли са у нас най-лошите образци на първоначалното натрупване на капитала и на периода след Първата световна война на мафии и на саморазправа.

И от време на време успяваме да проведем и ние някаква акция, да пуснем статия, да напомним за нас с митинг – навън или на „Позитано", да раздвижим духовете на присъстващите. Но за съжаление това остава камерно, защото се премълчава от в-к „Дума", омаловажава се и дори отрича от бюрократизиралото се ръководство на БСП. Защо ли не я напусна?

Българо-гръцкото дружество организира изнасянето на моя доклад в БАН в препълнена зала с почерпване. Дойдоха доста непознати за мен лица, дипломати и приятели като Ичко [Христо] Христозов, Любен Беров и други. Интересът, предизвикан сред тази ограничена все пак среда, ме накара да я дам за печат във в-к „Нова зора". Прие се много добре. Непознати ми се обадиха наред с наши другари – и за съдържанието, и за тона.

Това ме задържа още и в БАС – чувствувам се изморен. Искам да си оправя документацията, ще ми помогне и Ана, а Велко [Вълканов] и [Марин] Калонкин не ме оставят – за морална поддръжка. Така продължавам още – да видим докога.

Пиша сега. Ана глади и аз пуснах музика от касети, които съм слушал много пъти сам в Атина или у дома, когато работя или почивам. Така пуснах касета с „Кайзер валс". Развълнува ме, дори спрях да пиша, заслушан, потиснат от стари спомени. Изведнъж Ана, която гладеше, се впусна и ме прегърна насълзена. Тя не може също да забрави – последният ден през 1942 г., когато се затворихме в киносалона (където сега е военният театър), преди да предприема опита за обжалване на присъдата. Много сме привързани, защото и много неща преживяхме заедно, горестни, вълнения, общо взето, щастливата развръзка на събитията. И сега преживяваме старост, с лекарства, стараем се да забравим неприятностите в миналото и днес, да не се подаваме на тъжни мисли. Но действителността ужасно потиска. Не виждаме основание лично да преживяваме тежко старините си, но около нас семействата оредяха, приятелите ни напуснаха. Разхож-

даме се в градината, в парка, почти не срещаме познат. Само от време на време някой ни поздравява, колкото да разберем, че вече и ние навяваме спомени за отминало време.

Поканен бях на **3 ноември** на честването от основаването на Историческия факултет. Бях вече единственият от старата генерация. Добър доклад изнесе деканът [Георги] Бакалов. Посрещна ме добре. Вярно е, че бяха го погнали негови колеги, които и сега се кичат по мегдани, и той намери подкрепа от мен. Не го е забравил като някои други и го прояви веднъж при честването на 75-годишнината ми.

Напоследък привеждаме в порядък финансите си. Парите, които бяха блокирани в банката „Земеделски кредит", благодарение и на Жан Виденов, който не допусна ограбването на личните влогове, започнаха да се изплащат. Получих и от ЮНЕСКО значителна сума, очаквали да се съберат повече. Така че имаме осигуровка – дано не заболее някой от нас. Това ни е грижата. Пенсиите ни стигат. Облечени сме. Дори някои от костюмите ми, уж излезли от модата, сега станаха пак супер модерни. Без маншети отдолу. Такъв е един черен костюм от най-хубав английски плат, неслаган от мен поради липса на маншети. С него заминах за Париж, защото нямах по-запазен. С малко свито сърце, но приех неизбежността. За моя изненада в най-луксозните магазини на витрините панталоните бяха без маншети. И то доказано, че не се касае за случайна рекламна необходимост – да се запази моделът, изложен за продан с допълнително пришити маншети. Погрижи се и Мая да ни достави хубаво бельо, горни пуловери, чорапи, така че сме à jour.

Пропускам много срещи, разговори, дори събития, които се случиха през тези няколко месеца. Ще се спра на последното ни пътуване за Париж с Ана. Прекарахме 10 дни. Участвувахме на конференция за Ригас [Велестинлис] и на заседание за културна история на Балканите – организирана от [Елени] Антониади и проф. А.[ндре] Гию. Срещнах се с юнесковските хора.

Забелязах, че всички очакваха как ще говоря. Бе ми оказана голямата чест да ме поставят в Международния почетен комитет за Ригас. Но знаеха и за болестта ми. Поставиха ме първи да ръководя заседанието и един от първите да изнеса и доклада. Успях да се мобилизирам. По думите на Ана и Алик представил съм се много добре. Поне това постигнах и на заседанието за тома. Бях вече по-активен без специални усилия. В ЮНЕСКО ми връчиха покана за заседанието на главните редактори на Многотомната история на ЮНЕСКО през м. февруари. За 2–3 дни. Едва ли ще успее Ана да дойде отново.

Останаха ни няколко дена свободни. Вечеряхме с [Жорж] Кастелан. Не го обичат историците, особено от Гърция. Но той упорито пише. Пус-

нал е „История на Хърватско“, а сега и на Албания. С него се сближихме много, защото се държа много почтено към нас. Вечеряхме, говорихме си като стари приятели, които не знаят дали ще им се удаде да се срещнат отново.

Пиша това и си мисля за Ана. Тази чувствителност на организма ѝ, която води до раздразнение на кожата, става почти непоносима. Не си позволява капка алкохол, трудно заспива, през деня не се чувствува добре. Натоварена е много. Аз не мога да помогна. Виждам как се преуморява. Зачестихме само с разходките в парка. А къщата не признава болки. Иска чистене, други задължения навън. Държи Ана на порядъка в храненето, ала всичко това изисква усилия. Та и аз съм бреме вместо помощ. И въпреки това все гледаме да сме заедно, защото едва ли ще се преживеем.

В Париж обиколихме Champs Elysees от горе до долу, влязохме в един ресторант с певец на пиано. Пренесено обслужване отнякъде – дали от Латинска Америка или от миналото на Париж – не знам. Но натискът е голям. Трудно намерихме място. Но прекарахме така цялата вечер. На шумно вечеряне с пеене, ръкопляскания. Върнахме се към полунощ по осветената улица, която води до Сена – с витрини, осветени, с много групи, които очевидно ще прекарат така в движение и почерпка цялата нощ.

Прощавахме се с Париж.

Почти цял ден прекарахме в Лувъра. Ке д'Орсе стачкуваха. Но видяхме новото подреждане на Лувъра. Много нови зали, вече няма такова натрупване на картини и на хора. Този път не пазарувахме. Освен едно яке за Ана не купихме нищо друго, освен някои малки подаръци – шалове за всички.

Имахме щастие за заминаването. Жорж Дусен се оказа ангажиран с изпращането на свой познат със същия самолет. Така че той дойде и ни откара до летището. Сега е на не по-малко от около 40 километра. Доволни останахме, че и парите, които ни отпуснаха, стигнаха не само за хотела, но покриха и разноските на билета за Ана.

Имам чувството, че се прощаваме наистина с Париж, защото вече и силите не ни стигат за такъв град. Запъхтяваме се на малки разстояния и трябваше толкова често да побиваме, че на самите нас ни омръзна да ходим. Така не отидохме дори до Латинския квартал, свързан с толкова спомени от предишни посещения. Ще останем със спомените, албумите, снимките.

Пиша последни редове преди Нова година и как я посрещнахме. Под знака на бомбардировките на Ирак. Бяхме в Париж. Гледахме телевизията, запознахме се с пресата, френската – „Фигаро“ и „Монд“, и английската (американската) – „Интернешънъл Хералд Трибюн“. Не знам как се е

чувствувал [Бил] Клинтън. Въпреки усилията да бъде пощаден от [Жак] Ширак, от официалните кабинети, журналистите – французи и американци – така го разголиха, че ми се струваше, че той няма да може да гледа хората в очите. Но нахалството, неговото и на английския социалдемократ [Тони] Блеър, надмина всички предположения. Наистина обществото е навлязло в последния етап на търпимостта, когато вече всичко е възможно. Не ще се учудя, ако насилието и от другата страна поеме пътя на отмъщението с всякакви средства. Няма закони, няма морал, има правото на силния и на ответните удари, когато и както им падне. Ако не днес, то утре. Варварството е възприето като форма на налагане на своята позиция. Щом силният го прилага, вече без да се опитва да получи дори съгласието на съществуващите международни институции под тяхно пълно влияние, какво остава на по-слабите, подчинените, които нямат никаква морална подкрепа. Да търсят подходящи случаи и поводи на реакция. Когато и както могат.

В големия салон на БАС, препълнен, бе проведено вълнуващо протестно събрание за Ирак. То не бе отбелязано с нито един ред дори от в-к „Дума“. А говориха уважавани другари, специалисти, като Радню Минчев, Владо Танов – генерали и други, включително и Жорж Ганчев.

Прибрахме се с разделени чувства. Все пак няколко души, които наистина уважавам, ме поздравиха за статията във в-к „Нова зора“.

Обади се вкъщи Мая. Готви се да посрещне Нова година. Идват ѝ много гости – Елка, Машка, Мирослав, на Анюнка грижливото момче. Машка се представила добре. Вероятно ще бъде приета. Но остава да се реши не малкият въпрос за стипендията.

Мая поема след операцията Елка. Тя ще преподава в Харвард. Децата ни са добри. Тяхните деца също. Какво повече искаме. С Ана се чувствуваме уморени вече. Каквото можахме им дадохме, на обществото също.

Реших да прекъсна повече писането. Нямам желание, нямам време, няма и какво и за кого да пиша. Дано успея с помощта на Ана да подредим поне архива.

Въпреки многото перипетии ние бяхме с Ана щастливи! Може би защото много се обичаме!

1999 г.

[краят на януари 1999 г.]

Минаха няколко седмици. Доволен бях, че можах да отделя повече време за подреждане на архива вкъщи. Подредих документацията в библиотеката, напълних и няколко кашона. Но забавиха да направят ксерокопия в БАН и не мога да приключа с пълното подреждане дори на дневниците, да продиктувам, докъдето съм стигнал. Успях обаче да довърша автобиографията. Няма повече да я пипам. Оставих кутия и папки с бележки, в които са отбелязани събития или случки пак с автобиографичен характер. Един вид приложения. Така ще постъпя и с материалите в другата библиотека, и с кашоните с мои материали.

През м. януари ще отбележа само срещи и разговори. Академик Иван Костов отбеляза своята 85-годишнина с набор от философски сентенции на личности от различни страни, които са му направили впечатление или са повлияли на неговото поведение. По този начин избягна да говори за себе си. Но това направи негов колега. А приятелите му от бранша свикаха заседание – конференция и по този начин неколкократно се занимаваха с него, сменявайки аудиторията и не наскучавайки с общи приказки.

Ягода [Манова] ни събра, приятелския, тесен кръг. Удивителна жена! Съумява да напомни и за Сашо [Манов], и за нашата младост и зрялост, без да допусне да изпаднем в носталгия или в траурно настроение.

Студентите в Ленинград са въвели в Културния дом на Русия практика да се събират на веселба – по чаша вино, програма от деца, балет или нещо друго. И най-вече на песни и спомени. Вече няколко пъти става такъв сбор. Ана по право участвува и я викат, но и аз прекарах цяла година там и се познаваме с мнозина от училите там.

По случай Нова година правителството устрои концерт в ремонтираната зала на Партийния дом, предаден на Парламента. И даде прием в залите на Българската народна банка. Тук стана нещо интересно. След около половин час ние с Ана тръгнахме да си ходим. Излязохме в коридо-

ра и точно там беше спрял Иван Костов, министър-председателят. Щом ме видя, се усмихна топло и направи няколко крачки към мен. Ръкувахме се, попита ме как се чувствувам. И аз тогава му казах, че и досега не съм разбрал неговото поведение – в Бояна на прием аз го поздравих и той ми отговори, че не приема поздрава ми или нещо подобно – думите не разбрах, но беше много груб акт, който смути и съпругата му. „Така ли? Не си спомням, но наистина извинявайте" – два пъти се извини.

[краят на февруари 1999 г.]

На 10 февруари имаше чествуване деня на Парламента в Народното събрание. Предвидено бе да говорят председателите на НС – т. е. аз, [Стефан] Савов, Ал.[ександър] Йорданов, Бл.[аговест] Сендов, Й.[ордан] Соколов. По случай 120 години от първото Народно събрание.

По общо мнение моето изказване бе оценено като най-удачно. Казано ми бе още там, а и след това. До мен беше седнал Живко Сталев, председател на Конституционния съд, професор, уважаван човек. Той пръв лично ме поздрави и похвали за словото ми.

„Конституционализмът в българския политически живот има сложна и вълнуваща история. Това се отнася за цялостното му съществуване, като се започне още с Търновската конституция. Бурният политически живот в страната не е дал възможност за укрепване на конституционния ред като фактор на демокрацията. Дори Търновската конституция, една от най-демократичните за времето си, по ред причини и обстоятелства е била грубо погазвана и дори продължително суспендирана.

Труден бе пътят и на изработване и приемане на новата конституция от VII Велико народно събрание. На думи не се оспорваше, че основната задача на VII ВНС е конституцията, но всички в Парламента, включително и неговото ръководство, се оказахме още от първия ден въвлечени в решаване на други проблеми, които почти ежедневно ни се поднасяха от парламентарни групи, от правителства и от отделни депутати.

Стигна се до подписване на политическо споразумение от 3 януари 1991 г., което още тогава нарекох „абсурдно". В знак на протест демонстративно напуснах залата, където се бяха събрали официалните лица – президент, министър-председател, ръководители на парламентарните групи. Какво означаваше да не се спомене изобщо в такъв документ, че основното задължение на ВНС е изработване на конституция, а да ни се поставя като задача „да подобрим работата на ВНС по изпълнение на законодателната му програма, която да заеме основно място в неговата работа"? Стриктното изпълнение на политическото споразумение изключваше приемането на конституция. В същото време общественото мнение се манипулираше по всякакъв начин за компрометиране работата на Парламента.

На 25 април 1991 г. група депутати от СДС отправиха искане да се определи дата на саморазпускане на ВНС поради неефективността на неговата законодателна дейност. За „фатална“ бе насрочена датата 15 май, обявена за ден на „преврата на „Подкрепа““ и за напускане на Парламента.

Тук ще отбележа, че в известен смисъл напускането на Парламента от 39-имата депутати даде по-скоро импулс на процеса на доработване на конституцията. Известно е на всички каква кампания по телевизията и в пресата бе организирана срещу конституцията и в полза на бойкотиращите я депутати. Известно е как останалите в Народното събрание депутати трябваше да опровергават тази кампания със самите си действия в Парламента. Известно е също така каква твърдост трябваше да прояви и председателят на ВНС, за да отхвърли открития натиск на президента срещу приемането на конституцията.

В края на краищата политическият разум на по-голямата част от представените в Парламента партии и течения възтържествува. Това позволи на 12 юли 1991 г. да се проведе най-тържествено и вълнуващо поименното подписване на конституцията от огромното парламентарно мнозинство.

Сега мисля, че напълно спокойно можем да кажем, че новата конституция получи подкрепата на българския народ и че тя именно представлява онзи обществен договор, на който се крепи нашето общество.

В нашата история едно до друго са стояли героизмът и предателството, достойнството и унижението, съзиданието и разрушението. С този тежък, но неотделим исторически товар ние преживяваме и сегашния преходен период. И ако днес ние отстояваме гражданския мир благодарение преди всичко на отговорността на политическите сили, то вече разполагаме и с правните гаранции и механизми на демокрацията, заложени в новата конституция.

Нека накрая завърша с една проста истина. Самата конституция не прави още конституционализъм. Необходимо е и съответно на конституцията поведение. Едва тогава ще можем да кажем, че в нашето общество има конституционализъм. Боя се, обаче, че ние все още сме твърде далеч от него.

Благодаря ви за вниманието.“

А вечерта на приема в Бояна всички – и наши, и неутрални, а и от управляващите, ме поздравиха.

На **19 февруари** бяхме у [Леон] Калаора. Жена му не излиза, затруднения в ходенето. Разговаряхме надълго за гимназията, за общи приятели, за Марин Бангиев, а и за София – Ана специално. Идва време, когато човек се връща към миналото си, влага и носталгия, за да се отдалечи повече от тежкото ежедневие.

Ново кратко посещение в Париж. В София времето е отвратително – в Париж също. Въпреки възможностите да пътуваме двама с един билет (Св. Валентин) Ана не пожела и аз не настоях. Не е никак весело в Париж в дъждовно време. При това затворени изцяло в ЮНЕСКО.

Иначе заседанието мина много успешно. Събра се цялата редакция на том VI, дойде и [Питър] Матайас също. Имах да докладвам, прие се изцяло моят текст. Отхвърлих убедително критиката, че съм идеализирал Балканите през XIX в. Казах им, че това е комплимент за мен, защото не се поддадох на пропагандата на Запада, който се меси и противопоставя изкуствено балканските народи, като прекроява граници, произволно отдава територии, за да господства чрез разделение и противопоставяне. Получих пълна поддръжка.

Поканиха ме да се включа в акциите в полза на кюрдите. Приех да посещавам тяхните масови прояви – но не повече. Нямам сили и време. А дотолкова не възразих – това са чествувания, събрания. Та нали сам потърсих кюрдите в Париж, купих си на френски тяхната история и убедих Радой Кръстев да посети Париж, като му издействувах и командировка. Мили хора, на които наистина не им върви, защото най-силните империалистически сили поддържат изцяло турците. Припомням си всичко това, защото отново излезе на първо място кюрдският въпрос. Има ли някой, който да им протегне ръка?

Еврейската общност на редовните си събрания, реши да посвети едно от тях на Жак Натан [**27.II.1999 г.**]. Поканиха ме да кажа и аз няколко думи. Припомних редица случаи и негови прояви в наши среди. Скицирам:

1. Че Жак Натан с Г.[еорги] Бакалов бяха най-четените автори от ляво ориентираната младеж [преди 9.IX.1944 г.].

В неговия кръг ме увлече проф. Ал.[ександър] Бурмов. Същевременно тогава сп. „Исторически преглед" бе с тримата [редактори] – Жак Натан, Ал. Бурмов, В.[еселин] Хаджиниколов. Попаднах и аз в тази среда. Около сп. „Исторически преглед" израсна цяла плеяда български историци.

2. Случаи, които характеризират Жак Натан като човек със собствена позиция, сърдечен и внимателен. За него нямаше „дамгосани" автори.

а) За неговата човещина – прие Атанас Славов на заплата като уредник. За да просъществува не само той, но и семейството му – за чичо му Кирил Славов, баща му Васил Славов, сестра му Мара Славова.

б) За Любен Беров – с Кирил Григоров го отстояха на научния фронт.

в) За патриарх Кирил – имах лична връзка с него. Той депозира статия в сп. „Исторически преглед". Дойде рецензия: „Да не се допуска за издаване." На това Жак Натан отговори: „Не може да се изисква от патриарха да бъде марксист, защото ще го уволнят!"

г) За В.[асил] Ванков – с него бяхме съученици. Той беше легионер от Варна. На излизане от Варненския затвор, сварвам В. Ванков вкъщи. Узнах, че той е скъсал с легиона и се сближил с брат ми и други ремсисти в махалата. Разказах ми, че плакал, когато обесили баща му в процеса на Антон Прудкин. Изяснихме тези обстоятелства и той влезе във Варненския икономически институт. Но ето че отново като кандидат-доцент му правят нови спънки. Дойде в София. Обърнах се към Жак Натан. И той веднага се наложи като зам.-председател на КНИК.

д) За делегацията от Македония. В нея беше включен и Лазо Колишевски. Заседанията се провеждаха в Народното събрание. Аз бях аташиран към Лазо. Той поиска да се види с Марин Бангиев, бяха с него в една килия в Плевенския затвор. Заедно излязохме от НС и отидохме в отсрещното кафене. Там вече бяха насядали Жак Натан с група приятели. Приближихме се и го представих. Лазо възкликна: „Жак Натан? Та това е моят учител по марксизъм. От неговите книги се учих." Лазо престоя около две години в Плевенския затвор.

Такъв съм запомнил Жак Натан – внимателен, достъпен, отзивчив, народен.

[краят на март 1999 г.]

На 17 март [Петър] Корнажев в Клуба на журналистите устрои представяне на книгата си за ВНС. Помоли ме да говоря. Приех. Дадоха ми първи думата. Изказването си публикувах във в-к „Жарава". Благодари ми на няколко пъти, дори и с телеграма.

Невероятно голям прием по случай гръцкия национален празник. Този път не си тръгнахме рано. Бяха с нас и Върбан и Евтим [Мишев] със съпругата си. Останаха много доволни. По едно време към мен се приближи единият от „НЛО" [Георги Мамалев]. Припомни ми как съм отишъл на неговото представление, хумористично и ме видял да се смея на закачките му. Говореше и гръцки, оказа се от созополския край с гръцка жилка.

Взех да отбягвам многото събрания и на „Позитано". Отидох само на двете събирания на плевенските и варненските затворници. Помолиха ме да говоря за войната в Сърбия.

[краят на април 1999 г.]

На **3 и 4 април** посетихме Югославия – Белград. С кола отидохме до Димитровград – Ана, Велко [Вълканов] и аз. Поговорихме с кмета и с други българи. В трудно положение са поставени от крайнодесни наши.

С тяхна кола, рано още, стигнахме Белград. Веднага ни приеха в Социалистическата партия от зам.-председателя. Оттам отидохме в сградата на

лявата партия на Мира Маркович, съпругата на [Слободан] Милошевич. Накрая ни прие министърът на културата. Вечерта се събрахме в хотела с ветераните–антифашисти, повечето професори.

У всички господстваше чувството на неизбежност в избора – никаква капитулация на никаква цена. Намерен бе и външен израз – спокойствие, никакво суетене, бързане, всеки си гледа работата. „Ще устоим, не приемаме капитулацията, не искаме война, но ще воюваме докрай. Всички сме заедно." Тази непреклонност се почувствува от нас и осезателно, когато отидохме на площада пред музея, където се събират младите. Истински патриотичен взрив е обхванал всички – имам предвид особено младежите. Патриотизъм, който не познава цвят, идеология. Бях в Париж, когато се надигна студентската младеж [през 1968 г.] Там се отстояваше идеология, в спор, в отхвърляне и приемане на лозунги. Тук всички са единни: „Не ще отстъпим, ще воюваме докрай, всички заедно." От интелектуалеца до метача на улицата.

Пред телевизията дадохме и ние изявления. Приеха се много добре от сърбите (вече всички говорим „сърбите" като едно цяло).

И тук се прояви нещо, което не мога да не отбележа. Отношението на определени лица от „нашата действителност".

Велко [Вълканов] предложи да вземем с нас и един журналист. Той се спря на [Петър] Бочуков, зам.-главен редактор на в-к „Дума". Знаех го и аз – бях дал една статия в редколегията на вестника. Отправиха ме найнапред при него. Той я изчете и парафира. Предаде я на [Стефан] Продев. Но тя не видя бял свят. Изчаках два месеца и я прибрах. Излезе от печат другаде. Така и не разбрах защо, но повече не дадох статия за в-к „Дума".

И този път стана нещо, което ме изненада много и ме накара да се замисля за морала на някои среди у нас. На следващия ден купих в-к „Дума", за да видя как е отразено посещението ни. За нас нито дума. Нито за това, че и той като журналист бе поканен в една група с нас. Всички впечатления са подписани от него като че ли само той е бил и при министъра, и при други сръбски интелектуалци и лица. Велко [Вълканов] веднага го попита защо премълчава изцяло мен и не споменава къде и с кого сме разговаряли. Учуди го отговорът на П. Бочуков: „Знам (че му е ясна реакцията ни), но ако бях споменал Н. Тодоров, Ст. Продев щеше да зачеркне и моето име." Останахме изненадани и аз, и Велко. Разбира се, не потърсих обяснение, макар много да се съмнявам в това. Такава е нашата действителност.

Но ни се обаждаха по телефона, спираха ни на улицата. Хората следяли югославската телевизия. Бяха доволни от нашето поведение и специално от моето изказване.

На **20 април** Върбан направи информация за неговото участие в организираната конференция в Белград. Касае се за широка представителна

конференция в белградския Институт за история. Участвуващите се събраха в София и оттук със сръбски рейс бяха прехвърлени в Белград.

На „Леге" се събрахме цяла зала професори, академици. Аз казах само няколко думи. Върбан говори повече от час – изложение и отговори и въпроси. Невероятно компетентно изложение. Явно той е навлязъл дълбоко в същината и на историческата, и още повече на съвременната, тематика на Балканите. Също така се представи Върбан в клуба на „Славянската федерация" зад канала. Зададоха му много въпроси и десетина души задълбочиха разговора за перспективите в Югославия и изобщо на Балканите.

Дано успешно да завърши и конкурса за старши научен сътрудник. Има всички данни, но не послуша да закръгли някоя от разработените теми – като националния въпрос на Балканите в по-обемист вид.

Почина синът на [Марин] Калонкин. Видя ми се страшно това, което го сполетя – най-напред съпругата, а сега и синът. Отидохме на представяне на негова поезия (на сина). Почувствувахме при изпълнението нейната дълбочина. Говориха много топло за него – колеги, артисти, писатели. Много ни развълнува.

Ще отбележа само, че устроихме – БАС със сръбската делегация, този път подкрепен и от БСП – голям митинг след завръщането ни от Белград. Този път и аз бях на трибуната; и вървях в челната група по целия маршрут до парка. При паметника ми прилоша и се дръпнах настрани. Добре, че седнах на земята и останах така, докато всички се изтеглиха. Бавно, бавно, се прибрахме вкъщи.

И силите ни се изчерпиха! Не издържам на напрежение, нито физическо, нито психическо. Стават интересни събития, събрания, получавам много покани, записвам ги в дневника, но си остават там. Отбягвам да ходя, тежи ми пътят и до „Леге" и „Позитано".

Дано успея поне архива си да подредя.

Говорихме няколко пъти с Мая. Отначало се чувствуваше очакване у нея, че може би ще се избегне крайният отрицателен резултат – изтребителна война срещу населението на Югославия. Може да не са многобройни физически унищожените хора, но непрекъснатите бомбардировки вече цял месец са тежки и с психологическите си последствия засягат цялото население. Сърбите ще бъдат увенчани с най-възвишени оценки и поздравления от цялото човечество. На този фон е жалка ролята на Русия – тя вече не играе роля и на второстепенна сила. Излязоха статии, които правят чест на авторите, като тази на Андроник Мигранян. Но истината се разкрива – от никого вече Русия не се зачита за велика сила. Толкова ли е продажна оформилата се нова икономическа и политическа класа?

[отделен лист]

На **9 юни 1998 г.** бях поканен от Чавдар Драгойчев, придружен от Стефан Желев, у дома, след като ми връчи книгата си, да се изкажа за майка му. Отзовах се на поканата му и взех думата пред насъбралите се няколко десетки души, главно жени.

Но бях прекъснат от ръкопляскания още в началото, когато обявявах „а можеше ли иначе“, и втори път, след като продължих за революционната дейност, за „Соня“, както я възприемахме още от младежи или поскоро деца. Тон на тази реакция даваха Соня Бакиш и група жени около нея. Чавдар [Драгойчев] не се обади.

Ясно ми е защо стана така. Намират се в пълно настъпление определени среди от ОСД за социалдемократическо решение. Такова е мнението и на Милка Пеева, която изрази голямо безпокойство. Тя ми разказа подробности за Цола Драгойчева.

На излизане дойде при мен дъщерята на Неделчо Манев да ми благодари, че съм споменал него и майка ѝ.

[отделен лист]

10.VII.1999 г. [събота]

София. [Изказване по повод годишнината от] ВНС.

„Всяко чествуване на крупно историческо събитие неизбежно е придружено с актуализация, съобразена с политическия момент. Имах вече възможността да говоря няколко пъти при чествуване на конституцията. Аз не участвувам днес активно в политическия живот и затова нямам намерение да се впусна в оценки на настоящия момент. Но като историк не мога да изменя на природата си. Ще си позволя да припомня един щрих от нашето близко минало, от времето на приемане на конституцията, който би могъл да се прецени като апел към настоящето – а именно, стремежа да се гони твърдо поставената високоблагородна цел, без това да се свързва с грубо, безапелационно отхвърляне и унижаване на инакомислещите.

Малцина са тези, които днес си спомнят и си дават сметка колко много и колко последователни опити бяха предприети, за да се осуети приемането на конституцията или да се обезсили вотът на Парламента – напускане на Парламента от страна на опозицията, гладна стачка на 39-те, ажиотаж от страна на медиите, апели срещу конституцията от видни общественици. А след самото приемане на конституцията от ВНС – натиск върху президента да задържи или да забави нейното отпечатване, апел да се обезсили вотът на Парламента чрез провеждане на допълнителен референдум за конституцията, за нейното приемане или отхвърляне.

Към този последен етап от приемането на конституцията се отнася и това, което искам да ви припомня.

В първия ден след гласуването на конституцията от ВНС нейното проваляне предполагаше да се задържи или забави отпечатването ѝ. По телевизията и радиото атакуваха конституцията, че не е осигурила силна президентска власт и отправяха непрекъснато апели за стачки на студенти и преподаватели, за улични демонстрации.

Аз предварих тази възможна реакция. Предадох текста на конституцията за набор много преди подписването ѝ. Това позволи бързото нанасяне на последните поправки. Така конституцията се появи още на следващия ден след приемането ѝ, за изненада на тези, които не я очакваха и не я желаеха, и посрещната с благодарност от тези, които я очакваха с нетърпение. Това не беше плод на заговор, а резултат на трезв разум и искрено желание да се сложи трайна преграда на спекулациите и на всеки опит за дестабилизиране на страната. В книгата си за VII ВНС съм описал срещите си по този повод с президента Ж.[елю] Желев.

Стоеше обаче още открит въпросът със завръщането в Парламента на тези депутати, които го бяха напуснали или не бяха гласували до последния момент. Трябваше да се обезсили и обезсмисли външният натиск срещу Парламента и същевременно да се уталожат страстите вътре в него.

Тук се сблъсках с парламентарната група на БСП, която настояваше за тържествено полагане на клетва още в първия ден при влизане в залата. Смятам, че силата в политиката не се състои в нейното непрекъснато демонстриране, а в умението да не се използва за притискане на този, който се противопоставя и да му се даде възможност да се отдръпне или да отстъпи достойно.

Пред очите ми стоеше Никодим Попов от БЗНС „Никола Петков“, който на няколко пъти ни подаде искрено ръка за извеждане на Парламента от критична ситуация. Дисциплиниран, той беше принуден да се солидаризира с взетото решение от неговата партия да не се гласува конституцията. А сега и с неговото участие, и особено с това на П.[етър] Дертлиев, търсехме изход от създадената обстановка.

Моето мнение беше да се избегнат фанфарите и да се задоволим с подписване на клетвени листове от депутатите. На заседанието обаче на парламентарната група на БСП не пожелаха дори да ме изслушат с думите: „Ние вече решихме.“ В залата на Парламента се сблъсках с неуталоженото чувство на реванш след толкова изкуствено създавано напрежение. Депутатите отляво започнаха да ръкомахат и да викат. При това положение не виждах друг изход, освен да напусна залата. Стигнах бавно, в пълно мълчание до вратата. Там спрях и се обърнах към смълчаната зала – погледнах депутатите, видях разтревожени и същевременно приятелски погледи на повечето от тях – и тогава реших да се върна обратно. Прие се дневният ред спокойно, подписани бяха клетвените листове без никакъв шум.

И така цялата акция срещу конституцията се провали безвъзвратно.“

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ

А

Б

В

Г

Д

Е

Ж

З

Й

К

Л

М

Н

П

Р

Т

У

Х

Ц

Ч

Щ

Ю

Я

Съдържание

ДНЕВНИК